চৈত্রে

1897

विज्ञापनम्।

छन्दोगानां यज्ञविधिप्रसिद्ध्यर्थं लाट्यायनाचार्य्येण अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढ़ब्राह्मणमादिमम। षड्विंशाख्यं द्वितीयं स्यात्तत सामविधिर्भवेत। संहितोपनिषद्वंशो ग्रन्थाः अष्टावितीरिता इत्येतेष्वोक्तेषु सामवेदीयेषु सर्व्वेषु ब्राह्मणेषु विहितानां मन्त्राणां परस्परविरोधादिदोषपरिहारार्थमेतानि सूत्राणि विरचितानि। एतान्येव श्रौतसूत्राणि कल्पसूत्राणीति च कथ्यन्ते। अग्निस्वामिनाचार्य्येणैतेषां सूत्राणां भाष्यं विरचितम्। अस्मिन् ग्रन्थे दशसंख्याकाः प्रपाठकाभिधेयाः परिच्छेदा वर्त्तन्ते, प्रपाठकाश्च पुनः कण्डिकाभिर्विभक्ताः, तेनैतेषां प्रपाठकानाम्मध्ये प्रथम द्वितीय तृतीय चतुर्थ पञ्चम षष्ठाष्टम नवमेषु द्वादश कण्डिकाः सन्ति सप्तमे तु त्रयोदशसंख्यकाः दशमे विंशतिसंख्यकाश्च दृश्यन्ते, तेनायं ग्रन्थः एकोनत्रिंशाधिकशतसंख्यकैः कण्डिकाभिरन्वितो वर्त्तते।

तत्र प्रथमप्रपाठके तावत् परिभाषाया ऊर्द्ध्वं ...

अ... ...अध्ययनान्तरं व्रतप्रतिग्रहणादि पूतभृ...

अग्नि... । द्वितीये ...

अग्नि... ...

अग्नि... ...बीज... अप...

अग्निष्टो... ...अप...

अग्निष्टोम... ...अनुबन्ध...

चमसोभक्षणान्त । षष्ठे सन्तानिन सामविधानादि छचरप्रति हारान्त । सप्तमे चतुरचरप्रतिहारादि होतुराज्ये गायत्रीगा- नान्त । अष्टमे एकाह अहीन सत्राख्य काण्डत्रितयान्वितयज्ञस्य प्रतिकाण्डे पृथग्विधिविधानादि वाजपेयविधानान्त । नवमे राजसूयविधानादि अहीनविधिविधानान्त । दशमे सत्राधिकारे तत्परिभाषाविधानादि सवत्सरविधानान्त प्रस्तावो निरू पितोऽस्मि ।

कस्मिन काले लाट्यायणाचार्य्य प्रादुरभूत कदा वा एतानि सूत्राणि तेन विरचितानि तन्निर्णय कुत्रापि न दृश्यते किन्तु केचिद्विद्भिर्विक्रमादित्यस्य शार्द्धशतवर्षपूर्वावधि सूत्ररचनकाल इत्यनमीयते तदनुमानस्यापि समीचीनत्वेन प्रमाण नास्ति । पूर्वस्मिन काले यदा अक्षररचन लिपिकार्य्य वा नाभूत तदा गुरुमुखात श्रवणेन शिष्यपरम्परया कण्ठेऽभ्यस्तो वेद आसीत, तदानीमल्पाभ्यासेन श्रुतवक्तविषयमनायासेन शिष्याणा स्मरणार्थ आचार्य्या सन्निपतन्तदर्थ सङ्कल्प्य अल्पाक्षरेण वह्वर्थप्रतिपाद नि सूत्राणि विरचितान्त तेन विनोपदेश तेषा तात्पर्य्याथ सम्भवतीति । अत आचार्य्यपरम्परया उपदेश प्राप्त [illegible] । ये चान्ये व्युत्पत्तिवले दावयन्ति ।

विरचि

प्रायश

पाठार्थादि सौसादृश्यो दृश्यते, यत्र कुत्रचित किञ्चिन्मात्रविशेषो विद्यते तत्र तत्र तज्ज्ञापनार्थं मया सर्वेषां सूत्राणां निम्नदेशे पृथक्तया द्राह्यायणमतमुद्धृतम। तेन लाट्यायणाचार्य्यविरचितश्रौतसूत्रेभ्यो द्राह्यायणाचार्य्यकृतश्रौतसूत्रेषु कियान विशेषो वर्त्तते तदवगम सुकरो भविष्यतीति। धन्विकृतया लाट्यायणश्रौतसूत्रवृत्त्या चैतेषां श्रौतसूत्राणामवयवाद्यरशोधनञ्च मया कृतमित्यलमतिपल्लवितेन।

आदिब्राह्मसमाज
कलिकाता } श्रीआनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशस्य।

एतद्ग्रन्थसंशोधनार्थं पाठभेदप्रदर्शनार्थञ्च यानि पुस्तकानि मया संगृहीतानि तषां विवरणान्यत्र निर्दिश्यन्ते ।

आस्यातिकसभापुस्तकगृहादानीत मूलपुस्तक	१
पण्डितवामनाचार्य्यसकाशादानीत मूलपुस्तक	१
काशीस्थसंस्कृतपाठगृहादानीत मूलपुस्तक	१
आस्यातिकसभापुस्तकगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तक	१
पण्डितवामनाचार्य्यसकाशादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तक	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तक	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीत धन्विकृतवर्त्तिपुस्तक	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीत द्राह्यायणसूत्रपुस्तक	१

लाट्यायनश्रौतसूत्राणां प्रतीकसूचि

अकारादिवर्णक्रमेण

तात्पर्य्यसूची।

सूचीसमाप्ता।

श्रीगणेशाय नम ।

लाट्यायनीये

श्रौतसूत्रे

प्रथम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

किमिद सूत्र नामशास्त्र । किमर्थमिदमारभ्यते । यज्ञविधिप्रसिद्धये । इह हि छान्दोग्ये द्विविधोविधि, अनुब्राह्मणिक षट्प्रामाणिकश्च । तत्रानुब्राह्मणिक, यजुषाङ्कर्म्मसु लिङ्गतोविधानमर्थग्रहणादित्यतआरभ्य, साधारणगुणविधिस्तु सर्वचेति यावत । अपर षड्भि प्रमाणैर्निवर्त्यते । कानि पुनस्तानि षट् प्रमाणानि । ब्राह्मण सूत्र आर्षेयकल्प छकसामसमाम्नायोक्षोपदेशा । तत्र ब्राह्मणे ज्योतिर्ष्टोमादौ क्लृप्ता । षष्ठादिषु चतुर्ब्ध्यायेषु ज्योतिष्टोमे क्लृप्त त्रिवृत्स्य सविकल्प सप्रायश्चित्त, प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेत्यत आरभ्य। तथा दशमे द्वादशाहस्य समस्त ब्राह्मण। तथा एकादशादिषु

पञ्चसु अध्यायेषु स्तोमोयुज्यते सवितेभ्योहर्भ्य इत्यत आरभ्य दशानामह्ना स्तोत्रविधि । तावेतौ ज्योतिष्टोमदशाहौ गवामयनादीना सहस्रसम्वत्सरपर्यन्ताना प्रकृतिभूतौ । एवञ्चैवमेव समाम्नाय गृहीत्वा ऋग्यजुःसामाम्नाय समाम्नायपरिपठिताना लिङ्गतोऽनुविधानमनारभ्यकर्मार्थताव्युत्पत्ते । तदेव सिद्धये इदमुच्यते ।

ननु यज्ञविधिप्रसिद्धये सूत्रारम्भ इत्येतदनर्थक तस्मान्नारब्धव्य । अथारब्धव्य प्रयोजन वक्तव्य । उच्यते, आरब्धव्यमेव । कस्मात् अस्पष्टाऽनिष्टपर्युदास शेषविध्येकविधिविकल्प समुच्चय नियमार्थं शास्त्रारम्भ । अस्पष्टानान्तावत् तस्य द्वादश दीक्षोपसद इति दीक्षोपसदोविभागमस्य विशिनष्टि तिस्र उपसद इति । अनिष्टपर्युदास दक्षिणासीन प्रतिहरतीति स विधि पर्युदस्यते दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाण प्रतिहर्त्तेति । शेषविधि, तत्र जप्यादप्रोक्तेऽपि करिष्यामीति विदित्वेत्यपोच्यमानेन गम्यते । तथा एकविधिविकल्प पर्येनमतिशन् ग्रामकामो यजेतेति श्रुति इह च कामान्तर कल्प्यते कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयात अनुवृत्ता प्रथमेन यजेतेति । तथा समुच्चय अथ यस्याङ्गववेलाया स आदिरित्यनेन सान्निविध्य दर्शयता ओङ्कारउद्गीथादौ नियमित आदिशब्देनोङ्कार उच्यते, रथन्तरे वागित्यादेयमित्यनेन विकल्पे प्राप्ते आह, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति प्रस्तावशाण्ड्यो हि वागुद्गीथादेरोङ्कार इति । तथा नियमविधि, विश्वरूपाणा गानमनारभ्य विधानात्सर्वत्र प्राप्तौ सत्या ज्योतिष्टोमे नियम्यते, तानि मान्यत्र विश्वरूपाभ्यो न चान्यत्र

विश्वरूपा ज्योतिष्टोमा ज्योतिष्टोमादिति ज्योतिष्टोमे विश्वरूपाणां गानन्नियम्यते। तदेवमाम्नाना विधानाना अन्तरेण सूत्रारम्भान्न सिद्धि । तस्माद्यदुच्यते आरम्भव्य सूत्रमिति तद्युक्त । एव सिद्धे सूत्रारम्भे आरभ्यते।

अथ विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार ॥ १ ॥

तत्र शास्त्रादौ अथेत्ययन्निपात आनन्तर्यापेक्षोमङ्गलार्थ पूर्वप्रकृतापेक्षोधिकारार्थश्चेति। मङ्गलार्थस्तावत अथ प्रतिग्रहणे, नामति मङ्गलादिमध्यावसानानि हि शास्त्राणि आयुष्मन्त्येव वीरपुरुषाणि भवन्ति, शिष्याचार्ययोर्ष्टितानि प्रथन्ते मङ्गल। किं पुनरथशब्दे मङ्गलार्थत्वमिति चेत् । अप्रश्नस्तावत, यावता औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्ध । अथायन्निपातपठितेष्वेतेष्वर्थेषु पठ्यते, अथ अथयहणप्रश्नाधिकारानन्तर्य्यमृष्टप्रतिवचनमङ्गलार्थपूजाचरितेष्विति उक्त मङ्गलार्थत्व। अथ पूर्वप्रकृतापेक्षत्वे किं प्रयोजन, कानि चास्य पूर्वप्रकृतानीति। उच्यते, अपेक्षित हि शास्त्रेण वक्तव्य भवति, लघुनोपायेन तत्सिद्ध भवति । कथमपेक्षत इति चेत् लोकवेदयोर्वृत्तान्ते उत्तरत्वेन प्रयोगात् । दृश्यते चायमुभयोर्लोकवेदयोरस्मिन्नर्थे प्रयुज्यमान । लोके तावत्, ओदनमपेक्ष्य तण्डुलपाक कर्त्तव्य, पर्य्येषणासिद्धान्येव मनसि कृत्वाथ तण्डुलमात्र प्रति वक्तव्ये कृप्त ओदन इति, अथ शब्देन सर्वसाधनसम्पद कृप्तां दर्शयति। तथा वेदे, पर्काादिक्रियाक्त

* द्राह्यायणसूत्रे तु 'अथातः' इत्ययमेव विशेषः

सामसमाम्नायसिद्धमालोच्याह, अथ खल्वयमार्षप्रदेशो भवति, ऋषीणां पृथङ्नामगोत्राणां प्रकृतिरिह एव च प्रयोगभावाद्यस्मात् पूर्व्वस्य साधनराशे साध्यमर्थं प्रति प्रत्ययो भवति। अथोच्यते कान्यस्य पूर्वप्रकृतानीति, ब्राह्मण ऋग्यजुःसामसमाम्नायार्षेयकल्प गृह्यार्षेय धर्मशास्त्राण्यङ्गानि लोकश्चेति। ब्राह्मणन्तावत् प्राण-प्रभृतिभिरुपतिष्ठेरंस्तदुक्त ब्राह्मणेन निरुक्ताश्चानिरुक्ताश्च गाय-तीति ब्राह्मण भवति। ऋक्समाम्नाय ऋचः सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीयामिति, उत्तरा वामदेव्य गीता तस्यर्चा-नुजपेयुरिति। यजुःसमाम्नाय। मद्रमेवोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेति। सामसमाम्नाय, अग्निष्टुयतीत्यवभृथसाम त्वग्नायिरिति गायेदिति, उत्तराश्चेत प्रत्याम्नजःस्तृचे वैकस्या वा, तृचापत्तीनि तृचेषु त्रिरितराणीति। आर्षेयकल्प, अथो-र्यांस्त्विकृता गर्भा कल्पेन यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चौरक लम्भि प्रत्यक्षविहितश्चार्षेयकल्पेन तत्रानुमान न विद्यत इति। गृह्य, तस्मिन् सम्वत्सरमग्निमिन्धीत येकाग्ने परिचर्य्यया तया सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतामिति। आर्षेया-णि, दीक्षणीयायान्तार्च्चसामनीगायेत्यमूषित्येते। धर्मशास्त्र, आर्षेयोनूचान साधुचरण इति। शिक्षा, अद्रुतमविलम्बित-मिति। व्याकरण, एतान्येवोष्मस्थानानि अन्त्यान्तरेष्वन्त-तरोषु च व्यथाथमूहेदिति। निरुक्त, नैतन्नवानामार्मा सरस्वत्यास्तेषामेकोव्यर्थ। ज्योतिष, उदगयन पूर्वपक्ष पुण्या-हसन्निपाते यज्ञकालोनादेश इति। छन्दोविचितिः, यथा

सवन छन्दांस्यादिशन् गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति । लोक औदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् अन्वाहार्य्यपचन प्रति यमुनामवभृथमभ्यवयन्तीति। अधिकारार्थ खल्वपि लोके तावच्छुचये शीलवते सम्यकृतपादोपसङ्ग्रहाय अथास्मै शास्त्रमारभ्यते। तथा वेदे गवादीनधिकृत्याह अथैष गौरथैष आयुरथैषोपचितिरिति। एवमाद्यथशब्दस्यार्थसम्बन्धा लोकवेदप्रत्यया । एव ज्योतिष्टोमादीना सहस्रसम्वत्सरान्ताना विधिमधिकृत्याहाथेति। एव मथाऽथशब्द इति सिद्ध।

विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार । विधे अव्यपदेश इति षष्ठीसमास क्रियते। विधीयते विधान वेति विधि । सहस्रेवोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादि विधिर्वच्यते। तदाद्यस्य विधेरधिकारोद्रष्टव्य । अव्यपदेशे, नव्यपदेशोव्यपदेश । अनधिकृत्य कञ्चित्क्रतुमुपदिश्यमानोविधि सर्वत्र भवति। व्यपदेश, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयोनिगद इत्येतदादि विधिर्व्यपदेशविषय एव भवति। सत्रक्रतुषु सर्वशब्दो निरवशेषवाची, क्रमेण सर्वक्रतूनामधिकार । अधिकारोव्यापार प्रसङ्ग इत्येकोऽर्थ । एष पदार्थ । अथ समुदायार्थ । एतदुक्त भवति अनधिकृत्य कञ्चित्क्रतु विधिरुपदिश्यमान सर्वत्र भवतीति।

एवञ्चेद्विधिरिति शक्यमवक्तु कस्मात् निर्देशत सिद्ध । सहस्रे वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादिर्निर्दिश्यत एव विधि । अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्य, कस्मात्, सामान्यविशेषाभ्या विधयो भवन्ति। तत्र सामान्योविधिरौत्सर्गिक सर्वत्र

भवति अतस्तस्य विशेषोऽपवादः। तत्रापवादेनाविशेषो बाधिष्यते तस्माच्छक्यमवक्तुं। सर्वेष्वधिकार इत्यत्रापि सर्वग्रहणं शक्यमवक्तुं एतेपि सर्वग्रहणात्प्रसक्तमिदमन्यत्र विशेषग्रहणात्। अधिकारशब्दोप्यतिरिच्यत एव कस्मात्, उक्तमधिकारार्थत्वमथशब्दस्येति सवक्रतूनधिकृत्याथशब्द प्रवर्त्तते शास्त्रादाविति। अत सर्वमिदं सूत्रं नारब्धव्य। अथारभ्यते प्रयोजनं वक्तव्य। नानारब्धव्य आरब्धव्यमेव कस्मात् अनारम्भे विधिर्न सिध्येत। तत्र यत्तावदुच्यते विधिग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। कर्त्तव्यमेव। किमर्थं शेषविध्युपसङ्ग्रहार्थं येपि विधयोन पराम्टश्यन्ते सूत्रकारेण तेषामपि प्रसङ्गः स्यादिति, विधिग्रहणन्तावत्प्रातःसवने सर्वनमुखीयेष्वाहुतेषूपहवमिच्छते लोकद्वारीयोपाकरणादि सिध्यर्थं। अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अव्यपदेशग्रहणं विकल्पसमुच्चयप्रत्याम्नायप्रसङ्गप्रतिषेधार्थं एतेषामस्मिन्नेव शास्त्रे दर्शनात्। विकल्पस्तावत् दृश्यते अभिप्रयायमदभिषुण्वन्त्यभिक्रान्ते समानन्त्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्य इति सविकल्पः स्यादिति। तथा रथन्तरे वागोङ्कारयोः समुच्चयदर्शनात्, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति। तथा प्रत्याम्नायोपि दृश्यते सुत्यायां यज्ञसारथ्यहरह सत्रे सत्रस्पर्द्धीति। तदेतेषां प्रसङ्गोमाभूदित्यत आह अव्यपदेश इति। यदुच्यते सत्रग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, यदि ह्ययं सर्वशब्दं न कुर्यात्तथापि सति ये ताण्डके परिपठिता ज्योतिष्टोमादयः सहस्रसम्वत्सरान्तास्तेषामेवाधिकारो गम्येत। सोयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति।

येपि शाखान्तरे दृष्टा एकाहाहीनसत्रेषु भ्र सर्वमेधचतुर्थशार-स्वत्यादयस्तेषामेवाधिकार स्यादिति। यदुच्यते अधिकारग्रहण न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूम अधिकारग्रहण नियमार्थं। कथ अयमधिकार आतिदेशिकान् सर्वान अधिकारान् बाधित्वा आसूत्रसमाप्ते स्यादिति। तस्माद्यदुक्तमारब्धव्य सूत्रमिति तद्युक्त॥१॥

एव सिद्धे सर्वाधिकारे वच्यत्याचाय सहस्रेवोच इति करिष्यन् प्रतिप्रन्तयेतेति तत्राय सशय किमियतैव प्रतिमन्त्रण क्रियता अथ कृत्स्नेन मन्त्रेणेति। एतस्मिन् सशये सत्याहाचार्य,

मन्त्रविधिश्वादिग्रहणेन[1] ॥ २॥

तत्र मन्त्रशब्द प्रतीतशब्दार्थं कल्पपदार्थको सहस्रेवोचादिषु यजुषु वर्त्तते। विधीयते विधान वेति विधि। आदिग्रहणेन आदीयतेऽर्थोऽनेनेति आदि। अय सूत्रार्थ, आदिग्टहीतोमन्त्र कृत्स्न प्रयोक्तव्य इति। अत्रोच्यते, यद्येवमर्थ सूत्रारम्भो न कर्त्तव्यस्तर्हि कृतेपि एतस्मादवगम्येत एतत् आदिग्रहीतो मन्त्र कृत्स्न प्रयोक्तव्य इति परिपठितानामादिग्टहीतोमन्त्र प्रयोक्तव्य इति। ननु सिद्ध ग्टह्यप्रामाण्यादेवैतदाम्नायार्थत्वात्, पदार्थाभिसम्बन्धाच्छेषविशेषविधि तद्विषय इति चेत्, स्था-लीपुलाकवत्। अन्यच्च यावद्यजुर्ग्रहणादुत्तरसूत्रारम्भाच्च, ग्ट-ह्यप्रामाण्यात्तावन्मन्त्रान्तमव्यक्त परस्यादिग्रहणेन विद्यादिति, आम्नायार्थत्वादिति यदि स्यादिग्रहीतोमन्त्र कृत्स्नो न प्रयु

* ह्राह्यायणोऽप्येवमेव सूचितवान।

स्त्वेताम्नायेनानर्थक स्यात्। सार्थकेन चाम्नायेन भवितव्य। अतश्च गम्यते कृत्स्नमन्त्रप्रसङ्ग इति। पदार्थाभिसम्बन्धादवगम्यते कृत्स्नमन्त्रप्रयोग इति। इह पदानां पारम्पर्येणार्थोऽप्यभिसम्बन्ध तन्मावलादिवत्। शेषविशेषविधे शेषे यस्माद्विशेषविधिरागच्छति। सत्र एव ग्रहस्य भक्षये सुरेन्द्र५ सह इत्युदस्य हरिवदहरिकासु चेत्सुत्रीरन्निति सति कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे एकदेशोद्धार सम्भवति। शेषविशेषविधिस्तद्विषय एवेति स्थालीपुलाकवत् यथैकेनोदनसिक्थेन कृत्स्ना स्थाली परीक्ष्या स्विन्ना नस्विन्नेति। एकदेशेन पुलाकस्थानीयेन स्थाली स्थानीयोग्रन्थ कृत्स्न परिच्छिद्यत इति। अन्यत्र यावद्यजुर्ग्रहणाद्यावद्यजुरनादिष्टान्तान् मन्त्रानिति। यावद्यजति समर्थन्तावत् प्रयोक्तव्यमिति। अर्थवादोद्धार विदधकास्त्व कृत्स्नमन्त्रप्रकरणप्रसङ्ग ज्ञापयति। उत्तरसूत्रारम्भाच्च मन्यामहे कृत्स्नमन्त्रप्रकरण प्रसङ्ग इति। उत्तरादि पूर्वान्तलक्षणमिति उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तोलक्ष्यते, सति च कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे तल्लक्षण सम्भवति। तदेव सिद्धे कृत्स्नमन्त्र प्रयोगे यदुच्यते मन्त्रविधिस्वादिग्रहणेनेत्येतदनर्थक, कस्मात्सूत्रारम्भ, अथारभ्यते प्रयोजन वक्तव्य, यदुच्यते सूत्रमारब्धव्यमारब्धव्यमेवेत्यत्र ब्रूम, कस्मात् सूत्रारम्भ अस्य विधेरप्रसिद्धे। यत्तावदुच्यते गृह्यप्रामाण्यान्नारब्धव्यमित्यत्र ब्रूम। तत्रापेष एव विधि कृत्स्नमन्त्रप्रयोगस्य। यदुक्तं आम्नायार्थवत्त्वादिति पर्कादिवदेतद्द्रष्टव्य। यथा पर्कादेष्विमान्त्रस्य सामसमाम्नायस्य गवादिषु सहस्रसम्वत्सरान्तेषु न

सर्वस्य प्रयोगोदृष्ट । न च तावता तस्याम्नानमनर्थक भवति पदार्थाभिसम्बन्धादिति यदुक्तमिति तच्च ब्रूम । न ह्येक-स्मात् पदार्थाभिसम्बन्धान्मन्त्रप्रयोगो भवति, रूपसम्पन्नाश्रपि हि श्रुत्या विधीयन्ते न प्रोद्देद्दानस्त्योसीतिवत्, दुर्विज्ञान-त्वाच्च मन्त्राणा न ह्येषु प्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसो वेति । शेष विशेषविधिरिति यदुच्यते तच्च ब्रूम । शेषविशेषविधिस्त-द्विषयोपि गम्यते। स्थाली पुलाकवत् तद्विषय इति यदुक्त, अनैकान्तिकोय दृष्टान्त व्यभिचारकत्वादिति एकेनौदन-सिकथेन स्थाली न कृत्स्ना परीक्ष्यते पाकवैषम्यादेव व्यभिचारि-त्वाद्दृष्टान्त । अन्यत्र यावद्यजुग्रहणादिति यदुक्त अनेन वच नेन प्रसक्ते कृत्स्नमन्त्रप्रयाग अयजति सैमर्थस्योद्धारोविधीयते यदप्युक्तमुत्तरसूत्रारम्भादित्येतदपि अनेनैव प्रत्युक्त। एवमेतानि सूत्रानारम्भकारणानि प्रत्युक्तानि । तत्र यदुक्तमारम्भव्य सूत्रमिति तद्युक्तं ।

मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेन। अयमथ आदि प्रदिष्टमन्त्र कृत्स्न प्रयोक्तव्य इति। अथ विधिग्रहण किमर्थमिति चेत् अधिकृत-एव विधिर्विध्यव्यपदेश इति। अत्रोच्यते, विधिग्रहणेन तद्वा एतत्सुब्रह्मण्यामाहूय यजमान वाचयतीति एव चिराह्वयेति विध्यादि गृह्यते। अथ चशब्द किमथमिति अर्थादि च विधि-र्भवति इदमकमथ रथ इमा गाव सहश्रियेति। अपर आह, मन्त्रविधिस्त्वादिग्रहणेनेति यथा यजुःसमाम्नाये मन्त्र पठित तथा प्रयुज्यते। सम्मार्जने संमृजन्त्वित्यस्य पुनन्त्वित्यनेन प्रत्याम्ना-

योमा भूदेरवदिति मन्त्रन्तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति च ममायुष इत्यस्य च प्रत्याम्नायो माभूदित्यत आदिग्रहणेनेत्याह। अथ वा च शब्द समुच्चयार्थ। आदिग्रहणेनाव्यपदेश इति वर्त्तते अवदृष्ट तचादिवत्। एवमुक्तार्थ स्व॥ २॥

एव मन्त्रविधिरादिग्रहणेनेति सिद्धे कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अथ मन्त्रान्त कथ विज्ञातव्य इत्यत्रोच्यते।

उत्तरादि पूर्वान्तलक्षण* ॥ ३ ॥

उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तोलक्ष्यते तल्लक्षण उत्तरादि पूर्वान्त इति। सिद्धे लक्षणग्रहण किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते। यदि ह्यप लक्षणग्रहण न कुर्यादुत्तरस्य मन्त्रस्यादि पूर्वस्य मन्त्रस्यान्त स्यात्, एव पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तस्य उत्तरस्य मन्त्रस्य चादे ससग क्रियेत एव मा भूदित्यत आह लक्षणमिति॥ ३ ॥

इह वृतप्रतिमन्त्रणादीनि कर्माण्युपदेक्ष्यन्ते एक कर्त्तारमधिकृत्य, अविशेषचोदितास्त्र त्रय उद्गातार। यत्वित्याऊर्वोचान्यानृत्विजो वृणते कस्मादुद्गातारोवृता आर्त्विज्य कुर्वन्तीति। तत्रेद सशेते अविशेषचोदितानां सर्वेषा प्राप्ता कस्येमानि भवन्ति, अत आह आचार्य।

एकश्रुतिविधानान्मन्त्रान् कर्माणि चोद्गातैव कुर्य्यादनादेशे ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोप्येवमेव।

एकवचनश्रुत्या ये विधीयन्ते त एकश्रुतिविधाना मद्दन्मो-वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येवमाद्या मन्त्रा । कर्माणि च पृथक्सावित्रोपादैर्मधुपर्कस्य पिवेदित्येवमादीनि उद्गातैव कुर्यादनादेश इति आदेशादन्यत्रानादेशे । आदेश, प्रस्तोता हविधान गच्छेत् मध्यन्दिने कृतआदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भवति। अथ वा एकश्रुतिविधानाद्धेतो उद्गातैवोक्त एकस्य श्रुतौ विधान उद्गाता सामवेदेनेति। अथैवशब्द किमर्थमिति चेत् अवधारणार्थ । सामान्यत्वादुद्गातृशब्दस्य यस्यैवानन्यशब्द सयोग स एव मुख्य । अनादेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्त प्रथमसूत्रएव ॥ ४ ॥

उक्तमुत्तरादि पूर्वान्तलक्षणमिति एतल्लक्षण महदादीनां यजुषां उत्क्रान्तिरसीति पर्यन्ताना येषु पुनरिद लक्षण न सम्भवति तामुच्छ्रयतीत्येवमादिवत् तेषा क प्रयोग इत्यत्राह ।

यावद्यजुरनादिष्टान्तान मन्त्रान्* ॥ ५ ॥

येषां मन्त्राणामन्तोनादिश्यते तान् एव यजु प्रतीयात् तेषु यावदेव यजति समर्थन्तावदेव प्रयोक्तव्यमिति । येर्थवादा मध्ये पठितास्तेषामुद्धार इति ॥ ५ ॥

उक्त मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेनेति तत्रोक्त महदादिषु यजुषु मन्त्रशब्दोस्य वर्त्तत इति । अथ ऋक्साम्ना को विधिरित्यत्राह ।

---

* ह्राह्मायणोप्येव । मन्त्रादिति का पु पाठ

ऋचस्त्वादिग्रहणेन* ॥ ६ ॥

समाम्नाये या ऋक् तस्या ऋच आदिग्रहणेन विधिर्भवति। अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्गाभि वितनुयु पवित्र त इति। साम्न-श्चेति च शब्द, साम्नश्चादिग्रहणेन विधिभवति अध्वर्य्युप्रेषितस्य-ग्नायिरिति गायेदित्यादिवत्। आदिनेति सिद्धे ग्रहण किमर्थमिति चेत, उच्यते। आदिना च ग्रहणेन चेत्येवमर्थ ग्रहण अग्निष्ट-यतीत्यवभृथसामदतिवत्॥ ६ ॥

इति परिभाषा।

उक्त कर्माण्युद्गातैव कुर्यादनादेशे तत्रोद्गातेत्युक्ते कि लक्षण पुनरुद्गातार कुर्यादित्युच्यते। तदुद्गातृलक्षण विवक्षुराचार्य सा-धारणत्वादृत्विग्गुणाना सर्वर्त्विजोऽधिकृत्य लक्षणमारभते।

ऋत्विगार्षेयोऽनूचान साधुचरणोवाग्म्यन्यूनाङ्गो-नतिरिक्ताङ्गो द्वयसतश्चानतिकृष्णोऽनतिश्वेत *॥ ७॥

ऋत्विगिति जातिशब्देन। ऋत्विक् आर्षेय अनूचान, साधु-चरण, वाग्मी अन्यूनाङ्ग, अनतिरिक्ताङ्ग, द्वयसतश्च, अनति कृष्ण अनतिश्वेत, दशपद सूत्र। अथेदानीमर्थोवक्ष्यते। ऋ-त्विक्, ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, प्रजापतिरकामयत बहुस्यां प्र-जायेयेति स आत्मन् हृत्यमपश्यत्तत ऋत्विजोऽसृजत यदृत्याऽसृजत तदृत्विजामृत्विक्त्व। ऋत्विक् कस्मादीरिण, ऋग्यष्टा भवतीति

---

*ऽद्राह्यायणीयेऽपि।

शाकपूणि, ऋतुयाजो भवतीति नैरुक्ता । आर्षेय, ऋषेरपत्य-मार्षेय, ऋषिर्दर्शनात् स्तोमान्ददर्शेत्यौपमन्यव तद्यदेनास्तप-स्यमानान् ब्रह्म स्वय स्वभ्यानर्ष तदृषीणामृषित्वमिति विज्ञायते, आदशमात् पुरुषादव्यवच्छिन्न आर्षं यस्य स आर्षेय । अनूचान, अनूक्तवाननूचान शिष्येभ्योविद्यासम्प्रदान य कृतवान् सोऽनूचान । साधुचरण, साध्विति प्रशसा प्रशस्तकर्मेत्यर्थ बहु ब्राह्मण-कर्मस्ववस्थित । वाग्मी वक्तु समर्थ अथ वा सस्कृतवाक् वाग्मी, योहि सस्कृता वाचमुच्चारयति स वाग्मी, क पुनर्वाच सस्कार शब्दार्थन्यायेभ्योऽवगम, यस्त्वेव लक्षणा वाचमुच्चारयति स वाग्मी, न यो बहुतर वचनमनर्थक भाषते तद्धि वाक्कला-यालमित्युच्यते योहि बहुभाषण स नै वाग्मी वाचालो वा-चाट इत्युच्यते वाचोग्मिन्यालजारचौ बहुभाषिणीति, सर्वथा य प्रतिवचनसमर्थ स वाग्मी योहि पृष्ट सन् न्यायेन प्रतिवचन प्रददाति स वाग्मी मतिद्वैधे उत्पन्ने सशयच्छेत्ता, उदाहरण चात्र कौषीतकिम, कस्मात्कौषीतकीना न कश्चनातीव जिहीते यज्ञावकीर्णाहीत्यप्रतिवचनदानात । अन्यूनाङ्ग, ऊन-मेव न्यून न न्यूनाङ्ग, स अन्यूनाङ्ग । अनतिरिक्ताङ्ग अङ्गाना चातिरिक्तता पुरुषलक्षणे सिद्धा, तत्र चोक्त, ज्योतिष पूर्वप्रकृत मिति, तस्य चाङ्ग पुरुषलक्षण, चतु षष्ठ्यङ्गत्वात् । द्व्यवतस्य प्रमाणतस्य अन्यून, अनतिरिक्त, प्रमाणे प्रमाणे द्व्य द्व्य सम यस्य स द्व्यवत । अन्येषां द्वे सतस्येति पाठ । तेषा कारिकयार्थो वर्ण्यते, अधस्योर्द्ध्वस्य नाभेस्तु समोयस्मात् प्रमाणत । पादाङ्गुष्ठा-

ज्ञविष्टश्च स वै द्वेसत उच्यते इति। अनतिकृष्ण न अतिकृष्ण अनतिकृष्ण। अनतिश्वेत न अतिश्वेत अनतिश्वेत। अपरे वयसि निपातयन्ति कृष्णश्वेतशब्दो नातिबालो नातिवृद्ध इति एवमुक्तार्थं सूच॥ ७॥

ऋत्विजा लक्षणमुक्त अथ याज्य कि लक्षण स्यादिति अत आह।

याज्यश्च प्रथमैस्त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यात ॥ ८॥

आर्षेय अनूचान साधुचरण इति। अथ वा याज्यस्य एव लक्षण यादृगलक्षणाद्दृत्विज। प्रथमैर्वा त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यात। लुप्तविभाष सूत्र। गुणग्रहण क्षत्रियवैश्ययोर्यथासम्भव गुणा ग्राह्या॥ ८॥

सोमप्रवाकमकरिष्यन्नम सोमाय राज्ञ इत्युक्त्वा प्रत्याचक्षीत* ॥ ९॥

साम्प्रत विधिर्विवचित, सोम प्रब्रूते, सोमप्रवाक, तम करिष्यन् कर्म नम सोमाय राज्ञ इत्येतद्यजुरुक्त्वा प्रत्याख्यान कुर्यात् किञ्चिदेव व्याक्षेप कृत्वा अपरुष प्रत्याचक्षीत। अथ करिष्यत एव, तावद्विधौ वक्तव्ये कस्मादकरिष्यत पूर्वमुच्यते प्रत्याख्यानमात्रस्य वक्तव्यत्वादकरिष्यत पूर्वमुक्त, करिष्यतो हि वृतप्रतिमन्त्रणादि समिदाधानाद्यनीयोपस्थानान्तोविधिर्वक्तव्य स उच्यते॥ ९॥

अकरिष्यतोविधिरुक्त अथ करिष्यतोविधि विवक्षुराह।

---

* लाट्यायनीयोप्येव

महन्मे वोचइति करिष्यन प्रतिमन्त्रयेत* ॥ १० ॥

महन्मे वोचइत्यनेन यजुषा करिष्यन् प्रतिमन्त्रणं कुर्यात्॥ १०॥

तन्न जह्यादप्रोक्तेपि करिष्यामीति विदित्वा* ॥ ११॥

तत् कृतप्रतिमन्त्रणं यजु न जह्यात् नोत्सृजेत् अप्रोक्तेपि सोमप्रवाकेणेति करिष्यामीति विज्ञाय। कोस्य विषय सा-ध्यक्ता † ॥ ११ ॥

अथ कृतप्रतिमन्त्रणं कृत्वा अनन्तरं सोमप्रवाके किं प्रतिपत्त-व्यमित्यत्राह ।

आवसथ ससोमप्रवाकाय लवणमन्नन्दध्नाहारयेत*॥१२॥

आवसन्ति तमित्यावसथ सोम प्रब्रूते सोमप्रवाक तस्मै सोमप्रवाकाय तादर्थ्ये चतुर्थी। लवणमन्न लवणेन सम्पृक्तमन्नं लवणमन्नन्तत् दध्ना सह हारयेत् भोजयेत एव सूत्रार्थ । आ-वसथस्य सोमप्रवाकाय कर्त्तव्य। तत्रैव चास्य भोजनन्देय-मिति॥ १२ ॥

प्रहिणुयात प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात कर्मभ्य *॥१३॥

सोमप्रवाकायान्नं हारयित्वाथानन्तर प्रहिणुयात् प्रस्तो-तृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात कर्मभ्य, प्रहिणुयात् प्रेषयेदित्यर्थ।

---

* द्राह्यायणेऽप्येवं। † असमीचीन पाठ किन्तु पुस्तकत्रयेऽपि समानत्वात तादृश एव रक्षित ।

प्रस्तोता च सुब्रह्मण्यश्च प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पूर्वं कर्मण आरम्भात् अथ वा तादर्थ्ये चतुर्थी यानि पुरस्तात् कर्माणि तान्यग्न्यामादी- नि तदर्थं ॥ १३ ॥

उक्तं प्रदक्षिणयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्याविति। तयोः कर्मार्थं प्रा- गामनं। कर्माणि च देवयजने क्रियन्ते। अत आचार्या देव यजनलक्षणं विवक्षुराह।

प्रागुदक्प्रवणन्देवयजनं लोमशमवृक्षं समं* ॥ १४ ॥

प्रागुदक्प्रवणं देवजयनं। आपः प्राच्य उदीच्यो वा यत्र ग च्छन्ति। अथ वा प्रागुदीचीदिशं यत्रापः प्रवर्त्तन्ते तत् प्रागुदक्- प्रवणं चालालसारिण्योयत्राप स्युरित्यर्थः। देवयजनं देवा अस्मिन्निज्यन्त इति देवयजनं। लोमशं अतिलोमशं तृणौषधि बहुलमित्यर्थः। अवृक्षन्नास्मिन् वृक्षा सन्त्यवृक्षं। समं, यत्र नवि षमाभूमिस्तत्समं। एवं लक्षणं देवयजनं स्यात्॥ १४ ॥

किञ्च।

पुरस्ताच्चास्याप स्युः* ॥ १५ ॥

पुरस्तादिति दिङ्नियमः क्रियते। पूर्व्वप्रदेशे देवयजनस्य आपः स्युरिति च शब्दः क्रियते। पुरस्तान्नियमः अन्यासु च दिक्षु विप्रतिषेध इति। अस्येति समीपलक्षणा षष्ठी, स्युरिति स्वभा- वतः स्युर्न कृत्रिमा इति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोप्येवं।

उक्तं च स्वभावत स्युरिति। अथ पुनरुपपत्तिन स्यात् तत किं स्यात्। अत्रोच्यते।

तदभावे महावृक्ष उदपानो महापथो वा* ॥ १६ ॥

तदिति पूर्वनिर्देश तासामभाव भवन भाव न भाव अभाव, अपामभावे महावृक्षादय स्यु। महांश्चासौ वृक्षश्च महावृक्ष आन्महत समानाधिकरणजातीययोरित्याकार। अपरे वर्णयन्ति उदुम्बर इति। प्राजापत्य उदुम्बर प्रजापतिश्चैव महानिति पूर्व एव तु साधीयान्। महत समानाधिकरण इति। उदपान कूप। देशान्तरगामी पन्था महापथ ॥ १६ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यात* ॥ १७ ॥

एवं लक्षणं चैव स्यात् न चास्य देवयजनस्य स्थलतर समीपे स्यात अातिशायनिकस्तर प्रत्ययो देवयजनमपि न स्थले भवतीत्येतद्दर्शयति। स्थलतर पर्वत अस्येति सर्वेषु कल्पेषु स्यात् अनन्तरस्य विधिर्माभूदिति ॥ १७ ॥

देवयजनमाचक्ष्व पुरस्तात* ॥ १८ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यादित्युक्त। किञ्च देवयजनप्रमाण चास्य पूर्वे प्रदेशे स्थित न स्यात् ॥ १८ ॥

---

* आम्नायतोऽप्येव

विपर्यस्ताभिचरणीयेषु, स्थलादन्यद्देवयजनमा-
चाच*॥ १९॥

उक्तमविशेषेण देवयजनलक्षण। अथाभिचरणीयेषु विशेषवि-
वक्षुराह। विपर्यस्ताभिचरणीयेष्विति। यदिद देवयजनलक्षण-
मुक्त एतदभिचरणीयेषु विपर्यस्त भवति। विपर्यास प्रातिलो-
म्य। किं सर्वमेव विपर्यस्त नेत्युच्यते। किन्तर्हि स्थलादन्य-
द्देवयजनमाचाच। विपर्यासेऽपि सति नैव स्थलतरमदूरे स्याद्देवय-
जनमाचञ्च पुरस्तान्नैव स्यात्॥ १९ ॥

स्वय व्रजेत क्रय उपवसथ्ये वा†॥ २०॥

उक्त प्रहिणुयान्मस्तोदसुब्रह्मण्या पुरस्तात कर्मभ्य इति।
अथ तस्य गमनकाल क इति। अत्रोच्यते। आत्मना गच्छेत्
क्रये उपवसथ्ये पुन स्वय व्रजेदनाहूतोपि॥ २०॥

उदङ्खेव तु गृहेभ्य प्रथम देवो देवमेत्विति†॥ २१॥

अथ तस्य गमनक्रिया उच्यते। उदङ्खेव तु गृहेभ्य प्रथम
निष्क्रामेत्। देवो देवमेत्वित्यनेन यजुषा। अथैव शब्द किमर्थ
उच्यते। अन्यतोपि गन्तव्ये उदङ्खेव तावत् प्रथम प्रस्थान कुर्यात्।
अथ तुशब्द किमर्थं उच्यते। अन्यतो द्वारेण्येव॥ २१॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तेनाच सूत्रद्वय कृत। † द्राह्यायणोऽप्येव।

दूर व्रजित्वा विहाय दौष्कृत्यमिति* ॥ २२ ॥

दूरमध्वनोगत्वाल्पेवशिष्टे विहाय दौष्कृत्यमित्येतत् यजुर्जपेत्। विहाय दौष्कृत्य व्रजामीत्यस्याध्याहारमपरे वर्णयन्ति। अपरे यावद्ब्रूहण कस्मादवचनात्॥ २२ ॥

बद्धानामासीति पन्थानमापद्य† ॥ २३ ॥

देवयजनगामी य पन्था तमापद्य अनन्यगामिन बद्धानामासीत्येतत् यजुजपेत् ॥ २३ ॥

उत्तर वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाण पितरोभूरिति† ॥ २४ ॥

यस्योपवसथ्येह्नि आगमन भवति स देवयजनमहावेदेरुत्तरमन्तमाक्रम्य दक्षिणमन्तमीक्षमाण पितरोभूरित्येतद्यजुजपेत्। यस्य पुन क्रयेह्नि आगमन भवति स पत्नीसशालाया वेदिमाक्रमते महावेदेरभावात् ॥ २४ ॥

यजुरन्तरयेन्वाहारन्धानञ्जप्य * ॥ २५ ॥

यजुषामन्तरयेऽन्वाहारन्धानजप्योमन्यते । अन्तरयस्त्याग, उत्सर्ग । अन्वाहरणमन्वाहार अनुत्सर्ग इत्यर्थ । कं पुनर्विषय । साम्निपातिकोविधि । तत्रानुजप अलोपार्थ ॥ २५ ॥

---

* आम्नायशाप्येव ।

† आम्नायशोप्येव किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृत ।

उपेक्षणं शाण्डिल्यः * ॥२६॥

उपेक्षणं वर्जनमकरणमित्यर्थः। एवं शाण्डिल्योमन्यते। कस्मात् निमित्तापायात्। अपर आह। पितरोभूरिति कृत्स्नं यजुः अन्तरितं समाम्नाये। त्रयोह्वनु वै पितरः अवमा ऋवा काव्या इति। तस्यान्वाहारम्भानं जयोमन्यते। कस्मादलोपात्। उपेक्षणं वर्जनं शाण्डिल्यः कस्मादपाठात् ॥ २६ ॥ १ ॥

इति प्रथमस्य प्रथमा कण्डिका॥

अथ द्वितीया कण्डिका।

उक्तं स्वयं व्रजेत् अथ उपवमथ्येवेति। तत्र उदङ्क्ष्व तु गृहेभ्यः प्रथममित्युद्गात्रकम प्रकृतमेतदादि। तत्रोक्तमुत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरो भूरित्येतद्यजुर्जपेदिति। अस्यानन्तरं मधुपर्कविधिं विवक्षितः। तं विवक्षुराह।

पृथक् सावित्रीपादैर्मधुपर्कस्य पिबेत् * ॥ १ ॥

पृथक् नानेत्यर्थः। सावित्रीपादैः सविता देवता यस्याः सेयं सावित्री तस्याः पादैः पिबेत्। मधुना पृक्तन्दधिपयःकृतान्नं वा मधुपर्कः। दधनि पयसि वाथ चाकृतान्ने मधु दध्यान्मधुपर्क-मेतदाहुः। दधिमधुसलिलेषु सकृत् पृथगेवेति विहितास्त्रयस्तु मन्त्राः। तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् अस्येति अवयवलक्षणा षष्ठी।

---

* द्राह्यायणोप्येवं।

कथ पिबेद्यथा शेष स्यादिति। ननु सावित्रीपादैरिति सिद्धे कि पृथक् ग्रहणमिति। उच्यते। उक्त सवितृदेवता सावित्रीति। एव सर्वासा सवितृदेवताना प्रसङ्ग प्राप्त। अत आचार्य पृथक्ग्रहण करोति। यस्य ऋक्समाम्नाये पृथगाम्नानन्तयेति। ननु यद्येवमर्थ न तस्मान् मुख्या अग्ने वेदेत्येता सावित्रीमुत्सृज्य गौणी गृह्णीयात्। तन्न इयमेव मुख्या। कथ मुख्येति चेत्। उच्यते। अथोपसीदत्यभिधीहि भो सावित्री मे भवाननुब्रवीत्विति। अस्मिन्नेतस्या एवानुवचन। तस्या उत्तरा ऋक्समाम्नायाभिव्यक्तेस्तु सावित्री चतुर्थी भवतीत्येतस्या एव श्रुतौ विधान। तथा शाखान्तरीयायामयावच्छिष्टाया श्रुतौ एतामेव प्रतिजानते। तस्मात्* पृथकग्रहण नानार्थत्वादेवमुक्त ॥ १ ॥

तत्रैतदाहरन्ति विष्टर पादप्रक्षालनमर्घ्यमाचमनीय मधुपर्कमिति ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन् मधुपर्कविधौ एतदानयन्ति। विष्टराद्याहरणकर्म कर्तव्यनियमार्थ बहुवचन। दर्भासन विष्टर। पादप्रक्षालनार्थं उदक पादप्रक्षालन। अर्घार्थमुदकमर्घ्यं। आचमनार्थमुदकमाचमनीय। मधुपर्क उक्तलक्षण। *अथ तत्र ग्रहण किमर्थमिति चेत्। उच्यते, मधुमन्थोदमन्थयोर्मधुपर्ककल्पार्थं। ते च वक्ष्यन्ते। तत्र तत्रैतदाहरन्ति विष्टरादि ॥ २ ॥

* शाखायवाक्त अर्हयिष्यन्त आहरन्ति विष्टरौ पाद्यमर्घ्यं इत्येव विशेष सूचितवान।

तस्य पिबेत* ॥ ३ ॥

तस्य मधुपर्कस्य पिबेत्। कथ॥ ३ ॥

इदन्नमय रस इमा गाव सहश्रियेति तु पुरस्तादेकैकस्य* ॥ ४ ॥

सावित्रीपादस्येति शेष । तुशब्दो विशेषणार्थ ॥ ४ ॥

वाग्बहु बहु मे भूयादिति प्रथमस्योपरिष्टात प्राणो वै वाचो भूयान बहुर्मे भूयो भूयादिति द्वितीयस्य मनो वाव सर्व सर्वं मेभूयादिति तृतीयस्य* ॥ ५ ॥

सावित्रीपादस्योपरिष्टादिति वर्त्तते । प्रथमद्वितीयतृतीयग्रहण चतुर्थनिषेधार्थं । तूष्णी चतुर्थमिति प्राप्ते ॥ ५ ॥

सर्वं स्वाहाकारान्ता

सर्वे भक्षमन्त्रा स्वाहाकारान्ता । स्वाहाकारान्ता इति बहुवचनात् सिद्धे किमर्थं सर्वग्रहणमिति चेत् उच्यते । मधुमन्थादीनामपि भक्षमन्त्रा स्वाहाकारान्ता स्युरित्येवमर्थं सर्वग्रहण ॥६॥

रसोसि वानस्पत्यो रस मयि धेहीति मधुमन्थस्य पिबेदिति गौतमो, वानस्पत्य इति प्रवचन† ॥ ७ ॥

---

* एतानि द्राह्यायणीयेऽत्र न सन्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येव किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृत ।

रसोसि वानस्पत्य इति। अनेन मन्त्रेण मधुमन्थस्य पिवेदिति गौतम आचार्य आह। यच्चोक्त विष्टरादीनि द्रव्याण्येकैकशस्त्रि-स्त्रिर्वेदयेरन्निति तत्र मधुमन्थस्यावेदने प्राप्ते आह। वानस्पत्य इति प्रवचनमिति। वानस्पत्यो वानस्पत्य इत्यावेदनन्त्रि ॥ ७ ॥

तथा दधिमन्थोदमन्थयो, पयस्योपयस्य इति तु रसादेश.* ॥ ८ ॥

यथा मधुमन्थस्य तथा दधिमन्थोदमन्थयो पिबेत्। तेन प्रकारेणेत्यर्थ। अय तु विशेष। पयस्योपयस्य इति तु रसादेश। वानस्पत्य इत्येतस्य स्थाने स्यातामित्यथ। रसोऽसि पयस्य, रसोस्यो पयस्य, यथासङ्ख्य ॥ ८ ॥

एते नैव प्रवचने कालिन्द सारस्वत इति वा† ॥ ९ ॥

एते एव पूर्वोक्तप्रवचने दद्यात्। पयस्योपयस्य इति। कालिन्द सारस्वत इति वा याथासङ्ख्येन ॥ ९ ॥

शेष ब्राह्मणाय दद्यात† ॥ १० ॥

उक्त मधुपर्कस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी क्रियते। तत्र पानमुक्त। अथ शेषे का प्रतिपत्तिरिति। उच्यते। शेष ब्राह्मणाय दद्यात् पुत्राद्ये ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत।
† द्राह्यायणोऽप्येव।

तदभावेऽह्नि समप्रेक्ष्याब्राह्मणाय* ॥ ११ ॥

शूद्रवर्जं। उच्छिष्टयोग्ये पुत्रशिष्याभावेऽह्नि समप्रोक्ष्य क्षत्रिय-वैश्ययो ॥ ११ ॥

कुरुतेति गवि प्रोक्ताया ब्रूयात* ॥ १२ ॥

उक्त आचान्तोदकाय गौरिति नापितस्त्रिर्ब्रूयात्। एव गवि प्रोक्ताया कुरुतेति ब्रूयात् ॥ १२ ॥

उत्सृजत गा तृणानि गौरत्विति वा† ॥ १३ ॥

कुरुतेति ब्रूयादेव वा ॥ १३ ॥

सर्वेषा यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयता‡ ॥ ॥ १४ ॥

उद्गातृकर्मोक्त। अथ सर्वेषा साधारणमुच्यते। सर्वेषामुद्गातृणा यज्ञोपवीतञ्च उदकाचमनञ्च एते च नित्ये कर्म कुर्वता एव यज्ञोपवीती भवत्येवमाचान्तोदको भवतीति। यज्ञोपवीतञ्च उदकपूर्णञ्च कमण्डलु। आचमन्ति तस्मादित्याचमन। यज्ञोपवीतनित्यत्वे ब्रह्मचर्यं ज्ञापयति। अथ सर्वग्रहण किमर्थं। उच्यते। सुब्रह्मण्य चतुर्थानां ब्रह्मपञ्चमानां यजमानषष्ठानां सम्बन्धस्तदर्थं ग्रहण ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येव।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

‡ द्राह्यायणेऽप्येव किन्तु च्छेदविषये विशेषोऽस्ति।

अव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः ॥ १५ ॥

न व्यवाय अव्यवाय, न व्यावृत्ति अव्यावृत्ति, अन्तरा गमन व्यवाय, अनभिमुखता व्यावृत्ति । केनाव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः कर्मोपयतामिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

प्राङ्मुखकरणञ्चानादेशे ॥ १६ ॥

प्राङ्मुखकरणमादेशादन्यत्र स्यात आदेश प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठ ञ्छिरसि गायत्रङ्गायेदिति । चशब्द समुच्चयार्थ, अव्यवायो ऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैरनादेश इति ॥ १६ ॥

क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य उत्तरेण सोमवहन गत्वान्तरेणेषे शमीशाखां पलाशशाखां वा सपलाशां पाणौ कृत्वाऽवतिष्ठेत* ॥ १७ ॥

उक्त प्रव्हिणुथात् प्रस्तोटसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात्कर्मभ्य इति । तत्र सुब्रह्मण्य कर्म विवक्षुरिद सूत्रमारभते, क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य इति । अथ कस्मात् कर्मभेद क्रियते, प्रस्तोत्रीय तावदत्रव्य पूर्व्वं तार्क्ष्यसामादीनामित्यत्राह कृताकृतत्वात् तार्क्ष्यसामादीनां क्रम भेद इति । क्रीते राजनि क्रीते सोमे, सुब्रह्मण्य इति कर्तृनिर्देश उत्तरेण सोमवहन गत्वा उत्तरेणेति दिङ्नियम गत्वेति क्रियोपदेश । अन्तरेणेषे सोमवहनेषयोरन्तराले शमीशाखां पलाश शाखा वा सपलाशा दक्षिणेन पाणिना गृहीत्वावतिष्ठेत ॥ १७ ॥

---

* आम्नाययोऽप्येव, किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।
आम्नायोऽप्येवम

अध्वर्युसम्प्रैषं* सर्वत्राकाङ्क्षेत सुब्रह्मण्यायाम्* ॥१८॥

सम्प्रेषणं सम्प्रैष तम् आकाङ्क्षेत् तावत्प्रतीक्षेत यावत् सम्प्रेषण मिति सर्वत्र ग्रहणं सर्वासु सुब्रह्मण्यासु न केवलं प्राकव्या मिति ॥ १८ ॥

रश्मी धारयञ्छाखया¶ प्रेष्येद्गावौ दक्षिणं पूर्व्वं ॥ १९ ॥

रश्मी अभीषू प्रग्रहावित्यर्थ धारयन् सव्येन पाणिना शाखया दक्षिणेन पाणिना गृहीतया प्रस्थापयेत् गावौ सोमवहनयुक्तौ दक्षिणं पूर्वम् दक्षिणस्या धुरि यो युक्तस्त पूर्व्वं पश्चादुत्तरमि त्यर्थ ॥ १९ ॥

सुब्रह्मण्योमिति त्रिराह्वयेत्प्राचि वर्त्तमाने† ॥ २० ॥

प्राङ्मुखे वर्त्तमाने सुब्रह्मण्योमिति प्रणवं त्रिर्ब्रूयात्, वर्त्तति गत्यर्थ ॥ २० ॥

षट्कृत्व प्रतीचि ॥ २१ ॥

प्रत्यङ्मुखे वर्त्तमाने षट्कृत्व प्रणवं ब्रूयादिति वर्त्तते ॥ २१ ॥

पूर्व्वेण पत्नीशालां विमुक्ते छदिषि शाखामवगुह्य नामैवैषामनूत्क्रम्य§ यथार्थं स्यात ॥ २२ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ प्रेष्येदिति द्राह्यायणे । तेनैतेन सूत्रद्वय झलम ।

† द्राह्यायणे मध्यमया वाचेत्यधिकमस्ति ।

§ द्राह्यायणे किञ्चिदधिकमस्ति ।

पत्नीशालाया पूर्वप्रदेशे विमुक्ते अर्द्धविमुक्ते सति छदिषि च्छादनकटे शाखाम् अवगुह्य अवलम्ब्य तामेवैषामनूत्क्रम्य अवतीर्य्य ततो यथार्थं स्यादिति कर्मण समाप्तिं दर्शयति ॥ २२ ॥

दक्षिणमनड्वाहꣳ सुब्रह्मण्याय दद्यात * ॥ २३ ॥

दक्षिणस्या धुरि यो युक्तोऽनड्वान् त सुब्रह्मण्याय दद्यात् यजमान सामर्थ्यात् ॥ २३ ॥

उभाविति शाट्यायनक विज्ञायते कर्मसंयोगात्* ॥२४॥

उभावप्यनड्वाहौ देयाविति शाट्यायनके श्रुति कर्मसंयोगात् उभाभ्या हि कर्म कृत च्हेतूपादान क्रियते कर्मसंयोगादिति यस्य येन कर्मसंयोग स तद्द्रव्य लभतइत्यर्थ ।

यस्मिन् कर्मणि यद्द्रव्य यस्य सन्निहित भवेत् ।
तत्तस्यैव प्रदातव्य होतुर्गोत्रपटो यथा ॥ २४ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीया कण्डिका ।

—

अथ तृतीया कण्डिका

आतिथ्यायाꣳ सꣳस्थितायां दक्षिणस्य हार्वाहो परस्तात्तिष्ठन्नन्तर्वेदिदेशेऽन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च सुब्र-

* शाट्यायनी विशेषोऽस्ति ।

ह्मण्योमिति त्रिरुक्ता निगदं ब्रूयादिन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेषवृषणश्वस्य मेने गौरावस्कन्दिन्नह-ल्यायै जारकौशिकब्राह्मणगौतमब्रुवाणैतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यात * ॥ १ ॥

उक्ता शाकटी सुब्रह्मण्या सुब्रह्मण्योमिति त्रिराह्वयेत् प्राचि वत माने षट्कल प्रतीचीति प्रणवमात्रक्रियोक्ता इदानीं तस्या ¶काल देशक्रियाविधयो विवक्षिता, तान् विवक्षुराचार्य्य इद सूत्रमा रभते, आतिथ्याया सस्थितायामिति। आतिथ्या इष्टि तस्या सस्थि-ताया समाप्तायामित्यर्थ दक्षिणस्य द्वारबाह्वो पत्नीशालाया पूर्वे प्रदेशे तिष्ठन्। कथ गम्यते पत्नीशालाया द्वारस्येति उच्यते, सम्ब-न्धादातिथ्याया सस्थितायामिति पूर्वेण पत्नीशालाया तिष्ठन्नित्यूर्द्धता विधीयते। अन्तर्वेदिदेशे अकृत वेदिकरण भवत्यतो देशइत्याह। अन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च, अन्वारम्भण स्पर्शनम्, सप्तमी क्रियते यस्य च भावेन भावलक्षणमिति समास क्रमार्थ। सुब्रह्म ण्योमिति त्रि प्रणवमुक्त्वा निगद ब्रूयात्। इन्द्रागच्छेत्येतदादि निगदग्रहण सव्यवहारार्थम् वक्ष्यत्यग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति। एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादिति एतावदित्यत्र सुत्या निर्देश्या यावद्भिरहोभि सुत्या, तावद्भि परिगणना कृत्वा निर्देश काय्य ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्।

¶ कालभेदक्रियेति का पु० तथा स० प० पाठ ।

अद्येति समानाह्नि* ॥ २ ॥

यस्मिन्नहनि सुत्या भवति तस्मिन्नहन्यद्येति ब्रूयात्, समाना
हनीति किमर्थमद्येति सुत्यामिति सिद्धे, उच्यते, कदाप्येक
स्मिन्नहनि कृत्स्नं कर्म क्रियते, तस्मिन्नपि अद्य सुत्येत्येव ब्रूयात्
कोऽस्य विषय । साद्यस्क्रा ॥ २ ॥

देवा ब्राह्मण आगच्छतागच्छतागच्छतेति गोतम ॥३॥

सुत्यादेशानन्तरमेतद्ब्रूयात् इत्येव गोतम आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

आगच्छेति पूर्व देवाह्वानाह्वानञ्जप्य ॥ ४ ॥

एव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

आगच्छ मघवन्नित्येके ॥ ५ ॥

एके आचार्य्या पूर्व्व देवाह्वानान्मन्यन्ते ॥ ५ ॥

पूर्व्वयो प्रणवयोर्विरमेत्¶ ॥ ६ ॥

अवस्यादित्यर्थ विरामोऽवसानम् ॥ ६ ॥

मेने ब्रुवाणयो† ॥ ७ ॥

एतयोश्च पदयोर्विरमेत् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणे प्रणवान्तयोरिति विशेष ।

† द्राह्यायणे ब्रुवाणेति चेति विशेष ।

षणे जारे चाग्नेय्यामं* ॥ ८ ॥

आग्नेय्या सुब्रह्मण्याया एतौ च विरामौ षणे जारे चेति ॥ ८ ॥

पृथग्यजते शब्देषु च॰ ॥ ९ ॥

विरमेदिति वर्तते पृथग्ज्ञानेत्यर्थं यजते शब्देषु चेति उक्तं किं पृथग्ग्रहणमिति चेत् उच्यते, पितृपितामहप्रपितामहशब्दाना च समासो माभूदिति ॥ ९ ॥

एव त्रि† ॥ १० ॥

अनेन प्रकारेण त्रि क्रिया सुब्रह्मण्याया ॥ १ ॥

आहूय† ॥ ११ ॥

आहूयेति विधिर्गृह्यते, एव त्रिराहूय यजमान वाचयति ॥११॥

पत्नीयजमानावुपहवमिच्छमानौ सुब्रह्मण्ये।पह्वयस्वेति† ॥१२॥

पत्नी च यजमानश्च पत्नीयजमानौ तावुपवहव काङ्क्षमाणौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेत्येव ब्रूयाता उपह्वानमुपहव ॥ १२ ॥

उपहूतइत्युपहव¶ ॥ १३ ॥

सुब्रह्मण्यो याचित उपहव दद्यात, क पुनरुपहव उपहूत इत्युपहव अयमुपहवप्रकार ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र कृतम् ।

उपकृत्य यथार्थं स्यात् * ॥ १४ ॥

ऋज्वर्थ ॥ १४ ॥

एवं सर्वेषुपसन्दत्सु¶ ॥ १५ ॥

बहुवचनसामर्थ्यात् तत्सिद्धे सर्वग्रहणं निरर्थकमिति चेत् तत् कथं प्रतीष्टिषु स्यादिति उपसद्ग्रहणादिष्टिद्वये उपसत्प्रत्ययो माभूदिति ॥ १५ ॥

यास्त्वोर्ध्वमुपसद्भ्य उत्करे तु तत्र तिष्ठन्† ॥ १६ ॥

यास्त्वोर्द्ध्वमुपसद्भ्यस्सादेक्ष्यन्ते सुब्रह्मण्यास्तासामप्येष एव विधिरयन्तु विशेष, उत्करे तु तत्र तिष्ठन्निति, तिष्ठन्निति वक्तव्ये तत्र ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, माभूत् समीपसप्तमी प्रत्यय इति आहू नोत्करे वक्तव्या। अपर आह उत्करे चाह तत्र तिष्ठन्निति हि ब्राह्मणं तस्मादुत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यामाह्वयतीति ॥ १६ ॥

प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहः‡ ॥ १७ ॥

एव चैता उत्करे भवन्ति किञ्च प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहो भवति एतावदहे सुत्यामिति प्रागस्माद्वचनात् ॥ १७ ॥

अग्नीषोमीयवपायां हुतायाम् परिहृतासु वसतीवरीषु

---

* द्राह्यायणे अन्यन्नास्ति।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम्। किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति।

प्रातरनुवाकोपक्रमवेलायामसौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयाद्-यजमाननामधेयान्यमुष्य पुत्र पौत्रो नप्तेति पूर्वेषां ॥ १८ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपाया हुताया वसतीवरी परिहरणे कृते प्रातरनुवाकस्य आरम्भणवेलायां यजमाननामधेयानि गृह्णीयात् प्रत्येकम् एकमेकं प्रति प्रत्येकम् असाविति सर्व्वनाम्ना यजमानस्य नामधेयानि यजमाननामधेयानीति बहुवचनं क्रियते तत्सम्बन्धेन सर्वाण्येतानि पितृप्रभृतीनि यजमाननामधेयानि। अपर आह नक्ष चास्य यं नित्यं तृतीयं यत्तद्गुह्यमेव भवति। सर्वनाम्नः स्थाने पितृ पितामहप्रपितामहानां नामधेयानि गृह्णीयात् अमुष्य पुत्र पौत्रो नप्तेति यथासङ्ख्यम्। यथामुष्य पुत्र पौत्रो नप्तेत्येतेषां पूर्वत्वे सिद्धे पूर्वेषामिति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, एकशेषविधिप्रज्ञापनार्थं, कथमेकशेषो* गृह्यतइति पूर्वेषां च पूर्वासां च ॥ १८ ॥

अथावरेषां यथाज्येष्ठं स्त्रीपुंसां ये जीवेयुः¶ ॥१९॥

अथानन्तरमवरेषां नामानि गृह्णीयात् अवरे पुत्रपौत्र प्रपौत्रा, कथमेतद्गम्यते तेषामपि त्रयाणामेवेति अथशब्दसामर्थ्यात यथाज्येष्ठम् यो ज्येष्ठ यथाज्येष्ठम् उत्पत्तिक्रमतः किमविशेषेण न जीवेयु ॥ १९ ॥

जनिष्यमाणानामित्युक्त्वा सुत्यादेशप्रभृति समापयेत्†॥२०॥

* द्राह्यायणोऽप्येवं, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

जनिष्यमाणत्वनामिति सिद्धे उक्तेति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, पृथग्यजते शब्देषु च विरमेदित्युक्तम् तदिहापि प्राप्त तन्निवृत्त्यर्थम् उच्यते समासेन पितृपितामहप्रपितामहशब्द कृत्वा यजत इति ब्रूयात् ॥ २ ॥

याग्नीषोमीयवपायां लुप्ता सा साद्यस्केषु* ॥ २१ ॥

याग्नीषोमीयवपा होमानन्तरकाला सुब्रह्मण्या सा साद्यस्केषु लुप्ता लोप क्रियते, अथ सामर्थ्यादेव लोपे प्राप्ते निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपाय इति सूत्र किमर्थमारभ्यते, अत्रोच्यते, तिस्र सन्नियोगशिष्टा सनामग्राह्या तासा सन्नियोगशिष्टाना सतीनां पूर्वस्या लोपे उत्तरयोरपि लोपो गम्यते। सन्नियोगशिष्टानामन्यतमापायेऽपाय इति, अपर आह प्रतिनिधौ माभूदिति, साद्यस्केष्वग्नीषोमीयस्य पशो स्थाने अग्नीषोमीय पुरोडाश निर्वपतीति, अथो देशनिर्देशो किमर्थमिति चेत्, अत्रोच्यते, सूत्रकारस्यायमभिप्राय सैव लुप्ता। अन्यच निमित्तापायेऽपि नैमित्तिकानि भवन्तीति। यथा सन्ततिष्वप्रस्तावास्वपि कुशाविधानमिति ॥ २१ ॥

इति प्रथमस्य तृतीया कण्डिका।

---

*आद्यायथे विशेषोऽस्ति

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगदः* ॥ १ ॥

सुब्रह्मण्याया सार्वक्रतुको विधिरुक्त, साम्प्रत विशेषो विवक्षितस्त विवक्षुराचार्य्य आह अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति। अग्निष्टुत्सु यज्ञेषु आग्नेयो निगदो भवति अग्निर्देवता अस्येत्याग्नेय, निगदस्य उक्तलक्षण, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयेति वक्तव्ये निगद इति कथ निगदस्यैव प्रत्याम्नान स्यान्नेतरस्येति ॥ १ ॥

तत्र गौतमीयमग्न आगच्छ रोहिताभ्यां बृहद्भानो धूमकेतो जातवेदो विचर्षण आङ्गिरस ब्राह्मणाङ्गिरस ब्रुवाणेति प्राक् सुत्यादेशात्* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन्नित्यर्थ । गौतमस्येद गौतमीयम। अग्न आगच्छेत्येतदादिर्निगद । प्राक् सुत्यादेशात् एतावदद्ये सुत्यामिति प्राग स्यात् ॥ २ ॥

देवानाᳫ स्थानेऽग्नय* ॥ ३ ॥

देवानां स्थाने अग्नय इति ब्रूयात् ॥ ३ ॥

अथ धानञ्जय्योऽग्न आगच्छ रोहितैव आगच्छ भरद्वाज

* लाट्यायना ऽध्ययम

स्याजसहस' इनो वाररवस्कन्दिन्नषसो जारेत्याङ्गिरसप्रभृति समानम्* ॥ ४ ॥

अथशब्द आनन्तर्य्ये गौतमीयो विधिरुक्त, आग्नेयी च सुब्र ह्मण्योक्ता। तत्राय धानञ्जप्योक्तो विशेष अग्न आगच्छ रोहितव इत्येतदादि प्राक् सुत्यादेशादिति वर्तते, किञ्च ॥ ४ ॥

इन्द्र१९ शक्रेति ब्रूयाद्विश्व इति देवाननिरुक्तेषु¶ ॥ ५ ॥

आग्नेयी सुब्रह्मण्योक्ता। साम्प्रत अनिरुक्त उच्यते, शक्रा गच्छेति विश्वे ब्रह्माण इत्येव ब्रूयात्, अनिरुक्तेषु उपहव्यादिषु। अनिरुक्तय देवतानामधेय पारोक्ष्यम ॥ ५ ॥

अनिरुक्तप्रात सवनयोश्च¶ ॥ ६ ॥

एवमेव सुब्रह्मण्या स्यात् अनिरुक्त प्रात सवन यस्य सोऽनि रुक्तप्रात सवन अनिरुक्तप्रात सवनश्चानिरुक्तप्रात सवनश्चानिरुक्तप्रात सवनौ तयोरनिरुक्तप्रात सवनयो, कथ पुनर्गम्यते, यथाय बहु व्रीहि समास। अथ पुनरय तत्पुरुष कल्प्येतेति। यदि ह्यय बहुव्रीहिरभविष्यत् सुक्तसग्रयमेव सूत्रमभविष्यत्। अनिरुक्तापूर्व वाजपेयेष्विति। एव क्रियमाणे एव सूत्रम् अभविष्यत। समासे च सशयो नाभविष्यत। येन पुनरय पृथक्सूत्रमारभ्यते, अनिरुक्तप्रात

---

*आह्वायथोऽत्र नास्ति।

¶आह्वायथोऽप्येवम।

सवनयोस्वेति ज्ञापयति तत्पुरुष समास इति अनिरुक्तश्च तत् प्रात सवन चानिरुक्तप्रात सवनमिति। तेनापूर्ववाजपेययो प्रातर नुवाकोपक्रमणकालैव सुब्रह्मण्या निरुक्ता स्यादिति उच्यते, न क्रतु सम्बन्ध एवाय गृह्यता तदुच्यते मुक्तसशय सूत्रमभविष्यत् एव चेत् अनिरुक्तापूर्ववाजपेयेष्विति एव क्रियमाणे सूत्र इत्यत्र ब्रूम, यद्येव सूत्रमभविष्यत् वाजपेयविचाराणा सर्वेषा प्रसङ्गोऽभविष्यदेव माभू दित्यत आह अनिरुक्तप्रात सवनयोस्वेति ॥ ६ ॥

अभिषेचनीयदशपेयावन्तरेण सदा नामग्राह * ॥ ७ ॥

अभिषेचनीयस्य दशपेयस्य अभिषेचनीयदशपेयौ तावन्तरेण या सुब्रह्मण्या भा सर्वा सनामग्राह्या अन्तरान्तरेण युक्त इति द्वितीया भवति। सदाग्रहण सत्राद्यपेक्ष्यम्, अपरे ब्रुवते नामग्रहणमात्रमेवा स्विति न निगद ॥ ७ ॥

अहर्गणेष्वहराद्यन्तयोराङ्कयेत्* ॥ ८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेषु अङ्ग आदौ चान्ते चाङ्कयेत्। अथ किमर्थमिदमारभ्यते, विद्यमाने आङ्काननिमित्ते प्रत्यह वसतीवरी परिहरणे प्रातरनुवाके च। उच्यते, वक्ष्यत्ययम एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिनस्ते तूष्णीमेकत्रिशमहरासीरन् सवनविधेन वा पशुना यजेर न्निति, अत्रापि कथ स्यादिति ॥ ८ ॥

उत्तराशां हरन्तिकी* ॥ ९ ॥

* शाण्डिल्योऽप्येवम।

या अङ्ग अन्ते सुब्रह्मण्या सोत्तरार्था, उत्तरार्थमहर्गणेष्वहरा द्यन्तयोराङ्क्येदिति । अत्रातिरात्रान्ते प्राप्ता तत्प्रतिषेधार्थमार भ्यते, उत्तरार्था हरन्तिकीति ॥ ९ ॥

अग्नीषोमीयप्रभृत्यहीनेषु सर्वा सनामग्राह्या* ॥ १० ॥

अग्नीषोमीयादि यत्कर्म अहीनेषु तस्मिन् या सुब्रह्मण्या ता सर्वा सनामग्राह्या स्युः । ननु अग्नीषोमीयप्रभृतय सनामग्राह्या एव भवन्ति, तत् किमिदम् अग्नीषोमीयप्रभृतीत्यारभ्यते, उच्यते, वक्ष्य त्यय सर्वा सनामग्राह्या इति । यद्ययमग्नीषोमीयप्रभृतीति न ब्रूयात, तदा शाकल्या आरभ्य सवा सनामग्राह्या स्युः सर्वा इति वचनात् न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति । वचनस्यातिभारो नास्ति वचनमुपलब्धुं शक्यते। अथाहीनग्रहण किमर्थमिति चेत्, एकाहिको विधिरुक्त । सात्रिको वक्ष्यते, दीक्षानुपूर्वेण दीक्षितानां सत्रेषु नामग्राह इत्यत आरभ्य तदेवमुभयत्रोक्ते विशेष उच्यमान प्रत्याख्यायाहीनादन्यत्र न स्यात्। तथा च सूत्रे उक्तम्, एकाहाहीन सत्राणीति चतुर्थी सोमजातिर्नास्ति। अतएव सिद्धेऽहीनग्रहण न कर्तव्यम्, क्रियमाणे कारण वक्तव्यम्। उच्यते, कर्तव्यमहीनग्रहणम्, अक्रियमाणे मुख्याहीनशब्दो गृह्यते येऽहीनकाण्डे पठितास्तएव गृह्येरन् मुख्यत्वात् गौणमुख्ययोर्मुख्ये सम्प्रत्यय इति कृत्वा सोऽय माचार्योऽहीनग्रहण करोति। येऽप्यहीनकाण्डे न परिपठिता। यथा वरुणप्रघासैर्द्विदिवसाकमेधश्च व्युष्टिर्द्विरात्र इति। द्वादशाहीनस्य

---

*शाखायशोऽप्येवम्।

हीनभूत, कथम् एतेषु सर्वेषु एष विधि स्यादित्यतोऽर्थमहीन ग्रहणम् ॥ १० ॥

दीक्षानुपूर्व्येण दीक्षितानाꣳ सत्रेषु नामग्राहः* ॥ ११ ॥

आहीनिको विधिरुक्त । साम्प्रत सात्त्रिक उच्यते, येनानु पूर्व्येण दीक्षिता सत्रिणस्तेनैव क्रमेण तेषा सुब्रह्मण्याया नामग्रहण स्यात्। आनुपूर्व्यं क्रम । आनुपूर्व्येणेति सिद्धे कि दीक्षाग्रहणमिति, उच्यते, अनेनोक्तम्, असौ यजत इति प्रत्येक गृह्णीयादिति, तत्र प्रत्येकग्रहणे प्रयोजनमनेकयजमानताया प्रत्येक गृह्णीयादिति एका हाहीनेषु तत्रापि दीक्षणानुपूर्व्येणैव। अथ दीक्षितानामिति किमर्थम् उच्यते नेदिष्ठिनि दीक्षते प्रेतस्यैव नामग्रहण स्यादिति । य एव प्रथम सचिलेन दीक्षित इति ॥ ११ ॥

ऊर्द्ध्वमतिरात्रादग्रहणम* ॥ १२ ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्द्ध्वमग्रहण नाम्नाम् ॥ १२ ॥

तस्यान्ते श्व सुत्या गौतमस्य* ॥ १३ ॥

तस्य प्रायणीयस्यान्ते या वसतीवरी परिहरणान्तकाला सु ब्रह्मण्या, तस्या श्व सुत्यामागच्छेति ब्रूयात्। तस्येति निर्द्देश क्रियते अहीनद्वादशाहवेदतिरात्राद्यर्थ, तस्य तस्येति ॥ १३ ॥

नार्मेधान्त एके* ॥ १४ ॥

---

*आह्यायणोऽप्येवम ।

एके आचार्या मन्यन्ते, अ सुत्या सयुक्ता नार्मेधान्ना सुब्रह्मण्या स्यादिति। अहराद्याद्य सुत्या स्यादित्यथ ॥ १४ ॥

अद्य सुत्या शाण्डिल्यस्य* ॥ १५ ॥

प्रायणीयस्यातिरात्रस्यान्ते शाण्डिल्य आचार्योऽद्य सुत्येति मन्यते ॥ १५ ॥

अनाज्ञान धानञ्जप्यस्तिसृषु चोत्तमासु नामग्राहः¶ ॥१६॥

अतिरात्रस्यान्तेऽनाज्ञान धानञ्जप्यो मन्यत, तिसृषु च सर्वोत्तमासु नामग्राहः स्यादिति ॥ १६ ॥

उत्तमयोरिति गौतम* ॥ १७ ॥

सर्वोत्तमयोर्नामग्राहः स्यादिति गौतम आचार्यो मन्यते एतस्मिन् कल्पे ॥ १७ ॥

तथा सत्यग्नीषोमीयवपायामग्रहणं धानञ्जप्योऽनाज्ञान वा† ॥ १८ ॥

तथा सति कल्पे अग्नीषोमीयवपायामग्रहणं नाम्ना धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते। समाधिप्रधानत्वादनाज्ञानमेव वा ॥ १८ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

¶द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

†द्राह्यायणो चेति विशेष; तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

सर्वत्र सत्रेष्वग्रहणं शाण्डिल्य* ॥ १९ ॥

सर्वासु सुब्रह्मण्यासु सत्रेषु नामग्राहो न स्यादित्येव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १९ ॥

ऊर्द्धमतिरात्रादाग्नेय्येका द्वितीये पञ्चदशरात्रे* ॥२० ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्द्धमेका सुब्रह्मण्या आग्नेयी भवेत । द्वितीये पञ्चदशरात्रे ॥ २ ॥

द्वे वा¶ ॥ २१ ॥

द्वे वा सुब्रह्मण्ये आग्नेय्यौ भवेयाताम् ॥ २१ ॥

सर्वा प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यस्तृतीये* ॥ २२ ॥

तृतीये पञ्चदशरात्रे आतिथ्यामस्थानकालाया आरभ्य या सुब्रह्मण्या ता सर्वा आग्नेय्य स्यु । प्राक् त्रिकद्रुकेभ्य ॥ २२ ॥

कौण्डपायिनतापश्चितयोर्द्वादशाहे सुत्येति विदित्वा परिमाणाह्वान धानञ्जप्य* ॥ २३ ॥

कौण्डपायिनामयन कौण्डपायिन, तापश्चितामयनं तापश्चित, कौण्डपायिनश्च तापश्चितश्च कौण्डपायिनतापश्चिते तयो कौण्डपायिनतापश्चितयो । द्वादशाहे सुत्येति ज्ञात्वा परिमाणाह्वान धानञ्जप्यो मन्यते । एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादित्युक्तम् ॥२३॥

*द्राह्यायणाप्येवम् ।

¶द्राह्यायणो चेति विशेष

सुत्यामागच्छेतीतरा * ॥ २४ ॥

अथ या अन्या प्राक परिमाणाङ्कानाम्नानात् तासु को विधिर वोच्यते, सुत्यामागच्छेतीतरा इति ॥ २४ ॥

ऊर्द्ध्वं चातिरात्रात् प्रथमस्य सारस्वतस्य प्राक श्व सुत्याया * ॥ २५ ॥

वक्ष्यत्ययम् कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ब्ययनेषु सुत्यावदिति । तत्र सारस्वते ऊर्द्ध्वमतिरात्रात् प्रायणीयाद्या सुब्रह्मण्या तासु च सुत्यामिति ब्रूयात् । प्राक् श्व सुत्याया । तत्र प्रथमस्य सारस्वतस्येति प्रथमग्रहणमतिरिच्यते । यावता सन्ततसुत्ये एवोत्तरे । अत्र प्रथमग्रहण क्रियते कौण्डपायिनार्थम् । कौण्डपायिनोऽपि तत्र पक्षे तस्योपसद न उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति । तस्मादूर्द्ध्व-मतिरात्रात् सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् प्राक् श्व सुत्याया इति ॥२५॥

कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्व्ययनेषु सुत्यावच्छाण्डिल्य *॥२६॥

शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते । अहराद्यन्तयोराह्वयेदिति ॥ २६ ॥

तथाग्निहोत्रमासे तथाग्निहोत्रमासे* ॥ २७ ॥

कौण्डपायिमसारस्वतयोरिष्ब्ययनेषु यथाग्निहोत्रमासे कौण्ड पायिनेन प्रकारेणेत्यर्थ ॥ २७ ॥

इति प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

---

* लाट्यायणोऽप्येवम् ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सर्वत्रानादेशे परिसामानि प्रस्तोता गायेत स्वाध्यायवत् स्वासु* ॥ १ ॥

उक्तं प्रहिणुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तत्र सुब्रह्मण्यीयमुक्तम् अनन्तरं प्रस्तोत्रीयं वक्तव्यम्। तत्र क्रमभेदस्य प्रयोजनमुक्तम् सुब्रह्मण्यप्रकरणएव साम्प्रतं प्रस्तोतृकर्म विवक्षुरिदं सूत्रमारभते, सर्वत्रानादेश इति। तत्र पदानि सर्वत्र अनादेशे परिसामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत् स्वासु। तत्र सर्वशब्दो निरवशेषवाची। सर्वविधिविषयो निर्देशः सर्वक्रतुष्वित्यर्थः। अनादेश इति आदेशादन्यत्र, आदेशः यथा अथ सदोहा इति चिरङ्गाता गायेदिति। परिसामानीति कर्मनिर्देशः, परिच्छिन्नकर्तृकाणि सामानि परिसामानि परिगतलिङ्गानि वा सामानि परिसामान्युच्यन्ते। प्रस्तोतेति कर्तृनिर्द्देशः। गायेदिति क्रिया निर्द्दिश्यते। स्वाध्यायवदिति धर्मउच्यते स्वाध्यायेन तुल्या क्रिया स्वाध्यायवत् स्वासु, स्वास्विति त्याश्रयविशेषो नियम्यते। स्वास्वस्वासु च साम्नां द्वयो दृत्तिर्दृश्यते सर्वपदानामर्थः। अथ समुदायार्थः। यान्येतानि तार्क्ष्यसामादीनि उद्वशीयान्तानि दीक्षणीयादिषूदवसानीयान्तेषु कर्मसूपदिश्यन्ते एतानि सर्वाणि प्रस्तोतृकर्मेति। अत्रोच्यते, सर्वत्रग्रहणं तावन्न कर्त्तव्यम्, किमर्थम्, अक्रियमाणेऽपि सर्वत्रग्रहणे प्रत्येष्यतएतत् यथा सर्वत्रेति

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

कथम् विध्यव्यपदेशे सर्वत्रत्वधिकार इति वचनात् अधिकारनिवृत्त्यर्थमिति चेत्, दीक्षानुपूर्व्येण दीक्षितानामिति तन्न। कस्मात् प्रकरणसमाप्तेः। न प्रकृतमतिदेशा बाधन्त इति न्यायोपदेशात्। अनादेश इत्येतदपि शक्यमवक्तुम्। कस्मात्, सामान्यविशेषाभ्यां प्रवृत्ति विधीनाम्। अत्र सामान्यो विधिरौत्सर्गिक तस्यापवादो विशेष, तत्र औत्सर्गिको विधिरपवादेन बाधिष्यते, तस्माच्छक्यम वक्तुमनादेश इति परिणामानीति च वक्तव्यम् कस्मात, सर्वथा सव्यवहारार्था सज्ञा शास्त्रे भवन्ति। न चानया सज्ञया शास्त्रे सव्यवहारोऽस्ति। प्रस्तोतृग्रहणमप्यतिरिच्यतएव कस्मात् प्रकृतत्वात् प्रहिणुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ इति, तेन सयोगादुद्गातृप्रसङ्ग इति चेत्, तन्न कस्मात् असम्भवात् स्वय व्रजेत् क्रय औपवसथ्येवेति। प्रतिहर्त्ता स्यादिति चेत्, तदपि न प्रकृतहानि स्यात् अप्रकृतप्रत्ययश्च। प्रकृतो हि प्रस्तोता, अप्रकृतो हि प्रतिहर्त्ता। अथ गायेदित्येतदपि अतिरिच्यतएव साम चोद्यमान गानादन्यत्र किं भजते। स्वाध्यायवदित्येतदपि न वक्तव्यम्। अगृह्यमाणविशेष साम स्वाध्यायवदेव भवति, विशेषस्तु यथा मन्द्रमिवाग्र आददीताथ तारतरमथ तारतममिति अनिरुक्त गेय बलबलानुकुर्वता गेयम्। अक्षरे णाक्षरेण प्रतिष्ठापयतोद्गेयमिति। स्वास्वित्येतदपि न वक्तव्यम् कस्मात् अन्याभिरसयोगात। अविशेषेणादिश्यमान स्वासु उज्झित्वा कथमस्वासु क्रियते अन्याभिरसयोग औत्पत्तिकसयोगात् विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिहवमूहेत्, तथा स्वयोनीनि सर्वत्राभिरूपतराण्यस्वयोनीनि न इति। एव सर्वेषां प्रतिपदमुद्धार उक्त।

अथवोच्यते, प्रयोजनमुच्यताम्, अत्राह यदुच्यते, नारब्धव्यानी त्यारब्धव्यानीति ब्रूम । कस्मादारम्भे विधिप्रसिद्धे । यत्तावदु च्यते, सर्वत्र शब्दोऽतिरिच्यतइति तन्न, न केवलमस्मिञ्छास्त्रे अयमादेश, अन्यत्रापि यथा अध्वर्य्यवित्याहोद्गातेति । यत् सर्वत्रेति न ब्रूयाद्दिश्वरूपाणा गान प्रस्तोतु स्यात् परिसामशब्द त्वात् अत आह सर्वत्रानादेश इति । आदेशग्रहणमुक्तार्थं प्रथम सूत्रएव विकल्पसमुच्चयप्रत्याम्नायप्रसङ्गो माभूदिति । यदुच्यते परिसामानीति न वक्तव्यम् शास्त्रे सव्यवहाराभावादित्यत्र ब्रूम । अस्ति सञ्ज्ञासव्यवहार शास्त्रेण च सम्पदतिरेको यथान्यै परिस्मामभि रिति यदुच्यते । प्रकृतत्वात् प्रस्तोतृग्रहण न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूम । कर्त्तव्यमेव कस्मान्नियमार्थम् । व्याहृतिसामानुगापनञ्च प्रस्तोतु स्या दिति व्याहृतिसामानि गापयेद् यजमानमित्येकश्रुतिविधानात् उद्गातुर्माभूदिति । अथ यदुक्त गायेदिति न वक्तव्यम् साम चोद्य मान गानक्रिया भजतइत्यत्र ब्रूम । आख्यातप्रचोदनान्नास्ति दोष । दृश्यन्ते हि वाक्यान्युभयोर्वेदलोकयो उच्यमानार्थानि गम्यमानार्थानि अर्थगृहीतानि च । उच्यमानार्थाना तावद् यथाद्वार दीयतामिति यथा गम्यमानार्थद्वारमिति दीयताम् अपिधीयता वेति, यथा शीघ्रमिति सग्रहकारेण तथा वेदे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धि कामो यजेतेति । अथैष गौरथैष आयुरिति इदमाख्यातप्रयोगे न दोष । अथ यदुक्त गायत्ररथन्तरवद्विशेषग्रहणाभावात् कथमन्य धर्म भजतइति तस्मात् स्वाध्यायवदिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूम । परिसाम्नां प्रयोगे सशय किमनुदूहितान्यननुसृतस्तोभानि

क्रियन्ताम् अथोदूहितान्येवोपसंहृतस्तोभानि च क्रियन्ताम् केन वा स्वरेण क्रियन्तामिति एष संशय । आम्नाये कानिचिदनु संहृतस्तोभानि पठ्यन्ते कानिचिदाद्यन्तस्तुभानि केषुचित् पाद शिष्टा गीति पठ्यते। तत्राय संशय, किं तेनैव धर्मेण युज्यता मथान्यो धर्म इति। तथोदूह किं प्राप्नोति चतुर्थोदात्ततमात् स्वरादव्यन्तरानुदूहति प्रागुपायान्न चेत् समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृती नामुदात्ततम कश्चित् स्वरो भवति, तमुदूह इत्याचक्षते। तथाच यज्ञे क्रियतइति च शार्ङ्गादीनामुदूह प्राप्नोति एतस्मिन् प्राप्ते स्वाध्यायवदित्याह। अत शार्ङ्गादिषु उदूहो निवर्त्तते अनुपदस्य स्तोभानुसंहार स्यादित्येष स्वाध्यायधर्म । ननु यद्येष स्वाध्यायधर्म, किमर्थमुद्धृतस्तोभानि पठ्यन्ते। उच्यते, लाघवार्थमत्राह, यदि लाघवार्थमुद्धार, किमर्थमन्यान्यनुपदस्तुभानीति उच्यते स्तोभ स्थानस्वरनिदर्शनार्थम्। कथ पुनरेतद्गम्यते यथा निदर्शनार्थम् न नियमार्थमिति निदर्शनार्थमेवेति गम्यताम स्मृतिलेशात्, स्मृति-र्नाम अमूल आगम पारम्पर्य्यमित्यर्थ । एव विशिष्टा स्मरन्ति। पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति लिङ्गम्, यदिहकारेणा भ्यस्तमिति च, कथ पुनरेतद्गम्यते, यथा निदर्शनार्थमिदमिति। पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति राणोय एवाय विधिरिति, नेति ब्रूमहे। नित्यानुवादोऽयन्तस्याहावोहाव इति स्तोभास्तोभति विश्व समन्विण इह विश्व समन्विण इहेति। तदा अतिच्छन्द सु भवति यद्वै सप्तपदासु भवति तस्य त्रिर्निधनमिति अवगम्यते नित्यानुवाद इति। पाश्वविध्योपपत्तेस्यानुसंहार कर्त्तव्य इति।

अनुसंहारे क्रियमाणे विधावसीकल्पो भवति उपासनविधानाच्च साम्नां क्रियेष्यते। उपासनमन्त्रेऽपि तावल्लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीतेति। कुतस्त्विदानीं प्रयोगः, तथाच

स्मृतेर्लिङ्गाच्च राचोघ्ने प्रयोगे याज्ञिको विधिः।
पाञ्चविध्योपपत्तेस्स्तोभसंहार इष्यते।
उद्धारः पुनराचार्यैः स्वाध्याये लाघवार्थिभिः।
प्रोक्तस्तस्मिन् प्रतिष्ठा च संहारस्तेन चेष्यते॥ इति।

एवं च श्रूयते। नग्नानि ह वा एतानि सामानि भवन्ति यान्यस्तुभानीति। तस्मात्स्तोभाननुसंहरान्ते साम्नामनग्नताया इति अत आह, स्वाध्यायवदिति, एष स्वाध्यायधर्मः, ये पुनर्वर्णयन्ति नानुसंहार इति तेषामेते दोषाः प्रसज्यन्ते अथ यदुक्तमन्याभिरसंयोग औत्पत्तिकः संयोगादिति। अत स्वास्विति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः। आभिरूप्यमलिङ्गम्, अस्ति राणायनीयके तु शुक्रचन्द्रयोः* स्वृगन्तर इह च स्वृगन्तरं गृह्यते, नियुत्वान्वाय वागह्यत्राह, गोरमन्वतेति। अतो नियमार्थमाह, स्वास्विति एवमेतेषां पदानामारम्भकारणानि सर्वाणि, तस्माद्युक्तं सूत्रारम्भ इति॥ १॥

तृचापत्तीनि तृचेषु त्रिरितराणि¶॥ २॥

यानि तृचापत्तीनि स्वासु तानि तृचेषु कर्त्तव्यानीति। यान्यतृचापत्तीनि तानि त्रिः कर्त्तव्यानि। स्वास्वित्येतदनुवर्त्तते॥ २॥

---

* श्येतो श्येयान्तरम इति स प तथा का॰ पु पाठः

¶ आह्मायणोऽप्येवम्।

अन्तरेण चात्वालोत्करौ सञ्चरः सर्वत्रानादेशे* ॥ ३ ॥

चात्वालोत्करयोरन्तरासञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः । सर्वत्र सर्वकर्मणामित्यर्थः । अनादेशे आदेशादन्यत्र सर्वत्र । ग्रहणं तस्मा-देतेनैव प्रसुते प्रपद्येतैतेन निष्क्रामेदिति । सुत्यायामेव केवलं मा भूदिति ॥ ३ ॥

तदाप्लानं तीर्थं* ॥ ४ ॥

य एष सञ्चर उक्तः चात्वालोत्करावन्तरेण तस्याप्लानमिति सव्यवहारिकी सञ्ज्ञा । आप्लानेन स गच्छेदिति तीर्थमिति सव्य वहारिकमेव तरन्ति तेनेति तीर्थम् सव्यवहारः दक्षिणं नयेयु स्तीर्थेन ॥ ४ ॥

अग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छङ्गत्वा दक्षिणेऽपिकक्षे तिष्ठेद्यत्र वोपदध्युः* ॥ ५ ॥

अग्नौ चीयमाने अग्निचित्यायामिदं कर्मोपदिश्यते । चीयमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः । पश्चिमेन पुच्छं गत्वा पश्चिमेनेति दिङ्नियमः । गत्वेति क्रियोपदेशः । उपविश्य दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति । न यावदङ्गानि निवर्त्त्यन्ते, लक्षितश्चाग्निश्चेच भवति तस्मिन् कालइत्यर्थः । अपिकक्षौ वक्ष्येते यत्र वोपदध्युः यस्मिन्वा

---

*आप्लावयोऽप्येवम् ।

देशे अध्वर्यव उपधानं कुर्युः तस्मिन् वा तिष्ठेदिति देशोपदेशः । नोर्द्धता ॥ ५ ॥

पश्चिमेन पक्षावपिकक्षौ* ॥ ६ ॥

उक्तं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति, क पुनः प्रदेशोऽपिकक्षस्य इति अत्राह पश्चिमेन पक्षाविति ॥ ६ ॥

पूर्वेणोपक्लयो* ॥ ७ ॥

पूर्वेण पक्षयोः उपक्लयो वक्ष्यति, उत्तरे चोपक्लये स्व हृदय मालभ्य प्रजापतिहृदयमिति ॥ ७ ॥

पुष्करपलाशउपधीयमाने हिरण्मये पुरुषे स्वयमातृण्णासु च शर्करासु व्याहृतिसामानि गायेद् यजमानः सत्यं पुरुषो भूर्भुवः स्वरित्येतासु पृथक्* ॥ ८ ॥

उक्तमग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छं गत्वा दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति । अथ तस्मिन्देशेऽवस्थितस्य किं कर्मेत्यत्रोच्यते पुष्करपलाश उपधीयमान इति, पुष्करं पद्मं तस्य पत्रं पलाशं तस्मिन्नुप धीयमाने हिरण्मये पुरुषे सुवर्णमये पुरुषे तस्मिन्नुपधीयमाने । स्वयमातृण्णासु च शर्करासु स्वभावभिन्नास्वित्यर्थः । औत्पत्तिकानि न कृत्रिमाणि यासां शर्कराणां छिद्राणि ता स्वयमातृण्णा तासु चोप-

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धीयमानासु व्याहृतिसामानि व्याहृतिषु भवानि सामानि व्याहृतिसामानि तानि गापयेद् यजमानम् सत्य पुरुषो भूर्भुवस्व रित्येतासु एतानि सामानि यथोद्दिष्टानि पृथङ्गानेत्यथ एकस्मिन्नेकस्मिन्नुपधीयमाने एकमेक साम गापयेत् प्रतिद्रव्यमानुपूर्व्येण ॥ ८ ॥

तेषाᳬ स्थाने स्वय चिन्वान ऋतनिधनमाज्यदोह पुरुषव्रतमेकानुगान रथन्तर वामदेव्य बृहदिति* ॥९ ॥

तेषा व्याहृतिसाम्ना स्थाने स्वयञ्चिन्वान इति साचिको विधिरुपदिश्यते तस्मिन्नेतानि सामानि यथोद्दिष्टानि भवन्ति ॥९॥

रथन्तरप्रभृतीनि विकल्पन्ते लोकसामभिरावृत्ते * ॥१०॥

रथन्तर वामदेव्य बृहदिति विकल्पन्ते लोकसामभि प्रतिलोमै सह ॥ १ ॥

सञ्चितमग्निं दक्षिणेन गत्वाग्न आयूᳬषीति प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठञ्छिरसि गायत्र गायेन्निरुक्तम्* ॥ ११ ॥

चीयमाने गानमुक्तम् इदानी सञ्चितगानमुच्यते, सञ्चितमग्निं समस्तश्चित सञ्चित अथाग्निग्रहण किमर्थम् अग्नौ चीयमान इति प्रकृतोऽग्नि, अत्रोच्यते, शिरआदीन्यङ्गानि प्रकृतानि तेषु गानमुपदिश्यते सोऽयमाचार्योऽग्निग्रहण करोति, कथम् अविश-

* आम्नाययोऽप्येवम्

मानेष्वन्येष्वपि गान प्रवर्त्ततएव यथा वज्रचितमभिचरश्चिन्वीते त्यादिषु विकारेषु वाजसनेयके च अनाविष्कृतचित्याग्नौ दक्षि णेन गत्वेति सञ्चर उपदिश्यते अग्न आयूंषीत्येतस्यामृचि शिरस समीपे प्रत्यङ्मुख तिष्ठन् त्रिर्गायत्र गायेन्निरुक्तम् प्रत्यङ्मुख इति प्राङ्मुखकरणस्थानादेशइति प्रकृत निरुक्तम् एतद्वै गायत्रस्य रूप यन्निरुक्तमिति निरुक्तता अनुपपद्यमाना मेह वचनादारभ्यते निरुक्त मिति आनिरुक्तय स्तोत्रापन्नस्य भवति ॥ ११ ॥

प्रत्याव्रज्य रथन्तर दक्षिणे पक्षउदङ्मुख पश्चाद्वा प्राङ्मुख* ॥ १२ ॥

प्रत्याव्रज्य येनैव गतस्तेनैवाव्रज्य दक्षिणे पक्षे उदङ्मुख तिष्ठन् रथन्तरङ्गायेत् पश्चाद्वा पक्षस्य तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ॥ १२ ॥

पश्चिमेन पुच्छ गत्वा बृहदुत्तरे पक्षे दक्षिणामुख पश्चाद्वा प्राङ्मुख* ॥ १३ ॥

पश्चिमेन पुच्छङ्गत्वा उत्तरस्य पक्षस्य समीपे दक्षिणामुखस्तिष्ठन् बृहद्गायेत् पश्चिमेन वा प्रदेशे तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ऊर्द्धता ॥१३॥

प्रत्याव्रज्य यज्ञायज्ञीय पुच्छे सवत्सरश्चेद्दैव सौत्यो वा* ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रत्याव्रज्य पुच्छस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन् यज्ञायज्ञीय गायेदिति अत्र प्राङ्मुखता सिद्धा प्राङ्मुखकरणस्थानादेशइति यदि सवत्सरो दैक्ष सौत्यो वा भवति ॥ १४ ॥

ऋतुष्ठा यज्ञायज्ञीयमन्यत्र* ॥ १५ ॥

यदि दैक्ष सौत्यो वा सवत्सरो न भवति तत ऋतुष्ठा यज्ञा यज्ञीय गायेत् ॥ १५ ॥

वामदेव्य दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् प्रजापति-हृदयमुत्तरे* ॥ १६ ॥

प्रजापतिहृदयमुत्तरेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् ॥ १६ ॥

एतानि गौतम उत्तरेणाग्निं गत्वा* ॥ १७ ॥

एतानि यथाविहितानि तेनैव क्रमेण गायेदिति गौतम आचार्यो मन्यते अथ तु विशेष उत्तरेणाग्निं गत्वा ॥ १७ ॥

एतान्येव प्रदक्षिण प्रत्यन्ताद्वानञ्जप्यो यज्ञायज्ञीयं पुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यम्¶ ॥ १८ ॥

एतान्येव यथाविहितानि प्रदक्षिण गायेत् प्रतिपश्चिमस्थान

---

*ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

¶ आह्मायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रत्रय व्रातम ।

यावदन्तइति अय तु विशेष यज्ञायज्ञीय प्रुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यमिति ॥ १८ ॥

दक्षिणेनाग्निं गत्वा गौतमीये व्यत्ययं ये पक्षयो शाण्डि- ल्य* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्यो मन्यते एष एव गौतमोक्त कल्पो भवति अय तु विशेष दक्षिणेनाग्निं गत्वा ये च पक्षयो सामनी विहिते ते च व्यत्ययेन भवत अन्योन्यस्थानापत्तिर्व्यत्यय ॥ १९ ॥

शिरसि च गीत्वोत्तरे पक्षे* ॥ २० ॥

अय च विशेष शाण्डिल्यो मन्यते शिरसि च गीत्वा तत उत्तरे पक्षे गेयमिति ॥ २ ॥

यथागीतमितराणि* ॥ २१ ॥

एव स्तु ॥ २१ ॥

उत्तरे चोपक्लये स्व५ हृदयमालभ्य प्रजापतिहृदय- मध्वर्युपथे शौतम्¶ ॥ २२ ॥

उत्तरे चोपक्लये स्व हृदयमालभ्य प्रजापतेर्हृदयम् चशब्द

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम । किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

शाण्डिल्यमतानुकर्षणाय स्व हृदयमिति स्वशब्द क्रियते अग्नेरङ्गानि प्रत्यङ्गानि प्रकृतानि अत स्वशब्द करोति। अध्वर्युपथे श्येतम्, येन पथा अध्वर्युरग्निमारोहति तस्मिञ्छ्येतम्॥ २२॥

इति प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका।

अथ षष्ठी कण्डिका।

प्रवर्ग्यवत्युत्तरेण सम्राडासन्दो गत्वा पश्चात्तिष्ठन्नध्वर्यु-प्रेषितस्त्वग्नायिरिति गायत् पदाय पदाय स्तोभेत*॥ १॥

आग्निक सामगानमुक्त पुष्करपलाशउपधीयमानइत्यत आरभ्य अध्वर्युपथेश्येतमित्येवमन्तम् इदानी प्रवर्ग्यकर्माच्यते तद्विवक्षुराह प्रवर्ग्यवतीति। अत्रोच्यते, किमर्थं पुनरिद भिन्नक्रमादादिश्यते तान्यसामादीन्येव तावदादेष्टव्यानि आसन्नतमानि। अत्राह, एतानि तावदवश्यम्भावित्वात् पूर्वमादिश्यन्ते, तान्यसामादीनि पुन कामत प्रयुज्यन्ते, तस्मादेषामवश्यम्भावित्वाद्भिन्नक्रम आदेश प्रवर्ग्योऽस्मिन्नस्तीति प्रवर्ग्यवत्तस्मिन् प्रवर्ग्यवति कर्मणि उत्तरेण सम्राडासन्दी गत्वा सम्राड् घम स यस्या निधीयते सा सम्राडासन्दी तस्या पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्नध्वर्युप्रेषितस्त्वग्नायिरिति गायेत् प्रेषण नाम संस्कारार्थं सम्बोधन प्रेषित सन् त्वग्नायिरिति एतत् साम गायेत् गानञ्चायममा

*आम्नाययोरप्येवम्। किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

चाव्यप्रवृत्ति सवत्राय प्रकरणादौ गानग्रहण करोति। पदाय पदाय स्तोभेत् अनुपद स्तोभमनुसहरेत्। अथेद किमर्थमारभ्यते, यथा सिद्धमेतत् स्वाध्यायवदिति। अत्रोच्यते, आधिकारिकमिद सूत्र प्रकरणादौ प्रकारप्रदर्शनार्थो विधि ॥ १ ॥

निधनायैव स्तोभो वाच विसृजेत्* ॥ २ ॥

इह पूर्व स्तोभ अनुपाय उत्तर सोपाय अत्र कि पूर्वस्यानु सहार उत उत्तरस्येति, एतस्मिन् सशये सति आचार्य्य आह, निधनायैव स्तोभो वाच विसृजेदिति। निधनायैव अर्थे सोपाय स्तोभ काय्य न पदायेत्यर्थ एवशब्दादन्येष्वप्येवमेव ॥ २ ॥

उपग्रहप्रभृतीनि स्वरयन्तउपेयुर्ये घर्मउपयुक्ता स्यु* ॥३॥

उपग्रहादीनि निधनानि स्वरयन्त उपेयु स्वरेण सह ब्रूयु एकार उपग्रह अथ किमर्थमारभ्यते, उपायपरत्वादेकारस्य कथ वा न निधनाङ्ग स्यादेकार, उच्यते, एकादशाचरनिधनो भवतीति श्रवश्रुतेरनिधनाङ्गमपि कल्पतोपग्रह अतो नियमार्थमाहोपग्रह-प्रभृतीनि ॥ ३ ॥

पत्नी च* ॥ ४ ॥

निधनमुपेयात् ॥ ४ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

एव मध्ये* ॥ ५ ॥

योऽय विधिरुक्त स एवमेव मध्ये कार्य्य ॥ ५ ॥

प्राप्य चाहवनीयायतनम्* ॥ ६ ॥

प्राप्य चाहवनीयस्याग्नेरायतन एवमेव सामगानम् अनेनैव प्रकारेणेत्यर्थ ॥ ६ ॥

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य वार्षाहरम* ॥ ७ ॥

परिषिच्यमाने घर्मे अप उपस्पृश्य वार्षाहर साम गायेत् ॥ ७ ॥

इष्टाहोत्रीय परिषिक्ते* ॥ ८ ॥

परिषिक्ते घर्मे इष्टाहोत्रीय साम गायेत् ॥ ८ ॥

तस्य सर्वे निधनमुपेयु * ॥ ९ ॥

तस्येष्टाहोत्रीयस्य सर्वे ऋत्विजो निधन ब्रूयु ॥ ९ ॥

द्वीप चेद्धर्मपात्राणि हरेयुर्नाकाङ्क्षेत परिषेचनम्¶॥ १० ॥

द्वीपश्चेद्धर्मपात्राणि हरेयुरध्वर्य्यव तत्र पात्रे परिषेचन न प्रतीक्षेत गायेदेव साम यत्परिषेचनसमनन्तरकाल द्विधा यत्राप

---

* आह्वायणेऽप्येवम् ।

¶आह्वायणे विशेषोऽस्ति ।

प्रवर्त्तन्ते तद्दीप क पुनरस्य कर्मणो विषय यदा मध्यन्दिने घर्म क्रिया सास्य विषय ॥ १ ॥

श्यैत प्रत्याव्रजꣳस्तृचे वैकस्यां वा* ॥ ११ ॥

आहवनीयायतनाद् दीपाद्वा प्रत्याव्रजन् श्यैतङ्गायेत्, तृचे चैकस्यां वा तृचापत्तीनि तृचेष्विति तृचक्रियाया प्राप्ताया श्यैतस्य एकस्या वेति विकल्पयति, अपरे च पुन विनिविष्टविषया विभाषा वर्णयन्ति, दीपात् प्रत्याव्रजस्तृचे आहवनीयायतनादेकस्या कस्मात् दीपाद्वा गच्छत प्रकृष्टत्वादध्वनस्तृचे गानस्य सम्भवोऽस्ति, आहवनीयायतनात् तु सन्निकृष्टत्वात् पत्नीशालाया एकस्यामेव ॥ ११ ॥

यजमानो निधनमनूपेयात* ॥ १२ ॥

तृचे वैकस्या वा गीयमानस्य प्रस्तोत्रोच्यमान निधन यजमानोऽनु ब्रूयात्, कुत एतत् श्रुते एव हि श्रूयते प्रत्याव्रज श्यैत यजमानो निधनमिति ॥ १२ ॥

पूर्वया द्वारा प्रपद्योत्तरेणाग्नी गत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्य तिष्ठन् मन्दरवीरायतन प्रेचमाणो वामदेव्य गायेदिति धानञ्जप्य¶ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणे छेदविषये विप्रषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पूर्वया द्वारा पत्नीशालां प्रविश्य पत्नीशालाग्नेरुत्तरेण गत्वा पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यस्याग्ने तिष्ठन महावीरायतनं प्रेक्षमाण यस्मिन् देशे रोचते घर्मस्तदायतनं प्रेक्षमाणो वामदेव्यं गायेदिति धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ १३ ॥

श्यैतान्तानीति शाण्डिल्य* ॥ १४ ॥

त्यग्नायिप्रभृतीनि श्यैतान्तानि गायेन्न वामदेव्यमित्येव शाण्डिल्य आचार्य्य आह केचिदेव वर्णयन्ति, श्यैतान्तानीति तिष्ठन् गायेत् वामदेव्यन्त्वासीन शान्त्यर्थं हि कर्मणोऽनुचरं वामदेव्यम् तस्या गानमयुक्तं श्रुतश्चेद वामदेव्यम् गार्हपत्यस्य पश्चादिति, अपरे च वर्णयन्ति, तिष्ठन्नेव वामदेव्यं गायेत आसीनं न्याय छान्दोग्यम् वामदेव्यस्य लिङ्ग वाचनिकं तिष्ठन् गानं कथं मे पुनरेतदनुच्यमानं गम्यते, यथास्य न न्यायम् छान्दोग्यं न तिष्ठन्न्यायमिति उच्यते, श्रुते उदङ्ङासीन उद्गायति प्रत्यङ्ङासीन प्रस्तौति दक्षिणासीन प्रतिहरतीति ॥ १४ ॥

गण सामान्युत्तराणि* ॥ १५ ॥

अत ऊर्द्ध्वं यान्यादेक्ष्याम तार्क्ष्यसामादीन्युदवशीयान्तानि दीक्षणीयादिपूदवसानीयान्तेषु कर्मसु तानि सर्वाणि गण गणो नाम स्तु ॥ १५ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

आभिरूप्यात् कर्त्तव्यानीत्येके* ॥ १६ ॥

आभिरूप्य नाम लिङ्ग तस्मादाभिरूप्यात्कर्त्तव्यानि श्रुतिर्नास्ति एवमेके आचार्य्या ब्रुवते ॥ १६ ॥

न वा कुर्य्यात्* ॥ १७ ॥

न वा कुयादश्रुतत्वात् अपरे ब्रुवते अग्नीषोमीयसवनीययोरपि पशुबन्धयोराभिरूप्यात् सामगानप्रसङ्ग इति इष्टिषु च सामिधेन्यनुवचनीयादिषु तस्मान्न कुर्यात् ॥ १७ ॥

स्वे वा यज्ञे कुर्य्यादित्येके* ॥ १८ ॥

भिन्नेष्वाचार्य्यमतेषु अलोपो लोपान्न्यायतर इति न्यायात्कर्त्तव्यानि, यदप्युक्तमाभिरूप्यप्रसङ्गात् सोमाङ्गभूतेषु हविर्यज्ञेषु सामगानप्रसङ्ग इति तन्नोपपद्यते वक्ष्यति हि यावद्वचन कमयोग इति, अपरे ब्रुवते गण सामान्युत्तराण्याभिरूप्याद्वा क्रियेरन यानि वा विधास्यन्ते तार्क्ष्यसामादीनि ॥ १८ ॥

दीक्षणीयायां तार्क्ष्यसामनी गायेत्त्यमूष्वित्येते* ॥ १९ ॥

दीक्षणीयायामिष्टौ तार्क्ष्यसामनी गायेत त्यमूष्वित्येते ऋचो च्यते किमन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि सन्ति येन ऋक्ग्रहण कृतमिति अत्रोच्यते, सन्त्यन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि शाखान्तरेषु तास्वेकं

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

ब्राह्मण ब्राह्मणानुसारी च कल्प तस्मात्तत्स्वपि अन्येषु तार्क्ष्यसामसु ऋक्ग्रहण विशेषणार्थं कृतमिति तथा तार्क्ष्य सुपर्ण इति पर्याय शब्दात सौपर्णान्यपि गृह्येरन् एव माभूदतो विशेषणार्थ कृतमिति अत्रोच्यते, यदि विशेषणार्थं ऋक्ग्रहण कृतमिति अनिर्देश किमर्थ मेते इति अत्रोच्यते, नैवाय सामनिर्देश इति किन्तर्हि, काल-निर्देशोऽय एते आहूते आगते आसन्ने हविषि गान स्यादिति ये पुन सामनिर्देश वर्णयन्ति तेषा नियमार्थो निर्देश तत्र ह्याग्ना वैष्णव हवि तार्क्ष्यसाम्नोऽस्याभिरूप्य नास्ति तदसत्यस्याभिरूप्ये अवि नाशनामात्र शब्दमालोच्य स्वस्त्ययइत्येतत् स्याद्धैतदिति किञ्चान्यत यदाप्यनेक हवि दीक्षणीयाया भवति तदाप्येते एव ॥ १९ ॥

प्रायणीयायां प्रवद्भार्गव* ॥ २० ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रवद्भार्गव साम गायेदिति वाक्यशेष ॥ २० ॥

उदयनीयायामुद्वत्* ॥ २१ ॥

उदयनीयायामिष्टौ उद्वद्भार्गव गायेत् प्रकृतस्य भार्गवशब्दस्यानुकर्षणार्थं उदयनीयायामक्रमे सामोपदेशो लाघवार्थ ॥ २१ ॥

आतिथ्यायां गायत्रीसामौशनम्* ॥ २२ ॥

अतिथ्यायामिष्टौ औशनङ्गायेत् गायत्रीसाम त्रैष्टुभान्यथौशनानि सन्ति अतो विशेषणार्थं गायत्रीग्रहण ॥ २२ ॥

---

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

अञ्जन्ति घर्मं तत्र शार्ङ्गम्* ॥ २३ ॥

अञ्जन्तीत्यत्र बहुवचनं कालार्थं यस्मिन् काले महावीरं आज्येनाध्वर्युरनक्ति तत्र गायेत् त्रिः शेषाणि यानि वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि सकृत् सकृद्गायेत् आरूढवदाङ्गिरसञ्च त्रिर्गायेत् कथमेतद्गम्यते, उच्यते, तत्र शब्दसामर्थ्यात् द्राह्यायणके हि पाठे शार्ङ्गारूढवदाङ्गिरसे त्रिरभ्यस्येदितराणि पराचा तथा च होता लिङ्गोपपत्तिस्त्वेवमिति तदिह तत्र शब्देनाचार्य्यो गुरुकरणेन ज्ञापयति, असमासगुरुक्रमभेदं पुनर्वचनमर्थापत्तये शेषमर्थमभिवर्त्तयन्तीति ॥ १३ ॥

रजतजातरूपे उपदधति तच्छुक्रचन्द्रे* ॥ २४ ॥

राजतसौवर्णयोः शतमानयोरुपधानं करोत्यध्वर्युर्यस्मिन काले तत्र शुक्रचन्द्रे गायेत्, राजते शुक्रं सौवर्णे चन्द्रम् तच्छब्देनानयोः कर्मणोर्नानाकालत्वमपि ज्ञापयति ॥ २४ ॥

अभीन्धते तद्घर्मस्य तन्वौ* ॥ २५ ॥

रोचनार्थं घर्मेन्धनैरभीन्धते अध्वर्यव घर्मस्य तन्वौ गायेत् ॥२५॥

रुचितं प्राङ्स्तद्घर्मस्य वा रोचनमिन्द्रस्य वा* ॥ २६ ॥

*लाट्यायन्याऽप्येवम् ।

यदा रुचितं घर्मं प्राङ्करध्वर्यव रुचितो घर्म इति तद्धर्मस्य वा रोचनं गायेत् इन्द्रस्य वा तत् ॥ २६ ॥

धेनू उपद्रवजन्ति तद्धेनु* ॥ २७ ॥

गौर्धेनुरजा च धेनुस्ते वत्सबर्कराभ्यां मिश्रयन्ति तत्र धेनु गायेत्, सक्लदेव न प्रतिद्रव्यम् ॥ २७ ॥

तस्य देवतायै सोपाय स्तोभमाहरेन्न पादायेति गौतम¶ ॥ २८ ॥

तस्य साम्न देवतार्थं मोपाय स्तोभ कुर्य्यात् न पादार्थमुपायम् एवमाह गौतम ॥ २८ ॥

उत्तमं पादं पुनरभ्यस्येद्यथा पञ्च निधने वामदेव्ये† ॥२९॥

धेनोरुभय पादं पुनरभ्यस्येत् कथम, यथा पञ्च निधने वाम देव्ये तेन प्रकारेणेत्यर्थ ॥ २९ ॥

पय आहरन्ति तत्पय* ॥ ३० ॥

धेनू दुग्ध्वा तत्पय आहरन्ति तत्र पयो गायेत् सक्लदेव तद्ग्रहणसामर्थ्यात् ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येव, किन्तु छन्दविषये विशेषोऽस्ति

आसिञ्चन्ति तस्मिन्धुसामात्वा विशन्त्विति* ॥ ३१ ॥

तप्ते घर्मे तत्पयश्चासिञ्चन्ति तत्र सिन्धुसाम गायेत् सकृदेव ॥३१॥

शफाभ्यां परिगृह्णन्ति तद्वसिष्ठस्य शफौ* ॥ ३२ ॥

शफाभ्यां परिग्रहाभ्यां महावीरं परिगृह्णन्ति तत्र वसिष्ठस्य शफौ गायेत् ॥ ३२ ॥

ह्रियमाणे व्रतपक्षौ* ॥ ३३ ॥

होमार्थं घर्मे ह्रियमाणे व्रतपक्षौ गायेत्, अत्र तद्ग्रहणं न करोति अविप्रतिपत्तिं सर्वेषामध्वर्यूणामेतस्मिन्नानुपूर्व्ये ॥ ३३ ॥

हुतेऽश्विनोर्व्रते अहोरात्रयोर्वा* ॥ ३४ ॥

हुते घर्मेऽश्विनोर्व्रते गायेत्, अहोरात्रयोर्वा व्रते गायेत् विकल्पः, अपरे विनिवेशं वर्णयन्ति, अतिरात्रे अहोरात्रयोर्व्रते अन्यत्राश्विनोर्व्रते ॥ ३४ ॥

रौहिणाभ्यां पुरोडाशाभ्यां चरन्ति तद्राजनं रौहिणके* ॥ ३५ ॥

रौहिणसंज्ञौ पुरोडाशावेककपालौ तयोर्हूयमानयोराजनरौहिणके गायेत् एकत्र राजनमन्यत्र रौहिणकं यथाकालम् ॥ ३५ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

परिघर्मं सम्राडासन्द्याः समारोपयन्ति तदारूढवदाङ्गिरसमित एत इति स्वर्णिधन* ॥ ३६ ॥

महावीरधर्चित्रशफादिद्रव्य घर्मोपकरण घर्मम् तदासन्द्या समारोपयन्ति, तदारूढवदाङ्गिरस गायेत्, इतएत तदारूढन्निति स्वर्णिधन स्व शब्द निधन कुर्यात्, त्रय्या विद्यया सत्कृतोऽभिष्टुतोऽनुशस्तस्य घर्मो भवत्यत आह ॥ ३६ ॥

ऋङ्मयो यजुर्मय साममयो घर्मो भवतीति ह्याह¶ ॥३७॥

एव ब्राह्मणमाह, ऋङ्मयो यजुर्मय साममयो घर्मो भवतीति ॥३७॥

अग्नि प्रणयन्ति तत्राग्नेर्व्रतम्* ॥ ३८ ॥

यस्मिन् कालेऽध्वर्यवोऽग्नि प्रणयन्ति, तत्राग्नेर्व्रत गायेत्, तत्र शब्दादत्र केचिदनुव्रजनम् इच्छन्ति ॥ ३८ ॥

अग्नीषोमौ तत्रोभयोर्व्रते* ॥ ३९ ॥

अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ तयो प्रणीयमानयोरुभयोर्व्रते गायेदनुलिङ्गम् अग्निप्रणयनवत् ॥ ३९ ॥

सुत्यायां यज्ञसारथ्यहरह† ॥ ४० ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶द्राह्यायणे एतदत्र नास्ति ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

सुत्याया यज्ञसारथि गायेत् अहरहरित्यहर्गणार्थम् अहर्गणेषु हि सकृत्कृते कृत शास्त्रार्थ इति कृत्वा प्रथमादह्न ऊर्द्ध्वमुत्तरेष्वह सु सशय स्यात् अतोऽहरहरित्याह क पुनरस्य यज्ञसारथिनो देश कालस्येति अत्रोच्यते, प्राक्प्रातरनुवाकोपाकरणादाग्नीध्रिये आग्नी ध्रीये सुत्यार्थमाज्येषु प्रणीयमानेषु प्रणयनाधिकारसामर्थ्यात् प्रणय न्तीति प्रकृत तस्य पश्चात्तिष्ठन् गायेदित्यर्थ ॥ ४० ॥

सत्रे सत्रस्यर्द्धिं* ॥ ४१ ॥

अहरह सत्रे सत्रस्यर्द्धिं गायेत, यज्ञसारथिन प्रत्याम्नाय ॥ ४१॥

उक्ष्ण चेदनूबन्ध्य औक्ष्णो रन्ध्रे* ॥ ४२ ॥

यदि उक्षा अनूबन्ध्या भवति तदा औक्ष्णो रन्ध्रे गायेत्, उक्षा सेचनसमर्थो गौ ॥ ४२ ॥

ऋषभ आर्षभ* ॥ ४३ ॥

ऋषभे अनूबन्ध्ये आर्षभ गायेत्, ऋषभ अनड्वान् भूत्वा पुन र्वृषभत्वमापन्न ॥ ४३ ॥

उन्नते चैककुभ* ॥ ४४ ॥

उन्नतेऽनूबन्ध्ये चैककुभ गायेत्, अत्यर्थ ककुभ सुमहान् भूत उन्नत इत्यर्थ ॥ ४४ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम ।

वशायां वाश* ॥ ४५ ॥

वशा नाम बन्ध्या तस्यामनूबन्ध्यायां वाश गायेत् ॥ ४५ ॥

अज आजिग* ॥ ४६ ॥

अजेऽनूबन्ध्ये आजिग गायेत् ॥ ४६ ॥

मेष और्णायव* ॥ ४७ ॥

मेषेऽनूबन्ध्ये और्णायव गायेत ॥ ४७ ॥

पयस्यायां स्वर पयोनिधन* ॥ ४८ ॥

पयस्यायामिष्टौ अनूबन्ध्यस्थाने क्रियमाणायां स्वरम्पयोनिधन गायेत् ॥ ४८ ॥

उदवसानीयायामुद्वंशीय* ॥ ४९ ॥

उदवसानीयायामिष्टौ उद्वंशीय गायेत् ॥ ४९ ॥

उपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गात्* ॥ ५० ॥

सामगानमुक्तं गण सामान्युत्तराण्याभिरूप्यादित्यत आरभ्य एत दुपक्रम्य समापयेत् आयज्ञसमाप्तेरित्यर्थ, का पुनरियमाशङ्का यदारभ्य न समाप्नुयादिति अत्रोच्यते, गण सामान्युत्तराणीत्युक्तम्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

सर्वेषां क्रिया वेति एकेषामध्वर्यूणां प्रथमयज्ञेन प्रवृञ्ज्यादित्यार भ्यते, तत्र शास्त्रादीनामसम्भवात् तार्च्यसामादीनामप्यक्रिया प्राप्नोति, अत आचार्यौ यत्नमारभते, अपवर्ग्येऽपि तार्च्यसामादीन्यारभ्य समा पयेत् कस्मात् अलोपो लोपाज्ज्यायतर इत्येतस्मात् अन्यच्च न केवल मेतदर्थं सूत्रमारभ्यते, किञ्च सर्वकर्माणि उपक्रम्य समापयेदाकृतो रपवर्गात्, यथा शास्त्रेऽस्मिन्नाचार्याणां विप्रतिपत्तयो दृश्यन्ते तस्मा ते अ सुत्या गौतमस्य नार्मेधान्तइत्येकेऽद्य सुत्या शाण्डिल्यस्यानाक्रान धानञ्जप्य इति एवमादिषु येनैवाचार्य्यमतेनोपक्रमेत तेनैव समापयेत् विधिसङ्करमाभ्र कुर्य्यात् तथा उद्गातारो ब्रह्मा सुब्रह्मण्याश्च उपक्रम्य स्वानि कर्माणि समापयेरन् अन्योन्यस्य कर्म न कुर्य्यात् तथा काम्ये कर्मणि प्रारब्धे अर्द्धसमाप्तएव यदि न फलावाप्ति स्यान्न च तत्फल मेवासौ कामावाप्तिरिति कृत्वा विरमेत् लोकवत् निदानम् इह हि अवशिष्यत एवार्थं तदर्थं समापयेत् क पुनरसावर्थं नित्य स्वर्ग्य ब्रवीति तथाप्याङ्गरन्द्वार्थएव खल्वयम्भवति अनुखल्वर्थ श्रुत्यर्था अन्ववयन्तीति निदान स्वर्गे नित्ये वृष्ट प्रायश्चित्तिरिति तथा यजमाननिमित्तायामापदि प्राप्तायां न तत्कालमेव विर मेत एकेषां विधि दीक्षितश्चेदन्तराकार्य्यौ म्रियेत मरणान्त कर्मेति तत्तथा सति समापयेदेव उक्त हि अतोऽन्य आहारात् गतप्राणाव श्यथा भवन्ति तस्मात्ते प्रेतेऽपि समापयितव्या इति तथा विश्वरूपा ब्राह्मणे असितम्हगाह स्म वै पुरा कश्यपा उद्गायन्तीत्यधिकृत्याह, प्राज्ञे वा अह यज्ञ समभ्यापय यथा तु वै ग्रामस्य यानस्य शीर्षं वां भग्न वानुसमावच्छेदेव वा अह' यज्ञस्यातोऽधिकरिष्यामीति

एवमर्थं गृहीत्वा नार्द्धसमाप्तौ विरमेत् समापयेदेव तथा यथै वोपक्रमेत् तथा समापयेत् कुत पुनरियमाशङ्का अन्यमारभ्यान्य समापयेदिति क्वापि च दर्शनात् क्वापि वनोनायजाभ्य चढे राचाय जामदग्न्याय दोते ब्रह्मचारिण सम्पन्न कुलीन परिहृत्य तस्य त्रिवृत्पञ्चदशमहरुपेत बभूवार्थतरस्तमर्थं साधयित्वा प्रत्याजगाम समापयमिदमहर्योगन्निशोर्णमतेत्यायुरतिरात्रमुपदधौ ब्रह्मचारिणश्च परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेण च स कृतो बभूव यस्तेतौ दोषौ परिहरेन्न कृत स्यादित्येतस्माद्दोषादाशङ्कमान आचार्य्य आह उपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गादिति ॥ ५० ॥

इति प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका

औदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् पूर्वेण देवयजन गच्छेद्दक्षिण-तश्चेदस्यावसथ स्यात्* ॥ १ ॥

प्रास्तोत्रीयमुक्त परिसामगान साम्प्रतमौद्गात्रमुच्यते तत्रेद प्रथममौद्गात्रम् औदुम्बरीकर्म उदुम्बरस्य विकार औदुम्बरी स्रव

---

* आह्वायशो ऽप्येवम

यद्वा वा तामौदुम्बरीमुच्छ्रयिष्यन् उद्गाता पूर्वेण देवयजनस्य गच्छेत् उच्छ्रयिष्यन्निति भविष्यत्कालनिर्द्देश देवयजनमुक्तलक्षण यदि दक्षिणतो देवयजनस्यावसथ स्यादुद्गातु अत्रोच्यते कथ पुनरेतद्गम्यते यथौदुम्बरीमुच्छ्रयणमुद्गातुर्भवति न तत्प्राप्नोति प्रस्तोत्रधिकृतत्वात अत्रोच्यते, परिसामगान प्रस्तोतुरधिकृत तत्परि समाप्तम् अनन्तरमौद्गात्र विवक्षित श्रुतिश्च प्रजापतिर्देवेभ्य ऊर्ज्ज व्यभजदित्येवमधिकृत्याह, यदुद्गातौदुम्बरी प्रथमेन कर्मणान्वारभते स्वयैव तद्देवतयात्मानमार्लिज्याय वृणीतेतामुच्छ्रयतीति एव कृत्वा सूत्रकार आह, एकश्रुतिविधानान्मन्त्वात् कर्माणि योद्गातैव कुर्य्यादनादेश इति अत औदुम्बर्य्युच्छ्रयणमुद्गातु सिद्धम् ॥ १ ॥

उत्तरेण यद्यन्यत* ॥ २ ॥

यदि अन्यस्यान्दिश्यावसथ स्यादुद्गातु प्राच्यामुदीच्यां प्रतीच्या वा तत उत्तरेण देवयजनस्य गच्छेत् ॥ २ ॥

पूर्व्वा सदसोद्दार्य्या श्वभ्रावन्तरेण प्रपद्याग्रेणौदुम्बरी गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युणा सहोच्छ्रयेत् द्युतानस्त्वेति[1] ॥ ३ ॥

पर्व्वौ सदस द्वार्य्यौ द्वारार्थौ श्वभ्रौ श्वभ्र खात तयो श्वभ्रयोरन्तरा प्रपद्य औदुम्बरीं प्रागग्रां विन्यस्ता पूर्व्वेण गत्वा उदङ्मुखस्तिष्ठन् उद

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

[1] द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

मुखग्रहणं प्राङ्मुखकरणस्थानादेशः इति परिभाषितं तन्माभूदिति तिष्ठन्नित्यूर्द्ध्वता विधीयते। अध्वर्युणा सह उच्छ्रयेत् अध्वर्युणा सहोच्छ्रयणं कुर्यात द्युतानस्त्वेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ३ ॥

आयोरिति श्वभ्रेव दध्यात्* ॥ ४ ॥

आयोरित्येतदादिना मन्त्रेण श्वभ्रेव दध्यात् प्रक्षिपेत् ॥ ४ ॥

अवधाय जपेन्नमः समुद्राय नमः समुद्रस्य चक्षसे। मामा यूनर्वाच्चासीदूर्गस्यर्ज्जोदा ऊर्ज्जम्मे देह्यूर्जं मे देह्यन्नं मे देह्यन्नं मे धेहीति* ॥ ५ ॥

औदुम्बरीमवधाय श्वभ्रे एतद्यजुर्जपेत् यथा सूचितं अर्थवादेति करणमध्यपतितमेतद्यजुः तत्सूत्रकारेणोद्धृता अर्थवादेतिकरणं कृत्स्न मेव दर्शितम् ॥ ५ ॥

तान्न विसृजेदावच्छादनात्* ॥ ६ ॥

तामौदुम्बरीन्न विसृजेत् आ अवच्छादनात् अवच्छादनं छदिषोऽध्यूहनं तामिति निर्द्देशः औदुम्बर्या भग्नापहृतोतदग्ध प्ररूढायामन्यामाहृत्य तथैवाहृतोच्छ्रयेत् अत्रापि तान्न विसृजेदावच्छादनात् ॥ ६ ॥

---

*आम्नाययोरप्येवम्।

अध्वर्य्युणाभिहुतायां जुहुयात् तस्यैवावृतान्तरेण विशाखे घृतेन द्यावापृथिवी आप्रीणाथा९ स्वाहेति पूर्वां* ।७।

यथाध्वर्य्युणाभिहुता स्यादौदुम्बरी तथाभिजुहुयात् तस्यैवा ध्वर्य्योरावृता आवृत् परिक्रमस्तेनैव विधिनेत्यर्थ अन्तरेण विशाखे तस्यैवावृतेत्युक्त यद्यप्येतस्मिन् देशेऽध्वर्य्युर्न जुहुयात् तथाप्युद्गाता विशाखयोरन्तराले जुहुयात् यथा सूचितेन मन्त्रेण पूर्वा ॥ ७ ॥

प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरां* ॥ ८ ॥

अनेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् अनेन यथोक्तेन स्वाहा कारान्तेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् ॥ ८ ॥

अन्यतरां वा स्वाहाकारद्वितीयां यथा भूमिमाज्य प्राश्नुतीति* ॥ ९ ॥

अनयोराहुत्योरन्यतरा वा जुहुयात् स्वाहाकारद्वितीया तथा च जुहुयादस्कन्नमविच्छिद्यमानम् आज्य यथा भूमिङ्गमिष्य तीति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अधस्ताद्विशाखस्य परिगृह्य जपेद्दिवि देवां दृ९ह मयि प्रजामिति* ॥ १० ॥

विशाखस्याधस्तादुभाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा यथासूचितं यजुर्जपेत् ॥ १० ॥

अन्तरीक्षे वयाऽ९सि दृ९ह मयि पशूनिति मध्ये* ॥११॥

एतद्यजुर्जपेत्, एतत् यजुर्यथा सूचितं मध्य औदुम्बरीं परिगृह्य जपेत् ॥ ११ ॥

पृथिव्यां मध्योषधीर्दृ९ह मयि सजातानिति मूले* ॥ १२ ॥

मूले परिगृह्य औदुम्बरीमेतद्यजुर्जपेत् यथासूचितञ्च ॥ १२ ॥

ऊर्द्ध्वं होमाद्याजमानं धानञ्जप्यं* ॥ १३ ॥

ऊर्द्ध्वं होमात् कर्म्मोपदिश्यते तद्याजमानं धानञ्जप्यं इच्छति कस्मात् आत्मवाचकत्वात मन्त्राणां मयि प्रजां मयि पशून् मयि सजातानिति ॥ १३ ॥

स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यौ* ॥ १४ ॥

उद्गाता स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः कस्मात् यां वै काञ्चल्लिंगाशिषमाशासते यजमानस्यैव सेति ॥ १४ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अवच्छाद्यमानायां 'दिव्य छद्मासि सन्ततिनाम विश्व-जनस्य छाया नमस्तेऽस्तु मामा हिंसीरिति* ॥ १५ ॥

अवच्छाद्यमानायामौदुम्बर्यामेतद्यजुर्यथाम्नातं जपेत् ॥१५॥

दक्षिणेन श्वभ्रान गत्वा परौ द्वार्यावन्तरेण प्रपद्यैतत् कुर्य्यादिति शाण्डिल्य* ॥ १६ ॥

अग्रेणौदुम्बरीं गत्वेत्यत आरभ्य आसमाप्तेरेतत्कर्म दक्षिणेन सदोनिमित्तान् स्थूणा श्वभ्रान् गत्वा अपरौ द्वार्यौ यौ श्वभ्रावन्तरेण प्रविश्य कुर्य्यात इति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १६ ॥

उत्तरेणेति धानञ्जप्य* ॥ १७ ॥

यदेतत्कर्मोक्तं शाण्डिल्यीय एतदेव सर्व धानञ्जप्य आचार्य्य इच्छति अथ विशेष उत्तरेण श्वभ्रान् गत्वा ॥ १७ ॥

गौतमीयमितरत्* ॥ १८ ॥

यत्तु प्रथमं विधानमुक्तं तद्गौतमाचार्य्यसंकीर्त्तितं किमर्थमेतदुक्तमित्येतत् उक्तमुपक्रम्य समापयेदाकृतोरपवर्गादित्येतदर्थम् ॥१८॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यथेतन्निष्क्रामेत* ॥ १९ ॥

यथागत यथाप्रविष्ट तथैव निष्क्रामेत् यदि पूर्वया यद्यपरया तामेव निष्क्रामेत् ॥ १९ ॥

इति प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

यूपमुच्छ्रीयमाणमनुमन्त्रयेरन्नृमण ऊर्द्धभरसन्त्वेति* ॥१॥

औदुम्बर्युच्छ्रयणमुक्तम् अनन्तर यूपानुमन्त्रण विवक्षित तद्विवक्षुराचार्य्य इदं सूत्रमारभते यूपमुच्छ्रीयमाणमिति। यूप मिति कर्मणि द्वितीया यूपशब्द प्रतीतपदार्थक उच्छ्रीयमाणमिति वर्त्तमानकालोपदेश अनुमन्त्रयेरन्निति क्रियोपदेश नृमण ऊर्द्धभर सन्त्वेति मन्त्रोपदेश, अत्रोच्यते यूपमिति न कर्त्तव्य कस्मात् उच्छ्रीयमाणशब्दसामर्थ्यादेव ज्ञास्यते मन्त्रलिङ्गाच्च नृमण ऊर्द्धेति ऊर्द्धो हि यूप उच्यते कर्त्तव्य यूपग्रहण अक्रियमाणे औदुम्बर्य्या अनुमन्त्रण प्रतीयात् उद्गाहणामौदुम्बरीसंयोगात् अतो यूप ग्रहणमवश्य कर्त्तव्य, ननु नृमण इति सिद्धे आदेशे ऊर्द्धभर

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

L

सन्त्वित्येतेषामक्षराणां किमर्थं ग्रहणमिति अत्रोच्यते वक्ष्यति हि एतान्येवोहस्थानानीति ॥ १ ॥

एतान्येवोहस्थानानि यावन्तः स्युः * ॥ २ ॥

एतान्येव पदानि ऊहस्य स्थानानि यावन्तो यूपाः स्युः ननु एतान्येवोहस्थानानीति सिद्धे यावन्तः स्युरिति किमर्थमारभ्यते ब्रवीति एकैकस्मिन् यूपे अनुमन्त्रणं माभूदग्निष्ठ एव सर्वेषां संस्कारार्थमूहः स्यादिति कस्मात् भिन्नकालत्वात् यूपोच्छ्रयणस्य नृमण ऊर्द्ध्वभरा सन्तो युष्मानूर्द्ध्वभरा दृशेय ॥ २ ॥

यत्र तिष्ठन्त उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरिति शाण्डिल्यः * ॥ ३ ॥

यस्मिन्देशे स्थिता उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरुद्गातारः तत्रैव स्थिता अनुमन्त्रयेरन्निति शाण्डिल्य आचार्य्य आह, कस्मात् उच्छ्रीयमाणमिति वर्त्तमानकालनियमात् ॥ ३ ॥

अन्तर्वेद्येवेति धानञ्जप्यो न बहिर्वेदि यजुरवकल्पत इति ¶ ॥ ४ ॥

*द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अन्तर्वेद्येव तिष्ठन्तोऽनुमन्त्रयेरन्निति धानञ्जय्य आचार्य आह कस्मात् बहिर्वेदि प्रयुज्यमानं यजुः सममथं भवतीति श्रुतेः न केवलमसमथं भवतीति अवकल्पते च असम्यक् च कल्पते न सम्यक् प्रयुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

विश्वरूपाणां गानं यजमानेनोक्तं प्रत्याचक्षीत * ॥ ५ ॥

प्रस्तोता गाय परिमामलादिति दत श्रत्र(च्छ)ते नैव कुतः श्रुतेः आध्वर्य्यवित्याहोद्गाता मामं मे निवेद्य होतः प्रातरनुवाकमुपाकरोदिति सोऽध्वर्य्युः प्राह प्रास्तौ व्रजति स पूर्वया द्वारा हविर्द्धाने प्रपद्यते स दक्षिणस्य हविर्द्धानस्योत्तरं चक्रमभ्युपश्रयमाण उदङ्ङासीनो विश्वरूपा गायतीति तदेतद्गानं प्रति यजमानेनोक्तं सकारणं प्रत्याचक्षीत न गास्यामि कस्मात् श्रद्धाभावात् अश्वाभावात् सम्पदतिरेकदर्शनादिति ॥ ५ ॥

गायेति चेदेव ब्रूयान्न मामनामन्त्र्य प्रातरनुवाकमुपाकुर्या इत्यध्वर्य्युं ब्रूयात् ¶ ॥ ६ ॥

यदि यजमानं गायेदिति ब्रूयात्पुनः तदा उद्गाताध्वर्य्युं ब्रूयात् मामपृष्ट्वा प्रातरनुवाकस्योपाकरणं माकार्षीरिति अथैव

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्

शब्द कस्माद्गायेति चेदेवेति अवधारणार्थं, ब्रूयादेवेति यथैव सकारणं प्रत्याख्यानं कृतं उद्गात्रा तथैव सकारणं यजमानो ब्रूयाद् गायेति उक्त ग्रहाभावाच्छस्त्राभावाच सम्पदतिरेकदर्शनान्न गास्यामी त्यत्र ब्रवीमि वसतीवर्योग्रह प्रातरनुवाक शस्त्र न च सम्पदतिरेक यथान्ये परिसाममभिरिति ॥ ६ ॥

एवमुक्त सन्नुद्गाता किं कुर्य्यादित्युच्यते ।

होतारं प्रातरनुवाकायोपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानस्य पूर्वया द्वारा प्रपद्यान्तरेण हविर्द्धाने पूर्वेण चक्रे उदङ्मुख उपविशेत् तूष्णीम् * ॥ ७ ॥

होतारं प्रातरनुवाकशंसनायसुपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानस्य तेनैव गत्वा पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य हविर्द्धानयोरनसोरन्तराले चक्रयो पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदुद्गाता तूष्णी, ननु किं मन्त्रेणोप वेशन प्रकृत येन तूष्णीमाह, उच्यते बहिष्पवमानप्रकरणे यजुषोपवेशन विधायाह, एव सवस्तोत्रेष्वासीरन्निति तदिह स्तोत्रसशब्दनात् सर्व शब्दसामर्थ्यात्प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमाह तूष्णीमिति स्तोत्रसशब्दनन्तु अध्वर्यो किं स्तुत स्तोत्रमिति ॥ ७ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्ताद् यजमानः प्रत्यङ्मुखः ॥ ८।

उद्गातुः पूर्व प्रदेशे यजमानः प्रत्यङ्मुख उपविशेत् तूष्णीम्॥ ८ ॥

युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिर इत्येतस्यां पङ्क्तौ त्रिगायत्रं गायेदिति धानञ्जप्य स्वाध्यायस्वरेण मनसैव यजमान उपस्वरेत ॥ ९ ॥

युञ्ज वाचमित्येतदाद्याया यथास्वचिताया पङ्क्तौ त्रिगायत्रं गायेदिति धानञ्जप्य आचार्य्य आह स्वाध्यायस्वरेण मन्त्रेणेति, अपरे ब्रुवते येन स्वरेण नित्य स्वाध्याय क्रियते तेनेति मध्यमेनेति अथैतस्यामिति किमर्थं छन्दोऽन्तरमेतस्यामेव पङ्क्तौ स्यादिति उत्तरसूत्रोक्तमित्यर्थ ॥ ९ ॥

त्रिषु त्रिषु पदेषु गायेदिति गोतम पूर्व पूर्वमतिसृजन * ॥ १० ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

एतस्यामेव पङ्क्तौ त्रिषु त्रिषु पदेषु गायत्रं गायेत् पूर्वं पूर्वं विसृजन् युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगदिति प्रथमङ्गायेत्, सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद विश्वा रूपाणि सम्भृतेति द्वितीयं गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद्‌ विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरइति तृतीयम् ॥ १ ॥

प्रगाथकारं वा * ॥ ११ ॥

एतस्यामेव पङ्क्तौ प्रगाथकारं वा। गायत्रं गायेत प्रगाथकारं कृत्वा प्रयोगस्तु युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं जगदिति प्रथमं गायेत गायत्रं त्रैष्टुभं जगद्गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद विश्वा रूपाणि सम्भृतेति द्वितीयं, विश्वा रूपाणि सम्भृता विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरइति तृतीयम्॥ ११ ॥

गीत्वा यथार्थं स्यात * ॥ १२ ॥

एतेषां कल्पानामन्यतमेन गीत्वा यथा प्रयोजनं गच्छेत् ॥ १२ ॥

विश्वरूपाश्चेद्गायेत ज्योतीᳫंष्यपि गायेत * ॥ १३ ॥

यदि विश्वरूपां गायेत् ततः ज्योतींष्यपि गायेत्, ननु किमर्थं

*द्राह्यायणेऽप्येवम

पुनरस्य यद्यर्थं क्रियते चेदिति यदा विश्वरूपाणां गानं यत्नेन प्रति
ष्ठापितमिति उच्यते, अथ ह्याचार्यो वक्ष्यति एतं परिक्रमं सर्वक्रतुषु
विद्यादिति, तद् विश्वरूपाणां गानं सर्वक्रतुषु प्राप्नोति सोऽयमा
चार्य्य ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं ज्ञापयति कथं एतत्
विश्वरूपाणां गानं ज्योतिष्टोम एव प्रवर्त्तते नान्यत्रेति ननु वक्ष्य
त्याचार्य्यो न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति सत्यमेतत् अस्य
तु पुनर्वचनस्य तत्रैव प्रयोजनं वक्ष्यामः कः पुनर्ज्योतिर्गानस्य कालो
गानविधिश्चेति ॥ १३ ॥

परिच्छिते प्रातरनुवाके यो नप्त्रीय नाम सूक्तं पुरा तस्मा-
द्धोतारमारमयित्वाग्रयणस्य वानुहिङ्कारं पवित्रं धारयन्ना-
स्ताव वा प्राप्य स्तोमयोगादग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रो ज्योति-
र्ज्योतिरिन्द्रः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्येतेषु पदेषु त्रिस्त्रि-
रेकैकमभ्यासं मनसा गायत्रं गायेत* ॥ १४ ॥

परिच्छिते समाप्ते प्रातरनुवाके परिधानीयाया ऋचायामित्यर्थ
अपोनप्त्रीय नाम शस्त्रं तस्मात्पूर्वं पुरा विरम्यतां तावदित्युक्ता
आग्रयणस्य वानुहिङ्कारं आग्रयणो ग्रहः तस्य गृहीतस्य हिंकारस्य
पश्चात् आग्रयणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति पवित्रं धारयन् पवित्रं
विगृह्णन्ति हस्तकार्य्यमेव तद् प्रज्ञस्यक्रियत इति आस्ताव वा

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृतम।

प्राप्य पुरा बहिष्पवमानस्य स्तोमयोगात् एतत्कालत्रयमुपदिष्ट ज्योतिर्गानस्य विकल्पेन अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्येतेषु यथाम्नातेषु पदेषु एकैकस्मिन पदे त्रिस्त्रिर्गायत्र गायेत् अभ्यस्याभ्यस्य अभ्यासम् ॥ १४ ॥

तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्य * ॥ १५ ॥

यदा तावदुक्त विश्वरूपास्वेद्गायेत् ज्योतीष्यपि गायेदिति तत्किमिट पुनस्तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्य इति अत्रोच्यते, यत्कालत्रय मुक्त ज्योतिगानस्य तदिह पुनर्नियम्यते विश्वरूपगानानन्तरमेव ज्योतिर्गान स्यादिति अपरे पुनर्वर्णयन्ति एतद विश्वरूपाणा गान यएवविद्यजमानस्तस्यैव स्यात् नाविदुष इति कस्मात् अनियमाद विश्वरूपास्वेद्गायेदिति तेन विदुष एव यजमानस्य विश्वरूपाणा गानन्नाविदुष इति उक्त एव हि यजमान उपस्वरेदिति एतद विदुषो यजमानस्योपस्वरण सम्भवति तानीति तानि ज्योतीषि लोकद्वारीयोपसरणादीनि चैव विदुष एव यजमानस्य प्रवर्त्तेरन्नानेन विदुष इति ॥ १५ ॥

न चान्यत्र विश्वरूपात ज्योतिष्टोमात् ज्योतिष्टोमात्* ॥१६॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं न स्यात् ननु यदा तावत् पूर्वमेव ज्ञापितं ज्योतिष्टोमएव विश्वरूपाणां गानं नान्यत्रेति तत् किमिदं पुनरुच्यते न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति उच्यते, ज्योतिष्टोमेपि यावद्द्वारं न स्यादिति प्रथमाद्वार एव भवेदिति सहचरणानि ह्येतानि विश्वरूपासु ज्योतीषि च ज्योतिष्टोमस्येति ॥१६॥

इति प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका।

अथ नवमी कण्डिका।

युगपत्कर्मसु सर्वपूद्गातुर्दक्षिणमनु बाहुं प्रस्तोता सव्यं प्रतिहर्त्ता* ॥ १ ॥

वक्ष्यत्ययमाचार्य्य होता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति यदा ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुर्मदा शिथिरेति सर्वेषामुद्गातॄणां युगपत् कर्मोच्यते, तस्य को विधिरिति न विवक्षुराह, युगपत्कर्मस्विति युगपदिति यान्येकवेलायामेतेषु युगपत्कर्मसु सहकर्तृकेषु कर्मसु सर्वेषु सर्वशब्द निरवशेषवाची उद्गातुर्दक्षिणं बाहुं अनु प्रस्तोता

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

भवेत् सव्य बाह्व अनु प्रतिहर्त्ता क्रमस्विति बहुवचननिर्द्देशात्सिद्धे सत्यकर्मत्वे सर्वशब्द किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते, यदि ह्यय सर्वशब्द न कुर्य्याद्देद्याक्रमणादिषु क्रमसु तद्विधान प्रतीयते सोऽयमाचार्य्य सर्वग्रहण करोति पूर्वमप्याक्रमणाद् यत्कर्मात यूपानुमन्त्रण तस्मिन्न प्येष एव विधि स्यादिति ॥ १ ॥

होता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति यदा ब्रूयादथ-वेदिमाक्रामेयुर्म्मृदाश्रिथिरेति* ॥ २ ॥

होता प्रातरनुवाक शस्त्रमनूच्य यदा यस्मिन् काले अभूदुषा इत्येत शब्द ब्रूयात् अथानन्तर वेदिमाक्रामेयुम्मृदाश्रिथिरेत्येतदा दिना यजुषा अत्र होतृग्रहण किमथमिति चेत् यदा प्रातरनुवाको होतृकर्तृक एव अत्रोच्यते, होतर्य्येव प्रातरनुवाककर्त्तारि कदाचिदपि प्रातरनुवाकस्य कर्त्ता होता न भवति न तस्मिन् क्व पुनरस्य विषय प्रायणीयोऽतिरात्रोवेदत्रिरात्रस्त्रैकेषामध्वर्यूणामसमाप्त एवाहनि प्रात रनुवाक उपाक्रियते न तत्राक्रमण कुर्यु होतैव यदा ब्रूयात्तदा कुर्य्यु अत प्रातरनुवाकग्रहण होतृग्रहण च करोति ॥ २ ॥

बहिर्वेद्येतज्जपित्वा मा मा हि सीरित्येतावतवेति धानञ्जप्य* ॥ ३ ॥

बहिर्वेद्येतद्यजुर्जपित्वा मृदाश्रिथिरेत्येतदादि वेदिरसीति यावत्

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मामाहिंसीरित्येतावतैवाक्रमणं कुर्य्युरिति धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

सवनमुखेषु च* ॥ ४ ॥

सवनमुखे पवमानमुखे यदाक्रमणं तदेव प्रकारं सर्वेषु सवनमुखेषु स्यात् अभूदुषाकाले आज्यानामन्ते निःसृप्य पृष्ठानामन्ते च निःसृप्य चशब्दो धानञ्जय्यमतानुकर्षणार्थं ॥ ४ ॥

यजुषाहरहरिति गौतमः ॥ ५ ॥

गौतम आचार्य आह आक्रमणमहरहर्यजुषा स्यादिति अहर्ग्रहणं चाहर्ग्रहणार्थं अहर्गणे सकृत्कृते कृतं शास्त्रार्थं इति कृत्वा उत्तरेष्वहःस्वक्रिया माभूदिति ॥ ५ ॥

सकृत्कृताविति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

एकाहेषु चाहर्गणेषु च सकृदेव स्यादिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ ६ ॥

यावद्वाक्रामेयुरित्येके* ॥ ७ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम्।

*। द्राह्यायणोऽप्येवम्, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति

एके आचार्या ब्रुवते यावत्कृत्वा वेदिमाक्रामेयु तावत्कृत्वा यजुषेति अपरे पुनर्विनिवेश वर्णयन्ति अनुसवनमेकाहेषु यजुषाह रहरिति अहीनेषु सकृत्कृताविति सत्रेष यावद्वाक्रामेयुरिति औस्तोमेषु ॥ ७ ॥

हविर्द्धान प्रवेक्ष्यमाणा वसतीवरीरनुप्रविशेयु * ॥ ८ ॥

हविर्द्धान प्रवेक्ष्यमाणा अध्वर्यव वसतीवरीसञ्ज्ञा आप ता अनुप्रविशेयु तासा पश्चात्प्रविशेयु ॥ ८ ॥

तस्य रराट्यामालभ्य विष्णो शिर इति* ॥ ९ ॥

तस्य हविर्धानस्य रराट्यामालभ्य विष्णो शिर इत्येतद यजुर्जपेयु रराट्यानाम द्वारस्योपरिस्थित मण्डल ललाटस्थानीय तस्येति तस्य नात्मन ॥ ९ ॥

इष ऊर्ज इति प्रविशन्त ¶ ॥ १० ॥

इष ऊर्ज इत्येतदादि यजुर्हविर्द्धान प्रविशन्तो जपेयु अपरे साकाङ्क्षमिद यजुर्वर्णयन्ति इष ऊर्ज आयुषे वर्चसे च प्रविशाम इति ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेन परसूत्रेण सहैतत्सूत्र कृतम्

अन्तरेणेषे बाहूनवकृत्य पार्ष्णीरनुद्यच्छन्तो युनज्मीति राजानमभिमृशेयुर्य प्रात सवनाय* ॥ ११ ॥

दर्भा च दृषा च तयोरिषयोरन्तरेण बाहून् प्रसार्य पार्ष्णीरक्षिपन्त युनज्मीत्येतेन यजुषा सोम राजानमभिमृशेयु य प्रात सवनार्थ मुपकल्पित ॥ ११ ॥

अविभक्तस्येत्सर्वम¶ ॥ १२ ॥

यद्यविभक्त स्यात् सर्वमभिमृशेयु ॥ १२ ॥

नचेत्प्राप्नुयुर्देशेनैव¶ ॥ १३ ॥

यदि न प्राप्नुयु सोमन्देशेनैव प्रसार्य बाहूनवमृष्ट मन्येयु अथैव शब्द किमथ, उच्यते, अन्यस्मिन्नप्यभिमर्शने देशेनैव यथा तद्यदानु-शसन् होतापोऽच्छेष्टोया ब्रूयात तदेनमन्वालभेरन्नपातृणाना इति ॥ १३ ॥

प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत्¶ ॥ १४ ॥

साम्प्रतन्तेषा दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमे प्रदेशे कर्म वक्ष्यते तदर्थ प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

---

*द्राह्यायणेन पूर्वसूत्रेण सहैकसूत्र कृतम

¶द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

तत उद्गाता* ॥ १५ ॥

ततोऽनन्तर उद्गाता अतिसर्पेत् ॥ १५ ॥

तत प्रतिहर्त्ता* ॥ १६ ॥

ततोऽनन्तर प्रतिहर्त्ता अतिसर्पेत् ततस्तत इत्येष गतिक्रम सर्वत्र सद प्रवेशननिर्गमनादिषु कर्मसु ॥ १६ ॥

दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चात् सव्यावृत उपविशेयुर्ऋतस्य सदन इति¶ ॥ १७ ॥

द्वे हविर्द्धानसञ्ज्ञके अनसी तयोर्दक्षिणस्य पश्चिमे प्रदेश सव्यावृत उपविशेयु ऋतस्य सदन इत्येतेन यजुषा युगपत्कर्मन्यायेन प्राङ्मुखा ॥ १७ ॥

पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चर्च सर्वत्र जपेयुर्यास्तु करिष्यन्तस्यु¶ ॥ १८ ॥

पुरस्ताच्च उपरिष्टाच्च ऋच सर्वत्र जपेयु सर्वत्र स्तोत्रेषु न केवलं

* द्राह्यायणेनैताभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

बर्हिष्पवमाने यासु यासु स्तोत्र करिष्यन्त स्यु अथ पुरस्ताच्चेति कस्मादुच्यते उपरिष्टाच्चेति वक्तव्ये सर्वथा उपरिष्टाच्छब्द पुरस्तात् क्रियामपेक्षते सम्बन्धिशब्दादत्रोच्यते स्तोत्रसम्बन्धात्पुरस्ताज्जपोपरि ष्टाज्जपयो सामकल्पितछन्दोविकार प्राप्नोति अतोऽयमाचार्य्य पुरस्ताच्चेति ब्रवीति तेन कि नैवच्च सामिक धममपेक्षन्ते य एवो त्पत्तिक स्वाध्यायधर्मस्तेनैव प्रयुज्येरन्निति कथ पुनरेतदनुक्त गम्यते यथर्च सामिक छन्दोविकार गृह्णन्तीति उच्यते श्रुते श्रुतिर्हि न किष्ट कर्मणा नशदिति इहत्य सत्योभ्यारम्भेण जगत्य एषोऽस्य धारया सुत इति ककुभ सत्योभ्यारम्भेण त्रिष्टुभ इति च अत्र न किष्ट कमणा नशदित्येकैव बृहती तथा एषोऽस्य धारयासुत इत्ये-कैव ककुप् तत्र सत्या जगत्यो विकारे इहत्य ककुभ सत्य इति बहुवचनस्यासम्भव तदेव दृष्ट्वा सूत्रकारो यत्नमारभते, कथ पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपयोरविकार स्यादिति अत्रोच्यते यद्येव इहत्य सत्य ककुभ सत्य इति अस्य बहुवचनस्य कथमर्थवत्त्वमिति उच्यते, प्रगाथधर्म गृहीत्वा ब्रवीति ब्राह्मण एष प्रगाथाना धर्म प्रथमश्छन्द क्रिया तथा प्रगाथेषु प्रथमश्छन्द क्रिया तच्चोदितत्वादिति एवमेत सामान्य प्रगाथधर्म गृहीत्वा ब्राह्मणमाह इहत्य सत्य इत्यादि एव-मेतद ब्राह्मणमर्थवद्भवतीति अथ पुरस्तादुपरिष्टाच्चेति वक्तव्ये पुरस्ता च्छब्दे चशब्द किमर्थ क्रियते, उच्यते नियमार्थ यद्यपि प्रमादात् कथञ्चित् पुरस्ताज्जपो न क्रियेत उपरिष्टाज्जप क्रियेतैव न सन्नियोग शिष्टावेताविति कृत्वा उपरिष्टाज्जपो निवर्त्तते, सन्नियोगशिष्टानामन्य तमापाये उभयोरप्यपाय इति ॥ १८ ॥

अत्र तु बहिष्पवमानस्य* ॥ १९ ॥

अस्मिन् छत्तसदनदेशे बहिष्पवमानचो जपेयु अथ अत्रशब्द किमर्थमिति चेत उच्यते, अस्मिन्नेव काले उपवेशनानन्तर जपेयु न चणमपि तिष्ठेयुरिति ॥ १९ ॥

अभिषुते राजन्यृतपात्रमसीति द्रोणकलशमालभ्य वानस्पत्य इति प्रोचेयु¶ ॥ २० ॥

अभिषुते सोमे राजनि अध्वर्युभि छतपात्रमसीत्यनेन यजुषा द्रोणकलशमालभ्योद्गातार वानस्पत्य इत्यनेन यजुषा प्रोक्षेयु अधो ऽधोच द्रोणकलश प्रोक्षन्तीति ॥ २ ॥

दक्षिणे पाणावुद्गाता दशापवित्र कुर्वीत¶ ॥ २१ ॥

प्रागद्रोणकलशप्रतिपत्ते अध्वर्युणा दीयमाण दशापवित्रमुद्गाता दक्षिणेन पाणौ गृह्णीयात् ॥ २१ ॥

अचश्चेदुपहन्यु पुन प्रोक्षेयु¶ ॥ २२ ॥

यदि द्रोणकलश प्रोक्षन्त कदाचित प्रमादादच स्पृशेयु तेनैव विधिना पुन प्रोक्षेयु ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तत्र तुशब्दो नास्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अन्तरेणाक्षविष्कम्भौ दशापवित्रं प्रास्येदनुपन्नन्* ॥२३॥

अक्षोपाक्षकयोरन्तरेण दशापवित्रं प्रास्येत् अनुपन्नन् अस्पृशन् कम् अक्षमुपाक्षं वा उपाक्षो विष्कम्भ ॥ २३ ॥

सहितौ चेदुभावुपरि¶ ॥ २४ ॥

सहितौ चेदक्षविष्कम्भौ एकलग्नौ उभयोरुपरिष्टात् प्रास्येत् दशापवित्रम् ॥ २४ ॥

सर्वं रथोपस्थमुपर्युपरि† ॥ २५ ॥

यदि तद्धविर्द्धानं सर्वमेव रथोपस्थं स्यात् अक्षविष्कम्भाधिष्ठानानि सर्वाण्येव लग्नानि स्युः सर्वेषामुपरिष्टाद् दशापवित्रं समीपेन प्रास्येत् ॥ २५ ॥

उत्तरेण रथजङ्घाᳲ रथश्चेत्† ॥ २६ ॥

यदि रथः स्यात् हविर्द्धानं उत्तरेण रथजङ्घाया दशापवित्रं

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैताभ्यामेकसूत्रं कृतम्

N

प्राश्येत् सर्वेषु कल्पेषु अनुपन्नन् रथौ हविर्द्धाने भवत इति एतेना दिष्वभिचरणीयेष्वस्य विषय ॥ २६ ॥

इति प्रथमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

प्रत्याव्रज्य ग्रावनो युञ्ज्यात् प्रदक्षिणमष्टमदेशेषु स्थवीयां-स्यभ्यन्तराणि कृत्वा* ॥ १ ॥

सुतसदनाद्यथागत प्रत्याव्रज्योद्गातार अभिषवस्थान उपविशेयु तत उद्गाता ग्रावृणो युञ्ज्यात् ग्रावन इति द्वितीयाबहुवचन युञ्ज्यादिति क्रियोपदेश प्रदक्षिणमिति योजनानुपूर्वम् अष्टमदेशेष्वष्टमेषु दिग्भागेषु स्थवीयास्यभ्यन्तराणि कृत्वा यानि स्थवीयासि तानि अभ्यन्तराणि कृत्वा यानि अल्पीयासि तानि वाह्यानि ॥ १ ॥

तानि मुखानि¶ ॥ २ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

¶द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यानि स्थवीयांसि तानि मुखानि, ननु उक्तं भवता सर्वे उद्गातारः प्रत्याभ्रजेयुरिति अयं च समानकर्तृक आदेश एकमधिकृत्योच्यते प्रत्याभ्रज्य ग्राव्णो युञ्ज्यादिति तत्कथं बहुत्वाभावात् सर्वेषामुद्गातृणामधिकार इति उच्यते, अथात् अयं हि ग्राव्णा योजनमुक्त्वा वक्ष्यति तानभिमृश्य जपेयुरिति ॥ २ ॥

दक्षिणार्द्ध्यपूर्वार्द्ध्ये प्रथमम* ॥ ३ ॥

दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि प्रथमं ग्रावाणं स्थापयेत उक्तं क्रमानुपूर्वं दक्षिणमिति ॥ ३ ॥

तानभिमृश्य जपेयुर्मरुत इति* ॥ ४ ॥

तान् ग्राव्णः यथास्थानं स्थापितानभिमृश्य मरुत इत्येतद् यजुर्जपेयुः दक्षिणार्द्धपूर्वार्द्धमित्येतत् प्रकृतम् अत आह तानिति ॥ ४ ॥

ऋतसदन एतज्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवेति धानञ्जप्य* ॥ ५ ॥

ऋतसदनस्थानएव मरुत इत्येतदादि घोषणामीवाम्नातयध्वमित्येवमन्तञ्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवाभिमृशेयुरिति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ५ ॥

---

* आह्लायणोऽप्येवम

पश्चात दक्षिणतो वा द्रोणकलशमध्यूहेयुरिदमहमिम-मिति यजमानशब्द सर्वत्र यथार्थ कुर्यु * ॥ ६ ॥

अधिसवनचर्मणि ग्रावृना पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणे वा द्रोणकलश मध्यूहेयु इदमहमिममित्यनेन यजुषा यस्मास्मिन् यजुषि यजमान शब्द तमेकद्विलवक्कत्वेषु यथाथमूहेयु सवशब्द अन्येष्वपि यजुषु यो यजमानशब्दस्तमपि यथाथ कुयु धारानुमन्त्रण पृष्ठहोमा दिषु ॥ ६ ॥

अनुजपेयुरन्येन क्रते मन्त्रौ ब्राह्मणविहितादन्यत्र¶ ॥७॥

अन्यन क्रत योजनाध्यूहने अनुजपेयुर्योजनाध्यूहनमन्त्रौ ब्राह्मण विहितादन्यत्रेति ये ब्राह्मणविहिता कल्पा य द्विष्यादित्येवमादय न तेष्वनुजपोऽस्ति स्वयमेव ते कर्त्तव्या, नन्वयमपि प्रथम कल्पो ब्राह्मणविहित एव ग्रावृन समाद्य द्रोणकलशमध्यूहन्तीति तत् किमि दमारभ्यते ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति उच्यते, सत्यमेतदेव किन्तु समादनाध्यूहने श्रुते न तु योजनाध्यूहनमन्त्रौ नियुक्तौ ब्राह्मणेन सूत्रकारेण लिङ्गत कल्पितौ अत आह ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति ॥७॥

एष कल्प काम्याना द्वेष्यकल्पादन्यत्र¶ ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय क्रतम ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येव, किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति

योऽयं प्रथमे कल्प उक्तः प्रत्याभज्य ग्रावृणो युञ्ज्यादित्यत आरभ्य एष एव विधिः काम्यानां किं सर्वेषां न किं तर्हि द्वैध्यकल्पादन्यत्र ॥८॥

विपर्यस्य तु तस्मिंस्तूष्णीञ्च योजनाध्यूहने* ॥ ९ ॥

य एष प्रथमकल्पे विधिरुक्तः एष द्वैध्यकल्पे विपर्यस्तः सर्वो भवति प्रदक्षिणमष्टमदेशेष्वित्येतत्तावदप्रदक्षिणं स्थवीयांस्यभ्यन्तराणि इति तानल्पीयांस्यभ्यन्तराणि स्थवीयांसि वाह्यानि दक्षिणार्द्ध-पूर्वार्द्धं प्रथममिति तद्द्वैध्यकल्पे पश्चात् स्यात किञ्चान्यत तूष्णीं च याजनाध्यूहने ग्राव्णां योजनं द्रोणकलशस्य चाध्यूहनं ते तूष्णीं भवेयाताम् एते कर्मणी द्वैध्यकल्पे ॥ ९ ॥

इदमहममुमिति दक्षिणापरमष्टमदेशं निरूहेत¶ ॥१०॥

उक्तं य द्विष्यादभिमुखान् ग्राव्णः कृत्वेदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशोऽमुष्याद्नाद्यान्निरूहामीति निरूहेदिति ब्राह्मणे द्रोणकलशस्य निरूहणं श्रूयते तत्कतमस्यां दिशि असौ द्रोणकलशो निरूहयितव्य इत्यत आह, इदमहममुमिति दक्षिणपश्चिममष्टमं दिग्भागं प्रति द्रोणकलशं निरूहेत् इदमहं कुर्वीनहम्वलस्य शलभिकाकृत्या पुत्रम् उदीच्यां दिशि यवाद्यन्नाद्यां निरूहामीति अथ प्रियकल्पे इदमहं कुमारगुप्तं द्रव्यस्यापि न्यायपुत्र प्राच्यान्दिशि शाल्याद्यन्नाद्येऽध्यूहामि इति प्रयोगः ॥ १० ॥

---

*द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

द्वेष्यप्रियकल्पयोर्मन्त्रौ राजन्यूहेत* ॥ ११ ॥

द्वेष्यकल्पस्य च प्रियकल्पस्य च मन्त्रौ राजन्यधिकरणभूते ऽध्यूहेत ॥ ११ ॥

तस्य च विशमादिशेत्ताश्चैवान्नाद्येन† ॥ १२ ॥

तस्य च राज्ञ विशमादिशेत् अमुष्या विशोऽमुष्या विशीति प्रयोग तामेव च विशामन्नाद्येनाविशेत्, अमुष्मादन्नाद्यादमुष्मिन्नन्नाद्ये इति प्रयोग ॥ १२ ॥

उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्चमस्तमुपरिष्टाद्द्रोणकलशस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसु प्रतीवेशां बलवतो विशमादिशन* ॥ १३ ॥

अथो तदुभयमनादृत्येदमहमस्मात्तेजसि ब्रह्मवर्चसेऽध्यूहामीत्य ध्यूहेत्तेजसे च ब्रह्मवर्चस आत्मानमध्यूहतीति तृतीय काम्य गतार्थ मिति कृत्वा सूत्रकारेण न परामृष्ट य कामयेत विशा राष्ट्र हन्या मिति व्यूह्य ग्रावणोऽधोद्रोणकलश स्यादयिलोपांशुसवनमुपरिष्टादभि निदध्यादिदमहममुष्या विशाऽदो राष्ट्र हन्मीति अत्र सन्देह क उपांशुसवन इत्यत्राह सूत्रकार उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्च

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

मस्तमुपरिष्टात् द्रोणकलशस्य कुर्य्यात् राष्ट्रजिघांसुरिति हन्तु मिच्छन् जिघांसु प्रतीवेशां प्रबला या विट् ता बलवतीमादिश्यन इदमहमुदीच्या विशामु राष्ट्र हन्मीति प्रयोग ॥ १३ ॥

एतेषामेक कृत्वा पथ्य कुर्यादिति गौतम * ॥ १४ ॥

एतेषा काम्याना कल्पाना यो यस्य चिकीर्षतस्त कृत्वा पथ्य कुर्य्या दिति गौतम आचार्य्यो मन्यते पथ्येनोपेत पथ्य प्रथम इत्यर्थ ॥१४॥

तमेवेति धानञ्जप्य ¶ ॥ १५ ॥

तमेव कल्प कृत्वा अथान्यित्क्रम प्रतिपद्येत नैव पथ्य कुर्य्यादिति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पृष्ठानामन्ते ' पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य काम्य९ शा-ण्डिल्य * ॥ १६ ॥

* पृष्ठेषु समाप्तेषु पूर्वया द्वारा सदसो निष्क्रम्य काम्य कुर्य्यादिति एव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

पवित्रेण द्रोणकलश९ सम्मृज्याद्वसवस्त्वेति बुध्न रुद्रा-स्त्वेति मध्यमादित्यास्त्वेति बिलम* ॥ १७ ॥

---

*शाट्यायनोऽप्येवम्।

¶ शाट्यायनो तदेवेति विशेष

नित्ये योजनाध्यहनप्रकरणे काम्यानां प्रकल्पाना प्रसङ्गाद्विधिरुक्त साम्प्रतमनन्तरा कर्मप्रतिपत्ति विवक्षुराह, पवित्रेण द्रोणकलश संमृज्यादिति पुनन्ति तेनेति पवित्र दशापवित्रेण द्रोणकलश संमृज्यादुद्गाता वसवस्त्वेत्यनेन यजुषा द्रोणकलशस्य बुध्न संमृज्यादिति रुद्रास्त्वेति मध्यमादित्यास्त्वेति बिल संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १७ ॥

एतेषामेकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं संमृज्यादिति धानञ्जप्य* ॥ १८ ॥

एतेषा यजुषां वसवस्त्वेत्येतदादीनाम् एकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवन संमृज्यादिति धानञ्जप्य आचार्य्य आह, वसवस्त्वेति प्रात सवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्याद् रुद्रास्त्वेति मध्यन्दिने आदित्यास्त्वेति तृतीयसवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १८ ॥

सर्वैं सर्वेष्विति शाण्डिल्य ॥ १९ ॥

सर्वैर्यजुर्भिर्वसवस्त्वेत्येतदादिभि सर्वेषु सवनेषु सर्वाणि स्थानानि संमृज्यात् एकैकेनैकैक स्थान त्रिस्त्रिरित्यर्थ एव शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १९ ॥

अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्नाभि वितनुयु पवित्रन्त इति* ॥ २० ॥

---

*शाट्यायनोऽप्येवम् ।

कृत्वैतेषां कल्पानामेकैकेन सम्मार्जनमवधूय पवित्रमुद्गृह्य मवाङ्नाभि वितनुयु पवित्रन्त इत्येतयर्चा ॥ २० ॥

सन्ततायां धारायामुद्गाता जपेत् प्रभुक्रेत्यमुष्य राज्यायेति प्रियं राजानमादिशेत* ॥ २१ ॥

पूयमानस्य सोमस्य सन्ततायां धारायां अविच्छिन्नायामुद्गाता जपेत्प्रभुक्रेत्येतद्यजु अमुष्य राज्यायेत्येतस्य सर्वनाम्न स्थाने यो यस्य प्रिय स्याद्राजानमादिशेत् ॥ २१ ॥

राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धौ† राज्ञो राज्यायेति वा* ॥ २२ ॥

यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धौ यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २२ ॥

सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा¶ ॥ २३ ॥

यजमानस्यर्द्धौ सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २३ ॥

सोमस्येत्येव ब्रूयात् सोमराजानो हि ब्राह्मणा¶ ॥ २४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† यजमानस्य राज्ञ इति मू पु० पाठ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

एवशब्दोऽवधारणार्थं, सोमराजानो हि ब्राह्मणा इति हेतू-पादानमस्यैव नियमार्थम् ॥ २४ ॥

आग्रयणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा प्रवृणीरन्नग्निः प्रस्तोतात्स मानुषो बृहस्पतिरुद्गातात्स मानुषो वायुः प्रति-हर्त्तात्स मानुष इति* ॥ २५ ॥

आग्रयणो नाम ग्रहस्तं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा तस्मिन् काले प्रवृणीरन् अग्निः प्रस्तोतेत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्वृतप्रतिमन्त्रणार्थं यदाग्रयणे त्रिर्हिंकरोति तेनैवास्योद्गातारो वृता भवन्ति ॥ २५ ॥

न प्रवृणीरन्निति धानञ्जप्य* ॥ २६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह न प्रवृणीरन्निति सर्वत्र वृता एवेति द्रोणकलशोपसदने यद्द्रोणकलशमुपसीदन्ति तेनोद्गातारो वृता द्रोणकलश एवैनानार्त्विज्याय वृणीत इति श्रुते ॥ २६ ॥

प्रवृणीरन्नेवेति शाण्डिल्य* ॥ २७ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य प्रवृणीरन्नित्येवमाह, प्रतिनिमित्तं हि नैमि-त्तिकानि भवन्ति अपि चार्थस्यादूषको अलोपस्य लोपान्न्यायतर इति ॥ २७ ॥

---

* ब्राह्मणायशाटिप्यवस

अत्र वाच यच्छेयु*॥ २८॥

अस्मिन् काले वाग्यमन कुर्यु ॥ २८ ॥

हुतसदने वा* ॥ २९ ॥

हुतसदने वा वाच यच्छेयु दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चाद्धुत सदनम् ॥ २९ ॥

वेदिं वाक्रामन्त * ॥ ३० ॥

अभ्युदुषाकाले यद्वेद्याक्रमण उक्त तस्मिन् काले वा वाच यच्छेयु ॥ ३० ॥

स्तुते बहिष्पवमाने विसृजेरन्* ॥ ३१ ॥

स्तुते बहिष्पवमाने स्तोत्रे वाच विसृजेरन् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

उत्तराद्धविर्द्धानात् ध्रुवस्थाल्यो ऽ हरन्त पश्चिमेनाक्षत्वून् हुत्वा तेनैव प्रतिहरेयु * ॥ १ ॥

ध्राह्यायणश्रौतसूत्रम् ।

ग्रहग्रहणाधिकारो वर्त्तते, गृहीतेषु सर्वेषु ग्रहेषु ध्रुवो गृह्यते तत्रोद्गातृसम्बन्ध कश्चिद्विवक्षुराह, उत्तरार्द्धविर्द्धनादिति हवि र्द्धानसञ्ज्ञके द्वे अनसी दक्षिण उत्तरञ्च तत्रोत्तरार्द्धविर्द्धानादिति अपादानलक्षणा पञ्चमी हविरस्मिन्निधीयतइति हविर्द्धानम् ध्रुवो नाम ग्रह स्थाल्या गृह्यते तां ध्रुवस्थाली हरन्त उद्गातृणा पश्चिमेन प्रदेशेन हृत्वा गृह्णीते सोमे तेनैव पुनर्नयेयु अव्यवायार्थ नित्य पर कर्तृकेषु बहुवचन नैनानपरेण हरेयुरपि ह्यकुशला अध्वर्यवो भवन्तीति ॥ १ ॥

अध्वयु निष्क्रामन्त प्रस्तोता सन्तनुयात्* ॥ २ ॥

हविर्धानात् निष्क्रामन्तम अध्वर्यु प्रस्तोता सन्तनुयात् उत्तरीये कदेशे गृह्णीयात् अविच्छेदार्थम् ॥ २ ॥

तमुद्गाता¶ ॥ ३ ॥

त प्रस्तोतार उद्गाता सन्तनुयात् ॥ ३ ॥

उद्गातार प्रतिहर्त्ता¶ ॥ ४ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते ॥ ४ ॥

त ब्रह्मा¶ ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्र कृतम्

न प्रतिहर्त्तार ब्रह्मा सन्तनुयात् ॥ ५ ॥

ब्रह्माण यजमान * ॥ ६ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते विच्छेदे हि प्रायश्चित्तश्रवणात्सर्वे सन्तता भवन्ति ॥ ६ ॥

न राजानमालभ्यानुपस्पृश्याप आज्यमालभेरन्¶ ॥ ७ ॥

साम्प्रतमेतेषामाज्यहोमो वक्ष्यते तैश्च सोम पूयमान स्पृष्ट अत आह न राजानमालभ्यानुपस्पृश्याप आज्यमालभेरन्निति ॥ ७ ॥

तथाज्यं राजानं सर्वत्र¶ ॥ ८ ॥

तथाज्यमालभ्यानुपस्पृश्याप सोमन्नालभेरन् सर्वशब्द एतेऽप्याज्यालम्भात अनुपस्पृश्यापो नैव सोममालभेरन् ॥ ८ ॥

अध्वर्युणा हुते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुर्गत्यानुपूर्व्येण वैकुरानामासि सूर्येमेति‡ ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा हुते प्रवृत्तहोमौ जुहुयु प्रवृत्तहोमाविति सज्ञा गत्यानुपूर्व्येणापि प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् तत उद्गाता तत प्रतिहर्त्तेति गत्यानुपूर्व्य वैकुरानामासीति प्रथमा सूर्येमेति द्वितीया अथ

---

* आम्नाययोरप्येव किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्र कृतम ।

¶ आम्नाययोरप्येव किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

‡ आम्नाययाारप्येवम ।

गत्यानुपूर्व्येणेति किमिदं यावता सूत्राण्यनुपूर्व्यमुक्तम् एव अध्वर्युं निष्क्रामन्तं प्रस्तोता सन्ननुयात्तमुद्गातोद्गातारं प्रतिहर्त्तेति होमेऽप्येतदेवानुपूर्व्यं ग्रहीष्यते व्यतिक्रमहेत्वसम्भवात् अत्रोच्यते, गत्यारम्भेण अन्योऽपि यो होम तत्रापि गत्यानुपूर्व्यमेव स्यात् यथा आग्निध्रीये द्वे आहुती जुहुयुरिति ॥ ९ ॥

संसुतसोमे त्वधिकामुद्गाता जुहुयात् सवेशायोपवेशायेति यथासवनं छन्दांस्यादिशन्* ॥ १० ॥

यदि सोमौ ससुतौ स्यातामित्येवमधिकृत्याह, सुसमिद्धे होतव्यमग्निर्वै सर्वा देवता सर्वा एव देवता पश्यन् जुहोति सवेशायोपवेशायेति छन्दोदेवत्यास्तिस्र आहुतयस्त्र उच्यन्ते तासां कालो विवक्षित होता च अत आह, ससुतसोमे तु प्रवृत्तहोमौ हुत्वा अधिकामाहुतिमुद्गाता जुहुयात् सवेशायोपवेशायेति यथासवनं छन्दांस्यादिशन् यत्र यस्मिन् सवने यथासवनम् तुशब्द छन्दोविशेषणार्थं अधिकग्रहणं प्रवृत्तहोमयो प्रत्याम्नायो माभूदिति ॥ १० ॥

ऋचं सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीया सर्वत्र स एवेति शाण्डिल्य† ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तमेतन सूत्रद्वय ज्ञातम् ।

चच सामेत्येतयर्चा स्वाहाकारान्तया तृतीयामाहुतिं जुहुयात् उद्गाता सर्वत्र स्स्रुतसोमे च स एवोद्गाता जुहुयात् नेतरौ तृतीयामाहुतिम् ॥ ११ ॥

महागिरिमहानदीरथाह्वर्वायुव्यवायेष्वसस्रव* ॥ १२ ॥

महागिरि महान् पर्वत महानदो महती नदी रथाह्न रथस्याह्नागम वायुर्देवताविशेष एतैर्व्यवाये असस्रव सस्रवो न भवति पूर्वपश्चिमवातैर्वायुव्यवायो गृह्यते अन्यथा सर्वदा सम्भवात व्यवायशब्द प्रत्येकमभिसम्बध्यते ॥ १२ ॥

पृथगजनपदे च* ॥ १३ ॥

पृथग्जनपदे तु पुन पुनरव्यवायेऽपि महागिर्यादिभि सस्रवो न भवति पृथग्जनपद पञ्चाला कुरव मत्स्या इति ॥ १३ ॥

अविद्विषाणमात्रादित्येके* ॥ १४ ॥

अविद्विषाणमात्रादेवासस्रव इत्येके आचार्या मन्यन्ते ॥ १४ ॥

हुत्वा जपेयुर्ब्रह्माह्व गायत्री वाच प्राण प्रजापति प्रपद्येऽश्मानमाखण पर्यूह इति* ॥ १५ ॥

यदा सर्वैर्हुत भवति अथ ब्रह्माह्व गायत्री वाचमित्येतद्यजुर्जपेयु ॥ १५ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

अध्वर्युमन्वावर्त्तेरन्नसर्पन्त* ॥ १६ ॥

यथाध्वर्युरावर्त्तत तथैव आवर्त्तेरन् अध्यवायोऽव्यावृत्तौ नाद्रियेरन्नसर्पन्त इत्यारभ्यते, उत्तरयोरपि सवनयोरेवमेव स्यादिति ॥ १६ ॥

सव्यै पाणिभि पृथगदक्षिणा तृणानि निरस्येयुर्योऽद्य-सौम्य इति* ॥ १७ ॥

किञ्चिद्गत्वा सव्यैर्वामै पाणिभिर्हस्तै पृथग्ज्ञाना दक्षिणस्या दिशि तृणानि निरस्येयु निराश प्रक्षेप योऽद्य सौम्य इत्यनेन यजुषा ॥ १७ ॥

चात्वालदेश प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मात् प्रत्यगुपविशे-युर्याम आत्मेति* ॥ १८ ॥

चात्वालसन्निकृष्टो देश त प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मादध्वर्यो पश्चिमे देशे उपविशेयुर्याम आत्मेत्येतदादिना यजुषा ॥ १८ ॥

प्रत्यङ्मुख प्रस्तोता† ॥ १९ ॥

प्रस्तोता प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

उदङ्मुख उद्गाता‡ ॥ २० ॥

प्रस्तोतर्युपविष्टे अनन्तरमुद्गाता उदङ्मुख उपविशेत् ॥ २० ॥

पश्चिमेनोद्गातारं गत्वा दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्ता† ॥ २१ ॥

उद्गातारमुपविष्टं पश्चिमेन गत्वा प्रतिहर्त्ता दक्षिणपूर्वमष्टमदिग्-भागमीक्षमाण उपविशेत् ॥ २१ ॥

सव्याधरानुपस्थान् कृत्वा द्यावापृथिव्यो सन्धिमीक्ष-माणा समानि मुखानि धारयन्त* ॥ २२ ॥

सव्यान् वामानुपस्थान् ऊरून् अधरान् कृत्वा द्यौश्च पृथिवी च द्यावापृथिव्यौ तयो द्यावापृथिव्यो सन्धिमीक्षमाणा समानि मुखानि धारयन्त मनःसमाध्यर्थम् ॥ २२ ॥

एवं सर्वस्तोत्रेष्वासीरन् ॥ २३ ॥

योऽयं विधिरुक्तः प्रत्यङ्मुख प्रस्तोतेत्यत आरभ्य समानि मुखानि धारयन्त इति यावत् नैष बहिष्पवमानमधिकृत्योक्तः अतः सर्वं स्तोत्रेषु भवति कुत एतत् यस्मादत्युच्यतेतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पव

† उद्गातृयोरप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

* उद्गातृयोरप्येवम्।

मानयोरिति अत आहैव सर्वस्तोत्रेष्वाशीरान्निति, ननु यद्येव सर्वग्रहण न कार्य्य एव स्तोत्रेष्वाशीरन्निति सिद्धे उच्यते वक्ष्यति हि एव परिक्रम सर्वक्रतुषु विद्यादिति पाठान्तरे चैष ज्योति सर्वे कामा इति एव ज्योतिष दर्शयति एव परिक्रम सवक्रतुषु विद्यादिति ज्योतिष सर्वक्रतुषु विध्यन्तर दशयति वक्ष्यति च तदनन्तर षोड़शी साम्ना स्तोष्यमाण इति त्रिसम्थेऽपि ज्योतिष्टोमे प्रक्तिभूते षोड़शी नास्ति अत्र षोडशिन्येष विधिर्न प्राप्नोति अप्राकृतत्वात् विक्त षोड़शी तथा मानसादिषु नैमित्तिकेषु च न प्राप्नोति अत आह सर्वस्तोत्रेष्वाशीरन्निति ॥ २३ ॥

अपरेणोद्गातृ स्त्यवरार्द्ध्या उपगा * ॥ २४ ॥

उद्गाणतृणा पश्चिमे प्रदेशे अवरार्द्धा उपगा स्यु अवरार्द्ध शब्द निकृष्टवचन त्रयाणामप्यधो न भवन्तीत्यर्थ ॥ २४ ॥

चतुरवरार्द्ध्यानेके* ॥ २५ ॥

एके चतुरवरार्द्धान्मन्यन्ते न तस्योपदेश दिग्भिरेवोद्गायन्तीति अथ परार्द्धा कियन्त उपगातार इति षट परार्द्धा इति ॥ २५ ॥

न एतेनाक्षरेणोपगायेयुर्हो इति मन्द्रस्वरेण सन्तत सह-षाध्येष्वारमन्त * ॥ २६ ॥

---

* आम्नायये विशेषोऽस्ति

यदि त्र्यवरार्ध्या यदि चतुरवरार्ध्या यदि षट्परार्ध्या तएते नाक्षरेणोपगायेयुर्हो इति मन्द्रस्वरेण सन्ततम् अविच्छिन्न यान्युद्गातॄणां सहवाच्यानि तेषु विरमेयुरुपगातार सहवाच्यानि निधनानि अथ उपगायेयुर्हो इति सिद्धे एतेनाक्षरेणेति किमर्थमारभ्यते उच्यते सूत्रान्तरमारभते अपि चोपगातॄणां भक्तिमुद्गातार एव कुर्युरिति एतस्मिन् कल्पेऽप्येतेनैवाक्षरेणेति ॥ २६ ॥

तस्मात्त्र्यन्तरेण स्तुयु * ॥ २७ ॥

तस्मात् मन्द्रात् त्र्यन्तरेणोत्कृष्टेनोद्गातार स्तुयु स्वरे स्वरे सप्तय वान्तराणीत्यन्तरपरिमाण तस्मात् त्र्यन्तरेण स्तुयु ॥ २७ ॥

समेन वा प्रात सवने* ॥ २८ ॥

उपगातृस्वरतुल्येन वा प्रात सवने स्तुयु मन्द्रेणेत्यथ ॥ २८ ॥

एकान्तरेण वा* ॥ २९ ॥

मन्द्रादेकान्तरेण वा स्तुयु ॥ २९ ॥

इति प्रथमस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* भाष्यायमे विशेषोऽस्ति ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

प्रस्तरं प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन्ँस्तोष्याम प्रशास्तरित्युद्गात्रे प्रयच्छेत* ॥ १ ॥

उक्तमेव सर्वस्तोत्रेष्वाशीरन्निति अनन्तरमध्वर्युः प्रस्तरं प्रस्तोत्रे प्रयच्छति सोम पवत इत्यनेन यजुषा ततः परं अध्वर्योः सकाशात् प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोष्याम प्रशास्तरित्यनेन यजुषा उद्गात्रे प्रयच्छेत् प्रस्तरमिति कर्मणि द्वितीया प्रतिगृह्येति दीयमानं गृहीत्वा प्रस्तोतेति कर्तृनिर्द्देशः प्रयच्छेदिति क्रियोपदेशः प्रस्तरो दर्भमुष्टिः उक्तम् अध्वर्युः प्रस्तरं हरतीति तस्मादध्वर्युणा प्रस्तरईषदिव विधूयो विधूतमिव हि तृणाणमेव उपावर्त्तन्त इति ॥ १ ॥

तेन दक्षिणां जङ्घामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोममग्नेस्तेजसेति ॥ २ ॥

एतेन प्रस्तरेण उद्गाता दक्षिणां जङ्घां स्पृष्ट्वा युञ्ज्यात् स्तोममग्ने स्तेजसेति एतदादिना यजुषा प्रस्तरमासाद्योद्गायेद्धविषोऽस्कन्दाय यजमानं तु स्वर्गाल्लोकादवगृह्णातीत्युक्ताह अष्ठीवतोऽपस्पृशतोद्गेय त्तेनास्य हविरस्कन्नं भवति न यजमानं स्वर्गाल्लोकादवगृह्णातीत्यतः सूत्रकारः तेन दक्षिणां जङ्घामुपहत्येत्याह ॥ २ ॥

अन्नं करिष्यामीति जपेत्* ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

युक्ता स्तोममनन्तरम् अत्र करिष्यामीत्येतदादि यजुर्जपेत् ॥ ३ ॥

तूष्णीं चात्वालमुदपात्रञ्चावेक्षेरन्* ॥ ४ ॥

तूष्णीं अमन्त्रकमित्यर्थं सर्वे उद्गातार तूष्णीञ्चात्वालमुदपात्र चावेक्षेरन् ॥ ४ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यादित्यम्* ॥ ५ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यनेन यजुषा आदित्यमवेक्षेरन्निति वर्त्तते ॥ ५ ॥

तूष्णीं वा* ॥ ६ ॥

यजुषा वा आदित्यमवेक्षेरन् तूष्णीं वेति विकल्पयति ॥ ६ ॥

सकृद्धिङ्कृत्य बहिष्पवमानेन स्तुवीरन्* ॥ ७ ॥

अत्रोच्यते, सकृदिति किमर्थमारभ्यते, यदा तावदुक्त नवभि स्तुवन्ति हिङ्कारो दशमो दशाक्षरा विराडिति उच्यते अथ हि त्रिवृत्स्तोमक बहिष्पवमानमधिकृत्य विधिराारभ्यते विराट् सम्पदर्थं यत्र पुन स्तोमवृद्धि स्यात् अनेकसामानेकदैवत वा बहिष्पवमान स्यात तत्र हिङ्कार प्रति संशय स्यात् किञ्च प्रतिसाम प्रतिदैवत वा स्यादिति, अतोऽयमाचार्यो यत्नमारभते सकृद्धिङ्कृत्य बहिष्पवमानेन स्तुवीरन्निति । अथ बहिष्पवमानग्रहण किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते,

---

*आह्वायचाऽप्येवम् ।

वक्ष्यत्यय एतत्सव कुर्यादुत्तरयो पवमानयोरिति तत्रापि सर्व्व देव हिङ्कार प्राप्नोति नैतत् तत्र ह्यय वक्ष्यति साम्ने साम्ने हिङ्कुर्यु रिति अत्रोच्यते, न ह्येकविधौ प्रत्याम्नायो गम्यते विकल्प प्रतीयते अतोऽयमाचार्यो यत्नमारभते बहिष्पवमानेनेति ॥ ७ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्या* ॥ ८ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा स्तोत्रीया स्याद्बहिष्पवमाने तस्या मध्यवद्वा ग्निकीय सञ्ज्ञा रेतस्येति वक्ष्यति हि रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्पवमान मिति ॥ ८ ॥

हिङ्कृता परा ॥ ९ ॥

रेतस्या या परा स्तोत्रीया तासु हिङ्कार स्यादिति ॥ ९ ॥

रथन्तरवर्णोऽन्त्तमाविसृष्टहिङ्कारा† ॥ १० ॥

रथन्तरवद्वर्णो यस्या सेय रथन्तरवर्णा सा चोत्तमा बहिष्पव- मानस्य स्यात अविसृष्टहिङ्कारा च स्यात् हिङ्कारो न विसृज्यते आकारो विसर्ग ॥ १ ॥

तस्या ऊर्द्ध्व प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेत्† ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

तस्या रथन्तरवर्णायाम् ऊर्द्ध्वं प्रस्तावाद्बलार्यक्षराणि रथन्तरवदभिष्टोभेत्॥ ११॥

अन्नमकरमिति स्तुत्वा जपेत* ॥ १२॥

अन्नमकरमित्येतदादि यजुर्जपेदुद्गाता एकश्रुतिविधानात्॥१२॥

श्येनोऽसीति प्रस्तरे यजमानं वाचयेत्* ॥ १३॥

श्येनोऽसीत्येतदादि यजुः प्रस्तरेऽधिकरणे यजमानं वाचयेत् आलब्धप्रस्तर अनुलारभे इति लिङ्गात्॥ १३॥

न सर्वत्र स्तुत्वोपह्वयेरन* ॥ १४॥

न यजमानं सर्वस्तोत्रेषु स्तुत्वोपह्वयेरन् सर्वग्रहणं न केवलं बहिष्पवमाने उपहव उक्तलक्षणः॥ १४॥

सवर्चसेतीक्षकान्सहकारिणश्च प्रेक्षमाणो जपेत्* ॥१५॥

सवर्चसेत्येतदादि यजुः ये तत्रेक्षका ये चास्य सहकारिणः तान् प्रेक्षमाणो जपेत्॥ १५॥

नमो गन्धर्वायेत्यादित्यम्* ॥ १६॥

* [illegible]ब्राह्मणम्।

नमो गन्धर्वायेत्येतदादि यजुरादित्यमीक्षमाणो जपेत् ॥ १६ ॥

देशेनैवान्तर्हितस्वेत्* ॥ १७ ॥

अन्तर्हितश्चेदादित्य स्यात् देशेनैवावेक्षेत् कोऽस्य विषय' सदसि बहिष्पवमानेन स्तुवन्ति तत्प्रकरणे किमर्थमिति चेत् उच्यते, अन्यत्रापि देशेनैव सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन् उद्वयन्तमसस्परीति च एतदर्थं दर्शयति ॥ १७ ॥

एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयो पवमानयो* ॥ १८ ॥

वक्ष्यत्यय यथासवनमुपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धान गच्छेन्मध्यन्दिने ऊत आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भव इति योऽय हविर्द्धान गच्छेत् स एव कुर्यादुत्तरयो पवमानयो विष्णो शिर इत्यत आरभ्य सर्वग्रहण निरवशेषवाचि एवमतिप्रसक्ते ब्रवीति ॥ १८ ॥

प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते चात्वालावेक्षणप्रभृति च प्राग्घिङ्कारात्† ॥ १९ ॥

अग्नि प्रस्तोतारं मानुष इत्येतदादय प्रवरा निवर्त्तन्ते तूष्णी चात्वालमुदपात्र चावेक्षेरन्निति एतदादि यत्कर्म तत् सर्वं प्राग्घिङ्कारान्निवर्त्तते ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

प्रवेशनसम्मार्जने चान्तरेण तृतीयसवने* ॥ २० ॥

प्रवेशनञ्च सम्माजनञ्च प्रवेशनसम्माजने इष ऊर्ज इति प्रवेशन वमवस्वेति सम्मार्जनन्तयो प्रवेशनसम्मार्जनयो अन्तराले यत्कम तृतीयसवने तच्च सर्वन्निवर्त्तते चशब्दात पूर्वमत्रोक्तञ्च ॥ २ ॥

कुम्भन्तु तत्र सम्मृज्यादुत्तरे हविर्धाने य पूर्वा द्रोण-कलशावृता† ॥ २१ ॥

तत्र तृतीयसवने कुम्भस्य सम्माजन कुर्यात् न द्रोणकलशस्य तुशब्दो विशेषणाथ उत्तरे हविर्द्धानसञ्ज्ञकेऽनसि य पूर्वस्थापित न सम्मृज्यात् न पश्चिम द्रोणकलशावृता या द्रोणकलशसम्मार्जन विधि तेन सम्मार्जनविधिना आवृत्परिक्रमो विधिरिति समा नाथ ॥ २१ ॥

न पूतभृदित्याचक्षते न पूतभृदित्याचक्षते* ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

त कुम्भ योऽसौ पूर्व त पूतभृदित्येवमाचक्षते एते पूतभृदाहव नीययोरप्यधिकार मन्यन्तइति ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति प्रथम प्रपाठक समाप्त ।

—

द्वितीय प्रपाठक ।

—⁓—

अथ प्रथमा कण्डिका ।

स्तोमयोगेऽग्निर्युनक्तीत्यतस्य स्थाने वायर्युनक्त सूर्या युनक्तिनि नानासवनयो* ॥ १ ॥

उक्त एतत्सव कुर्यादुत्तरयो पवमानयोरिति सर्वस्मिन्विध्यन्ते प्राप्ते प्रवरास्तु निवर्त्तन्तइति एतदादि यन्निवर्त्तते तदुक्त साम्प्रत स्तोमयोगविशेष उच्यते स्तोमयोगमन्त्रे अग्निर्युनक्तित्येतस्य पदस्य स्थाने वायुर्युनक्तु सूर्या युनक्तिति नानासवनयोरेते पदे स्याता नाना पृथगित्यथ वायुर्युनक्तु मनसेति माध्यन्दिने सूर्यो युनक्तु वाचेति तृतीयसवने ॥ १ ॥

विहार धानञ्जप्योऽग्नेस्तेजसा बृहस्पतिस्त्वेति प्रात सवन इन्द्रियस्येन्द्रियेण बृहस्पतिस्त्वेति माध्यन्दिने सूर्यस्येति तृतीय-सवने† ॥ २ ॥

अस्मिन्नेव स्तोमयोजने मन्त्रे या समस्तास्तिस्रो देवता आम्ना

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्त तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

तास्तासामनुसवन विकृता क्रियां धानञ्जय्यो मन्यते तदुच्यते, अग्नेस्तेजसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति प्रात सवने इन्द्रस्येन्द्रियेण वृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति माध्यन्दिने सूर्यस्य वर्चसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्तिति तृतीय सवने ॥ २ ॥

सर्वैरेकैक यथाम्नायꣳ शाण्डिल्य* ॥ ३ ॥

सर्वैरेभिरेकैक स्तोमयोजन यथाम्नाय शाण्डिल्यो मन्यते, यथाम्नायग्रहण किमर्थमिति चेत उच्यते, विहार प्रकृत तन्माभूदिति ॥ ३ ॥

साम्ने साम्ने हिंकुर्यु* ॥ ४ ॥

सामाय सामाय हिंकुर्यु उक्त सकृद्धिङ्कृत्य वहिष्पवमानेन स्तुवीरन्निति तत्र सकृद्धिङ्कार इह पुन प्रतिसाम हिङ्कार स्यात् ॥४॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीति यजमानवाचने* ॥ ५ ॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीत्येतदादियजुषी यजमानवाचने स्याता नानासवनयो क्रमेण श्येनोऽसीत्येतस्य स्थाने ॥ ५ ॥

स्तुत्वा वहिष्पवमानेन प्रस्तरादुभयतश्चतुरङ्गुल परि-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

छित्त्वा तृणं चात्वाले प्रविध्येद्यदि स्तुत यदि वाऽस्तुत सुष्टुतमर्वाक् स्तुत यदि वातिष्टुत यत्तयोरन्येन दिवमारुहेमेममन्येन जयेम लोकमिति* ॥ ६ ॥

उत्तरयोः पवमानयोरातिदेशिको विधिरुक्तः साम्प्रतं यदनन्तरं प्रकृतं कर्म तदुच्यते, स्तुत्वा बहिष्पवमानेन अनन्तरं प्रस्तरात्तृणं गृहीत्वा तदुभयतः परिच्छिद्य तृणं चतुरङ्गुलं कार्य्यं तच्चात्वाले प्रविध्येत् प्रक्षिपेत् प्रक्षेपः प्रव्याधः यदि स्तुतमित्येतदादिना मन्त्रेण एकश्रुतिविधानादङ्गाता अङ्गुलिच्छेदनसमये येन कर्म कृतं तस्य परिमाणम् ॥ ६ ॥

तत्रैवोदपात्रं निनयेत् समुद्र व प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छतारिष्टास्तन्वो भूयास्म मापरा सेचिनो धनमिति* ॥७॥

तस्मिन्नेव चात्वाले उदपात्रं निनयेत् यत्तत् उदपात्रं तस्मिन् कर्मण्यङ्गभूतं तदेव चात्वाले निनयेत् समुद्र व प्रहिणोमीत्येतदादिना यजुषा ॥ ७ ॥

बहिर्वेद्युदञ्चोऽयुञ्जि पदान्युत्क्रामेयुः प्रागुदञ्चम्य* ॥८॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम

तदुदपात्र निनीय अनन्तर बहिर्वेद्युदङ्मुखा अयुञ्जि पदानि उत्क्रामेयु गच्छेयु प्राग्दशभ्य त्रि पञ्च सप्त नव वा ॥ ८ ॥

आव्रज्याग्नीध्रीय बहिष्पवमानर्चोऽधीयीरन्* ॥ ९ ॥

आव्रज्य आग्नीध्रीयन्तस्मिन् बहिष्पवमानच अधीयीरन् ननु किमिद बहिष्पवमानर्चोऽधीयीरन्निति आव्रज्याग्नीध्रीयमुपरिष्टाज्जप इति वाच्ये उच्यते, स्तोत्रधम प्रवृत्त प्रत्यङ्मुख प्रस्तोतोदङ्मुख उद्गाता दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाण प्रतिहर्त्तेति सोऽयमाचार्य पुनरारभते बहिष्पवमानच इति कथ य एव पुरस्ताज्जपस्य धर्म स एव धर्म स्यादिति प्रामुखे क्रियेति ॥ ९ ॥

अनुव्याहारिषोन्मामिति यमिति शङ्केत तस्मा आग्नीध्रीय आहुतीवज्र प्रहरेद्यज्ञश्वत उपचते नमस्ते सत्योऽसि सत्यसस्कृतस्तस्य तेय ऊन योऽकृत योऽतिरिक्तमदर्शत्तस्य प्राणेनाप्यायस्व स्वाहेति। ॥ १० ॥

प्रतिपक्षतया अनुव्याहारिषीत् क्षपणवाद कृतवान अय पूर्व मिति उद्गायतामिति शङ्केत पुनरप्यभिव्याहरेदिति तस्मै तदर्थ आग्नी ध्रीये आहुतिवज्र प्रहरेत् यज्ञश्वतइत्येतदादिना यजुषा आहुति

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

वज्र अभिचारार्था आहुति अनुव्याहारप्रशमनार्थं अनुव्याहारो नाम अभिद्रोहाभिप्रहित प्रश्न ॥ १० ॥

न व्यभिचरेतेति धानञ्जप्य * ॥ ११ ॥

यदुक्त तस्मा आग्नीध्रीय आहुतिवज्र प्रहरेदिति तन्न कुर्यात् कस्मात् यत यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्च्छतीति श्रुते अक्रिय माणेऽप्येतस्मिन् यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्च्छत्येव तस्मान्न व्यभि चरेतेति इति धानञ्जप्यस्य मतम ॥ ११ ॥

इति द्वितीयस्य प्रथमा कण्डिका।

अथ द्वितीया कण्डिका।

अहीनबहिष्पवमानै सदसि स्तुवीरन प्रथमादह्नो ऽन्यत्र* ॥ १ ॥

बहिष्पवमानस्य कृत्स्नो विधिरुक्त साम्प्रतमहीनसत्रेषु देश विशेषो विवक्षित स उच्यते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अहीनस्य बहिष्पवमानानि अहीनबहिष्पवमानानि तैरहीनबहिष्पवमानै सदसी स्तुवीरन देशेन देश प्रत्याम्नायते प्रथमादह्नोऽन्यत्र प्रथमे

आम्नायर्षोऽप्येवम्

ऽहनि चात्वालदेशे स्तुत्वा शेषेषु सदसि स्तुवीरन ननु बहिष्पवमाने रिति बहुवचनसामर्थ्यादहीनविधौ सिद्धे कस्मादहीनग्रहण क्रियते यावता एकाहेषु बहुत्वासम्भवात् सत्रेषु च विशेषवचनादाद्यन्तयोश्च सत्रेष्विति अत प्रत्याख्यायाहीनात् न चान्या चतुर्थी यज्ञजाति रस्ति यस्यामिद विधान कल्प्येत तस्मादहीनग्रहण न कर्त्तव्य क्रिय माणे च प्रयोजन वक्तव्यम् उच्यते यदुच्यतेऽहीनग्रहण न कर्त्तव्यमिति कर्त्तव्यमिति ब्रूम कस्मात् शेषविधिप्रसिद्धये द्वादशाहेऽहीनभूते एकाहमिश्रेषु चाहीनेषु वरुणप्रघासद्विदिवसाकमेधत्रिरात्रव्युष्टि द्विरात्रेषु अक्रियमानेऽहीनग्रहणे सशय स्यात् सोऽयमाचार्यो मुक्त सशय सूत्रमारभते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अथ प्रथमादह्नोऽन्य त्रेति अहग्रहण न कर्त्तव्य कस्मात् प्रथमादन्यत्रेति सिद्धे न चैक स्मिन्नहन्यनेकबहिष्पवमान नास्ति उच्यते, कर्त्तव्यमहर्ग्रहण कस्मात् अक्रियमाणे प्रथमेऽहनि नैमित्तिकबहिष्पवमानावृत्तौ सदसि स्तवन स्यात् बहिष्पवमानानन्तरे सोमापहारे सोमदाहे वा आभ्यासिक सस्कारे सति हविष स्तुत्यर्थत्वात् पवमानाना सस्कारावृत्तौ पव मानाभ्यासवृत्ति प्राप्नोति पवमानाभ्यासवृत्तिश्चेति वचनात् हवि स्तुति पवमाने इति च तस्मादहर्ग्रहणे क्रियमाणे नास्ति दोष ॥ १ ॥

आद्यन्तयोश्च सत्रेषु* ॥ २ ॥

आद्यन्तयोश्च ये अहनी सत्रेषु ताभ्यामन्यत्र सदसि स्तवन सत्रेषु समाप्त्यर्थम् ॥ २ ॥

* द्राह्यायणाऽप्येवम

प्राग्धिष्ण्यविहरणान्निष्क्रम्य तृणप्रासनप्रभृति समापयेयु* ॥ ३ ॥

यदपि बहिष्पवमानक्रियायामथ विशेष प्राग्धिष्ण्येभ्यग्नीनां विहरणात तृणप्रक्षेपणादि कम निष्क्रम्य समाप्नुय चतुरङ्गुल परिछिद्य तृण चात्वाले प्रविध्येदित्यत आरभ्य आ उपरिष्टाज्जपात् ॥ ३ ॥

वेदत्रिरात्रे सत्रन्याय गौतम* ॥ ४ ॥

वेदत्रिरात्रे सत्र न्याय गौतम आचार्यो मन्यते उभयतोऽतिरात्रत्वात् ॥ ४ ॥

अहीनन्याय धानञ्जप्य* ॥ ५ ॥

अहीनेषु यो न्यायस्त धानञ्जप्यो मन्यते अहीनत्वात् ॥ ५ ॥

मन्द्र प्रात सवने स्तुवीरन्नुत्तरोत्तर्युत्तरयो† ॥ ६ ॥

मन्द्र स्वरस्त्र शिला प्रात सवने स्तुवीरंन् उत्तरमुत्तर शिला उत्तरयो पवमानयो स्तुवीरन् मन्द्रे सप्तयवाक्षराणि भवन्ति अत शिलेत्युक्तम् अन्यथा हि मन्द्रेण प्रात सवन स्तुवीरन्निति स्यात् ॥ ६ ॥

---

* शाट्यायनीत्येवम।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

मध्येन वोभयो * ॥ ७ ॥

मध्येन स्वरेण वा उभयोरुत्तरयो सवनयो स्तुवीरन् ॥ ७ ॥

एतस्यां वेलायां प्राश्नीयु ¶ ॥ ८ ॥

एतस्मिन् काले इत्यथ स्तुत्वा बहिष्पवमानेन ऋत्विजाम्भोजन काल उपदिश्यते एतस्मिन् काले भुञ्जीरन्नान्तराभोजनं स्यात् आदधिभक्षणात् ॥ ८ ॥

अनुसवनन्तु सत्रेषु सवनमुखीयान भक्षयित्वा सत्रेषु नाराशंसेषु † ॥ ९ ॥

अनुसवनन्तु सत्रेषु भोजनं सवनशब्दो विशेषणार्थं क विशिनष्टि काल सवनमुखीयान् भक्षयित्वेति सवनमुखीयाना भक्षणमुक्त भवति नह्यभक्षयित्वा सत्रेषु नाराशंसेषु ततो भुञ्जीरन् ननु सत्रेषु नाराशंसेषु इत्युक्ते सवनमुखीयाना भक्षणमुक्तम्भवति नह्यभक्षितेषु सवनमुखीयेषु नाराशंसानां सादनमस्ति तस्मात्सवनमुखीयान् भक्षयित्वेत्यतिरिच्यते नैतत् कुत वक्ष्यत्यथ द्वितीया सवनेषु नाराशंसा पूर्वयोस्तु तृतीयाविति तत्र संशय स्यात् किं पूर्वेषु नाराशंसेषु सत्रेषु उत्तरोत्तरेष्विति तद्विवेचनार्थमारभ्यते ये सवनमुखीयानन्तरं नाराशंसास्तेषु सत्रेष्विति ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणो विशेषोऽस्ति ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

वपायां हुतायां धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्* ॥ १० ॥

सवनीयस्य पशोर्वपायां हुतायामनन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् तद्धिष्ण्योपस्थानं वक्ष्यते ॥ १ ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्वं सर्वेष्विदमापः प्रवहतावद्यञ्च मलञ्च यद्यच्चाभिदुद्रोहानृतं यच्च शेपे अभीरुणमापोमा तस्मादेनसो दुरितात्पान्तु विश्वतोऽनिर्मा मुञ्चामि शपथान्निर्मा वरुणादुत निर्मा यमस्य पड्विंशात्सर्वस्मादेव किल्बिषात् सुमित्रियान आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यञ्च वयन्द्विष्म इति* ॥ ११ ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्वमन्त्रेषु धिष्ण्योपस्थानाद्भवति मार्जनं मन्त्रपूताभिरद्भिरभ्युक्षणं इदमापः इत्येतदादिना मन्त्रेण प्रकृतमधुनोच्यते ॥ ११ ॥

सम्राडसीत्याहवनीयमुपस्थायोदञ्चो गत्वास्तावचात्वालशामित्रानुदङ्मुखा स्तुतो नभोसन्तष्ट इति* ॥ १२ ॥

सम्राड्सीत्यनेन मन्त्रेण आहवनीयमुपस्थाय उदङ्मुखा गत्वा आस्तावचात्वालशामित्रान् आस्तावस्य चात्वालस्य शामित्रस्य आस्तावचात्वालशामित्रान् तानुपतिष्ठेरन् उदङ्मुखा उदङ्मुखा इति प्राङ्मुख

* शाखायामप्येवम्।

करण प्रत्याम्नायते स्तुतो नभोसम्नेष्ट इति एतदादिभिर्मन्त्रै यथा मध्येन ॥ १२ ॥

विभुरसीत्याग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्* ॥ १३ ॥

विभुरसीत्यनेन मन्त्रेण आग्नीध्रीयस्योपस्थान कुर्यु ननु आहव नीयमुपस्थायेति प्रकृतमुपस्थान कस्मादुच्यते उपतिष्ठेरन्निति उच्यते उदङ्मुखा इति प्रकृत तन्माभूत् अत उपतिष्ठेरन्नित्युच्यते कथ आग्नीध्रीय गत्वा प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्निति ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण सञ्चर सर्वत्र* ॥ १४ ॥

तमाग्नीध्रीयमुत्तरेण सञ्चर सवत्र एनपायोगे द्वितीया सर्वत्रेति न केवल धिष्ण्योपस्थाने तमिति निर्देश क्रियते केषाञ्चित् परिश्रिते भवति केषाञ्चिद्बहिर्भवति यदि परिश्रिते यदि बहिस्तस्यैवोत्तरेण सञ्चर ॥ १४ ॥

दक्षिणेनोत्तरयो सवनयोर्यदा हविर्द्धानमाहवनीयञ्च पृष्ठ्याहोमाय* ॥ १५ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयस्य सञ्चर उत्तरयो सवनयोर्यस्मिन काले हवि र्द्धानगमन भवति आहवनीयग्रहणादन्योऽपि पृष्ठाश्रितो होम आह वनीय एव स्यात् यथा वैराजमिति ॥ १५ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

पूर्वस्याꣳ सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तो वह्निरिति होतुर्धिष्ण्यम* ॥ १६ ॥

पूर्वस्यां द्वारि कस्य सदस तिष्ठन्तो वह्निरित्येतदादिना यजुषा होतुधिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १६ ॥

श्वात्र इति मैत्रावरुणस्य* ॥ १७ ॥

धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १७ ॥

तुथ उशिगन्धारिरवस्युरिति ब्राह्मणाच्छꣳसिप्रभृतीनामुदञ्च ॥ १८ ॥

तुथ इत्येतदादिभिर्यजुर्भि ब्राह्मणाछसिपोतृनेष्टाच्छावाकानां उदञ्चो धिष्ण्या नामुपतिष्ठेरन् ॥ १८ ॥

तत्रैव तिष्ठन्त शुन्ध्युरिति मार्जालीयम† ॥ १९ ॥

तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन्त शुन्ध्युरित्येतदादिना यजुषा मार्जाली यमुपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

ऋतधामेत्यौदुम्बरीम* ॥ २० ॥

ऋतधामेत्यनेनौदुम्बरीमुपतिष्ठेरन् ॥ २० ॥

---

* शाख्यायनोऽप्येवम्।

† शाख्यायने विशेषोऽस्ति।

समुद्र इति ब्रह्मण सदनम्* ॥ २१ ॥

समुद्र इत्यनेन यजुषा ब्रह्मण सदनमुपतिष्ठेरन् तत्रैव तिष्ठन्त इत्येतदनुवर्त्तत एव ॥ २१ ॥

उत्तरेण सदो गत्वान्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तोऽहिरिति प्रजह्नितम्* ॥ २२ ॥

उत्तरेण सदस गत्वा वेदेरन्त अन्तर्वेदि अन्तरित्यव्यय न बहिर्वेदौ येतदुक्त भवति प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्त अहिरिति प्रजह्नितमुपतिष्ठेरन् पात्नीशालोऽग्नि केषाञ्चिद्गार्हपत्यादतिप्रणयनो भवति केषाञ्चिदाहवनीयात् यस्मादतिप्रणयनो भवति स गार्हपत्य योऽन्य स प्रजह्नित ॥ २२ ॥

अज इति गार्हपत्यम् ॥ २३ ॥

अज इत्यनेन मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् ॥ २३ ॥

सगरा इति दक्षिणाग्नेरायतनम्* ॥ २४ ॥

सगरा इत्येतदादिना यजुषा दक्षिणाग्नेरायतनमुपतिष्ठेरन् ॥२४॥

काव्य इति दक्षिणा वेद्यन्तम्* ॥ २५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

कव्य इत्येतदादिना यजुषा महादेवेर्दक्षिणमन्तमुपतिष्ठेरन् ॥२५॥

तत्रैव तिष्ठन्त सर्वान् समन्वीक्षमाणा पातमेति* ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नेव देशे तिष्ठन्त सर्वानाहवनीयादीन् धिष्ण्यान सम न्वीक्षमाणा पातमित्येतद् यजुजपेयु ॥ २६ ॥

एकैकमुपस्थायैतद्ब्रूयुरिति शाण्डिल्यो बहुशब्दानेकवत् कुर्वन्त† ॥ २७ ॥

आहवनीयादारभ्य एकैक धिष्ण्यमुपस्थायैतद यजुर्जपेयुरिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते तस्मिन् यजुषि यान् बहुशब्दान्तानेक वत्सनयन्त प्रयोगस्तु पाहि माग्नेरौद्रेणानीकेन पिपृहि मा नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरित्येवमादि ॥ २७॥

इति द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

रौहकीणि चेत कुर्युरादित्यं प्रथममुपतिष्ठेरन्नध्वना-मिति* ॥ १ ॥

रौहकीये प्रवचने यानि धिष्ण्योपस्थानयजूंष्याम्नातानि यदि-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

तान्नि कुर्यु तत प्रागाहवनीयोपस्थानमादादित्यन्तावदुपतिष्ठेरन् ऋध्य नामध्वपत इत्यनेन मन्त्रेण ॥ १ ॥

आह्वनीयमुपस्थाय तमेवापि जोऽसि जायमान इत्यपि जोऽसि नवजात इति वा यमग्निमनुप्रहरन्ति तमभिप्रेत्य* ॥ २ ॥

आह्वनीय पूर्वोक्तेन विधिना उपस्थाय तमेवोपतिष्ठेरन् अपि जोऽसि जायमान इति अपि जोऽसि नवजात इति वा एतयोरन्य तरेण यमग्निन्निमथ्य आह्वनीये प्रहरन्ति तमग्निमाभिमुख्येन प्रेत्य समीपे गत्वा उपतिष्ठेरन् ॥ २ ॥

यदा चात्वालमथोत्करन्तुमुलोऽस्याक्रन्द हत्वेति* ॥ ३ ॥

यदा यस्मिन् काले चात्वालमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरमुत्करमुप तिष्ठेरन् तुमुलोऽस्याक्रन्द हत्वेत्यनेन मन्त्रेण ॥ ३ ॥

यदा शामित्रमथ यत्रोवध्यन्निखनन्त्यूवध्यगोह्योसि पार्थिव इति* ॥ ४ ॥

यस्मिन् काले शामित्रमुपतिष्ठेरन् अथानन्तर यस्मिन् देशे पशो ऊवध्यन्निखनन्ति त देशमुपतिष्ठेरन् ऊवध्यगोह्योऽसि पार्थिव इत्यनेन यजुषा ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यदाग्नीध्रीयमथ यत्राच्छावाक आसीनो होतर्युपहवमिच्छ-त्युपहव्योऽसि नमस्य इत्युपहव्योऽसि तनूपा इति वा* ॥ ५ ॥

यस्मिन काले आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन् अथानन्तर यत्र यस्मिन् देशे अच्छावाकआसीन होतरि उपहवमिच्छति त देशमुपतिष्ठेरन् उपहव्योऽसि नमस्य इति उपहव्योऽसि तनूपा इति वा एतयोरन्यतरेण वा ॥ ५ ॥

यदा ब्रह्मण सदनमथ सदस्यस्य सदस्योऽसि मलिम्लुच इति* ॥ ६ ॥

यस्मिन काले ब्रह्मण सदनमुपतिष्ठेरन् अनन्तर सदस्यस्य सदनमुपतिष्ठेरन सदस्योऽसि मलिम्लुच इत्यनेन मन्त्रेण सीदन्त्यस्मिन्निति सदनम् ॥ ६ ॥

यदा दक्षिण वेद्यन्तमथ प्राजापत्यमसीति पत्नीशाला-मैन्द्रमसीति सदो वैष्णवमसीति हविर्द्धानमैन्द्राग्नमसीत्याग्नी-ध्रीय वैश्वदेवमसीति वा* ॥ ७ ॥

यस्मिन् काले दक्षिण वेद्यन्तमुपतिष्ठेरन् ततोऽनन्तर पत्नीशालादीन्याग्नीध्रीयान्तानि आगाराण्युपतिष्ठेरन् यथादिष्टैर्मन्त्रै, ननु आग्नीध्रीयस्य पूर्वमेवोपस्थान कृत तत् किमिद पुनरादिश्यत

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति यच्चोच्यते, तदाग्नीध्रीयस्य कृतम् इमानि तु पत्नीशालादीनां परिश्रितानामुपस्थानानि प्रकृतानि तस्मादाग्नीध्रीयपरिश्रितस्यैव मुपस्थानमिति ॥ ७ ॥

अथ तथैव समस्तेन सर्वे स्थ सोम्यास सर्वे सोम पिबत सर्वे सोमस्य पीतिमानशाध्वे पातमेति समान परम* ॥ ८ ॥

अथ अस्मात् कर्मणोऽनन्तर यथापूर्व समस्तोपस्थान कृत तथैव तेन प्रकारेण सर्वान्समन्वीक्षमाणा सर्वे स्थ सोम्यास इत्येतद्यजु र्जपित्वा अनन्तर पातमेत्येतदादि पूर्वोक्त जपेयु ॥ ८ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यपरौ द्वारबाहू सम्मृज्य मा मा सन्ताप्तमिति प्रविशेयु¶ ॥ ९ ॥

इयोर्व्विधानयोरन्यतरेण धिष्ण्यानुपस्थाय अनन्तर ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यनेन मन्त्रेण सदस अपरौ पश्चिमौ द्वारबाहू सम्मृज्य मा मा सन्ताप्तमित्यनेन यजुषा सदसि प्रविशेयु सम्मार्जन शोधनम् ॥ ९ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरी गत्वा तस्या उत्तरत उपविशेयुर्नम सखिभ्य इति‡ ॥ १० ॥

---

* आर्ष्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

¶ द्राह्यायणेऽधिकमस्ति ।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

दक्षिणेन प्रदेशेनौदुम्बर्यां गत्वा तस्या उत्तरे प्रदेशे उपविशेयु नम सखिभ्य इत्यनेन यजुषा तस्या इति निर्देशो माभूत् सदस अन्त-रत इति ॥ १० ॥

पूर्वेण प्रस्तोतारं प्रतिहर्त्ता गच्छेदेतस्याम* ॥ ११ ॥

एतस्या वेलाया धिष्ण्योपस्थानानन्तराया पूर्वेण प्रदेशेन प्रस्तो तार प्रतिहर्त्ता गच्छेत् अपरे ब्रुवते एतस्यामित्येतस्यामौदुम्बर्याम् अयमेव नित्य सञ्चर इति ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायाऽसमुपह्वयेरन्* ॥ १२ ॥

एतस्यामिति काकाक्षिन्यायेनोभयत्र सम्बध्यते एतस्या वेलाया-मस्मिन काले समुपह्वयेरन्, ननु एतस्या वेलायामिति किमर्थमार भ्यते अथ समुपह्वयेरन्नित्यानन्तर्ये सिद्धे उच्यते, अन्यदप्यस्ति पूर्वेण प्रस्तोतार प्रतिहर्तु गमन न तस्मिन् समुपह्वयेरन् धिष्ण्योपस्थाना-नन्तर प्रवेशनकालएव समुपह्वयेरन् ॥ १२ ॥

सर्वे सत्रेषु* ॥ १३ ॥

यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपह्वानमिति सर्वे यजमाना सत्रेषु समुपह्वयेरन् ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रनयेनैवासूत्र कृतम्।

मिथोऽन्यत्र* ॥ १४ ॥

सत्त्रादन्यत्र मिथ द्वौ द्वौ समुपह्वयेरन् ॥ १४ ॥

सर्वे यजमानम* ॥ १५ ॥

सत्त्रादन्यत्र सर्वे त्रयोऽपि उद्गातारो यजमानमुपह्वयेरन् उद्गातार उपह्वयध्वमिति प्रार्थिता सन्त उपहूत इत्यनुज्ञा कुर्युरित्यर्थ ॥ १५ ॥

द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृत्येतत् सर्व कुर्युर्यदा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन* ॥ १६ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्येतस्मादारभ्य एतत् सर्व कुर्यु यावद् यजमानसमुपह्वानमिति यस्मिन् काले धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन, ननु एतत् सर्वमिति किमर्थं द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृतीति सिद्धे उच्यते, उक्त यदा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्निति वक्ष्यति च अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्निति तस्मिन् प्रकरणे अनुपस्थान शाण्डिल्य इति तद्धिष्ण्योपस्थानानन्तर कर्म अनुपस्थानेन प्राप्नोति सोऽयमाचार्यो नियमार्थमारभते एतत् सर्व कुर्यादिति कथ अनुपस्थानेऽपि स्यादिति ॥ १६ ॥

याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादाग्नीध्रीयमुपस्थाय पूर्वेण* परिक्रामेत* ॥ १७ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यजमानस्य कर्म याजमानं ब्रह्मणः कर्म ब्रह्मत्वं ते याजमानब्रह्मत्वे यद्युद्गाता मूल्येन कुर्यात् तदाग्नीध्रीयमुपस्थाय तस्य पूर्वेण गच्छेत् किं विषयं पुनरिदं कर्मोद्गातुः उच्यते आपत्कल्पे ॥ १७ ॥

सादस्यानुपस्थाय तत एवेक्षमाणः पात्नीशालान्* ॥ १८ ॥

सादस्यान् धिष्ण्यानुपस्थाय सदसि भवाः सादस्याः तानुपस्थाय तस्मिन्नेव देशेऽवस्थितः ईक्षमाणः पात्नीशालान् धिष्ण्यानुपतिष्ठेत् पत्नीशालायां भवाः पात्नीशालाः ॥ १८ ॥

इतरथेतरौ* ॥ १९ ॥

इतरथा इतरौ प्रष्टौ पूर्वोक्तेन विधिना धिष्ण्यान् उपतिष्ठेयाताम् ॥ १९ ॥

इति द्वितीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

ऋतस्य द्वारौ स्थ इति पूर्वां द्वारबाहुं सम्मृज्य दक्षिणस्य पुरस्तादुदङ्मुख उपविशेदिति धानञ्जप्यः† ॥ १ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणो विशेषोऽस्ति ।

सादसान् पात्नीशालांश्च धिष्ण्यानुपस्थाय अनन्तरमृतस्य द्वारौ स्थ इत्यनेन यजुषा पूर्वौ द्वारबाहू सदस सम्मृज्य दक्षिणस्य द्वारबाहो पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदित्येव धानञ्जय्य आचार्य आह ॥ १ ॥

पश्चात् प्रत्यङ्मुख इति शाण्डिल्य * ॥ २ ॥

पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणस्य द्वारबाहो प्रत्यङ्मुख उपविशेदित्येव शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २ ॥

उक्ते प्रवेशनोपवेशने † ॥ ३ ॥

प्रवेशनोपवेशनार्थीये यजुषी पूर्वमेवोक्ते मा मा सन्ताप्त नम सखिभ्य इति च ॥ ३ ॥

ऋत्विक्पथेन गत्वा समस्तोपस्थानप्रभृति समानम् † ॥ ४ ॥

याजमानमुक्तं साम्प्रत ब्रह्मत्व विवक्षित तदुच्यते, ऋत्विक्पथेन गत्वा समस्तोपस्थानादारभ्य सर्वान् समन्वीक्षमाणा पातमेत्येतस्मात् सर्वं समानम् ॥ ४ ॥

दक्षिणार्द्धं तु सदस पूर्वमुपवेशनं प्रस्तोतु प्रत्युपवेशनं

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

ब्रह्मोपवेशनेन निरस्त परावसुरिति दक्षिणाद्दण निरस्येदा-
वसो सदने सीदामीत्युपविशेत्* ॥ ५ ॥

अयन्तु विशेष प्रागोङ्गाचादुपवेशनात् दक्षिणे प्रदेशे सदस उप-
वेशन प्रस्तोतुरुपवेशन प्रति तच्च ब्रह्मोपवेशनेन, ननु किमिद ब्रह्मोप-
वेशनेनेति यदा वक्ष्यत्येवोपवेशनम् उच्यते, वक्ष्यत्यय ब्रह्मण प्रकरणे
प्रतिपत्तौ धिष्ण्यानुपस्थायोक्त सदस्युपवेशनमिति निरस्त परावसु
रित्यनेन यजुषा दक्षिणाद्दणन्निरस्येत् आवसो सदने सीदामीत्य
नेन उपविशेत् ॥ ५ ॥

भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माद्द मानुष इत्युक्तौदुम्बरी गत्वो-
पविशेत्† ॥ ६ ॥

उपविश्यानन्तरम् एतद्यजुर्जपेत् अनन्तरमौदुम्बरी गत्वा पूर्वो
क्तेन यजुषोपविशेत ॥ ६ ॥

अनूपविशेतामितरौ† ॥ ७ ॥

तमुपविष्टमनन्तर प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारावुपविशेतां पूर्वोक्तेनैव
यजुषा ॥ ७ ॥

---

* आद्यायशेनैतेन सूत्रचतुष्टय स्तम्।

† द्वाद्यायणोऽप्येवम्।

एतेनानुपूर्वेण सर्व यथासनश्चिकीर्षेत्* ॥ ८ ॥

यदि याजमानब्रह्मत्वे उद्गाता कुर्यात् तदा याजमान ब्रह्मत्व-मौद्गात्रमित्यनेनानुपूर्वेण सर्व यथासन उपवेशनादि कुर्यात् ॥ ८ ॥

ग्लायेच्चेदध्यौदम्बर्य्येव* ॥ ९ ॥

यदि ग्लायेदौदुम्बर्य्यामेवाभीन सर्वं कुर्यात् ग्लानिरशक्ति ॥ ९ ॥

सदस्य एवमेव धिष्ण्यानुपतिष्ठन ब्रह्माणमनुप्रविशेद् ब्राह्मणाच्छंसिन वा† ॥ १० ॥

सदस्य एवमेव यदिदमुद्गातॄणा धिष्ण्योपस्थानमुक्तमनेनैव प्रकारेण कुर्वन ब्रह्माणमनुप्रविशेत् ॥ १ ॥

तेनास्य समुपह्वव स्याद्भक्षस्य समान† ॥ ११ ॥

यदि ब्रह्मणा यदि वा ब्राह्मणाच्छसिना यस्यानुप्रविष्ट तेन सह सदस्यस्य समुपह्वव स्यात् न केवल समुपह्ववो भक्षस्य तेनैव तुल्य स्यात् ॥ ११ ॥

बीभत्सेयातान्वेन्नानाचमसौ स्याताम्* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

यदि बीभत्सेयातां नाना चमसौ स्यातां बीभत्सा नाम घृणा स्यातामिति एतावेव चमसौ नाना स्याताम् अन्येषां तु सत्यामपि बीभत्सायां नैव नाना चमस स्यात् ॥ १२ ॥

सर्पत्सु न प्रशून्य सद कुर्यात्* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सर्पणेषु सर्पत्सु ऋत्विग्यजमानेषु न सदस्य प्रशून्य सद कुर्यात् ॥ १३ ॥

तस्य दधिभक्षान्त कर्म* ॥ १४ ॥

तस्य सदस्यस्य दधिभक्षान्त कर्म भवति नोर्द्धम् ॥ १४ ॥

स निवर्त्तेत सत्रेषु* ॥ १५ ॥

स दधिभक्षतो निवर्त्तेत सत्रेषु सदस्यस्य कथं पुनरेतद्गम्यते यथा दधिभक्षतो निवर्त्तते सदस्यस्य न सदस्य एवेति उच्यते सदस्यो हि सत्रोत्पादक एव आवर्त्तवा सदस्या इति, ननूक्तमग्निष्टोमान्तमह सत्रे ष्विति सत्रेषु दधिभक्षप्राप्तिरेव नास्ति अग्निष्टोमान्तत्वादह्नाम् अत्रो-च्यते, सविधिरह्नाद्गणामुक्तो न सदस्यस्य सदस्यस्य हि अविशेषे णोक्त दधिभक्षान्त कर्म एकाहाहीनसत्रेषु सोऽविशेषवचनप्राप्तो दधिभक्ष सत्रेषु विशेषवचनेन स निवर्त्तेत सत्रेष्विति ॥ १५ ॥

---

* शाखायनेऽप्येवम् ।

विसंस्थिते सवने पूर्वया द्वारान्तरेण होतुर्धिष्ण्य मैत्रावरुणस्य च सञ्चर* ॥ १६ ॥

विसंस्थिते अर्द्धसमाप्ते सवने अन्तरेण होतुर्धिष्ण्यस्य मैत्रावरुण-धिष्ण्यस्य गत्वा पूर्वया द्वारा सदोनिष्क्रमणकर्मार्थमेष सञ्चर ॥१६॥

तद्यथेत तद्यथेत* ॥ १७ ॥

तद्यथा गत एव सदसि सञ्चर सिद्धो भवति नान्यत्प्रयोजनमस्ति अस्य सूत्रस्यारम्भे ॥ १६ ॥

इति द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

— —

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

चमसं प्रतिगृह्य प्रस्तोता दक्षिणऊरावाधाय दक्षिणेन पाणिनापिधायासीत* ॥ १ ॥

धिष्ण्योपस्थानमुक्तम् अनन्तर सवनमुखीयास्तमथागादरन्ति अत उच्यते, चमसं प्रतिगृह्णोति चमनन्यस्मिन्निति चमस तद्यमसन्दीय

* द्राह्यायणोऽप्येवम

मान प्रतिगृह्य दक्षिण ऊरावाधाय दक्षिणेन पाणिनापिधायासीत अपिधानमाच्छादनम् ॥ १ ॥　　१

उपह्वयमानायामिडायामनूप धारयेदनुपह्वन* ॥ २ ॥

उपह्वयमानायामिडायान्तञ्चमस इडाह्वानसमीपे धारयेदनुपह्वन् अस्पृशन् । एष उपह्वानधर्म प्राग्याजमानात् अग्निर्म इत्यादि ॥ २ ॥

वषट्कर्तुरनुभक्षं सर्वेच भक्षयेयुर्मिथ उपह्वय † ॥ ३ ॥

वषट्कर्त्तरि भक्षितेऽस्मिन्समसे ततो भक्षयेयु स्व चमस मिथ अन्योन्यमुपह्वय, ननु वषट्कर्त्ता चमस भक्षित ततोऽनुभक्षयेदिति तदयुक्त कुत अन्विति कालापेक्षा न भक्षणप्राप्ति मिथ उपह्वय इत्येतस्माच्च यस्य भक्षणप्राप्ति स एवोपह्वव याचनीय अनुज्ञार्थत्वात् उपह्वानस्य सवग्रहणान्न केवल सवनमुखीयानां सर्वेषाञ्चमसानां एष भक्षणधर्म ॥ ३ ॥

उद्गाता प्रथम † ॥ ४ ॥

चमसं भक्षयेत् अस्मै चमस प्रस्तोत्रा प्रथम प्रतिपन्न अतोऽस्यैवा

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

† द्राह्यायणे छन्दविषये विशेषोऽस्ति

नन्तर भक्षण प्राप्नोति अत आहोद्गाता प्रथम इति कथ भक्षये-
दित्युच्यते ॥ ४ ॥

दक्षिणमनु बाहुन्दण्ड कृत्वा श्येन इत्यवेक्ष्येन्दविति द्विर-
भ्यस भक्षयेद् यथासवन छन्दा॰स्यादिशन[*] ॥ ५ ॥

दक्षिण बाहुमनु चमसस्य दण्ड कृत्वा श्येन इत्यनेन यजुषा
अवेक्ष्य सोमम् इन्दवित्यनेन द्विर्भक्षयेदभ्यस क्रियाभ्यासे सकृन्मन्त्र
यद्यस्मिन्सवने छन्दो यथासवन गायत्रछन्दस इति प्रात सवने त्रिष्टुप्-
छन्दस इति माध्यन्दिने जगतीच्छन्दस इति तृतीयसवने एवमादि
शन् ॥ ५ ॥

ऊर्द्ध इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेत सोमराराब्धीति हृदयं
सोमगोभिरिति नाभिम्[¶] ॥ ६ ॥

ऊर्द्ध इत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेत मुखे भवा-
मुख्या प्राणा इन्द्रियाणि, सोमराराब्धीत्यनेन यजुषा हृदय सोम
गोभिरित्यनेन नाभिम् अभिमृशेतेति वर्त्तते ॥ ६ ॥

एवमितरौ कुर्याताम् † ॥ ७ ॥

---

[*] काण्वायनाः॰स्यवन् ।

¶ काण्वायनैनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

† काण्वायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्

एवमेव इतरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ कुर्यातां ॥ ७ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ ८ ॥

अथ तयो क क्रम इत्युच्यते, प्रतिहर्त्ता पश्चात् ॥ ८ ॥

तᳫ स आप्याययेदभिमृश्याप्यायस्वेति¶ ॥ ९ ॥

त चमस स प्रतिहर्त्ता आप्याययेत् अभिमृश्य आप्यायस्वेत्य नेन मन्त्रेण अयातयामार्थम अथ सग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते, वक्ष्यति सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमस भक्षयेयु षट् चान्य इति तैरपि भक्षिते स एवाप्याययेत् प्रतिहर्त्ता ॥ ९ ॥

सर्वे वैतया गायत्र्या¶ ॥ १० ॥

सर्वे वा आप्याययेयु आप्यायस्वेत्येतया गायत्र्या अथैतया गाय त्र्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते, सव्यवहारार्थ वक्ष्यति गायत्रो विब्रूयुरिति गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति च ॥ १० ॥

तां तृतीयसवने विब्रूयु सन्ते पयाᳫसीति माध्यन्दिने† ॥११॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

¶ द्राह्यायणेन द्वाभ्यामेकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

ता गायत्री तृतीयसवने सोमाप्यायने द्विर्ब्रूयु सन्ते पयांसीत्येतयर्चा माध्यन्दिने आप्यायन छन्द सम्पदर्थम ॥ ११ ॥

गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्य* ॥ १२ ॥

गायत्र्यैवाप्यायस्वेत्येतया सकृदुक्तया अनुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्य आह ॥ १२ ॥

द्वितीया सवनेषु नाराशंसा पूर्वयोश्च तृतीयौ¶ ॥ १३ ॥

द्वितीयास्त्रमसा सवनेषु त्रिष्वपि नाराशंसभक्षा पूर्वयो सवनयो प्रथमद्वितीययोस्तृतीयौ च ॥ १३ ॥

तेषामनवेक्ष्य भक्षणमवमैरिति प्रात सवन ऊर्वैरिति माध्यन्दिने काव्यैरिति तृतीयसवने¶ ॥ १४ ॥

तेषा नाराशंसानामनवेक्ष्य भक्षण यदेतच्छेन दृत्यवेक्षण एतत्तेषां न स्यात् अवमैरित्येतदादिभिर्विहृतैरनुसवम भक्षयेयुर्यथाक्रमम ॥१४॥

पितृभिरिति सर्वत्रानुसंहरेत्† ॥१५॥

* शाट्यायनी विशेषोऽस्ति।

¶ शाट्यायनीनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

† शाट्यायनोऽप्येवम्।

चतस्त्रेत्येतदादि सर्वत्रानुसंहरेत् सर्वेषु सवनेषु सर्व अन्येष्वपि मन्त्रेषु पितृशब्दमनुसंहरेत् अवमैस्ते पितृभिरित्ये तदादि ॥ १५ ॥

प्रत्यभिमर्शने यथाकामी* ॥ १६ ॥

यदेतदूर्ध्व इति मुख्यान प्राणानभिमृशेतेत्येतदादि प्रत्यभिमर्शनम एतत् नाराशंसे कुर्यान्न वा अपरे वर्णयन्ति पितृभिरिति सर्वत्रानु संहरेत इत्यस्य पितृशब्दस्यानुसंहरेत् प्रत्यभिमर्शने यथाकामी इन्द्र शब्दस्य स्थाने पितृशब्द वा कुर्यात् यथाम्नातमेवाभिमर्शन कुर्यात् सर्वप्राप्तिसतत्वार्थत्वादिन्द्रस्य ॥ १६ ॥

प्रथमद्वितीयौ पूर्वयो सवनयोराप्याययेत् प्रथम तृतीय-सवने † ॥ १७ ॥

प्रथमद्वितीयौ चमसौ पूर्वयो सवनयो प्रात सवनमाध्यन्दिनयो आप्याययेत् प्रथमञ्चमस तृतीयसवने आप्याययेत् ॥ १७ ॥

आवर्त्तिषु तृणे प्रतिगृह्य प्रस्तोता प्रयच्छेद्यथा प्रस्तरम्* ॥१८॥

आवर्त्तिस्तोत्रेषु तृणं प्रतिगृह्य प्रस्तोतोद्गात्रे प्रयच्छेत् यथा

---

* आम्नायश्चोऽप्येवम

† आम्नायश्चैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

प्रस्तर येन प्रकारेण प्रस्तरदान ब्रह्मन् स्तोष्याम प्रशास्तरिति प्रस्तोत्र-यहण किमर्थमिति चेत् यथा प्रस्तरमित्यनेनैव सिद्धे यदा प्रस्त-रस्य प्रस्तोतैव सम्प्रदाता अवोच्यते, यदाप्यन्यदुपाकरणद्रव्य तत्रापि प्रस्तोतैव प्रयच्छेत् यथा वैरूपोपाकरणे व्यजनमरणी वैराजे महानाम्नीष्ववकामिश्रा आप महाव्रते वाण इत्येतदादि ॥ १८ ॥

अनाह्रियमाणयोर्न मन्त्र जप्यात्* ॥ १९ ॥

अनाह्रियमाणयोस्तृणयोर्मन्त्रम्नोत्सृजेत् यदा तृणाभ्यामुप करणम ॥ १९ ॥

तथैव जह्वामुपहृत्य युञ्ज्यात् स्तोमन्दीक्षायै तपसो मनसो वाच इति नाना धानञ्जप्यो यत्रानन्तराणि चत्वारि † ॥२०॥

तथैव तेनैव प्रकारेणेत्यर्थ यथैव प्रस्तरेण बहिष्पवमाने उक्त जह्वामुपहृत्य युञ्ज्यात् स्तोम दीक्षायै वर्णेनेत्येतदादिभि नाना पृथ गित्यर्थ यत्र यस्मिन्ननन्तराणि चत्वारि स्तोत्राणि एव धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २० ॥

अन्त सर्वेषां प्रजापतिस्त्वेति* ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणाट्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय ज्ञातम।

यद्येतत् प्रजापतिस्त्वेति सर्वेषामनन्तरमाम्नातम एतत् प्रत्येकमनुषज्यते दीर्घाये,वर्षेन प्रजापतिस्त्वा युनक्तु एव सर्वेषु ॥ २१ ॥

उत्तरमुत्तर लुप्येताऽल्पीय सु* ॥ २२ ॥

अल्पीय सु स्तोत्रेषु उत्तरमुत्तर स्तोमयोजन लुप्येत यथाग्निष्टोमे त्रीण्युत्तराणि लुप्तानि, अथ किमर्थमिद सूत्र आरभ्यते यदा निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायो भविष्यत्येव उच्यते, सन्नियोगशिष्टान्येतानि स्तोमयोजनानि यत्रानन्तराणि चत्वारीति तत्राकात्स्न्येन सग्रय स्यात्, अथाल्पीय सु किमर्थमिति चेत् उच्यते प्रकारदर्शनार्थं कथम अन्यत्रापि बहुत्वकृतत्वेषु लोपप्राप्तौ उत्तरमुत्तर लुप्येत यथा वैराजेऽग्निमन्थने आह, अभ्यात्म प्रजनन कृत्वा त्रि प्रदक्षिणमभिमन्थे द्गायत्र छन्दोऽनु प्रजायस्व त्रैष्टुभ जागतमानुष्टुभ वैराजमिति गौतम इत्युक्त्वाह चतुर्भिरिति धानञ्जय्यस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति तथा महाव्रतासन्द्यारोहण छन्दोभिरुक्त्वाह वैराजपञ्चमैरिति गौतम स्तुर्भिरिति धानञ्जय्यस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति अत्राप्युत्तरमुत्तर लुप्येताल्पीय स्विति ॥ २२ ॥

प्रथमेन वाजपेयसाम्ना युञ्ज्यात्* ॥ २३ ॥

प्रथमेन मन्त्रेण वाजपेयसाम्न स्तोम युञ्ज्यात् ऐडग्निसाम्न

---

* शाण्डिल्यस्य विशेषोऽयमिति ।

प्रथमेन स्तोमयोजनं कृतम् दृष्टानन्तर्याद्द्वितीयस्य प्राप्ति तन्मा भूदित्यत आह प्रथमेनेति ॥ २३ ॥

ततप्रभृतीनि रात्रौ* ॥ २४ ॥

प्रथमप्रभृतीनि रात्रौ स्तोमयोजनानि भवन्ति षोड़शिमत्यति रात्रे द्वितीयप्रभृतीनि रात्रौ प्राप्नुवन्ति ततप्रतिषेधार्थमाह प्रथम प्रभृतीनि रात्राविति ॥ २४ ॥

तथातिरिक्तस्तोत्रेषु* ॥ २५ ॥

तथैवातिरिक्तस्तोत्रेषु प्रथमप्रभृतीत्येव सन्धेरनन्तरत्वात्तत्रापि द्वितीयप्रभृतिप्राप्तौ तथेत्युक्तम ॥ २५ ॥

सर्वैरेकैक यथाम्नायं शाण्डिल्य* ॥ २६ ॥

सर्वैराचार्यै वर्णनेयेतदादिभिरेकैकस्मिन् स्तोत्रे यथाम्नातं स्तोम योजनं स्यात् यथापाठमित्यर्थ यथाम्नायग्रहण विकृतेर्माभूदिति ॥२६॥

आवर्तिन्याय सन्धौ* ॥ २७ ॥

आवर्तिस्तोत्रेषु यो न्याय स्तोमयोजनादीनां स सन्धौ स्यात् कुत सत्राय पराकृत्वात्सन्धे ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्* ॥ २८ ॥

उपवसथ्येऽहनि चतुर्दृभ्या समाम्नान न कुर्यु क पुन समाम्नान प्राप्त मुपवसथ्येऽहनि निषिध्यत इति उच्यते स्तोत्रगतस्य साम्न पाञ्चविध्ये भक्तिष्वाचार्याणा अनेकधा प्रतिपत्ति तद्यथादावेक कल्पोनाङ्गीक्रियते तदा स्तोत्रकाले भक्ती प्रति अन्योऽन्येन विप्रतिपत्ति स्यात् स चान्याय तदेव माभूदित्यत अदावेवोद्गातु कल्पो य दृष्ट स सम्प्रतिपत्तव्य अतोऽर्थ समाम्नानमादावेव कर्त्तव्य स्यात् तस्योपवसथ्येऽहनि प्रतिषेध ॥ २८ ॥

इति द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका

प्रस्तोता तु कुशा कारयेद् यज्ञियस्य वृक्षस्य खदिरस्य दीर्घसत्रेष्वेक प्रादेशमात्री कुशा पृष्ठास्त्वक्त समामञ्जतो- ऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्री प्रज्ञाताग्रा कारयित्वा गन्धे प्रक्षिप्य

* आम्नायेयोऽप्येवम् ।

सर्पिषा सत्त्रेष्वेके वैष्टुतेन वसनेन परिवेष्ट्य क्षौमशाणकार्पासानां केनचिदुपर्यौदुम्बर्यां वासयेत्*॥ १ ॥

कर्मसूत्रमुक्त उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्निति किन्तु प्रस्तोता तु कुशा कारयेत् तुशब्दो विशेषणार्थं उपवसथ्यएवाहनि प्रस्तोता कुशा कारयेत्, कारयेदित्यन्य कुशाना कर्त्तार शायति, यज्ञियस्य वृक्षस्य यज्ञमर्हतीति यज्ञिय यज्ञियस्य वृक्षस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी खदिरस्य दीर्घसत्रेष्वेके एके आचार्या मन्यन्ते दीर्घसत्रेषु खादिर्य कुशा स्यु रिति कि कारण दारुप्राधान्यात् प्रादेशमात्री प्रादेशप्रमाणा कार येत कुशपृष्ठास्त्वक् आकृतिरुच्यते त्वच प्रति कुशपृष्ठा स्यु समा मज्जत मज्जां प्रति समा स्यु अङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्री पृथुत्वेनाङ्गुष्ठपर्वमात्रा स्यु प्रज्ञाताग्रा कारयित्वा प्रज्ञातानि अग्राणि यथा भवन्ति तथा कारयेत् ननु कारयित्वेति किमर्थ यदा प्रस्तोता तु कुशा कारयेदिति प्रकृत एव करणे उच्यते प्रणाशे कुशाना भङ्गे वा पुनरन्या कार यित्वा प्रयुञ्जीत नान्यत् प्रायश्चित्तमस्ति गन्धै प्रलिप्य कुशा सर्पिषा सत्रेष्वेके एके आचार्या सत्रेषु सर्पिषा प्रलेप मन्यन्ते वैष्टुतेन वसनेन परिवेष्ट्य विष्टुतीषु योजित वैष्टुत तेन वाससा सर्वतो वेष्टयित्वा क्षौमशाणकार्पासाना केनचित् क्षुमाया विकार क्षौम शणस्य विकार शाण कार्पासाना विकार कार्पासम् एतेषां वाससामेकेन वेष्टयित्वा औदुम्बर्यां सादस्या शालाया उपविष्टाद्वासयेत्॥ १ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृतम्, तत्र विशेषोऽप्यस्ति।

ताꣳ श्वोभूते कुशैरुद्धाग्रैर्वेष्टयित्वैवजातीयेनैव वसनेन प्रदक्षिणमूर्द्धदशेन परिवेष्ट्य स्पृष्टोऽनपश्रित उद्गायेत* ॥ २ ॥

तामौदुम्बरी श्व एव श्वोभूत इत्येव ब्रुवते तस्मिन् भूते स्तोत्रकाले कुशैरुद्धाग्रैर्वेष्टयित्वैवजातीयेनैव वसनेन यज्जातीय वेष्टुत प्रदक्षिण मूर्द्धदशेन परिवेष्ट्य प्रदक्षिणमिति नियम क्रियते न प्रसव्यम ऊर्द्ध दशेन नाधोदशेन परिवेष्ट्य सर्वतो वेष्टयित्वा स्पृष्ट अनपश्रित उद्गायेत् वक्ष्यति कारण धिष्ण्योऽय भवति न धिष्ण्यमासादयेदिति ॥ २ ॥

धृष्टमपश्रयेतेत्येके¶ ॥ ३ ॥

धृष्ट प्रगल्भ स्वल्पमित्यर्थ अपश्रयेत इत्येके तावता अपश्रय णार्थी इय भवतीभि सएव तदूर्जिश्रित इति ॥ ३ ॥

स्तोष्यमाणानां मध्ये वैष्टुत वसन प्राकसमास वोदक्स-मास वा उपरिदशमास्तीर्य्य प्रस्तोता कुशा विदध्यात् प्रस्ता-वान्तेषु ǁ ॥ ४ ॥

स्तोष्यमाणानामिति प्रत्युपस्थित काल ज्ञापयति स्तोष्यमाणानां

---

* आम्नायेऽप्येवम् ।

¶ आम्नाये विशेषोऽस्ति, अधिकोऽप्यस्ति ।

ǁ आम्नायेऽधिकमस्ति ।

स्तोत्रकर्त्तृणा मध्ये विष्टुतिप्रयोजनं वसनं द्विगुणं कृत्वा प्राक्समासं वा देशान्तपाशान्तयोः समेव समासं न समासं प्राङ्मुखम् उदङ्मुखं वा कृत्वा उपरिदग्नमास्तोर्य्य प्रस्तोता कुशाना विन्यासं कुर्य्यात् प्रस्तावान्तेषु ॥ ४ ॥

आद्येऽनेकप्रस्तावेषु* ॥ ५ ॥

अनेकप्रस्तावेषु सामसु महादिवाकीर्त्त्यैलान्दमहानाम्नादिषु सामसु आद्ये प्रस्तावे कुशा प्रास्थापयेत् ॥ ५ ॥

उदगग्र प्रथम विष्टाव प्राक्सꣳस्थ प्रत्यग्वा* ॥ ६ ॥

उदगग्राभि कुशाभि प्रथम विष्टाव विदध्यात् प्रागपवर्ग प्रत्यगपवर्ग वा ॥ ६ ॥

त पश्चिमेन मध्यदेशेनोदक्सꣳस्थ प्रागग्र प्रत्यग्वा* ॥७॥

तस्य प्रथमस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे द्वितीय विष्टाव विदध्यात् उदक्संस्थ प्रागग्र प्रत्यगग्र वा ॥ ७ ॥

त पश्चिमेनोदगग्र प्रत्यक्सꣳस्थमेव विधा पर्य्याया उत्तरोत्तरा † ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

तस्य द्वितीयस्य विष्टावंस्य पश्चिमे प्रदेशे तृतीय विष्टाव विदध्यात् एवमेक पर्यायो भवति तस्य प्रथमस्य पर्यायस्य उत्तरे प्रदेशे द्वितीय तस्याप्युत्तरे तृतीय ननु किमिद बहुवचनम एव विधा पर्याया उत्तरोत्तरा इति यावत् यावता उक्त एक पर्याय अन्यौ द्वौ विधेयौ उच्यते, बहुवचन चतुष्टोमाथ वक्ष्यति चतुष्टोमयोस्तुष्पर्याया इति मन्यौ च पञ्चदशादिषु स्तोमेषु नानापर्यायविष्टावा स्य ॥ ८ ॥

पर्यायविष्टावान्सन्दध्यात्* ॥ ९ ॥

पर्यायाश्च विष्टावांश्च सन्दध्यात् अन्तरान कुर्यात् सलग्नान् कुर्यात् ॥ ९ ॥

पर्यायादिषु हिंकारेण स्तुवीरन् † ॥ १० ॥

पर्यायस्यादौ हिंकृत्य स्तुवीरन् ननु तत् किमिदमारभ्यते यदा प्रतिपर्याय हिंकार आम्नात एव ब्राह्मणेन तिसृभ्या हिंकरोतीत्येव मादि उच्यते कृतपर्यायेषु स्तोमेषु तदाम्नातम अकृतपर्यायेषु चतु ष्पर्यायादिषु च सम्रय स्याद्यद्येवन्नारभ्येत ॥ १० ॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति शंसितारमीक्षेत* ॥ ११ ॥

स्तोत्रस्य उत्तमा स्तोत्रीयां प्रस्तुत्य प्रस्ताव कृत्वा प्रस्तोता एषेति

---

* ब्राह्मायणे विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मायणेऽप्येवम् ।

स्रुवन अभितारमीक्षते कालप्रज्ञापनार्थं होतृणाम उत्तम प्रतिहार प्रत्याक्रयन्तीति स्रुते तत्प्रज्ञापनार्थं तद्यथैषोत्तरमेवेति ॥ ११ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनम्* ॥ १२ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीत्येतद यजु यजमानवाचनमावर्त्तिस्तोत्रेषु ॥१२॥

सवनसंस्थासु प्रशास्तोक्तो यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमेनाग्नीध्रीय बहिर्वेदि मूत्र कुर्यु* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सवनसमाप्तिष्वित्यर्थ प्रशास्ता सर्पतेत्युक्त यथेत यथागत दक्षिणेनौदुम्बर्य्या गत्वा अपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमया पश्चिमेनाग्नीध्रीय बहिर्वेदि मूत्र कुर्यु वेदेर्बहि मूत्र कुर्यु यदि मूत्रिता स्यु न नियम अवधिरुपदिश्यते मूत्रोच्चारयो अथ किमर्थं बहिर्वेदीति कुत सशय यथान्तर्वेदिमूत्रोच्चारयो क्रिया स्यादिति उच्यते, बहिर्वेदिग्रहण देशप्रकर्षार्थ न वेदे समीपदेशे प्रकृष्टे स्यादिति अथ बहुवचन किमर्थं सवनसंस्थास्विति यदा प्रात सवनमाध्यन्दिनयोरेव सवनयो सर्पण भवति तृतीयसवनसमाप्तौ नि सर्पण तत् किमिद बहुवचनमिति उच्यते एतदर्थं बहुवचन क्रियते सवनसमाप्तौ संस्थासु चेति कथ संस्थासमाप्तौ च सर्पण स्यादिति यथा अतिरात्रे अग्निष्टोमान्ते सर्पणम् उक्थ्येषु तच्छस्त्रेषु च समाप्तेषु सर्पण स्यात् षोडशिनि स्तुते अनुशस्ते सर्पणम् अप्तोर्य्याम्प्येवमेव ॥१३॥

---

* सान्ह्यसंग्रहेऽप्येवम ।

वाच यच्छेयुर्यावदुदक्या स्यु* ॥ १४ ॥

उदकमर्हतीत्युदक्या यावदकृतशौचा स्युस्तावद्वाग्यमनं कुर्यु आ उपस्पर्शनात् ॥ १४ ॥

एतन्मृगतीर्थम* ॥ १५ ॥

यदेतदुक्त पश्चिमेनाग्नीध्रीयमिति एतस्य सञ्ज्ञेय मृगतीर्थमिति मार्गतामेतत्तीर्थं यद्यर्थिनो भवन्ति निर्गमने अन्ये ब्रुवते मृगतीर्थमिति उक्तम आग्राम्यान पशून लभन्ते आरण्यान सृजन्तीति तदार ण्याना पशूनामनेनोत्सर्जनमिति ॥ १५ ॥

तेन न भूय शम्यापरासाद्गच्छेयु* ॥ १६ ॥

तेन मृगतीर्थेनु निष्क्रम्य शम्यापरासात्परतो न गच्छेयु ॥ १६ ॥

यो भूयो जिगमिषेदाग्नानेन स गच्छेत्* ॥ १७ ॥

शम्यापरासात् परतो य प्रकृष्टतर देश गन्तुमिच्छेत् आग्नानेन तीर्थेन निष्क्रम्य स गच्छेत् ॥ १७ ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठी कण्डिका ।

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेनोत्तरयो सवनयोरिति गौतम शाण्डिल्यायनौ* ॥ १ ॥

उक्त सवनसस्थासु प्रशास्तोक्ता यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमे नाग्नीध्रीय वहिर्वेदि मूत्र कुयुरिति तद्यदि तावन्निष्क्रमणानन्तर मूत्रोत्सारे कुर्वन्ति तत कृतशौचा आचान्तोदका यदिदमादेक्ष्यते तत् कुर्यु अथ मूत्रोत्सारे नैव कुयु तदा यथोक्तेन विधिना निष्क्रम्या थानन्तर धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन समस्तेन उक्त तत्रैव तिष्ठन्त सर्वांश्च मन्त्रोच्चमाणा पातमेति एतत् समस्तोपस्थानम अनेनोत्तरयो सवनयोरुपतिष्ठेरन एव गौतम शाण्डिल्यायनावाचार्यावाहतु ॥ १ ॥

सर्वेणेति धानञ्जप्य † ॥ २ ॥

आहवनीयोपस्थानादारभ्य प्रत्येक सर्वेण धिष्ण्यपस्थानविधिना उपतिष्ठेरन्निति धानञ्जप्य आचाय आह ॥ २ ॥

अनुपस्थान शाण्डिल्य † ॥ ३ ॥

न उपस्थानमनुपस्थान एतस्मिन्नेव काले शाण्डिल्य आचार्योऽनुप स्थान मन्यते ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

द्राह्यायणाटप्यवम्

एवमेव निष्क्रम्य पृथक स्तोत्रेभ्य समस्तेनोपतिष्ठेरन्यान्यू-र्द्ध्वमुक्थेभ्य* ॥ ४

एवमेव निष्क्रम्य यथासवनमस्यास्तु इत्युक्तम् पृथक् स्तोत्रेभ्य पृथक्स्थानेत्यर्थ तदथ समस्तेनोपतिष्ठेरन यान्यूर्द्ध्वमुक्थेभ्य कतमानि पुनस्तानि पृथक्स्तोत्राणि यदर्थमिदमुच्यते यथा षोडश्यर्थे वाजपे यसामार्थे वोक्तमेव सर्पण मस्त्वास्विति वक्ष्यति च पर्यायेभ्यस्तु रात्रे रिति उच्यते, यथा षोड़श्यर्थे तथातिरिक्तस्तोत्रेषु च स्तोत्राय स्तोत्राय सन्ध्यर्थे सर्पण स्यादिति ॥ ४ ॥

पर्यायेभ्यस्तु रात्रे* ॥ ५

रात्रौ तु पर्यायादौ सर्पण स्यादिति न पृथक् स्तोत्रेभ्य एत दर्थ तुशब्द ॥ ५ ॥

यथासनमुपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धान गच्छेन्मध्य-न्दिने* ॥ ६ ॥

धिष्ण्योपस्थामानन्तर द्वारबाहुसमार्जनप्रभृति सर्वं कृत्वा यदस्य स्वमासन तस्मिन् यजुषोपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धान गच्छेन्मध्यन्दिने कर्मार्थमुक्तम् एतत् सर्व कुर्यादुत्तरयो पवमानयोरिति ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

उत आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ताऽऽर्भवे* ॥ ७ ॥

हुते आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता हविर्द्धानं गच्छेत् आर्भवे कर्मार्थम ॥७॥

उभयत्र सर्वे सत्रेषु* ॥ ८ ॥

उभयो पवमानयोरुत्तरयो हविर्द्धानं गच्छेयु सत्रेषु सर्वउद्गातारो यजमानत्वात् ॥ ८ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्धिष्ण्यविहरणे मार्ज्जालीयं हरन्त पश्चिमेन यजमानं हृत्वा तेनैव प्रतिहरेयु* ॥ ९ ॥

पवमानयोरुत्तरयोमध्यन्दिनाभवयोर्धिष्ण्येष्वग्निविहारे मार्जालीयमग्नि हरन्त पश्चिमेन यजमानस्य हृत्वा तेनैव पुनर्नयेयु अव्यवायार्थम उद्गातॄणामनेन कर्मणा क सम्बन्ध इति चेत् उच्यत उक्त याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादिति तत्र सम्बन्ध ॥ ९ ॥

मध्यन्दिनेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य भक्षयेयु समुपहूय दधिक्राव्ण इति ॥ १० ॥

माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य एकदेश भक्षयेयु सर्वे समुपहूय म मिथ दधिक्राव्ण इत्येतयर्चा ॥ १० ॥

मा ह्यायणोऽप्येवम ।

तस्या उत्तमं पदं दशमेऽहन्यभ्यस्येयुः* ॥ ११ ॥

तस्या ऋचः दशमेऽहनि सात्त्विके उत्तमं पदं अभ्यस्येयुः पुनर्ब्रूयुः अनुष्टुप्पारोचायम अथ तस्या इति किमर्थं प्रकृतैव सा उच्यते दशमेऽहनि तार्त्तीयसवनिके दधिभचे तस्या ऋचः उत्तमाभ्यासः स्यात् हेतुसमत्वात् तन्माभूदिति ॥ ११ ॥

पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च दक्षिणा नयेयुस्तीर्थेन* ॥ १२ ॥

पूर्वेण पत्नीशालां गमयित्वा आग्नीध्रीयसदसोरन्तरेण दक्षिणा नयेयुः आम्नानेन तीर्थेन ॥ १२ ॥

सर्वासान्देवस्य त्वेति पुरस्ताज्जपः* ॥ १३ ॥

सर्वासां दक्षिणानां देवस्यत्वेत्येतदादिं मन्त्रं पुरस्ताज्जपः स्यात् ननु सर्वासामिति किमर्थं दक्षिणानामिति बहुवचनात् सिद्धं उच्यते, उक्तं पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदश्च दक्षिणा नयेयुस्तीर्थेनेति, अनुच्यमाने एतस्मिन्ननेन दक्षिणापथेन नयनं यासां तासामेवैष पुरस्तात् स्यात् नान्यासामिति तन्माभूदित्यत आरभ्यते सर्वासामिति कथं यास्तु न नीयन्ते सर्वासामेव पुरस्ताज्जपः स्यादिति

* ब्राह्मायणोऽप्येवम्।

यथा निमित्त धान्यपल्यम उदीचीमुद्गार्चे मुखेभ्यो ग्रामवरान्दद
तीत्येतदादि ॥ १३ ॥

वरुणस्त्वेति यथादेवत प्रतिगृह्णीयात* ॥ १४ ॥

वरुणस्त्वेत्येतदादि यजुजपित्वा यथादेवत प्रतिगृह्णीयात् यथा
दक्षिणाया देवता नाम्नोद्दिश्य यथा वरुणायाश्वमिति ॥ १४ ॥

यथाजाति मृगान* ॥ १५ ॥

प्रतिगृह्णीयादिति वर्त्तते या यस्य जातिस्तामादिश्य यथावयवे
मृगमिति ॥ १५ ॥

अप्राणञ्च † ॥ १६ ॥

अप्राणञ्च यद्द्रव्य यञ्च यथाजाति प्रतिगृह्णीयात् न प्राणिति
तदप्राणम अनिन्द्रियमित्यर्थ ॥ १६ ॥

पुवन्मिथुनान्यन्यत्राजाभ्य* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति

एवन्मिथुनानि गृह्णीयात् यथा अश्वश्चाश्वी चाश्वौ पुरुषश्च पुरु-षी च पुरुषौ अन्यत्राजाभ्य अजांस्तु मिथुनधर्मेण न प्रतिगृह्णीयात् नानादेवतात्वात् अग्न्यैवाजाया देवता अग्न्यैवाजस्य अग्नयेऽजम अग्नि षोमाभ्यामजामिति ॥ १७ ॥

तेन क इदमित्युपरिष्टाज्जप* ॥ १८ ॥

सावित्रादेर्दक्षिणाप्रतिग्रहमन्त्रस्य तेनामृतत्वमश्यीय क इद कस्मा अदादित्युपरिष्टाज्जप ॥ १८ ॥

तत्रोह्यापादीनि त्वा देवि दक्षिणेऽद इति च यत् तत् स्यात् तेन दात्र इदमाविश्यैतत्त इति च भुञ्जतीति च भूया-द्धिᳬसीरिति च † ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन दक्षिणाप्रतिग्रहणे ऊह्यापादीनि ऊहमापद्यन्ते ऊह्यापादीनि ऊहितव्य व्यक्तिवचनै का व्यक्ति स्त्रीपुनपुसकादि वचनमेकत्वद्वित्वबहुत्वानि ननु अधिकृते मन्त्रे तत्रेति किमर्थम् उच्यते, ऊहनित्यतादर्शनार्थं तत्र तस्मिन मन्त्रे सति ऊहमेतान्या-पद्यन्ते त्वां देवि दक्षिणे अद इति च यत तत् स्यात् तेन दात्रे

---

* आह्वायथाऽध्यवम

† आह्वायर्यीनैतेन सूत्रद्वय ज्ञातम्।

इद आविश्च एतत्ते इति च भुञ्जतीति च भूयात् हिंसीरिति च ऊहो वक्ष्यते देवस्य त्वा देवस्य वां देवस्य व, वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे, वरुणो वा नयतु देव्यौ दक्षिणे वरुणो वो नयतु देव्यो दक्षिण वरुणायाश्व वरुणायाश्वौ वरुणायाश्वान वरुणायाश्वे वरुणा याश्व, तेनामृतत्वमश्यीय ताभ्याममृतत्वमश्यीय तैरमृतत्वमश्यीय तयामृतत्वमश्यीय ताभ्याममृतत्वमश्यीय ताभिरमृतत्वमश्यीय, वय शब्दस्य भूयाच्छब्देन सह सामानाधिकरण्य तद्यद्यप्यय ऊहपदेषु न परिसंख्यात तथाप्यूहयितव्य भूयाच्छब्देन सामानाधिकर ण्यात् वयोदात्रे भूयात् वयसी दात्रे भूयास्ता वयासि दात्रे भूयासु वयोदातृभ्या भूयात् वयसी दातृभ्या भूयास्ता वयासि दातृभ्या भूयासु वयोदातृभ्यो भूयात् वयसी दातृभ्यो भूयास्ता वयासि दातृभ्यो भूयासु, क इद कस्मा अदात् क इमे कस्मा अदात् क इमानि कस्मा अदात् क इम कस्मा अदात् क इमौ कस्मा अदात् क इमान कस्मा अदात् क इमा कस्मा अदात् क इमे कस्मा अदात् क इमा कस्मा अदात्, समुद्रमाविशत् समुद्रमाविशेता समुद्रमाविशन द्विवचनबहुवचनयोर्लङ् आदेशात् सूत्रविधानात्, कामैतत्ते कामैते ते कामैतानि त कामैष ते कामैतौ ते कामैते ते कामैषा ते कामैते ते कामैतास्ते, कामाय भुञ्जती भुञ्जत्यौ भुञ्जत्य मा मा हिंसी मा मा हिंसिष्टम मा मा हिंसिष्ट ॥ १९ ॥

अश्वरथश्चेद्दद्यात् पूर्वेणाग्नीध्रीयमवस्थाप्य पुरस्ताज्जप जपित्वा दर्भमुष्टिनाश्वमुखानि संमृज्याद् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्व-

नामभ्यामेकैकस्याश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरुदक्स्थमिति धानञ्जय्य * ॥ २० ॥

यद्यश्वरथ दद्याद् यजमान तमश्वरथमुद्गाता आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे समीपे स्थापयित्वा पुरस्ताज्जपञ्जपित्वा पुरस्ताज्जप उक्त देवस्य त्वेति दर्भमुष्टिनाश्वमुखाना समाजन कुर्यात द्वाभ्या द्वाभ्यामश्व नामभ्या एकैकस्याश्वस्य अश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरश्वनामभि उद क्संस्थन्दक्षिणोपक्रमम एव धानञ्जय्य आचार्य आह ॥ २ ॥

धुर्यौ प्रथममित्यपरम † ॥ २१ ॥

धुरि युक्तौ धुर्यो अश्वौ तौ प्रथम सस्कुर्यादित्यपर विधानम ॥२१॥

दक्षिण पूर्वम † ॥ २२ ॥

दक्षिणस्यान्धुरि योयुक्तस्त पूव सस्कुर्यात पश्चादुत्तरमिति ॥२२॥

तथा प्रष्टी † ॥ २३ ॥

यथा धुर्यौ तेनैव क्रमेण प्रष्टी सस्कुर्यात् पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्टी ॥२३॥

सर्वाण्येकैकस्मिन उदक्संस्थमिति शाण्डिल्य † ॥२४॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

सर्वाण्यश्वनामानि अष्टावपि एकैकस्मिन्नश्वे प्रयुञ्जीत दक्षिणा दारभ्यानन्तर्येण उदक्संस्थमिति शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २४ ॥

सर्वाण्येकस्मिंस्तूष्णीमितराणीत्यपरम्* ॥ २५ ॥

सर्वैरष्टाभिरश्वनामभिरेकाश्वस्य दक्षिणस्य मुखं संमृज्यात् तूष्णी मितराणि संमृज्यात् उदक्संस्थमेव इत्यपरं विधानम ॥ २५ ॥

एतान्येवाश्वाश्वतरेष्वश्वतरीषु च यथार्थमूहेत्* ॥ २६ ॥

एतान्येवाश्वनामानि अश्वासु अश्वतरेषु च अश्वतरीषु च यथार्थं मूहेत् यद्यश्वाभियुक्तं स्यात् अश्वतरैर्वा अश्वतरीभिर्वा तत्र तत्र यथासम्भवमूहेत ऊह उच्यते अश्वासि अत्यासि मय्यसि हयासि वाजिन्यसि सप्तिन्यसि वृष्ण्यसि अर्वत्यसि इति अश्वतरोऽसि शेषाण्यश्ववत् अश्वतर्यसि शेषाण्यश्वावत् ॥ २६ ॥

त्रिभिश्चेदर्द्धान्येकस्मिन्नर्द्धानि द्वयोर्द्वैधन्द्वयो* ॥ २७ ॥

त्रिभिश्चेद्युक्तो भवति अर्द्धान्येकस्मिन प्रयुञ्जीत अर्द्धानि द्वयो द्वे द्वे नामनी पूर्वोक्तेनैव क्रमेण द्वैधन्द्वयो यदि द्वाभ्या युक्तो भवति तदा द्विधा नामानि विभज्य युञ्जीत पूर्वोक्तेनैव क्रमेण ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आदित्यानामिति रथशिर आलभ्य जपेत्* ॥ १ ॥

आदित्यानामित्येतद्यजु रथशिर आलभ्य जपेत् शिर प्रवृत्ती रथकारेभ्यो ज्ञेया ॥ १ ॥

यद्रथ्यं स्याद्दायोरिति चर्मण्य प्रतिगृह्णीयात † ॥ २ ॥

रथस्येद रथ्य यत्किञ्चिद्रथाङ्ग चर्मण्य चमणा निर्वृत्त चर्मण्य तद्दायोरित्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥

नक्षत्राणामित्यस्थिमयम † ॥ ३ ॥

यदस्थिमय रथ्य तन्नक्षत्राणामित्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥३॥

सूर्य्यस्येत्ययो लोहं † ॥ ४ ॥

सूर्यस्येत्यनेन यजुषा कार्ष्णायस यत्स्यात् रथ्य ताम्ररजतकांस्य रीतिकादिभ्यो लोहेभ्यो निर्वृत्त तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ ४ ॥

हिरण्मञ्च † ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन चतुर्भिरेकसूत्र कृतम

अनेनैव मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयात् यद्द्रव्य वक्ष्यति हिरण्यमिति जातरूप प्रतिगृह्णीयादिति मन्त्राम्नानसामर्थ्यादेतस्मिन क्रमेण द्रव्यदेवतोपदेश कृत प्रतिग्रहविधिस्तु प्रकरणे एव वक्ष्यते साम्प्रत रथशिर आलभ्यानन्तरम ॥ ५ ॥

दक्षिणेन रथ गत्वा रथन्तरमसीति दक्षिण चक्रमालभेत्* ॥ ६ ॥

दक्षिणेन रथस्य गत्वा रथन्तरमसीत्यनेन यजुषा दक्षिण चक्रमालभेत् ॥ ६ ॥

वामदेव्यमसीत्यधिष्ठानम* ॥ ७ ॥

वामदेव्यमसीत्यनेन यजुषा अधिष्ठानमालभेत् रथमारुह्य रथी यत् स्थानमधितिष्ठति तदधिष्ठानम ॥ ७ ॥

बृहदसीत्युत्तर चक्रम्* ॥ ८ ॥

बृहदसीत्यनेन यजुषोत्तर चक्रमालभेत् ॥ ८ ॥

अङ्कान्यङ्कू इति चक्रे एव सम्मृज्यात् ॥ ९ ॥

अङ्कान्यङ्कू इत्यनेन यजुषा चक्रयो समार्जन कुर्यात् एवेति प्रवृत्तावधारण क्रियते ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

वैश्वानर इति दक्षिणेन पादेनारोहेत् ॥ १० ॥

वैश्वानर इत्यनेन यजुषा दक्षिणेन पादेन प्रथममारोहेत ॥१०॥

आरुह्य जपेद्गिर्दैषत इति* ॥ ११ ॥

उभाभ्यामारुह्य गिर्दैषत इत्येतद् यजुर्जपेत ॥ ११ ॥

कृशेति सव्यानभीशूनायच्छेत* ॥ १२ ॥

कृशेत्यनेन यजुषा यौ रथस्य सव्ये पार्श्वेऽश्वौ तयोरश्मीनायच्छेत आयतान कुर्यात रश्मीनिति बहुवचनमुभयतो रश्मयो भवन्त्य श्वानाम ॥ १२ ॥

दासेति दक्षिणानवगृह्णीयात्* ॥ १३ ॥

दासेत्यनेन यजुषा दक्षिणयोरश्वयोरश्मीनवगृह्णीयात अव ग्रहणमात्र नात्यन्त गच्छेत ॥ १३ ॥

अवरुह्य सकृद्दारुणमुक्त्वा यथा दैवतमादिश्योपरिष्टा-ज्जप जपेदिति गौतम* ॥ १४ ॥

अवतीर्य्य रथात् सकृद्दारुणं यजुरुक्त्वा यथादैवतमादिश्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

उक्त वायोरिति चर्मण्य प्रतिग्टह्नीयादित्येतदादि द्रव्याणामश्वाना रथस्य गौतम आचार्य्य आह* ॥ १४ ॥

समार्जनप्रभृत्येतत सर्वं कृत्वा विमुच्य नाना पुरस्ताज्ज-पोपरिष्टाज्जपौ वारुणमश्वेभ्यो रथाय चेति धानञ्जप्य † ॥१५॥

समार्जनप्रभृत्यवरोहणान्त एतत सर्वं कृत्वा विमुच्याश्वौ नाना एकैकस्मिन द्रव्ये पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपौ भवेता वारुणन्तु यजु अश्वार्थमेव स्याद्रथायश्चेति एव धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ १५ ॥

ग्लायेच्चेद् यथासन व तत् सर्वं जपेत् † ॥ १६ ॥

यद्येतत्कर्म नोत्सहेद्यथादेशं कर्तुं तदा औदुम्बर्यामेवोपविष्ट एतत सर्वं जपेत ॥ १६ ॥

पृष्ठ्यश्चेद्दद्यात् प्रागवारुणादश्वनामानि जपेत् † ॥ १७ ॥

---

* पुस्तकत्रयेऽप्यत्र पतितमनुमीयतेऽसम्बद्धत्वात, द्राह्यायणे तु "रथा दवरुह्य वरुणस्त्वा नयत देवि दक्षिणे इत्येक वाक्य मन्त्र बहुवचनेनोहेन सकृदुक्त्वा यथादैवतमश्वाश्च रथश्च आदेश्य तेनामृतत्त्वमसीयेत्युपरिष्टाज्जप मूहेन सकृदब्रूयात तद् यथा वरुणोवो नयतु देव्या दक्षिणा वरुणायाश्वान् उत्तानायाङ्गिरसाय रथन्तेनामृतत्त्वमसीयेतीति" धन्विकृतटीकास्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम ।

यदि पृष्ठ्यमश्वन्द्द्याद यजमान पृष्ठेन वहतीति पृष्ठ्य, तदा पुरस्ताज्जप जपित्वा प्राग्वारुणात् मन्त्रादश्वनामानि जपेत ॥ १७ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ १ ८ ॥

प्रागिति प्रकृतम ॥ १८ ॥

तथादान्तेषु* ॥ १९ ॥

तथा अदान्तेष्वश्वेषु यथा पृष्ठ्य तेन प्रकारेणेत्यर्थ ॥ १९ ॥

यद्द्रथ्य स्यात्तेन तत् प्रतिगृह्णीयात* ॥ २० ॥

रथ्यमिव रथ्य चमण्यादि यद्द्रव्य रथेन तुल्य तेन तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥

अन्नस्येति प्राग्वारुणादवे* ॥ २१ ॥

अन्नस्यान्नपतिरित्येतद्यजु प्राग्वारुणात् मन्त्रादवे प्रतिग्रहे जपेत, ननु तत् किमिद प्राग्वारुणादिति यदा प्रागेव वारुणात् मन्त्रादय मन्त्र पठित उच्यते विकल्पाय वक्ष्यति पुरस्ताज्जपा द्वेति ॥ २१ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

वारुणाद्वा प्राक् पुरतस्ताज्जपाद्वा जपेत् ॥ २२ ॥

ग्रास्त्वा कृत निति वसनस्य* ॥ २३ ॥

ग्रास्त्वा कृत नित्येतद्यजु वासस प्रतिग्रहे प्राग्वारुणात स्यात् पुरस्ताज्जपाद्वा ॥ २३ ॥

तदुदस्येदतान्तवे* ॥ २४ ॥

तदा ग्रास्त्वा कृतन्निति यजु उत्क्षिपेत् अतान्तवे वसने यन्न तन्तुभ्योनिवृत्त तदतान्तव नवतादि चर्मण्य कुचित्रादि ॥ २४ ॥

हिरण्यमल्पीयो भागादागच्छेदौदुम्बर्य्यामाश्लेषयेत्* ॥२५॥

हिरण्यमल्पीय यस्य भोगो नास्ति तदौदुम्बर्य्यामाश्लेषयेत् ॥२५॥

आग्नीध्रीये वा जुहुयात* ॥ २६ ॥

आग्नीध्रीये वा तद्धिरण्य जुहुयात् न भोगाय कल्पेत् ॥ २६ ॥

समस्तान ब्रीहियवानेकक्रतौ प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २७ ॥

एकस्मिन क्रतौ ब्रीहियवान समस्तान् प्रतिगृह्णीयात न व्यस्तान

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

न पृथगित्यर्थ, अपरे ब्रुवते एकक्रताविति ज्योतिष्टोमे एतत् तथ दाक्षरेकोयज्ञ इत्येतस्मात् ॥ २७ ॥

तथा तिलमाषान्* ॥ २८ ॥

यथा व्रीह्रियवान तथा तिलमाषान तेन प्रकारेणेत्यर्थ प्रतिगृह्णीयादिति वर्त्तते ॥ २८ ॥

प्राजापत्येनानादिष्टदेवता प्रतिगृह्णीयात्* ॥ १९ ॥

यासा दक्षिणाना देवता अनादिष्टास्ता प्राजापत्येन मन्त्रेण गृह्णीयात प्रजापतये गर्दभमित्येतदादिवत् ॥ २९ ॥

तूष्णीमयज्ञे दक्षिणा इति धानञ्जप्य* ॥ ३० ॥

या अयज्ञे दक्षिणा तासु प्रतिग्रहणमन्त्रो निवर्त्तते इत्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते क पुनरयज्ञाधिकार इति उच्यते यज्ञस्य उद्भावे कश्चिद्धिरण्यादिक ददाति यथा हिरण्मल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्यामास्नेषयेदिति यज्ञस्य च्छलिजो देव इति च कन्याप्रदानादि तत्र तूष्णी प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ३० ॥

भुर्भुव स्वरिति गौतम* ॥ ३१ ॥

भूर्भुव स्वरित्यनेन प्रतिगृह्णीयात् एव गौतम आचार्य आह ॥ ३१ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम्।

ओमिति वोमिति वा* ॥ ३२ ॥

ओमित्येव वा प्रतिगृह्णीयात एव मन्यते गौतम ॥ ३२ ॥

इति द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका

पूर्वं नाराशंसम्भक्षयित्वाहवनीये प्रस्तोता पृष्ठहोम जुहुयाद्यत्पृष्ठं स्यात्तदादिश्याद पिबतु सोम्य मध्वायुर्दधद्यज्ञपतावविह्रुतमिम यज्ञमभिसम्बसानाहोत्रास्तृप्यन्तु सुमनस्यमाना स्वाहेति पूर्वाम* ॥ १ ॥

दक्षिणाप्रतिग्रहविधानमुक्त साम्प्रतमनन्तर पृष्ठ्यस्योपाकरण तत् सम्बद्ध प्रस्तोतृकर्मोच्यते द्वौ नाराशंसौ माध्यन्दिने तयो पूर्व भक्षयित्वा आहवनीयेऽग्नौ प्रस्तोता पृष्ठहोम जुहुयात् तस्मिन्नहनि यत् पृष्ठ स्यात्तदादिश्य अद पिबतु सोम्य मध्वायुरित्येतदादिना मन्त्रेण अद इति सर्वनामस्थाने रथन्तर पिबत्वित्येतदादिवत् ॥ १ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ २ ॥

पूर्वां यथोक्तेन मन्त्रेण हुत्वा उत्तरां स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥२॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

द्वैध जुहुयादिति धानञ्जय्योऽद पिबतु सोम्य मध्वायुर्द-
धद्यज्ञपतावविह्रुत स्वाहेति पूर्वामिमं यज्ञमित्युत्तराम्[*] ॥३॥

द्वैध द्विधा कृत्वा एव जुहुयादिति धानञ्जय्य आचार्य आह ॥३॥

होतृकपृष्ठेभ्य इति[¶] ॥ ४ ॥

होतृकपृष्ठार्थमेवमभिसम्बन्ध कृत्वा ॥ ४ ॥

रैवतीषु वारवन्तीयमिति षष्ठे पृष्ठादेशं गौतमोमहा-
व्रतमिति व्रते[†] ॥ ५ ॥

रैवतीषु वारवन्तीय पिबतु इत्येव षष्ठेऽहनि पृष्ठादेश गौतम
आचार्यो मन्यते महाव्रत पिबत्वित्येव महाव्रते ॥ ५ ॥

रैवत्यश्च वारवन्तीयञ्चेति धानञ्जय्यो यावन्ति पृष्ठस्थानि
स्यु सर्वाण्येव प्रसञ्चक्षीत पिबतु दधदिति च यथार्थ-
मूहेत्* ॥ ६ ॥

रैवत्यश्च वारवन्तीयञ्चेत्येव षष्ठेऽहनि पृष्ठादेश धानञ्जय्यो मन्यते

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

यावन्ति सामानि महाव्रते पृष्ठस्थानि भवन्ति सर्वेषामेव परि सङ्ख्यान कुर्यात् पिबतु दधदिति चैते पदे यथार्थमूहेत् प्रयोगस्तु रेवत्यस्य वारवन्तीयस्य पिबता सोम्य मध्वायुर्दधतीति शेषो मन्त्र सामान्य एव षष्ठे गायत्ररथन्तरबृहद्भ्राजनभद्राणि पिबतु सोम्य मध्वायुर्दधती दधन्तीति चेत्येव महाव्रते मन्त्रशेष सामान्य एवे त्युक्तम उभयपक्षेणाम्नात भद्रे पुच्छे यज्ञायज्ञीये च पुच्छे यथार्थ न केवलमेव षष्ठमहाव्रतयो यत्र यत्रानेकसामपृष्ठता तत्र तत्रैव मर्थसमत्वात् ॥ ६ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोष्यमाण प्राक् स्तोमयोगाद्दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमिति* ॥ ७ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोष्यमाण स्तोतुमिच्छन उद्गाता स्तोम योगात्पूर्व दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमित्येतदाद्या यथाम्नानादेव सिद्धे दशत्वे सङ्ख्याग्रहण किमर्थ दशेति चेत् उच्यते अनुलिङ्ग विभागो माभूदिति, व्याहृतिग्रहण सव्यवहारार्थ वक्ष्यति ऋच पूर्व व्याहृतिभ्य इति ॥ ७ ॥

रथन्तरएवर्च यस्ते गोष्विति ॥ ८ ॥

रथन्तरएव केवले ऋच ध्यायेत् यस्ते गोष्वित्येता एवशब्द अन्यत्र प्रयुक्ते रथन्तरे माभूदिति ऋचमिति सव्यवहारार्थमेव ऋच पूर्व व्याहृतीभ्य इति ॥ ८ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम ।

युक्त्वा स्तोममेतद् ब्रूयादिति शाण्डिल्य ऋच पूर्व्यं व्याहृतिभ्य इति* ॥ ९ ॥

यदेतदुक्तं प्राक स्तोमयोगाद्दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदेरमित्येतदादि एतद्युक्त्वा स्तोम ब्रूयादिति शाण्डिल्य आचार्य आह अयन्तु क्रम ऋच पूर्व्यं व्याहृतीभ्य इति ॥ ९ ॥

इतर धानञ्जप्यम* ॥ १० ॥

यत्पूर्वमुक्त तत धानञ्जप्यस्य मतम ॥ १० ॥

रथन्तरे प्रस्तूयमाने सर्वत्र सम्मीलेत्* ॥ ११ ॥

रथन्तरे साम्नि प्रस्तूयमाने सर्वत्र सम्मीलेत् यावत्काल प्रस्तूयते तावत्काल सम्मीलनं कुर्यात् अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते एव ब्राह्मणम् ईश्वर वै रथन्तरमुद्गातुश्चक्षु प्रमथित प्रस्तूयमाने सम्मीलेत्स्वर्दृश प्रतिवीक्षेतेति प्रथमायामृच्यस्य विधे क्रियां दर्शयति स्वर्दृश प्रतिवीक्षेतेति तेन यद्विषयमेव प्रतिवीक्षमाणमादिश्यते तद्विषयमेव सम्मीलन गम्यते सोऽयमाचार्य सर्वत्रेत्येवमारभते कथ मुत्तरयोरपि स्तोत्रीययो सम्मीलनप्रतिवीक्षणे भवेयातामिति यावता रथन्तरधर्मोऽय नायमृग्धर्म स्वर्दृशशब्द कालमात्रज्ञापक वक्ष्यति प्राक् प्रतिहारं चतुरक्षर शिष्ट्वा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेतेति अपरे वर्ण

---

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

यन्ति वच्यत्यय तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्मा इति तत्कथ निवर्त्तमानेष्वन्येषु धर्मेषु सम्मीलन स्यादिति अत सर्वचग्रहण-मिति ॥ ११ ॥

एकैक मनसाक्षर स्तोभैर्वाचा सयुञ्ज्यात् प्रथमस्वरैर-कारैर्भकारादिभिरक्रान्तैर्द्वितीयस्वरोत्तमे* ॥ १२ ॥

एकैकमुद्गीथाक्षर मनसा ध्यायेत स्तोभैर्वाचा सयुञ्ज्यात् उक्त ब्राह्मणे बल्वला कुर्वता गेयमिति एतत् स्तोभरूप सूत्रकार स्तुत्य न्तर दृष्ट्वा विकल्पयति प्रथमस्वरैरकारैर्भकारादिभिरक्रान्तैरिति अक्षराणा स्तोभानाञ्च युगपत्क्रिया दर्शयति बल्वला कुर्वता गेय मिति प्रथमस्वरैरकारै उक्तस्वरा प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति स्वार्या इति तैरकारैर्भकारादिभिर्भकार उच्चारणार्थ भकारैस्ते अकारा उच्चार्यन्ते अक्रान्तै अक्रान्ता तान प्रयुञ्जीत द्वितीयस्वरो त्तमे यस्तेषामुत्तमो वर्ण स द्वितीयेन स्वरेण स्यात् ॥ १२ ॥

एतद्यथाधीतमित्याचक्षते* ॥ १३ ॥

एव प्रयुज्यमान रथन्तर यथाधीत प्रयुक्त भवतीति एवमाच क्षते एतत्कृत्यन्तर यथाधीत प्रयोक्तव्यमिति अथ एके ब्रुवते एतेषा मेव बल्वलेति स्तोभाना अनुकरणभकार इति अपरा स्तुति रथ न्तरे त्वक्षरभकारान्तरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षर दर्शयेत् तद्यथा

* आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम, तथा तेषु छेदविषये विशेषोऽप्यस्ति ।

स्वरेण सर्वाणि व्यञ्जनानि व्याप्तान्येव सर्वान् कामानवाप्नोति यश्चैव वेद यस्यैते स्वरवन्त प्रयुज्यन्ते यश्चैव विद्वान प्रयुङ्क्ते यथा चाग्नि चन्द्रसूर्य्याभास्वन्तोऽपहततमस्कास्तद्वदुद्गातृयजमानौ भवत एव ह्याह भात्यग्निर्भाति चन्द्रमा भाति सूर्य्यो भान्ति ज्योतीषि भाति रथन्तर मिति भकाराणामेव दीप्ति दर्शयति स्वरवता रथन्तरस्य स्तोभाना स्वरवन्त प्रयोक्तव्या इति यत्र तु व्यञ्जनवन्त प्रयुज्येरन चोधुका च बध्यायिनाव प्रजसावुद्गातृयजमानौ स्यातान्तस्मादन्यत्तर प्रयुञ्जान स्वरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षर दर्शयेत् एका श्रुति तस्माद्विकल्प स्यात् ॥ १३ ॥

प्राक् प्रतिहाराच्चतुरक्षरं शिष्ट्वा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेत* ॥१४॥

प्राक् प्रतिहाराद्यत्सार्य्यक्षराणि शिष्ट्वा तच्चतुरक्षर प्रतिवीक्षेत सर्वग्रहणस्य प्रयोजन सम्मोलनविधावेवोक्तम ॥ १४ ॥

स्तुत्वा वरञ्चोदयेत¶ ॥ १५ ॥

स्तुत्वा रथन्तरेण यजमान वर प्रति प्रेरयेत् ॥ १५ ॥

तस्याप्रष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्मा † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र कृतम, तथा तेषु छेदविषये विशेषोऽप्यस्ति।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्रायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

तस्य रथन्तरस्य अपृष्ठस्य सत निवर्त्तेरन् धर्म्मा व्याहृत्यु्वाचा दयो धर्मा सर्वे निवर्त्तेरन अतोऽस्य ग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते तस्येति तस्यैव न बृहद्वामदेव्ययोस्तु पुनरपि रथन्तर पृष्ठयो सतो निवर्त्तेरन्धर्मा तथा सत इति पृष्ठगतस्य तु रथन्तरस्य गुणभूतस्यापि सतो नैव निवर्त्तेरन्धर्मा तथा वृहत ॥ १६ ॥

सहस्तोभैरिति गैातम* ॥ १७ ॥

सह स्तोभैर्धर्म्मा निवर्त्तेरन्नित्येव गैातम आचार्यो मन्यते ननु सर्वे एवाशेषेण धमा निवृत्ता कुतस्तोभनिवृत्तिर्येन गैातमस्तो भान्निवर्त्तयतीति उच्यते, वक्ष्यति स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जय्य इति उक्त परमतमनुमतमप्रतिषिद्धमिति तेन गैातमस्यानिष्पृष्टा एव स्तोभक्रिया ॥ १७ ॥

स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जय्य † ॥ १८ ॥

सर्वेऽन्ये धर्मा अपृष्टस्य निवर्त्तेरन स्तोभा एव केवला अन्वियुरित्येव धानञ्जय्यो मन्यते ॥ १८ ॥

अग्निष्टोमसामसन्धिसाम्नोरेवापृष्ट स्तोभेदिति शाण्डिल्य † ॥ १९ ॥

---

* शाट्यायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† शाट्यायनोऽप्येवम्

अग्निष्टोमसाम वा यदा स्यात् सन्धिसाम वा तदा अपृष्ठमपि स्तोभेत् एव शाण्डिल्य आह ॥ १९ ॥

सर्वत्रास्वस्तोत्रीय न स्तोभेदिति स्थविरो गौतमः* ॥२०॥

सर्वत्र पृष्ठगतस्थान्यत् स्थानगतस्थास्वस्तोत्रीय न स्तोभेदिति स्थविरो गौतम आह ॥ २० ॥

इति द्वितीयस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

वामदेव्येन स्तोष्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाङ्गावो अश्वा अजावयोव्रीहियवाः इति मनसा ध्यायेत्* ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरयोः सामान्यविशेषधर्मास्तोक्ताः साम्प्रतं वामदेव्यधर्मा विवक्षिताः तान्विवक्षुराह । वामदेव्येन स्तोष्यमाण इति वामदेव्येन साम्ना स्तोष्यमाणः स्तोतुमिच्छन् पूर्वं स्तोमयोगात् गावो अश्वा अजा इत्येतदादि मनसा ध्यायेत् अन्योऽन्यधर्म उक्तः यथाब्रुवीपुचानिति, अथ विसमास किमर्थमिति चेत् गोऽश्वाजाविव्रीहियवान् मनसा ध्यायेत् इत्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते यद्येवमवक्ष्यत् तदा

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

गवादीनां द्रव्याणां ध्यानमभविष्यत तदेव माभूदित्यत आह आचार्यो गावो अश्वा इत्येतदादि तेन किं गावो अश्वा इत्येतदादि मन्त्र मनसा ध्यायेदिति ॥ १ ॥

ब्रह्मसाम्नि यं कामो यजमानस्य स्यात् स सिध्यत्विति ध्यायन्नुपासीत ॥ २ ॥

ब्रह्मसाम्नि स्तूयमाने यः कामो यजमानस्य भवेत् स सिध्यत्वित्येव ध्यायन यजमान उपासीत अत्र सन्देह किं क्रतुकामस्य ध्यानं उत यथाकाम्यं कामस्य ध्यानमिति उच्यते, क्रतुकामस्य ध्यानं न यथा काम्यं कथमेतद्गम्यत इति चेत् उच्यते, उद्देशनिर्देशाभ्यां यः स इति यः क्रतुकामस्तं ध्यायेदिति अन्यथा हि ब्रह्मसाम्नि यजमान काम ध्यायेदित्येवमवक्ष्यत्सूत्रम ॥ २ ॥

तथेतर उद्गायन्* ॥ ३ ॥

तथा इतर उद्गाता यजमानस्य काम सिध्यत्वित्येव ध्यायन्नु द्गायेत् ॥ ३ ॥

आर्भवेण स्तुत्वा पुरोडाशादेकैकं पिण्डन्त्रीᳬस्त्रीन्वापरया द्वारा हविर्द्धानं प्रपद्याधस्तात् स्वस्य चमसस्य कुर्यु-

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम

यदासन्न स्यादत्र पितरोमादयध्वं यथा भागमावृषायध्व-मिति* ॥ ४ ॥

आर्भवेन पवमानेन स्तुत्वा तार्त्तीयसवनिकात्पुरोडाशात् एक देश गृहीत्वा एकैक पिण्डन्तौ स्तीर्त्वा अपरया द्वारा पश्चिमया द्वारा हविर्द्धानं प्रविश्य अधस्तात्तस्य चमसस्य समीपे दर्भेषु पिण्डा न्विदध्यु यस्मिन काले आसादित स्यात हविर्द्धाने चमस पिण्डा न्निधाय जपेयु अत्र पितरोमादध्वं यथा भागमावृषायध्वमिति ॥४॥

तमाह्रियमाण प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितरो यथाभाग-मावृषायिषतेति* ॥ ५ ॥

त चमस भक्षार्थमाह्रियमाण प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितर इत्यनेन ॥ ५ ॥

सोम्यमाहृतमुद्गातावेक्षेतायुर्म प्राण इति* ॥ ६ ॥

सोम्य चरुमाहृत उद्गातावेक्षेत आयुर्मे प्राण इत्येतदादिना यजुषा साध्यानां वै देवानां सत्रमासीनानामित्येतदादि ब्राह्मण सोम्य स्यावेक्षण दर्शयति उद्गातृग्रहण आचार्य्यशैली सर्वेषां कर्मणि प्रकृते अवश्यमुद्गातृग्रहण करोति ॥ ६ ॥

पुनरस्मासु दधासीत्यन्त* ॥ ७ ॥

---

* न्यायसूत्रोऽप्येवम्।

अथ सोम्यावेक्षणयजुष पुनरस्मासु द्रुमसीत्येषोऽन्त्य अथोच्यते उत्तरादि पूर्वोक्तलक्षणमिति एव विज्ञायमाने मन्त्रस्यान्ते तत् किमिद विज्ञापन क्रियत इति उच्यते वक्ष्यति त द्रुमसेऽहन्यभ्यस्येयु रिति तच्चैतावन्मन्त्राभ्यासप्रदर्शनार्थमिति ॥ ७ ॥

त द्रुमसेऽहन्यभ्यस्येयु * ॥ ८ ॥

तमवेक्षणमन्त्रस्यान्त द्रुमसेऽहनि द्विर्ब्रूयु ॥ ८ ॥

यन्मे यममित्येके* ॥ ९ ॥

आयुर्मे प्राण इत्येतस्य प्राणमन्त्रस्य स्थाने यन्मे यममित्येतमेके आचार्या मन्यन्ते ॥ ९ ॥

पूर्वेण त्वेवावेक्षेत* ॥ १० ॥

तुशब्दो व्यावृत्त्यर्थ यदेतत पूर्वोक्तमवेक्षणमन्त्र तेनैवावेक्षेत न द्वितीयेन ॥ १० ॥

तस्मिन्नङ्गुष्ठानामिके अवधायाक्षिणी विमार्जीत येना-क्षाजिमिति † ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

तस्मिन्नुत्तरधृते सोम्ये चरौ अङ्गुष्ठञ्च अनामिकाङ्गुलिञ्चावधाय अक्षिणी विमृशेत् येनाग्ना आजिमित्येतदादिना यजुषा तस्मिन् चर्ये यदि पूर्वेण यद्युत्तरेणावेक्षेत कुर्यादेवैतत् ॥ ११ ॥

एवमितरौ कुर्याताम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन विधिना इतरौ अष्टौ कुर्याताम् ॥ १२ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ १३ ॥

एष क्रम प्रस्तोता पूर्वं पश्चात् प्रतिहर्त्ता ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण प्रतिहर्त्तार हरेयु † ॥ १४ ॥

तमवेक्षित सोम्य प्रतिहर्त्तुरुत्तरेण हृत्वा पश्चिमया द्वारा निष्क्रामयेयु यदि वा ब्राह्मणोक्तेन विधिना प्राश्नीयात् दक्षिणार्द्धं सदसो गलेत सोम्यातिशेष प्राश्नीयादिति ॥ १४ ॥

यज्ञायज्ञीयस्य हिङ्कार प्रति पत्नीमुद्गातेक्षेत † ॥ १५ ॥

पत्नी चोद्गातारमीक्षेत ॥ १५ ॥

निधनं प्रति पत्नी दक्षिणमूरुमभिषिञ्चेत् † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

निधने उच्यमाने पत्नी पात्र्याञ्जलीभिरद्भिः स्व दक्षिणमूरुमभि षिञ्चेत् तत् दक्षिणानूरूनभिषिञ्चन्त इति हि ब्राह्मणम ॥ १६ ॥

तृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां सव तदुदकं निनयेत्* ॥ १७ ॥

तृतीयाया स्तोत्रीयाया प्रस्तुताया पत्नी स्वस्मिन्नूरौ सर्वन्तदुदकं निनयेत् सर्वशब्दो निरवशेषवाची उत्पत्तिस्तोत्रीयायां कर्म स्तोत्रीयाया प्रस्तुतायामिति विवदन्ते तृतीयाशब्देन कर्मस्तोत्रीयाया न्याय्यतरम ॥ १७ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायिभुवद्वाजेष्वित्यभ्यस्येन्नामिति च निधनमनुष्टुभमुत्तमामक्षरेणान्तत इति ह्याहेति* ॥ १८ ॥

स्तोत्रस्योत्तमाया स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायि भुवद्वाजेष्विति एव मभ्यास कुर्यात् अस्य चतुरक्षरस्याभ्यासे सति नामिति च निधन कुर्यात् यस्मादेव ब्राह्मणम् अनुष्टुभमुत्तमा सम्पादयतीति अक्षरेणान्तत प्रतिष्ठाप्यमिति च ॥ १८ ॥

अनभ्यासन्त्वाचार्य्या निधनञ्च यथाम्नायं शाण्डिल्य † ॥१९॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

अनभ्यासमेवाचार्या मन्यन्ते चतुरक्षरस्य निधनञ्च यथाम्नायमेव कुर्युरित्येव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते अनभ्यासञ्चेति चशब्द तु शब्दो हेत्वर्थ को हेतु यस्मात्पञ्चोपन्यासब्राह्मणमेवेद प्रकरणादितो वा इति स्थि॥ १९॥

तद्यदानुशꣳसन् होतापोच्छिष्ठीया ब्रूयात्तदैनमन्वालभे-रन्नपावृण्वाना *॥ २०॥

तद्यायशीय यदा यस्मिन काले अनुशसन होतापोच्छिष्ठीया ऋचा ब्रूयात् तदा तस्मिन काले एन होतार अन्वालभेरन स्पृशेयु अपावृण्वाना प्रावरणान्यपास्यमाना अपावृण्वाना इति सर्वेषां पूर्व प्रावृताना क्रिया दर्शयति उक्त प्राप्तेतेनोद्गेयमिति वैश्वानरेणा नभिदाहायेति तत् सूत्रकार सर्वेषा प्रावरण दर्शयति हेतुसम त्वात् कि हेतुसमत्वम् अनभिदाह ॥ २०॥

अन्यत् स्थानगतस्य निवर्त्तेरन् धर्मा *॥ २१॥

यज्ञायज्ञीयस्याग्निष्टोमसाम्नोऽन्यस्थाने प्रयुज्यमानस्य सर्वे धर्मा निवर्त्तेरन् ॥ २१॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम स्यात्तस्य स्यु *॥ २२॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम भवेत् तस्य धर्मा भवेयु ॥ २२॥

* आम्नायशीतोऽप्येवम् ।

अहिङ्कारे तु प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गातेक्षेत* ॥ २३ ॥

अहिङ्कारेऽग्निष्टोमसाम्नि प्रतिहारवेलाया पत्नीमुद्गाता ईक्षेत पत्नी चोद्गातारम ॥ २३ ॥

अनुब्राह्मणमार्चिकान् सन्नामान् सर्वत्र कुर्यादप्यन्यस्मिन् साम्नि* ॥ २४ ॥

ये ब्राह्मणे ऋच साम्नि प्रतिसन्नामा उक्ता एव ह्यलोकेय पश्री स्वर्यमिति सुश्रिषमिति चैतान् सर्वेष्वग्निष्टोमसामसु दर्शयति सर्व ग्रहणं पवमानगतेऽपि यज्ञायज्ञीये भवति न केवल यज्ञायज्ञीये अप्यन्यस्मिन् रथन्तरेऽपि अथ साप्नोति किमर्थ उच्यते यदा रथ न्तरेष्वपु अन्यत्पृष्ठ क्रियते तत्तदापि अश्रुष इति सुश्रुष इति वा सन्नामयेत् ॥ २४ ॥

इति द्वितीयस्य दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा स्तोमं विमुञ्चेयुर्ऋतस्य त्वेति* ॥ १ ॥

---

* लाट्यायनोऽप्येवम ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा चमस स्तोम विमोचन कुर्य्य ऋतस्य त्वेत्यनेन यजुषा, ननु तत् किमिद तृतीयसवन ग्रहण यदा सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेष्वित्युक्तम उच्यते इदन्तावद्यजुरुपरि सन्निभचात्समाम्नात तत्र विमोचन यजुषा तस्मिन्नेव क्रमे प्राप्नोति अत तृतीयसवनग्रहण तावत्क्रियते कथ न केवलमुपरि सन्निभचात् स्तोमविमोचन स्यात् यस्या यस्या सस्थाया क्रतु समाप्यते तस्या-न्तस्या सस्थाया स्यादिति अथ सवग्रहण किमर्थमिति चेत् स्तोत्रे-ष्विति बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धे सर्वत्वे इदमुच्यते इद स्तोमविमो चन क्रत्वन्तस्तोत्रे दृष्ट प्रतिस्तोत्रञ्च स्तोमयोजन भवति युक्तस्य च विमोचन भवत्येव तस्य च युक्तस्य स्तोमस्य यस्मिन काले विमो चनमित्येष सशय अत सर्वग्रहण करोत्याचार्य कथ पूर्वेष्वपि स्तोत्रेषु एकैकस्मिन स्तोत्रे भक्षयित्वा स्तोम विमुञ्चेयु अत्र तु तृतीय सवने कथमिति ॥ १ ॥

दक्षिणे पाणिभि कुशा सलोभयेयु * ॥ २ ॥

सलोभन एकत्रीकरण कुर्य्यु ॥ २ ॥

यजमानवाचनादनन्तरमत्र वा यजमान वाचयेत्तन्तवे मा ज्योतिषेत्यसावनुमातनु क्षि ज्योतिषेति यथाज्येष्ठ पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् † ॥ ३ ॥

* ब्राह्मायणीयेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीयेनैतेन सूत्रचतुष्टय ज्ञातम् ।

यजमानवाचनादनन्तरं यदेतत् स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनं एतस्मादनन्तरं एतत् कर्म कुर्यात् तद्दृश्यते अत्र वा अस्मिन् काले कुशानां प्रलोभनं कृत्वा कुर्युः इति विकल्पः तन्तवे मा ज्योतिषेत्युक्त्वा असावनुमातनुह्वि ज्योतिषेति यथा ज्येष्ठ पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् असाविति सर्वनामस्थाने नाम गृह्णीयात् यो यो ज्येष्ठो यथा ज्येष्ठं प्रयोगस्तु तन्तवे मा ज्योतिषा यज्ञदत्त अनुमातनुह्वि विष्णुमित्र अनुमातनुह्वि सोमभूते अनुमातनुह्वि ज्योतिषा अपरे प्रत्येकं पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपौ कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

जनिष्यमाणा इत्यजातेषु* ॥ ४ ॥

अजातेषु पुत्रेषु जनिष्यमाणा इति सर्वनामस्थाने कुर्यात् प्रयोगस्तु तन्तवे मा ज्योतिषा जनिष्यमाणा अनुमातनुत ज्योतिषा अजातपुत्रस्यैष कल्पः अपरे ब्रुवते जातपुत्रोऽपि पुत्राणां नामानि गृहीत्वा जनिष्यमाणा इति गृह्णीयात् आशीर्योगत्वात् जनिष्यमाणा इत्यजातेष्विति प्रतिपत्तिरियमिति ॥ ४ ॥

जातेष्वजातेषु च पुत्रा इत्येव सर्वेषु* ॥ ५ ॥

जातेषु अजातेषु च पुत्रेषु सर्वेषु पुत्रा इत्येव नामग्रहणं प्रयोगः तन्तवे मा ज्योतिषा पुत्रा अनुमातनुत ज्योतिषा यद्येकं कुर्यात् तथापि बहुवचनं कुर्य्यात् नोऽह कुर्य्यात् ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वषट्कृते हारियोजनस्य यथेतमपरया द्वारा निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमेह्यीति* ॥ ६ ॥

वषट्कृते हारियोजनस्य हविषः हारियोजनस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी यथेत यथागतमित्यर्थः दक्षिणेनौदुम्बर्या गत्वा पश्चिमया द्वारा निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमे ह्रीत्येतदादि यजुः अथापरया द्वारेति किमर्थं यदा यथेतमित्युक्ते सिद्धमेवैतत् ते हि समस्तोपस्थानं कृत्वा अपरयैव द्वारा प्रविष्टा अत्रोच्यते विसंस्थिते स्वने पूर्वया द्वारा सञ्चर इत्युक्तं न चात्र सवनं सन्तिष्ठते तद्यद्यपरयेति न ब्रूयात् विसंस्थिते सञ्चरेण निर्गमनं स्यात एव माभूदित्यत आह अपरयेति यथेतमिति चोक्ते ते पिण्डे पितृयज्ञं कृत्वा पूर्वया द्वारा प्रविष्टा तत्रैषोऽपि सञ्चरो गम्येतापरयेत्यनुच्यमाने ॥ ६ ॥

सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ७ ॥

सुभूरसीत्यनेन यजुषा आदित्यमुपतिष्ठेरन ॥ ७ ॥

अस्तमितश्चेद्गार्हपत्यम्* ॥ ८ ॥

यद्यस्तमितः स्यादादित्यः ततोऽनेन यजुषा गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् कोऽस्य विषयः षोड़शीवाजपेयौ अन्यस्मिंश्च कालातिक्रमे ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणीयेऽप्येवम् ।

आग्नीध्रीये द्वे आहुती जुहुयुरपां पुष्पमिति पूर्वां स्वाहा कारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयेऽग्नौ द्वे आहुती जुहुयुर्गत्यानुपूर्व्येण अपां पुष्पमित्यनेन यजुषा पूर्वामाहुतिं जुहुयात् स्वाहाकारेणोत्तरां अथाहुती इति द्विवचनेन द्वित्वे सिद्धे किमिदं सङ्ख्याग्रहणं द्वे इति उच्यते नियमार्थम् उक्तं ह्यनेन हिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्यामास्नेषयेदाग्नीध्रीये वा जुहुयादिति तस्य हिरण्यस्याय होमकाल यासौ द्वितीया आहुतिस्तस्यामेव हिरण्यं प्रक्षिप्य जुहुयादिति ॥ ९ ॥

हारियोजन्यो नाम धाना द्रोणकलशे भवन्ति तासामुज्ञाता प्रथम आददान समुपहूता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात्* ॥ १० ॥

हारियोजन्य इति, सञ्ज्ञा धानानां द्रोणकलशे ता स्थापिता भवन्त्यध्वर्युभिः सोममिश्रा तासां धानानामवयवमुज्ञाता आददान समुपहूता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात् आदानं ग्रहणम् ॥ १० ॥

तथेतरौ* ॥ ११ ॥

तथेतरौ यथोज्ञाता कुर्यात् तेनैव विधिनेतरौ प्रष्टौ कुर्याताम् ॥ ११ ॥

---

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

उन्नेतर्युपहवमिष्ट्वा हारियोजनस्य त इति तिरोऽह्नस्थे-त्यतिरात्रे यथाधीतं वा सर्वत्र द्विरूपघ्राय पश्चादाहवनीय-स्यान्त परिधि निवपेयु* ॥ १२ ॥

उन्नेतरि इत्यधिकरणसप्तमी उपहवमिष्ट्वा उपहवं याचित्वा हारियोजनस्य त इत्येतेन यजुषा यद्वक्ष्यते तत् कुर्य्युः तिरोऽह्नस्थे त्यतिरात्रे एतदधिकं कुर्य्यु यथाधीतं वा सर्वत्र अतिरात्रे चानतिरात्रे च द्विरुपघ्राय आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे परिधीनामभ्यन्तरतो निव पेयु नाग्नौ ॥ १२ ॥

अनुप्रहृतेषु भस्मान्ते* ॥ १३ ॥

यदि परिधय अनुप्रहृता प्रक्षिप्ता अग्नौ भवन्ति तदा भस्मान्ते समीपे निर्वपेयु ॥ १३ ॥

अपउपस्पृश्याष्टावष्टौ शकलान्याहवनीये प्रहरेयुर्देव-कृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिरिकाराते* ॥ १४ ॥

उपधानात् अनन्तर अप स्पृष्ट्वा एकैक अष्टौ अष्टौ शकलानि आहवनीये प्रक्षिपेयु देवकृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिर्मन्त्रै इकारान्तैरिति मन्त्रान्तज्ञापनार्थम् ॥ १४ ॥

आह्वायिषाद्ध्यवम

सकृदेव सर्वाण्युत्तमेनेति शौचिवृक्षि* ॥ १५ ॥

सर्वान मन्त्रानुक्त्वा सकृदेव सर्वाणि सकलानि उत्तमेन मन्त्रेण प्रक्षिपेयुरिति शौचिवृक्षिराचार्य आह ॥ १५ ॥

अप्सु षोमानाम चमसाश्चात्वाल देशेऽद्भि पूर्णास्तेषु हरितानि तृणानि प्रास्तानि भवन्ति † ॥ १६ ॥

अप्सु षोमा इति सञ्ज्ञा ते अप्सु षोमास्समसाश्चालालसन्निकृष्टे देशे अद्भि पूर्णा स्थापिता भवन्ति तेषु हरितानि तृणानि प्रास्तानि भवन्त्यध्वर्युभि ॥ १६ ॥

ते स्व चमस पर्युपविश्याप्सु धौतेत्यवमृश्य जपेयु* ॥१७॥

ते उद्गातार स्वकीयचमससन्निधावुपविश्य दक्षिणेन पाणिना स्पृष्ट्वा अप्सु धौतेत्येतदादि यजुर्जपेयु ॥ १७ ॥

मधुमन्तमिति पाणोनुपजिघ्रेरन्* ॥ १८ ॥

मधुमन्तमित्यनेन यजुषा पाणोनुपजिघ्रेरन् ॥ १८ ॥

श्रमञ्जद्दत्युदञ्चञ्चमस निनयेयु* ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

अमदभ्य इत्यनेन यजुषा उदङ्मुख चमस कृत्वा ततस्था आप नीचै चमसै भूमौ निनयेयु ॥ १९ ॥

कामंत्यभ्यात्ममावर्त्तयेयु * ॥ २० ॥

कामेत्यनेन यजुषा अभिमुखमात्मन चमसमावर्त्तयेयु ॥ २० ॥

ऊर्गित्युर सु पाणीन्निदधीरन् ॥ २१ ॥

ऊगित्यनेन यजुषा उर सु पाणीन्निदधीरन निधान स्थापनम ॥२१॥

प्राणसोमेति मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन्* ॥ २२ ॥

प्राणसोमेत्यनेन यजुषा मुख्यान प्राणानभिमृशेरन मुखे भवा मुख्या प्राणा इन्द्रियाणि अक्षिणी नासिके कर्णाविति ॥ २२ ॥

आग्नीध्रीय गत्वा दधिभक्ष भक्षयेयुरसमुपहूय दधि-क्राव्ण इति* ॥ २३ ॥

आग्नीध्रीयपरिश्रित गत्वा दधिभक्ष भक्षयेयुरसमुपहूय दधि क्राव्ण इति अनया ऋचा असमुपहूयेति समुपह्वानपूर्वका सर्वे भक्षा विहिता तदिह भूयस्त्व गच्छेत्वा प्रवर्त्तेत तस्य प्रतिषेध असमुप हूयेति ॥ २३ ॥

इति द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका ।

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

अथ द्वादशी कण्डिका।

अग्निष्टपतीत्यवभृथ साम* ॥ १ ॥

अग्निष्टपतीति स्तोभलिङ्गेन अवभृथसामादेश उक्तो ग्रहणेन चेति ॥ १ ॥

तस्यावृद्यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसाम्न * ॥ २ ॥

तस्यावभृथसाम्न आवृद्विधि यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यस्य साम्न येन प्रकारेणेत्यर्थ प्रथम प्रवर्ग्यसाम त्वग्नायिरित्येतत् अथ तस्येति किमर्थमिति चेत उच्यते अवभृथसामान्तराण्युपदेक्ष्यन्ते अभिषेचनी यास्व चिरात्रयो तदर्थं तस्य ग्रहणम् ॥ २ ॥

सर्वऋत्विजो निधनमुपेयु * ॥ ३ ॥

तस्यावभृथसाम्न सर्वऋत्विजो निधन ब्रूयु सर्वग्रहण यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसाम्न इत्युक्त तस्मिंश्च घर्म्मोपयुक्तानां निधनोपपत्ति तत् माभूदत सर्वग्रहण कथमिह सर्वेषामृत्विजान्निधनोपपत्ति स्या दिति ॥ ३ ॥

इष्टाहोत्रीयमभिषेचनीये* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अभिषेचनीये क्रतौ दृष्टाहोत्रीयमवभृथसाम स्यात् ॥ ४ ॥

समस्येति वा* ॥ ५ ॥

समस्येति वावभृथसाम स्यादित्यभिषेचनीये दृष्टाहोत्रीय वेति विकल्पयति ॥ ५ ॥

अश्वत्रिरात्रे नानावभृथान्यहानि* ॥ ६ ॥

उक्तमहीनेषु दधिभक्षान्तान्यहानि प्रागुदयनीयादतिग्राह्या- दिति च अयमश्वत्रिरात्रे विशेष नानावभृथान्यहानीति नाना पृथगित्यर्थ ॥ ६ ॥

तेषां प्रथमस्य सनादग्न इत्यवभृथसाम* ॥ ७ ॥

तेषामाश्वमेधिकानामह्ना प्रथमस्याह्न सनादग्न इत्येतदवभृथ- साम स्यात् अवभृथसामग्रहण तत्र साममात्र न कृत्स्नोऽवभृथ- इति ॥ ७ ॥

यद्दा उ विश्पतिरिति द्वितीयस्य त्यमू षु वाजिनमिति वा* ॥ ८ ॥

यद्दा उ विश्पतिरित्येतत् साम द्वितीयस्याह्नोऽवभृथसामेति प्रकृत त्यमू षु वाजिनमिति वा विकल्प तृतीयस्य सिद्ध प्राकृतम् ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

अवभृथेऽष्टौ संस्थितायामवभृथनिचुं पुणनिचेरुरसि निचुं पुणावदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृत पुरुराव्णो देव रिषस्पाहीत्यप उपस्पृश्य त्रिरभ्युक्षेरन्* ॥ ९ ॥

अवभृथेष्टौ समाप्तायां अवभृथनिचुं पुणेत्येतदादिना यजुषा या स्वावभृथेष्टिं कुर्वन्ति ता स्पृष्ट्वा स्नात्वा त्रिरभ्युक्षेरन क्रियाभ्यासे सकृन्मन्त्र इत्युक्तम ॥ ९

आदित्यमुपतिष्ठेरन्नुद्वयन्तमसस्परिज्योति पश्यन्त उत्तर स्व पश्यन्त उत्तर देव देवत्रा सूर्य्यमगन्म ज्योतिरुत्तममिति* ॥ १० ॥

अभ्युक्षणानन्तर आदित्यमुपतिष्ठेरन उद्वयन्तमसस्परीत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ १० ॥

अस्तमितश्चेदाहवनीयम्* ॥ ११ ॥

यद्यस्तमित आदित्य स्यात् तदाहवनीयमुपतिष्ठेरन् उद्वयन्तम सस्परीत्येतयर्चा विशेष उक्त प्रागेव अस्तमितश्चेद्गार्हपत्यमित्येतस्मिन ॥ ११ ॥

तस्मिन् समिध आदध्युरेधोस्येधिषीमहीति प्रथमां समिदसि समेधिषी महीति द्वितीयां यदेनश्चकमावयं

---

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

यद्वान्य कृतमारिमानया समिधा वयꣳ सर्वन्तदपमृज्य च इति तृतीयाम* ॥ १२ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सर्वे समिधश्चादध्यु आधान प्रक्षेप एधोस्येधिषीमहीत्येतदादिभिर्यथोद्दिष्टैर्मन्त्रै अथ तस्मिन्निति किमर्थमिति चेत् यदास्तमितस्तदाहवनीयमित्यधिकृत एवाहवनीय अत्रोच्यते उपस्थिते चानुपस्थिते च तस्मिन्समिधश्चादध्युरेव अन्यथा तस्योपस्थाने सति समिदाधान स्यात ॥ १२ ॥

तमेवोपतिष्ठेरन्नपो अद्यान्वचारिष रसेन समगस्महि पयस्वानग्न आगमन्त मा सꣳसृज वर्चसेति* ॥ १३ ॥

तमेवाहवनीयमुपतिष्ठेरन अपो अद्यान्वचारिषमित्येतदादिना मन्त्रेण अपभृथेन सोममुपचरति सोममिष्ट्वा भक्षयन्ति तमेवेति प्रकृतावधारणम आदित्यस्य समुपस्थानमुक्तम अत तमेवाहवनीयमित्यवधारयन्ति ॥ १३ ॥

प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सु षोमान्तमक्ष सत्रेषु* ॥१४॥

सत्रेषु उदयनीयादतिरात्रात्पूर्वाणि यान्यहानि तेषु दधिभक्षादि कर्मशेषो न भवति ॥ १४ ॥

दधिभक्षान्तमहीनेषु* ॥ १५ ॥

---

* माध्यायनाटप्येवम् ।

अहीनेषु दधिभक्षान्तान्यहानि भवन्ति प्रागुदयनीयादिति रात्रादिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

यावन्त्यहानि राजानं भक्षयेयुस्तावत् स्वब्राह्मणायोच्छिष्टं न दद्युरद्भिर्वा प्रोक्ष्य दद्युः* ॥ १६ ॥

यावन्त्यहानि राजानं सोमं भक्षयेयुः ऋत्विजस्तावत् स्वब्राह्मणायोच्छिष्टं न दद्युः अद्भिर्वा प्रोक्ष्य छादनं कृत्वा दद्युः किमिदम् उच्यते, श्रुत्यन्तरेषु दृष्टं राजन्यवैश्ययोः सोमभक्षाभावो भक्षविशेषाम्नानादिति एवं विधिं सूत्रकारः प्रकारान्तरेण दर्शयामास ॥ १६ ॥

तदेष श्लोकः सोममेतत् पिबत यत् किञ्चाश्नीत ब्राह्मणा मा ब्राह्मणायोच्छिष्टं दातमायात् सोममसोमप इति† ॥१७॥

तदेष श्लोक इति एतमेवार्थमनुवदति सोममेतत् पिबतेत्येतदादिना श्लोकेन ॥ १७ ॥

एतं परिक्रमं सर्व्वक्रतुषु विद्यात् सर्व्वक्रतुषु विद्यात् ¶ ॥१८॥

योऽयं भक्षविधिरुपाहिग्रहणेनेत्येतदादिविधिः परिक्रान्त एतं

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु तस्य ग्रन्थे एतस्मादुत्तरे अतिरिक्तं सूत्रद्वयं वर्त्तते

सर्वक्रतुषु जानीयात्, ननु उक्तं सर्वक्रत्वधिकार इति तत् किमिदं पुन रुच्यते सर्वक्रतुषु विद्यादिति उच्यते अन्तप्रज्ञापनार्थं कथं अथ विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति एतदादिविधेरयमन्त इति एत सर्वक्रतुषु विद्यादिति अपर आह, सर्वक्रतोरधिकार सर्वक्रत्वधिकार इति सर्वक्रतु ज्योतिष्टोम कुत श्रुते एष वा प्रथमो यज्ञानामि त्युक्ताह यथा वा इदमग्नेर्जातादग्नयो विक्रियन्त एवमेतस्माद्ध्यन्ये यज्ञा विह्रियन्त इत्युक्ताह यो हि त्रिवृदन्य यज्ञक्रतुमापद्यते स तन्दी पयतीत्येतदाद्युक्ताह एतद्यदाऊरेको यज्ञ इत्येतद्धि सर्वे ज्योतिष्टोमा भवन्तीति एतद्विधानमापद्यमाना सर्वे ज्योतिष्टोमा भवन्तीति सर्वक्रतुषु ज्योतिष्टोम तदादावेव सर्वक्रत्वधिकार इति ज्योतिष्टोमा धिकार तेषा पुनरुक्तदोषो नास्ति एव ज्योतिष्टोमविधि सर्वक्रतुषु विद्यात् अधिकविधेश्च प्रत्याहार कुर्यात ॥ १८ ॥

इति द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका।

इति द्वितीय प्रपाठक समाप्त।

तृतीय प्रपाठकः।

अथ प्रथमा कण्डिका।

षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाणो यथासनमुपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोडशिग्रहमवेक्षेतोद्गाता यस्मादन्य इति* ॥ १ ॥

उक्तं सावक्रतुकं सामान्यविधानं साम्प्रतं षोड़शिनो गुणविधानमुच्यते सावक्रतुकोऽयं षोडशी दशरात्रिके चतुर्थेऽहन्युतपन्नः अत्रैव चास्य हिरण्यसम्प्रदानं षोड़शिना स्तुवतइत्येवमादयो धर्म्मा पठिताः तेषां विधानं विवक्षुराह षोड़शिसाम्ना स्तोष्यमाण इति, ननु उक्तं त्वया चतुर्थेऽहनि षोडशी उत्पन्न इति तत प्रकरणे चैव धर्मा वक्तव्याः स्युः तत् किमिदं विप्रकरणे गुणविधानम आरभ्यत इति यदा च तस्मिन्नेव प्रकरणे यस्मादन्यो न परो अस्ति जात इत्येतदादिं मन्त्रं विधायोक्तम उद्गाता ग्रहमवेक्षेत इति इदञ्चावेक्षणविधानं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते तदिदमं अवेक्षणं प्रकरणे स्तोत्रान्ते उक्तं तत्रायं संशयः किं कालं प्रति तावत् किं तस्मिन्नेव कालेऽवेक्षणमथान्यस्मिन्निति तथा किं हविर्द्धानस्थस्यैव अथावेक्षणप्रवृत्तिः सदसीति अवेक्षणं हि सदसि प्रवृत्तं सोमानां सौम्यस्य च तथा एते धर्मा हिरण्यसम्प्रदानादयः चतुर्थोत्पादाः अयञ्च षोड़शी प्रकरणान्तरेष्वपि श्रूयते

---

* शाट्यायनेऽप्येवम्।

सर्वस्तोमातिरात्रादिषु तत् किमेते धर्माः प्रकरणस्थस्य भवन्ति उत प्रकरणान्तरेष्वपि षोडशिनं भजन्त इति कुतः पुनरयं संशय उच्यते, अप्राकृतत्वात् षोडशिनः तेन किं प्राकृतो हि विधिर्विकृतीर्भजते अप्राकृतस्तु न वचनाद्विकृतीर्भजत इति अतोऽयमाचार्य एतान्मोहान् परितितीर्षुः सार्वक्रतुकानन्तरं षोडशिनो विधानमारभते कथम् एतं सार्वक्रतुकं विधानं षोडशिनः स्यादिति यदि ह्येतं विधानमाचार्यः प्रकरण आम्नायस्य तद्विषयमेवाभविष्यत् तन्माभूदतो विप्रकरण आरम्भः षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाणे यथासनमुपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोडशिग्रहमवेक्षेत उद्गाता यस्मादन्य इति एष पदानां विच्छेदः अर्थो वक्ष्यते षोडशिसाम्नेति कर्त्तृकरणलक्षणा तृतीया स्तोष्यमाणे इति भविष्यत्कालोपदेशः यथासनमुपविश्य सम्स्थायासने निःसृप्य समस्तोपस्थानं कृत्वा कृत्स्नेन वा अकृत्वा वा स्वस्मिन्नासन उपविश्य हविर्द्धानं गत्वा षोडशिग्रहमवेक्षेत उद्गाता यस्मादन्य इत्यनेन मन्त्रेण, ननु षोडशिसाम्नेति सामग्रहणं किमर्थं यदायं षोडशिशब्दः कृतेऽपि सामग्रहणात् स्तोत्रवाची भविष्यत्येव अयं हि षोडशिशब्दः त्रिषु वर्त्तते स्तोत्रे ग्रहे सम्स्थायामिति स्तोत्रे तावत् योगाय त्रीषु द्विपदासु स्तुवता षोडशिना स्तुत इति ग्रहे प्रातःसवने षोडशिनं गृह्णीत तृतीयसवने प्रजनयतीति स्वआयतने षोडशी गृह्यत इति च सम्स्थाया सोऽब्रवीत् षोडशी तेऽयं यज्ञक्रतुरस्त्विति सोऽयं षोडशिशब्दः प्रयुज्यमानः स्तोमग्रहसम्स्थासु इत्यर्थात् प्रतीयते तदिह षोडशिना स्तोष्यमाण इत्युक्ते ऋतेऽपि सामग्रहणात् स्तवनसामर्थ्यात् साम्नेति गम्यत एव तत् किमिदं सामग्रहणमिति अत्रोच्यते अस्य षोडशिनः

उक्थानन्तरविधानं तस्मिन्नेव क्रमे धर्मा प्राप्नुवन्ति इदञ्च षोड़शी सामसस्थान्तरेऽपि प्रयुज्यते तदस्यान्यस्मिन् स्थाने प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवन्ति उत नेत्येष संशय सोऽयमाचार्य सामग्रहणं करोति कथं स्थानान्तरेऽपि प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवेयुरिति क्व पुनरस्य स्थानान्तरे प्रयोग अत्यग्निष्टोमे षोड़शिनं गृह्णीयादिति ॥१॥

एवमेव प्रात सवने* ॥ २ ॥

योऽयं षोडशिग्रहस्यावेक्षणे विधिरुक्त षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाण इत्येतदादि तेनैव प्रात सवनेऽप्यवेक्षेत यदि प्रात सवनेऽपि गृह्णीत प्रात सवने षोडशिनं गृह्णीतन्त तृतीयसवने प्रजनयति ॥ २ ॥

यदि चोत्तरयोरपि गृह्णीयु * ॥ ३ ॥

यद्युत्तरयोरपि सवनयोर्गृह्णीयु तयोरप्यनेनैव प्रकारेणा वेक्षेत ॥ ३ ॥

अश्वं कृष्णं पूर्वस्यां सदसोद्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जप्य * ॥ ४ ॥

उक्त अश्व कृष्णं उपतिष्ठति साम्नेक्ष्यायै तस्य स्थाननिर्देश क्रियते अश्व इति प्रतीतपदार्थक शब्द कृष्ण इति वर्णनिर्देश पूर्वस्यां सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ ४ ॥

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

अपरस्यां प्राङ्मुख इति शाण्डिल्य* ॥ ५ ॥

अपरस्या सदसो द्वारि प्राङ्मुखोऽश्वस्तिष्ठेदेव शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ ५ ॥

कृष्णाभावे श्याव* ॥ ६ ॥

कृष्णस्याश्वस्याभावे श्याव स्यात् श्याव इत्यनिरुक्तो वर्ण न कृष्णो न श्वेत तयोरन्तरेण वर्त्तते ॥ ६ ॥

तदभावे य कस्याश्व* ॥ ७ ॥

तस्याभाव तदभाव तदिति पूर्वनिर्द्देश तस्य श्यावाश्वस्या भावे य कस्याश्व स्यात् अथ य कस्य इति सिद्धे किं पुनरश्वग्रहण-मधिक क्रियतेऽश्व इति उच्यते, अन्यत्राप्यभावे य कस्याश्व स्यात् यथा तस्मा अमुमादित्यमश्व श्वेत कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तथा अश्वश्यावो दक्षिणा सद्यनिरुक्त सब्रह्मणे देय इति तत्रापि श्वेतश्या-वयोरभावे य कस्याश्व स्यात् ॥ ७ ॥

गौर्वाजोवाश्वाभावे* ॥ ८ ॥

यद्यश्वो न स्यात् गौर्वाजो वा भवेत् अथेहाश्वग्रहण पुन किमर्थम् उच्यते, तदभावे य कस्याश्व इत्युक्त श्वेतश्यावयोरप्यभावे सद्य

* आश्वलायनेऽप्येवम्।

स्तोपहव्ययो श्च, कस्मान्न इति तयोरपि गौर्वाजो वाम्नाभाव इति प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमश्वग्रहणं करोति, कथ, षोड़शिन्येव गौर्वाजो वाम्नाभावे भवेत् न तथातयोरपीति ॥ ८ ॥

योऽथ सामाङ्ग ब्रूयात् स हिरण्यं धारयेत्* ॥ ९ ॥

उक्त हिरण्यसम्प्रदान षोड़शिना स्तुवत इति तद्विवेकार्थमाह, यो य षोडशिसाम्न अङ्ग ब्रूयात् स स हिरण्य धारयेत् स्वस्या स्वस्या भक्तौ। ॥ ९ ॥

उद्गाता निधनमुपयत्स्तु* ॥ १० ॥

उद्गाता निधन ब्रुवत्सु त हिरण्य धारयेत् ॥ १० ॥

सर्वे वाभिम्टशेयु* ॥ ११ ॥

सर्वे वा हिरण्यमभिम्टशेयुर्निधनमुपयन्त ॥ ११ ॥

अवसर्पति प्रथम पर्याय गायेच्छन्नम्* ॥ १२ ॥

अवसर्पत्यादित्ये षोडशिसाम्न प्रथम पर्य्याय गायेत् छन्नम अप्रकाशम् अव अधोभावे स्टगतौ ननु कथमेतद्गम्यते यथा अव सर्पत्यादित्यइति उच्यते उपरिष्टाद्वक्ष्यत्यस्तमिते तृतीयमावि रिति ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

विषिते द्वितीयम्मध्येन* ॥ १३ ॥

विगते सिते विषिते विगते शुक्ले वर्णे द्वितीय पर्य्याय गायेन्मध्य मेन स्वरेण ॥ १३ ॥

अस्तमिते तृतीयमावि* ॥ १४ ॥

अस्तङ्गते आदित्ये तृतीय पर्याय गायेत प्रकाशम ॥ १४ ॥

यदोपाकुर्युस्तुवीरन्नेव † ॥ १५ ॥

इह प्रथम कालनियमः कृत अवसर्पति प्रथम पर्य्यायमित्ये तदादि सोऽय विकल्पयति यदा यस्मिन काले उपाकुर्युरध्वर्यव तस्मिन्नेव काले स्तुवीरन न स्व कालमाद्रियेरन अपरे विनिवेश वर्णयन्ति सन्धिकाले षोडशिनि अत्यग्निष्टोमेऽहनि अतिरात्रे रात्रा विति, अपरे ब्रुवते विचारित, किमर्थमिदम षोडशिन उद्गातुरिति उच्यते अत्राचार्य्याणामुभयथा प्रतिपत्ति येषामहरन्ते तेषामह न्युपाकरण येषा रात्रौ तेषा रात्राविति अतोऽयमाचार्य्य आर भते यदोपाकुर्यु तदा अप्रकाश स्तुवीरन्नेवेति अथ तत्र क स्वर इत्युच्यते ॥ १५ ॥

अहनि छन्नं रात्रावावि † ॥ १६ ॥

---

* आम्नायसंग्रहेऽप्येवम्।

† आम्नायसंग्रहेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

यदाहन्युपाकुर्युं तदा अप्रकाश स्तुवीरन् रात्रौ प्रकाशम् ॥ १६ ॥

उद्गात्रे दद्यादश्वद्धिरण्ये दक्षिणावत्सु* ॥ १७ ॥

उद्गात्रे दद्यात् यजमान अश्वहिरण्ये अश्वस्य हिरण्यस्य च हिरण्ये दक्षिणावत्सु यज्ञेषु अथ दक्षिणावत्स्विति किमर्थम् अदक्षिणेषु दानप्रसङ्ग एव नास्ति उच्यते, पश्यत्यय सत्रेष्वङ्गदक्षिणाप्रसङ्ग तेन सत्यप्यङ्गदक्षिणाप्रसङ्गे सत्रेषु षोडशिन्यश्वहिरण्ये निवर्त्तयति ॥१७ ॥

सत्र एव ग्रहस्य भक्षयेयुरैन्द्र॑सद्द इत्युदस्य हरिवद्-हरिकासु चेत् स्तुवीरन् † ॥ १८ ॥

षोडशिग्रहस्य सत्र एव भक्षयेयु नैकाहाहीनेषु ऐन्द्र सह इत्यनेन यजुषा उदस्य हरिवद्धरिकासु स्तुवीरन यो॑ऽस्मिन यजुषि ह रि वच्छन्द तम् उत्क्षिप्य उत्सृज्य यद्यहरिकासु ऋक्षु षोडशिन स्तुवीरन् अथ पुन हरिवतीषु स्तुवीरन नैव हरिवच्छन्दमुदस्येयु हरिवत् एतमेव मन्त्र प्रयुञ्जीरन अचैतच्छब्द किमर्थं सत्र एवेति उच्यते, न केवल षोडशिग्रहस्य अन्ये ये ग्रहास्तेषामपि च सत्र एव भक्षयेयु नैकाहाहीनेषु एतस्यान्यतरस्मिन व्यक्ते नियाम्यानां द्रव्यानां भक्षयेयुरित्येतदादिना ॥ १८ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम ।

† आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

अनुष्टुप्छन्दसा चमसस्य ॥ १९ ॥

षोडशिनि स्तोत्रे यश्चमस तस्यानुष्टुप् छन्दसा भक्षयेयु ॥१९॥

पूर्वेण वा* ॥ २० ॥

मन्त्रेण चमसस्य भक्षयेयु ऐन्द्र सह इत्यनेन उदस्य हरिवद हरिकासु स्तुवीरन्नित्यनुषज्यतएव ॥ २० ॥

तथा कुर्वन्निन्द्रस्य सम्राड्वरुणस्य राजा तौ ते भक्ष्य चक्रतुरग्र एत तयोरहमनुभक्ष्य भक्षयामि वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यत्विति ग्रहस्य* ॥ २१ ॥

तथा कुर्वन पूर्वेण मन्त्रेण चमसस्य भक्षणम इन्द्रस्य सम्राड्वरुणस्य राजेत्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ग्रहस्य भक्षयेयु ॥ २१ ॥

इन्द्रमिद्धरीति वा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधिकया* ॥ २२ ॥

इन्द्रमिद्धरिवदित्येतयर्चा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधिकया भक्षयेदिति विकल्प ॥ २२ ॥

---

* शाखान्तरोऽप्येवम् ।

ऐन्द्र१८ सत्र इति चमसस्य सत्रे त्रिष्टुप्छन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति गौतम ॥ २३ ॥

वाजपेयसाम्नि त्रिष्टुप् छन्दसा इत्येव छन्द आदेश कृत्वा भक्षयेदिति गौतम आचार्य्य आह तच्छन्दस्त्वात स्तोत्रस्य ॥ २३ ॥

अनुष्टुप्छन्दसेति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ † ॥ २४ ॥

अनुष्टुप्छन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्यावाहतु यदूर्द्ध्वमुक्थेभ्य अनुष्टुभ सभाग इति अनुष्टुप् छन्दसा रात्रौ ॥ २४ ॥

अनुष्टुपच्छन्दसा रात्रौ † ॥ २५ ॥

न भक्षयेयु अनुष्टुभत्वात रात्रे ॥ २५ ॥

पृथक् त्टचेभ्य सन्धौ हि कुर्यु † ॥ २६ ॥

पृथङ्नानेत्यर्थ नानात्टचेभ्य सन्धौ हिकुर्यु नानादैवत्यत्वाद्दृचानाम ॥ २६ ॥

इष्ट यजुष इति भक्ष्य † ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

दृष्टयजुष इत्यनेन यजुषा मन्त्रो भक्ष्य ॥ २७ ॥

गायत्रच्छन्दसातिरिक्तस्तोत्रेष्विति गौतम* ॥ २८ ॥

अतिरिक्तस्तोत्रेषु गायत्रच्छन्दसा भक्षणमिति एव गौतम आचार्यो मन्यते समाप्तेषु भक्षछन्द सु पुनरुपक्रमे कोऽन्यो गायत्र्यात् स्यादिति ॥ २८ ॥

पृथगभक्षच्छन्दोभिरनुपूर्वमिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ* ॥२९॥

यानि चत्वारि भक्षच्छन्दांसि तै पृथक् पृथक् आनुपूर्व्येण चतुर्ष्वन वेक्ष्य तदानुपूर्व्येण भक्षयेयुरिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यावाचार्यावा हतु सम्भवाच्च सर्वेषा भक्षच्छन्दसाम अर्थाच्च, कोऽर्थ अग्न्यादीना देवतानाञ्च छन्दोभावात ॥ २९ ॥

अनुष्टुपच्छन्दसा वा ॥ ३० ॥

मन्त्रेण भक्षयेयु अनुष्टुप्भागनिमित्तत्वात यदूर्द्ध्वमुक्थेभ्य अनुष्टुभ सभाग इति ॥ ३० ॥

अच्छन्दसा वा* ॥ ३१ ॥

अच्छन्दसा वा मन्त्रेण भक्षयेयु उपयुक्तत्वात् भक्ष्यच्छन्दसाम ॥३१॥

शाण्डिल्ययाऽप्यव*

सन्धिवद्वा* ॥ ३२ ॥

यथा वा सन्धौ तथा वा भक्षयेयुः प्रकृतत्वात् मन्त्रस्य अनुप देशाद्वान्येषाम् ॥ ३२ ॥

इति तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आहिताग्निरसोमयाजी परं सोमेन याजयित्वा परि-भक्षं कुर्वीत* ॥ १ ॥

उक्ता योऽग्निनो धर्म्मा सोमस्य च भक्षविधानमुक्तं यावदृत्विक्सोऽश्नोतीति साम्प्रतमुपरि भक्षविधानमुच्यते आहिताग्निः आहिता अग्नयो येन स आहिताग्निः असोमयाजी येन सोमेन इष्टं स सोमयाजी न सोमयाजी असोमयाजी परम् अन्यं सोमेन याजयित्वा अपरिभक्षं कुर्वीत अपरिभक्ष इति कर्मणः संज्ञा परस्याग्निषु येन सोमो भक्षितः तेन स्वाग्नय परिभक्षिता पितरश्च तदपरिभक्षार्थमिदं कर्मारभ्यते ननु आहिताग्निग्रहणं किमर्थमिति यदा

---

* आश्वायनोऽप्येवम् ।

अवक्ष्यदसोमयाजीति नह्यनाहिताग्नेः सोमयागः स्यात् अन्यार्थं न वाहिताग्नित्वं विज्ञायते इह गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयेषु आज्याधिश्रयणद्रप्सानिधानाज्यग्रहणान्यादेक्ष्यन्ते कृताया प्रातराज्ञ तात्राज्य गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासयेत् कंसे चमसे वा द्रप्सानवधाय दक्षिणाग्नावुपसादयेत् स्फ्यदर्भमुष्टी च पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चादाहवनीयस्योपविश्य स्रुवेण स्रुच्याज्य गृह्णीयाद्यावदगृहीती स्यादिति अस्य च कर्मणो नान्तरेणाहिताग्नेः प्रसिद्धिः तदेवमर्थादाहिताग्नित्वे सिद्धे इदुच्यते आहिताग्निरित्येतदनर्थकं तस्मादाहिताग्निग्रहणं न कर्त्तव्यं क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् उच्यते, यद्याहिताग्निग्रहणं न कुर्य्यात् अनाहिताग्नेर्याजनप्रसङ्गो न स्यात् सोऽयमाहिताग्निग्रहणं करोति आहिताग्निरसोमयाजी परं सोमेन याजयित्वा इत्थं कर्म कुर्यात् अनाहिताग्निर्याजयित्वापि परं न वेदं कुर्य्यात् यावता तस्याग्नयो नैव सन्ति* येषामपरिभ्रंशार्थमेवेदं कर्म्म क्रियते अथासोमयाजीति किमर्थं यावता वक्ष्यति सोमयाज्यपीति शाण्डिल्य इति असोमयाजिग्रहणं कथमुच्यते अनिष्टप्रथमस्येदं कर्म स्यात् इति सोमयाजी हि अनाहिताग्निरपि भवति सत्रेषु तथाप्यसावसोमयाज्येव अथ परग्रहणं किमर्थं यदा याजयित्वं सिद्धमेतत् परमिति उच्यते, परग्रहणं परमेव याजयित्वा न पितरं वा पुत्रं वा भ्रातरं वेति निगुणं स्वजनं एभ्यो योऽन्यः परः पर एव सः ॥१॥

सोमयाज्यपीति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

सोमयाज्यप्येतत् कर्म कुर्यादिति शाण्डिल्य आचार्य आह, साम्प्र तमस्यापरिभवस्य कर्मण कर्त्तव्यतोच्यते ॥ २ ॥

हुतायां प्रातराहुतावाज्य गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासयेत ॥ ३ ॥

हुताया प्रातराहुतौ हुतेऽग्निहोत्र आज्य घृत गार्हपत्याग्नावधिश्रित्य उदक् उद्वासयेत् ॥ ३ ॥

कंसे चमसे वा द्रप्सानवधाय दक्षिणाग्नावुपसादयेत्* ॥ ४ ॥

कंसे वा भाजने दारवे वा चमसे दधिद्रप्सानवधाय दध्यवयवान दक्षिणाग्ने समीपे स्थापयेत ॥ ४ ॥

स्फ्यदर्भमुष्टी च* ॥ ५ ॥

स्फ्यस्य दर्भमुष्टिस्य स्फ्यदर्भमुष्टी दक्षिणाग्ने समीपे स्थापयेत् ॥५॥

पश्चिमेन गार्हपत्य गत्वा पश्चादाहवनीयस्योपविश्य स्रुवेण स्रुच्याज्य गृह्णीयाद्यावद्गृहीतो स्यात्* ॥ ६ ॥

द्रप्सान् स्फ्यदर्भमुष्टी च स्थापयित्वा अनन्तर पश्चिमेन प्रदेशेन

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

गार्हपत्यस्य गत्वा आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य यत्तदाज्य गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासित तस्मात स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयात् यावद् गृहीती स्यात यदि चतुर्गृहीती यदि पञ्चगृहीती ॥ ६ ॥

तज्जुहुयादिमामग्ने शरणि मीमृषो न इममध्वानं यमगाम दूरमापि पिता प्रमति सोम्यानां भृमिरस्यृषि कृन्मर्त्यानाꣳ स्वाहेति* ॥ ७ ॥

यदि चतुर्गृहीत यदि पञ्चगृहीत तज्जुहुयादिमामग्ने इत्ये तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ७ ॥

एवमेव गृहीत्वापां पुष्पमस्योषधीनाꣳ रसोग्ने प्रियतमा तनूरिन्द्रस्य प्रियतमꣳ हवि स्वाहेति* ॥ ८ ॥

एवमेव गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीत यदि पञ्चगृहीत अपा पुष्प मित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण जुहुयात ॥ ८ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान गृहीत्वा दध्न उत्तम विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहेति* ॥ ९ ॥

आज्यस्य पूर्वान ग्रहान गृहीत्व यदि चतुर्गृहीत चीनाज्यस्य

---

* शाखान्तरेऽप्येवम

गृहीत्वा दध्न उत्तम यदि पञ्चगृहीत चत्वार आज्यस्य गृहीत्वा दध्न उत्तम विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहेति अनेन यजुषा जुहुयात् ॥ ९ ॥

दधिशेषं स्रुच्यानीयोदङ्ङावृत्य प्राश्नीयात्तव सोम व्रते वय मनस्तनूषु पिप्रत प्रजावन्तो अशीमहीति* ॥ १० ॥

दध्नो गृहीतावदानस्य अवयव स्यात् त स्रुच्यानीय स्रुचि कृत्वा दङ्ङावृत्य प्राश्नीयात् तव सोम व्रते वयमित्येतदादिना यथास्रुचि तेन मन्त्रेण ॥ १ ॥

प्रक्षाल्य स्रुच यथेत प्रत्याव्रज्य प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणा दक्षिणाग्ने स्थण्डिलं समुह्याद्भि सम्प्रोक्ष्य स्फ्येन सकृदुल्लिख्योल्मुकमुपनिधाय दर्भानुपस्तीर्याप उपनिनीया-मोषा द्रप्सानाग्निपृणुयादवमेभ्य पितृभ्य स्वधा सह भक्षेभ्य इति प्रथमम* ॥ ११ ॥

प्राश्य दधिशेषम आचम्य प्रक्षाल्य स्रुच अग्निस्तत्क्षण सोमप्राशे यथागत प्रत्याव्रज्य दक्षिणाग्ने समीप प्राचीनावीतित्वमुक्त गृह्ये एव प्राचीनावीती भवतीति तत्कृत्वा दक्षिणाग्ने दक्षिणे प्रदेशे स्थण्डिल समुह्य शोधयित्वा अद्भि सम्प्रोक्ष्य स्फ्येन सकृदुल्लिख्य उल्ले-खन कृत्वा उल्मुक उपनिधाय उल्मुक लेखाया समीपे निधाय दर्भा-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम।

नुपस्तीर्य अपो निनीय दर्भेषु अमीषा द्रव्याणान्निपृणयात ये ते-
न्धिद्रव्ये कये चमसे च कृत्वा दक्षिणाग्ने समीपे स्थापिता तेषा
ग्र गृहीत्वा तेषु दर्भेषु निपृणयात् निदध्यात् अवनेभ्य इत्यनेन
यथा तेन मन्त्रेण प्रथमम ॥ ११ ॥

और्वेभ्य काव्येभ्य इत्येवमेव दक्षिणा पृथक* ॥ १२ ॥

योऽय विधिरुक्त प्रथमस्य निपरणस्य अनेनैव विधिना तस्य दक्षिणार्द्धे द्वितीयस्य निपरण कुर्यादौर्वेभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तदनन्तर मनेनैव विधिना तृतीय निदध्यात् काव्यम इत्यनेन उक्त पितृभिरिति सर्वत्रानुसहरेदित्येतदादि ॥ १२ ॥

अत्र पितरो मादयध्व यथाभागमित्युक्तोदङ्ङावर्त्ते-तासित्वा यावन्मन्येत तावदभिपर्या वर्त्तमानो जपेदमी मदन्त पितरो यथाभागमनन्तरिता पितर सोमपीथादिति †॥ १३॥

एव सर्वेषा निधान कृत्वा अत्र पितरो मादयध्व यथाभाग मित्युक्त्वा आसित्वा यावत् मन्येत तावत् यावन्त मन्येत मनुष्याणां भोजनकाल तावन्तमासित्वा भुक्त पितृभिरिति मत्वा तत आभि-मुख्येन पर्य्यावर्त्तमानो जपेत् अमीमदन्त पितर इत्येत यथासूचित मन्त्रम ॥ १३ ॥

---

* आश्वा।यथा।ऽप्यवम।

† आश्वायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

तान दर्भान द्रप्साꣳश्च दक्षिणाग्नौ प्रहरेत्॥ १४ ॥

तान दर्भान येषु निपरण कृत ताश्च द्रप्सान ये निहिता तान दक्षिणाग्नौ प्रहरेत् प्रक्षिपेत्॥ १४ ॥

इति तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अतोऽनन्तर कर्त्तव्यमित्युच्यते ।

यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य गृहान् व्रजञ्जपेद्गृहा मा बिभीत मावेपिढ्वमूर्जं बिभ्रत एवमस्यूर्जं बिभ्रद्द सुमना सुमेधा गृहानेमि मनसा दैवेन येषामध्येति प्रसवसन्नेषु सौमनसो बहुर्गृहानुपह्वयामहे तेनोजानन्तु जान उपह्वता इह गाव उपह्वता अजावयोऽथो अन्नस्य यो रस उपह्वतो गृहेषु न इति* ॥ १ ॥

इह प्राचीनावीतिना कर्म्म कृत पैतृकमनन्तरमाह यज्ञोपवीती भूत्वेति यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य अप स्पृष्ट्वा गृहान व्रजन् जपति गृहामाबिभीतेत्येतदादि यथासूचित मन्त्रम् अत्रोच्यते गृहान व्रजन जपेदित्याह अथेदं पूर्वं कर्म कस्मिंश्चिद्देशे कृतमिति

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।*

येनेदानीमाह गृहान व्रजन् जपेदिति तत्रैके तावद्वर्णयन्ति योऽग्नि-
होत्र एवासौ यज्ञभूमिगत अतस्तस्मिन देशे इद कर्म कृतमिति
अतोऽनन्तर गृहान व्रजन्निदञ्जपेदिति, अपरे वर्णयन्ति त्रेताग्निशरण
हविर्गृहेभ्य पृथगेव भवति तस्मिन्निद कर्म कृत्वा गृहान व्रजन्नेत
ज्जपेदिति उभयमविरुद्धम ॥ १ ॥

पश्चाच्छालाग्नेरुपविश्य जपेदिह गाव प्रजायध्वमिहाश्वा
इह पुरुषा इहो सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषीदत्विति* ॥२॥

गृहान प्रविश्य शालाग्ने पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य जपेदिह गाव
प्रजायध्वमित्येतदादि यथासूत्रितम ॥ २ ॥

अग्नेस्तृणानि प्रत्यस्य य सुहृत्तमभिभाषेत* ॥ ३ ॥

शालाग्ने समीपे यानि तृणानि प्रातर्होमस्तरणसम्बन्धीनि तानि
प्रत्यस्य योऽस्य सुहृत्तस्य पिता वा पुत्रो वा भार्य्या वा त प्रथम-
मभिभाषेत ॥ ३ ॥

गोषु गा अपि सृजेदुपेदमुपपर्चनमासु गोषूपपृच्यता-
मुपर्षभस्य रेतस्युपेन्द्र तव वीर्य्य इति* ॥ ४ ॥

गोषु गा अपिसृजेत् या अस्य स्वागाव तासु या दक्षिणा प्राप्ता
तामिश्रयेत् उपेदमुपपर्चनमिति यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

---

* शाखायामोऽप्येवम् ।

सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेत् ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य गवामयनस्य विधिं विवक्षितं तं विवक्षुः सर्व-सत्राणां सामान्यं विधानमारभते सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदिति सत्रेष्वित्यधिकरणे सप्तमी सर्वानिति निरवशेषवाची शब्दः सत्रेषु सर्वान् सत्रिणः अध्वर्युर्दीक्षयेत् ॥ ५ ॥

दीक्षिष्यमाणान्दर्शयेत स्वस्त्यात्रेयमरुन्धतीं ध्रुवमुदपात्र य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यते* ॥ ६ ॥

दीक्षिष्यमाणान स्वस्त्यात्रेयादीनि दर्शयेत् दृशिरेः प्रेक्षणे स्वस्त्यात्रेय आदर्शं छज्वन्यत् ॥ ६ ॥

नैतानि परासु पश्यतीति† ॥ ७ ॥

किमर्थं पुनरेषां दर्शनमुच्यते नैतानि परासु पश्यति येषां पराभूता असवः प्राणाः मुमूर्षवस्ते स्वस्त्यात्रेयादीनि न पश्यन्तीति ॥ ७ ॥

तान्न दीक्षयेत्† ॥ ८ ॥

तान परासून दीक्षयेत् कस्माद्यत असमाप्ते सत्रे तेषां मृत्यु

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

भवति एतत् विधानं संवत्सरसत्र यावद्गृहपत्य ऊर्द्ध्वं मृतस्य विधान दर्शनात् ॥ ८ ॥

दीक्षिष्यमाणा संवदेरन् सह न साधुकृत्या नाना पाप-कृत्या यस्मिन् सत्रे* ॥ ९ ॥

दीक्षाकाले उपस्थिते संवदेरन एतत् समय कुर्यु सह न साधु कृत्या साधूना कर्मणा या क्रिया सा न साधारणी या पापानां सा पृथक् अस्मिन सत्रे ॥ ९ ॥

अथ यत् पुरा चकृम कर्त्तास्मस्य यथोपस्थितमेव नस्त-दिति* ॥ १० ॥

अथ यत्पुरासत्रा कृतवन्त कर्त्तास्म यथोक्त करिष्याम यथोप स्थितमेव नस्तदिति यद्य करोति तस्यैव तदिति, ननु अनुक्तेऽप्येवमेव नैश्चन्येन कृतमन्यस्मिन्नृच्छति कर्मकर्त्तार गच्छति अत्रोच्यते, प्राक् सत्रदीक्षाया तेषां साधारण इष्टकापशुर्भवति ऊर्द्ध्वञ्च वक्ष्यति संवत्सर संवसेयुर्द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा यावद्वा सुनुयुरिति तस्मा त्तन्निवृत्त्यर्थमारभते यस्मिन सत्रे इति ॥ १० ॥

तेषां दीक्षाप्रभृति पत्नीशालायां भोजनसंवेशने स्या-ताम्* ॥ ११ ॥

---

* शाखान्तरपाठोऽप्येवम् ।

तेषां सत्रिणां दीक्षामारभ्य पत्नीशालाया भोजनं सवेशनञ्च भवेतां प्रभृति शब्द आदौ ॥ ११ ॥

उपवसथ्यप्रभृत्याग्नीध्रीये* ॥ १२ ॥

उपवसथ्याऽहः आरभ्य सत्रिणां भोजनसंवेशने आग्नीध्रीये भवेयाताम ॥ १२ ॥

सन्धिवेलयोर्वाचं यच्छेयु* ॥ १३ ॥

द्वयोरपि सन्धिवेलयोर्वाग्यमनं कुर्य्यु आसूर्य्योदयादानक्षत्रदर्शनाच्च ॥ १३ ॥

विचक्षणान्तां वाचं भाषेरन्* ॥ १४ ॥

वाग्यमनादनन्तरं यां वाचं भाषेरन तां विचक्षणान्तां विचक्षणमन्ते यस्या सा विचक्षणान्ता, अपरे ब्रुवते विचक्षणान्तामिति साध्वन्तां वाचं ब्रूयुरिति पूर्वएव तु यः श्रेयान तस्य साधुवचनं प्रसङ्गोऽस्ति ॥ १४ ॥

न कञ्चनाभिवादयेरन* ॥ १५ ॥

योऽप्यवश्यमभिवादनीय तमपि नाभिवादयेरन् चनेत्यथ निपात नेत्ययं प्रतिषेध ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम्।

न शूद्रेण सम्भाषेरन* ॥ १६ ॥

न शूद्रेण सह सम्भाषणं कुर्यु ॥ १६ ॥

नाधिष्ण्य उत्तपेरन* ॥ १७ ॥

ये परिगृहीता अग्नय तान्मुक्त्वा अन्येष्वग्निषु नोत्तपेरन ॥ १७ ॥

न प्रतीच्या द्वारा पत्नीशालाया निष्क्रामेयु* ॥ १८ ॥

स्पष्टोऽर्थ ॥ १८ ॥

प्राञ्चमुदञ्च वोच्चार कुर्वीरन* ॥ १९ ॥

देवयजनस्य प्रागुदग्वा निष्क्रम्य मूत्रपुरीषे कुर्वीरन ॥ १९ ॥

न बहु वदेयु* ॥ २० ॥

नाप्रयोजन बहु वदेयु ॥ २ ॥

न दन्तान् दर्शयेरन* ॥ २१ ॥

न कस्यचिद्दन्तान दर्शयेरन जायते वाव दीक्षयेति ॥ २१ ॥

नाङ्गनस्याश्नीयु* ॥ २२ ॥

हविरुच्छिष्टभक्षा स्यु ॥ २२ ॥

---

* माध्यायनोऽप्येवम्

नैनानन्यो अन पश्येत्* ॥ २३ ॥

नैनान भुञ्जानानन्य पश्येत् परिवेष्टृभ्योऽन्यत्र ॥ २३ ॥

सर्वेषां सवनानां प्राश्नीयु* ॥ २४ ॥

सर्वेषां सवनाना सवनमुखीयान भक्षयित्वा सत्रेषु नाराशंसेषु भोजन कुर्यु ॥ २४ ॥

क्रोधानृते वर्जयेयु* ॥ २५ ॥

स्पष्टार्थ ॥ २५ ॥

एतानि व्रतानि दीक्षासु † ॥ २६ ॥

एतानि यथोद्दिष्टव्रतानि दीक्षासु भवन्ति ॥ २६ ॥

दीक्षोपसत्सु वा † ॥ २७ ॥

अथवा दीक्षासु चोपसत्सु च ॥ २७ ॥

आवा सत्रान्तात् † ॥ २८ ॥

यावद्वा सत्रसमाप्तिरिति एतानि यथासम्भव स्यु ॥ २८ ॥

---

* आह्यायणेऽप्येवम् ।

† आह्यायणे एतदत्र नास्ति ।

उदयास्तमयावभ्याश्रावणञ्च बहिर्वेदि प्रहृते वर्जयेयु* ॥ २९ ॥

आदित्यस्य उदयास्तमयौ अभ्याश्रावणञ्च हविष प्रहृते सुत्यासु बहिर्वेदि वर्जयेयु एतेषु कालेषु बहिर्वेदिस्थानमासन वा वर्जयेयु ॥२९॥

इति तृतीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

तेषाञ्चेदेनाऽन्यतमत्त्रयाणां किञ्चिदेयाद् गृहपतावुपहवमिच्छेरन् † ॥ १ ॥

तेषां उदयास्तमयाभ्याश्रावणाना बहिर्वेदि स्थान किञ्चिदाग च्छेत् गृहपतावुपहवमिच्छेरन उपहवे गृहपतिरधिकरणभूत गृहपते सकाशादुपहवमिच्छेयु ॥ १ ॥

तञ्चेदुद्गातरि † ॥ २ ॥

त यदि गृहपति एषां त्रयाणां किञ्चिदागच्छेत् उद्गातु सका शादुपहव गच्छेत् ॥ २ ॥

दोषानुपूर्व्येण वा सर्वेषाम † ॥ ३ ॥

---

* आह्वायको विशेषोऽस्ति ।

† आह्वायकाऽप्येवम् ।

दीक्षानुपूर्व्येण वा यो यस्मानन्तर दीक्षित स तस्मादुपह्वमिच्छेत ॥ ३ ॥

परिहृतासु वसतीवरीषु सविशेयु * ॥ ४ ॥

वसतीवरीपरिहरणे कृते तत स्वपेयु ॥ ४ ॥

तषाञ्चेत् कश्चित प्रेयादतीर्थेन निर्हृत्याहार्येणानाहिताग्नि दहेयु * ॥ ५ ॥

तेषा सत्रिणा यदि कश्चित म्रियेत तमतीर्थेन निर्हृत्य निष्काम्य आहार्येणाग्निना अनाहिताग्निन्दहेयु तेषा सत्रिणा आहार्येण लौकिकेनेत्येतद्विधान अनाहिताग्नेरपि ध्यासन दर्शयति ॥ ५ ॥

अरण्योरग्नीᳪ समारोप्य ते आप्मानेन निर्हृत्य निर्मन्थ्येनाहिताग्निम * ॥ ६ ॥

अरण्यो अग्नीन समारोपण कृत्वा मन्त्रवत्ते अरणी आप्मानेन तीर्थेन निर्हृत्य निर्मन्थ्येनाग्निना आहिताग्नि दहेयु ते इति किमर्थम उच्यते, प्रेतोऽत्राधिकृत अतस्ते इत्याह, ते अरणीतीर्थेन निर्हरेयु मत्वाहिताग्निमपि तीर्थेन, ननु यदा तावदुक्त दीक्षिष्यमाणान् दर्शयेत् स्वस्त्यात्रेयादीनि नैताभि परासु पश्यतीति तान् दीक्षयेदिति तददर्शिता नैव दीक्षन्ते तत् किमिदमारभ्यते तेषाञ्चेत्

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

कश्चित प्रेयादित्यादि अथ पुनस्तद्दर्शितोऽपि म्रियन्ते तत तद्विधानानर्थक्यम उच्यते यान्येतानि निमित्तानि तानि परिमित कालानि तेषां दीर्घसत्रेष्वसम्भव अतोविधान तदर्थम् ॥ ६ ॥

मध्यमस्य रात्रिपर्य्यायस्य दैवोदास होतृषाम स्यादौर्ड्ड-सद्मन वा* ॥ ७ ॥

इह सत्रिप्रकरणे मध्यमे पर्य्याये द्वे होतृषामनी पठिते तयोश्च द्वयोरेकस्मिन् क्रतौ सम्भवो नास्ति एकार्थत्वात् अतो ब्रवीति दैवो दास होतृषाम स्यादौड्डसद्मनञ्चेति विकल्पयति सत्रे ॥ ७ ॥

अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गायशा इति प्राम्विषुवतो व्यत्यास स्यातामिति गौतम* ॥ ८ ॥

इह सप्तक पठत्यौभिप्लविके द्वितीयेऽह्नि परितोषिश्च तास्तु त मिति माधुच्छन्दसश्च भर्गस्य यशो वेति तत् किमय विनिवेशार्थ विभाषित अथैकत्र यद्द्वयमेव विकल्पयति सोऽयमाचार्य्यो विनिवेश विकल्पयति अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गो यश इति प्राम्विषुवतो व्यत्यास स्यातामिति ये प्राग्विषुवतोऽभिप्लवा तेषु भर्गस्य यशसीति द्वितीयेऽहनि व्यत्यास स्यातामिति प्रथमे भर्ग द्वितीये यश इति ॥८॥

ऊर्द्धञ्च त्रिष्वभिप्लवेषु* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ऊर्द्ध्वञ्च विषुवत ये त्र्योऽभिप्लवा तेषु च भर्गो यशो भर्ग इति ॥ ९ ॥

यशोभर्ग इति परेषु* ॥ १० ॥

तेषामप्यूर्द्ध्वं येऽभिप्लवा उत्तरस्मिन पञ्चसि † तेषु यशो भर्ग इत्येव व्यत्यास स्यात् ॥ १० ॥

सकृद्द्विर्वा यश पुरस्तात्तथोपरिष्टाद्भर्ग इतरेष्वित्यपरम् ॥ ११ ॥

अपरमन्यद्विधान सकृद्द्विर्वा यश पुरस्ताद्भवेत् तथोपरिष्टाद्विषुवत त्रिष्वभिप्लवेषु सकृद्द्विर्वा यशो भवेत् भर्ग इतरेषु अभिप्लवेषु स्यात् ॥ ११ ॥

भर्ग पूर्वस्मिन् पञ्चसि यश उत्तरस्मिन्नित्यपरम्* ॥ १२ ॥

अपरम् अन्यत्तृतीय विधान भर्ग पूर्वस्मिन पञ्चसि स्यात् यश उत्तरस्मिन्निति अभिप्लवेष्विति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

एताभ्यामृक्तो वीङ्क भ्राड्भ्राड्योये* ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† पञ्चसीत्यसङ्गत पाठः पञ्चे इति साधु किन्त पञ्चस पुस्तकेष्व प्यनेकत्र सूत्रे वृत्तौ चैव दृश्यमानत्वैव रक्षितः ।

आभिप्लविक एव चतुर्थेऽहनि पठति वौङ्कश्शुद्धाशुद्धीयश्चेति तयोरप्येत एव विकल्पा स्युः ये भर्गयशस ॥ १३ ॥

विषुवत ऊर्द्ध वौङ्कमेव स्यादिति धानञ्जप्य * ॥ १४ ॥

विषुवत ऊर्द्ध येऽभिप्लवास्तेषु वौङ्कमेव स्यात् न शुद्धाशुद्धीयम इत्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते एवशब्दोऽवधारणार्थ ॥ १४ ॥

पञ्चमे यदहर्ग्रामे गेयं सन्तति स्यान्मानवात्पूर्वञ्चाम्नं स्यात* ॥ १५ ॥

पञ्चमेऽभिप्लवे यस्मिन्नहनि ग्रामे गेय सन्तति स्यात् तस्मिन्मानवात पूर्वञ्चाम्न स्यात् बृहत्याम अजाम्यर्थेन उक्तमर्षासीम युमत्तम इति गायत्र्यां य एवञ्चापत्य सन्तति शाक्करवर्णस्तान्युत्तरेष्विति ॥ १५ ॥

इषोवृधीयसमन्ते पृष्ठ्यानन्तये षष्ठे* ॥ १६ ॥

एव मशक पठति आभिप्लविके षष्ठेऽहनि इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति गायत्र्याश्वसूक्तश्च सकृदिषोवृधीय कुर्यात् मृज्यमान सुहस्त्येत्येतस्याचोरन्त्र त्रिणिधनञ्चाय्यास्य सकृत समन्त कुर्यात् सकृत् सकृदित्युक्तेन के स्पष्ट कतरस्मिन्नभिप्लव इति सोऽयमाचार्य्य स्पष्टी-

* शाण्डिल्ययोरप्येवम् ।

करोति पृष्ठ्यानन्तर्य्ये षष्ठेऽहनि इषोवृधीयस्य समन्तस्य इषोवृधीय समन्ते यस्याभिप्लवस्यानन्तर पृष्ठ्य स्यात्तस्य षष्ठेऽहनि कुर्य्यात् अथ षष्ठग्रहण किमर्थमिति चेत् यदा षष्ठे विषये एव एते उक्ते उच्यते आवृत्तस्याप्येतस्मिन पक्षसि नियमार्थम ॥ १६ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रिषु चतुर्थोऽभिप्लवो लुप्येत* ॥ १७ ॥

पूर्वस्मिन पक्षसि षष्ठे मासि त्रीनभिप्लवान पठति तत्र त्रिषु कर्त्तव्येषु प्रथमो लुप्यताम उतान्य इति सशय सोऽयमाचार्य्य आह त्रिषु कर्त्तव्येषु चतुर्थो लुप्येत प्राक्करवर्णवानिति ॥ १७ ॥

एत एवावृत्ताऊर्द्ध विषुवतोऽभिप्लवा * ॥ १८ ॥

य एते पूर्वस्मिन पक्षसि अभिप्लवा अनुक्रान्ता एत एव सर्वे उत्तरस्मिन पक्षसि आवृत्ता भवेयु उत्तमादुत्तमादारम्भेरन नतु प्रतिमासम ॥ १८ ॥

तेषां प्रतिलोममहान्युपेयु ॥ १९ ॥

तेषामभिप्लवानाम आवृत्ताना सताम अहान्यपि प्रातिलोम्येन कुर्यु षष्ठादह्न आरभ्य प्रातिलोम्येन यावत् प्रथमम ॥ १९ ॥

पृष्ठ्यस्वरसाम्नाञ्च* ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पृष्ठ्यस्य स्वरसामानस्य पृष्ठ्यस्वरसामान तेषा पृष्ठ्यस्वरसाम्नां उत्तरस्मिन पञ्चसि प्रातिलोम्येन अह्वान्युपेयु ॥ २० ॥

दशरात्रसमीपे त्रिषु चतुर्णामावृत्ताना प्रथमो लुप्येतेति धानञ्जप्य उत्तम दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति* ॥ २१ ॥

दशरात्रस्य सन्निकर्षे ये गोआयुष पूर्वोत्तरयोऽभिप्लवा तेषु चतुर्णामावृत्ताना य प्रथम स लुप्येत एव धानञ्जप्यो मन्यते उत्तमे चाभिप्लविके उत्तमे दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २१ ॥

विपरीतमेतच्छाण्डिल्यायनस्य † ॥ २२ ॥

एतद्विधान विपरीत शाण्डिल्यायनस्य विपयय प्रातिलोम्य उत्तमो लुप्येत प्रथम दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २२ ॥

विषुवत्समीपे च † ॥ २३ ॥

विषुवत्समीपे च येऽभिप्लवास्त्रयस्तेषु चैवमेव शाण्डिल्यायनस्य ॥ २३ ॥

त्रिष्वभाव दूषोवृधीयसमन्तयो † ॥ २४ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

त्रिष्वभिप्लवेषु कर्त्तव्येषु अभाव अक्रिया दूषोद्दधीयसम न्तयो' ॥ २४ ॥

भावस्त्वाचार्य्याणां भावस्त्वाचार्य्याणाम्* ॥ २५ ॥

दूषोद्दधीयसमन्तयो भाव आचार्य्याणा मतेन, तुशब्द अक्रियापेक्षानिवृत्त्यर्थ ॥ २५ ॥

इति तृतीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृष्ठ्ये रथमतिवहेयु पश्चात् प्राञ्च दक्षिणतो वोदञ्च बहिर्वेदि रथन्तरस्य स्तोत्रे* ॥ १ ॥

अभिप्लवे ये समयास्ते निर्णीता साम्प्रत पृष्ठ्यस्य धर्म्मा विवक्षिता तद्विवक्षुराह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति तूह ब्राह्मण प्रजापतिर्वा एता गायत्री योनिमपश्यत् स आदीधीतास्माद्योने पृष्ठानि सृजा इति स रथन्तरमसृजत तद्रथस्य घोषोऽन्वसृज्यतेत्येतदादि षणां पृष्ठानां रथन्तरादीनां घोषादयो धर्म्मा ज्योतिष्टोमप्रकरणे आम्नाता तेषाञ्च समुदितानामसम्भव ज्योतिष्टोमे तैश्च धर्म्मै प्रतिप्रयोगमवश्य

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

भवितव्य तत तत्प्रत्यनुष्ठेया यावता अनुब्राह्मणस्यान्तर्घोषा पृष्ठ धर्म्मा तत्प्रत्यनुष्ठेया इति तेषा समुदितानां प्रयोगविषयोऽय विधि स्तमाह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति अत्रोच्यते, तत किमिद पृष्ठ्यग्रहण यावता अभिप्लवस्यानन्तर पृष्ठ्य एव आभिप्लविकस्तु विधिरुक्त न च्छेषो विधिरुच्यमान आनन्तर्यादत्र पृष्ठ्यो भवत्येव वैरूपादीनाञ्चा सम्भवादभिप्लव इति उच्यते पृष्ठ्यग्रहण क्रियते विशेषविध्यर्थं पृष्ठ्याना समस्तानां धर्म्मार्थं पृष्ठान्यस्मिन सन्तीति पृष्ठ्य एतद्दर्शयति यत्र यत्र समुदितानि पृष्ठानि भवेयु तत्र तत्र धर्मा भवेयुरिति यथा विश्वजिति विश्वजिच्छिल्पेऽप्तोर्यामीति पृष्ठ्य इत्यधिकरणे सप्तमी आधारोऽधिकरणं आध्रियते रथघोषादयो धर्मा रथमतिवहेयु' शीघ्र वहेयु पश्चात्प्राञ्चन्देवयजनस्य पश्चात् प्राङ्मुख वहेयु दक्षिणतो वा उदञ्चम अतिवहेयु बहिर्वेदि वेदेर्बहि रथन्तरस्य स्तोत्रे रथन्त रस्य साम्न स्तोत्रे स्तूयमाने आस्तोत्रान्तात् ॥ १ ॥

बृहतो दुन्दुभिमाहन्यु * ॥ २ ॥

बृहत स्तोत्रे स्तूयमाने दुन्दुभिमाहन्यु स्तनयित्नुशब्दोऽनुकर्ष-णार्थं नहि शक्य स्तनयित्नुशब्द बलादुपपादयितुम् अतो दुन्दुभि वादयेयु बहिर्वेदीति प्रकृतम ॥ २ ॥

उपवाजयमाना वैरूपेण स्तुवीरन्नुपवाज्यमाना वा* ॥ ३ ॥

---

* आच्छायया ऽप्यवम

व्यजनेन इतरेतरम् उपवाजयमाना सन्त वैरूपेण साम्ना स्तुवीरन अन्यैर्वोपवाज्यमाना इतरेतरमेकेन व्यजनेन ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमान स्तुतमसीत्यनेन वातआवात्विति तृचेनानुमन्त्रयेत* ॥ ४ ॥

कतमस्यानुमन्त्रण व्यजनस्य यो घोषवाह ॥ ४ ॥

वैराजस्य स्तोत्र उपाकृत उपर्य्यनूरुसकल निधाय तृणे च तस्योपरि तिरश्चीमरणि निधायाभ्यात् सप्रजनन कृत्वा त्रि प्रदक्षिणमभिमन्थेद्गायत्र छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभ जागतमानुष्टुभ वैराजमिति गौतम* ॥ ५ ॥

वैराजस्य साम्न स्तोत्रे उपाकृते पुरस्ताज्जप जपित्वा उरोरुपरिष्टात् सकलम् आनुलोम्येन निधाय प्रस्थापयित्वा तृणे च तस्य सकलस्योपरि तिरश्चीमरणि स्थापयित्वा अभिमुखमात्मन अग्नेप्रजनन कृत्वा येन प्रदेशेनाग्नि अवतार्य्यते तदुत्तरारण्या त्रि प्रदक्षिणमभिमन्थेत् गायत्र छन्दोऽनुप्रजायस्वेत्येतदादिना मन्त्रेण एव गौतम आचार्य्य आह ॥ ५ ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जप्य* ॥ ६ ॥

* शाट्यायनोऽप्येवम

चतुर्भिश्छन्दोभिरिति धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते गायत्र छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभ जागतमानुष्टुभमिति ॥ ६ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्य* ॥ ७ ॥

त्रिभिश्छन्दोभिरिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह, गायत्र छन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभ जागतमिति क्रियाया सर्वत्रानुवचनम ॥ ७ ॥

अरण्यो सन्धानमालभ्योपजिघ्रेत् तेजाऽसि तेजो मयि धेहीति* ॥ ८ ॥

अरण्यो सन्धानमालभ्य स्पृष्ट्वा उपजिघ्रेत्तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्यनेन मन्त्रेण, घ्रा गन्धोपादाने ॥ ८ ॥

मथ्यमाने स्तोम युञ्ज्यात्* ॥ ९ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ यथाविधान स्तोमयोजन कुर्य्यात ॥ ९ ॥

जाते स्तुवीरन्* ॥ १० ॥

जातेऽग्नौ स्तुवीरन अग्निघोषे ॥ १ ॥

वाचयित्वा यजमान पुनरूर्जा निवर्त्तस्व पुनरग्न इषायुषा पुनन पाह्यꣳहस सह रय्या निवर्त्तस्वाग्नेऽपिन्वस्व धारया

---

*द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

विश्वस्मा विश्वतस्परीत्यनुमन्त्र्याभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्मणेन* ॥ ११ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतस्य स्तुतमसीति पुनरूर्जा निवर्त्तस्वेत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण अग्निमनुमन्त्र्य प्राहरत्याहवनीये आज्येनाभिजुहुयात तदुक्तं ब्राह्मणेन प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इति विराजाभिजुहोतीति ॥ ११ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ १२ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् आगत्योपरिष्टाज्जप ॥ १२ ॥

अप सावका उपनिधाय महानाम्नीभिः स्तुवीरन्* ॥१३॥

अप इति कर्मणि द्वितीया सह अवकाभिः सावका अवकाः शैवाला ॥ १३ ॥

यो य सामाङ्गं ब्रूयात स उद्घोषं जनयेत्* ॥ १४ ॥

यो य स्वभक्तिं ब्रूयात् स उद्घोषं कुर्य्यात् निधने तु सर्वे ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

वार्चयित्वा यजमान ता निनयेदास्त्रावेऽनाधृष्टासि तान्त्वा सोमोराजावनुयाम पीता उपतिष्ठन्त आपोये भाकरा ऋषभा ये स्वराजस्ते अषन्तु ते वर्षन्तु ते कृण्वन्त्विषमूर्जं राय-स्पोषन्तद्विदेयेति* ॥ १५ ॥

वाचयित्वा यजमान आप अवकामिश्रा निनयेत् निक्षिपेत् आस्त्रावे अनाधृष्टासीत्येतदादिना यजुषा यथासूचितेन आस्त्रावस्था लालदिशि प्रसिद्ध ॥ १५ ॥

समन्यायन्तीति वा † ॥ १६ ॥

समन्यायन्तीति एतयर्चा वा निनयेत् ॥ १६ ॥

समुद्र व प्रक्षिणोमीति वा † ॥ १७ ॥

समुद्र व प्रक्षिणोमीत्येतदादिना यजुषा वा निनयेत् ॥ १७ ॥

सर्वैर्व्वा* ॥ १८ ॥

सर्वैर्व्वा निनयनमन्त्रै अनाधृष्टासीत्येतदादिभि र्निनयेत् ॥ १८ ॥

अष्ठीवतारवका उपोहेरन्* ॥ १९ ॥

---

* भाष्याययोऽप्येवम्।

† भाष्यायमेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्।

सर्वेभ्यो अष्ठीवतोरङ्गप्रदेशेभ्यो स्थापयेयु अष्ठीवतोरिति जानु भ्यामुपरि ॥ १९ ॥

छदिषि वर्षकामोऽध्यासयेदिति शाण्डिल्य* ॥ २० ॥

छदिषि छादनस्योपरि वर्षकाम निदध्यात् एव शाण्डिल्य आ-चार्य्य आह ॥ २० ॥

गोष्ठे पशुकाम ॥ २१ ॥

अवका निदध्यात ॥ २१ ॥

सभायां यशस्काम* ॥ २२ ॥

यशस्काम सभायामवका निदध्यात् ॥ २२ ॥

श्मशानेऽभिचरन* ॥ २३ ॥

अभिचरन अभिचार कुर्वन श्मशाने अवका निदध्यात् श्म शरीर तद्यस्मिन् शेते तत् श्मशानम ॥ २३ ॥

इति तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका।

वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनु सवाशयेयुर्दक्षिणत कृत्वो-त्तरतो वत्सान* ॥ १ ॥

उक्त स रेवतीरसृजत तद्वर्वा घाषोऽन्वसृज्यतेति तास्व रेवत्य पवमाने प्रयुज्यन्ते रथन्तरादीना पञ्चाना पृष्ठाना पृष्ठस्थानेषु प्रयुज्य मानाना सन्निधौ रथव्यतिवर्त्तनादयो धर्म्मा प्रयुक्ता ततसन्निधित्वात् धर्म्माणा कि सन्निधौ रेवतीनां पवमान एव क्रियते धर्मा अथ पृष्ठस्थाने इत्यत्राह, वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धनू सवाशयेयुरिति अपां वा एष रसो यद्रेवत्यो रेवतीनां रसो यद्वारवन्तीयमिति रेवतीनां वारवन्तीय रस सारमिति तद्वारवन्तीयमिति सन्निधौ प्रयुज्यमाना रेवत्य प्राप्नुवन्ति वारवन्तीयस्य साम्न स्तोत्रे धेनु सवासयेयु कथं सवासयेयु देवयजनस्य दक्षिणे प्रदेशे कृत्वा गा उत्तरतो वत्सान कृत्वा ॥ १ ॥

पूर्वेण सद सृष्ट्वा पश्चिमेनाग्नीध्रीयमुदीचीरत्यजेयु* ॥२॥

समाप्ते स्तोत्रे सदस पूर्वे प्रदेशे मिश्रयित्वा वत्सै समाधाय आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उदीचीन्दिश प्रति प्रस्थापयेयु निष्कासयेयु इदमुद्गातृकर्म तत्सयोगात् रथप्रवर्त्तनादिधेन्वक्ता: पृष्ठधर्मा

---

* आश्लायनोऽप्येवम

सर्वत्र भवेयु तेषामुपदिष्टत्वात यस्य येन कर्मणा सयोग सतद्द्रव्य लभते प्रतिस्तोत्रमुद्गाता एतत दद्यात ॥ २ ॥

वाचयित्वा यजमान गोनामभिरनुमन्त्रयेत हव्ये काम्ये चन्द्रे ज्योत इडेरन्ते जुष्टे ह्वनरि मयि वोराय अयन्तामिड एह्यदित एहि जुष्टे जुष्टिन्ते गमेयमुपह्वता उपह्वव वोभी-येति* ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानमुद्गाता गा गोनामभिरनुमन्त्रयेत हव्ये काम्ये इत्येतदादिभिर्यथासूचितै अत्रोच्यते गोनामभिरिति कि मर्थं यदा सर्वाणि निर्दिष्टान्येव उच्यते गोनामग्रहण सव्यवहारा र्थम अन्यत्रापि यत्र गोनामानीति ब्रूयात् तत्रैतान्येव प्राप्तव्यानि यथा दक्षिणेऽस्या कर्णे गोनामानि जपित्वेति यानि च प्रकरणाम्ना तान्येव तानि च ॥ ३ ॥

सहर्षभा इति वा* ॥ ४ ॥

सहर्षभा इत्येतयर्चा वा उपमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥

उभाभ्यां वा* ॥ ५ ॥

सहर्षभा हव्ये काम्ये इत्येतदादिना मन्त्रेण वानुमन्त्रयेत् ॥ ५ ॥

---

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

अङ्गिरसेदुपाकुर्युस्तानिनयेदास्तावे आपोहिष्ठीयाभि * ॥६॥

यद्यङ्गिरसुपाकरणं कुर्युरध्वर्यव ता आप निनयेदास्तावे आपो हिष्ठीयाभि ऋग्भि अङ्गिरसुपाकरणस्य क सम्बन्ध आपोवै रेवत्य इति ॥ ६ ॥

षष्ठेऽहनि संस्थितेऽबह्रुवादिन स्युर्न चाधीयीरन्नोत्तर-स्याह्न उपाकरणात † ॥ ७ ॥

ब्राह्मणे च जङ्गषी वा एतर्हि वाग्यदा षडह सन्तिष्ठते न बह्रुव देनान्य पृक्तेनान्यस्मै प्रब्रूयात मधु वाग्नये घृत वा यथोक्तषोवह प्रत्य नक्ति तथा तदिति एते सम्थाधर्म्मा श्रूयन्ते अत आह षष्ठेऽहनि संस्थितेऽबह्रुवादिन स्युरिति षष्ठेऽहनि समाप्तेऽबह्रुवादिन स्यु न चाधीयीरन आ उत्तरस्याह्न उपाकरणात् उपाकरण नाम प्रारम्भ एतद्दर्शयति अन्येष्वह समाप्तिष्वध्ययन कुर्वीतेति अथ षष्ठग्रहण किमर्थं मिति उच्यते नियमार्थमेव यदा षडह सन्तिष्ठतइति तदा कृत्स्नस्य प्रथमेऽहनि संस्थान तत्र संस्थाधर्म्मा प्रभवन्ति सोऽयमाचार्य्य षष्ठ ग्रहण करोति कथ आवृत्तेऽप्येतस्मिन स्युरिति एतदाहत्तेरूप य इह उपक्रमधर्म्मास्ते आवृत्त संस्थाधर्मा ये तत्र संस्थाधर्मास्ते इह उप-क्रमधर्मा इति ॥ ७ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

सर्पिर्मधुभ्यामृत्विजो भोजयेदहीनेषु* ॥ ८ ॥

सर्पिषा मध्वा च यजमान ऋत्विजो भोजयेदहीनेषु सर्पिरिति घृतस्य पर्याय ॥ ८ ॥

अन्यतरेण वा* ॥ ९ ॥

सर्पिषा मध्वा वा एकेन भोजयेत् ॥ ९ ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने सत्त्रेषु† ॥ १० ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने भोजन सत्त्रिणाम् एवशब्दो मधु निवर्त्तयति अथ तृतीयसवनग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते षष्ठेऽहनि सस्थिते एतेनोक्त तत् सत्त्रेषु यदेव तार्त्तीयसवनीकभोजनमुपदिष्टम तदेव सर्पिषा स्यात तत् सस्थितेऽहनि भोजनमस्तु सत्त्रिणा न अनुसवनन्तु सत्त्रेष्विति तद्यथाकाम्यादेवेति ॥ १० ॥

एतस्यान्यतरस्मिꣳस्त्र्यहेति ग्राह्याणां भक्षयेयु स्तुत्वा पृष्ठेन† ॥ ११ ॥

एतस्य पृष्ठ्यस्य षडहस्य अन्यतरस्मिस्त्र्यहे अतिग्राह्याणां भक्षयेयु' अतिग्राह्या ग्रहा अतिरिक्ता प्रकृतेभ्यो गृह्यन्ते इत्यतिग्राह्या यस्मिं स्त्र्यहे गृह्येरन् तस्मिस्तेषां भक्षयेयु, कस्मिन् काले स्तुत्वा पृष्ठेन ॥११॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

विषुवद्व्रतयोश्च* ॥ १२ ॥

विषुवद्व्रतयोश्च अतिग्राह्याणा भक्षयेयु ॥ १२ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा † ॥ १३ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा मन्त्रेण भक्षयेयु ॥ १२ ॥

पूर्वं चमसेभ्य † ॥ १४ ॥

पूर्वं सवचमसेभ्यो भक्षयेयु ॥ १४ ॥

अन्यत्र चैतस्मिन् काले यानाहरेयु * ॥ १५ ॥

अन्यत्र च अन्ययज्ञेषु च एतस्मिन काले यान ग्रहान भक्षानाहरेयुस्तेषा त्रिष्टुपच्छन्दसा पूर्वं चमसेभ्यो भक्षयेयु ॥ १५ ॥

सह धर्मैं सर्वत्र पृष्ठ्य स्यात्* ॥ १६ ॥

एते पृष्ठ्यस्य धर्मा गवामयनप्रकरण आम्नाता एते यत्र यत्र पृष्ठा प्रयुज्यन्ते तत्र तत्र स्युर्न केवल गवामयने ॥ १६ ॥

दशमव्रते च* ॥ १७ ॥

आश्वलायनेऽप्येवम् ।

† आश्वलायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

दशमस्याह्नस्तस्य यत्र यत्र क्रियता तत्र तत्र सद्धर्म्मौ ॥ १७ ॥

आभीवर्त्तस्तोत्रीयानाभिप्लविकान् पृष्ठ्ये सम्पयेद्ब्राह्म-णाच्छंसिना कालेयर्चोऽच्छावाकेन सर्व्वत्र यदा पवमाने स्या-ताम्* ॥ १८ ॥

ये आभीवर्त्तस्तोत्रीया आभिप्लविका तान सर्वत्र पृष्ठ्ये सम्पयेत् ब्राह्मणाच्छंसिना यदाभीवर्त्तपवमाने स्यात् कालेयस्यर्च अच्छा वाकेन सम्पयेत् यदा तत् पवमाने स्यात् न केवल पृष्ठ्ये कालेयस्य अन्यत्रापि यदा कालेय पवमाने स्यात् तत्राऽप्येतस्य स्तोत्रीय सम्पये दच्छावाकेन यथा विश्वजितीति ॥ १८ ॥

सर्वत्रेन्द्रक्रतु ब्राह्मणाच्छंसिनोर्द्ध्वं विषुवत प्रागति-रात्रात्* ॥ १९ ॥

ऊर्द्ध्वं विषुवत यान्यहानि तेषु सर्वेष्विन्द्रक्रतु ब्राह्मणाच्छंसि न सम्पयेत् प्रागतिरात्रात् उदयनीयम् अतिरात्र वर्जयित्वा सर्वशब्दो निरवशेषवाची ॥ १९ ॥

विश्वजिति वैराजे धर्म्मान् कुर्यात* ॥ २० ॥

उक्त यत्र यत्र समुदितानि पृष्ठानि प्रयुज्येरन् तत्र तत्र एषां

आम्नायस्याऽप्ययम् ।

रथव्यतिवर्जमानादयो धर्मा स्युरिति तदिह सर्वपृष्ठ विश्वजित् तस्मिन विश्वजिति रथन्तरादीना सर्वेषा पृष्ठ्यादीना वैराजेऽधिकरणे धर्मान कुर्य्यात् एतद्धि धर्माणा स्थान होतापि सर्वेषा तस्मिन्नेव योनौ ग्रहाति ॥ २० ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेष्वित्याचार्य्यमति * ॥ २१ ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेषु धर्मान कुर्य्यात एषा आचार्य्याणा मति सन्नि कृष्टन्यायत्वाद्धर्माणाम् इतरेषु त्रिषु पृष्ठेषु महानाम्नीवैरूपरैवतीष स्वधर्मा स्यु बृहद्रथन्तरवैराजाना वैराजा धर्मा स्युरिति ॥ २१ ॥

सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडञ्च सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयो * ॥ २२ ॥

इह ब्राह्मणे अष्टमनवमयोरह्नो स्वाभिरामर्कदीर्घतमसोऽर्कावाम्नातौ अग्नेरर्कोऽन्तरित तमग्नेरर्क सप्तमेऽहनि कल्पयत्याचार्य्यं सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडञ्च सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयोरिति यस्ते मदो वरेण्य इति गायत्र तृचे कृत्वा एतस्मिन्नेव सामतृच स्यात् अग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेडञ्च सोमसाम मौक्षमिति ॥ २२ ॥

मौक्षसोमसामनी गायत्रस्योत्तरयोरग्नेरर्कस्तिसृष्विति वा * ॥ २३ ॥

---

* आह्लायवशोऽप्येवम्।

अथवा गायत्रमेकर्च्चं कृत्वा तस्योत्तरयोर्मौक्षवामसामनी कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे अग्नेरर्कस्तिसृषु कुर्य्यात् अरण्ये गेयमिदमपवित्र मिति ॥ २३ ॥

साकमश्वेडानां सन्तारौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ २४ ॥

साकमश्वस्य इडाना सन्तारस्य च अष्टमनवमयोरह्नोर्व्यतिहार मेके आचार्य्या कुर्वन्ति आष्टमिकी इडा विभक्तिर्नवमेऽहनि कृत्वा अष्टम एव कल्पयति इडा सन्तारोऽष्टमस्य विभक्तिर्नवमेऽहनि क्रियत इति व्यतिहारो नाम अन्योऽन्यस्थानोपादान इडाना सन्तारौ साक मश्वस्य स्थाने कुर्वन्ति साकमश्वमिडाना सन्तारस्येति ॥ २४ ॥

सुरूपक्रौञ्चे एकर्चयोरेके* ॥ २५ ॥

अष्टमेऽहनि सुरूप गायत्र्यृचमध्यमाम्नात क्रौञ्च चानुष्टुभि उष्णिक्ककुभावेकर्चौ कृतौ तदेके आचार्य्या लिङ्ग दृष्ट्वा विकल्पयन्ति प्राणाग्निभ्रुर्महीनामिति प्राणवत्यो भवन्तीति अस्य च बहुवचनस्य उष्णिक्ककुभोरेकर्च्चे क्रियानर्थक्य तदेके उष्णिक्ककुभौ तृचयो कुर्वन्ति उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्च्चत्वमन्यथा तेनेति सुरूपक्रौञ्चे एक- र्चयो ॥ २५ ॥

नवमस्य ज्योतिष्टोम पर्य्यास†॥ २६ ॥

---

* अह्मायणोऽप्येवम्।

† आह्मायणेन तृचद्वयेनैवामुत्र कृतम्।

नवमेऽहनि बहिष्पवमाने एव ब्राह्मणे पठति सवा उत्तम षडृचो भवतीत्युक्त्वाह तृच उत्तमो भवतीति न च तस्यानन्तरस्तृचोऽस्ति षडृच तस्यानन्तर नचावच्छेद कृत्वा कल्पना युक्ता श्रुते वचनात् सोऽयमाचार्य्य प्राकृत पर्य्यास विधित्सुराह नवमस्य ज्योतिष्टोम पर्य्यास इति अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययात ॥ २६ ॥

साप्तमिक इत्येक* ॥ २७ ॥

एके आचार्या साप्तमिक पर्य्यास स्यादित्येवमाहु कस्मात् सप्रभृतित्वात उक्त सप्रभृतयो भवन्तीति ता स्वसनादय ॥ २७ ॥

तस्य बृहत्यामरण्य गेयानि तृचेषु पृष्ठ्यश्च† ॥ २८ ॥

तस्य ग्रहण यदि ज्योतिष्टोम पर्य्यास यदि साप्तमिक तस्य बृहत्यामेकादशसामानि पठितानि तेषा तृचैकर्चत्वक्लृप्ति कल्पयति यान्यरन्ये गेयानि तानि तृचेषु स्यु पृष्ठ्यश्च अन्याऽन्येकर्चेषु ॥ २८ ॥

वासिष्ठमध्यास्यायाम् † ॥ २९ ॥

तत् किमिदमारभ्यते अनुप्राप्तमेव वासिष्ठमध्यास्यायाम आचार्यैरपि प्रकरणेऽध्यास्यायामेव गीतम उच्यते नियमार्थमारभ्यते वक्ष्यते सप्तैव तृचेषु यैरजामीत्यपरमिति न तत् कल्पे वासिष्ठ स्यात् अध्यास्याविषयमेव वासिष्ठमिति ॥ २९ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

वैयश्व प्राग्भर्गाद्दाभीशव यशस* ॥ ३० ॥

पाठक्रम विकल्पयति अजाम्यर्थेन वैयश्व प्रागभर्गाद्भवेत् अभी शव यशस प्रागिति वर्त्तते ॥ ३ ॥

सप्तैव तृचेषु यैरजामीत्यपरम* ॥ ३१ ॥

अपर कल्प द्रष्टव्या सप्तैव तृचेषु स्यु यै क्रियमाणैर्जामि न भवति एतदपर आचार्य्यमत प्रथम कल्पो यथाम्नातानां क्रिया शेषे विकल्प ॥ ३१ ॥

दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्य सामराज वा* ॥ ३२ ॥

अन्ते दीर्घतमसोऽर्क सामराजश्च तयोश्च द्वयोरेकस्मिन सम्भवो नास्ति तस्माद विकल्प स्यात् एकार्थत्वात् ॥ ३२ ॥

पृष्ठस्योत्तरयो दीर्घतमसोऽर्को माण्डवञ्चैड९ साम-राजेऽन्त्ये* ॥ ३३ ॥

यदा तावत् दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्य स्यात् तदा सामराजस्याभाव एव यदा पुन सामराजमन्त्य स्यात् तदा पृष्ठस्योत्तरयो स्तोत्रीययो दीर्घतमसोऽर्क स्यात् माण्डव चैड दीर्घतमसोऽर्क अर्कोऽनुग्रहार्थ माण्डव स्तोमपूर्णार्थम् ॥ ३३ ॥

इति तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका ।

---

* आम्नाययोऽप्येवम

अथ सप्तमी कण्डिका ।

दशमस्य, बहिष्पवमान द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानामङ्गा-
मनुरूपा प्रथमाच्च बहिष्पवमान तन्नवर्चम्* ॥ १ ॥

दशानां पूरण दशम दशमस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी बहि-
ष्पवमानमिति स्तोत्रोपदेश द्वितीयप्रभृतीनामिति निदर्शनरूपदेश
प्रभृतिशब्द आद्याभिधायी पञ्चानामिति सख्या अङ्गामिति अह-
र्निर्देश अनुरूपा इति बहिष्पवमान तन्नवच नवर्चमिति सञ्ज्ञा
बहिष्पवमानस्य आद्यद्वितीयान्त्यास्तृच प्रतिपदनुरूपपर्यास प्रथमा-
च्चाह्न बहिष्पवमानन्तन्नवर्च नवर्चमिति सञ्ज्ञा एतद्दशमस्याह्नो बहि-
ष्पवमानम अत्रोच्यते यदा तावदेव बहिष्पवमान दाशमिक क्लृप्त
मेव सर्व ब्राह्मणे पञ्चानामङ्गामनुरूपे प्रत्यवयन्ति नवर्चा भवन्ति
या एवामू प्रयन्त्यन या आवदधातीति च सम्बन्धोऽस्य दर्शित
प्राथमिकस्य नवर्चस्य वारुणेका भवति आदित्यैका भवतीति च
लिङ्गचोदना तत् किमिद सिद्धे सति पुनरारभ्यते दशमस्य बहिष्पव-
मानमिति उच्यते, आचार्य्यस्येय प्रवृत्ति यत्र हि कालो वा
विशेषो वा कश्चिद्विवक्षितो भवति तत्र सिद्धस्यापि सतो विधि पुन
रुपादान करोति यथा एकत्रिके सद्य सर्व कुर्युरेकदीक्षस्त्युपसत्क
इति गौतमस्तस्य गायत्रपार्श्वमार्भवो या रुचेति पुरोजित्यमिति
शाण्डिल्य इति एतद विवक्षु॰ सिद्धमिद गायत्रपार्श्व पुनरामनति

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

एवमिह विधिशेष विवक्षु सिद्धोपादान करोति क पुनर्विधि शिष्यते यो वक्तव्य उच्यते, ब्राह्मण पञ्चानामह्नामनुरूपे प्रत्यवय न्तीति तथा वक्तव्यम एतदर्थं सिद्धमपि सत्त पुनराददते उच्यते यद्येव सिद्धेऽपि सति पुनराददते दशमग्रहण तावन्न कर्त्तव्य कस्मात् नावमिक विधानमुक्त शेषोऽपि विधिरुच्यमान सख्यानात् दश मादन्यत्र क भवेत् तस्माद्दशमग्रहण शक्यमवक्तु बहिष्पवमानग्रहण शक्यमेव वक्तु बहिष्पवमानस्य ग्रहणस्य कि कारण तच्छक्यत्वात् तत् विवक्तव्यम अत्र होतुराज्यादारभ्य सुसमिद्धो न आवहेत्येतस्माद्दाश मिकानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षशिष्टानि तस्मात् कारण न वक्तव्य द्वितीय प्रभृतीनामित्येतदप्यनारब्धव्यमेव यस्माद्द्वितीयप्रभृतिष्वह सु बहि ष्पवमानद्वितीयास्तृचस्तेषामनुरूपा इति सञ्ज्ञा पवस्वेन्द्रोवृषासुत इत्येतदादीना अह्नामनुरूपा इत्येतच्च न वक्तव्य कस्मात् उक्त पञ्चा नामह्नामनुरूपे प्रत्यवयन्तीति प्रथमाच्च बहिष्पवमानन्नवर्च मित्येतदपि न वक्तव्य कस्मात् उक्त नवर्चो भवतीति या एवामू प्रयच्छन या अवदधाति ता एता उदस्यतीति प्राथमिकेनैव बहिष्पवमानेन सम्बन्ध दर्शयति तस्मात सर्वमेव सूत्र नारब्धव्यम् आरम्भे वा प्रयोजन वक्तव्यम अत्रोच्यते, यदुक्त नारब्धव्यमित्यारब्धव्य मिति ब्रूम शेषविध्यर्थं यत्तावदुच्यते दशमग्रहण न कर्तव्यमिति अत्र ब्रूम कर्त्तव्यमेव छन्दोमा इति पठति अभ्यसङ्ग्य पञ्चाहस्य त्वार छन्दोमा विश्वजिदतिरात्र इति तत्रेद सख्यानतो नवम तत्राथ सशय किमत्र दाशमिक बहिष्पवमान भवत्युत उत्पत्तिकत्वात् नावमिक माभूदिति यावता निदानकारेणापि विचारित कथ

दशमधर्मा मानसमिति कर्त्तव्या इत्येके तत्राहर्जायत इति अक्र तव्य इत्यपरमदशमश्च लुप्तश्च दशरात्र इति सोऽयमाचार्य्योऽनिय मार्थं दशमग्रहण करोति कथ अदशमेऽप्येतस्मिन् बहिष्पवमान स्यादिति, अथ यदुक्त बहिष्पवमानग्रहण न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूम बहिष्पवमानग्रहण क्रियते नियमार्थ कथ एतस्मिन्नहनि न कदा चिदन्य बहिष्पवमान स्यादिति कुत पुनराशङ्का यथान्य बहि ष्पवमान स्यादिति उच्यते, मशक पठति द्वादशाहविचारेषु अपि वा प्रतिपदावेवान्योन्यस्या स्थाने व्यतिहरेदिति न कदाचिदपि बहिष्पवमानस्य विकार स्यात दशमेऽहनीति, अथ यदुक्त द्वितीय-प्रभृतीनामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूम अन्योन्यस्य स्थाने द्वितीय प्रभृतीनामेव स्यु, अथ यदुक्त पञ्चानामित्यत्र ब्रूम अविद्यमाने ष्वपि पञ्चानामेव कुर्यु यथा छन्दो भवति दशरात्रे, अथ यदुक्त मह्नामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूम अहर्व्यत्यासोऽप्यानुपूर्व्येण स्यात्, अथ यदुक्तमनुरूपा इति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूम अनुरूपग्रहण सात्रमिकप्रतिषेधार्थं कथ समूहिते द्वादशाहे एता अनुरूपा न स्यु-रिति येषामेवानुरूपा सञ्ज्ञा ता एवेति, अथ यदुक्त प्रथमाश्च बहि-ष्पवमान तन्नवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूम अवछिन्नबहि-ष्पवमान कृत्स्न छन्दोमा मति दशरात्रे तन्माभूदिति तस्मात् सूत्र मारब्धव्यम ॥ १ ॥

अनुरूपेषु तृचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्च इति गौतम* ॥२॥

* आश्वायणोऽप्येवम् ।

उक्त पञ्चानामृचामनुरूपे प्रत्यवयन्ति यथाभ्यारुह्य प्रत्यवरो हेत्तथा तदिति तत्प्रत्यवरोहणं किं त्र्यृचप्रातिलोम्येन अथवा तृच प्रातिलोम्येनेति उच्यते अनुरूपेषु तृचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्चे षाष्टि कादनुरूपादारभ्य प्रातिलोम्येन तावद्यावद्द्वितीयक इति तैः प्रत्य वरोह न ऋचामपि असृक्षत प्रवाजिन पवमानस्य विश्ववित्पव मानो अजीजनत्तदेते असृग्रमिन्दव पवस्वेन्दोवृषासुत इत्येष कर्म्म क्रम तत ऋच प्रतिलोमा स्यु उपास्मै गायतानर इत्यत आरभ्य यावदस्य प्रत्नामनुद्युतमिति एव प्रत्यवरोहणं गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ २ ॥

सर्वत्र तृचा इति धानञ्जप्य * ॥ ३ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन बहिष्पवमाने तृचा प्रातिलोम्येन धानञ्जप्य आ चार्य्यो मन्यते अनुरूपाणां यथोक्त नवर्चे तु उपगीताय तस्युष एष प्रत्नेन जन्मनास्य प्रत्नामनुद्युतमित्येवन्तृच प्रातिलोम्यम ॥ ३ ॥

यथाधीत नवर्चमिति शाण्डिल्यायन * ॥ ४ ॥

अनुरूपाणां यथोक्तमेव प्रातिलोम्य नवर्चे तु यथाधीतमेवेति एव शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

सर्वत्रर्च प्रतिलोमा इति शाण्डिल्य * ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सर्वत्रानुरूपेषु नवर्चेष्वृच प्रतिलोमा स्युरित्येव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते, द्वितीयकादनुरूपादारभ्य यावत् षाष्टिक इति एते ऋक्प्रतिलोमा स्यु अन्यथा हि यदि षाष्टिकादारभ्येरन एवमुभय प्रातिलोम्य स्यात् ऋक् प्रातिलोम्यन्तृचप्रातिलोम्यञ्च नवर्चे तु सर्व मृक्प्रतिलोममेव स्यात् उपास्मै गायतानर इत्यत आरभ्य याव दस्य प्रत्नेति ॥ ५ ॥

अप्रतिभामेतस्मिन्नहन्यनुष्टुम्मात्रां कृत्वाचक्षीरन्* ॥ ६ ॥

अप्रतिभा न प्रतिभाम अनवस्थानमित्यर्थ यदेतस्मिन्नहनि प्रतिभाया स्तोत्राङ्ग किञ्चित्तदनुष्टुम्मात्रा कृत्वाचक्षीरन उक्त याव त्यनुष्टुप्तावती वाच सम्पाद्य विब्रूयुरिति अथ मात्राग्रहण किमर्थ मिति उच्यते ऋक्न्यायन्नाद्रियेरन् द्वाचि ग्रन्मात्रा कृत्वाचक्षीरन ॥६॥

ज्यायसि छन्दसि लुम्पेयुरक्षराणि कनीयस्यभ्यस्येयु † ॥७॥

ज्यायस्त्व नाम वृद्धि कनीयस्त्व ह्रास ज्यायसि छन्दस्याख्या तव्ये अनुष्टुम्मात्रा कृत्वा अधिकान्यक्षराणि लुम्पेयु कनीयसी अभ्य स्येयु के येषामुद्गातॄणामिद कर्म्म उपदिष्टम् ॥ ७ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक पत्नीसयाजेभ्योयदेभि प्र- स्तुते पराध्यं व्रजितव्य स्यात्तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मनसानुत्साच्च

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

हुतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयादुपसृजन्धरुणं मातरं धरुणोधयन् रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत् स्वाहेति पूर्वम्* ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्य यदेभिरुद्गात्रादिभि प्रस्तुते सोमे प्रसवादारभ्य सर्वैर्दूरङ्गत स्यात तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मन सानुत्साहे यद्युत्साहो न स्यात् गमनागमने मनसा गमनागमने कृत्वा हुतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयात् उपसृजन्धरुण मात्र एतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण उद्गातृग्रहण न सर्वे एव ॥८॥

स्वाहाकारेणोत्तराम* ॥ ९ ॥

उत्तरामाहुति स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥ ९ ॥

आहवनीयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तोऽय सहोहा इति त्रिरुद्गाता गायेत निधनमितरावनूपेयाताम † ॥ १० ॥

गार्हपत्ये उद्गाता हुत्वा अध्वर्युणा सम्प्रेषिते आहवनीये गत्वा तस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तो यदुच्यते तत् कुर्यु कि पुनस्तत् अय सहोहा इत्येतत्साम त्रिरुद्गाता गायेत् निधनमितरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्तारौ

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वय कृतम् ।

उद्गातारमुपयन्त अनुपेयातां गानग्रहण उक्तमतिछन्दसाहवनीयमुप तिष्ठन्त इति ऋचा माभूदिति ॥ १० ॥

यजमानसञ्चरेण गत्वा पूर्वया द्वारा सद प्रविशेयु * ॥११॥

यजमानस्य य सञ्चरस्तेन गत्वा नोद्गातृसञ्चरेण पूर्वया द्वारा सद प्रविशेयु ॥ ११ ॥

इति तृतीयस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

यदा अध्वर्युरुपाकुर्य्यादथ मानसेन स्तुवीरन नाय गौ पृश्निरक्रमीदिति गायत्रेण पृथक स्तोत्रीयाभ्यो हिंकार त्रिकेन स्तोमेनास्तोमयोगा यजमानवाचनेन † ॥ १ ॥

यस्मिन काले अध्वर्युरुपाकरण करोति अथानन्तर मानसेन स्तोत्रेन स्तुवीरन मनसा क्रियत इति मानसम उक्तं मनसोपावर्त्त-यत्येतदादि अयङ्गौ पृश्निरक्रमीदित्येतस्मिन्तृचे गायत्रेण साम्ना उक्त सार्पराज्ञा ऋग्भि स्तुवन्तीति एता सार्पराज्ञ्य पृथक् स्तोत्री

---

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृतम

याभ्यो हिङ्कार पृथक् नानेत्यर्थ स्तोत्रीयाभ्यो हिंकार कुर्यु त्रिवेण स्तोमेन उक्त पराचीभि स्तुवन्तीति एव पराक्रम अस्तोमयोगा यज मानवाचनेन नात्र स्तोमयोजन स्यात् न च यजमानवाचनम् ॥ १ ॥

प्रतिहारवेलायां प्रतिहर्त्तापान्यात्* ॥ २ ॥

प्रतिहारदेशकाले प्रतिहर्त्ता अपान्यात उक्त तस्माद्दूय प्राणेन करोति प्राणिति चापानिति च तदपानसञ्ज्ञकवायुरन्त प्रवेशयेत् ॥२॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति होतारमीचेत* ॥ ३ ॥

उत्तमा स्तोत्रीया प्रस्तुत्यैषेत्यनेन होतारमीचेत् ॥ ३ ॥

सर्वमेतस्मिन स्तोत्रे मनसा कुर्यु* ॥ ४ ॥

समीक्षणेन विज्ञापयन्त* ॥ ५ ॥

यत्किञ्चिदस्मिन स्तोत्रे पुरस्ताज्जपादि तत्सर्व मानस कुर्यु समी क्षणेन विज्ञापयन्त ब्रह्मस्तोष्याम प्रशास्तरित्यत आरभ्य समीक्षण मात्रेण विज्ञापन कुर्वन्त सर्वप्रैषेषु प्रज्ञापन मनसैव स्यादिति ॥४॥५॥

यमध्वर्यु र्भक्ष प्रयच्छन मन्येत तस्य मनसोपहूय कस्त्वा क भक्षयामीति भक्षयेयु* ॥ ६ ॥

---

* आह्लायणोऽप्येवम ।

यमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन्मन्येत यदि दृष्ट यदि चमस तस्य मनसोपह्वय कत्वा क भक्षयामीति भक्षयेयु मनसैव उक्त ग्रह वा गृहीत्वा चमस वोन्नीय स्तोत्रमुपावर्त्तयतीति न भक्ष स्तोत्रेण सम्बध्यतेऽत पुनर्मनसेत्याह ॥ ६ ॥

ब्रह्मोद्य वदन्तीति गायत्री त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जय्य * ॥७॥

उक्त ब्रह्मोद्य वदन्ति ब्रह्मवर्चस एव प्रतितिष्ठन्तीति कि पुनर्ब्रह्मोद्य मिति उच्यते गायत्री त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जय्य इति गायत्र्यास्त्रिर्वचन ब्रह्मोद्य सा च गायत्री परिभाषिता त स आप्याययेदभिन्त्स्याप्याय स्वेत्युक्ताह सर्वे वैतया गायत्र्येति ॥ ७ ॥

चतुर्होतारमभिप्रेत्यैतदिति गौतम † ॥ ८ ॥

चतुर्होतार ब्रह्मोद्यमभिप्रेत्य एतद्ब्राह्मणम इति गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ८ ॥

यथास्वत्रिरात्र इति शाण्डिल्य † ॥ ९ ॥

स्वाहाकृतिभिस्त्र चरते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्य वदेयुरिति एतद्ब्रह्मोद्यमिहापि स्यादिति शाण्डिल्य आह ॥ ९ ॥

एतस्यां वेलायां वरान् वृणीरन् मनसा यानिच्छेयु † ॥१०॥

---

* ब्राह्मायणोनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† आश्वायणोऽध्येवम् ।

एतस्या वेलायां वरान वृणीरन्मनसा यो यस्येप्सित स त वर वृणीते ॥ १० ॥

उत्तरत उद्गातौदुम्बरीं गृह्णीयात् पश्चात् प्रतिहर्त्ता दक्षिणतो ब्रह्मा पुरस्तादितरे सर्वे* ॥ ११ ॥

उत्तरे प्रदेशेऽवस्थित उद्गाता औदुम्बरीं गृह्णीयात् अन्वारभेत् पश्चात्प्रतिहर्त्ता पश्चिमे प्रदेशे चावस्थित प्रतिहर्त्ता अन्वारभेत् दक्षिणतो ब्रह्मा अन्वारभेत पूर्वप्रदेशेऽवस्थिता इतरे सर्वे अन्वारभेरन ॥११॥

अथ जपेयुरिह धृतिरिह स्वधृतिरिह रन्ति रिह रमध्व, मयि धृतिर्मयि स्वधृतिर्मयि रमो मयि रमध्वमिति वा*॥ १२ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये अन्वारभ्याथानन्तर जपेयु इह धृतिरित्येतदादि यथासूचित मन्त्र मयि धृतिरित्येतदादि वा ॥ १२ ॥

उभौ वा* ॥ १३ ॥

उभौ वा मन्त्रौ जपेयु ॥ १३ ॥

वाग्यता अपिधाय द्वारे आसीरन्नानक्षत्रप्रवचनात्* ॥१४॥

एव जपित्वानन्तर वाग्यता वाच यमयित्वा अपिधाय द्वारे

* शाङ्खायनेऽप्येवम् ।

आसीरन आकुत कालात् आ नक्षत्रप्रवचनात् यावन्नक्षत्र प्रोक्त-
मिति उक्त वाच यच्छन्ति दुग्धानीव वै तर्हि छन्दांसि यातयामा
न्यन्तगतानि तान्येव तद्रसेनाप्याययन्त्यथोऽस्वस्तमामेवाभिसम्भाव-
न्तीति ॥ १४ ॥

प्रोक्ते नक्षत्रे पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैर्वाच
विसृजेरन्निति धानञ्जप्य * ॥ १५ ॥

उक्तम आसीरन आनक्षत्रप्रवचनादिति ततोऽन्येन प्रोक्ते नक्षत्रे
पूवया द्वारा सदसो निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवे सुब्रह्मण्योमित्येभि
वाग्विसर्ग कुयु रिति धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

श्रुत्वैवाह्वयमानाया इति शाण्डिल्य * ॥ १६ ॥

वसतीवरीपरिहरणस्यान्ते सुब्रह्मण्येनाह्वयमानाया सुब्रह्मण्याया
प्रणवान श्रुत्वा वाच विसृजेयुरित्येव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते
न स्वय प्रणव ब्रूयुरिति ॥ १६ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु* ॥ १७ ॥

वरवरणञ्च वाग्यमनञ्च ते वरवरणवाग्यमने यजमान एव
कुर्यादहीनेषु एवशब्दोऽवधारणार्थ सर्वकर्त्तकामद कर्मोपरिष्ट तद्
यजमान कुर्यादहीनेषु इति सर्वर्त्विजो न कुयु ननु यदा द्वावेवा
हीनौ ताण्डके यथोर्दशममह तयोस्तु अहीनदादशाहछन्दोमवांस्तु

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

दशरात्र तत् किमिद बहुवचन अहीनेष्विति उच्यते शाखान्तराभि प्रायेण अथवा पौण्डरिके चतुष्टोमे च विचारित कथ दशमधर्मो मानसमित्यकर्त्तव्या इत्येके तत्त्वेन नामधेयेनैक।ह आदिश्यते चतु ष्टोमोऽग्निष्टोमे इत्यथापि न दाशमिक लिङ्ग दृश्यते यथैतद् बहि ष्पवमानस्यावृत्तिसाम्ना विप्रच्यावनमनुष्टुभ परोक्षीचिकीर्षदिति शाण्डिल्य कर्त्तव्या इत्याचार्या येऽन्ये मानससयुक्तेभ्य सस्थापनीय मानस चतुष्टोमेऽग्निष्टोम इति सोऽयमाचार्य्य अनेनैव बहुवचनेन एव विधिमादर्शयतीति॥ १७॥

कृत्वतरं यथार्थं कृत्वेतरे यथार्थम* ॥ १८ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु इतरे ऋत्विज वरवरणवाग्यमनाभ्या यदन्यत्कर्मोक्त तत् कृत्वा यथार्थ स्यु इति कर्मण समाप्ति दर्शयति ॥ १८ ॥

इति तृतीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

महाव्रतस्य पृष्ठ्य उपाकृते युक्त्वा स्तोम परिमादो गायेदिति भाण्डितायन* ॥ १ ॥

---

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

इह महाव्रतप्रकरणे त्रयोदशपरिमाद पठिता ब्राह्मणेन पुरस्ता-दाहवनीयमुपतिष्ठन्त इत्यत आरभ्य यावद्गार्हपत्योपस्थानमिति तद नन्तर पठति आसन्दीमारुह्योद्गायतीति परिमाद्गानानन्तर महा व्रतस्य स्तवन दर्शयति तेषा परिमादा क्रियाविधि विवक्षुरिद सूत्र मारभते महाव्रतस्य पृष्ठे उपाकृते युक्ता स्तोम परिमादो गायेदिति महाव्रत इति कर्मणो नामधेय तस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी पृष्ठमिति स्तोत्रसञ्ज्ञा तस्मिन पृष्ठे उपाकृते उपाकरण नामाध्वर्यव कर्म उपा वर्त्तध्वमिति युक्ता स्तोम स्तोमयोजन कृत्वा यथोक्तेन मन्त्रेण परि माद इति सञ्ज्ञा परिमाद्भिश्चरन्ति त्वक् च वा एतल्लोम च महाव्रतस्य यत्परिमाद इति गायेदिति क्रियोपदेश भाण्डितायन इत्याचार्य्य मतसङ्कीर्त्तन एष सूत्रार्थ महाव्रतस्य कृतो होतृपृष्ठे उपाकृते स्तोमयोजन कृत्वा तत परिमाद्गानमिति उच्यते, दशममह निरव शेषमुक्त तस्मादनन्तर महाव्रतसाम्ना त द्वादशाहस्य द्वादशाहानि महाव्रतञ्चेति तदेवमानन्तर्य्यादेव प्राप्ते महाव्रतके विधौ परिमाद सम्बन्धाच्च यावता महाव्रतादन्यत्र परिमादो न भवन्ति तत किमिद महाव्रतग्रहण महाव्रतस्य पृष्ठे इति उच्यते नियमार्थ महाव्रतग्रहण महाव्रतस्यैव प्राप्तावेतस्मिन पृष्ठ उपाकृते नान्यत्र पृष्ठमात्रे यथा वक्ष्यति महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठ इति ॥ १ ॥

प्रतिगृह्य तृणे अयुक्तेति गौतमशाण्डिल्यो धानञ्ज-य्यस्य* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

प्रतिगृह्य इत्येते उपाकरणिके अयुक्ता स्तोम परिमादो गायेदि त्येव गौतम शाण्डिल्यावाचार्यावाहतु धानञ्जय्यस्य ॥ २ ॥

प्रागेव स्तोत्रोपाकरणादित्येके* ॥ ३ ॥

एके आचार्य्या मन्यन्ते प्रागेव स्तोत्रोपाकरणात परिमादो गाये दिति ॥ ३ ॥

दक्षिणनाग्नीध्रीय गत्वोत्तरणाग्नि प्राणप्रभृतिभिरुप-तिष्ठेरंस्तदुक्तं ब्राह्मणेन* ॥ ४ ॥

आग्नीध्रीयस्य दक्षिणेन गत्वा इष्टकाचितस्याग्ने उत्तरेण गत्वा प्राणप्रभृतिभि च्छ्य्यस्य स मान्ते आहवनीयादिगार्हपत्यान्तानि ब्राह्मणोक्तानि उपतिष्ठेरन तदुक्तमुपस्थानविधान ब्राह्मणेन प्राणेन पुरस्तादाहवनीमुपतिष्ठन्तइत्येतदादि ॥ ४ ॥

सर्वाण्युद्गाता सकृत्सकृद्गायेत †॥ ५ ॥

सर्वाण्येतानि प्राणप्रभृतीनि सकृत्सकृदुद्गाता गायेत् अथ कि सकृत्सकृदिति उच्यते, उक्त अथ सहोहा इति त्रिरुद्गाता गायेदिति तद्दर्शनमपि गम्यते अत आह सकृत्सकृदिति ॥ ५ ॥

निधनमितरावनूपयाताम् † ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम् ।

इतरे प्रष्टी उद्गात्रा सह निधनमुपेयाता प्राणेन पुरस्तादाहव नीयमुपतिष्ठन्तइति सर्वेषामुपस्थानमुक्तन्तत्सूत्रकार उद्गातु प्राणा दीनि विधाय इतरयोर्निधनमुपेत्य बहुवचनस्यार्थवत्त्व दर्शयति ॥६॥

अपि मध्ये निधनेषु* ॥ ७ ॥

मध्ये निधनेष्वपि साम्नस् इतरावनूपेयातान्निधनानि ॥ ७ ॥

आद्यन्तस्तुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेत* ॥ ८ ॥

यान्याद्यन्तस्तुब्धानि सामानि तेष्वनुपद स्तोभ कुर्यात तत् किमिद सिद्धे सति पुनरारभ्यते उच्यते, एतेषा सत्रस्यद्धाद्यन्तस्तुब्ध पठ्यते अयच्चानुपसहार आविकेषु पादेषु विहित तत्र च देवतानि तिष्ठन्ति तेष्वपि पदाय पदाय स्तोभेदित्यत आरभ्यते ॥ ८ ॥

तेनैव प्रत्याव्रज्य पुच्छम* ॥ ९ ॥

येनैव गतास्तेनैव प्रत्याव्रज्य पुच्छमुपतिष्ठेरन यथोक्तेनैव साम्ना प्राङ्मुखा ॥ ९ ॥

व्रतपक्षयो पूर्वेण दक्षिण पक्षम* ॥ १० ॥

उक्त व्रतपक्षाभ्या पक्षावुपतिष्ठन्त इति तयोर्व्रतपक्षयो पूर्वेण दक्षिण पक्षमुपतिष्ठेरन अर्थादापन्नमुत्तरेणोत्तरमिति ॥ १० ॥

---

* आम्नायेऽप्येवम्।

उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्* ॥ ११ ॥

उक्त प्रजापतेर्हृदयेनापि कक्षे उपतिष्ठन्त इति तत्र द्वावपि कक्षौ कतरस्योपस्थानमिति अत्राह उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्निति ॥ ११ ॥

विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिह्नवमूहेत* ॥ १२ ॥

ब्राह्मण वसिष्ठस्य निह्नवेन चात्वालमुपतिष्ठते वैश्वदेव्यामृचि भवतीति सोऽयमाह विश्वेदेवा इत्येतस्यामृचि वसिष्ठस्य निह्नवमूहेदिति अस्य हि अन्यत्रोत्पत्ति अत ऊहेदित्युक्तम ॥ १२ ॥

चात्वालमुपस्थायोत्तरेणाग्नीध्रीय गत्वा पश्चात्तिष्ठन्त *॥१३॥

चात्वालमुपस्थायाग्नीध्रीयस्योत्तरेण प्रदेशेन गत्वा पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्त तस्योपस्थान कुर्यु उक्त सत्रस्यर्द्धाग्नीध्रमुपतिष्ठन्त इति॥१३॥

तत एव प्रत्यङ्मुखा इति धानञ्जप्य* ॥ १४ ॥

चात्वालस्योपस्थान कृत्वा तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिता प्रत्यङ्मुखा आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्नित्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ १४ ॥

तस्योत्तम निधनमातमितोरुपेयु * ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यदि पश्चात्तिष्ठन्त यदि चात्वालदेशे तस्य मन्त्रस्योर्द्धं उत्तम निधनमातमितो उपेयु तावदूर्द्धं येयुर्यावन्नान्त उत्तम आतमितो निधनमुपयन्तीति ॥ १५ ॥

पूर्वेण हविर्द्धाने पुरस्तात प्रत्यङ्मुखा* ॥ १६ ॥

ब्राह्मण श्लोकानुश्लोकाभ्या हविर्द्धाने उपतिष्ठन्त इति हविर्द्धानयो पूर्वे प्रदेशेऽवस्थिता प्रत्यङ्मुखा श्लोकानुश्लोकयो साम्नो पूर्वेण श्लोकेनेत्यथ हविर्द्धानयोरुपस्थान कुर्यु ॥ १६ ॥

पश्चादितरेण* ॥ १७ ॥

पश्चिमे प्रदेशे तयोरेव स्थिता प्रत्यङ्मुखा अनुश्लोकेनोपतिष्ठेरन त एव हविर्द्धाने ॥ १७ ॥

तत एवेक्षमाणा मार्जालीय यत् इन्द्रेषु नाके सुपर्ण-मिति † ॥१८॥

तत्रैव देशेऽवस्थिता ईक्षमाणा मार्जालीय यामेनोपतिष्ठेरन उक्त यामेन मार्ज्जालीयमुपतिष्ठन्त इति तत्र सर्वेषा यामाना प्राप्तौ नियमयति यद्द्रन्द्रेष्विति यामानामनेकत्वान्नियमयति यन्नाके सुपर्णमिति यामन्तत् स्यादिति ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणस्य सूत्रद्वयमेकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

यथा हविर्द्धाने तथा सद* ॥ १९ ॥

यथा हविर्द्धाने उपस्थिते तनैव प्रकारेण सद उपतिष्ठेरन उक्तमायुनवस्तोभाभ्या सद उपतिष्ठन्त इति पूर्वे प्रदेशे सदस प्रत्यङ्मुखा अवस्थिता तमायुषा साम्नोपतिष्ठेरन पश्चादितरेण पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुखा अवस्थिता नवस्तोभेन साम्नोपतिष्ठेरन ॥ १९ ॥

अन्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखा गार्हपत्यमिति धानञ्जय्य* ॥ २० ॥

उक्त ऋष्यस्य साम्ना गार्हपत्यमुपतिष्ठन्त इति अन्तर्वेदेरन्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्त गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन यथोक्तेनैव साम्ना ॥ २० ॥

तस्यैव पश्चात्तिष्ठन्त इति शाण्डिल्य* ॥ २१ ॥

तस्यैव गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशेऽवस्थिता प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्नित्येव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ २१ ॥

इन्द्रप्रभृति प्रत्यक्ष निधनमुपेयु* ॥ २२ ॥

ब्राह्मण यत्परोक्ष निधनमुपेयुर्ह्रीतमुख प्रतिमुञ्चेरन यत्प्रत्यक्षमुपयन्ति ह्रीतमुखमेवापजयन्तीति इन्द्रशब्दादारभ्य प्रत्यक्ष निधन ब्रूयु लोकवत् प्रत्यक्षपरोक्षे आमन्त्रित पत्यक्ष निर्द्दिष्ट परोक्ष देवदत्त स देवदत्त इन्द्रेति प्रत्यक्षम स इन्द्र इति परोक्षम ॥ २२॥

* मशकायनोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

अथ राजानꣳ सन्नाहयेत्* ॥ १ ॥

परिमाद् गीला अथानन्तर राजान सन्नाहयेत् अथशब्द आन न्तर्य्ये राजानमिति क्षत्रिय सन्नाहयेत् अन्यत् उक्त सन्नद्धा' कव चिन परियन्तीति ॥ १ ॥

तस्य द्ववराद्ध्यौ रथावनुयायिनौ स्याताम* ॥ २ ॥

तस्य राज्ञ द्व्यवराद्ध्यौ रथौ अनुयायिनौ स्याता भवेयाता पश्चाद्यायिनौ सर्वे निकृष्टौ द्वौ यदि बहवो रथा न स्यु ननु तस्य द्व्यवरार्द्ध्या रथा अनुयायिन स्युरित्येव सूत्र कर्त्तव्यमासीत् तत्रैवमपरे वर्णयन्ति द्व्यवरार्द्ध्यौ मनुष्यौ यस्मिन रथे सोऽय द्व्यवरार्द्ध्यो रथ द्व्यवरार्द्ध्यश्च द्व्यवरार्द्ध्यश्च द्व्यवरार्द्ध्यौ एकस्मिन्नेव एकस्मिन् रथे बहवो मनुष्या अभिप्रेता तत आह द्व्यवरार्द्ध्या इति ॥ २ ॥

पूर्वेण देवयजनꣳ सन्नह्येरन्नन्ये तस्मात्* ॥ ३ ॥

देवयजनस्य पूर्वे प्रदेशे सन्नह्येरन राजान मुक्त्वान्ये अनुयायिन ॥३॥

दक्षिणेन परियायु* ॥ ४ ॥

सन्नद्धा सन्त दक्षिणेन देवयजन परिगच्छेयु ॥ ४ ॥

* शाखायणोऽप्येवम

पूर्वेण पत्नीशालामुद्गाता गत्वा दक्षिणे वेद्यन्ते प्राचो दर्भानास्तीर्य्य तेष्वेन प्राङ्मुखमुपवेशयेत* ॥ ५ ॥

उद्गाता पत्नीशालाया पूर्वेण प्रदेशेन गत्वा महावेदेर्दक्षिणे वेद्यन्ते दर्भान प्रागग्रान आस्तीर्य तेषु दर्भेषु एन राजान प्राङ्मुखम उपवेशयेत ॥ ५ ॥

अथास्मै वर्म्माभिहरेदन्य वाभिहरन्तमनमन्त्रयेत उत्तिष्ठ राजन् परिवर्म्मास्यद्य युक्तो रथो विततो दैव आखणो-विशां राजा ब्राह्मण एधि गोप्तेति† ॥ ६ ॥

अथशब्द आनन्तर्य्य प्रागग्रेषु दर्भेषूपवेश्य राजानम अनन्तरमस्मै वर्म्म बध्नीयात उत्तिष्ठ राजन्नित्येतदादिना यथारम्वितेन मन्त्रेण अन्य वाभिहरन्तमेन मन्त्र ब्रूयात ॥ ६ ॥

पश्चिमेन परियाहीत्युक्त्वा तेनैव प्रत्याव्रज्योत्तरेणन वेद्यन्तेऽवस्थाप्य ब्रूयाद् हस्तत्र बध्नीष्वाज्यमायुध कुरुष्व त्रोनिषूनुपकल्पयस्वास्मायान्नमेव कञ्च चतुर्थमिति* ॥ ७ ॥

राजान पश्चिमेन देवयजन परियाहीत्युक्त्वा येनैव गतस्तेनैव पुनराव्रज्य उत्तरे वेद्यन्ते एन राजानम अवस्थाप्य ब्रूयात् हस्तत्र

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

बध्नीष्व उच्यमायुध कुरुष्व त्रीनिषूनुपकल्पयस्व अनुगृह्णीष्व आयस्मा यान कार्ष्णायसान यमेव कञ्च चतुर्थमिति य कञ्चेषुचतुर्थन्न नि यम ॥ ७

प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात* ॥ ८

इषु प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात ॥ ८

त प्रतिदधानमनुमन्त्रयेत वैणावताय प्रतिधत्स्व शकुमा- पप्रोऽष्टमो तेति पप्रद्ब्रह्मणो गुप्त्यै विधृत्यै धारयात्रेति* ॥ ९ ।

त राजान प्रतिदधानम इषु सन्दधान अनुमन्त्रयेत वैणावताय प्रतिधत्स्व शकुमित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ९ ॥

सद्दत्यातिष्ठेति ब्रूयात* ॥ १० ॥

सद्दतेषु रथमारोहेति ब्रूयात राजानम ॥ १ ॥

दक्षिणेन रथपथ कृत्वोत्तरेणाग्नीध्रीय पूर्वापरे चर्मणी विबध्नीयु* ॥ ११ ॥

दक्षिणेन प्रदेशेन रथपथ कृत्वा कस्य दक्षिणेन वक्ष्यति पूर्वापरे चर्मणी विबध्नीयुरिति तयोश्चर्मणोर्दक्षिणेन उत्तरेणाग्नीध्रीयम एन प्रयोगे द्वितीया आग्नीध्रीयस्य उत्तरे प्रदेशे पूर्वापरे चर्मणी विब

---

* आह्वायणोऽप्येवम

भीयु पूर्वश्च अपरश्च पूर्वापरे चर्मप्रहारान्तर्हीन ते चर्मणी द्वे विभ-
भीयु ॥ ११ ॥

त ब्रूयात प्रदक्षिण देवयजन परीयात पूर्वञ्चर्मागमनेषु
विध्येरेकैकेनोत्तरोत्तर्यनतिपातयन* ॥ १२ ॥

त राजान ब्रूयादुद्गाता प्रदक्षिण देवयजन परीयात पूर्व चर्म
यत्तदागमनेषु विध्ये आगमनागमनेषु एकैकेनेषुणा विध्ये उक्त
त्रीनिषूनुपकल्पयस्वेति उत्तरोत्तरा वेधस्य वेधस्योपरिष्टादुत्तरोत्तरो
प्रथमस्योपरिष्टाद्द्वितीय द्वितीयस्योपरिष्टात तृतीय इति अनति
पातयन भूमावपातयन्निषु तथा विध्येद्यथा तस्मिन्नेव चर्मणि ससक्ता
भवन्ति ॥ १२ ॥

अपरस्मा इतरे यथाभिप्रेतमस्येयु * ॥ १३ ॥

अपरस्मै चर्मणि इतरे रथिन यथाभिप्रेत यथेष्ट क्षिपेयु ॥१३॥

तृतीयेन विध्वोदङ् प्रयाया* ॥ १४ ॥

एव ब्रूयाद्राजान तृतीयेनेषुणा विध्वा उदङ्मुख प्रयाया*
गच्छेत् ॥ १४ ॥

तदा चतुर्थमिषु यान्दिश मन्येथास्तामस्येर्गा इष्ट्वाव-
तिष्ठेथा* ॥ १५ ॥

* लाट्यायनेन सूत्रपञ्चकेनैकसूत्र कृतम्

तदा तस्मिन काले उदङ् गच्छत चतुर्थमिषुम उक्त यमेव काञ्च चतुर्थमिति यान्दिश मन्येथा इच्छा भवेत् तामस्ये एतदुक्त भवति उदङ्गच्छन चतुर्थवाण यान्दिश प्रति इच्छा भवति ता दिश क्षिपेत् यस्मिन देशे गा पश्येयु तस्मिन्नेव देशे अवतिष्ठेथा अवस्थान कुर्वीरन् ॥ १५ ॥

तत्र त्वा विश्रम्भयेयु * ॥ १६ ॥

तत्र यस्मिन्देशे अवतिष्ठेरन तस्मिन देशे त्वा विश्रम्भयेयु वर्मादि सन्नहनमपनयेयु ॥ १६ ॥

ब्राह्मणमुक्तमम † ॥ १७ ॥

हिङ्कारवेलाया कारयेरिति † ॥ १८ ॥

भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत † ॥ १९ ॥

एव सम्प्रेष्य राजान अनन्तर ब्राह्मण ब्रूयात यदिद मया राज्ञे उपदिष्टम् एतत्सर्व राजान हिङ्कारवेलाया कारयेरिति एवमुक्त्वा भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत क्व भूमिदुन्दुभिर्भवतीत्यत आह ॥१७॥१८॥१९॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रपूर्वकेणैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र कृतम् ।

इति तृतीयस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

पश्चादाग्नीध्रीयस्यार्द्धमन्तर्वेदि श्वभ्रस्य स्यात्ऽ स्यादर्द्धं बहिर्वेदि* ॥ १ ॥

उक्त भूमिदुन्दुभिर्भवतीति स भूमिदुन्दुभिरुच्यते आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेरन्त अन्तर्वेदि अर्द्धं श्वभ्रस्य खात स्यात श्वभ्र गर्त्त अर्द्धं बहिर्वेदि श्वभ्रस्य खात स्यादिति ॥ १ ॥

आर्षभेणोत्तरलोम्ना चर्मणाभिविहित स्यात्* ॥ २ ॥

स श्वभ्र आर्षभेण चर्मणा ऋषभस्य अवयवमार्षभ तेन आर्षभेण उत्तरलोम्ना उपरि लोमानि यस्य चर्मण तदिदमुत्तरलोम्ना तेन आर्षभेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अभिविहित स्यात सवत अव नद्ध स्यात ॥ २ ॥

त्व वागसि ये न सत्रे अनिन्दिषु दीक्षायाऽ आन्त आसितेराद्धिन्तेभ्यो दुन्दुभेराद्धिमस्मभ्यमावदेति परावदद्विषन्त घोरा वाच परावदाथास्मभ्यऽ सुमित्रियां वाच दुन्दुभे कल्याणी कीर्त्तिमावदेति, परावदद्विषतो वाद्यन्दुर्हार्दो ये विषूकुहाथास्मभ्य पुष्टि राद्धिऽश्रियमावदुन्दुभ इत्येनमेतै पृथगाहत्य वालधानेनान्य वाद्यन्तमनुमन्त्र्याप उपस्पृश्य

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

पश्चात्तिष्ठन्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन नमस्ते गायत्राय यत्ते पुरो यत्ते शिरो नमस्ते रथन्तराय यत्ते दक्षिणतो यत्ते दक्षिण पक्षो नमस्ते बृहते यत्ते उत्तरतो यत्ते उत्तर पक्षो नमस्ते यज्ञा-यज्ञीयाय यत्ते पश्चाद्यत्ते पुच्छ नमस्ते वामदेव्याय यत्ते आत्मा यत्ते मध्यमित्येतै पृथगङ्गान्यन्वर्थम ॥ ३ ॥

त्व वागसीत्येतदादिभि यथासूत्रितैमन्त्रै इतिकरणप्रज्ञापि तान्तै एतैर्भूमिदुन्दुभि पृथगाहत्य बालधानेन पृथक् नानेत्यर्थ वाला अस्मिन धीयन्ते इति बालधान पुच्छ तेन बालधानेन वाद यित्वा अन्य वा ब्राह्मण वादयमान अनुमन्त्र्य अप स्पृष्ट्वा पश्चात्तिष्ठ न्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन पश्चिमे प्रदेशे इष्टकाचितस्याग्ने तिष्ठन्त शिर आदीनामङ्गानामात्मनश्चोपस्थान कुयु नमस्ते गायत्राय यत्ते पुरो यत्ते शिर इत्येतदादिभियथासूत्रितैमन्त्रै पृथक नानेत्यर्थ अथमनु अन्वय अर्थानुसारेण नमस्ते गायत्रायेति शिर नमस्ते रथन्तरायेति दक्षिण पक्ष नमस्ते बृहत इत्युत्तर नमस्ते यज्ञायज्ञीया येति पुच्छ नमस्ते वामदेव्यायेति आत्मानम ॥ ३ ॥

अथ समस्तेन तस्मै ते सुभो संभवो भूयास्म नामासि नाम भूयासमाविरस्याविर्म्माकुरु सवित प्रमासुवया मनुष्याणा भूतौ सम्पश्यसि तेष्वभिभूयासᳪंश्रिय मयि धेह्यीति † ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय ज्ञातम।

† द्राह्यायणोऽप्येवम।

व्यस्तानामुपस्थानं कृत्वा अथानन्तरं समस्तानां सामस्त्येनैव मन्त्रेणोपस्थानं कुर्युः तस्मै तद्दत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन॥ ४ ॥

उपस्थाय सदः प्रविशेयुः* ॥ ५ ॥

उपस्थाय व्यस्तसमस्तैस्ततोऽनन्तरं सदः प्रविशेयुः ॥ ५ ॥

इति तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अपरया द्वारोदुम्बरीमासन्दीमौञ्जविवानाम् अतिहरेयुः* ॥१॥

उक्तम् उपस्थाय सदः प्रविशेयुरिति साम्प्रतं पृष्ठेन स्तवनमुक्तम् आसन्दीमारुह्योद्गायतीति तस्या आसन्द्याः प्रवेशनमुच्यते अपरया द्वारा सदसः पश्चिमयेत्यर्थः औदुम्बरीमासन्दीमुदुम्बरस्य विकारः औदुम्बरी आसन्दी सञ्ज्ञा आस्यते अस्यामित्यासन्दी मौञ्जविवाना मतिहरेयुः मौञ्जं विवानं मुञ्जेभ्यो निर्वृत्ता मौञ्जविवानामतिहरेयुः प्रविशेयुः ॥ १ ॥

---

* शाट्यायनब्राह्मणेऽप्येवम् ।

यज्ञियस्य वृक्षस्यौदुम्बराभावे* ॥ २ ॥

यद्युदुम्बरो न स्यात यस्य कस्यचित यज्ञियस्य वृक्षस्यावयव निष्पन्ना स्यात आसन्दी यज्ञमर्हति यज्ञिय ॥ २ ॥

मुञ्जाभावे दार्भम* ॥ ३ ॥

यदि मुञ्जो न स्यात दभमय विवान स्यात अभावोऽनुपपत्ति ॥३॥

प्रादेशमात्रा पादा अरत्निमात्राणीतराण्यङ्गानि † ॥ ४ ॥

उक्त प्रादेशमात्री भवतीति तस्या आसन्द्या प्रादेशमात्रा पादा इतराण्यङ्गानि अरत्निप्रमाणानि स्यु अङ्गुल प्रादेशोऽरत्निरित्येतदादीनि परिमाणानि सिद्धानि ग्रन्थान्तरे ॥ ४ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं हृत्वा तस्या उत्तरतो निदध्यु * ॥ ५ ॥

तामासन्दीमौदुम्बर्य्या दक्षिणेन प्रदेशेन हृत्वा तस्या उत्तरार्द्धे सन्निकर्षे स्थापयेयु तस्या इति किमथम उच्यते, सदोह्यधिकृतम् अतस्तस्या इति ब्रवीति तस्या औदुम्बर्य्या उत्तरतो न सदस ॥ ५ ॥

तामुत्तरेणोद्गाता गत्वा पश्चादुपविश्य भूमिस्पर्शोऽस्या पादान कृत्वा कूर्चावधस्तादुपोह्याभिमृशेद्बृहद्रथन्तरे ते

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

पूर्वौ पादौ श्यैतनौधसे अपरौ वैरूपवैराजे अनूचो शाक्वर-रैवतेतिरश्चो इत्येते पृथगङ्गान्यन्वर्थम* ॥ ६ ॥

तस्या आसन्द्या उत्तरेण प्रदेशेनोद्गाता गत्वा पश्चिमे प्रदेशे उप विश्य भूमिस्पृश अस्या आसन्द्या पादान कृत्वा कूर्चौं तस्या अधस्ता दुपोह्य तानभिमृशेत बृहद्रथन्तरे ते पूर्वौ पादावित्येतदादिभि र्यथासूत्रितैमन्त्रै पृथगामन्त्र्यङ्गान्यन्वर्थं पृथङ्गानेत्यर्थ अथमनु अन्वर्थं यथालिङ्गमित्यर्थ ॥ ६ ॥

विवयनमालभ्यच प्राञ्च आताना यजूꣳषि तिर्यञ्च सामा-न्यास्तारणꣳ श्रीरूपवर्हण वाकावाक्यमतोरोका वारवन्तीयꣳ सन्धयोराजनमात्मा प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञीयमिति* ॥ ७ ॥

यदि मौञ्ज यदि दार्भ विवानमालभ्य स्पृष्ट्वा ऋच प्राञ्च इत्य तदादिना यथासूचित मन्त्र जपेत ॥ ७ ॥

तां मुखेनोरसा बाहुभ्यामिति स्पृष्ट्वारोहेत् वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि राज्याय रुद्रा-स्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि वैराज्याया-दित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा रोहन्तु, तानन्वधिरोहामि स्वाराज्याय, विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि साम्राज्यायेति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तामासन्दी मुखेनोरसा बाहुभ्याञ्च स्पृष्टोद्गाता आरोहेत् वसव स्त्वेत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रै तामिति किमर्थम् उच्यते, विवा नमालभ्येति प्रकृतम् अतस्तामित्याह ॥ ८ ॥

अथैतैरेव देवता उदस्य राजशब्दञ्चामुना त्वा छन्दसा रोहामीत्यारोहेत* ॥ ९ ॥

अथशब्दो विकल्पार्थ अथागमपर विकल्प एतैरेव मन्त्रैर्देवता उत्क्षिप्य पदानामन्त्विष्य राजशब्दञ्च अमुनात्वा छन्दसा रोहामीत्या-रोहेत् प्रकारमुपदिश्यते गायत्रेण त्वा छन्दसा रोहामि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा रोहामि जागतेन त्वा छन्दसा रोहामि आनुष्टुभेन त्वा छन्दसा रोहामि इति ॥ ९ ॥

वैराजपञ्चमैरिति गौतम* ॥ १० ॥

एते उदस्य देवताराजाशब्दे वैराजपञ्चमैरारोहेत् इत्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते वैराजेन त्वा छन्दसा रोहामीत्येव पञ्चमे प्र योग ॥ १० ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जप्य † ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

एतेषामेवोदस्य देवताराजशब्दानां चतुर्भि पूर्वैं सौमैरारोहे दित्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ ११ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्य* ॥ १२ ॥

एतेषामेव पूर्वैस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते उक्ता र्थानामेव, ननु आनन्तर्यार्थो अथशब्द कस्मान्न भवति अथानन्तर मेतैरुदस्य देवताराजशब्दै आरोहेदिति उच्यते, उक्त छन्दोभि रारोहतीति तदेकेनैवारोहणस्यार्थवत्त्व कृत भवति अथ पुन समुच्चय कल्प्यते तदा पूर्वेण कल्पेनारुह्य पुनरारोहणार्थमवरोहण स्यात् तन्माभूदित्यतो विकल्पार्थोऽथशब्द कल्प्यते ॥ १२ ॥

आरुह्य जपेत् स्योनामासद९ सुखदामासद नमस्तेऽस्तु मा मा हि९सीरिति* ॥ १३ ॥

आरुह्य मासन्दी स्योनामासदमित्येत मन्त्र जपेत् ॥ १२ ॥

तस्मिन्नारोहति कूर्चानारोहेयु प्रष्टी ब्रह्मा गृहप- ति* ॥ १४ ॥

तस्मिन्नुद्गातरि आरोहति आसनार्थान् पूर्वकल्पितान् कूर्चाना रोहेयु के प्रष्टी पार्श्ववर्त्तिनो प्रष्टी प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ ब्रह्मा गृह पतिश्च ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

आसन्द्या व्याख्यात द्रव्य वाणस्य द्रव्य वाणस्य * ॥ १५ ॥

आसन्द्या व्याख्यातम उक्त निर्दिष्ट।द्रव्य वाणस्य उक्त वाण वितन्व न्तीति तत किमयो वाणो भवति तदुच्यते आसन्द्या व्याख्यात द्रव्य वाणस्येति औदुम्बरो वाण स्यात उदुम्बराभावे यज्ञियवृक्षस्य ॥१५॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

इति तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका

इति तृतीय प्रपाठक समाप्त ।

चतुर्थ प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

रोहितनानडुहेनोत्तरलोम्ना चर्मणापिहित स्यात्* ॥१॥

उक्तम् औदुम्बरो वाण इति वाणो वीणा स वाण रोहितेनानडुहेनोत्तरलोम्ना चर्मणा पिहित स्यादिति रोहितेनेति वर्णनिर्देश अनडुहेनेति अनडुहविकारमानडुहम् उपरिष्टाल्लोमानि कृत्वा तेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अपिहित स्यात् योवाण अपिनद्ध ॥ १ ॥

तस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धा स्युर्मौञ्ज्यो दार्भ्यो वा* ॥ २ ॥

तस्य वाणस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धा स्यु एकस्मिन्नेकस्मिञ्छिद्रे दश दश तन्त्र्यो बद्धा स्यु उक्त शततन्त्रीको भवतीति अग्रमालोक्य पश्चाच्छब्द इह तन्त्र्य नाड्य स्नायुमय्य लोके प्रसिद्ध तासामत्र द्रव्यविशेषमारभते मौञ्ज्यो दार्भ्यो वेति अन्यथा हि आसन्द्या व्याख्यात द्रव्य वाणस्येति सिद्धमेव ॥ २ ॥

---

* आश्वायनोऽप्येवम् ।

त्रिष्विति शाण्डिल्यश्चतुस्त्रिंशन्मध्यमे त्रयस्त्रिंशताव-
भित इति* ॥ ३ ॥

त्रिषु पश्चाच्छिद्रेषु इति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते त्रीणि पश्चाच्छिद्राणि स्युन दशेति तेषा त्रयाणा पश्चाच्छिद्राणा मध्यमे चतुस्त्रिंशत्त स्त्रो बद्धा स्यु ये मध्यमस्याभितश्छिद्रे तयो त्रयस्त्रिंश-त्त्रयस्त्रिंशत्तन्त्र्यो बद्धा स्यु ॥ ३ ॥

पुरस्तादेकैकशस्तास्त्रेध विभज्य भूर्भुव स्वरित्येताभि
पृथगुत्तरोत्तर्युदूहेत्* ॥ ४ ॥

तास्तन्त्र्य यदि दशसु पश्चाच्छिद्रेषु यदि त्रिषु बद्धा त्रेध विभज्य त्रिधा कृत्वा चतुस्त्रिंशन्मध्यमे त्रयस्त्रिंशतावभित इति भूर्भुव स्वरित्येताभिर्व्याहृतिभि पृथक् एकैकया उत्तरोत्तयुदूहेत् उत्क्षिपेत् मूलत आरभ्य तत उपरिष्टादिति ॥ ४ ॥

तमभिमृशेद्वदो वद वदा वदी वदो वदोरू पृथु सुग सुग
त्व कर्म करण कर करस्युरभीषाट्चाभीषाड्ढो चाभिमा-
तिहश्चाभिमातिहा च सासहिश्च सहीयाꣳश्च सहस्वाꣳश्च
सहमानाश्चोदयाश्च बृहद्वयाश्च सवयाश्च बृहद्वयाश्चैन्द्री वाच
बृहती विश्वरूपाꣳ शतायुषी प्रवद देव वाणेति* ॥ ५ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

त वाणमभिमृशेत् वदो वद इत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ५ ॥

शिथिलाᳪस्तन्तुना यच्छेदेभिर्नो वाण तन्तुभि शत राद्धी रिद्दावद्दारात्स सर्वतार्श्वजीवा ज्योतिरशीमहीति* ॥ ६ ॥

शिथिलान मन्दायत्तान आयच्छेत ये ये वाणस्य शिथिल स्तन्तवस्तान आयच्छेत् आयत्त कुर्य्यात् बध्नीयात् एभिर्नो वाण तन्तु भिरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

वाक्चवै मनोज्योतिर्मा नो भद्र इति जपित्वा वादयेदि- न्द्रेण तयेषीकया वेतसशाखया च सपलाशया मूलत * ॥७॥

वाक्चवै मन इत्येतदादि यजुर्जपित्वा वादयेद्वाण इन्द्रेण तयेशीकया इषीका काश इन्द्र काल स्वभावनतया न वाणवत्ना मितया वेतसशाखया च सपलाशया तया इषीकाशाखयोर्मूलाभ्यां वादयेन्नाग्राभ्याम ॥ ७ ॥

प्राणाय त्वेत्यूर्द्ध्वमुल्लिखेदपानाय त्वेत्यवाचम्* ॥ ८ ॥

प्राणाय त्वेत्यनेन मन्त्रेणोर्द्ध्वमुल्लिखन कुर्य्यात अपानाय त्वेत्य वाचम् प्रातिलोम्यम् ॥ ८ ॥

---

* शाट्यायनेऽप्येवम् ।

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रि सलिख्योदञ्च प्रोक्षेत्* ॥ ९ ॥

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रि सलिख्य वाणम उदञ्चम् उदङ्मुख प्रोक्षेत् ॥ ९ ॥

ब्राह्मणमुक्त्वेममुल्लिखन्नास्वेति* ॥ १० ॥

ब्राह्मण विधिज्ञम एवमुक्त्वा इम वाणमुल्लिख नास्वेति ॥ १० ॥

आहत दुन्दुभीन प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयात † ॥ ११ ॥

आघ्नध्व दन्दुभीन प्रवदन्तु वीणा इति एव ब्रूयात ॥ ११ ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमा कण्डिका।

अथ द्वितीया कण्डिका।

अलावुवीणां वक्राकपिशीर्ष्ण्यौ च पूर्वस्यां द्वारि वहि सदसम् † ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

उक्त प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयादिति अलाबुवीणा वक्रा कपि शीर्ष्णी च सदस पूर्वस्या द्वारि बहिर्भवेयु अलाबुवीणा वक्रा कपि शीर्ष्णी चेति वीणाविकार अलाबुवीणा प्रजाता वक्रात्यर्थं कुटिला कपिशीर्ष्णा बध्नीत क ॥ १ ॥

वक्राकपिशीर्ष्ण्यौ दुन्दुभिᳪश्च प्रतिमन्त्रयेत या वक्रायां कपिशीर्ष्ण्यां दुन्दुभौ यच्च वाद्य घोषो यो महतो महाᳪस्तेन नोराद्धि मावदेति* ॥ २ ॥

वक्रा कपिशीर्ष्णी दुन्दुभीश्च प्रतिमन्त्रयेत यो वक्राया कपि शीर्ष्णामित्येवमादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ २ ॥

महावीणापि शीलवीणे चापरस्यामन्तरिति गौतमशाण्डिल्यौ बहिरिति धानञ्जप्य* ॥ ३ ॥

महावीणापथ्यापि शीलवीणा अपरे ब्रुवते शूपवीणेति अपरस्या द्वारि सदसोऽन्त स्यातामिति एव गौतमशाण्डिल्यावाचार्यौ मन्येते बहि स्यातामिति धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ ३ ॥

अलाबुवीणापि शीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेतालाबुवीणेऽपि शीली च य मन्त्रमधिजग्मतुस्तेनेदमुपगायतां ते साममह्वयेप्यत इति* ॥ ४ ॥

लाट्यायनाऽप्येवम

आहतदुन्दुभीन प्रवदन्तु वीणा इत्येतच्च सर्वं कुर्य्यात् अलावु वीणापिशीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेत अलावुवीणापिशीली चेत्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

पश्चिमेनोपगातृन् द्वे द्वे एकैका पत्नी काण्डवीणां पिक्कोराश्च व्यत्यास वादयेत ॥ ५ ॥

उपगातृणा पश्चिमे प्रदेशे उपरिष्टा द्वे द्वे वीणे एकैका पत्नी वादयेत् व्यत्यास कि वीणे काण्डवीणा पिच्छोराश्च वक्राया वेणुमय्याश्च पिच्छोरा वैणवी ॥ ५ ॥

उपमुख पिक्कोरां वादनेन काण्डमयीम* ॥ ६ ॥

मुखस्य समीपे उपमुख काण्डमयी वादनेन वादयेत ॥ ६ ॥

ता अपघाटिला इत्याचक्षते* ॥ ७ ॥

ता वीणा काण्डमय्य पिच्छोराश्च अपघाटिला इत्याचक्षते उक्त पत्न्योऽपघाटिलाभिरुपगायन्त्यार्लिज्यमेव तत् पत्न्य कुर्वन्तीति ॥७॥

ता प्रतिमन्त्रयेत यां पत्न्यपघाटिलां मृदुक वादयिष्यति सारातिमपबाधतां द्विषन्त तैजनित्वगिति* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ता अपघाटिला प्रतिमन्त्रयेत या पत्न्यपघाटिलाम् इत्येतदा दिना मन्त्रेण ॥ ८ ॥

सर्वमनुवीक्षमाणो जपेदाक्रन्दा उलूलय प्रक्रोशा यवा चष्टति सर्वा सत्रस्य सा राद्धिस्तथेदं साम गोयत इति* ॥९॥

दुन्दुभ्यादि सर्वमनुवीक्षमाणो जपेत आक्रन्दा उलूलय प्रक्रोशा इत्येतदादिमन्त्रम् ॥ ९ ॥

जपेदेव सुपर्णोऽस्मि गरुत्मान् प्रेमां वाच वदिष्यामि बहु करिष्यन्ती बहु करिष्यन् स्वर्गमयिष्यन्ती स्वर्गमयिष्यन् मामिमान यजमानानिति* ॥ १० ॥

इम मन्त्र जपेदेव मन्त्रा हि कर्म्मकारणा कम तद्धि भवति इम मन्त्र जपेदेव किञ्चिदनेन कुर्य्यात ॥ १ ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

ब्राह्मणोऽभिगर पूर्वस्यां सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुख उप- विशेत* ॥ १ ॥

---

*द्राह्यायणाप्येवम ।

अभिगृणातीत्यभिगरः अभिष्टौतीत्यर्थः सदसः पूर्वस्यां द्वारि प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १ ॥

वृषलोऽपगरोऽपरस्यां प्राङ्मुखः* ॥ २ ॥

वृषलः शूद्रः अपगृणातीत्यपगरः स अपरस्यां द्वारि प्राङ्मुख उपविशेत् ॥ २ ॥

स ब्रूयान्नारात्सुरिमे सत्रिण इति* ॥ ३ ॥

वृषलोऽपगरो ब्रूयात न अरात्सुरिमे सत्रिण इति ॥ ३ ॥

अरात्सुरित्यभिगरः* ॥ ४ ॥

अरात्सुरित्येवमभिगरो ब्रूयात् ॥ ४ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमर्योऽन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् बहिर्वेदि शूद्र उदङ्मुखः † ॥ ५ ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अर्यो, वैश्यः वेदेरन्तः अन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् बहिर्वेदि शूद्रः उदङ्मुखः वेदेर्बहिः बहिर्वेदि तिष्ठेदिति च प्रकृतम् ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

अर्याभावे य कश्चार्यो वर्ण* ॥ ६ ॥

यदि वैश्यो न लभ्यते य कश्चार्य्यो वर्ण स्यात् ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा ॥ ६ ॥

तौ श्वेत परिमण्डल चर्म व्यायच्छेतां † ॥ ७ ॥

उक्त शूद्रार्यौ चर्म व्यायच्छेते इति तौ शूद्रार्य्यौ श्वेत परिमण्डल चर्म पृथक् आयच्छेताम आक्षिपेताम उक्त परिमण्डल चर्म भवत्यादित्यस्यैव तद्रूप क्रियत इत्येव रूप आदित्य उपलभ्यते श्वेत वर्णत परिमण्डलम आकृतित ॥ ७ ॥

शूद्र पूर्व † ॥ ८ ॥

शूद्र पूर्व आक्षिपेत् चर्म्म आत्माभिमुख पश्चादार्यो वर्ण इति ॥८॥

पूर्वेणाग्नीध्रीय ब्रह्मचार्यन्तर्वेद्युदङ्मुखस्तिष्ठेद्बहिर्वेदि पुंश्चली दक्षिणा मुखी* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे वेदेरभ्यन्तरत ब्रह्मचारी उदङ्मुख स्तिष्ठेत् ब्रह्म मैथुननिवृत्ति तच्चरतीति ब्रह्मचारी आदिष्टव्रतो गृहीतनियम बहिर्वेदि पुंश्चली दक्षिणामुखी पूर्वेणाग्नीध्रीयमित्ये

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैतत्सूत्र कृतम्।

तत् प्रकृतम तस्मिन देशे पुंश्चली दक्षिणामुखी तिष्ठेत् पुमांस प्रति चलतीति पुंश्चली ॥ ९ ॥

सा ब्रूयाद्दुश्चरिति नवकोणिन्निति* ॥ १० ॥

सा पुंश्चली ब्रह्मचारिण ब्रूयात् दुश्चरितिन्नवकोणिन्निति ॥१०॥

धिक्काजाल्मिपुंश्चली ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिश्नप्रणेजनीति ब्रह्मचारी* ॥ ११ ॥

ब्रह्मचारी पुंश्चलीमेव ब्रूयात् धिक्काजाल्मि पुंश्चली ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिश्नप्रणेजनीति ॥ ११ ॥

एवमात्टतीय व्यत्यासम* ॥ १२ ॥

एवमनेन प्रकारेण व्यत्यासधर्म्मेण सर्वेषान्त्रिस्त्रि क्रिया स्यात् ॥१२॥

सर्वेषां कर्मणि निष्ठिते तदेवाभिगरस्त्रिर्ब्रूयात्* ॥ १३ ॥

सर्वेषामधिकृताना कर्मणि समाप्ते यदुक्त पूर्वमभिगरेण तदेव पुनस्त्रिर्ब्रूयात् अरात्सुरिति ॥ १३ ॥ ,

अवव्रज्य मूद्र प्रद्रवेत् ॥ १४ ॥

शीघ्र प्रयायात् दुष्प्रूकर्षगतौ ॥ १४ ॥

---

* शाह्यायनोऽप्येवम् ।

न तेनैवावक्षिणुयात* ॥ १५ ॥

न शूद्रं शूद्रावन्त आर्य्यस्तेनैव चर्मणा हन्यात् ॥ १५ ॥

यथाभिप्रेतमितरो ब्रह्मचार्य्याक्रोशेत्* ॥ १६ ॥

यो योऽस्याभिप्रेत आक्रोश तेन तेन ब्रह्मचारी पुंश्चलीमा क्रोशेत् ॥ १६ ॥

पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि परिश्रिते मिथुनौ सम्भवेतां यौ वर्णौ लभेरन* ॥ १७ ॥

आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेर्बहिः परिश्रिते प्रदेशे परिश्रयण मावरण मिथुनौ स्त्रीपुमांसौ मिथुनौ सम्भवेताम् एकत्र भवेता मिथुनधर्मेण यौ वर्णौ लभेरन यौ वर्णौ सत्रिण परिलभेरन तौ सम्भवेता तत् किमिद यौ वर्णौ लभेरन्निति उच्यते तुल्यवर्णासम्भवे वर्णसङ्करो न स्यादिति वर्णेष्वनियम ॥ १७ ॥

गृहपतेर्दास्यो नवानुदकुम्भान् पूरयित्वा प्रदक्षिण मार्जालीय परियन्त्यैंमहा३इद मध्विद मध्विति वदत्य पञ्चावरार्ध्या पञ्चशतम्परार्ध्या पञ्चविंशति साम्पत्ता † ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय ज्ञातम् ।

उक्त परिकुम्भिन्यो मार्जालीय यन्तीदम्मध्विदम्मध्विति इति गृह
पतेर्दास्यकर्मकरा नवानुद्दहरणान कुम्भान उदकस्य पूरयित्वा प्रद
क्षिण मार्जालीय कुर्वन्त्य परीयु हैमहा ३ इदम्मध्विद एव वदन्त्य
कियत्यस्तादास्य इत्युच्यते पञ्चावरार्द्ध्या सर्वनिकृष्टा पञ्च परार्द्ध्या
कि वत्य इत्युच्यते पञ्चशत परार्द्ध्या सर्वोत्तमा पञ्चविंशति साम्प्रता
पञ्चविंशतियुक्ता अनुरूपास्य कर्मण पञ्चविंश महाव्रतमिति
एवन्ता सम्प्रयुक्ता भवन्ति एव लोकेऽपि भवति साम्प्रतमनुरूप
युक्तम अनेन चेष्टितमिति ॥ १८ ॥

सर्वासु स्रक्तिषु दुन्दुभीनावघ्नीयु * ॥ १९ ॥

सर्व्वासु स्रक्तिषु दुन्दुभयो वदन्तीति ब्राह्मण सर्व्वासु स्रक्तिषु
सदस दुन्दुभीनावघ्नीयु स्रक्तय कोणा ॥ १९ ॥

उत्तरोत्तरि थाचो व्याहारयेयुर्यावतीरधिगच्छेयु * ॥२०॥

उत्तरोत्तरीति तारतरा इति अपरे ब्रुवते शास्त्राण्यधिकृत्य
कथा कारयेयुरिति परस्परत उत्तरोत्तरयुक्ता यावतीर्लभेयु-
रिति ॥ २० ॥

घोषाश्च ॥ २१ ॥

उत्तरोत्तर कारयेयु, भेरीशङ्खपटहमृदङ्गहस्त्यश्वाश्वतरगर्दभा-
दीना यावतोऽधिगच्छेयु उक्त हि सर्वा वाचो वदन्तीति ॥ २१ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

हिंकारमन्वभिगर प्रभृतय हृत्वा यथार्थं स्युः* ॥ २२ ॥

स्तोत्रस्य हिंकारमनु अभिगरप्रभृतय स्तानि कर्माणि हृत्वा यथार्थं स्यु ये येऽर्था यथार्थं ॥ २२ ॥

आस्तोत्रान्तात्कुम्भिन्य सर्वे च घोषा* ॥ २३ ॥

आस्तोत्रसमाप्ते एता कुम्भिन्य सर्वे च घोषा स्युरिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पञ्चविंशे चतुर्विंशस्योत्तमे पर्याये परिचरायामावपेदिति गौतम* ॥ १ ॥

उक्त यदा अदश्चतुर्विंश प्रायणीय तदेतदुदयनीय यत्संवत्सर मन्न सम्भरन्ति सैषा पञ्चविंश्युपजायतइति तच्चतुर्विंशे पञ्चविंश श्रूयते या सा पञ्चविंशी स्तोत्रीयोपजायते तस्या स्थान कल्पयत्या चार्य्य पञ्चविंशे स्तोमे कर्त्तव्ये चतुर्विंशस्य स्तोमस्य उत्तमे पर्य्याये तां पञ्चविंशतिपरिचरायामावपेदिति गौतम आचार्य्यो मन्यते परिचरा मध्यमे विष्टावे उत्तमे पर्य्याये आवापस्थान परिचरा तृचाभागेत्युत्तमे इति ॥ १ ॥

---

* आह्वायखोऽप्येवम् ।

आवापस्थान इति धानञ्जप्य* ॥ २ ॥

चतुर्विंशस्य स्तोमस्योत्तमे पर्य्याये यदावापस्थानं तस्मिन्नावपेदित्येव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ २ ॥

प्रथमस्यावापस्थान इति शाण्डिल्य* ॥ ३ ॥

चतुर्विंशस्तोमे य प्रथम पर्य्याय तस्य यदावापस्थानं तस्मिन्नावपेदित्येव शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ ३ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामच्छिन्नां तृचस्य प्रस्तुयात्* ॥ ४ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तोमेन स्तुत्वा तृचस्य मध्यमां स्तोत्रीयां नाम अच्छिन्नां प्रस्तुयात् ॥ ४ ॥

स आस्कन्दो नाम* ॥ ५ ॥

सविधिरास्कन्दो नाम तस्यैव संज्ञा आस्कन्द इति ॥ ५ ॥

तन्न कुर्यादिति शाण्डिल्यायन* ॥ ६ ॥

तमास्कन्दं न कुर्य्यादित्येव शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते तमिति निर्द्देश किमर्थमिति चेत् उच्यते, वक्ष्यत्ययम् आस्कन्दस्

---

* लाट्यायनेऽप्येवम्।

गोतमस्त्वारिश्चे धानञ्जय्य इतरेष्विति तत्रापि शाण्डिल्यायनस्या-
निष्ट एवास्कन्द' अत आह तमिति ॥ ६ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायामस्तुतायां पादावुपावहरेत सह-
निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत * ॥ ७ ॥

ब्राह्मण, एकस्या स्तोत्रीयाया स्तुताया पादावुपावहरति सह निधनेन प्रतिष्ठामुपयन्त्येष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठन्तीति तदुच्यते, समाप्ते स्तोत्रे आत्मन एकस्या स्तोत्रीयायामवशिष्टाया उद्गाता आसन्द्या पादावुपावहरेत सह निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् निधन ब्रुवन् भूमौ प्रतिष्ठापयेत् ॥ ७ ॥

आह्रियमाणे भक्षे प्रतिलोमैरारोहणीयैरवरुह्य जपे-
न्मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञम्मिमिक्षतां पिपृतान्नोभरीम-
भिरिति † ॥ ८ ॥

आह्रियमाणे भक्षे यैर्मन्त्रै आसन्दीमारूढ तै प्रतिलोमै अव रुह्य अवतीर्य्य जपेत् मही द्यौ पृथिवी च न इत्येतदादि मन्त्र यथा सूत्रित प्रातिलोम्येन विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसावरोहन्तु तानन्ववरोहामि साम्राज्याय आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसावरोहन्तु तानन्ववरोहामि स्वाराजाय रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसावरोहन्तु

* द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वय हृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तामन्ववरोहामि वैराज्याय वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसावरोहन्तु ताम-न्ववरोहामि राज्यायेत्येव प्रातिलोम्य अथ यद्युद्धृतदेवताराज्य शब्दे आरोहेत् तत्राप्येवमेव प्रातिलोम्यम आरोहणे ॥ ८ ॥

अथ आसीना शेषेण स्तुवीरन्* ॥ ९ ॥

अवरुह्य आसन्दीकूर्चेभ्यो यानि स्तोत्राणि अवशिष्टानि तै स्तुवीरन ॥ ९ ॥

उदयनीयेऽतिरात्र संस्थितेऽवभृथमभ्यवेयुरनुपमज्जन्त † ॥ १० ॥

महाव्रतस्य विधिरुक्त अनन्तरम् उदयनीयेऽतिरात्रे उदयन्त्येत-स्मिन्नित्युदयनीय अस्मिन्नुदयनीयेऽतिरात्रे संस्थिते समाप्ते अवभृथ गच्छेयु उक्त प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सुषोमान्तमह स्त्रेषु दधि-भक्षान्तमहोनेष्विति तत् उदयनीयेऽतिरात्रे समाप्ते अवभृथमभ्य वेयुरनुपमज्जन्त तस्मिन्नुदकेन मज्जेयु ॥ १० ॥

पाणिभिस्तु सन्धावेरन् † ॥ ११ ॥

पाणिभिस्तूदक मसीला उद्घर्षण कुर्यु ॥ ११ ॥

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

† आश्वलायनीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

यस्याञ्च पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्धावयेत्* ॥ १२ ॥

यस्यास्मिन्नवभृथे पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्धावयेत् उद्वर्षयेत् यस्याञ्च पत्नी स्यादित्यपत्नीका अपि भवन्त्येतद्दर्शयति यस्याञ्चेति किम उच्यते, विद्यमानास्वपि पत्नीषु कस्यचिदस्मिन्नेवावभृथे पत्नी सन्निहिता न स्यात् रजतादिस्त्रीधर्मात् सोऽन्यस्या सकाशात्पृष्ठ व्युद्धावयेत् अत आह यस्याञ्चेति ॥ १२ ॥

तानुन्नेतोदानयेत्* ॥ १३ ॥

तान सत्रिण तस्मादवभृथात् उन्नेता उदानयेत् उत्थाप्या नयेत् ॥ १३ ॥

उदेत्य गृहपति सोमोपनहन परिदधीत* ॥ १४ ॥

उदेत्य तस्मादवभृथात् गृहपति सोमोपनहन वास परि दधीत ॥ १४ ॥

वस्त्राणीतरे* ॥ १५ ॥

उदेत्यावभृथात् इतरे सत्रिण अन्यानि वस्त्राणि अहतानि परि दधीरन् ॥ १५ ॥

अभ्युत्तणप्रभृति समापयेयु* ॥ १६ ॥

शाट्यायनीब्राह्मणेवम्

परिधीय वस्त्राण्यप उपस्पृश्य अभ्युक्षणादारभ्य शेष कर्म समापयेयु यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ १६ ॥

येनेतोगच्छेयुरन्येन प्रत्याव्रजेयु ॥ १७ ॥

येन मार्गेन इतो देवयजनादवभृथ गच्छेयु तेनैव न प्रत्याव्रजेयु अन्येन प्रत्याव्रजेयु ॥ १७ ॥

अनूबन्ध्य वपायां हुतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूणि वापयेरन* ॥ १८ ॥

अनूबन्ध्य पशौ वपायां हुताया दक्षिणे प्रदेशे केशाश्च श्मश्रूणि च वापयेरन् ॥ १८ ॥

तस्मिन संस्थिते प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथगुदवसानीयाभिरिष्टिभिराहिताग्नयो यजेरन* ॥ १९ ॥

तस्मिन्ननूबन्ध्ये सस्थिते समाप्ते अरणीष्वग्नि समारोप्य प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथक् नानेत्यर्थ उदवसानीयाभिरिष्टिभिराहिताग्नयो यजेरन् इष्टिग्रहणमतिरिक्तमिति चेत् उच्यते इयमिष्टि प्रकृतौ यथा गृहीता विकल्पते तदिहेष्टिग्रहण नियमार्थ क्रियते विकल्पो न स्यादिति आहिताग्नयो यजेरन्निति अनाहिताग्नीनामपि सचासन दर्शयति ॥ १९ ॥

---

* भाष्यपुस्तकेऽप्येवम्।

गृहपतिं यजमानमनाहिताग्नय उपासीरन्* ॥ २० ॥

ये अनाहिताग्नय ते गृहपतिं यजमानं उदवसानीयेष्ट्या उपासीरन् यजमानग्रहणं तदिष्टिप्रतिषेधार्थं गृहपतिमेव यजमानं न दृष्टिनम ॥ २० ॥

तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जप्य* ॥ २१ ॥

ये आहिताग्नयस्ते यद्देवत्या उदवसानीयेष्टिस्तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जप्य आचार्य्य आह ॥ २१ ॥

संवत्सरं संवसेयुः* ॥ २२ ॥

उदेत्य सत्रात् संवत्सरं एकस्मिन् एकत्र नयेयुः ॥ २२ ॥

द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा* ॥ २३ ॥

द्वादशरात्रं वा संवत्सरं संवसेयुः अहोरात्रौ वा अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रौ अहोरात्रमित्यर्थः ॥ २३ ॥

यावद्वा सुनुयुर्यावद्वा सुनुयुः* ॥ २४ ॥

यावदेव वा सुनुयुः तावदेव संवासः ऊर्द्ध्वं सत्रात् याथाकाम्य

---

* शाण्डिल्यशाट्यायनम् ।

मित्यपरे ब्रुवते उक्तं सत्रं सार्वक्रतुकमिदं तद्गवामयने संवत्सरं संवसेयुः द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा अन्येषु सत्रेषु यावन्तमेव कालं सोमं सुनुयुः तावन्तमेव कालं संवसेयुरिति ॥ २४ ॥

इति चतुर्थस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

अथातो गवामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

उक्ताद्गवामयनम् अनन्तरं विकल्पा वक्ष्यन्ते अथ अतः गवामयन विकल्पाः अथ इत्ययं निपातः आनन्तर्ये उक्ताद्गवामयनम् अथानन्तरं तस्यैव विकल्पा वक्ष्यन्ते इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

सर्वं ज्योतिष्टोमं नैके* ॥ २ ॥

सर्वङ्गवामयनं प्रायणीयादतिरात्रादारभ्य यावदुदयनीया इति ज्योतिष्टोमेन पक्षे आचार्य्या कल्पयन्ति सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, यावत्यः संस्था गवामयने स्युस्तावत्सु विकृतो ज्योति ष्टोमः स्यादिति संस्थाया स्थाने तत्संस्थो ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥२॥

अतिरात्रचतुर्विंशनवाहव्रतातिरात्रावा यथास्थानं स्युः शेषो ज्योतिष्टोमेन* ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रायणीयातिरात्रश्चतुर्विंशमह प्रायणीयमेव अभिजित्त्रय स्वर-सामानो विषुवान आवृत्तास्त्रय स्वरसामानो विश्वजिदित्येष न वाह महाव्रतमुदयनीयाऽतिरात्र इत्येतान्यहानि यथास्थान स्यु यस्य यत स्थान यथास्थान शेषो ज्योतिष्टोमेन अन्य सत्रे ह्यह शेष सर्वो ज्योतिष्टोमेन भवेत् पुन ज्योतिष्टोमग्रहण किमर्थ मिति चेत् उच्यते, पूर्वस्मिन्नुक्त गवामयनसस्थान विकृतो ज्योति ष्टोम सर्वत्र स्यादिति तदिह पुन ज्योतिष्टोमग्रहण क्रियते अति रात्रादिभ्यो यथास्थानकृप्तभ्य योऽन्य सत्रे शेष सोऽग्निष्टोम सस्थेन ज्योतिष्टोम स्यादिति ॥ ३ ॥

अत्र वा गोआयुषी पृष्ठ्याभिप्लवौ दशरात्रमित्युपा-हरेत् स सवत्सरप्रवर्ह * ॥ ४ ॥

अत्र वास्मिन कल्पे योऽयमुक्तस्तस्मिन् तस्मिन स्थाने गोआयुषी पृष्ठ्याभिप्लवो दशरात्रमित्येतत् कुर्य्यात् सकल्प सम्वत्सर प्रवर्ह इति सवत्सरोत्पादित सवत्सर प्रवर्ह इह उच्यते ॥ ४ ॥

शङ्खाहृतञ्च* ॥ ५ ॥

शङ्खाहृतमिति चैतद्विधानमुच्यते ॥ ५ ॥

नाना चोभिर्वय कल्पयामो यथैतद्ब्राह्मणम् † ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

नाना पृथगित्यर्थं यदेतद्गवामयनस्य सखा आह्लण अतिरात्र स्तुर्विंश प्रायणीयमह इत्यत आरभ्यते एतेषामङ्गा प्रत्यहमेकैकस्य विकल्प करिष्याम ॥ ६ ॥

अतिरात्रमुभयसामान कुर्वन्नान्धीगवादुत्तरे उद्ल बृहतौ षोडशिमा९स्वैदौद्लस्थाने नानदम्*॥ ७ ॥

यदि प्रायणीयमतिरात्रमुभयसामान कुर्य्यात तदा आन्धी गवस्योत्तरयो स्तोत्रीययो उद्लबृहती कुर्य्यात् उद्लञ्च बृहच्च उद्लबृहती यदि षोड़श्यन्तमतिरात्र कुर्य्यात् तत उद्लस्य स्थाने नानद कुर्य्यात् उक्त योऽनुष्टुभि नानन्द कुर्य्यात् गौरीवितेन षोड़शिना स्तुवतेजसा श्रियमुपैति न श्रिया अवपद्यते इति ॥ ७ ॥

पूर्वा बृहत सामत्वच †॥ ८ ॥

बृहत पूर्व सामत्वच स्यात बृहत्तचस्थम ॥ ८

चतुर्विंशमरथन्तरमेके †॥ ९ ॥

चतुर्विंशमह प्रायणीय अरथन्तरमेके आचार्य्या इच्छन्ति नाच रथन्तरं स्यादिति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

रथन्तरपृष्ठं वा बृहदनुष्टुप्कम्* ॥ १० ॥

रथन्तरं वा पृष्ठं कृत्वा बृहदनुष्टुभि कर्त्तव्यमिति अथ रथन्तरं वा स्यादेतदिति ॥ १० ॥

अग्निष्टोमसंस्थश्चेत्त्रिंशान्याज्यानि षट्त्रिंशानि पृ-
ष्ठानि* ॥ ११ ॥

ब्राह्मणम् अथोखल्वाहुरग्निष्टोममेव कार्य्यमिति अथ तद्यद्यग्निष्टोमसंस्थ स्यात् त्रिंशस्तोमान्याज्यानि स्युः षट्त्रिंशस्तोमानि पृष्ठानि ॥ ११ ॥

षट्त्रिंशानि वा होत्रकसामानि* ॥ १२ ॥

मैत्रावरुणादीनां होत्रकाणां सामानि षट्त्रिंशानि स्युः होतुराज्यपृष्ठञ्च चतुर्विंशमेव स्यादिति वा ॥ १२ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि* ॥ १३ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि स्युः होत्रकसामानीति प्रकृतं होतुः पृष्ठञ्चतुर्विंशमेव एव वा स्यात् ॥ १३ ॥

सर्वाणि वा त्रिंशानि स्तोत्राणि* ॥ १४ ॥

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

अथवा द्वादशस्तोत्राणि त्रिशस्तोमेन स्यु ॥ १४ ॥

व्यत्यास वा त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ* ॥ १५ ॥

व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यास त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ व्यत्यास स्याताम् त्रिणव बहिष्पवमान त्रयस्त्रिंश होतुराज्य एवमुत्तराणि सर्वाणि व्यत्यासेन एव वा स्यात ॥ १५ ॥

एतदन्तरुक्थ्यम्* ॥ १६ ॥

एतत्प्रायणीय अन्तरुक्थ्य या स्तोत्रीया सम्पत् प्रायणीये उक्त यावत्यश्वतुविंशस्तोक्थ्यस्य स्तोत्रीयास्तावत्य सवत्सरस्य रात्रय इति ता सम्पद प्रायणीये अग्निष्टोमसस्थ स्तोमव्यत्यासेन उकथ्य सस्था सम्पद्यते अत आहैतदन्तरुकथ्यमिति ॥ १६ ॥

अभिप्लव स्वरसाम्नश्च ज्योतिष्टोमतन्त्र एके कल्पयन्ति ॥ १७ ॥

अभिप्लव स्वरसाम्नश्चेति कर्मणि द्वितीया अभिप्लव षडह स्वर साम्नश्च एके आचार्य्या ज्योतिष्टोमस्य तन्त्र कल्पयन्ति उक्त भूयिष्ठ तन्त्रलक्षणमुत्तरयो सवनमुखीये गायत्र्याविति शौचिवृक्षिर्मौञ्च-न्दिनीयाचार्य्याणामिति इह तु भूयिष्ठ तन्त्रलक्षणमित्येतदेव

* आह्वायणोऽप्येवम।

अस्मिन ज्योतिष्टोमे एव कृत्स्न भवति अभिप्लवस्वरसामसु स्तोम तन्त्रविशेष स एतान स्तोमानपश्यत ज्योतिर्गौरायुरित्यभिप्लवे सप्त दशा भवन्तीति स्वरसामसु अभीवर्त्तसुज्ञानगौरीवितानि श्रुतत्वात् तत्र द्वितीयेऽहनि पञ्चदश बहिष्पवमानन्तृचन्याज्यानि सप्तदशम्माध्य न्दिन सवन एकविंश तृतीयसवन सोकथ तत्र बहिष्पवमाने आवाप एते असृग्रमिन्दव राजा मेधाभिरीयत इति सुत्रकल्पेषु दृष्टत्वात् रथन्तरपृष्ठे साम्न पुनान सोमधारयेति द्विहिङ्कारन्तिसृषु मेधा तिथमेकस्या रौरव* विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिसृषु एष व्यत्या सन्याय उष्णिक्ककुभौ तृचस्य ज्योतिषाण्येवोकथानि एतदेव तृतीय मह बहिष्पवमानन्त्वविकृतन्त्रिवृत्स्तोमत्वात् चतुर्थं तृतीयेनैव व्याख्यात पञ्चम द्वितीयेनैव षष्ठ प्रथमेनैव व्याख्यात स्वरसामसु ज्योतिष्टोमतन्त्रे उपास्मै गायता नर उपोषु जातमप्तुरन्तन्त्वा नृम्णानि बिभ्रत पवमानस्य ते वय पवमानस्य ते कवे अग्न आयाहि वीतय इत्याज्यानि प्रसोमासो विपश्चित इति गायत्रञ्चाम्बञ्चाभि सोमास आयव इति पौरुहन्मनञ्चद्वैगतञ्च गौगवञ्च यौधाजयञ्चो शनमत्य यज्ञा यथा अपूर्व्येति रथन्तर स्वासु वामदेव्य त वोदस्म मृतीषहमित्यभीवर्त्त स्वासु कालेय स्वादिष्टया मदिष्टयेति गायत्र सन्तुमकवैष्टम्भञ्च या पवस्व देवयु पवते हर्यतोऽहरिरिति सफसुज्ञाने काशीतम्ना प्रसुन्वानायान्धस इति गौरीवितन्तिसृषु गौरीवित मेकस्या गौतममेकस्यामौदलमेकस्यामिति वा स्वरन्तिसृषु यत्य योनिधनमभिप्रियाणीत्यैड् काबमन्त्य स्वर यदि विकल्पयेद्यथा

* मानदमिति पुस्तकान्तरपाठ ।

यज्ञीयमग्निष्टोमसाम एतावेव द्वितीयतृतीयो स्वरसामानो स्वरन्तु बृहन्निधनयोर्यत्पूर्वं तत् स्यादुत्तरमावृते तृतीये प्रथमस्वर ज्योतिषाण्युक्थानि यद्युक्थ्या अग्निष्टोमसमस्त्वेव ॥ १७ ॥

तथा सता१९ शाट्यायनिन षडहविभक्तीरनुकल्पयन्ति* ॥ १८ ॥

तथा सतान्तेषा अभिप्लवस्वरसाम्ना ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्प्यमाना ना सयोगाय शाट्यायनक ब्राह्मण अधीयते ये ते दशरात्रप्रकरणे या षडहस्य देवताविभक्तय सामान्तविभक्तयश्च पठिता ता अनुकल्पयन्ति अग्न आयाहि वीतयेऽग्निं दूत वृणीमहेऽग्निनाग्नि समिध्यतेऽग्निर्वृत्राणि जङ्घनदग्ने स्तोम मनामहे यमग्ने पृत्सु मर्त्यमित्येता अग्निविभक्तय एकैक प्रत्यह होतुराज्यानि आयाहि सुषमाहित इन्द्रमिद्गाथिनो इन्द्रदिन्द्रेण सन्दिदृक्षस इन्द्रो दधीचो अस्थभिरभिन्धीजसा सह भिन्धि विश्वा अपद्विष इत्येता इन्द्रविभक्तय ब्राह्मणाच्छंसिन आज्यानि प्रत्येकमेव अथ सामान्तविभक्तय उद्वन प्रथमे वासिष्ठ द्वितीये उभयतस्तोभ गैातम तृतीये आभीशवश्चतुर्थे आनूप पञ्चमे इहवद्वामदेव्य षष्ठे एता स्वरविभक्तय नैाधसम्प्रथमे श्यैत द्वितीये महावैष्टम्भ तृतीये आथर्वण चतुर्थे बार्हद्गिर पञ्चमे गैाष्ठ षष्ठे एता निधनविभक्तय कालेय प्रथमे माधुच्छन्दस द्वितीये

* शाट्यायनब्राह्मणेप्येवम् ।

रौरव तृतीये पृश्नि श्चतुर्थे रायोवाजीय पञ्चमे गोष्ठ एव षष्ठे एता दूडाविभक्तय तासा कल्पना उभ्रनन्तावत्प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनान्त्य-मेव स्थित द्वितीयेऽहनि इह वद्वासिष्ठ गौतम माध्यन्दिने तृतीयेऽहनि पुनान' सोमधारयेति कालेयन्त्तिसृषु विष्टारपङ्क्तौ रौरव गौतम प्रथ माया यौधाजयन्त्तिसृषु चतुर्थेऽहनि पुनान सोमधारयेति कालेय मेकस्या आथर्वणन्त्तिसृषु आभीशव प्रथमाया यौधाजयन्त्तिसृषु प्रथमेऽहनि पुनान सोमधारयेति कालेयन्त्तिसृषु आनूपमेकस्या रौरव विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्त्तिसृषु षष्ठेऽहनि उच्चातेजातमन्धस इति गायत्रन्त्तिसृणामहीयवमेकस्याञ्जराबोधीयमेकस्या इह वद्वा मदेव्यमेकस्याम एता सामान्तविभक्तय अथ निधनविभक्तय नैध-सम्प्रथमेऽहनि ब्रह्मसामसिद्ध श्यैत द्वितीये महावैष्टम्भ तृतीये चतुर्थेऽहन्याथर्वणम अन्यत्र विकल्पित विभक्त्यर्थेन बार्हद्गिर पञ्चमे ब्रह्मसाम षष्ठेऽहनि पुनान सोमधारयेति कालेयमेकस्यान्दैर्घश्रव समेकस्या रौरवमेकस्यां पुनस्त्रिभिर्निवृत्यान्य उद्वत्प्राजापत्यमेकस्यां गोष्ठ एकस्यां स्तोमवशेन जाम्यर्थेन च सामान्तकल्पना अथ इडा विभक्तय कालेय प्रथमे सिद्धमच्छावाकसाम माधुच्छन्दस द्वितीये कालेयस्य च उत्तानुग्रहो इडया पुनान सोमधारयेति कालेयन्ति सृषु मेधातिथमेकस्या रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्त्तिसृषु रौरव तृतीयेऽच्छावाकसामपृश्नि चतुर्थे रायोवाजीय पञ्चमे षष्ठेऽहनि गोष्ठ उभयथा कॢप्त स्वरसामान' आभिप्लविके रौरवाद्यैस्त्रिभि सिद्धा एषा ज्योतिष्टोमतन्त्रे कॢप्तानामभिप्लवस्वरसाम्ना षडहिकानां विभक्तीनामनुकल्पना शाण्डिल्यायनिकानाम् ॥ १८ ॥

द्विविधमभिप्लवमेक उपवत्यग्नियवती च व्यत्यासम्प्रतिपदौ राथन्तरबार्हतानि चाज्यानि* ॥ १९ ॥

द्विविधमभिप्लवमेके आचार्य्या कल्पयन्ति द्वि प्रकार द्विविध कि द्विविध उपवती अग्नीयवती च व्यत्यासम्प्रतिपदौ व्यत्यस्य व्यत्यस्य रथन्तरवार्हतानि चाज्यानि व्यत्यासमेवति प्रकृतम राथन्तरेषु तस्योपास्मै गायतानर इति प्रतिपत अग्न आयाहि वीतय इत्येतदादीनि राथन्तराण्याज्यानि बार्हतेषु पवस्व वाचो अग्निय इति प्रतिपत् अग्नि दूत वृणीमह इत्येतदादीनि बार्हतान्याज्यानि एतद्द्वैविध्यम ॥१९॥

आज्यप्रतिपदावौशनकावे अन्त्ये पार्थयामे वा बार्हतानां स्वयोन्यभीवर्त्तौ रथन्तरपृष्ठेषु श्यैतर्त्तु बृहत्पृष्ठेषु † ॥ २० ॥

एव वा द्वैविध्य स्यात् आज्यप्रतिपदौ आज्यञ्च प्रतिपच्चाज्य प्रतिपदौ उपवतीति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इति होतुराज्य माध्यन्दिनाभवयोरौशनकावे अन्त्ये स्वयोन्यभीवर्त्त एष प्रथमतृतीय पञ्चमेष्वह सु आभिप्लविकेषु अन्यत्प्रकृतिवत् अग्नियवती प्रतिपत् अग्नि दूत वृणीमह इति होतुराज्य माध्यन्दिनार्भवयो पवमानयो पार्थयामे अन्त्ये श्यैतर्त्तु अभीवर्त्त एष द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु द्व्य-विशेष अन्यद्यथा प्रकृति पूर्व वा यथोक्त द्वैविध्य एतद्वा ॥ २० ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणेनानेन सूत्रपञ्चक कृतम् ।

व्यूढ पृष्ठ्यमेके* ॥ २१ ॥

उक्त मग्रकेन पृष्ठ्य षड़ह मूढो वा व्यूढो वेति तमिह पृष्ठ्यमेके आचार्य्या व्यूढमिच्छन्ति ॥ २२ ॥

तस्य समूढात्प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमानम* ॥ २२ ॥

तस्य समूढस्य सत पृष्ठ्यस्य षड़हस्यैव समूढात् प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमान स्यात् समूढादित्यपादानलक्षणा पञ्चमी ननु च समूढे व्यूढे चाऽविच्छिन्ने समूढादेव बहिष्पवमानमेकमेव पठितमधिकृत तत् किमिद तस्य समूढात् प्रथमस्याह्नो बहिष्पवमानमिति उच्यते, दाशरात्रिक पृष्ठ प्रकृतिलेनाभिप्रेत्यैवमुच्यते अनादेशे प्रकृति प्रत्ययो भवति तत्प्रकृतिलेन बहिष्पवमानम् ॥ २२ ॥

समूढमेके रथन्तरबृहत्पृष्ठम* ॥ २३ ॥

एके आचार्य्या समूढमेवेच्छन्ति पृष्ठ्य अयन्तु विशेष रथं न्तरबृहत्पृष्ठ भवति ॥ २३ ॥

नाना पृष्ठे चोत्तरे चतुरहे रथन्तरबृहती व्यत्यासम्पव-मानेषु बृहतीषु रथन्तरमनुष्टुप्सु बृहते द्वितीये † ॥ २४ ॥

बृहद्रथन्तरमिति प्रकृत अत आह नाना पृष्ठ इति नाना पृष्ठे

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन क्रमेण ज्ञातम् ।

चास्मिन पृष्ठ्ये षड़हे उत्तरे चतुरहे पवमानेषु रथन्तरबृहती व्यत्यास कुर्य्यात व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यास बृहतीषु रथन्तर कुर्य्यात् अनुष्टुप्सु बृहत् तृतीयपञ्चमयो रथन्तर बृहतीषु कुर्य्यात् चतुर्थ षष्ठयोर्बृहदनुष्टुप्सु बृहती अनुष्टुप् रथन्तर बृहतीषु षष्ठयो बृहत्सु इति बहुवचनस्य विषयस्ते द्वितीये रथन्तरबृहती द्वितीये स्याता रथन्तर बृहत्या द्वितीयम् अनुष्टुभि बृहद्द्वितीयम् ॥ २४ ॥

बृहदुत्तम९ समूढे ॥ २५ ॥

यदि समूढ स्यात् अनुष्टुभि बृहदुत्तम स्यात् चतुर्थषष्ठयो रङ्कोरजाम्यर्थेन अर्थादापन्न द्वितीय व्यूढ इति ॥ २५ ॥

आष्कारणिधनात पूर्व कौत्समलबर्हिषम्* ॥ २६ ॥

तृतीयेऽहन्याष्कारणिधनादर्वाक् कौत्समलबर्हिष स्यात् रथन्तरा गमे अजाम्यर्थेन ॥ २६ ॥

आन्धीगवाच्छ्यावाश्वम* ॥ २७ ॥

चतुर्थेऽहन्यान्धीगवात्पूर्व श्यावाश्व स्यात बृहदागमे सोम वर्गेन ॥ २७ ॥

उपोत्तम९ समूढे* ॥ २८ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

यदि समूढं स्यात् अनुष्टुभि उपोत्तमं स्यात् मानवस्यावाम्बस्य अजाम्यर्थेन ॥ २८ ॥

इति चतुर्थस्य पञ्चमी कण्डिका

अथ षष्ठी कण्डिका ।

आनूपोपक्रमा बृहती पञ्चमे* ॥ १ ॥

आनूपारम्भणा बृहती स्यात् पञ्चमेऽहनि रथन्तरागमे अजाम्यर्थेन ॥ १ ॥

मानवात्पूर्वं ह्वारायणम्* ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि मानवात्पूर्वं ह्वारायणं स्यात् स्तोमवशेन ॥ २ ॥

मधुश्च्युन्निधनादाकूपारम्* ॥ ३ ॥

षष्ठेऽहनि बृहदागमे मधुश्चुन्निधनात्पूर्वं आकूपारं स्यात् ॥ ३ ॥

उपोत्तमं समूढे* ॥ ४ ॥

यदि समूढं स्यात् तदा उपोत्तमं आकूपारं स्यात् ॥ ४ ॥*

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

बृहत पूर्वे त्र्य एकर्चा* ॥ ५ ॥

बृहत पूर्वे त्र्य एकर्चा स्यु सोमवशेन ॥ ५ ॥

रथन्तरादुत्तरे* ॥ ६ ॥

रथन्तरादुत्तरे त्र्य एकर्चा स्युरिति रथन्तर प्रकृत तृतीयपञ्च-
मयोरह्नो ॥ ६ ॥

षष्ठे च बृहतो व्यूढे* ॥ ७ ॥

यदि व्यूढ स्यात तत षष्ठेऽहनि बृहत उत्तरे त्र्य एकर्चा स्यु
समूढे तु पूर्वे एव चतुर्थे व्यूढे च समूढे च पूर्वे एव ॥ ७ ॥

नित्यौ च श्यावकर्णौ तृतीये पृष्ठ्ये* ॥ ८ ॥

तृतीयेऽहनि रथन्तरादुत्तरे त्र्य एकर्चा स्यु नित्यौ च श्यावकर्णौ
पौरुमद्गाख्कारणिधने, अथ किमर्थमिदमारभ्यते नित्यौ च श्यावकर्णौ
विति स्थितयो उच्यते नियमिते रथन्तरादुत्तरे त्र्य एकर्चा इति
तद्यदि नारभेत सञ्चारदोष स्यात् तयो रथन्तरबृहतो वृत्त्यामनु
ष्टुप्सु कल्पना तृतीयेऽहन्यभिसोमास आयव इति पौरुमद्ग प्रथमाया
रथन्तरन्तिसृषु गौतमान्तर्गिकौल्मलबर्हिषाणि सामतृच आख्कार-
णिधनमध्यास्याया चतुर्थेऽहनि पुरोजिती वो अन्धस इति मानद-

दाह्यायणाप्ययम

मेकस्यां वृहच्छ्रावाश्वान्धीगवानि तृचेषु उष्णिक्ककुभो तृचस्थे पञ्चमेऽहनि सोमउग्वाण स्तोतृभिरिति आनूपरथन्तरे तृचयो हारायण मानववाग्वाणि सामतृच सामतृचाग्नेस्त्रिणिधनन्तृचे षष्ठे सोमा पवन्त इन्द्व इति गौरीवितहृहतोतृचयो आकूपारमधुश्चुन्निधन क्रौञ्चानि सामतृच मध्ये निधनमैड क्रौञ्चे चतुर्थे पुरोजितो वो अन्धस इति नानदान्धीगवश्यावाश्वानि सामतृच बृहन्तृचे एते एष व्यूढकल्प समूढकल्पे सोमा पवन्त इन्द्व इति गौरीवितमधु श्चुन्निधने तृचयो क्रौञ्चे द्वे आकूपारञ्च सामतृच बृहति समूढे पृष्ठ्ये ॥ ८ ॥

अभीवर्त्तकालेये बृहतीष्वनुकल्पयेदिति गौतम * ॥ ९ ॥

अभीवर्त्तकालेये बृहतीष्वनुकल्पयेदित्येव गौतम आचार्य्य आह नित्य सांवत्सरिक कल्पमनुवदति ॥ ९ ॥

नेति धानञ्जप्य * ॥ १० ॥

धानञ्जप्योऽभीवर्त्तकालेये न कल्पयितव्ये इत्येवमाह ॥ १० ॥

व्यूढ नानुकल्पयेदिति शाण्डिल्यायन * ॥ ११ ॥

व्यूढ पृष्ठ प्रति अभीवर्त्तकालेये नानुकल्पयेदित्येव शाण्डिल्या यन आचार्य्य आह समूढमनुकल्पयेदिति ॥ ११ ॥

* शाट्यायनब्राह्मणम

एकविंशत्यहकारिण उपरिष्टादभिजित पृष्ठ्यमुपयन्ति प्राक् च विश्वजित स्वरसाम्नस्त्रोक्थ्यान्* ॥ १२ ॥

योऽय सवत्सरस्य मध्ये नवाह पठित अभिजित्तय स्वरसामानोर्दिवाकोत्यमहस्तय स्वरसामानो विश्वजिदिति एतस्य स्थाने अपरे एकविंशत्यह कुर्वन्ति उपरिष्टादभिजित प्राक् स्वरसामभ्य पृष्ठ्यमुपयन्ति प्राग्विश्वजित स्वरसाम्न कृत्वा पृष्ठ्यमुपयन्ति स्वरसामानस्त्रोक्थ्यान कुर्वन्ति, विचारितमिद ब्राह्मणेन ताना३उक्थ्या कार्य्या३ अग्निष्टोमा३ इत्येवमुक्काह तदाहुर्विवीवधमिव वा एतद्यदग्निष्टोमो विषुवानग्निष्टोमौ विश्वजिदभिजितावथैतरउक्थ्या स्युरित्यग्निष्टोमा एव सर्वे कार्य्या इति यदग्निष्टोमन्तमेव शब्देन नियमितमेव नियमिते सति किमुक्थ्यत्व स्वरसाम्ना प्रत्याम्नातमेव अथ विकल्प इति उच्यते न प्रत्याम्नायते न च विकल्पते ये एकविंशत्यहकारिण ते उकथ्यान कुर्वन्ति ये नवाहकारिण ते अग्निष्टोमानेव एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह अथैते स्वरसामानस्तानग्निष्टोमान्नवाहकारिण कुर्युरुक्थ्यानेकविंशत्यहकारिणो योऽन्यथा कुर्य्यादकुशल पुरुष इति विद्यादिति ॥ १२ ॥

अभिजिद्विश्वजितौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ १३ ॥

अभिजिच्च विश्वजिच्चाभिजिद्विश्वजितौ तावेके आचार्य्या व्यति-

* द्राह्यायणोऽप्येवम

हरन्ति व्यतिहारो नामान्योऽन्यस्य स्थानापत्ति अभिजित स्थाने विश्वजित् विश्वजित स्थाने अभिजित् ॥ १३ ॥

अभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपद्धोतुराज्य-श्चाभिवायुमित्यौशन ज्योतिष्टोम पर९ सुज्ञानमुष्णिहि श्या-वाश्वात् पूर्वं गौरीवितबृहतो* ॥ १४ ॥

एके अभिजित रथन्तरपृष्ठ कुर्वन्ति तस्याभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपत् स्यात् उपास्मै गायता नर इति होतुराज्यञ्च राथन्तरमेव अग्न आयाहि वीतय इति अभिवायुमित्यौशन माध्यन्दिना न्त्य स्यात् ज्योतिष्टोम पर ऊशनाद्यत् पर तत् सर्व द्रव्य ज्योतिष्टोम पौष्कलस्य तु स्थाने सुज्ञान श्यावाश्वात्पूर्वं गौरीवितबृहतो स्तोम कल्पनाय गौरीवितसचलात बृहदुभयसामत्वात ॥ १४ ॥

स्वयोनिनो रथन्तरबृहती स्वरसामस्वेके † ॥ १५ ॥

एके आचार्य्या स्वरसामिकान पृष्ठस्तोत्रीयान् व्यावर्त्य स्वयोनिनो रथन्तरबृहती कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

स्वरपृष्ठाश्चेत्स्वारसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु यथास्व९ स्वाराणि चार्भवान्त्यानि द्वैगतगौतमयो स्थाने रथन्तरमन्तरिक्षस्य गौतम९ स्वरस्य बृहत्द्वितीये नित्यस्य सामत्वच ¶ ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रपञ्चक कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

¶ द्राह्यायणेनानेन सूत्रषट्क कृतम् ।

यदि स्वरपृष्ठा स्वरसामान चिकीर्षिता स्यु स्वरसामान एते भवन्तीति सामशब्दस्य प्रकृतस्य पृष्ठगामित्वात तत स्वरसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु मशकाम्नातेषु यथा स्वरसामानि स्यु पयोनिधन प्रथमे बृहन्निधन पूव द्वितीये प्रथम तृतीये स्वाराणि चार्भवाख्यानि स्यु नेतराणि द्वैगतगौतमयो स्थाने रथन्तर स्यात् द्वैगतस्य प्रथमे गौतमस्य तृतीये अन्तरिक्षस्य स्थाने गौतम स्यात् तृतीयस्य स्वरस्य स्थानेऽनुष्टुभि बृहत् स्यात द्वितीये नित्यस्य सामतृच गौरीवितमे कस्या क्रौञ्चमेकस्यामासितमेकस्या बृहदनुष्टुभि द्वितीये प्रथमतृतीय योरक्षोरनुष्टुभ ॥ १६ ॥

ऊदलत्वाष्ट्रीसाम्नोरुद्धार* ॥ १७ ॥

गौरीवितमेव तृचमथमनुष्टुभि प्रथमतृतीययोरक्षो ऊदलत्वाष्ट्री साम्नोरुद्धार कुर्य्यात् ॥ १७ ॥

विषुवतोदिवैके प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति* ॥ १८ ॥

विषुवत दिवा एव एके आचार्य्या प्रातरनुवाकस्योपाकरण मिच्छन्ति ॥ १८ ॥

बहिरस्यैके बहिष्पवमानेन स्तुवते* ॥ १९ ॥

सदसि स्तवन प्रकृत तदस्य विषुवत एके आचार्य्या बहिरिच्छन्ति

---

* शाट्यायनकाऽप्येवम् ।

अध्वर्योरुद्गातुश्चाय प्रातरनुवाकवहिष्पवमानयोरेष विधिर्दृष्ट दिवा कोर्त्यत्वादङ्ग ॥ १९ ॥

अग्निरिन्द्रायेोपास्मै पवस्व वाच इति स्तोत्रीयं प्रतृङ्गा* ॥ २० ॥

अग्निरिन्द्राय पवते उपास्मै गायता नर पवस्व वाचो अग्रिय इत्येतास्तिस्र ऋच सम्भार्यदृच कृत्वा एतत् स्तोत्रीय प्रतृङ्गा आचार्या मन्यन्ते ॥ २० ॥

वात आवात्विति माषशरावय* ॥ २१ ॥

माषशरावय आचार्या वात आवात्वित्येव स्तोत्रीय कुर्वन्ति स्तोत्रीयो बहिष्पवमानाद्यस्तृच ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयभासे व्यतिहरन्त्येके* ॥ २२ ॥

एके आचार्या यज्ञायज्ञीयभासयो व्यतिहार कुर्वन्ति अन्योऽन्य स्थानापत्तिर्व्यतिहार यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति भासमनुष्टुभि ॥ २२ ॥

बण्महां असि सूर्येन्द्रमिद्देवतातये आयन्तइव सूर्यमिति महादिवाकोर्त्यस्तोत्रीया विकल्पते* ॥ २३ ॥

---

* माह्यायणोऽप्येवम् ।

महादिवाकीर्त्यस्य नित्यस्तोत्रीयस्य स्थाने एतेषां यथोद्दिष्टानां एक स्यादितिकल्पेन विकल्पो नाम तुल्यार्थप्राप्ताविष्टताध्यवसाय ॥२२॥

इति चतुर्थस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

बृहत्पृष्ठश्चेदग्नियवती प्रतिपत्तृतीयात् साहस्रादाज्यानि नित्यैर्विकल्पन्त उत्सेधस्थाने रथन्तर तस्य महादिवाकीर्त्य मय९ सोम इति पार्थमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतो श्येतञ्जो ककुबुष्णिाहावुद्वरति पिपीलिकमध्या९ श्यावाश्वविकर्णगौरी-वितान्धीगवोद्दलभासान्यनुष्टुभ्यौद्दलस्थाने वा वाडनिधन क्रौञ्चमरण्ये गेये तृचयोर्व्रतात्परे* ॥ १ ॥

यदि बृहत्पृष्ठो विषुवा स्यात् ततस्तस्मिन्नग्नियवती प्रतिपद्भवेत् तृतीयात्साहस्रादाज्यानि च स्युः अग्नि दूत वृणीमह इत्येतदादीनि नित्यानि वा यानि विषुवति तानि स्युः नित्यैर्विकल्पन्त इत्येतदुक्त उत्सेधस्थाने रथन्तर बृहत्यान्तस्य महादिवाकीर्त्यान्तस्य रथन्तरस्य स्थाने महादिवाकीर्त्य भवेत् अथ सोम इति पार्थ स्यात् श्रिद्ध अश्वानाया स्थाने आभिजितानि पृष्ठानि, आभिजितानीति किमर्थ-

* साम्नायमीतेन द्वादशसूत्रानि क्षतानि

मारभ्यते यदा बृहत्पृष्ठस्सेदिति बृहत्पृष्ठत्वात् सिद्धम बृहत्कतौ श्यैतमिति च वक्ष्यति अनेनैव श्यैतेन सिद्धिर्भवति उच्यते, आभिजितानि पृष्ठानीत्यनेन सिद्धस्यैव स्तोत्रीयाविशेषणार्थम अभिजितस्य ग्रहणम इन्द्रक्रतौ श्यैतम इन्द्रक्रतु न आभरेत्येतस्मिन प्रगाथे श्यैत स्यात् गो ककुबुष्णिहौ गोरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी विषुवतो ककुबुष्णिहौ अपोह्य गो आहरेत तदेतदवाच्यमविशेषादुष्णिह कथ न्तर्हि वाच्यमेव गो ककुबुष्णिहाविति उच्यते, बृहत्पृष्ठश्चेदधिकृत्य कथ ज्योतिष्टोमेन बृहत्पृष्ठे गोरेव ककुबुष्णिहौ स्याताम् उद्धरति पिपीलिकमध्या पर्य्युष्वित्येतामनुष्टुभ पिपीलिकमध्यामुद्धरति साम पुरोजित्या कल्पयत्यतस्तामुद्धरति श्यावाश्वविकर्ण गौरीवितान्यौगवौदलभासान्यनुष्टुभि एतानि यथासूत्रितान्यनुष्टुभि भवन्त्युदलस्थाने वाभ्रिधन क्रौञ्च भवेद्वा ~ वा अरण्ये गेये विकर्णभासे हृचयो स्याताम अन्यानि सर्वाण्येकर्चानि स्यु अनुष्टुभि ऋतात्परे ये सामनी ते ऋतादाहरेत् सूयवतीषु काव कुर्य्यात् यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम ॥ १ ॥

विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहती व्यतिहरन्त्येके * ॥ २ ॥

एके आचार्य्या विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहतो व्यतिहार कुर्वन्ति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम तस्य स्थाने बृहदनुष्टुभि ॥ २ ॥

बृहतपृष्ठश्चेत्तृतीयात साहस्नात् प्रात सवन काणेयस्थाने

* माह्यायणात्प्यवम

समन्तमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतक्रौ ककुबुष्णि-
हावुद्धरति पिपीलिकमध्या अनुष्टुपप्रभृति व्रतात्* ॥ ३ ॥

यदि विश्वजित् बृहत्पृष्ठ स्यात् ततस्तृतीयात् साहस्रात् प्रात सवन भवति पवस्व वाचो अग्रिय इत्येवमादि कालेयस्य स्थाने सम्मत भवति बृहत्या आभिजितानि पृष्ठानि अत्र न भवन्ति बृह द्रादीनि इन्द्रक्रतौ श्यैत भवति गो ककुबुष्णिहौ भवत पर्य्यूष्वित्ये तदाद्या उद्धरति अनुष्टुप्प्रभृति व्रतात् अनुष्टुभमारभ्य योऽन्यो द्रव्य विशेष सावत्सरिकाद्भवति ॥ ३ ॥

उत्तरे पञ्चस्ययनविकल्पा † ॥ ४ ॥

यदुक्त नानाछन्दोभिर्वय कल्पयामो यथैतद्ब्राह्मणमिति सा विकल्पना समाप्ता साम्प्रतमुत्तरे पञ्चस्ययनविकल्पा वक्ष्यन्त इति वाक्यशेष अयनविकल्पा गतिविकल्पा इत्यर्थ अयनङ्गति ॥ ४ ॥

अभिप्लवपृष्ठ्यान् प्रतिलोमानुपयन्त्यहरावर्त्तकारिण † ॥५॥

अभिप्लवाश्च पृष्ठ्याश्च अभिप्लवपृष्ठ्या तानभिप्लवपृष्ठ्यान प्रति लोमान् कुर्वन्ति ये अहरावर्त्तकारिण आचार्य्या अभिप्लवपृष्ठ्यानह प्रतिलोमान् कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

* आह्णायणेनानेन सूत्रत्रय कृतम् ।

† आह्णायणोऽप्येवम् ।

प्रष्ठ्याभिप्लवाननुलोमान मासावर्त्तकारिण* ॥ ६ ॥

ये मासावर्त्तकारिण आचार्य्या ते पृष्ठ्योपक्रमान अभिप्लवा यथानान कुर्वन्ति सह आनुलोम्यम ॥ ६ ॥

गो आयुषी च विपरिहरन्ति* ॥ ७ ॥

ये मासावर्त्तकारिण ते गो आयुषोर्व्यतिहार कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

उत्तम सम्भार्य्यं कुर्वन् सप्तमान्मासान् पृष्ठ्याभिप्लवानुद्धरेत एकायनमासान कृत्वा दशरात्रमिश्रादभिप्लवमुद्धरेत † ॥ ८ ॥

यद्युत्तम मास सम्भार्य्य कुर्य्यात् तत सप्तमान्मासान पृष्ठ्य त्रीश्चा भिप्लवानुद्धरेत् स्वरसामानो विश्वजितश्च कृत्वा अन्यान् अयनमासान् कुर्य्यात् पृष्ठ्यश्चत्वारश्चाभिप्लवा षड्हा एषोऽयनमास पश्चायनमासान् कृत्वा दशरात्रमिश्रान् मासान् अभिप्लवमुद्धरेत् त्रय स्वरसामानो विश्वजित् अभिप्लवौ षड्हौ आयुश्च गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतश्चातिरात्रश्चेत्येतत्परिसख्य सम्भार्य्य मासस्योत्त मस्य ॥ ८ ॥

तथा सति पूर्वे पक्षसि विकल्प्य* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोनैतेन क्रमेण कृतम

तथा सति विकल्पे उत्तमे सम्भार्य्ये क्रियमाणे पूर्व्वे पचसि विकल्पो भवति पच सामान्यात् ॥ ९ ॥

षष्ठादभिप्लवपृष्ठ्यानुद्धृत्य चतुर्विंशादुत्तरान कुर्यात्* ॥१०॥

षष्ठात्त्रीनभिप्लवान पृष्ठ्यञ्चोद्धृत्य चतुर्विंशात प्रायणीयादह्न उत्तरान कुर्य्यात् अतिरात्र कृत्वा तत्र चतुर्विंश प्रायणीयमह तत्र त्रीनभिप्लवान पृष्ठ्यञ्च कृत्वाभिजित त्रय स्वरसामान ॥ १० ॥

समो पक्षौ चिकीर्षन पञ्चायनमासान कृत्वा दशरात्र-मिश्र मासमुद्धरेत पञ्चदशौ पक्षौ व्रतस्यापरिमात्कं बृहत-पृष्ठ विश्वजितम † ॥ ११ ॥

समौ पक्षौ कर्त्तुमिच्छन उत्तरस्य पक्षस्य प्रथमे मासि त्रय स्वरसामानो विश्वजित्पृष्ठ्यस्त्रीनभिप्लवान् कृत्वा तत पञ्च पञ्चायन मासान कुर्य्यात् पञ्च कृत्वा दशरात्रमिश्र मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ व्रतस्य कुर्य्यात् परिमादश्च तस्मिन्न कुर्य्यात् एव पञ्चविंशाद्व्रतात् पञ्चदशस्तोत्रीया ह्रसन्ते ततस्ते पञ्चदशचतुर्विंशा सम्पद्यन्ते एव प्रायणीयेन चतुर्विंशेन समत्व भवति बृहत्पृष्ठ विश्वजित करोति एव यावन्त पूर्वस्मिन् पक्षसि पृष्ठोपायास्तावन्त एवोत्तरस्मिन् भवन्ति एतत्पक्षसामत्वमुक्तम् ॥ ११ ॥०

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† आह्यायणोनैतेन सूत्रत्रय कृतम

विश्वजित उपरिष्टादायुषमेक उपयन्ति* ॥ १२ ॥

एके आचार्य्या विश्वजित उपरिष्टादायुष कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

तथा सति गो आयुषोरैकाह्निके बृहत्यौ* ॥ १३ ॥

तथा सति विकल्पे गो आयुषोरैकाह्निके बृहत्यौ भवेतां ॥ १३ ॥

दशरात्रमेक आवर्त्तयन्ति* ॥ १४ ॥

एके आचार्य्या दशरात्रमप्यावर्त्तयन्ति आवक्त सर्वमुत्तर पच कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

तस्माद्वृत यदा पर व्रतान्ते मानस सांवर्ग्यजिता गो-तमा* ॥ १५ ॥

तस्मादावृत्ताद्दशरात्रात्पर यदा व्रत भवति तदा तस्य परस्मा न्मानसम्भवति एव सांवर्ग्यजिता गोतमा आचार्य्या मन्यन्ते मतु तेन समयमिति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति चतुर्थस्य सप्तमी कण्डिका

अथ अष्टमी कण्डिका ।

ज्योतिषामयनविकल्पा, ॥ १ ॥

इह गवामयनस्य षष्ठ्यधिक त्रिशत पठितान्यहानि ब्राह्मणेन सवत्सरविकल्पाश्चानेके श्रूयन्ते ज्योतिर्नक्षत्रादयस्तेषा कल्पना चिकीर्षिता पुरा तदारभते ज्योतिषामयनविकल्पा इति ज्योतीषि नक्षत्रादीनि तेषाङ्गतिविकल्पा वक्ष्यन्त इति वाक्यशेष ॥ १ ॥

तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्द्ध्व विषुवत * ॥ २ ॥

तत्र तेष ज्योतिषाङ्गतिविकल्पेषु पूर्वस्मिन पक्षसि यद्यदादितो वक्ष्यन्ते तदूर्द्ध्व विषुवत अन्तत प्रत्येतव्यम ॥ २ ॥

मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुका * ॥ ३ ॥

ये ते सावना मासा त्रिंशिन कल्पिता तेष्वेकैकस्मिन्मासि आद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुका त्र्यहा भवन्ति आभिप्लव एवेत्यर्थ उत्तरे पक्षस्यान्त्यस्य ॥ ३ ॥

स षटत्रिंशदूनो नात्र सप्तविंशिनो हि मासा † ॥४॥

स एव क्रियमाण सवत्सर सावनात् सवत्सरात षट्त्रिंशता-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

होभि ऊनो भवति नाचत्र नचत्रमिश्रित सप्तविंशिनो मासा भवन्ति तत्र सप्तविंशतिर्नचत्राणीति ॥ ४ ॥

षष्ठाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिर्गौस्त्व ज्योतिरेवावृत्त स नवोनो नाचत्र एव त्रयोदशी* ॥ ५ ॥

षष्ठस्य मासस्य य आद्योऽभिप्लव तस्य स्थाने ज्योतिर्गौस्त्व स्याता ज्योतिरेवावृत्त स्यात् न गो उक्त तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्द्ध विषुवत इति स सावनात् सवत्सरान्नवभिरहोभिरून चत्वार्यहानि पूर्वस्मिन् पचसि लुप्तानि पञ्चोत्तरस्मिन् स नाचत्र एव सवत्सरो भवति त्रयोदशी तत्रापि सप्तविंशिन एव मासा त्रयोदश भवन्ति ॥ ५ ॥

युग्ममासेष्वाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाह स षड्-नश्चान्द्रमस* ॥ ६ ॥

युग्ममासेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाह अभिप्लवपञ्चाह तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्द्ध विषुवत इत्येतदनुवर्त्तते एव सावनात् सवत्सरात् षड्भिरहोभिरूनश्चान्द्रमस एषा चान्द्रमसी गति ॥ ६ ॥

षष्ठादो त्रिकद्रुकानभिप्लवञ्चोपदध्यात् सोऽष्टादशाधिक पौर्णमासी प्रसवस्तैर्य्यगयनिक आदित्यस्य* ॥ ७ ॥

षष्ठस्य मासस्यादौ त्रिकद्रुकानभिप्लवश्चोपदध्यात् उपधार्न कुर्यात् ज्योतिष दर्शावधि मासमुशन्ति चान्द्र सौर तथा भास्कर-राशिचारात्। त्रिंशद्दिन सावनसञ्ज्ञमाथा नाक्षत्रमिन्दोर्भगणश्च मास। बृहस्पति अभ्युदये रवेर्मासश्चान्द्रश्च पितृकर्मणि। यज्ञे सावन-मित्याङ्करार्त्त सर्वव्रतादिषु। पूर्वस्मिन् पक्षसि यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्व-मित्यनुवर्त्तते एव सावनात् संवत्सरादष्टादशभिरहोभिरधिक पूर्व स्मिन पक्षसि अतिरिच्यते नवोत्तरस्मिन एवमष्टादशाधिक पौर्णमास्यां चास्य प्रसव स्यात् स आदित्य संवत्सर तैर्यगयनिक कदाचिदा-दित्यस्यैषा गतिर्भवति तिर्यग्गति आन्तरिक्षो गति तिरश्ची ॥ ७ ॥

उत्सर्जनानि मासि मासि* ॥ ८ ॥

ब्राह्मण आ वा एते संवत्सर प्यायन्ति य उत्सृजन्ति यथा वै दृतिराध्मात एव संवत्सरोऽनुत्सृष्ट इत्येतान्युत्सर्जनान्यादर्शयति ततस्तदुत्सर्जनानि उच्यन्ते, उत्सर्जनानि मासि मासि भवन्ति ॥८॥

यथान्त एवमावृत्तानामादि * ॥ ९ ॥

यथा अन्त वक्ष्यते पूर्वस्मिन पक्षसि एवमावृत्तानामादि उत्त रस्मिन् पक्षसि स्यात् ॥ ९ ॥

पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमहरुकथ्यं कृत्वाग्निष्टोममुत्तमे* ॥१०॥

मासाद्यायाऽप्येवम्।

मासि मासि पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमहरुक्थ्यं कृत्वा उत्तमेऽभिप्लवे चतुर्थे षष्ठमहरग्निष्टोमं कुर्य्यात्, उक्तं यद्युत्सृजेयुरुक्थ्यान्युत्सृजेयुरिति उत्सर्गिणामेव विधिं यथान्ते एवमाद्यन्तानामादित्युत्तरपाक्षिको विधिरुक्तः ॥ १० ॥

तद्वैकत्रिकस्तोमम* ॥ ११ ॥

तद्वा अह उत्तमस्याभिप्लवस्य षष्ठं यदग्निष्टोममस्यमुक्तं तदेकत्रिकस्तोमं स्यात्, उक्तं अथ खल्वाहुरेकत्रिकं कार्य्यन्तदेव साक्षादुतसृष्टमिति तस्यैकत्रिकस्तोमस्य द्रव्यमुच्यते ॥ ११ ॥

असृग्रन्तेति बहिष्पवमानं गायत्रं गायत्र्यामाश्वमैडं बृहत्यां गोष्ठा वायारुचेति गायत्रपार्श्वमार्भवं † ॥ १२ ॥

असृग्रन्तेत्यस्यां बहिष्पवमानेऽवस्थितायां गायत्र्यां यथा गायत्रं स्यात् आश्वमैडं बृहत्याम अवस्थितायामेव गोष्ठा वा अयारुचेत्यस्यामृचि गायत्रपार्श्वमार्भवं अन्यत् समानमेव ॥ १२ ॥

सवनविधं पशुं कुर्वन्नुत्तममभिप्लवपश्चाद्ध कृत्वा षष्ठस्थाने सवनविधं पशुं* ॥ १३ ॥

उक्तम् अभ्युक्षं पृणन्ति छिद्रो वा, एतेषां संवत्सर इत्याऽऽयें

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

† लाट्यायनेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

सोमसुत्सृजन्तीति पशुमालभन्तइति प्रात पशुमालभन्ते तस्य वपया प्रचरन्तो येतदादिविधिरुक्त सवनविधस्य पशो त सवनविध पशु कुर्वन्नुत्तममभिप्लवपश्चाह हत्वा षष्ठस्याह्न स्थाने सवनविध पशु कुर्य्यात् उत्तरपाचिको विधिरुक्त ॥ १३ ॥

प्रथमञ्चाभिप्लव पश्चाच्च हत्वा मासान्ते सवनविध पशु* ॥ १४ ॥

षष्ठमासस्याद्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पश्चाह कृत्वा मासान्ते सवन विध पशु कुर्य्यात् ॥ १४ ॥

सर्वानूनानेके प्रथममभिप्लवपश्चाच्च कुर्यु † ॥ १५ ॥

एके आचार्य्या सर्वान्मासानूनानिच्छन्ति केन न्यायेनेत्युच्यते प्रथममभिप्लवपश्चाह कुर्यु मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्प श्चाह कुर्यु ॥ १५ ॥

अह्नो वा समस्येयुरभिप्लवपृष्ठ्ययो सान्निपातिके ‡ ॥१६॥

अह्नोर्वा समास कुर्यु मासि मास्यभिप्लवपृष्ठ्ययो आभिप्लवि कस्य पृष्ठमह षाष्ठिकञ्च प्रथमन्ते एकस्मिन्नहनि कुर्यु ॥ १६ ॥

अभिप्लवयोरुत्तमे* ॥ १७ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम ।

† आश्वलायनेनानेन सूत्रद्वय कृतम् ।

उत्तमे गवामयनस्य मासि अभिप्लवयो सान्निपातिके अहनी समस्येयु तत्र ह्यनन्तर पृष्ठ्यो नास्ति ॥ १७ ॥

तथा सत्येकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा त्रयोदशदीक्षा कुर्वीरन्* ॥ १८ ॥

तथा सति विकल्पे एकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा सक्षिप्य त्रयोदशदीक्षां कुर्व्वीरन ॥ १८ ॥

सप्तदश वा* ॥ १९ ॥

स्पष्टार्थं ॥ १९ ॥

व्यत्यास वा पूर्णा नानूनपूर्णा नावृत्ताच्छालङ्कायनिन †॥२०॥

व्यत्यास वा व्यत्यस्य वा पूर्णम न ऊन पूर्णमिति एकपूर्वस्मिन पक्षसि मासाना क्रिया मन्यन्ते एवम ऊन पूर्णम ऊण पूर्णमित्युत्तर स्मिन् पक्षसि शालङ्कायनिनो मन्यन्ते ॥ २० ॥

एकाष्टकादीक्षिणा उपसर्गिणस्ते तूष्णीमेकचिंशमच-रासीरन् † ॥ २१ ॥

उपसर्गविधानमुक्तम अन्ये उपसर्गिणो भवन्ति ये उपसर्गिणस्ते

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

एकाष्टकायान्दीक्षिते ते किं कुर्युरित्युच्यते एकाष्टकादीक्षिता उपसर्गिणः मासि मासि तूष्णीमेकत्रिंशमहरासीरन ॥ २१ ॥

सवनविधेन वा पशुना यजेरन्* ॥ २२ ॥

तस्मिन मासि मास्येकत्रिंशेऽहनि सवनविधेन वा पशुना यजेरन् सवनविधस्य पशोर्विधानमुक्तम ॥ २२ ॥

अध्वर्युवक्तृचैः समयं कृत्वा दीक्षेरन्नेवमविलोपो भवतीति भवतीति* ॥ २३ ॥

अध्वर्युभिर्वक्तृचैश्च सह समयं कृत्वा विधिं प्रति ये विकल्पा तेषाम एकत्रन्य सर्वेऽङ्गीकृत्य दीक्षेरन् एवं क्रियमाणे न विवादो भवति कर्मणः हेतूपादानं किमर्थमिति चेत् उच्यते एतत्प्रकरणविषयमेव केवलं विधानं माभूदिति कथं सर्वकर्मस्वध्वयुवक्तृचैः सह समयं कृत्वा दीक्षेरम् अलोपहेतुत्वादिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

सर्वत्र अग्न्या दक्षिणत उदङ्मुखं कुर्याद्धोमेभ्योऽन्यत् † ॥१॥

* आम्नायपाठोऽप्येवम् ।

† आम्नायक्रमानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उक्तं गवामयनं सविकल्पं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं इन्द्रो ह वै विश्वामित्रायोक्थमुवाच वसिष्ठाय ब्रह्मवागुक्थमित्येव विश्वामित्राय मनो ब्रह्म वसिष्ठाय तद्वा एतद्वासिष्ठं ब्रह्मापि हैवंविद् वा वासिष्ठं वा ब्राह्मणं कुर्वीतेति एवं ब्राह्मणपरामर्शं क्रियते उद्गात्रे तस्य ब्रह्मणः कर्माख्यते तद्विवक्षुराह सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुखः कुर्य्यादिति सर्वत्र सर्वकर्मस्वित्यर्थः सर्वशब्दो निरवशेषवाची ब्रह्मेति कर्त्ता निर्द्दिश्यते दक्षिणत इति दिक्परिग्रहः क्रियते कस्य दक्षिणत उच्यते, कर्मणः क्रियमाणस्य दक्षिणे प्रदेशे स्यात् उक्तं तस्माद्ब्राह्मणं दक्षिणत आसयतीति उदङ्मुख इति कर्मस्वुदङ्मुखता निर्द्दिश्यते ब्राह्मणं कुर्य्यादिति क्रियोपदेशः सर्वेषां कर्मणां क्रियमाणानां दक्षिणतो ब्रह्मा स्यादिति एष सूत्रार्थः होमेभ्योऽन्यत्कर्म उदङ्मुखः कुर्य्यात् होमस्तु प्राङ्मुख एव प्राङ्मुखकरणस्थानादेश इति अत्रोच्यते, सर्वग्रहणन्तावन्न कर्त्तव्यं किं कारणम् अधिकृतत्वात् सर्वकर्मणां विध्यव्यपदेशे सर्वत्रत्वधिकार इति योऽयं विधिरव्यपदेशे आदिश्यमानः सार्वक्रतुको भविष्यत्येव तस्मात् सर्वग्रहणं शक्यमवक्तुम्, अथ पुनः क्रियते कारणं वक्तव्यम उच्यते, अत्र तावद्य सर्वशब्दोऽधिकारनिवृत्त्यर्थं सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदित्येषोऽधिकारः प्रवृत्तः तस्मात सर्वशब्दो युक्तो ब्रह्मणः कर्मादौ उच्यते, यद्येव तथापि न कर्त्तव्यः सर्वशब्दः कस्मात् अर्थसमाप्ते योऽसौ सत्राधिकारः प्रवृत्तः तस्यार्थः समाप्तः 'किस्मान्यत् न प्रकृतमभिनिर्वर्त्ता साधन्त इति' च न्यायोपदेशात् न ह्यातिदेशिको विधिः सामान्यसत्राधिकारस्य प्रवृत्तस्य बाधको भवति तस्मात् सर्वशब्दस्तावदेव एव

उच्यते, एव तावदय सर्वशब्द शेषविध्युपसम्प्रयार्थोऽस्तु शब्दाश्च सोममधिकृत्योत्पन्न सर्वक्रत्वधिकार इति सोऽयमाचार्य्य सर्वशब्द करोति कथ एतद्दर्शनं पाकहवि सोमेषु सर्वेषु स्यादिति उच्यते, यद्येवमर्थ सर्वग्रहण तथापि न कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणेऽप्येतस्मिन् न गम्यत एवैतत् यथा सर्वत्रेति कथ पाकयज्ञादीन् वक्ष्यति एकाग्नौ यज्ञास्तेषा होष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राश्यन्निर्वप्स्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ अमावास्यायान्दोहन-पवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभि चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां-स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु यजुषोपविशेत् पशूना यूपाहूति होष्यत्सु तूष्णी मुपविशेत् सौत्रामण्या सुराकर्मस्वाध्राजमासीतेति एवमेकविंशति ष्वपि यज्ञे सिद्ध ग्रहणं सर्वग्रहण न तदवस्यमेव तस्मान्न कर्त्तव्य मिति उच्यते, कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणे एतस्मिन ये सोमाङ्गभूता पाकहविर्यज्ञास्तास्तेषु न प्रतीयेत यद्वाषड्ढतमधिकृत्य ब्रवीति नैतन्थ वानामामो सरस्वत्यान्तेषामेकोऽध्वर्युस्तस्मिन् सवत्सरमग्निमिन्धीत तये-काग्ने परिचर्य्या तयेति सवत्सरादूर्द्ध्वं परिणमनस्याग्नो कुरुक्षेत्रे तस्मा-मग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा प्रसज्येतेति तथा के षड् पायिनो मासन्दीक्षिता भवन्ति ते मासि मासि सोम क्रीणन्ति तेषां द्वादशोपसदसुपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहोत्र जुह्वति मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते मास वैश्वदेवेन मासम्वरुणप्रघासै मासं साकमेधैर्मास शुनासीर्य्येणेति एवमेते पाकहविर्यज्ञा सोमाङ्ग-भूता इष्टा न्त्रक्रियमाणे सर्वशब्दे एतेष्वेवैतद्ग्रहणं न प्रतीयेत

तस्माद्भूदित्यत आह सर्वत्रेति उच्यते, यद्येवमर्थं तथापि न कर्त्तव्यम् अस्मिन्नेव पाकहविर्यज्ञप्रकरणे ज्ञापकानि वक्ष्यन्ते यथा शूलगवे च बलीन् क्रियमाणाननुगच्छेत् इत्यादिषु सवषु यजुषोपविशेत् एतत् सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम् अङ्गभूतानां वेत्येतदुक्तं भवति पशूनां यूपाञ्जलि होष्यत्सु यजुषोपविशेत् वपायां हुतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात अङ्गभूतानां चानङ्गभूतानाञ्चेति सिद्धे एकविंशतिभस्ये यज्ञे ब्रह्मत्वे सर्वत्रग्रहणं तदवस्यमेव तस्माच्छक्यमकर्त्तुम उच्यते न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यमेव अस्य ताव सर्वशब्दस्य ब्रह्मणैव समानाधिकरणमस्तु सर्वत्र ब्रह्मा सर्वं त्रायत इति सर्वत्र सर्वत्र चासौ ब्रह्मा च सर्वत्र ब्रह्मा कथं सर्वं त्रायते एवंविद ह वा एष ब्रह्माणमनुगाय्यन्त्येवमधिकृत्याह श्रुतौ वैकल्पिक् कुहतश्चाभिरचति एवंवित् ह वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानं सर्वांस्चर्त्विजो ऽभिरचति तस्मादेवंविदमेव ब्राह्मणं कुर्वीतेति सोऽयं सूत्रकार एवंलक्षणं ब्रह्माणं दर्शयति सर्वत्र ब्रह्मेति किञ्चान्यत् यत्र च ब्रह्मण कर्म्मास्ति सर्वेषां कर्म्मणां क्रियमाणानां सुब्रह्मण्यप्रभृतीनां ब्रह्मा हि दक्षिणतः स्यात् एवञ्च शाखान्तरेऽप्याह वाग्यत कर्म्माणि क्रियमाण आसीत तस्यां तस्यां चेष्टायां दक्षिणत एव स्यात् दक्षिणायाश्च दिशो न व्यवैतेति तस्मात् सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत आवसथोऽपि ब्रह्मणो देवयजनस्य दक्षिणत एव स्यात् तस्माद्युक्तं सर्वग्रहणम् ॥ १ ॥

पाकयज्ञा इत्याचक्षत एकाग्नौ यज्ञान्* ॥ २ ॥

---

* शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

पाकयज्ञा इत्येवमाचक्षते य एकाग्नौ यज्ञा पाकयज्ञा इति स व्यवहारार्था सञ्ज्ञा वक्ष्यति तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रतिगृह्णीयादिति अथ यज्ञग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते ये एवाग्नौ भूता पाकयज्ञास्तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्योक्तमेव ॥२॥

तेषां होष्यन्तस्तु तूष्णीमुपविशेद्भूते यथार्थꣳ स्यात्*॥ ३ ॥

तेषां पाकयज्ञानां होष्यन्तस्तु होमकालात्पूर्वं तूष्णीमुपविशेत् हुते यथार्थं स्यात यथार्थं स्यादित्यपवर्गं कर्म्मणो दर्शयति ॥ ३ ॥

शूलगवे च बलीन् ह्रियमाणाननुगच्छेन्निधीयमानानां दक्षिणत स्थित्वा निहितेष्वप उपस्पृश्यानपेक्ष प्रत्याव्रजेत्* ॥ ४ ॥

शूलगवानामपशूर्भवत्यध्वर्यूणामेकाग्नौ तत्र यथाविधानमासित्वा बलीनरण्य ह्रियमाणाननुगच्छेत तेषां बलीनां निधीयमानानां दक्षिणत स्थित्वा निहितेषु तेषु बलिषु अप उपस्पृश्य अनपेक्ष्य प्रत्याव्रजेत् ननु दक्षिणत स्थित्वा इति किमर्थम उच्यते, आचार्य्यस्य प्रवृत्तिरियं यत्र यत्रानुगमन तत्र तत्र वक्ष्यति। अथ शूलगवे चेति चशब्द किमर्थं उच्यते, तत्र केचिद्बलीन हरति केचिन्न तयोर्यां क्रियते तेषामनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रतिगृह्णीयात् † ॥५॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

पाकयज्ञे दक्षिणा दीयमाना तूष्णीं प्रतिगृह्णीयात् ओमिति वा, स्थूलगव प्रकृत अत पुन पाकयज्ञग्रहण करोति कथ, सर्वेषु पाकयज्ञेषु तूष्णीमोमिति वा प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ५ ॥

पशुरेव पशोर्दक्षिणा पूर्णपात्र स्थालीपाकस्य* ॥ ६ ॥

एकाग्नौ य पशु तस्य पशुरेव दक्षिणा, पूर्णपात्र स्थालीपाकस्य दक्षिणा, पूर्णपात्रस्य लक्षणमुक्त गृह्ये पशुरेवेत्येवशब्द क्रियते दक्षिणात्वे अनादेशे पशुर्दृष्ट स एव स्यात् न यज्जातीय आलभ्यत इति ॥ ६ ॥

उभयोर्वा यथोत्साहम † ॥ ७ ॥

उभयोर्वा पशुस्थालीपाकयोर्यथोत्साह दक्षिणा दद्याद् यजमान येषा होष्यतस्तु तूष्णीमुपविशेत ऋते यथार्थ स्यात तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषा गृह्योक्तमेव ॥ ७ ॥

कर्मादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् † ॥ ८ ॥

कर्मणामादिषु सर्वेषु अध्वर्युसम्प्रैषमागमयेत् क कस्मिन् कर्मणि सम्प्रैष इति सर्वग्रहणम इति पाकयज्ञा प्रकृता ॥ ८ ॥

पूर्वया च द्वारानादेशे प्रविशेत् † ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अनादेशे पूर्वया द्वारा प्रविशेत् कर्मशालायां चशब्द सर्वकर्मस्विति प्रकृतानुकर्षणार्थं अनादेश इति वक्ष्यत्यग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राश्य निर्वप्स्यत्सु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १० ॥

पाकयज्ञेषु ब्रह्मत्वमुक्त साम्प्रत हविर्यज्ञेषूच्यते, अग्न्याधेयन्नाम प्रथम हविर्यज्ञिक कम तस्मिन्नग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य कर्मशालाया चतुष्प्राश्य नाम हवि चत्वार प्राश्नन्ति तमिति चातुष्प्राश्यन्तदर्थं द्रव्यनिर्वपण करिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १० ॥

निरुप्ते यथार्थं स्यात्* ॥ ११ ॥

निरुप्ते तस्मिंश्चातुष्प्राश्ये हविषि यथार्थ स्यात् यथार्थ स्यादिति गच्छेदित्येतदुक्त भवति ॥ ११ ॥

तदुद्धरिष्यत्स्वेवमेव* ॥ १२ ॥

तच्चातुष्प्राश्य हवि,स्थलमुद्धरिष्यत्सु एवमेव दक्षिणया द्वारा प्रपद्य तूष्णीमुपविशेदिति । उद्धरिष्यत्स्वितन्त्र बहुवचनम ॥ १२ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्

तस्येद्दक्षिग्भि प्राश्नयेयुस्तन्दुलानादायापविध्येयुर्नेष्टा-
विद्धकृतानीति* ॥ १३ ॥

तस्यातुष्प्राश्य केचिदृत्विग्भि प्राशयेयु, केचिदन्यैर्ब्राह्मणैस्त
स्यादि*तदृत्विग्भि प्राश्नयेयु तत्तस्मात्तन्दुलानाहीत्वा अपविध्येयु
नेष्टाविद्धकृतानीत्यनेन मन्त्रेण अपवेध अध प्रक्षेप, तन्दुलशब्द
स्त्विन्नेषु च भूतपूर्व्वगत्या प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

अथान्यान कृतास्वाश्वत्थीष्वनुदधीरन्* ॥ १४ ॥

अथान्यान तन्दुलान कृतास्वाश्वत्थीषु समित्सु प्राश्नीयु अपरे
ब्रुवते तस्मिन्नेवाग्नौ प्रक्षिपेयुरिति ॥ १४ ॥

आधास्यमानस्यारण्यो प्रतयो यथार्थं स्यात्* ॥ १५ ॥

योऽग्नीनाधाययिता स आधास्यमान तस्याधास्यमानस्य अर
ण्योरर्पितयोर्यथार्थ स्यात यो यस्यार्थ यथार्थं ॥ १५ ॥

पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा यत्राग्नि मन्थिष्यन्त
स्यस्तद्दक्षिणतो निरस्त परावसुरिति दक्षिणा तृण निरस्येदा-
वसो सदने सीदामीत्युपविशेत् भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्मार्चं
मानुषश्रोमित्येतेनोपविशेत् यजुर्षीति यत्र स्यात् † ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† आह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

इदमपरेद्यु कर्मोपदिश्यते पूर्वाह्णे अह्नः पूर्वो भाग पूर्वाह्ण तस्मिन् पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा अग्नीना स्थानानि अग्न्यायतनानि न तावदद्यापि अग्नयो भवन्ति स्थानानि तावत् कृतानि भवन्ति तान्यग्न्यायतनानि दक्षिणेन गत्वा यस्मिन देशे अग्निमन्थन करिष्यन्त स्यु तस्य दक्षिणात्प्रदेशात्तृण गृहीत्वा निरस्त परावसु रित्यनेन दक्षिणत तृण निरस्यति निरसन प्रक्षेप आवसो सदने सीदामीत्यनेनोपविशेत् यस्माद्देशात् तृण गृहीत्वा निरस्तम् एतदुपवेशन स्थान तत भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माह मानुष इत्येव जपेत् एतेनोपविशेद्यजुषेति यत्र स्यात् अयमुपवेशन चतुष्प्रकार वक्ष्यति एकत्र तावद्यजुषोपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र उपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र तूष्णीमुपविशेदिति वक्ष्यति आसीनेत्यन्यत्र यत्र तावद्यजुषेति ब्रूयात् तत्र कृतस्न स्यात् मन्त्रवत् तृणनिरसनम उपवेशन मन्त्रवदेव उपरिष्टाज्जप इति यत्रोपविशेदिति ब्रूयात तत्र तृणनिरसनोपवेशने मन्त्राभ्यामेव उपरिष्टाज्जपो न स्यात् यत्र तूष्णीमुपविशेदिति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसन मन्त्रवत् तूष्णीमुपवेशन न चोपरिष्टाज्जप यत्रासीनेति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनादि सर्वमेव निवर्त्तेत केवलमासनमेव ॥ १६ ॥

अग्निं प्रणीयमान यथेतमनुगच्छेत्* ॥ १७ ॥

मन्थनविधिमतिक्रम्य अग्निप्रणयनविधिस्तावदुच्यते अग्निं प्रणी-

---

* ग्रान्थमयथोटथ्येवम् ।

यमान यथागतमनुगच्छेत् उत्तरेणाग्न्यायतनानामग्निं प्रणीयते अयन्तु दक्षिणेनाग्न्यायतनानाङ्कृत तत्तेनैवानुगच्छेत पश्चाद्गच्छेत्तमनुग ॥ १७ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणत स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेत्* ॥ १८ ॥

निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणत स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेदिति उक्त यजुषोपवेशन नित्ये ॥ १८ ॥

अत्र प्रथममिति शाण्डिल्य * ॥ १९ ॥

अस्मिन् देशे प्रथम यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते यत्तु पूर्वमुक्त यजुषोपवेशनम अग्निमन्थनप्रदेशे तच्छाण्डिल्यस्य नेष्टम ॥ १९ ॥

द्वितीयमिति धानञ्जप्य ॥ २० ॥

द्वितीयमेतद् यजुषोपवेशनमित्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते यच पूर्वोक्त ययोरुभे यजुषा स्यातामिति ॥ २० ॥

जाते रथन्तर गायेद्वामदेव्यं क्रियमाणे बृहन्निहिते सर्वाणि तृचेषु मनसा † ॥ २१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

जातेऽग्नौ रथन्तरं साम गायेत् वामदेव्यं ह्रियमाणे प्रणीयमाने बृहन्निहिते आहवनीये स्थापितेऽग्नौ बृहत्साम गायेत् सर्वाणि हवेषु मनसा सर्वाण्येतानि हविषु गायेत् मनसा न वाचा सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति अत सर्वग्रहणं करोति कथं वामदेव्ये यज्ञायज्ञीये च क्रियमाणे हवस्थे भवत इति ॥ २१ ॥

प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति लामकायनः ॥ २२ ॥

प्रथमोत्तमयोः रथन्तरबृहतोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीये गायेदित्येव लामकायन आचार्य्यो मन्यते अरण्ये गेयत्वात्पूर्वयोः ॥२२॥

पूर्वे कल्पे भूयांसीति धानञ्जय्यः* ॥ २३ ॥

यानि भूयांसि वक्ष्यन्ते तानि पूर्वस्मिन् कल्पे स्युः रथन्तरबृहत् कल्पेनोत्तरस्मिन वारवन्तीययज्ञायज्ञीयकल्पे ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य नवमी कण्डिका।

अथ दशमी कण्डिका।

मन्थिष्यत्स्वरणी आलभ्यारण्योरिति गायेत्* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

उक्तं पूर्वं कल्पे भूयांसीति यत्र रथन्तरस्तुतो क्रिया तत्रै तानि भवन्ति अग्निमन्थिष्यत्सु अरणी आलभ्य स्पृष्ट्वा अरण्योरित्ये तत् साम गायेत् ॥ १ ॥

मथ्यमानेऽग्नि नर इत्येतयोरन्यतरत्* ॥ २ ॥

मथ्यमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः मथ्यमानेऽग्नौ अग्निन्नर इत्येतयोः साम्नोः अन्यतरत् एकं साम गायेत् ॥ २ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ धूमे उत्थिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति एतत् साम गायेत् ततः जाते रथन्तरं गायेदित्येतत् प्रागेवोक्तम् ॥ ३ ॥

प्रज्वलितेऽदर्शिगात्विति* ॥ ४ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अदर्शिगातुवित्तम इत्येतत् साम गायेत् ॥ ४ ॥

निधीयमाने गवां व्रत यदग्निमीड इति* ॥ ५ ॥

गार्हपत्ये निधीयमानेऽग्नौ गवां व्रतं साम गायेत्, यदग्निमीड इत्येतस्माद्व्युत्पन्नं ततः प्रणीयमाने वामदेव्यं गायेत्, तत्प्रागुक्तं वामदेव्यं क्रियमाण इति आहवनीये निहिते श्रुहद्गायेदित्येतदपि प्रागुक्तमेव ॥ ५ ॥

शाट्यायनोऽप्येवम् ।

यानि वैनमध्वर्युर्ब्रूयात् तानि गायेत् * ॥ ६ ॥

एतानि वा यथोक्तानि गायेत् यानि वा एन ब्रह्माण अध्वर्यु सम्प्रेष्यति तानि गायेत् ॥ ६ ॥

तान्युद्गातृकर्मक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुते † ॥ ७ ॥

तानि सामानि यथोद्दिष्टानि यानि वा अध्वर्यु सम्प्रेष्यति तान्येऽके आचार्य्या उद्गातृकम मन्यन्ते यस्मादिय श्रुति यानि साम वेदेन कर्माणि तान्युद्गाता करोति ऋग्वेदेन होता करोति यजु र्वेदेनाध्वयु उद्गाता सामवेदेनेति इय श्रुतिस्तत्रैव स्यात्। ब्रह्मण प्रकरणे श्रूयमाणानि कथमुद्गातुर्भवन्तीति चेत् तद्ब्रवीति ॥ ७ ॥

यथा विहव्यसजनीयकयाशुभीयानि होतु * ॥ ८ ॥

यथा उद्गातृप्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि विहव्य शस्त्र सजनीय शस्त्र अगस्त्यस्य कयाशुभीय शस्त्रमिति होतुरेव भवन्त्य सामर्थ्यादुद्गातु एवमेतानि सामानि ब्रह्मत्वेऽपि श्रूयमाणानि उद्गातुरेव भवन्ति किञ्च ॥ ८ ॥

प्रस्तोतुश्च वैराजशक्वरीप्रस्तावा * ॥ ९ ॥

वैराजशक्वरीषु चैव श्रुति प्रस्ताव प्रस्तुत्य विष्टम्भान विष्ट- म्भातीति य आभि क्षिप्र प्रस्तुत्य क्षिप्रमुद्गायति इति च समान

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनानेन सूत्रद्वय कृतम्।

कर्त्तृकेऽपि सति आदेशे प्रस्तावमात्रमेव भवति प्रस्तोतु उद्गीथमुद्गातुरेव भवति। किञ्चान्यत ॥ ९ ॥

सर्वैस्वाविधानाद् ब्रह्मत्वकारिभि* ॥ १० ॥

न च सर्वैर्ब्रह्मत्वकारिभिरग्न्याधये सामगान ब्रह्मणो विहित तस्मादुद्गातुरेव स्यात ॥ १० ॥

कर्मयोगाच्चोद्गातुश्चत्वारो मह‍र्त्विज प्राश्नन्तीति च चातुष्प्राश्यप्राशनम्* ॥ ११ ॥

यस्माच्चोद्गातुस्तेन कर्मणा सह सयोग श्रूयते चत्वारो मह‍र्त्विज प्राश्नन्तीत्येषा श्रुति एभि कारणैरुद्गातुरेव सामगान स्यात् ॥ ११ ॥

अधिकारात्तु ब्रह्मण* ॥ १२ ॥

अत्र व्यावृत्त पक्ष सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुख कुर्य्यादिति ब्रह्माधिकृत तस्मात्तस्यैवेद सामगान स्यादधिकारात् ब्रह्मणो ह्यधिकार सामवेदेन ऋग्वेदेन होता करोति यजुर्वेदेन चाध्वर्युरुद्गाता सामवेदेन अथ पुनर्ब्रह्मा † अनयैव त्रय्येति अतस्तस्यैवाधिकार अधिकृतो ब्रह्मा भवति सामवेदेन तस्माद्धिकाराद्ब्रह्मण स्यात् ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† कथ केन ब्रह्मेति पुस्तकान्तरपाठ ।

उद्गात्रे चाविधानात्* ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत् यदि चेदमन्याधेये सामगानमुद्गातृकर्माभविष्यत् तदा उद्गातृप्रकरणे एव विधास्यदाचार्य्य सार्वक्रतुके तस्मादेतद् ब्रह्मण एव स्यात् ॥ १३ ॥

दृष्टश्चानेन सामगान वाजपेयसौत्रामण्यो* ॥ १४ ॥

दृष्टश्चानेन ब्रह्मण सामगान वाजपेयसौत्रामण्यो केन दृष्टम ऋषिणा ऋषिशब्देन ब्राह्मण उच्यते वाजिना साम ब्रह्मा रथचक्रेऽभि गायतीति वाजपेये ऐन्द्र साम बृहत्या सामानि गायतीति सौत्रा मण्यम ॥ १४ ॥

उद्गातेति यथाभूयसो वाद * ॥ १५ ॥

यदुक्त उद्गातृकर्मौक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेरिति अत्र ब्रूम यथा भूयसो वाद भूयस्त्व गृहीत्वा प्रवृत्त उद्गाता सामवेदे नेति ॥ १५ ॥

होत्रे विधेर्विहव्यादीनि* ॥ १६ ॥

यदुक्तमुद्गातृप्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि होतुर्भवन्तीति अत्र ब्रूम होत्रे विधिरस्ति अतस्तानि होतुर्भवन्ति होतुरेव साम र्थ्यात्तत्र उद्गातुरसामर्थ्यादेव न भवन्ति ब्रह्मणस्तु पुनस्तत्र त्रयी कर्तृकत्वासामर्थ्यमस्ति सामगाने ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

स्तोत्रवत् प्रस्तावा * ॥ १७ ॥

अथ यदुक्तं प्रस्तोतुश्च वैराजशक्करीप्रस्तावा इत्यत्र ब्रूमः प्रस्तोतुर्यथैवान्येषु स्तोत्रेषु प्रस्तावा भवन्ति तथैवेहापि समाख्यानविनियुक्ता एव योऽपि समानकर्त्तृक आदेशः सोऽप्यन्यार्थं वादसम्बन्धेन प्रवृत्तः ॥ १७ ॥

विराट्सु स्तुवन्ति पुरीषेण स्तुवत इति बहुश्रुते * ॥ १८ ॥

इत्यस्य तयोरेव स्तोत्रयोः श्रुतिः विराट्सु स्तुवन्ति वैराजाविष्टम्भाः शक्करीभिः स्तुत्वा पुरीषेण स्तुवत इति च तयोस्तोत्रयोस्त्रिकर्त्तृकत्वमेवाभिवदति ॥ १८ ॥

अविधानं विधिद्वैधात् † ॥ १९ ॥

अथ यदुक्तं सर्वैश्चाविधानात् ब्रह्मत्वकारिभिरित्यत्र ब्रूमः अत्राविधानं विधिद्वैधात् केषाञ्चिदिष्टं केषाचिन्नेष्टं सामगानमेभिरेतैर्व्विहितं येषामिष्टन्तैर्विहितम् ॥ १९ ॥

यावद्वचनं कर्मयोगः † ॥ २० ॥

अथ यदुक्तं कर्मयोगाच्चोद्गातुरित्यत्र ब्रूमः यावदेव कर्म श्रूयते

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तावदेवास्तु चातुष्प्राश्यप्राशनं श्रूयते न सामगानं तस्माच्चातुष्प्राश्य प्राशनमस्तु सामगानं माभूदश्रुतत्वादुद्गातुः अथ वा अत्र ब्राह्मणेनोद्गातुः कल्पितं सूत्रेण विचारितम् एकपक्षेण तस्माद्विकल्प एव स्यात् ॥ २० ॥

कृतायां पूर्णाकृतौ यथार्थं स्यात्* ॥ २१ ॥

सामगानं विचारितं अतोऽनन्तरं ब्रह्मा पूर्णाकृतौ कृतायां यथार्थं स्यात् यथायमिति गतार्थम् ॥ २१ ॥

अक्षांश्चेदभिजुहुयुस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत् ॥ २२ ॥

क्वचिदध्वर्यव अक्षाभिर्होमं कुर्वन्ति अक्षानामविभीतकफलानि तद्यद्यक्षानभिजुहुयुः तत्र तस्मिन् गत्वा तूष्णीमुपविशेत् सिद्धमिदं सर्वत्र ब्रह्मेत्यत्र उपवेशनविधिविशेषणार्थमारभ्यते तूष्णीमिति तदु क्तम् ॥ २२ ॥

तैर्द्यूते यथार्थं स्यात्* ॥ २३ ॥

तैरक्षाभिकृते द्यूते प्रवृत्ते यथार्थं स्यात् ॥ २३ ॥

दृष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत्† ॥ २४ ॥

---

* आश्वायनोऽप्येवम् ।

† आश्वायनेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

पूर्णाहुत्यनन्तरमग्न्याधेयेष्टयो भवन्ति तास्विष्टिषु ब्रह्मत्वमुच्यते दृष्टोनामादिषु सर्वेषु यजुषोपवेशयेत् स प्रकार उक्त अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिद दृष्टिष्विति उच्यते, अग्न्याधेयेष्टिष्वितीद बहुवचन कृतार्थम अग्न्याधेयेष्टिष्वत्र वर्त्तते सोऽयमाचार्य्य सर्वग्रहण करोति कथ सर्वेष्टिष्विद स्यादिति ॥ २४ ॥

पूर्वा यजमानात † ॥ २५ ॥

अथ कस्मिन प्रदेशे इत्युच्यते यजमानासनस्य पूर्वे प्रदेशे ॥ २५ ॥

आहवनीय प्रति † ॥ २६ ॥

आहवनीयस्याभिमुख्येन प्रतिशब्द आभिमुख्ये वर्त्तते ननु सिद्ध माभिमुख्यम उदङ्मुखव्यावृत्तौ चेति उच्यते, विकल्पार्थमारभ्यते ॥ २६ ॥

परिध्योवा सन्धि० स्रुचां वाग्राण्युत्कर वा ‡ ॥ २७ ॥

परिध्योर्वा सन्धि प्रत्याभिमुख्य स्यात् स्रुचा वाग्राणुत्कर वा प्रतिशब्द प्रत्येक परिसमाप्यते ॥ २७ ॥

तमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानसञ्चरो नान्येषाम¶ ॥२८॥

---

† द्राह्यायणेन सूत्रत्रयमेकसूत्र कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेन एतेन सूत्रत्रयं कृतम ।

¶ द्राह्यायणोऽप्येवम ।

त ब्रह्माणमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानस्य सञ्चर स्यात् नान्येषा-मिति नियमार्थम अन्तरेण युक्त इति द्वितीया ॥ २८ ॥

त यदाध्वर्य्युर्ब्रूयाद ब्रह्मन्निद करिष्यामीति सवितृ-प्रसूतोऽद कुरु भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माह मानुष ओमित्येते नानुमन्त्रयेत* ॥ २९ ॥

त ब्रह्माण यदा यस्मिन कालेऽध्वर्युर्ब्रूयात ब्रह्मन्निद करिष्यामीति तस्मिन काले ब्रह्मा ब्रूयात् सवितृप्रसूतोऽद कुरु अद इति सवनामस्थाने यत्कर्म करिष्यन भवति तस्य नाम गृहीत्वा यथा ब्रह्मन्नप प्रणेष्यामि सवितृप्रसूतोऽप प्रणीय एष प्रकार सर्वानुज्ञासु भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माह मानुष ओमित्येतेनानुमन्त्रयेतेति अनुज्ञानस्योपरिष्टादेत मन्त्र जपेत् ॥ २९ ॥

इति चतुर्थस्य दशमी कण्डिका।

—

अथ एकादशी कण्डिका।

प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाच यच्छेदातासां विमो-चनात्* ॥ १ ॥

उक्तम दर्शादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदिति ततोपविष्टस्य ब्रह्मण इष्टिष्विद प्रथम कर्मोपदिश्यते प्रणीता इति सञ्ज्ञा वक्ष्यति विमु

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

क्तासु प्रणीयमाणासु समिध आदध्यादिति पात्रस्था आप प्रणीयन्ते अप्सु बहुवचन प्रणीता इति न पात्रे प्रणीयमानास्विति वर्त्तमान कालनिर्द्देश वाच यच्छेत् आकुत कालात् उच्यते आतासां विमो चनात् यावत्तासा विमोचन कृतमिति सैामारैाद्रार्थ तस्य च्छि घृतेनोदकार्था क्रियन्ते घृत प्रणीतार्थेन प्रणीयते तत्राप्यातासां विमोचनात ॥ १ ॥

तास्वेव प्रणीयमानास्वाहविष्कृतस्तम्बयजुषश्चाध्यासमिध प्रस्थानीयाया इति वा* ॥ २ ॥

वाग्यमनस्य कालविकल्प आरभ्यते तास्वेव प्रणीतासु प्रणीयमा नासु वाच यच्छेत् आकुत कालात आहविष्कृत यावद्धविष्कृदेहीत्ये तद्यजु' प्रयुक्तमिति तत ऊर्द्ध वाग्विसर्ग आकस्मात् कालात् आस्तम्ब यजुर्हरणात् स्तम्बयजुर्हरण यद्वेदि पांशूनुत्कीर्य्य उत्कर उत्किरति ततस्तम्बयजुष अधि उपरिष्टात्तावद्वाग्यमन यावत्समित्प्रस्थानीयेति समिध प्रस्थानीयाया ऊर्द्ध वाग्विसर्ग ॥ २ ॥

यत्र वाध्वर्य्युबह्वृचो चेष्टेतां यत्र वा न चेष्टेतां वागयत प्रायस्त्वेव स्यात् † ॥ ३ ॥

उक्त यावद्वा ऋचा होता करोति होतृष्वेव तावद्यजुषा यावद्यजुषा ध्वर्युरध्वर्युष्वेव तावद्यावत्साम्नोद्गातोद्गातृष्वेव तावत् ब्रह्मण्येव ताव

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

यज्ञो यत्रोपरतस्तस्मात् तस्मिन्नन्तर्द्धौ ब्रह्मा वाचयमो बभूवेति सोऽयमाचार्य्य आह यत्र वाध्वर्युवकृचौ कर्म कुर्य्याताम् यत्र वा न कुर्य्याताम् वाग्यत प्रायस्त्वेव ब्रह्मा स्यादिति प्रायोवचनात् कुर्य्यादिति कदाचित् किञ्चिदिति ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तञ्चेत्कर्त्तव्यं स्याद् भू स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् भुव स्वाहेति दक्षिणाग्नावाग्नीध्रीये सुत्याचेत् स्व स्वाहेत्याहवनीये भूर्भुव स्व स्वाहेति तत्रैव* ॥ ४ ॥

इह प्रायश्चित्तेषु ब्रह्माधिकृत अतस्तत्प्रकरणे आह यज्ञोऽह मित्यस्य कमठोऽशूनादाय हृचमापुपुवे महारुणिराहुतिमुद्यत्योवाच पुनर्वैनाग्निर्वप्स्यस्यतो वावमृथोवप्स्यस इति स होवाच किं होष्य-सीति प्रायश्चित्तमिति किं प्रायश्चित्तमिति सर्वप्रायश्चित्तमिति किं सर्वप्रायश्चित्तमिति महाव्याहृतीरेव मघवन्निति यदि प्रायश्चित्त नाम कर्मदोषनिधानार्थं क्रियते दोषे उत्पन्ने प्रायश्चित्त भवति तद्यदि प्रायश्चित्त कर्त्तव्य स्यात् भू स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् भुव स्वाहेति दक्षिणाग्नौ यदि सुत्या स्यादाग्नीध्रीये स्व स्वाहे त्याहवनीये भूर्भुव स्व स्वाहेति तत्रैव तत्रैवेति प्रकृतावधारण क्रियते । नन यदि प्रकृतावधारण भूर्भुव स्व स्वाहेत्येवमेव कर्त्तव्य स्यात् अत्रोच्यते तत्केचिद्वर्णयन्ति एव क्रियमाणे भू र्भुव स्व स्वाहेत्येतमेव केवलामाहुति स्यात् या अन्या व्याहृती

* आह्वायणोऽप्येवम्

गार्हपत्यादिषु दृष्टा ता न स्युरिति एवञ्चाह यदाहुतिम नूचिषे तस्मादेतामेव जुहुयादिति च, ननु चेच्छब्देन यद्यर्थसिद्धे कर्त्तव्य स्यादितीद किमर्थमुच्यते उच्यते एष वै ब्रह्म वा प्नोति य एतदनोयुक्त सुब्रह्मण्याय ददाति ब्रह्मणा चैवास्य श्रिया च यज्ञ समर्द्धयति य एव वेदाथो खल्वाहुर्यश्चावगत यश्चा नवगत सर्वस्यैषैव प्रायश्चित्तिरिति तद्यदि तावदनेनैव प्राय श्चित्ताथ कृत मन्येत नैव कुर्य्यात् अथ पुन प्रायश्चित्तार्थमकृत मन्येत तत कर्त्तव्यमिदम अथ स्याच्छब्द किमर्थमिति चेत उच्यते, नियमार्थ स्याच्छब्द क्रियते अथ कृते चाकृते च प्रायश्चित्तार्थ स्यादेवेदम सवत्रेति ॥ ४ ॥

हुत्वा ब्रूयाच्चेष्टताकार्ष्मप्रायश्चित्तमिति* ॥ ५ ॥

हुत्वा यद्येकाराहुति यदि वक्ती ब्रूयात् चेष्टताकार्ष्मप्रायश्चित्त मित्येव मन्त्रम ॥ ५ ॥

अवेलायां चेद्व्याहरेदयज्ञिय वापद्येतैता एव व्याहृती- रनुप्रेच्चेतेद विष्णुरिति वर्चम्† ॥ ६ ॥

उक्त यस्मात तस्मिन्नन्तर्द्धौ ब्रह्मा वाचयमो बुभूषेदिति स यदि प्रयत्तो व्याहरेदेता व्याहृतीर्मनसानुद्रवेत् भूर्भुव स्वरिति वैष्णवी

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

वचमिदं विष्णुर्विचक्रमे इति वाग्यमनस्य काल सूत्रकारेण नियमित तद्यद्यवेलाया किञ्चिद्याहरेदयज्ञिय वा किञ्चित्कर्मापद्येत यज्ञमहति यज्ञिय न यज्ञियमयज्ञियन्तद्यदि बहिस्तन्त्रिक वाच वदेत् अनैष्टिकमयज्ञिय वाङ्मनसा आपद्येत एता एव व्याहृतीरनुप्रेक्षेत याभि प्रायश्चित्त कृतम अनुप्रेक्षेत मनसानुद्रवेत् वैष्णवी वा ऋच मनसा ध्यायेत् विष्णुर्देवता अस्येति वैष्णवी उक्तमिद विष्णुरिति ॥ ६ ॥

अमावास्यायां दोहनपवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभि*॥७

दर्शपौर्णमासिक विधान प्रवृत्त तत्रामावास्याया विशेष उच्यते, अमावास्यायामिति दर्शमुपचरन्ति अमावास्यायामिष्टौ दोहन पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन आपोहिष्ठीयाभिर्ऋग्भि अभ्युक्षेरन् मार्जनमभ्युक्षणम ॥ ७ ॥

तदभावे दार्भे* ॥ ८ ॥

तस्याभावस्तदभाव तस्य दोहनपवित्रस्याभावे दार्भे दर्भमये पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन यस्य सान्नाय्य न पवित्र† तस्य दोहन पवित्र नास्ति ॥ ८ ॥

* आम्नाययाऽप्यवम् ।

† प्रवृत्तमिति पुस्तकान्तरे समीचीन पाठ ।

सर्वेष्टिष्विति शाण्डिल्यायन* ॥ ९ ॥

सर्वेष्टिष्वेव मार्जनं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते न केवल ममावास्यायामिति ॥ ९ ॥

प्राशित्रमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेत मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतिपश्यामीति* ॥ १० ॥

प्राश्नन्ति तदिति प्राशित्रं तत्प्राशित्रमाह्रियमाणं प्रतिमन्त्रयेत ब्रह्मा मित्रस्य चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्यनेन यजुषा ॥ १० ॥

अप आचम्य प्रतिगृह्णीयाद्देवस्य त्वेति* ॥ ११ ॥

अप आचम्येति कृत्स्नमाचमनविधिं दर्शयति अप आचम्य तत् प्रतिगृह्णीयात् प्राशित्रं देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णन्मन्त्रं पुरस्ता ज्जपेत् ॥ ११ ॥

व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति* ॥ १२ ॥

बर्हिषस्तत्स्थं हृतस्तत्स्थं व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत्

---

*

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तत् प्राशित्रहरणं पात्रं भूमौ स्थापयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ साद यामीत्यनेन मन्त्रेण ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठेनानामिकया चादायाग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति प्राश्नीयादसखादन्निगिरेत्* ॥ १३ ॥

अङ्गुष्ठेन अनामिकया चाङ्गुल्या आदाय गृहीत्वा अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीत्यनेन मन्त्रेण प्राश्नीयात् असखादन्दन्तैरभिमर्द्दन्निगिरेत् ॥ १३ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं निदधीतेन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीति† ॥ १४ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं स्थापयेत् इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीत्यनेन मन्त्रेण ॥ १४ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं तत्र निदध्यात्† ॥ १५ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं यस्मिन्नेव देशे प्रथमं प्रति व्यूह्य तृणानि स्थापितं तस्मिन्नेव देशे निदध्यात् स्थापयेत् ॥ १५ ॥

---

* आह्वायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम

† आह्वायनोऽप्येवम् ।

यथाहृत वा प्रतिह्वारयेत* ॥ १६ ॥

येनैव वा यथा वाहृतस्तेनैव पुनराह्वारयेत ॥ १६ ॥

ब्रह्मभागमाहृत तत्रोपनिदधीत* ॥ १७ ॥

यदि तस्मिन देशे स्थापित ततो ब्रह्मभागमाहृत तत्रोप निदधीत ॥ १७ ॥

तमिष्टौ सꣳस्थितायां प्राश्नीयात* ॥ १८ ॥

त ब्रह्मभाग दृष्टौ सस्थिताया प्राश्नीयात् तमिष्टयजुष ऊर्द्धम ॥ १८ ॥

अन्वाहार्य्यमाहृत तूष्णीमालभेत* ॥ १९ ॥

दर्शपौर्णमासवत् अन्वाहार्य दक्षिणा तमाहृत ब्रह्मा तूष्णीमालभेत ॥ १९ ॥

प्रजापतेर्भागोऽसीति वा* ॥ २० ॥

ब्रह्मा आलभेतेति प्रकृतम ॥ २० ॥

अथापर प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान्पयस्वानक्षितोऽस्यक्षित्यै

* शाट्यायनब्राह्मणम् ।

त्वा प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाह्युदानरूपे मे पाह्यूर्गस्यूर्ज मयि धेहीति* ॥ २१ ॥

अथापरमन्वारम्भणम । इदमन्यदिदमपर प्रजापतेर्भागोऽसीत्येतदादिना यथासूचितन मन्त्रेण एतेषा त्रयाणा विकल्प ॥ २१ ॥

तत्रैव यजमान वाचयेत प्रजापति त्वया समक्षादध्यासमागम्या अन्वाहार्य्य ददानि ब्रह्मन ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वा ऋतादध्या मा मा हिꣳसीरऋतो मह्यꣳ शिवा भवेति* ।२२।

तस्मिन्नन्वाहार्य्येऽधिकरणे यजमान वाचयेत् प्रजापति त्वया समक्षादध्यासमित्येतदादि मन्त्रम ॥ २२ ॥

इति चतुर्थस्यैकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

समिध प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत देव सवितरेतत्ते यज्ञ प्राऊर्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपति तेन मामव मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमम तनोत्वरिष्ट

---

* आम्नाययोरप्येवम

यज्ञं समिमं दधातु विश्वे देवा स इह मादयन्तामित्य पांशु प्रतिष्ठेत्युच्चैः ॥१॥

प्रतिष्ठन्त्यनयेति प्रस्थानीया ब्रह्मन प्रस्थास्यामीति तां समिध प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत देव सवितरित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण उपांशु प्रतिष्ठेत्युच्चैर्ब्रूयात भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माह मानुष इत्यु पांश्वोमित्युच्चै भूर्भुव स्वरित्येतदादि यजुरुपांशूद्गातुमित्युच्चै ब्रूयात् एष उपरिष्टाज्जप ॥ १ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वा* ॥ २ ॥

समिध प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत तत्सर्वेषां कर्मणामनुमन्त्रण सवितृप्रसूत प्रतिष्ठ भूर्भुव स्वरित्येतदादिना उपरिष्टाज्जप ॥ २ ॥

विमुक्तासु प्रणीतासु समिध आदध्यात यथावस्थया दुदेत्य* ॥ ३ ॥

प्रणीताविमोचने कृते आहवनीये तिस्र समिध आदध्यात् यथावस्थयादुदेत्य समिदाधानुक्रम एधोस्येऽधिषीमहीत्यत आरभ्य यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ ३ ॥

एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम* ॥ ४ ॥

---

* द्राह्मायणीयेऽप्येवम ।

यदेतदुक्तमिच्चादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदित्यत आरभ्य दर्श-पौर्णमासिकविधानम एतत्सर्वेष्टीना ब्रह्मत्व यथेष्टीनामिति बहु-वचनात् सिद्धे सर्वेष्टिषु किमर्थ सर्वेष्टीनामिति सर्वग्रहणम उच्यते हविर्यज्ञाधिकार प्रवृत्त सोऽयमाचार्य्य सर्वशब्द करोति कथ सोमाङ्गभूतानामपीष्टीनामेतदेव ब्रह्मत्व स्यादिति ॥ ४ ॥

समानाहन्येकासने न पुनर्यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्य * ।५।

एकस्मिन्नहनि यद्येकहविष्का बह्वय इष्टयो भवन्ति तस्मिन्ने-कासने न पुनयजुषोपविशेत् एव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते एका सनमिति यत्प्रथमायामिष्टौ आसन कल्पित तदेवोत्तरासु भवति पृथगेकासनम अथ पुन पृथगिष्टिष्वासन कल्पते न तदेका सनम ॥ ५ ॥

अग्न्याधेयेष्विष्टिषु प्रथमायां यजुषोपविशेत् उत्त-मायां समिध आदध्यादिति गौतम * ॥ ६ ॥

एव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ६ ॥

पृथगिष्टिष्विति धानञ्जप्य * ॥ ७ ॥

पृथगेकस्यामेकस्यां यजुषोपविशेत् समिधश्चादध्यात् एव धान ञ्जप्य आचार्य्य आह ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्नन्तु धेनु दद्याद् ब्रह्मणेऽध्वर्यवे चाग्निपद धेनूर्होत्रे वत्सतरी ब्रह्मणेऽनडुहोऽध्वर्यवे तथो-द्गात्रे सर्वे त्रिवर्गा पष्ठौहीमग्नीध्राय सर्वेभ्याऽश्वरथ कुण्डले चेति* ॥ ८ ॥

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्नत्सु धेनु दद्याद्ब्रह्मण चशब्दो धानञ्जप्य मतानुकर्षणार्थ अध्वर्यवे चाग्निपद दद्यात् अग्निपदोऽश्व धेनूर्होत्रे दद्याद्वत्सतरी ब्रह्मणे दद्यात् अनडुहोऽध्वर्यवे दद्यात् तथोद्गात्रे अनडुहो दद्यात सर्वे त्रिवर्गा यद्येतद्धेनूर्होत्रे दद्यात् इत्यत आरभ्य बन्त्रवचनम तस्मिन परिमाण सर्वे त्रिवर्गा इति सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते अन्यत्राप्येवप्रकारत्रिवर्गा इति यथा विश्वजित्कल्पे वक्ष्यति धेनूरिति पष्ठौहीमाग्नीध्राय दद्यात् पष्ठौहीशब्दो वयसि सर्वेभ्योऽश्वरथ कुण्डलेच दद्यात् यजमान कर्णयोराभरण लोक-प्रसिद्धे ॥ ८ ॥

एवमेव धेनुमग्निपदञ्चेति शाण्डिल्य † ॥ ९ ॥

यदुक्त धेनु दद्याद्ब्रह्मणेऽध्वर्यवे चाग्निपदमिति एतद्धेनुमग्निपद वा ‡

---

* द्राह्यायणेनैतेन पञ्च सूत्राणि छृतानि ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

‡ यदुक्त सर्व्वेभ्योऽश्वरथ कुण्डले चेति एव धेनुमग्निपदञ्च सर्व्वेभ्यो दद्यात् इति पुस्तकान्तरपाठः ।

सर्वेभ्य एव दद्यात् तयोर्दक्षिणान्तरविधानात् एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ ९ ॥

धेनुमनड्वाहं वत्सतरीं वत्सतरमजं पूर्णपात्रं तत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात* ॥ १० ॥

यदेतद्धेन्वाद्युक्तं एतत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात् ॥ १० ॥

तथोत्तरयोरन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति* ॥ ११ ॥

तथोत्तरयोरिष्ट्यो प्रथमायामिष्टौ यदुक्तं दक्षिणाजाति उत्तरयोरपीष्ट्यो एवप्रकारमेव दद्यात् अन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति ॥ ११ ॥

वरः सप्तमो दक्षिणानां त्रयोदशो वा पञ्चविंशो वेतद्वाजसनेयकम* ॥ १२ ॥

षड्गावो दक्षिणा तासां सप्तमो वरः स्यात् त्रयोदशो वा अथवा द्वादश गावः त्रयोदशो वरः स्यात् पञ्चविंशो वा अथवा चतुर्विंशं गावः वरः पञ्चविंशः एतद्वाजसनेयकं विधानमग्न्याधेये दक्षिणानां वरः प्रज्ञातः ॥ १२ ॥

अग्न्याधेयान्तान् कुर्वते पूर्णाहुतिमत्याभिष्टोममिष्टीरिति* ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अन्याधेयस्य अन्तान् कुर्वते अध्वर्यवे पूर्णाहुत्यादि केषाञ्चित् पूर्णाहुत्यन्त केषाञ्चिदग्निहोमान्त केषाञ्चिदिष्ट्यन्तम ॥ १३ ॥

मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ* ॥ १४ ॥

मिथुनौ गावौ दक्षिणा स्त्रीपुमांसौ गौरेव ॥ १४ ॥

वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्षपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्ष भक्ष येत प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे† ॥ १५ ॥

अन्याधेये दर्शपूर्णमासयोऽश्च अङ्गलमुक्त साम्प्रत चातुर्मास्येषु विवक्षित तद्विवक्षुरिद सूत्रमारभते वाजिनाश्विनघर्माणामिति वाजिनस्य आश्विनस्य घर्मस्य वाजिनाश्विनघर्मा तेषां वाजिनाश्विन-घर्माणा ऋत्विक्षूपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्ष भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्ष भक्षयेत् मुखेन स्वे तु यज्ञे प्रत्यक्षभक्ष भक्षयेत स्वे यज्ञे इति सत्त्वे वाजिन चातुर्मास्येषु आश्विन सौत्रामण्या घर्म सोमे अत्र तु लाघवार्थ माचार्य्यो वाजिनप्रकरणे सामान्यविधानमारभते सर्वेषां किं पुन सामान्यम् ऋत्विक्षूपह्वमिष्ट्वा प्राणभक्ष भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्ष स्वे यज्ञे इति तत्रैवाश्विनघर्मयो स्वस्मिन् प्रकरणे भक्षणमन्त्रौ वक्ष्यति साम्प्रत वाजिनस्यैवोच्यते ॥ १५ ॥

यस्मै रेत प्रसिच्यते यदामेऽपि गच्छति यदा आयते

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

पुनस्तेन माग्निवमाविश तेन मा वाजिन कुरु तस्य ते वाज पीतस्यापहृत उपहूतस्य भक्षयामीति वाजिनस्य* ॥ १६ ॥

यन्नो रेत प्रसिंच्यत इत्येतदादिना मन्त्रेण यथापठितेन वाजिनस्य भक्षण कार्य्यम ॥ १६ ॥

ऋटहूनान्त्वा वाक्षिना वाजिन भक्षयामीति वा* ॥ १७ ॥

अनेन वा मन्त्रेण भक्षयेत ॥ १७ ॥

उभाभ्या वोभाभ्या वा* ॥ १८ ॥

उभाभ्या वा मन्त्राभ्या भक्षयेदिति शेष ॥ १८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्यवम् ।

इति चतुर्थस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति चतुर्थ प्रपाठक समाप्त ।

पञ्चम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानाᳲ स्तम्बयजुर्हरिष्यत्स, यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

चातुर्मास्यान्यधिकृतानि वाजिनाधिकारात् चातुर्मासिके प्रथमे पर्वणि वाजिन भवति तस्य भक्षणविधानमुक्तम अन्यदैष्टिक सामान्य विधान सिद्ध वैश्वदेवे साम्प्रत वरुणप्रघासिक ब्रह्मत्वमुच्यते चातुर्मास्येष्वित्यवमादि चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इति चातुर्मास्यानि चातुर्मास्येष्वित्यधिकारसप्तमी वरुणप्रघासाना वरुण प्रघासा इति पर्वण संज्ञा साव्यवहारिकी वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यात ब्रह्मत्व हविर्यज्ञेष्विति वरुणप्रसाघानामिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु स्तम्बयजुरिति कर्मण सज्ञा तदुक्त दर्शपूर्णमास प्रकरणएव वेदे पांशूनुत्कीर्य्य उत्करमुत्किरतीति यजुषोपविशे दिति प्रागुक्तमेव, ननु चातुर्मास्यग्रहण किमर्थं क्रियते वैश्वदेविक विधानमुक्त वाजिनस्य भक्षयेदिति, ननु चातुर्मास्येभ्योऽन्यत्र वरुण प्रघासाना प्रयोगोऽस्ति तदैव सिद्धे चातुर्मास्यत्वे कि पुनश्चातुर्मास्यग्रहणम क्रियते इति उच्यते, संवत्सरप्रभृतीनि चातुर्मास्यानि

---

* आम्नायद्वयोऽप्येवम् ।

चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्व्वाणि क्रियन्त इत्युक्त तेषाञ्च बहवो विकल्पा दृष्टा सद्य आदि पञ्चाह कृप्तानि पञ्च पञ्च सावत्सरिकाणीति सोऽयमाचार्य्य चातुर्मास्यशब्द करोति चातुर्मास्येष्वप्ये तेष्वेषविधि स्यादिति ॥ १ ॥

विलिखिते चात्वालेऽध्वर्युणा सह प्रत्याव्रज्याहवनीय उपविशेत्* ॥ २ ॥

दक्षिणे प्रदेशे वेदेराहवनीयमुखमभिमुखम् उपविशेत् योऽध्वर्यो स एव सञ्चर एतदौपवसथिक कर्म ॥ २ ॥

अग्नौ प्रणीयमाणो यथेतमनुगच्छेत* ॥ ३ ॥

अपरेद्युरग्निप्रणयन तत्र द्वावग्नी अति प्रणयन्ति तावग्नी प्रणीयमानौ यथागतमनुगच्छेत् अनुगच्छेदिति प्रणयनमार्गेणैवानुगमन प्राप्त तन्माभूदित्यत आह यथेतमिति दक्षिणेनैव देशेन वेद्योरनुगच्छेत् ॥ ३ ॥

अध्वर्यु स्पेद् ब्रयाद् ब्रह्मन्नेकस्फ्ययोपसम्भिन्धीति स्फ्येनाहवनीयात् पाश्चात्यनुपहत्योत्तरस्या वेदेर्दक्षिणादन्तात् कर्षन्नियादावेदि* ॥ ४ ॥

यद्येतस्मिन् काले अध्वर्यु ब्रूयाद ब्रह्मन्नेकस्फ्ययोपसम्भिन्धीति

* शाङ्खायनेऽप्येवम्।

स्फ्येनाहवनीयात्पांशून प्रक्षिप्य योत्तरा वेदि तस्या दक्षिणादन्तात्कर्षन्नियादावेदि यावद्दैष्टिकी वेदिरिति एवमसम्भेदन कृत भवतीति कृष विलेखने ॥ ४ ॥

मध्यादेका चेत्* ॥ ५ ॥

यद्येका वेदिभवति तस्या मध्यात्कर्षन्नियात यावद्दैष्टिकी वेदिरिति ॥ ५ ॥

प्रोह्य स्फ्य पश्चिमेन वेदी गत्वा निधीयमानयोरग्न्यो-स्तूष्णीमुपविशेत् † ॥ ६ ॥

प्रोह्य स्फ्य यस्माद्देशात गृहीत तस्मिन्नेव स्थापयित्वा पश्चिमेन वेद्योर्गत्वा एनया द्वितीयया अग्न्योर्निधीयमानयोर्निधानकालमेव तूष्णीमुपविशेत तूष्णीमित्यस्य प्रकारउक्त ॥ ६ ॥

एतत् कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु † ॥ ७ ॥

यदेतद्कर्माग्निप्रणयन कर्म एतत्सर्वेष्वग्निप्रणयन एष स्यात् न केवल वरुणप्रघासेषु ननु सर्वग्रहण किमर्थमग्निप्रणयनेष्विति बहुवचनात् सिद्धमेतदुच्यते हविर्यज्ञाधिकारो वर्त्तते अत सर्वग्रहण कृत कथ अन्येष्वप्यग्निप्रणयनेषु सोमाङ्गभूतेषु एतत्कर्म स्यादिति ॥ ७ ॥

* आह्यायणे छेदविषये विशेषोऽस्ति

† आह्यायणेऽप्येवम् ।

अवभृथन्यङ्ग गच्छतस्तु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् पश्चिमेन वेदी चात्वालञ्च स्वे यज्ञे हवियज्ञेष्वेष सञ्चर उत्तरेण विहार कर्मभ्य* ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्ग गच्छतस्तु अवभृथएवावभृथन्यङ्ग अथवा अवभृथैकदेश अकृत्स्नोऽवभृथ तत्र तमवभृथन्यङ्ग गच्छतस्तु सहकर्तृषु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् अग्न्योश्चात्वालस्य च पूर्वेण प्रदेशेन गच्छेत् पश्चिमेन वेद्योश्चात्वालस्य च गच्छेत स्वे यज्ञे कौण्डपायिने विषय हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चर उत्तरे प्रदेशे विहारस्य यानि कर्माणि यथा इडाप्राशनमुत्तरेण दक्षिणा प्रतिग्रह केषाञ्चित्, अथ हविर्यज्ञ ग्रहण किमर्थ सिद्धम एष सञ्चर उत्तरेण विहार कर्मभ्य इति यावता वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यात अह्नात्व हविर्यज्ञेष्विति उच्यते एते हविर्यज्ञा कौण्डपायिनेऽपि भवन्ति सोऽयमाचार्यो हविर्यज्ञेष्वित्याह कथ कौण्डपायिन दीक्षितसञ्चर एवेति ॥ ८ ॥

यथा चात्वाले तथा यूपे शामित्रे च पशौ † ॥ ९ ॥

एतानि चातुर्मास्यपर्वाणि पशुमन्त्यपि भवन्ति तद्यदा वरुणप्रघासेषु पशु स्यात् तदा यथा चात्वालस्य पूर्वेण सञ्चर तथा यूपस्य च शामित्रस्य च स्यात् अथ पशुग्रहण किमर्थमिति चेत

* आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

नद्यते पशोर्यूपशामित्रौ भवत तस्मात्पश्वग्रहणमतिरिच्यते उच्यते पश्वग्रहणमेतदर्थं न केवलं वरुणप्रघासेषु सर्वेषु पर्वस्विति ॥ ९ ॥

अवभृथन्यङ्ग प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सौत्य कर्म समापयेय *॥ १० ॥

उक्तमवभृथन्यङ्ग गच्छन्तु, साम्प्रत तस्मिन्नवभृथन्यङ्गे कर्मोच्यते अवभृथन्यङ्ग प्राप्याध्वर्यवे कर्मणि समाप्ते सौत्यादभ्युक्षणादारभ्य समिदाधानाहवनीयोपस्थानान्त कर्म सर्वं कुर्युः अथ किं कर्मग्रहणम अभ्युक्षणप्रभृति सौत्य कर्म समापयेयुरिति सिद्धे उच्यते, कर्मग्रहण नियमाय वक्ष्यत्यग्निहोत्रोपस्थान विष्णुक्रमा' समिष्ट यजूषीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्गश्चेति शाण्डिल्य इति एतद्दर्शयति सूत्रकारो धानञ्जय्यपक्षोऽत्रेष्ट इति सर्वं क्रियतेति धानञ्जय्य इति ॥ १ ॥

साकमेधेषु क्षीरौदनस्य यथार्थं प्राश्नीयात् *॥ ११ ॥

उक्त वरुणप्रघासेषु अह्नाल साम्प्रत साकमेधेषूच्यते साकमेधा नाम तृतीय पर्व साकमेधेष्वित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी क्षीरेण सस्कृत ओदन क्षीरौदन' तस्य यथार्थ प्राश्नीयात् यावतार्थी स्यात् तावत्प्राश्नीयात् परिमाणे अनियम यदि सौहित्यमिच्छेत् सौहित्य कुर्य्यात् एतदग्टहमेधीये कर्मणि भवति पूर्वेषु ॥ ११ ॥

* शाह्यायणोऽप्येवम् ।

यजमानं ब्रूयात् प्रभूतमन्नं कारय सुहिता अलङ्कृता भवतेत्यमात्यान् ब्रूहि वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेत* ॥ १२ ॥

यजमानं ब्रूयाद्ब्रह्मा प्रभूतमन्नं कारय प्रभूतं बहु सुहिताश्चालङ्कृताश्च भवतेति अमात्यान् ब्रूहि सुहितास्तृप्ता आशिता भवत अलङ्कृताश्च गन्धमाल्यादिभिरलङ्कारैर्भूषयध्वमात्मानम् अमात्याः पुत्रपौत्रादयः भृत्याश्च वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेतेत्येवं यजमानो वक्तव्यो ब्रह्मणा ॥ १२ ॥

पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति ब्रह्माणमुपवेश्य ॥ १३ ॥

अस्मिन्नहनि पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति रवथशब्दो रभसि वर्त्तते क्षीरौदनमग्नौ जुहोति ब्रह्माणं तस्याग्नेः समीपे उपवेश्य ननु उक्तं सर्वत्र ब्रह्मेति अधिकृत एव ब्रह्मा तत् किमिदमुच्यते ब्रह्माणमुपवेश्य जुहोतीति उच्यते अरुवत्यृषभे ब्रह्मैव ऋषभतां कुर्य्यात् अतः पुनर्ग्रहणम् ॥ १३ ॥

ऋषभेऽरुवति ब्रह्मैव ब्रूयाज्जुहुधीति* ॥ १४ ॥

अरुवति च रुवति च ब्रह्मा ब्रूयाज्जुहुधीति ॥ १४ ॥

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

तूष्णीं पैतृयज्ञिकायाꣳ सर्वं कुर्य्यादोमित्येवानुमन्त्रयेत्* ॥ १५ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ तूष्णीं सर्वं ब्रह्मा कुर्य्यात ओमित्येवानुमन्त्रयेत ओमिति प्रणवमात्रं स्यात अनुमन्त्रणम ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्य्युमनु विदधीत † ॥ १ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ कानिचित्कर्माण्यध्वर्युर्यज्ञोपवीती करोति कानिचित्प्राचीनावीती तद्यत्राध्वर्युर्यज्ञोपवीती स्यात तत्र ब्रह्मापि यज्ञोपवीती भवेत् यत्र प्राचीनावीती स्याद् ब्रह्मापि तथैव स्यात यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युप्रत्ययः ॥ १ ॥

तस्या हवीꣳषि निर्वप्स्यत्सु दक्षिणया द्वारा प्रपद्य पश्चात् प्राङ्मुख उपविशेत् † ॥ २ ॥

तस्या पैतृयज्ञिकाया हविषान्निर्वपनं करिष्यत्सु वेदेः पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेत् निर्वप्स्यत्स्वित्यत्र बहुवचनम ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।
† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

एवमेव वेदिं गत्वा स्तम्बयजुर्हरिष्यतस्तु* ॥ ३ ॥

एवमेव यथा निवस्यतस्तु उपविष्ट तथा वेदिं गत्वा पैतृयज्ञिकार्थं स्तम्बयजु तत हरिष्यतस्तु तस्या पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेदित्येतदुक्त भवति ॥ ३ ॥

आज्यभागयोर्हुतयोर्दक्षिणेनाग्निं गत्वा पुरस्तात प्रत्यङ्मुख उपविशेद्यजमानश्च* ॥ ४ ॥

आज्यभागयोर्हुतयोरग्नेर्दक्षिणेन प्रदेशेन गत्वा वेदे पूर्वप्रदेशे प्रत्यङ्मुख उपविशेत यजमानश्च प्रत्यङ्मुख एव उपविशेत ॥ ४ ॥

हुते स्विष्टकृते यथेत प्रत्याव्रज्योपविशेताम्* ॥ ५ ॥

हुते स्विष्टकृते यथागत प्रत्याव्रज्य तस्मिन्नेव वेदे पश्चिमे प्रदेशे उभौ ब्रह्मयजमानौ उपविशेताम ॥ ५ ॥

प्राशित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत्* ॥ ६ ॥

प्राशित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत स्थापयेत तत प्राश्नीयात् ॥ ६ ॥

आज्यञ्चेत् प्राशित्रभागादवद्येयुस्तदुपघ्रायाप उपस्पृशेत्* ॥ ७ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्।

यद्याज्य प्राशित्र प्रतिनिधिमवद्येयु तदाज्यमुपघ्रायाप उप स्पृशेत ॥ ७ ॥

इडाञ्च प्रतिगृह्य प्रतिप्रयच्छेत* ॥ ८ ॥

इडान्दीयमाना प्रतिगृह्य प्रति प्रयच्छेत तस्मा एव ॥ ८ ॥

परिषिक्तेऽध्वर्युणाहवनीयमुपतिष्ठेरन् दक्षिणेनाग्निं गत्वोऽत्तरेण दक्षिणाग्निं स्वे यज्ञे † ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा परिषेचने कृते आहवनीयमुपतिष्ठेरन सर्वे यस्मिनग्नौ कर्म प्रवृत्त तस्य दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्नेरुत्तरेण गत्वा स्वे यज्ञे कौण्डपायिने ॥ ९

अक्षन्नमीमदन्त हीति प्रथमास्तु सदृश त्वा वय मघवन्मन्दिषीमहि प्रनून पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वशाँ अनयोजान्विन्द्र ते हरी इति द्वितीयोपोषु शृणुहीगिर इति तृतीया* ॥ १० ॥

एताभिर्यथोद्दिष्टाभिऋग्भि आहवनीयमुपतिष्ठेरन् उक्त ऋच स्वादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

तत एवेक्षमाणा गार्हपत्य मनोन्वाह्वामहे नाराशंस-

* लाट्यायणोऽप्येवम् ।

† लाट्यायने विशेषोऽस्ति

सेन सोमेन पितृणाञ्च मन्मभि पुनर्न पितरो मनो ददातु दैवो जनो जीव ब्रातं सचे मह्या न एतु मन पुन क्रत्वे दक्षाय जीवसे ज्योक्च सूर्य दृशे यमिति* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिता गार्हपत्यमीक्षमाणा उपतिष्ठेरन मनो न्वाह्वामह इत्येतदादिभिरुग्भिर्यथासङ्ख्यिताभि ॥ ११ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकया दक्षिणाग्निम्* ॥ १२ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकयर्चा दक्षिणाग्निमुपतिष्ठेरन तत एवेक्षमाणा इति प्रकृत नन्वेकयेति किमर्थम एकैवादिष्टा उच्यते, तिसृभिस्तिसृभिराहवनीयगार्हपत्ययोरुपस्थान कृत तद्दिहापि कृचे नावगम्यते प्रकृतत्वात तथा माभूदित्याहैकयेति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

त्रैयम्बका नामापूपा भवन्त्येककपाला † ॥ १ ॥

त्र्यम्बको देवता येषान्ते इमे त्रैयम्बका नामापूपा भवन्ति अपूपा इति द्रव्यसञ्ज्ञा एकस्मिन कपाले संस्कृता एककपाला ॥ १ ॥

---

* आम्नायपाठोऽप्येवम्।

† आम्नायपाठेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृत

तेषां यमध्वर्युराखूत्कर उपोपेत् तत्राप उपस्पृंग्रेयु शिवा न शन्त मा भव सुमृडीका सरस्वति मा ते व्योम सन्दृश इति* ॥ २ ॥

तेषामपूपानां यमध्वर्युराखूत्कर उपोपेत् आखुर्मूषिक उत्कीर्य्यत इत्युत्कर उद्वाप भूषिकोद्वापे उपवपेत् तस्मिंस्तस्य पांशुभिरवच्छादयेत् तस्मिन्नधिकरणे अप उपस्पृशेयु शिवा न शन्त मा भवेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ २ ॥

आसीतेतरेषाᳫं हूयमान इति धानञ्जप्य † ॥ ३ ॥

इतरेषामपूपानामवयवेषु हूयमानेषु आसीतेत्येव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ३ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्य † ॥ ४ ॥

तिष्ठेदिति स्थान विधीयते नोह्वताम ॥ ४ ॥

ऊते तिष्ठन्तो जपेयुरवां वरुद्रमयक्ष्मह्यवदव त्र्यम्बक यथा न श्रेयसस्करद्यथा नो वसीयसस्करद्यथा न पशुमत स्करद्यथा नो व्यवसाययाद्भेषजमसि भेषजङ्गवेऽश्वाय पुरुषाय भेषजᳫं सुग मषाय मेष्यैसु भेषज यथा सदिति † ॥ ५ ॥

---

* लाट्यायनेन सूत्रद्वयमेकत्र न कृतम् ।

† लाट्यायनोऽप्येवम् ।

कृते तेषामपूपानां सर्वे तिष्ठन्तो जपेयुः अर्वा वद्ध्रमित्येतदादि मन्त्रं यथापठितम ॥ ५ ॥

यजमानस्यामात्या एकैकमपूपमादाय त्रिः प्रदक्षिणमग्निं परियुः * ॥ ६ ॥

यजमानस्य ये अमात्या पुत्रपौत्रादयो भृत्या एकैकमपूपं गृहीत्वा त्रिरग्निं परियुः प्रदक्षिणम ॥ ६ ॥

तत्र ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्यस्तिष्ठन्निति शाण्डिल्यस्त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनमुर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीयमामृतादिति । ॥ ७ ॥

तत्र तस्मिन् कर्म्मणि ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते तिष्ठन्निति शाण्डिल्य अमात्या अधिकृता अतो ब्रह्मायहण करोति त्र्यम्बकं यजामहे इत्येतदादिं मन्त्रं जपेत् ब्रह्मा परियन् तिष्ठन्वा ॥ ७ ॥

एवं परीत्योदस्येयुः * ॥ ८ ॥

एवमनेन प्रकारेण परीत्य सर्वे येऽपूपा गृहीतास्तानुदस्येयुः ऊर्द्ध्वं क्षिपेयुः ॥ ८ ॥

---

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम ।

तेषां ब्रह्मैकं लिप्सित्वा यस्य स स्यात्तस्मै प्रयच्छेत* ॥ ९ ॥

तेषामपूपानां ब्रह्मा लिप्सित्वा लब्धुमिच्छा लिप्सा यस्य सकाशा लब्धं स्यात् तस्मा एव पुनर्दद्यात् ॥ ९ ॥

तस्य वैव सन्तं पाणावालभेत* ॥ १० ॥

तस्यैव वा पाणौ अवस्थितं तमपूपमालभेत ॥ १० ॥

तथैव प्रतिपरीयु* ॥ ११ ॥

यथैव प्रदक्षिणं परिगमनं कृतं तथैव प्रसव्यं परीयुः तथैवेति त्रिरित्युक्तं भवति ॥ ११ ॥

यत्रैनानध्वर्यु रासजेत्तत्रोपतिष्ठेरन्नेष ते रुद्र भागस्तेनावसेन परो मूजवतोतीहि कृत्तिवासा पिनाकहस्तोऽवततधन्वेत्यातमितोरूपेयु † ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन् देशे एनानपूपान् कलापीकृत्वा वृक्षे वा स्थाणौ वाध्वर्युरासजेत् आबध्नीयात् तत्रोपस्थानं कुर्युः एष ते रुद्र भाग इत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन मन्त्रान्ते य ओङ्कारः तम् आतमितोरूपेयुः तावद्ब्रूयुर्यावत्तातमितं ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

श्रन्नो देवीरित्यप उपस्पृश्यानपेक्ष प्रत्याव्रजेयु* ॥ १३ ॥

श्रन्नो देवीरित्येतयर्चा अपउपस्पृष्ट्वा येन पथा गता त पन्थान मनपेक्ष प्रत्याव्रजेयु ॥ १३ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यात ब्रह्मत्व हविर्यज्ञेषु* ॥ १४ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातम उक्त ब्रह्मत्व हविर्यज्ञेषु यद्ब्रह्मत्व हविर्यज्ञे कस्मिंश्चिन्नोच्यते तत् सर्व वरुणप्रघासेषु सिद्ध द्रष्टव्यम् ॥१४ ॥

पशूना यूपाकृति होष्यतस्तु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १५ ॥

चातुर्मास्यानि समाम्नानि साम्प्रत पाशुक ब्रह्मत्वमुच्यते तच्च सर्व वरुणप्रघासे सिद्ध विशेष उच्यते, यूपाकृति होष्यतस्तु होतुमिच्छतस्तु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १५ ॥

कृतायां यथार्थं स्यात* ॥ १६ ॥

कृताया यूपाकृतौ यथार्थ स्यात् स्यादिति कर्मण समाप्ति दर्शयति ॥ १६ ॥

वपायां कृतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूना यथार्थं स्यात्* ॥ १७ ॥

पशोर्वपाया हुतायामिदमाप इत्यनेन मन्त्रेण चात्वाले मार्ज

---

* माध्यायनोऽप्येवम् ।

यिला सर्वपशूना यथार्थं स्यात् सर्वग्रहणं क्रियते न केवलं मधौ तीचामण्यामपि तथा चातुर्मास्येषु सर्वेषु ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पुरोडाशेन चरिष्यतस्तु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

अनन्तर पशुपुरोडाश, पुरोडाशेनेति करणे तृतीया चरिष्यत्विति पुरोडाशेन कर्म चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

आहृत पुरोडाशमालभ्य ब्रूयात प्राश्नन्तु ये प्राशिष्यन्त इति* ॥ २ ॥

यदि पुरोडाशमाहरेयु प्राशनकाले तमालभ्य ब्रूयात् प्राश्नन्तु ये प्राशिष्यन्त इति येषां प्राशन विहित ते प्राश्नन्तु यथा होताध्वर्युर्ब्रह्माग्नि स्वामी चेति प्रकृतौ विहितमेतेषां प्राशनम् ॥ २ ॥

अनुव्रजेत् सर्वपशूना पत्नीसयाजानिति धानञ्जय्य* ॥३॥

अनुव्रजेद् यस्मिन देशे पत्नीसयाजा क्रियन्ते त देश व्रजन् सर्व पशूना पत्नीसयाजेषु ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सवनीयस्यैवेति गौतम* ॥ ४ ॥

सवनीयस्यैव वशामनुव्रजेत नान्येषां पशूनामित्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

न सवनीयस्य च नेति शाण्डिल्य* ॥ ५ ॥

सवनीयस्यापि नानुव्रजेदित्येव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते न चान्यत्र प्रतिषेध ॥ ५ ॥

हृदयशूलोऽत्रावभृथन्यङ्गस्थाने भवति तस्मिन्नप उपस्पृशेयुर्द्धाम्नो धाम्नो राजंस्ततो वरुण नोमुञ्च यदापो अघ्न्या वरुणेऽतिषयामहे ततो वरुण नोमुञ्च सुमित्रियान आप ओषधय सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान द्वेष्टि यञ्च वयन्द्विष्म इति* ॥ ६ ॥

अस्मिन हविर्यज्ञिके पशौ अवभृथन्यङ्गस्थाने हृदयशूलो भवति यस्मिन शूले हृदय प्रोत्य पच्यते स हृदयशूल सोऽस्मिन्नधिकरण भूत तस्मिन्नप उपस्पृशेयु धाम्नो धाम्न इत्येतदादिना यथाम्नात्तेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

अभ्युत्सृत्यप्रभृत्यत ऊर्द्ध्वम* ॥ ७ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

अभ्युक्षणादारभ्य अत ऊर्द्ध शीत्य कर्म्म स्यात यावद्दाहव नीयोपस्थानमिति एव सर्वस्मिन प्रसक्त आह ॥ ७ ॥

नादित्यमुपतिष्ठेरन* ॥ ८ ॥

ऋज्वर्थम् ॥ ८ ॥

पूर्णाहुतौ ह्रूयमानायामासित्वा हुतायां यथार्थं स्यात* ॥ ९ ॥

समाप्ते पशौ पूर्णाहुति जुहुत्यध्वर्यव तस्या ह्रूयमानाया मासित्वा हुताया यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ ९ ॥

सक्तुहोमां श्चेज्जुहुयुरासीना तेषां होमात्* ॥ १० ॥

यदि सक्तुहोमान जुहुयुरध्वर्यवस्ततस्तत्रासीत आ तेषा होमात ॥ १० ॥

सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वाव्राजमासीत* ॥ ११ ॥

पशौ अह्वालसुक्त साम्प्रत सौत्रामण्यामुच्यते सौत्रामणीति हवि र्यज्ञेष षष्ठी सप्ता तस्यां सौत्रामण्यां सुराकर्म्मसु क्रियमाणेषु आव्रा-जमासीत् आव्रज्याव्रज्य सुराकर्म्माणि अभिषव ॥ ११ ॥

शाट्यायनोऽप्येवम्.

तत्र द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति ॥ १२ ॥

तस्या सौत्रामण्या द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति* ॥ १२ ॥

तयोर्दक्षिणत आसीत* ॥ १३ ॥

तयोरग्न्योर्दक्षिणे प्रदेशे आसीत् वरुणप्रघासेषु सिद्धमग्नि प्रणयन तत्किमिदं पुनरारभ्यत इति चेत् उच्यते तत्र युगपद्द्वयो रग्न्यो प्रणयनम् इह पुनरेक प्रथम प्रणीयते अपर अन्यस्मिन काले अतो वैकृतत्वात् पुनरारभ्यते ॥ १२ ॥

दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यामासक्तायाᳫ सुराशेषेष्वासिच्यमानेषूपतिष्ठेरन्यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तर ब्रह्म तेन पुनीहि मेति* ॥ १४ ॥

अतिप्रणीतयोरग्न्योयो दक्षिण तस्योपरिष्टात् समीपे शतछिद्राया कुम्भ्यामासक्ताया सुराशेषेष्वासिच्यमानेषु सुराया क्रुताया ये शेषा तेष्वासिच्यमानेषु उपतिष्ठेरन यत्ते पवित्रमर्चिषीत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूत्रितेन उपर्यधस्ताच्च समीपे द्वे कुम्भ्यौ भवत ॥ १४ ॥

अश्विनोर्ग्रहस्य भक्षयेद्यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियेणेमन्तᳫ शुक्रं मधुमन्तमिन्द्रᳫ सोमᳫ राजानमिह भक्षयामीति भक्षयेत्* ॥ १५ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

उक्तं वाजिनप्रकरणे ऋत्विक्छूपहवमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षये दिति तस्याश्विनग्रहणस्य भक्षयेत यमश्विनेत्येतदादिना यथासूक्तं तेन मन्त्रेण ॥ १५ ॥

यजमानश्चेद्वसातिग्रोषेणाभिषिञ्चेयुरुपोत्थायान्तरेणाग्नी गत्वाध्वर्युणोक्तः सं(प्र)ग्रानानि गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ १६ ॥

यदि यजमानं वसातिग्रोषेणाभिषिञ्चेयुरुपोत्थाय अग्निप्रणीता वग्नी अन्तरेण गत्वा अध्वर्युणा उक्तः सम्प्रेषित सग्रानानि सामानि गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी अथ सिद्धे स्तोभानु सहारेऽर्थयोगे किमिद पुनरारभ्यते पदाय पदाय स्तोभेदिति उच्यते, एतानि चत्वारि सामान्याम्नातानि तेषा त्रीणि स्तोभिकान्येकमेक स्यामृचि गीत सोऽयमाचार्य्य आरभते पदाय पदाय स्तोभेदिति कथमेषां प्रयोगे सर्वेषामृचि गान स्यादिति ॥ १६ ॥

निधनान्युपयन्तो यजमानस्य मूर्द्धानमालभेरन † ॥१७॥

सर्वे ऋत्विजो निधनान्युपयन्त सग्रानाना यजमानस्य मूर्द्धान मालभेरन् निधनोपेतैस्स सर्वैषाञ्चोद्यते यजमानस्य च मूर्द्धालम्भ नम ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सन्वाह्विन्वन्तोत्येतेषां पूर्वं पूर्वं स्तोभ उत्तरन्निधनम्* ॥ १८ ॥

उक्तं पदाय पदाय स्तोभेदिनि इह च यानि स्तौभिकानि तेषां सोपाय स्तोभ पठित ततस्तस्योत्तर निधन तत्किमनुच्छ्रियमाणेषु स्तोभेषु सोपायोऽनुच्छ्रियता अथान्य इति अत्राह सन्वाह्विन्वन्तीत्येतेषा पूर्वं पूव स्तोभोलुप्त आम्नाये सोऽनुसर्त्तव्य अथ य उत्तरस्तमुक्ता निधन ब्रूयात् तस्योत्तर निधनमाम्नातन्न पाद सन्वाह्विन्वन्तीत्येवमाद्येकेषामेतदादीनि स्तौभिकानि अपरेषा सन्वाह्विन्वन्तीत्येतत् इति गीतम अन्यान्युत्तराणि स्तौभिकानि यथा राणायनीयानां सन्वाह्विन्वन्तीत्येतस्यामृचि पद्येणाम्नातमेवम ॥ १८ ॥

अवस स्थाने सञ्जित्यै विजित्यै सत्यजित्यै जित्या इति क्षत्रियस्य सम्पुष्ट्यै विपुष्ट्यै सत्यपुष्ट्यै पुष्ट्या इति वैश्यस्य* ॥ १९ ॥

ब्राह्मणस्य तावद्यथापठित एव निधनोपाय कर्त्तव्यो मूर्द्धा लम्भने क्षत्रियस्य सञ्जित्यै इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि वैश्यस्य सम्पुष्ट्या इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि ॥ १९ ॥

द्वे सौत्रामण्यौ कौकिली चरकसौत्रामणी च* ॥ २० ॥

द्वे इति सख्या कौकिली चरकसौत्रामणी चेति संज्ञा अथ द्विय

ब्राह्मायणाऽप्यवम् ।

हण किमर्थं निर्द्दिश्यत सिद्धे उच्यते द्वे एवैते कर्मणी द्रष्टव्ये नैतयो रग्निहोत्रदर्शपूर्णमासवत् क्रिया द्रष्टव्या यथाग्निहोत्रे उभे साय म्प्रातराहुती एकं कर्म तथा दर्शपूर्णमासयोरुभे इष्टी एकं कर्म न तथेह ॥ २० ॥

कौकिल्याᳯ सामगानं नेतरस्याम* ॥ २१ ॥

कौकिल्यां सौत्रामण्यां सामगानं इतरस्यांश्चरकसौत्रामण्यान्न अथेतरस्यामिति किं उच्यते, यदेतत्सन्नानानाङ्गानमेतदेतस्यां प्रति षिध्यते यदैष्टिके विहितमौद्गात्रन्तदप्रतिषिद्धम ॥ २१ ॥

सप्त हविर्यज्ञसᳯस्था सप्त सोमसᳯस्था † ॥ २२ ॥

एतासां कर्मक्रम उच्यते ॥ २२ ॥

तासाᳯ हविर्यज्ञसᳯस्थानामग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्ण मासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्ध सौत्रामणी पाकयज्ञ इति ‡ ॥ २३ ॥

तासामिति निर्द्देश क्रियते तासां हविर्यज्ञसस्थानामयं क्रमो यथा सूचितं पाकयज्ञग्रहणं सस्थाग्रहणञ्च अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ च एक मेव कर्माभिप्रेत्य ब्रवीति अनेन क्रमेण चैतेषां क्रिया ॥ २३ ॥

---

* सन्नानानि गायेदिति द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

अथ सोमसꣳस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थ्य षोडश्यतिरात्रो वाजपेयोऽप्तोर्याम इत्यप्तोर्याम इति* ॥ २४ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये उक्ता हविर्यज्ञसंस्था अथानन्तरं सोमसंस्था ता निर्दिष्टा तासामपि निर्दिष्टेनैव क्रमेण क्रिया स्यात् ॥ २४ ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक्सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं कर्म* ॥ १ ॥

उक्तं हविर्यज्ञेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रतं सोमसंस्थासु उच्यते सुत्यायामित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी यदितः कर्म वक्ष्यते तत् सुत्यायां प्रत्येतव्यं सुत्याशब्देन सोममुपचरन्ति ब्रह्मण इति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी केन सम्बन्धः कर्मणा प्राक् सुब्रह्मण्याया' यदौद्गात्रं तेन समानं तुल्यं कर्म ब्रह्मणः अथाधिकृतस्य ब्रह्मणः किं पुनर्ग्रहणं ब्रह्मण इति उच्यते, उक्तमौद्गात्रेण समानं कर्मेति तच्च चोक्तं प्रदक्षिणयात् प्रस्तोत्रं सुब्रह्मण्यो पुरस्तात् कर्मभ्य इति तदिहौद्गात्रकर्मोपदेशादुद्गातृवत्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

पुन सम्प्रेषण प्राप्त ब्रह्मण सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थं ब्रह्मणो ग्रहण करोति कथ ब्रह्मण कर्मैव केवल विवक्षितमिति ॥ १ ॥

ईक्षणाक्रमणे वेदे सञ्चरधिष्ण्योपस्थानदक्षिणाप्रतिग्रहभक्षा स्तोमविमोचनाच्चोर्द्धमन्यत् सामगानात्* ॥ २ ॥

उक्त प्राक् सुब्रह्मण्याया इति साम्प्रत यदन्यदूर्द्ध सुब्रह्मण्याया औद्गात्रेण समान कर्म तदुच्यते ईक्षणञ्चाक्रमणञ्च वेदे उत्तर वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाण पितरो भूरिति एते ईक्षणाक्रमणे कदाचिदूर्द्ध कदाचित प्राक् अत इदमारभते उक्त स्वय व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति वेदे सञ्चर सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चर धिष्ण्यानामुपस्थान दक्षिणाना प्रतिग्रह सोमभक्षा स्तोमविमोचनाच्च यदूर्द्ध यन्नि सर्पणादि तत् सर्वं अन्यत् सामगानात् उक्तम अथ सहोद्गा इति निरुद्गाता गायेदित्येतत् सामगान स्तोमविमोचनादूर्द्धम ॥ २ ॥

अनु स्यात्तु दीक्षणीयायाम् † ॥ ३ ॥

उक्त प्राक् सुब्रह्मण्याया औद्गात्रेण समान कर्मेति न च दीक्षणीयायामुद्गातु कर्म विद्यते तस्मादादिश्यते अनु स्यात्तु दीक्षणीयायामिति ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय ग्रतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्याᳬ संᳬस्थितायामासीतादीक्षणाद्यजमानस्य* ॥ ४ ॥

तस्या दीक्षणीयायामिष्टौ समाप्तायान्तावदासीत यावद्यजमानो दीक्षित इति मेखलाबन्धनादि कर्म कृतं सर्वमिति ॥ ४ ॥

न यदाध्वर्युर्वाच यमयेदथ यथार्थᳬ स्यात* ॥ ५ ॥

न यजमानं दीक्षितं यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्वाचं यमयेदथ यथार्थं स्यात् यदन्यदुत्तरं कर्म तत् कुर्य्यात् ॥ ५ ॥

महावीरान् सम्भरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् सम्भृतेषु यथार्थᳬ स्यात् † ॥ ६ ॥

स्पष्टार्थम ॥ ६ ॥

प्रायणीयायाᳬ संᳬस्थितायां यथेतन्निष्क्रम्य पूर्वेण पत्नीशालां तिष्ठेदाभिहामात् पदस्य राजक्रयण्या* ॥ ७ ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रयन्त्यनयेति प्रायणीया तस्यां प्रायणीयायां समाप्तायां यथेतं यथागतं निष्क्रम्य उक्तं पूर्वया च द्वारा-देशं इति तेनैव यथागतं निष्क्रम्य पत्नीशालायाः पूर्वं प्रदेशे तिष्ठेत्

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

आकृत कालात यावत् सोमक्रयण्या गोपदादिभिर्हेम कृत इति ॥ ७ ॥

अभिक्रुत उत्तरेण सोमवहन गत्वा प्राग्वा पदाभिहोमा-दक्षिणेन यत्र राजान क्रेष्यन्त स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुप-विशेत्* ॥ ८ ॥

अभिक्रुते तस्मिन पदे राजक्रयण्या सोमवहनस्थानस उत्तरेण सोमवहन गत्वा अथवा प्राक् पदाभिहोमात् दक्षिणेन गत्वा यस्मिन देशे सोम राजान क्रेष्यन्त स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत क्रेष्यन्त इति भविष्यत्कालोपदेश ॥ ८ ॥

क्रीते प्राडुतक्रामेत् पश्चिमेनैन९ हृत्वा राजानमादध्युरा-हित पूर्वेण परीत्योह्यमानमनुगच्छेद्दक्षिणेन चेद्रुत स्यात्*॥९॥

क्रीते सोमे तस्माद्देशात् प्राडुत्क्रामेत् पश्चिमेन एन ब्रह्माण हृत्वा सोम सोमवहने अनसि आदध्युरध्वर्यव आहित पूर्वेण प्रदेशेन सोमवहनस्य प्रक्रम्य ऊह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् दक्षिणा दिश प्रति द्वे गतिकल्पावुक्तौ अभिक्रुते पदे उत्तरेण प्राक्पदाभिहोमाद्दक्षिणेन गत स्यात् तत एष क्रमो विधिर्य उक्त यथोत्तरेण गत स्याद्यदि दक्षिणेन यो विधि स उच्यते ॥ ९ ॥

---

* लाट्यायनीऽप्येवम ।

उत्तरेण चेत्क्रीते प्रत्यङुत्क्रामेत* ॥ १० ॥

यद्युत्तरेण सोमवहनस्य गत स्यात् तत क्रीते सोमे तस्मा द्देशात् प्रत्यङुत्क्रामेत् ॥ १० ॥

पूर्वेणैन९ हृत्वा राजानमादध्यु* ॥ ११ ॥

क्रीत सोम ब्रह्माण पूर्वेण प्रदेशेन हृत्वा सोमवहने आदध्यु ॥११॥

आहित पश्चिमेन परीत्योह्यमानमनुगच्छेत* ॥ १२ ॥

आहितम आरोपित सोमवहन पश्चिमेन प्रदेशेन परिगम्य ऊह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् ॥ १२ ॥

तामेवान्वेषामन्वावर्त्तेत सा ह्यस्य प्राचि वर्त्तमानस्य दक्षिणेषा भवतीति † ॥ १३ ॥

यामेव एषाम् अनु प्राचि वर्त्तमानस्य गत आवर्त्तमानस्यापि तामेवान्वावर्त्तेत तत्किङ्कारण साह्यस्य सोमवहनस्य प्राङ्मुख गतस्य दक्षिणा भवतीति ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र कृतम्॥

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

विमुक्ते चान्तरेण सोमवहन पत्नीशालाञ्च दक्षिणात्-क्रम्य तिष्ठेद्दीक्षितश्चेत* ॥ १४ ॥

विमुक्ते तस्मिन सोमवहने अन्तरेण सोमवहनस्य पत्नीशालायाश्च उत्क्रम्य दक्षिणार्द्धं तिष्ठेत् यदि दीक्षित स्यात् अथ दीक्षित तस्य कर्म तत कुर्य्यात आकृत कालात्तिष्ठेत् ॥ १४ ॥

आ राज्ञोऽवहरणात्* ॥ १५ ॥

यावत्सोमोऽवतारित इति चशब्द किमर्थमिति चेत् विमुक्ते चेति उच्यते, द्वाविमौ गतिकल्पावुक्तौ तत्रोत्तरोऽधिकृत तत्राधिकृतत्वात् तस्मिन्नेव काले माभूदिति अतश्चशब्द करोति कथम उभयोरपि गतिकल्पयोरेष विधि स्यादिति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवेश्यमानꣳ राजानमनुप्रविशेदव्यवयन्नग्निना † ॥ १ ॥

---

* आह्यायणेन सूत्रद्वयमेकसूत्र कृतम् ।

† आह्यायणोऽप्येवम् ।

क्रीत सन्त सोम सोमवहनादवतार्थ्य पत्नीशालायां प्रवेश्यमान अनुप्रविशेत पश्चात्प्रविशेत्तस्य अव्यवयन्नग्निना सोमस्याग्नेश्चान्तरेण न गच्छेत ॥ १ ॥

सम्बाधञ्चेत् स्याद्दक्षिणयापि द्वारा प्रविशेत्* ॥ २ ॥

यदि सम्बाध भवेत् अपि दक्षिणया द्वारा प्रविशेत् न च व्यवाय कुर्य्यात् ॥ २ ॥

उत्तरेणाहवनीय पश्चिमेन वेदिᳵ सञ्चरेत् दीक्षित-स्येत* ॥ ३ ॥

आहवनीयस्योत्तरेण गत्वा पश्चिमेन वेदे गार्हपत्यस्य पूर्व्वेण दक्षिणाग्नेराहवनीयस्य चान्तरेण गत्वा तस्मिन्नासनउपविशेत एष ब्रह्मणो दीक्षितस्य सञ्चर ॥ ३ ॥

आतिथ्यामिष्टि निर्वपन्ते* ॥ ४ ॥

अनन्तरमातिथ्यामिष्टिमारभन्ते, आतिथ्यमनया क्रियतइत्या तिथ्या इष्टिग्रहणमकृतत्वेयमिष्टि तस्यामकृतत्वायामपि कथमैष्टिको धर्म्म स्यादिति ॥ ४ ॥

ताश्चेदनवहृते राजनि निर्वपेरन् ब्राह्मणᳵ राजनि समा-दिश्य तत्रासीत* ॥ ५ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम ।

यदि तामातिथ्यामिष्टिमनवताविते सोमे आरभेरन ततो ब्राह्मण तत्र तस्मिन सोमे समादिश्य तस्यामातिथ्याया क्रियमाणाया-मासीत ॥ ५ ॥

तस्याᳬ सᳬस्थितायां तानूनप्त्रमाज्यमवमृश्य जपेयु-र्हविरसि वैश्वानरमनाधृष्टमनाधृष्य देवानामोजोऽनभिशस्त्य भिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषᳬसुवितेमाधा इति* ५ ६ ॥

तस्यामिष्टौ समाप्ताया यद्यवहृते राजन्यारब्धा यद्यनवहृते तस्या सम्स्थिताया तानूनप्त्रमाज्यमवमृश्य तानूनप्त्रा देवता अस्येति तानूनप्त्र कि पुनस्तानूनप्त्रमिति उच्यते आज्यन्तदवमृश्य अथ जपेयु अत्र ब्रह्म लसूत्रेषु बहुवचनमुद्गातॄणामपि प्राप्त्यर्थ हविरसि वैश्वानर इत्ये तदादि मन्त्र यथासूत्रितम ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्याध्वर्युणोक्तो राजान विस्रम्भयेत्* ॥ ७ ॥

अप स्पृष्ट्वा यदाध्वर्युणोच्यते राजान विस्रम्भयेति ततस्त सोम वसनेनोपनद्ध विस्रम्भयेत् मुञ्चेत् ॥ ७ ॥

तᳬ हिरण्येनान्तर्द्धायाभिमृशेयुरᳬशुरᳬशुष्टे देव सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्र प्यायता

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मास्त्वमिन्द्राय प्यायस्वाप्याययास्मात्सखीऽ सन्यामेधया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामुदृचमशीयेति* ॥ ८ ॥

त विस्त्रम्भित सोम यदि ब्रह्मणा यद्यन्येन हिरण्येनान्तर्द्धाय हिरण्यमन्तर्द्धान कृत्वा अभिमृशेयु न साक्षात् स्पृशेयु अध्वर्य्युरित्ये तदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ८ ॥

काशमये प्रस्तरे निह्नुवीरन्दक्षिणानुत्तानान् पाणीन् कृत्वा सव्यान्नीच एष्टा राय एष्टा वामानिप्रेषे भगायर्त्तमृत-वादिभ्यो नमोदिवे नम पृथिव्या इति* ॥ ९ ॥

काशमये प्रस्तरे काशो नाम तृणजाति तन्मय काशमय प्रस्तरो मुष्टि तस्मिन प्रस्तरे निह्नुवीरन निह्नवन नाम कर्म तदुच्यते एव दक्षिणान पाणीनुत्तानान कृत्वा तस्मिन प्रस्तरे सव्यान पाणीन्नी चान कृत्वा एष्टा राय इत्येतदादि मन्त्र जपेयु एतन्निह्नवनम ॥ ९ ॥

उपसदिष्टिरत ऊर्द्ध तस्या तथैवाभिमर्शननिह्नवने सव्या अपराह्ण उत्ताना स्युर्दक्षिणान् पञ्च † ॥ १० ॥

अस्मात्कमण ऊर्द्धमुपसदिष्टिभवति, उपसदिति सज्ञा इष्टि ग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तम आतिथ्यप्रकरण एव तस्यामुपसदिष्टौ यथैवा

* द्राह्यायणो प्येवम्

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

तिथ्यान्ते सोमाभिमर्शनन्निह्नवने उक्ते तथैव एतस्या भवत था तु आपराह्णिकी तस्यान्ते सव्या पाणय उत्ताना स्युर्दक्षिणान पश्च ॥१०॥

स्रुवेणोपसद्धोमे हुते विद्यात्संस्थितेति* ॥ ११ ॥

अहृतस्त्वेयमिष्टि अतस्तस्या सस्थान ज्ञाप्यते यदाध्वर्युणा स्रुवेणोपसद्धोमो हुत स्यात् तदा जानीयात् संस्थितेति ॥ ११ ॥

तस्या घर्म प्रवर्ग्यवति पूर्व † ॥ १२ ॥

तस्या उपसदिष्टे प्रवग्यवति यज्ञे घमस्तावत् पूर्वो भवति प्रवर्ग्यो ऽस्मिन्नस्तीति प्रवग्यवान् तस्मिन प्रवर्ग्यवति प्रवर्ग्यस्यानित्यता दर्शयति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

तमभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्य गत्वा यजुषोपविश्येद्दक्षिणेन दक्षिणाग्निमुत्तरेण बर्हिस्येत † ॥ १ ॥

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति

तत्रमरोचनार्थं अभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्यमग्निं गत्वा तस्य दक्षिणे प्रदेशे यजुषोपविशेत् यदि बहिः प्रवर्ग्यं स्यात उत्तरेणाग्नीध्रीयस्य गच्छेत् तत्र दक्षिणाग्निकर्माणि क्रियन्ते प्रस्तुते ॥ १ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्तेऽनुवाकेन तिष्ठन्तोऽवेक्षेरन् यमध्वर्यु-र्ब्रूयात्* ॥ २ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्ते तस्मिन काले घर्म सर्वेऽनुवाकेन गर्भो देवानामित्यादिनावेक्षेरन यमध्वर्युर्ब्रूयात, अनूच्यतइत्यनुवाक ॥ २ ॥

तं ह्रियमाणं यथेतमनुव्रजन जपेदिश्वा आशा दक्षिण-धत्सर्वान् देवानयाडिहस्वाहा कृतस्य घर्मस्य मधो पिवत-मश्विनेति ॥ ३ ॥

त घर्मं ह्रियमाणमाहवनीये यथागतमनुगच्छन जपेद्विश्वा आशा इत्येतदादि मन्त्रं यथासूचितम ॥ ३ ॥

आश्राविते उपविश्य जपेदश्विना घर्मं पातमहर्व्यानमह्-र्दिवाभिरूतिभिस्तन्त्रायणेन मोघा वा पृथिवीयामिति* ॥ ४ ॥

आश्राविते घर्मे उपविश्य जपेत् अश्विना घर्ममित्येतदादि मन्त्रम् ॥ ४ ॥

---

* आश्वायनीयेऽप्येवम् ।

हुते यजमानं वाचयेदपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी अमꣳसातामिहैव रातयः सन्त्विति* ॥ ५ ॥

हुते तस्मिन् घर्मे यजमानं वाचयेत् अपातामश्विना घर्म मित्येतदादिं मन्त्रं यथोद्दिष्टम् ॥ ५ ॥

घर्मशेषस्य भक्षयेन्मधुहुतमिन्द्रतमेऽग्नावश्यामते देव घर्म नमस्तेऽस्तु मा मा हिꣳसीरिति* ॥ ६ ॥

उक्तं वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्पूपहवमिष्ट्वा प्राणभक्षं भक्षये दिति सामान्यम् अतः तस्य घर्मस्य हुतस्य यः शेषः स्यात् तस्य भक्ष येत् मधुहुतमिन्द्रतमः इत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ६ ॥

सत्त्रञ्चेत्स्याद्यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपह्वानम्* ॥७॥

यदि सत्त्रं स्यात्तत घर्मस्य भक्षणकाले यजमाना उपह्वयध्वम् उपसम्पादयध्वम् इत्येतदुपह्वानं स्यात् अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते न केवलमस्मिन् काले सर्वेषूपह्वानेष्वेव स्यात् ॥ ७ ॥

एवꣳ सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्यात्* ॥ ८ ॥

एवमेतेन प्रकारेण सर्वस्मिन् काले प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्यात् इद कर्मातिथ्यानन्तरमुक्तं अतो ब्रवीति एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्य्या दिति अथ सदाग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सदा सायञ्च प्रातश्च ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

महावेदे स्तम्बयजुर्हरिष्यन्तु यजुषोपविशेत* ॥ ९ ॥

महावेदेरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी स्तम्बयजुरुक्तलक्षण तत हरिष्यतम् वहिर्वेदि यजुषोपविशेत ॥ ९ ॥

विलिखिते चात्वाले यथार्थं स्यात्* ॥ १० ॥

हृते स्तम्बयजुषि तावत्तस्मिन्नेव देशे आसीत यावत चात्वाल विलेखन कृतमिति ततो यथार्थ स्यादित्युक्तार्थम ॥ १ ॥

उत्तरवेदिन्निर्वप्स्यन्तु तूष्णीमुपविशेत् न्युप्तायां यथार्थं स्यात* ॥ ११ ॥

उत्तरवेदिश्चात्वाले पांशुभि क्रियते तस्मिन मृन्निवपने करिष्यमाणे तूष्णीमुपविशेद्ब्रह्मा स्थाने कृते मृन्निवपने यथार्थ स्यात ॥११॥

अग्निचित्यायां प्रागदीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान् होष्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १२ ॥

अग्निचित्याया विशेष उच्यते, अग्निचित्या अनित्या तस्यामग्निचित्याया पूर्व दीक्षणीयाया सावित्रान होमान जुह्वति सवितृदेवताकान तान होष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १२ ॥

तेषु हुतेषूख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ १३ ॥

तेषु सावित्रेषु होमेषु हुतेषु उख्या मृत्तिकामाह्रियमाणाम्

---

* काण्वायनीयेऽप्येवम् ।

अनुगच्छेत् उखाप्रयोजना उख्या उखा नाम मृण्मय पात्र क्रियते तस्मिन्नग्नि सह्रियते ॥ १३ ॥

तस्या९ सम्भ्रियमाणायामासित्वा सम्भृतायां यथार्थ९ स्यात्* ॥ १४ ॥

तस्या मृत्तिकाया सम्भ्रियमाणाया तत्रासीत सम्भृताया यथार्थ स्यात् ॥ १४ ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमोऽकण्डिका ।

आहवनीयञ्चेष्यन्त्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

योऽसौ पत्नीशालायामाहवनीय स इष्टकाभिश्चीयते त चेष्यन्त्सु यजुषोपविशेत ॥ १ ॥

तस्मिन सञ्चित उख्यामासन्दी नैर्ऋतीरिष्टका अरण्य९ ह्रियमाणा अनुगच्छेत्* ॥ २ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सञ्चिते समस्तचिते यस्यामासन्द्यामुखा स्थापिता आसीत तामासन्दीन्नैर्ऋतीरिष्टका निर्ऋतिर्देवता यासां ता

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

नैर्ऋत्य' ता अरण्ये ह्रियमाणा अनुगच्छेत्, ननु तस्मिन्निति किमर्थ उच्यते, केषाञ्चिदाहवनीयस्यैका चितिर्भवति केषाञ्चित् पञ्च यद्येका यदि वा पञ्च तस्मिन सञ्चिते ॥ २ ॥

निधीयमानानां दक्षिणत स्थित्वा निहितास्वपउपस्पृश्या-नपेक्ष प्रत्याव्रजेत्* ॥ ३ ॥

निधीयमानानाम इष्टकाना आमन्त्र्याश्च दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहितासु स्थापितासु अप उपस्पृश्यानपेक्ष प्रत्याव्रजेत् ॥ ३ ॥

अग्निं विकृष्यतसु सर्वौषधञ्च वप्स्यत्सु तूष्णीमुपवि-शेत्* ॥ ४ ॥

अग्नि क्षेत्र लाङ्गलेन कृष्यते तमग्नि क्षेत्र विकृष्यत्सु, तूष्णीमुप विशेत् तस्मिन्नेव च सर्वौषधम उप्यते, तच्च वप्स्यत्सु, तूष्णीमुप विशेत् ॥ ४ ॥

ते सार्द्धं प्रत्याव्रज्य चितौ प्रणीयमाना अनुगच्छेत्* ॥५॥

ते कर्त्तृभि सह प्रत्याव्रज्य चितौ चयनार्थं प्रणीयमाना अनु गच्छेत् याभिरिष्टकाभिरग्निश्चीयते ताश्चित्य इत्येवमुपचरन्ति ॥ ५ ॥

निधीयमानानां दक्षिणत स्थित्वा निहितासु दक्षिणस्य पक्षस्यासन्नो यजुषोपविशेत्* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

पच्यस्वेति तमभ्युत्था ब्रवीति तेनाग्निचेत्र लक्षित भवति ॥ ६ ॥

लोकं पृणास्पधीयमानासु ब्राह्मण तत्र समादिश्य य-
थार्थं स्यादिति शाण्डिल्य* ॥ ७ ॥

लोकं पृणा नामेष्टका अपरा यजुष्मत्य तासा यजुष्मतीना उप धाने कृते ततो लोकं पृणा उपधीयन्ते तासु लोकं पृणासूपधीय मानासु ब्राह्मण तस्मिन देशे समादिश्य यथार्थं स्यादिति शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ७ ॥

आसीतैवेति धानञ्जप्य* ॥ ८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते आसीतैव ॥ ८ ॥

एवं सदा चितिषु कुर्य्यात* ॥ ९ ॥

योऽयमिष्टकाप्रणयनादिविधिरुक्त एष सर्वासु चितिषु कुर्य्यात्॥९॥

सञ्चितकर्माणि करिष्यतस्वाव्राजमासीत्* ॥ १० ॥

सञ्चितेऽग्नौ यानि कर्माणि तानि करिष्यतस् आव्राजमासीत यावदाव्रज्याव्रज्य क्रियन्ते तावदासीतेत्यर्थ ॥ १० ॥

सम्राडासन्दीं ह्रियमाणामनुगच्छेत * ॥ ११ ॥

यस्यामासन्द्या घर्मपात्राणि स्थाप्यन्ते सा सम्राडासन्दी तां घर्मोत्सादने ह्रियमाणामनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

शाट्यायनब्राह्मणवम् ।

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य तै सार्द्धं प्रत्याव्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेदप्रतिरथं जपंस्तूष्णीमनग्निचित्या चेत् * ॥ १२ ॥

घर्मपात्राणामुदकेन परिषेचने क्रियमाणे अप उपस्पृश्य तैरेव कर्त्विग्भिः सह प्रत्याव्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेत अप्रतिरथञ्जपन् आशुः शिशान इत्येतमध्यायञ्जपन यद्यनग्निचित्या स्यात् तूष्णीमनुगच्छेत् ननूक्त एतत्कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु इति अथानुगच्छेदिति किं पुनरारभ्यते उच्यते विशेषणार्थं पुनरारभ्यते कथम अप्रतिरथञ्जपन्निति अन्येष्वग्निप्रणयनेषु दक्षिणेन वेदेर्गत इह पुनर्येन पथाग्निः प्रणीयते तेनैवानुगच्छेत ॥ १२ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणत स्थित्वा निहिते दक्षिणा बहिर्वेदि यजुषोपविशेषेत † ॥ १३ ॥

आहवनीयायतने निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहितेऽग्नौ बहिर्वेदि दक्षिणार्द्धे यजुषोपविशेत ॥ १३ ॥

हविर्द्धाने प्रवर्त्त्यमाने अनुगच्छेत † ॥ १४ ॥

हविर्द्धानसञ्ज्ञके अनसी प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत् ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

परिवार्यमाणयोस्तत्रैव गत्वासीत* ॥ १५ ॥

परिवार्य्यमाणयोर्हविर्द्धानयोस्तस्मिन्नेव देशे गत्वा दक्षिणार्द्धे वेदेर्बहिरासीत ॥ १५ ॥

उच्छ्रितायामौदुम्बर्यां यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यात्* ॥ १६ ॥

तस्मिन देशे तावदासीत यावदौदुम्बर्युच्छ्रयण कृतमिति तत उच्छ्रितायामौदुम्बर्य्यां यथार्थ स्यात इत्युक्तार्थम॥ १६ ॥

इति पञ्चमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

अग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु वेदिमाक्रामेन्मन्त्रेण † ॥ १ ॥

उक्तमुच्छ्रितायामौदुम्बर्य्यां यथार्थं स्यादिति साम्प्रतमग्नीसोमयो प्रणयण तत्र ब्रह्मत्वमुच्यते अग्निश्च सोमश्चाग्नीसोमौ प्रणेष्यत्सु प्रणेष्यत्स्विति भविष्यत्काल आसन्नो निर्द्दिश्यते तस्मिन् भविष्यत् काले वेदिमाक्रामेत् मन्त्रेण ब्रह्मा आग्नानेन तीर्थेन गत्वा प्रविश्य स्वदाश्चियिरेत्यनेन मन्त्रेण वेदिमाक्रामेत् ॥ १ ॥

* आह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् '

† शाह्यायणोऽप्येवम् ।

पश्चिमेनोत्तरवेदिमुदङ्ङतिक्रम्याक्रमणयजुर्जपेच्चात्वाल समीपे दीक्षितश्चेत्* ॥ २ ॥

यदि दीक्षित स्यात् ब्रह्मा तत अग्नीषोमप्रणयनकाले स्वस्मादासनादुत्थाय हविर्द्धानस्योत्तरवेदेश्चान्तरेणोदङ्मुख गत्वा चात्वालस्य समीपे एतदाक्रमणयजुजपेत ॥ २ ॥

तूष्णीमत ऊर्द्ध्वं वेदेराक्रमणम्* ॥ ३ ॥

तत अग्नीषोमप्रणयनकालाक्रमणादूर्द्ध्व यान्यन्यानि वेद्याक्रमणानि ब्रह्मण तानि सर्वाणि तूष्णी भवन्ति अनेनोक्त सुत्यायां ब्रह्मण प्राक् सुब्रह्मण्यायां उद्गात्रेण समान कर्मेति ईक्षणाक्रमणे वेदेरित्येतदादि च उद्गातु सवनमुखेषु यजुषाक्रमण विहित यावदाक्रामेयुरित्येक इति तदेतद्ब्रह्मण प्राप्नोत्युद्गातृसामान्यात् तदेतत् सूत्रकारो निवर्त्तयति तूष्णीमत ऊर्द्ध्वं वेदेराक्रमणमिति ॥ २ ॥

क्रीत्वा राजा येनातिहृत स्यात्तेन गत्वा तूष्णीमुपविशेत्* ॥ ४ ॥

क्रीत्वा सोमो राजा सोमवहनादवतार्य्य पत्नीशालायां प्रवेश्य येन पथा सस्थानमानीत. स्यात् तेन गत्वा ब्रह्मा तूष्णीमुपविशेत् तस्मिन्नासने ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

राजानꣳ हरेत्युक्त पूर्वेणाग्निमेकस्मा अतिप्रदाय तान् प्रसव्य परीत्यादायानुगच्छेद्दक्षिणेन चेद्गत स्यात* ॥ ५ ॥

राजान हरेत्युक्तो ब्रह्मा पूर्वेणाग्निमेकस्मै ऋत्विजे अतिप्रदाय अर्पयित्वा तानृत्विज प्रसव्य परीत्य आदाय गृहीत्वा सोममनु गच्छेत् यदि दक्षिणेन गत स्यात ॥ ५ ॥

उत्तरेण चेद्यथेतमग्नि परीत्यादायानुगच्छेत्* ॥ ६ ॥

यद्युत्तरेण गत स्याद्ब्रह्मा यथागतमग्नि परीत्य गृहीत्वा सोम ममनुगच्छेत् ॥ ६ ॥

अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजित स्यादन्येन राजा तेनैन प्रगृह्णीयात* ॥ ७ ॥

यद्यन्येन पथा ब्रह्मा गत स्यात् अन्येन सोमो नीत येन सोमो नीत स्यात तेन एन सोम प्रगृह्णीयात नयेत ननूक्त क्रीत्वा राजा येनातिहृत स्यात्तेन गत्वा तूष्णीमुपविशेदिति य एव राज्ञ सञ्चर स एव सञ्चरो ब्रह्मण तात्कालिक उपदिष्ट तत्किमिदमा रभ्यते अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजित स्यादन्येन राजेति उच्यते ब्रह्मणो दीक्षितस्य सञ्चरन्नियमयति यदा ब्रह्मा दीक्षित स्यात तदा स्वेनैव सञ्चरेण यायात् यद्यनेन राजा नीत स्यात् न तेन यायात् ॥ ७ ॥

एतौ त्वेव ब्रह्मणो गतिकल्पावहरतोऽपि* ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यद्यपि ब्रह्मा सोमं न हरेत् अध्वर्युर्यजमानो वा अन्यो वा हरेत् एतौ एव ब्रह्मणो गतिकल्पौ स्याताम् यो हरत उक्तौ तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ ८ ॥

आसीताग्नीध्रीय आह्रियमाणयोरिति धानञ्जप्यः* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीये आह्रियमाणयोरासीतेत्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ ९ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

तिष्ठेदित्येव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते आसीतेति सिद्धे सति स्थानविकल्पनार्थमारम्भः ॥ १० ॥

उत्तरेणाग्नीध्रीयं राजानमाज्यानि च ह्रियमाणान्यनुगच्छेत* ॥ ११ ॥

आग्नीध्रीयस्योत्तरेण प्रदेशेन सोमं राजानमाज्यानि च नीयमानान्यनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

प्रवेशितेषु हविर्द्धानं पश्चिमेन गत्वासीतेति गौतमः* ॥१२॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च हविर्द्धानं तस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमेन गत्वासीतेत्येव गौतम आचार्यो मन्यते देशउपयोगश्च वक्ष्यते ॥ १२ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्

पूर्वेणेति शाण्डिल्यायनो दक्षिणस्य द्वारबाहो पुरस्ता-द्यजुषेति* ॥ १३ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च तस्यैव हविर्द्धानस्य पूर्वेण गत्वा दक्षिणस्य द्वारबाहो पूर्वे प्रदेशे यजुषोपविशेदित्येव शाण्डिल्या यन आचार्यो मन्यते एतत स्थानमुपवेशनस्य एतयोर्गतिकल्पयो ॥१३॥

अग्नीषोमीयवपायाः कृताया यथेतमुदङ्ङतिक्रम्य चा-त्वाले मार्जयेत* ॥ १४ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपाया कृताया यथेत यथागत यदि पूर्वेण गत स्यात् यदि पश्चिमेन उदङ्गत्वा चात्वाले मार्जन कुर्यात् तन्मार्जनमुक्तम ॥ १४ ॥

एवमेवापररात्र आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशन मार्जनञ्च सव-नीयवपायाः कृतायाम् † ॥ १५ ॥

यथाग्नीषोमीयवपाया कृताया एवमेव अनेनैव प्रकारेण अपर रात्रे सौत्येष्वाज्येषु प्रविष्टेषु उपवेशन ब्रह्मण मार्जनञ्च सवनीयस्य पशोर्वपाया कृतायाम ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

इति पञ्चमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत* ॥ १ ॥

प्रसङ्गेन सामान्य कर्मोक्त साम्प्रतमनन्तरकर्मप्रतिपत्ति अग्नीषोमीय पशुपुरोडाश प्रति तदारभ्यत्सु तूष्णीमुपविशेत ॥ १ ॥

दीक्षितश्चेत सर्वा इडा अन्वारभेत* ॥ २ ॥

यदि दीक्षित स्याद्ब्रह्मा तत सर्वा इडा अन्वारभेत दीक्षणीयाया आरभ्य ॥ २ ॥

वसतीवरीषु परिह्रियमाणासु दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्चेदा तासां परिहरणात्* ॥ ३ ॥

वसतीवरीषु परिहरणेषु क्रियमाणेषु तस्माद्देशादुत्क्रम्य दक्षिणार्द्धे वेदेर्बहिस्तिष्ठेत् यद्यदीक्षित स्यात् यदि दीक्षित तत्रैवासीत बहिर्वेदि कियन्त काल तिष्ठेत् आ तासा परिहरणात् यावद्वसतीवरीपरिहरण कृतमिति ॥ ३ ॥

आग्नीध्रीयᳪ राजानᳪ ह्रियमाणमनुगच्छेत्* ॥ ४ ॥

केषाञ्चिदध्वर्यूणा राजा हविर्द्धान एव वसति केषाञ्चिदाग्नीध्रीये तये राजानमाग्नीध्रीय हरन्ति ह्रियमाणमनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

निधीयमानस्य दक्षिणत स्थित्वा निहिते यथार्थं स्यात्* ॥ ५ ॥

निधीयमानस्य सोमस्य आग्नीध्रीये दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहिते स्थापिते यथार्थं स्यात गतार्थमेतत् ॥ ५ ॥

दीक्षितश्चेत्तत्रैव संविशेत्* ॥ ६ ॥

यदि दीक्षित स्याद्ब्रह्मा ततस्तस्मिन्नेवाग्नीध्रीये संविशेत् ॥ ६ ॥

अपररात्र आज्यानि ग्रहीष्यत पूर्वेण गत्वाग्निश्च पश्चिमेन वा यजुषोपविशेत* ॥ ७ ॥

रात्रेरपर काल अपररात्र तस्मिन्नपररात्रे आज्यानि गृह्णन्ति तानि ग्रहीष्यत आज्यग्रहणकाले तेषा पूर्वेण प्रदेशेन गत्वाग्नेश्च पश्चिमेन वा गत्वा तान सर्वानग्निश्च यजुषोपविशेत् ॥ ७ ॥

आत्तेषु प्राङुत्क्रम्य प्रसव्य परीत्यानुगच्छेत् पूर्वेण चेद्गत स्यात्* ॥ ८ ॥

आत्तेषु गृहीतेष्वाज्येषु प्राङुत्क्रम्य तस्मिन्नेव देशे तान् सर्वानग्नी नाज्यानि ऋत्विजश्च अप्रदक्षिण परीत्य अनुगच्छेत् यदि पूर्वेणाग्नि गत स्यात् ॥ ८ ॥

पश्चिमेन चेद्यथेतमग्निं परीत्यानुगच्छेत * ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यदि पश्चिमेन गत स्यात् यथागतमग्निं परीत्यानुगच्छेत् ॥ ९ ॥

प्रवेशितेषूपविशेत्* ॥ १० ॥

प्रवेशितेष्वाज्येषु हविर्द्धानमुपविशेत तदुक्तम एवमेवापरराच-आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशन मार्जनञ्चेति सिद्धमुपवेशन विकल्पार्थमारभ्यते ॥ १ ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेष्वत्रोपविशेदिति शाण्डिल्य* ॥ ११ ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेषु अस्मिन देशे उपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते नैवाग्नीध्रीयसमीपे उपविशेदिति ॥ ११ ॥

अध्वर्युणोक्तो वाच यच्छेदातृतीय प्रातरनुवाकस्य प्रथमाया* ॥ १२ ॥

अध्वर्युणोक्त स ब्रह्मा वाच यच्छेत् वागयमन कुर्य्यात् आं कस्मात् कालात् यावत प्रातरनुवाकस्य प्रथमाया ऋचस्त्रिर्वचन कृत मिति ॥ १२ ॥

आ वा परिधानीयाया* ॥ १३ ॥

यावद्वा परिधानीयाया ऋचस्त्रिर्वचन कृतमिति ॥ १३ ॥

आ वोपांश्वन्तर्यामयोर्होमात्* ॥ १४ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम्।

आ वा उपांश्वन्तर्यामयोर्ग्रहयोर्होमात् यावदुपांश्वन्तर्यामौ हुताविति ॥ १४ ॥

आ वा बहिष्पवमानात्* ॥ १५ ॥

यावद्वा बहिष्पवमानं समाप्तमिति एते वाग्यमनस्य कालविकल्पाः ॥ १५ ॥

हविर्धानञ्चेत् पूर्वेण गतः स्यादुपांश्वन्तर्यामौ होष्यन्नुदङतिक्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्चेत् † ॥ १६ ॥

यदि हविर्धानस्य पूर्वेण प्रदेशेन गतः स्यात् ब्रह्मा ततः उपांश्वन्तर्यामौ ग्रहौ होष्यत्सु उत्तरेण गत्वा तिष्ठेत अव्यवायार्थं यद्यदीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितस्तत्रैवासीत नैव तस्य व्यवायोऽस्ति आहुतः काल तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

आ तयोर्होमात् † ॥ १७ ॥

तिष्ठेदिति शेषः ॥ १७ ॥

निःसर्पत्स्वन्वारभेत* ॥ १८ ॥

अभिषवं कृत्वा निःसर्पत्सु अन्वारभेत प्रतिहर्त्तारम् अविच्छेदार्थं वाससि गृह्णीयात् ॥ १८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये च्छेदविषये विशेषोऽस्ति

तस्य प्रस्तोत्रा समानं कर्म प्रागुपवेशनात् * ॥ १९ ॥

तस्य ब्रह्मण प्रस्तोत्रा सह तुल्यं कर्म आकृत प्रागुपवेशनात् उपवेशनन्त्वाह ॥ १९ ॥

आस्तावं प्राप्यानासन्नो यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति* ॥ २० ॥

आस्तावदेशं प्राप्य असन्निकृष्टस्तस्यास्तावस्य यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति यथोदङ्मुखोपविष्टस्य प्रस्तोतुरासनमाभिमुख्येन भवति ॥२०॥

इति पञ्चमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

रश्मिरसीत्येतावनुवाकौ स्तोमभागाः ॥ १ ॥

साम्प्रतं स्तोत्रानुमन्त्रणमुच्यते, रश्मिरसि तन्तुरसीत्येतौ द्वावनुवाकौ एकस्मिन्ननुवाके द्वादशमन्त्राः पठिताः अपरस्मिन्नेकविंशतिः तेषु मन्त्रेषु बहुवचनं स्तोमभागा इति ॥ १ ॥

तैः पृथगनुपूर्वं स्तोत्राण्यनुमन्त्रयेत ब्रह्मन् स्तोष्याम प्रशास्तरित्युक्ते* ॥ २ ॥

किमेषां स्तोमभागत्वं स्तोमान् भजन्त इति स्तोमभागाः तैस्त्रय

* शाट्यायनशाट्यप्येवम् ।

स्त्रिंशता स्तोमभागै मन्त्रैः पृथगेकैकमनुपूर्वम एकैक स्तोत्रमनुमन्त्र येत ब्रह्मा ब्रह्मन स्तोष्याम प्रशास्तरित्युक्ते प्रस्तोत्रा षोडशिमत्यतिरात्रे एकोनत्रिंशस्तोत्राणि अप्तोर्याम्णि चत्वार्यतिरिक्तस्तोत्राणि एवमेते मन्त्रा एतेषा स्तोत्राणा प्रतिमन्त्रणे एष समुदितानां त्रयस्त्रिंशतां स्तोत्राणा प्रतिमन्त्रणविधिरुक्त । इदानी मन्त्रविवेकार्थमाह ॥ २ ॥

ऊर्द्ध्व प्रथमाद्रात्रिपर्य्यायाद्यत्र स्यादमुष्मै त्वेति त जिन्वेति तत्र ब्रूयात्* ॥ ३ ॥

विंशतिभ्य ऊर्द्ध्व स्तोमभागेभ्य अकृतस्त्वा मन्त्रा पठिता द्वितीयतृतीययो पर्य्याययो पठित्वा तत सर्व्वो कृत्स्न पठित तत पुनरतिरिक्तस्तोत्रेषु तथैवाकृत्स्न तथैव किन्ते प्रयोक्तव्या अथान्यथा प्रयोग इति अत्राह ऊर्द्ध्व प्रथमाद्रात्रिपर्य्यायादिति अमुष्मा इति सर्वनाम्नि त्रिवृदसि त्रिवृते त्वा त्रिवृत जिन्व सर्वं चैव प्रकारो द्वादशस्वपि ॥ ३ ॥

सवितृप्रसूताबृहस्पतये स्तुतेत्येकैकस्यान्त* ॥ ४ ॥

एकैकस्य मन्त्रस्य सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्येषान्त स्यात् त्रिवृदसि त्रिवृते त्वा त्रिवृत जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति उत्तरेषामप्येवमेव प्रकार एव जातीयानाम् ॥ ४ ॥

पूर्वेषाञ्च* ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पूर्वेषाञ्च रश्मिरसीत्येतदादीनां सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्येकेकस्य मन्त्रान्तः स्यात् ननु आम्नायसिद्धमेकैकस्मिन् किं पुनरारभ्यते पूर्वेषाञ्चेति उच्यते विशेषविवक्षुरारभते विशेषो वक्ष्यते स पूर्वेषाञ्चैतेषाञ्च स्यादिति ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्बृहतिर्ब्रह्माह्व मानुष ओमित्येतद्वाधिकं कुर्यादोङ्कारं वा* ॥ ६ ॥

एतद्वा यथोद्दिष्टं यजुरधिकं कुर्यादोङ्कारं वेति विकल्पः पूर्वेषाञ्चेत्युक्तम ॥ ६ ॥

यथाम्नायꣳ सन्धेरनुमन्त्रयेत* ॥ ७ ॥

यथाम्नायपरिपठितेन यजुषा सन्धे स्तोत्रमनुमन्त्रयेत वसुकोऽसि वस्यष्टिरसि वेषश्रीरसि सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेत्येवम ॥ ७॥

त्रैध विभजेदिति धानञ्जप्यो वसुकोऽसि वस्यष्टिरसि वेषश्रीरसि वसुकाय त्वा वस्यष्टये त्वा वेषश्रियै त्वा वसुक जिन्व वस्यष्टि जिन्व वेषश्रिय जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये स्तुतेति* ॥ ८ ॥

एतदेव यजुस्त्रेधा विभजते नानुमन्त्रयेतेत्येव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते स त्रिविधविभागप्रकारस्तेनैवाचार्येणोक्त ॥ ८ ॥

माह्वायबाटय्यवम

सुतदेवेन सवित्रा प्रसूता इत्यनुमन्त्रयेत मानसं वाजपेये च बृहत्* ॥ ९ ॥

सुतदेवेन सवित्रेत्येतदादिना मन्त्रेण मानसं स्तोत्रमनुमन्त्रयेत दशमेऽहनि वाजपेये च बृहत् तेनैव ॥ ९ ॥

आनन्तर्य्येणेतराणि* ॥ १० ॥

यथोक्तमेवानुमन्त्रयेतानन्तर्य्येण तत् किमिदमारभ्यते आनन्तर्य्येणेतराणीति उच्यते इदं हि मानसमग्निष्टोमसाम्न ऊर्द्धम आम्नात यथा षोडशिसाम्न ऊर्द्धं वाजपेयसाम तत्राय न्याय प्राप्त पूर्वस्य स्तोत्रस्य यदनुमन्त्रणं तेनैवानुमन्त्रण प्राप्तम उत्तरस्य वा यत् यत् सूत्रकारेण कल्पित तद्बाधिकं स्यादिकल्पो वैतयोर्मानसवाजपेयसाम्नो एतस्मिन संशये आचार्य्यो मुक्तसंशय सूत्रमारभते यदेतदानन्तर्य्यमुक्त पूर्वेषामेव यथोक्तानां स्तोत्राणां स्यात् ॥ १० ॥

इद्भात् स्तोत्राणि पूर्वेण तद्विवृद्धे * ॥ ११ ॥

ईद्भादित्यय निपात असंकल्पितस्तोत्राणि नैमित्तिकान्यापद्येरन यथा सोमातिरेके तानि तत्पूर्वस्य स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत किं कारणं तद्विवृद्धे तस्माद्धि स्तोत्रात सोमोऽतिरिक्त ॥ ११ ॥

परेण वा तन्निकामनात्* ॥ १२ ॥

---

* साह्यायनाट्यवम्

परस्य वा यत् स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत तस्मान्निकामय मानोऽभ्यतिरिच्यत इत्युक्तम ॥ १२

मानसवद्वातिरिक्तसामान्यात्* ॥ १३ ॥

यथा वा मानसे तथा वानुमन्त्रणं कस्मादतिरिक्तसामा न्यात् ॥ १३ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वानुक्तत्वात* ॥ १४ ॥

यद्वा सर्वेषां स्तोत्राणामनुमन्त्रणं तेन वा स्यात कस्मादनुक्तत्वात् यस्माद्यत्र नोच्यते तत्र यत् सामान्यं तद्भवति सवितृप्रसूत स्तुते भूर्भुव स्वर्बृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येतत् ॥ १४ ॥

यद्यत स्तोत्रं लुप्येत सत्त्वैव स्तोमभागेन* ॥ १५ ॥

समुदितानामनुमन्त्रणमुक्तं साम्प्रतं यद यत् स्तोत्रं लुप्येत तस्य यदनुमन्त्रणं तदपि लुप्येत कोऽस्य विषय षोडशी वीप्सा किमर्थ यद् यदिति उच्यते षोडशिप्रकरणे पठति अथाग्निष्टोमे गृह्णीयादिति यदाग्निष्टोमे गृह्यते तदा तस्य पूर्वाणि त्रीणि स्तोत्राणि लुप्यन्ते उक्थान्येवमिय वीप्सार्थवती भवति ॥ १५ ॥

स्तुते बहिष्पवमानेन तत्रैव गत्वासीत † ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्

इद सर्वं प्रसङ्गादुक्त साम्प्रतमनन्तरप्राप्ति तदुच्यते स्तुते बहि ष्पवमानेन स्तोत्रेण तस्मिन्नेव देशे गत्वासीत यत आगत ॥ १६ ॥

वपायाᳪ हुतायां मार्जयित्वा धिष्ण्यानुपस्थायोक्तᳪ सदस्युपवेशनम्* ॥ १७ ॥

सवनीयपशोर्वपाया हुताया मार्जन कृत्वा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन ततो धिष्ण्यानुपस्थाय सद प्रविशेत तस्मिन्नुक्तमुपवेशन याजमान ब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्य्यादित्येतस्मिन प्रकरणे ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

स्तुतशस्त्रयोर्वाच यच्छेत् † ॥ १ ॥

स्तोत्रे स्तूयमाने शस्त्रे च शस्यमाने वाग्यमन कुर्य्यात् सर्वत्र ब्रह्मा ॥ १ ॥

अनूच्यमाने च सर्वत्र † ॥ २ ॥

अनुवचने च क्रियमाणे अमुष्मा अनुब्रूहीत्यत आरभ्य वाग्यमन कुर्य्यात् सर्वत्र अथ सर्वग्रहण किमर्थमित्युच्यते न केवल स्तुतशस्त्रयो अन्यस्मिन्नप्यनूच्यमाने ॥ २ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वषट्कृते विसृजेत्* ॥ ३ ॥

कियन्तं कालं वाग्यमनम् उच्यते वषट्कृते विसृजेत ॥ ३ ॥

अवभृथादुदेत्यानुख्याद्यज्ञशेषम्* ॥ ४ ॥

उक्तं ब्रह्मण उद्गात्रेण समानं कर्मेति तत्र अवभृथादूर्द्धं उद्गातुः कर्म नास्ति तत्र ब्रह्मणः कर्मशेषं उच्यते अवभृथादुदेत्य अनुख्यात् अनुभवेद् यज्ञशेषं यो यज्ञशेषः तत्र सर्वत्र ब्रह्मत्वं कुर्य्यात् ॥ ४ ॥

अहर्गणेष्वेनं सदातिप्रैषेण प्रशास्ता वाचं यमयति राजानं रक्षेति चाह तदुभयं कुर्यादावसतीवरीणां परिहरणात्* ॥ ५ ॥

अहर्गणेषु द्विरात्रप्रभृतिषु एनं ब्रह्माणं सदा अहन्यहनि प्रैषेण प्रशास्ता मैत्रावरुणः वाचं यमयति राजानं रक्षेत्येवञ्चाह अतिक्रम्य तार्तीयसवनिकं स्वरम् अतिप्रैषं तद्वाग्यमनञ्च राज्ञश्च रक्षणमुभयं कुर्य्यात् यावद्वसतीवरीपरिहरणं कृतमिति ॥ ५ ॥

तत्सत्रे पर्यायेण कुर्युः † ॥ ६ ॥

तद्वाग्यमनं राज्ञश्च रक्षणं सत्रे सर्वे ऋत्विजः क्रमेण पर्य्यायं कुर्य्युः अवसरेण ॥ ६ ॥

अहीने तु ब्रह्मैव † ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्

अहीने ब्रह्मैव कुर्य्यादेतत् कर्म कुत सशय इति चेत् उच्यते अहीनभूते द्वादशाहे यद्यपि सत्रवत् सर्वं क्रियते तस्मात् सर्वहीने सत्रवदिति तथाप्येतत् कम ब्रह्मैव कुर्य्यात ॥ ७ ।

वाजपेये पृष्ठस्य स्तोत्रमनुमन्त्र्य सदस्य ब्रह्मासन उपवेश्य निष्क्रामेत् * ॥ ८ ॥

वाजपेये क्रतौ पृष्ठस्तोत्रानुमन्त्रण कृत्वा ब्रह्मासने सदस्यमुपवेश्य विसस्थितसञ्चरेण निष्क्रामेत ॥ ८ ॥

पूर्वेणाग्नीध्रीयᳩ स्थूणा निखाता स्यात् * ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यात् ॥ ९ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमन्तर्वेदीति शाण्डिल्य * ॥ १० ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अन्तर्वेदीति श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यादिति एव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १० ॥

तस्यामौदुम्बरᳩ सप्तदशारᳩ रथचक्र प्रतिमुक्तᳩ स्यात् * ॥ ११ ॥

यद्याग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे यदि मार्जालीयस्य दक्षिणे स्थूणा निखाता स्यात तस्याम औदुम्बर सप्तदशार रथचक्र मतिमुक्त स्यात् प्रोत स्यात् उदुम्बरस्य विकारम औदुम्बर सप्तदश अरा अस्मिन्निति सप्तदशार रथस्य चक्र रथचक्रम ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तदभावे यत किञ्च रथचक्रम्* ॥ १२ ॥

एतल्लक्षणस्य चक्रस्याभावे यत किञ्च रथचक्र स्यात् ॥ १२ ॥

तस्मिन् बाहू आदध्याद्देवस्याहꣳ सवितु प्रसवे सत्य सवसो बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वर्षिष्ठमधिनाकꣳ रूहे यमिति* ॥ १३ ॥

तस्मिन रथचक्रे बाहू स्थापयेत देवस्याह सवितु प्रसवे इत्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ १३ ॥

रथेष्वाजिन्धावत्स्वाविर्मर्या इति गायेदाकारमुद्गीथादौ लुप्त्वा † ॥ १४ ॥

रथेषु आजिन्धावत्सु जयाय वेगेन धावत्सु आविर्मर्या इत्येतत साम गायेत् उद्गीथादौ य आकारस्तस्य लोप कृत्वा ॥ १४ ॥

तस्य स्थाने प्रत्याहृत्य ह्यक्षरमग्मन्निति गतेषु † ॥ १५ ॥

योऽसावुद्गीथादावाकारो लुप्तस्तस्य स्थाने अग्मन्निति एतत् द्व्यक्षरमाहृत्य तस्मात स्थानादुद्गतेषु रथेषु गायेत ॥ १५ ॥

यथाधीतमाधावत्स्वाद्गतेषु वा ‡ ॥ १६ ॥

* द्राह्या।यथा।ऽप्येवम्

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

‡ द्राह्मायणीये एतदारभ्य कण्डिकाशेषपर्य्यन्तानि सूत्राणि न सन्ति

पुनरागच्छत्सु आगतेषु वा यथाधीत गायेत् अविक्षतमित्यथ ॥ १६ ॥

सर्वत्र वा यथाधीतम् ॥ १७ ॥

सर्वेषु वा गानकालेषु धावितेषु गतेषु आगच्छतसु आगतेषु वा यथाधीतमेव गायेत् ॥ १७ ॥

परिवर्त्तयन गायेत् परिवर्त्त्य गायेद्गीत्वा वा परिवर्त्तये-द्गायतोवान्य परिवर्त्तयेत् ॥ १८ ॥

परिवर्त्तयेत् परिवर्त्तयन गायेदित्येतदादयो विकल्पा भवन्ति ॥ १८ ॥

उदङ्ङवरोह्य मन्येत विष्णो क्रमोऽसि विष्णो क्रान्त-मसि विष्णोर्विक्रान्तमसीति ॥ १९ ॥

उदङ् उत्तरतो अवरोह्यामीत्येव मन्येत विष्णो क्रमोऽसीत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ १९ ॥

अभि दक्षिणमावृत्य सद प्रविशेत् ॥ २० ॥

दक्षिण बाहुमन्वावृत्य सदसि प्रविशेत ॥ २० ॥

तत्रासीनो हिरण्य मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

तत्रासीनस्तस्मिन सदस्यासीन' हिरण्य मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् नाना पृथगित्यर्थ वक्ष्यति हिरण्यस्थाल मधुन पूर्ण ब्रह्मणे दद्यादिति तत् नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

ऋतपेये च दक्षिणाञ्चमसम् ॥ २२ ॥

ऋतपेये च एतस्मिन्नेव काले एतस्मिन्नेव स्थाने सोमचमसो दक्षिणा त प्रतिगृह्णीयात उक्त सोमचमसो दक्षिणा सगोत्राय ब्राह्मणे देया इति ॥ २२ ॥

ब्राह्मणाय मधु दद्यान्निदधीत हिरण्यम् ॥ २३ ॥

अन्यस्मै ब्राह्मणाय मधु दद्यात निदधीत हिरण्य स्वय प्रतिगृह्णीयात् ॥ २३ ॥

त्रिष्टुपछन्दसा सर्वभक्षञ्चमस भक्षयेत् ॥ २४ ॥

योऽसौ सोमचमसो दक्षिणा ऋतपेये त त्रिष्टुप्छन्दसा सर्वभक्ष भक्षयेन्नि शेषम ॥ २४ ॥

त प्रतिगृह्णीयादिति स्थविरो गौतम कस्त्वा ददाति स त्वा ददाति कस्मै त्वा ददाति तस्मै त्वा ददाति कस्त्वाक भक्षयामीति भक्षयेद्वाग्देवो सोमस्य तृप्यत्विति वा तृप्यत्विति वा ॥ २५ ॥

त सोमचमस कस्त्वा ददाति इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयादित्येव स्थविरो गौतम आचार्यो मन्यते कस्त्वाक भक्षयामीति च भक्षयेत् वाग्देवो सोमस्य तृप्यत्विति वा न त्रिष्टुप्छन्दसेति ॥२५॥

इति पञ्चमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति पञ्चम प्रपाठक समाप्त ।

षष्ठ प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

सन्तनि चोद्यमानमेकैकस्या१ सर्वं स्तोमसम्भवात * ॥१॥

उक्त ब्रह्मत्व साम्प्रत सन्तनिनो विधानमुच्यते क पुनर्ब्रह्मत्वान-न्तर सन्तनिनोऽवसर इति उच्यते उद्गात्र प्रकृत तत्र ब्रह्मत्व प्रास ङ्गिकमुक्त साम्प्रतमयमाचार्य्य सामविधान वक्ष्यति तृचैकर्चक्रियेष्व तत्र तस्मिन सन्तनिनि तृचैकचक्रियां प्रति सशय तत्परीचार्थं सन्त निन एव तावद्विधानमारभते एतत सन्तन्याम्नाये तृचे गीत तत्प्रयो गकाले तृचएव मन्यते तदेतच्चिन्त्यते किमेतदाम्नायगान प्रत्यृच सर्वं क्रियता अथ यथाम्नायमेवेति कुत सशय उच्यते प्रगीतेषु दर्शित सन्तनिनस्त्रय प्रस्तावा प्रदर्श्यन्ते यद्येकस्यामृचि सर्वं गीयते तत स्तत्प्रस्तावना सम्भवति अथ पुनर्यथाम्नाय ततोऽस्य वाक्यस्यानर्थक्य भवति त्रय प्रस्तावसदृशा इति अत आरभ्यते सन्तनि चोद्यमान मेकैकस्या सर्वं स्तोमसम्भवादिति सन्तनीति साम्न सज्ञा चोद्यमान आदिश्यमानम एकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्य यदेतत द्विपदोत्तरे तयोरेव एतद्गानमेकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्य कि कारण स्तोमसम्भवादेव एव हि कृते स्तोम सम्भवति पञ्चभक्तियुक्तेन साम्ना स्तोम सख्यायते उक्तञ्च

* आख्यायकोनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि इति तदेता भक्तय क्रियन्ते तत स्तोम सम्भवति अथ पुनन क्रियन्ते तत उतसृष्टैकदेश साम क्षत भवति नचाय न्याय सामैकदेशे स्तोमसङ्ख्यानमिति तस्मादेकैक स्यामृचि सव कर्त्तव्य भवति ॥ १

तथा चान्यानि स्वविच्छन्द सु* ॥ २ ॥

तथा चान्यानि सामानि स्वच्छन्द सु विच्छन्द सु च भवन्ति तथा तेन प्रकारेणेत्यथ वारवन्तीययज्ञायज्ञीयवामदेव्यपञ्चनिधनवा मदेव्यवत् यथा वारवन्तीयमेकस्मिन पादे क्षतस्न पठित तथा यज्ञा यज्ञीय जगतीषु गायत्रीषु च तथा वामदेव्य गायत्रीषु त्रिष्टुप्सु च गीत तथा पञ्चनिधन वामदेव्यम अतिछन्द सु च गीत तथा ककुतीषु गीत रथन्तरम एवमेतद्गानमुत्तगाभ्या लुप्तभक्तिक दृष्टम ॥ २ ॥

सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवत्* ॥ ३ ॥

ननु यद्येतत्प्रत्यृच सव गीयते तत सन्तनित्वन्नोपपद्यते यदि भक्त्यपाय क्रियते तत सन्तनित्व भवति अन्यथा सन्तनित्व न भवति अत्रोच्यते सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवत् यथा यद्वाहिष्ठीय क्षतेऽपि यद्वाहिष्ठशब्दात यद्वाहिष्ठीयत्व नैव जहाति एवमेतत्सन्तनि क्षतेऽपि भक्तिलोपात् सन्तनित्व न जहाति ॥ ३ ॥

त्रिषु वा तृचेष्वेकर्चवत्तृचे दर्शनात्* ॥ ४ ॥

* भाष्यार्यपाठोऽप्येवम् ।

त्रिषु वा तृचेष्वेतत्सन्तनि क्रियताम एकत्ववत्तृचे दर्शनात् यथा न्याय एकत्व दृष्टानि प्रयोगे तृचे क्रियन्ते एवमिदमपि सन्तनितृचे दृष्ट प्रयोगे त्रिषु तृचेषु क्रियते एव पर्वणा नाथ कार्त्स्न्यं कृतमिति ॥ ४ ॥

साम्ना च स्तोमसङ्ख्यानात् * ॥ ५ ॥

कृत्स्नेन च साम्ना स्तोम सङ्ख्यायते नाङ्गहीनेन ॥ ५ ॥

तिसृष्वाचार्या स्मृते † ॥ ६ ॥

तिसृषु ऋक्षु आचार्या गान मन्यन्ते प्रयोगे कस्मात् स्मृते एव हि आचार्ये गीत स्मृति ऊहगीति स्मृतितस्तु पर प्रमाण यद्येवमाचार्या मन्यन्त अथ पूर्वविधान कस्य उच्यते स्थविरस्य गौत मस्येद मत सन्तनिचोद्यमानमेकैकस्या सर्वमित्येव स्थविरो गौतमो मन्यत इति एवमेव यज्ञादीनाञ्चोद्यमानग्रहणात् ॥ ६ ॥

यथान्यानि सामानि † ॥ ७ ॥

त्रिषु भवन्ति स्मृतेरेव यथान्यानि सामानीति भूयस्त्व गृहीत्वा ब्रवीति भूयस्त्वमिति नियामक विधिर्भवति उभयोरपि लोक वेदयो भूयस्त्व प्रमाणीभवति यथा लोके मतद्वैधे तयोर्बहुत्व ततो गृह्यते तथामग्रक भूमास्य बृहद्रथन्तरपृष्ठान्यहानि भवन्ति अथ मत्व द्यह उत्तरश्चतुर्होभूमावमन्येष्वामंदत्येतस्माद्धेतोरिति ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

सन्तानाच्च सन्तनि* ॥ ८ ॥

यदुक्तं सन्तनीति यद्वाद्विष्ठीयवदिति तन्न सन्तानादेव सन्तनि यद्युत्तरे स्तोत्रीये लुप्तविभक्तिके क्रियते तत सन्तनित्वमुपपद्यते ॥८॥

सन्तत गायतीति चाह* ॥ ९ ॥

एवञ्च ब्राह्मणमाह सन्तत गायतीति यज्ञस्य सन्तत्या इति ॥९॥

एकर्चेषु चोद्धृत कल्पे* ॥ १० ॥

एकर्चेषु क्रियमाणेषु पवमाने मशकेनोद्धृत यत एकस्यामृचि न सम्भवति यदि ह्यभविष्यत् मशकोऽपि नोद्धरिष्यत पवमानात् व्यूढेष्वग्निष्टोमेषु पवमानादुद्धृत्य सामकृतम ॥ १ ॥

प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनं स्तोत्रीयायांसामसमाप्ति † ॥११॥

अथ यदुक्तं त्रिषु वा तृचेष्वेकर्चवत्तृचे दर्शनादिति तदत्र ब्रूम प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनम् एव कुर्य्यात तृचेषु गान स्यादिति स्तोत्रीयायामेव सन्तनि समाप्तम् ॥ ११ ॥

तासु सर्वासु प्रस्तावा स्युर्न्यायप्रगाथधर्माभ्याम्* ॥ १२ ॥

यदेतदुक्तं तिसृष्वाचार्य्या स्तुतेरिति एतस्मिन कल्पे तासु सर्वासु स्तोत्रीयासु प्रस्तावा स्यु ये उत्तरे स्तोत्रीये लुप्तप्रस्तावे आम्ना येते तयोरपि प्रस्ताव कर्त्तव्य कस्मात् न्यायात एष स्तोत्रीयाणां

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनेतन सूत्रद्वय कृतम् ।

धम पञ्चभक्तिल यानि च प्रगाथेषु गीतानि तेषामेषधर्म उत्तम पादाभ्यासेन क्रिया ॥ १२ ॥

नोत्तरयोराचार्य्या स्मृते* ॥ १३ ॥

उत्तरयो स्तोत्रीययोराचार्य्या प्रस्ताव नेच्छन्ति कस्मात् स्मृते एव हि स्मर्य्यते सन्तन्यूहगीतौ ॥ १३ ॥

सन्तत गायतीति च भक्तिलोपदर्शनात्* ॥ १४ ॥

किञ्च सन्तत गायतीति च यदेतद्ब्राह्मण एतद्भक्तिलोपमेव दृष्टवत ॥ १४ ॥

तस्य स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्ताव पर्य्यायादिषु वा* ॥ १५ ॥

तस्य सन्तनिन आवर्त्तिगतस्य विधानमुच्यते स्तोत्रस्यादौ प्रस्ताव स्यात् इतरा सर्वा लुप्तप्रस्तावा एव सन्तनिल सुतरामुपपद्यते अथवा पर्य्यायस्य पर्य्यायस्यादौ प्रस्ताव स्यात् ॥ १५ ॥

सवत्र प्रथमायामिति धानञ्जप्य* ॥ १६ ॥

यावतकाल प्रथमा प्रयुज्यते तावत्काल प्रस्ताव स्यादिति एव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

निधनभूता प्रतिहारवत्योऽप्रस्ताव्या* ॥ १७ ॥

उक्त स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्ताव्या प्रस्ताव पर्य्यायादिषु चेति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

तद्यासा प्रस्तावो नास्ति तासां क प्रयोगधर्म इति उच्यते निधन भूता स्यु उत्तरा निधनतुल्या इत्यथ यथा पितृभूतो मातृभूत इति अथ किं निधनमिव सहवचन सर्वासामेव निधनभूता इत्युक्ते प्रतिहारस्याप्राप्ति अत आह प्रतिहारवत्य इति प्रतिहार प्रतिहर्त्ता ब्रूयात अप्रस्ताव्यानामेष धम ॥ १७ ॥

धानञ्जप्येन प्रथमायाः शाण्डिल्य उत्तरे तु स्तोत्रीये विष्टावमुखेष्वेवाप्रस्ताव्य विष्टावेषु चैकिषु त्रिवृत्स्तोमे च परिवर्त्तिनो विधानम* ॥ १८ ॥

धानञ्जप्येन मतेन प्रथमाया सवत्र प्रस्तावो भवति इत्येतस्मिन्नेव शाण्डिल्य आह एवमस्तु सवत्र प्रथमाया प्रस्तावोऽस्तु उत्तरयो स्तोत्रीययोर्विष्टावमुखेष्वेव प्रस्तावो माभूत अन्यत्र भवत्विति विष्टावेषु च एकिषु अप्रस्ताव्ये स्याता त्रिवृतस्तोमे तु यत परिवर्त्तिन्याविधान तत स्यात् ॥ १८ ॥

उत्तरयो स्तोत्रीययोश्छन्दस्तो विप्रतिपत्ति † ॥ १९ ॥

उत्तरयो स्तोत्रीययो सन्तनिन छन्दसि विप्रतिपत्ति ऊह्य गीतो अनेकधा प्रतिपत्ति विप्रतिपत्ति बृहत्याकारेणापि गीत ककुबुत्तराकारेणापि गीतम द्विपदोत्तराकारेणापि गीतम अत्राय सशय किं विकल्पेन क्रियताम अथ विनिवेशेनेति उच्यते ॥ १९ ॥

---

* द्राह्यायणोनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्विपदे स्यातामप्रस्ताव्ये ककुभौ प्रस्ताव्ये* ॥ २० ॥

यत्रोत्तरयो प्रस्तावो लुप्यते तस्मिन द्विपदे स्यातामुत्तरे स्तोत्रीये नोत्तरयोराचार्य्या स्मृतेरित्येतस्मिन प्रस्ताव्ये कल्पे ककुभावुत्तरे स्तोत्रीये स्याता तासु सर्वासु प्रस्तावा स्युरित्येतस्मिन कल्पे ॥ २ ॥

बृहत्यो शाण्डिल्य ककुभावप्रस्ताव्ये । ॥ २१ ॥

बृहत्यौ शाण्डिल्य उत्तरे स्तोत्रीये मन्यतेऽप्रस्ताव्ये कल्पे ककुभावुत्तरे स्तोत्रीये मन्यते ॥ २१ ॥

तथा सत्युभे ककुभौ स्थविरो गोतम † ॥ २२ ॥

तथा सति शाण्डिल्यकल्पे क्रियमाणे बृहत्यौ शाण्डिल्य ककुभावप्रस्ताव्ये इत्येतस्मिन ये च प्रस्तावयितव्ये स्तोत्रीय ये च न प्रस्तावयितव्ये उभौ ककुभौ स्यातामित्येव स्थविरो गोतम आचार्य्यो मन्यते ॥ २२ ॥

बृहत्यौ धानञ्जय्य* ॥ २३ ॥

उत्तरे स्तोत्रीये बृहत्यौ धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते शाण्डिल्य कल्पे ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीयेऽप्येव किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

इति षष्ठस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका।

प्रथमाभिर्विष्टुतिभि स्तोमविधानमनादेशे* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिषु स्तोमेषु एकैकस्मिन बह्वो विष्टुतय पठिता तत्प्रयोगे तासा विष्टुतीना विकल्पो भवतु अथ नियम इति एत स्मिन सशये आचार्य्य सूत्रमारभते प्रथमाभिर्विष्टुतिभि स्तोम विधानमनादेश इति प्रथमाभि आद्याभिर्विष्टुतिभि विष्टतय उक्ता ब्राह्मणेन उद्यतीत्रिवृतोर्विष्टुति इत्यत आरभ्य स्तोमविधान स्तो-माना क्लृप्ति प्रयोग इत्यथ अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेश यथा उद्यत्यो विष्टुतय अभिचरणीया विष्टुतय निमध्या सप्तदशस्य विष्टु तिरूढ्व होतु पृष्ठात् ॥ १ ॥

ता पथ्या सर्वाभिप्रायाश्च† ॥ २ ॥

यास्ता प्रथमा विष्टुतय ता पथ्या इति सञ्ज्ञा वक्ष्यति पथ्या भिर्हीत्यषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणीति सर्वाभिप्रायाश्च ता सर्वाभिप्रायसम्पादिका इत्येतदुक्त भवति ॥ २ ॥

यथाशिष वा विदध्यात* ॥ ३ ॥

अथवा यथाशिष यत्काम क्रतु स्यात तज्जातीया विष्टुति प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

द्वितीया त्रिवृत पथ्यामेकेऽविष्टावा ह्याद्या * ॥ ४ ॥

एके आचार्य्या त्रिवृत्स्तोमस्य द्वितीया विष्टुति पथ्या मन्यन्ते हिशब्द कारणोपदेशार्थं यस्मादविष्टावा आद्या हचभागावापस्थान परिचरा हचभागावापस्थान आवापस्थान परिचराहचभागेत्येते विष्टावा अस्या न विद्यन्ते ॥ ४ ॥

सऽहारशिर सन्धिसन्तनिषु चानुपपन्ना † ॥ ५ ॥

किञ्चान्यत सहारादिषु अनुपपन्ना सा यदा स्तोमकृतौ पर्य्याया संह्रियन्ते तदासौ नोपपद्यतेऽविष्टावत्वात् तथा शिरसि नोपपद्यते सकृद्धिङ्कृतेन शिरसा पराचा स्तुवत इति नहि तस्या पराक्रमस्ति तथा सन्धौ नोपपद्यते पराचा हि सन्धौ स्तोम क्रियते एतस्यान्तु क्रियमाणाया अयथास्थान स्तोमाना प्रयोग स्यात् तथा सन्त निन्येवमेवानुपपन्ना उक्तञ्च त्रिवृतस्तोमेच परिवर्त्तिनी विधान मिति ॥ ५ ॥

अवर्षुकस्त्विति चास्याम् † ॥ ६ ॥

तथा अपवादोऽपि श्रूयते अवर्षुकस्तु पर्जन्यो भवतीति ॥ ६ ॥

इषोर्व्यत्यासमिषुभ्याम् † ॥ ७ ॥

इषुसञ्ज्ञे द्वे विष्टुत्यौ पठिते ताभ्या व्यत्यासेन इषो यज्ञे प्रयोग कर्त्तव्य ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तयो पूर्वा श्येनस्याग्निष्टोमसाम्नि* ॥ ८ ॥

तयोर्विष्टुत्योर्या पूर्वा विष्टुति सा श्येनस्याग्निष्टोमसाम्नि कर्त्तव्य ॥ ८ ॥

सत्त्रेषु दशरात्रे सर्वा प्रयुञ्जीत † ॥ ९ ॥

इह दशरात्रे त्रिवृदादय स्तोमाश्चतुर्विंशान्ता सर्वे पठिता अनेनोक्त प्रथमाभिर्विष्टुतिभि स्तोमविधानमनादेश इति सोऽयमाचार्य्यो दशरात्रे सर्वासा प्रयोगमादिशति सत्त्रेषु दशरात्रे सर्वा प्रयुञ्जीतेति तत्राय सशय कि सत्त्रे दशरात्रे सर्वा प्रयुञ्जीत अथ सत्त्रेषु दशरात्रेषु सर्वेषु सर्वा प्रयुञ्जीतेति यदि तावत्सत्त्रे दशरात्रे सर्वा प्रयुञ्जीत इतरेष्विह स न प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्राय तेन दशरात्रप्रयोजक सर्वप्रयोगस्य न सत्त्रत्वम अथ पुन सत्त्रेषु यो दशरात्रस्तस्मिन सर्वा प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्राय तत आहीनिके दशरात्रे प्राप्नोति सर्व प्रयोग अत्रोच्यते उभयत्र सवप्रयोग सत्त्रे चाहीनिके च इह हि सर्वाप्ति प्रयोजिका सत्त्रप्रयोगस्य सा च सर्वाप्तिरुभयत्र दृश्यते सत्त्रे चाहीनिके च उभयत्र सर्वे स्तोमा सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि छन्दांसि प्रयुञ्जीतेति तस्माद्विष्टुतीनामपि प्रयोग उभयोरिष्यते ननु तर्ह्यो च्यते यद्येव सत्त्रग्रहण न कर्त्तव्य सत्त्रेषु दशरात्र इति उच्यते, यद्ययं सत्त्रग्रहण न कुर्य्यात् त्रिककुब्दशरात्रादिष्वहीनिकेषु दशरात्रेषु सर्वे

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

प्रयोग स्यात् सोऽयमाचार्य्य मन्त्रग्रहण करोति यत्रैव हेतुसमत्व तत्रैव सर्वत्रयोग इतरेषु नेति कि तद्धेतुसमत्व सर्वाप्ति सा च सर्वाप्तिस्तुत्या सत्रे चाहीने च तस्माद्द्वादशाहादिके दशरात्रे सर्वे चाहीनिके च विष्टुतीना सर्वप्रयोग स्यात ॥ ९ ॥

अभिचरणीया उद्धृत्येति शाण्डिल्य ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आह अस्तु सवत्रप्रयोग किन्तु आभिचरणीया उद्धृत्य प्रयुञ्जीतेति ॥ १० ॥

शाण्डिल्यायन कुलायिनीम् † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन एतस्मिन्नेव प्रयोगे कुलायिन्या अप्युद्धार म न्यते ॥ ११ ॥

भस्त्राञ्चोभौ † ॥ १२ ॥

भस्त्राञ्च विष्टुतीम उद्धरेदित्येवमुभावाचार्य्यौ मन्येते शाण्डिल्य शाण्डिल्यायनश्च ॥ १२ ॥

धानञ्जप्यस्तामेव † ॥ ३१ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्यस्तामेव उद्धरेदिति स्पष्टार्थ ‡ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रदयेनैकसूत्र कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम।

‡ धानञ्जप्यस्तु पुनर्भस्त्राया एव केवलाया उद्धार मन्यते। इति पाठा न्तर पुस्तकान्तरे।

पथ्याभिर्होत्रषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणि* ॥१४॥

एव सति सर्वप्रयोगे विष्टुतीना स्तोत्रविन्यास क्रियते सर्वस्मिन दशरात्रे सर्वेषा स्तोमाना या पथ्या विष्टुतयस्ताभिर्होत्रषामाणि विदध्यात अपथ्याभिरितराणि सर्वाणि स्तोत्राणि कुर्य्यात होत्रषा मभ्यो यान्यन्यानि ॥ १४ ॥

समाप्तासु ता एवादित पुन प्रयुञ्जीत* ॥ १५ ॥

समाप्तासु सर्वासु विष्टुतिषु प्रत्यहन्ता एवादित आरभ्य पुन प्रयुञ्जीत । १५ ॥

तथा कुर्वन प्रागाथिकानि परिवर्त्तिन्या प्रथमस्येति शा-ण्डिल्य* ॥ १६ ॥

तथा तेन प्रकारेण कुर्वन यानि प्रागाथिकानि सामानि प्रथमेऽहनि भवन्ति रथन्तरनौधसकालेययज्ञायज्ञीयानि तानि परिवर्त्तिन्या विष्टुत्या कुर्य्यात् इतराण्यन्याभि ॥ १६ ॥

सकृत् सर्वा समाप्य पथ्ययेव तत ऊर्द्ध्वमिति धानञ्जप्य* ॥ १७ ॥

सकृत्सर्वा कृत्वा यान्यन्यानि स्तोत्राणि शिष्टानि तानि पथ्ययैव विष्टुत्या कुर्य्यात् इत्येवं धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते किन्तु ॥ १७ ॥

---

* शाण्डिल्ययोरप्येवम् ।

असमाप्तासु त्वपि च्छोटषाम पथ्ययैव तथा कुर्य्यात्* ॥१८॥

यद्येतेन प्रकारेण कुर्य्यात ततो यद्यसमाप्तासु सर्वासु च्छोट षामागच्छेत पथ्ययैव कुर्य्यात तत शेषा समापयेत ॥ १८ ॥

कुलायिनो चेत् प्रयुञ्जीत प्रथमस्याह्नो द्वितीय पृष्ठन्तया विदध्यात् ॥ १९ ॥

यदि कुलायिनो प्रयुञ्जीत ततस्तया द्वितीय पृष्ठ विदध्यात् प्रथमग्रहण नियमार्थ द्वितीयमेव पृष्ठ विदध्यात क्रमागता न कुर्य्यात् ॥ १९ ॥

षष्ठस्याह्नउत्तममुक्थमुत्तमया त्र्यस्त्रि शस्य विष्टुत्या विदध्यात † ॥ २० ॥

षष्ठस्याह्न उत्तममेवोक्थम उत्तमया त्र्यस्त्रिशस्य विष्टुत्या विद ध्यात् अत्रापि षष्ठग्रहण नियमार्थम ॥ २ ॥

उक्त प्रयोगो ब्राह्मणेन चतुश्चत्वारिंशे † ॥ २१ ॥

चतुश्चत्वारिंशे स्तोमे ब्राह्मणेन प्रयोग उक्त द्विप्रकार आज्यानां प्रथमा पृष्ठाना द्वितीयोक्थाना तृतीयेति पूर्व आज्याना सा होतु रित्यत आरभ्योत्तर ॥ २१ ॥

---

* लाट्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् तथा छेदविषये विशेषश्च कृत

† लाट्यायणोऽप्येवम् ।

सवनसमीषन्तो पूर्वं प्रयोग स्तोत्रसमीषन्त्युत्तर * ॥२२॥

य पूव प्रयोग स सवनसमीषन्तो प्रयोग उच्यते एकैक सन सवनमुपगच्छति इषतिगत्यथ उत्तर प्रयोग स्तोत्रसमीषन्तो प्रयोग ॥ २२ ॥

तथा कुर्य्यादह्र्भाजि ॥ २३ ॥

अन्यत्रापि यद्यह्रभजेत चतुश्चत्वारिंश अनेन प्रकारेणास्य विधान कुर्य्यात् सवनसमीषन्तो प्रयोग पथ्यया कुर्य्यात् स्तोत्रसमीषन्तो प्रयोग वा ॥ २३ ॥

पथ्यामन्यत्र* ॥ २४ ॥

अन्यत्र अनह्र्भाजि पथ्यामेव कुर्य्यात ॥ २४ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया मैत्रावरुणस्यैवाज्य विदध्यात्* ॥ २५ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या मैत्रावरुणस्यैवाज्य कुर्य्यात् एवशब्दोऽवधारणार्थ अन्यानि सर्वाणि स्तोत्राणि पूर्वयैव ॥ २५ ॥

सर्वत्र वा होत्टकसामानि* ॥ २६ ॥

सर्वस्मिन्वाह्नि होत्टकसामानि अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या विदध्यात् ॥ २६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

मध्यमे मध्यमे वा सवनेषु* ॥ २७ ॥

मध्यमे मध्यमे स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कुर्य्यात अथ सवन ग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति द्वितीयचतुर्थे वोत्तरे वेति सवनेष्विति वर्त्तते ॥ २७ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा* ॥ २८ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये ॥ २८ ॥

उत्तरे वा* ॥ २९ ॥

उत्तरे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये सवनेष्विति वर्त्तते एव ॥ २९ ॥

अदशरात्रेषु सत्रेषु पथ्या एवेति गौतम* ॥ ३० ॥

अदशरात्राणि यानि सत्राणि तेषु पथ्या एव विष्टुतय स्यु इत्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ३० ॥

सर्वा इति धानञ्जय्य* ॥ ३१ ॥

अदशरात्रेष्वपि सत्रेषु ये स्तोमा तेषु सर्वा विष्टुतय स्युरित्येव धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते ॥ ३१ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

इति षष्ठस्य द्वितीया कण्डिका

अथ तृतीया कण्डिका।

तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे* ॥ १ ॥

इह मशकस्तृचसूक्ताना ग्रहण करिष्यति स्तोत्रविधौ तेषा प्रयोग प्रति सशय कथ प्रयोक्तव्यानीति सोऽयमाचार्य्यस्तेषा प्रयोग विधि विवक्षु शास्त्रमारभते तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे इति तृचाश्च सूक्तानि च तिस्र ऋच तृच इत्युपचय्यते सूक्तानि चतुऋ्र्चप्रभृतीनि तेषामादिग्रहणे क्रियमाणे समस्तस्य तृचस्य सूक्तस्य वा प्रयोग स्यात् अनादेशे यत्र त्वादेश तत्र यथादेश यथा बभ्रवेनुस्तव इति षडचस्य तृच पवस्व देववीरतीति दशर्चस्य तृच सुष्ठुरनुत्तमम उपास्मै गायतानर इत्येकया वहिष्पवमानमिति ॥१॥

तृचोत्तमायां प्रतिलोम* ॥ २ ॥

तृचोत्तमायामादिश्यमानाया प्रतिलोमस्तृच प्रत्येतव्य यथा प्रदैवोदासो अग्निरिति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसामेति ॥ २ ॥

मध्यमायाऽ सैव* ॥ ३ ॥

तृचस्य मध्यमायामादिश्यमानाया सैव केवला प्रत्येतव्या यथासन इन्द्राय यज्यव इति गायत्रञ्च क्षुल्लकवैष्टम्भकञ्च द्वपा इन्द्राय वायव इति गायत्रञ्च मार्गीयवञ्चेति ॥ ३ ॥

एतस्यैकत्रिकस्य वहिष्पवमानम्* ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम्

एकत्रिके पठति उपास्मै गायतानर इत्येकया बहिष्पवमान मिति तत्राय सशय कि रेतस्या धर्मेण क्रियताम अथ रथन्तर वर्णा धर्मेण उत आविकृतामेव क्रियतामिति एतस्मिन सशय आह रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्पवमानमिति ॥ ४ ॥

उद्भिद्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्य * ॥ ५ ॥

उद्भिदि सप्तिनि स्तोमे बहिष्पवमाने एव पठति उपोषु जातमप्तुर मित्यनुरूप इति परिभाषा भवति तृचस्तकानामादिग्रहणेन विधि रनादेश इति सा᳚ऽय आचार्य्य आरभते उद्भिद्यनुरूपमेकर्च शाण्डिल्य इति ॥ ५ ॥

स्तोत्रीय गौतमधानञ्जप्यौ* ॥ ६ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्य्यौ स्तोत्रीयमेकर्चमिच्छत ॥ ६ ॥

उत्तमौ तृचौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु † ॥ ७ ॥

चातुर्मास्येषु सर्वेष्वह सु त्रिवृद्बहिष्पवमानानि भवन्ति तेषु च पञ्च प्रतीकान्यादिश्यन्ते प्रत्यह तत्र कथ प्रयोग इति उच्यते, उत्त मावुत्तमौ तृचौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु अन्य एकर्चा ॥ ७ ॥

तथा साद्यस्कोत्तमे † ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

यथा चातुर्मास्येषु तथा माहस्तोत्तमे उत्तमे उत्तमौ तृचौ अन्य एकर्चा सर्व्वे॥ ८॥

सर्वस्वारे च तृचा* ॥ ९ ॥

सर्वस्वारे बहिष्पवमाने एक सप्तर्चौ द्वौ न वच पठति मशक॰ तेषामाद्यास्तृचा स्यु स्तोमवशेन ॥ ९ ॥

वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठपूर्वाणां तृचकरणमुत्तरयो पवमानयो † ॥ १० ॥

वामदेव्यादीनामुत्तरयो पवमानयोविधीयमानाना माध्यन्दिनार्भवयो तृचेषु क्रिया स्यात ॥ १० ॥

अन्येषाञ्चाविप्रतिषेध † ॥ ११ ॥

अन्येषाञ्च साम्ना माध्यन्दिनार्भवयोरादिश्यमानाना तृचे क्रिया स्यात् विप्रतिषेधोनास्ति अविप्रतिषेधोऽविरोध ॥ ११ ॥

एकमेकर्च कुर्वन् प्रथमायामादित कुर्य्यात् ‡ ॥ १२ ॥

यद्येक एकर्च कर्त्तव्यो भवति त प्रथमायामादित कुर्य्यात् यदि गायत्र यदि बार्हत यथा छन्दोमदशाहे द्वितीयेऽहन्यष्टाविशे ॥ १२ ॥

द्वौ तस्यामिव ‡ ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

यदि द्वावेकर्चौ कर्त्तव्यौ स्याता तस्यामेव प्रथमाया कुर्य्यात यथा छन्दोमदशाहे एव द्वितीयेऽहनि चतुश्चत्वारिंशे ॥ १३ ॥

त्रीनेकतृचे नाना स्तोत्रीयासु* ॥ १४ ॥

त्रीनेकर्चान कुर्वन्नेकस्मिन तृचे कुर्य्यात् नाना स्तोत्रीयासु नाना पृथगित्यथ यथा व्यूढेष्वग्निष्टोमेषु ॥ १४ ॥

चतुर्णा प्रथमायां द्वावितरौ नानोत्तरयो * ॥ १५ ॥

यदि चतुर्णामेकर्चाना क्रिया स्यात् तदा प्रथमाया स्तोत्रीया या द्वावेकर्चौ कुर्य्यात् इतरौ द्वावेकर्चा पृथगुत्तरयो स्तोत्रीययो कुर्य्यात् ॥ १५ ॥

माध्यन्दिने चेदेको द्वौ वा बृहत्यामेव* ॥ १६ ॥

यदि माध्यन्दिने एक एकच कर्त्तव्यो भवति द्वौ वा बृहत्या मेव कुर्य्यात उदाहरणमत्रोक्तम ॥ १६ ॥

त्रीन्यतरस्या९ सम्भवेयु * ॥ १७ ॥

त्रीनेकर्चान कुवन यतरस्या सम्भव स्यात् गायत्र्या बृहत्या वा तस्या कुर्य्यु ॥ १७ ॥

अनध्यासा चेत द्वयोरन्यतर गायत्र्यां धानञ्जप्य * ॥१८॥

यदि अनध्यासा बृहती स्यात् ततोद्वयोरेकर्चयोरेक गायत्र्या कुर्य्यात् एक बृहत्याम एव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उभौ बृहत्याᳬ शाण्डिल्य* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य उभावेकर्चौ बृहत्या कर्त्तव्यौ मन्यते ॥१९॥

साध्यासायाञ्चेदेकोऽध्यास्यायामेवान्तत* ॥ २० ॥

यदि साध्यासाया बृहत्या एक एकच कत्तव्यो भवति अध्या स्यायामेव कुर्य्यात् सर्वेषा बाहृतानामन्ते यथा महाव्रते ॥ २ ॥

द्वौ तस्यां चादितश्च सा शशकर्णक्लृप्ता † ॥ २१ ॥

द्वावेकर्चौ कुर्वन साध्यासायाञ्च कुर्य्यादध्यासाया आदौ च बृहत्या सा शशकर्णक्लृप्ता तस्या इय सञ्ज्ञा शशकर्णक्लृप्तेति उक्त मशकेन तस्य शशकर्णक्लृप्ता बृहतीति ॥ २१ ॥

त्रिष्वध्यास्या लुप्यन* ॥ २२ ॥

त्रिष्वेकर्चेषु क्रियमाणेषु अध्यास्यायालोप कत्तव्य ॥ २२ ॥

चतुरो नाना स्तोत्रीयासु* ॥ २३ ॥

यदि चत्वार एकर्चा कत्तव्या स्यु ततो नाना स्तोत्रीयासु कुर्य्यात् त्रीन पृथक् स्तोत्रीयासु चतुर्थमध्यास्यायाम ॥ २३ ॥

द्वादशे बृहत्याᳬ सामतृच* ॥ २४ ॥

द्वादशे स्तोमे बृहत्या सामतृच, स्यात् यथा पुनस्तोमे ॥ २४ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

आर्भवे चेदेकोऽनुष्टुभि* ॥ २५ ॥

माध्यन्दिने विधिरुक्त साम्प्रतमाभव उच्यते यदि आर्भवे एक एकर्च कर्त्तव्यो भवति तमनुष्टुभि कुर्य्यात् उक्तमेकर्च कुर्वन प्रथमायामादित कुर्य्यादिति उक्तमुदाहरणम ॥ २५ ॥

द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येण* ॥ २६ ॥

द्विप्रभृतीनेकर्चानाभवे कुवन ककुभमारभ्य कुर्य्यादानन्तर्य्येण यथेन्द्रस्तोमे ॥ २६ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चत्वमव्याघातेन* ॥ २७ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चक्रिया अव्याघातेन स्यात् यदि ककुभमेकचा कुर्य्यात् उष्णिहमप्येकच कुर्य्यात् यदि ककुभ तृचस्था कुर्य्यात् उष्णिहमपि तृचस्थमेव कुर्य्यात् ननु किमिदमारभ्यते उक्त द्विप्रभृतीन ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येणेति उच्यते ज्योतिष्टोमप्रकरणे ब्राह्मणमाह तासु सहित तासु सफमिति तृचस्थतामाह सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थमारभते कथम उष्णिक्ककुभौ ज्योतिष्टोमे एकर्चौ स्यातामिति तथाकृत्वा मन्त्रकोऽपि एकर्चे उष्णिक्ककुभौ स्यातामिति ज्योतिष्टोमेऽभिप्रेत्य सम्पद शास्ति ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

इति षष्ठस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

वामदेव्यन्तु तृचे विश्वजिच्छिल्पे यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि च त्रीणि* ॥ १ ॥

उक्तं द्विप्रभृतीन ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येणेति विश्वजिच्छिल्पे आर्भवे अष्टादश स्तोमः तत्र दश सामानि पठ्यन्ते तस्मिंश्चतुर्भिस्तृचस्थै कार्य्यं षड्भिश्चैकर्चैः तत्रायं न्यायः प्राप्तः द्विप्रभृतीन ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येणेति अत आह वामदेव्यन्तु तृचे विश्वजिच्छिल्पे यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि च त्रीणीति विश्वजिच्छिल्पे आर्भवे वामदेव्यन्तु तृचे स्यात् यज्ञायज्ञीयवारवन्तीयकावानि च अत्रोच्यते किमर्थमिदमारभ्यते यदा प्राप्तिरेवैषान्तृचस्थले वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठ्यपूर्वाणान्तृचकरणमुत्तरयोः पवमानयोरिति वामदेव्ययज्ञायज्ञीययोस्तावद्ग्रहणादेव वारवन्तीयस्य पृष्ठपूर्वत्वात्सम्भवति स्तोमेऽन्त्य सर्वत्र तृच इति सिद्धे कावस्य तृचत्वे किं पुनरारभ्यते उच्यते, द्वयोः सामान्ययोर्विध्योर्विकल्पः स्यात् यदि नारभ्येत ततो द्विप्रभृतीन ककुप्प्रभृत्यानन्तर्य्येणेत्यनेन विकल्प उच्यते यद्येव यज्ञायज्ञीयप्रभृतीनि त्रीणीति ग्रहणं किमर्थं यदा त्रीण्येवैतानि उच्यते विश्वजिद्विचारेषु प्रयोजनम् ॥ १ ॥

सम्भवति स्तोमेऽन्त्यं सर्वत्र तृचे* ॥ २ ॥

यत्र स्तोमः सम्भवति तत्र अन्त्यन्तावदवश्यन्तृचे स्यात् सर्वग्रहणं

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

किमथम उच्यते, आर्भवेऽधिक्रते सर्वग्रहण क्रियते कथ माध्यन्दिने चाभवे चेति ॥ २ ॥

द्वितीयस्त्वेदरण्ये गेयम्* ॥ ३ ॥

अरण्ये गेय यदि तस्मिन स्यात द्वितीय तत्तृचे स्यात् इत्यस्य सम्भवति स्तोम इति वर्त्तते ॥ ३ ॥

तदभाव यदन्त्यात् पूर्वम्* ॥ ४ ॥

तस्यारण्येगेयस्याभावे यदन्त्यात्पूव द्वितीयन्तृचे स्यात ॥४ ॥

एकर्चस्थानेष्वनापद्यमानानि तृचेषु कुर्य्यात् गायत्र त्रिणि धन मध्यन्दिने मध्ये निधनमेडमार्भवे* ॥ ५ ॥

यद्येकचस्थानेषु नापद्येरन तत सति सम्भवे गायत्र तावदु भयो पवमानयोस्तृचेषु कुर्य्यात त्रिणिधन मध्यन्दिने तृचे कुर्य्यात मध्ये निधनमैड़मार्भवे कुर्य्यात ॥ ५ ॥

अनादिष्टतृचैकर्च्चान्येतेनोद्देशेन कल्पयेत्* ॥ ६ ॥

योऽयमादेश एकमेकच कुवन प्रथमायामादित कुर्य्यादित्यत आरभ्य तेन समानवचनोद्देशेन अनादिष्टतृचैकर्चानि स्तोत्राणि कल्प येत् यानि तु मशकेनादिष्टानि तानि तथैव कुर्य्यात ॥ ६ ॥

ककुव्यत्र मध्यन्दिन एकर्चस्तस्यामन्यत्रोत्तमाद्ब्रात्य स्तोमात्* ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ककुब्यत्र मध्यन्दिने आस्ते ककुभ प्राचीमदृहतीत्येव तत्र एकर्च तस्या भवेत् उत्तमे तु व्रात्यस्तोमे तृचे स्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वयोर्व्रात्यस्तोमयोरार्भवे गायत्रमेकर्चे धानञ्जप्यस्तृचे मरुताꣳ सꣳस्तोभम्* ॥ ८ ॥

पूर्वयोर्व्रात्यस्तोमयो प्रथमद्वितीययोरार्भवे पवमाने गायत्र मेकर्चे धानञ्जप्यो मन्यते मरुता मस्तोभन्तृचे ॥ ८ ॥

विपरीतꣳ शाण्डिल्य* ॥ ९ ॥

एतद्विपरीत शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते तृचे गायत्रमेकर्चे मरुता मस्तोभ विपरीत प्रातिलोम्यम ॥ ९ ॥

चतुर्ऋचानामावृत्तिष्वन्त्यामुद्धरेत* ॥ १० ॥

चतुर्ऋचानामावृत्तिस्तोत्रेष्वादिश्यमानानामन्त्याम ऋचमुद्धरेत् आवृत्तिस्तोत्रषु चतुथ्या सम्भवो नास्ति ॥ १ ॥

तृतीयाꣳ सर्वस्वारस्वरसाम्नो* ॥ ११ ॥

सवस्वारस्वरसाम्नोर्यज्ञयोस्तृतीयामृचमुद्धरेत चतुऋचात् उपप्र यन्तो अध्वरमित्येतस्मात् सवस्वारे तृतीयामुद्धरेत् अनाभिरूप्यात् तत्र हिरण्यवत्यभिरूपता कुर्य्यात् स्वरसाम्नि प्रत्यस्मै पिपोषत इत्ये तस्य तृतीयामनुष्टुभमुद्धृत्य चतुर्थी तत्र बृहतीना कुर्य्यात् आभि रूप्यात् ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

प्रवामर्चन्तीति द्वितीयाम्* ॥ १२ ॥

सर्वस्वारे प्रवामर्चन्तीत्येतस्मिंस्तुर्च्चे द्वितीयामृचमुद्धरेत् अन भिरूपा सा सर्वस्वार इति कृत्वा तस्याम ऋच उद्धार एतस्मिन ॥१२॥

सुषमिद्ध इत्यत्रिवसिष्ठशुनककण्वसङ्कृतिवध्र्यश्वानां तानूनपातीम* ॥ १३ ॥

सुषमिद्ध इत्येतस्मिंस्तुच्चे अत्रिप्रभृतीनान्तानूनपातीमृचमुद्धरेत् मधुमन्त तनूनपादित्येषा सा ॥ १३ ॥

नाराशꣳसीमन्येषाम* ॥ १४ ॥

अन्यगोत्राणा नाराशंसीमुद्धरेत तस्मात्तातुर्च्चात नराशंसमिह प्रियमित्येताम ॥ १४ ॥

समवाये तु भूयसां कल्प* ॥ १५ ॥

यत्रैव बहवो दीक्षेरन्नन्यगोत्रा तत्र ये भूयांसो बहुतरा तेषां य कल्पस्त कुर्य्यात ॥ १५ ॥

गृहपति वानुसत्रिणोऽनुभवन्तीति भवन्तीति ॥ १६ ॥

यद्वा गृहपतेर्गोत्र स्यात त वा कल्प कुर्य्यात् यस्मादिय श्रुति गृहपतिमनुसत्रिणो भवतीति ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य चतुर्थी कण्डिका

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिर्वचनम* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिष्वष्टाचत्वारिंशान्तेषु विष्टुतय पठिता एकि प्रभृतयस्य स्तोमा श्रूयन्ते अथैक एकत्रिक सप्तिमत्रदशौ स्तोमौ भवत सर्वो दशदशी भवति द्वादशो विष्टुवान यच्चतसृभिर्बर्हि ष्पवमान भवति यदष्टाभिराज्यानि यद्द्वादशो माध्यन्दिन पवमान यत षोडशभि पृष्ठानि तद्विंश आर्भव एवमादय स्तोमा श्रुता न च तेषा विष्टुतय पठिता आम्नाये सोऽयमाचार्य्य पर्य्यायकृति विवक्षु शास्त्रमारभते वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिवचनमिति वर्द्धमानेष्विति ये प्राकृतेभ्य ऊर्द्ध्व वर्द्ध माना तेषु प्रथमस्य पर्य्यायस्य या प्रथमा स्तोत्रीया तस्या सञ्ज्ञा तृचभागेति तस्या आदौ त्रिवचनम ॥ १ ॥

मध्यमावापस्थानम † ॥ २ ॥

मध्यमाया पर्य्यायस्य स्तोत्रीया तस्या सञ्ज्ञा आवापस्थान मिति ॥ २ ॥

उत्तमा परिचरा ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

या उत्तमा प्रथमस्य पर्य्यायस्य स्तोत्रीया तस्या परिचरा सञ्ज्ञा ॥ ३ ॥

परिचरा तृचभागावापस्थानमिति मध्यमे ॥ ४ ॥

मध्यमस्य पर्य्यायस्य या प्रथममध्यमोत्तमा स्तोत्रीयास्तासा मप्येता सञ्ज्ञा ॥ ४ ॥

आवापस्थान परिचरा तृचभागेत्युत्तमे* ॥ ५ ॥

उत्तमस्य पर्य्यायस्य या प्रथममध्यमोत्तमा स्तोत्रीयास्तासा मप्येता सञ्ज्ञा सव्यवहारार्था सव्यवहारश्चास्मिन्क्लृप्ते अथ वर्द्धमाने ष्विति किमथ कि ये अवर्द्धमानास्तेषु पर्य्यायक्लृप्तिर्नेष्टा उच्यते न तेषु पर्य्यायक्लृप्ति न वक्ष्यति इयन्तु पर्य्यायक्लृप्तिस्तृचभागादि वर्द्धमानेषु सुतरामुपपद्यते एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह सैषा विष्टावक्लृप्तिरेकविंशादिषु साधिष्टमुपपद्यत इति ॥ ५ ॥

एते विष्टावा* ॥ ६ ॥

उक्त पर्य्यायविष्टावान सन्दध्यादिति अतोऽत्र विष्टावसञ्ज्ञा करोति ॥ ६ ॥

तदभावे तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्याया स्यु* ॥७॥

विष्टावानामभावे पर्य्यायाणान्तृचभागास्थानेषु पर्य्याया स्यु तृचभागास्थाने ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यथा वैक पर्याय* ॥ ८ ॥

यथा वा एक पर्य्यायो भवति तथा सर्वे पर्य्याया स्यु त्रच भागाया स्थाने प्रथम आवापस्थाने द्वितीय परिचरास्थाने तृतीय ॥ ८ ॥

नैकिनीपर्यया'विद्यन्ते । ॥ ९ ॥

द्रव्याभावात ॥ ९ ॥

तथा त्रिके विष्टावा । ॥ १ ॥

द्रव्याभावादेव ॥ १ ॥

त्रिवृतस्तोद्यत्याम* ॥ ११ ॥

त्रिवृतस स्तोमस्य उदत्या विष्टुतौ विष्टावा न विद्यन्त आम्नाय सामर्थ्यात् ॥ ११ ॥

समेषु सम प्रयोग स्तोत्रीयाणाम* ॥ १२ ॥

साम्प्रत पर्य्यायकृतिरुच्यते ये तावत्समा स्तोमास्तेषु स्तोत्री याणा सम प्रयोग स्यात् यावत्कृत्व प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कृत्वो द्वितीया तावत्कृत्व एव तृतीया विन्यासन्याय उक्त ॥ १२ ॥

एकैकाधिकायेष्वधिका दे ह्यधिकायेषु* ॥ १३ ॥

---

* आद्यायेणाऽप्येवम् ।

। आद्यायेणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

एकाधिश्रयेषु स्तोमेषु एकाधिका स्तोत्रीया कुर्य्यात् द्वे स्तोत्रीये द्व्यधिश्रयेषु द्वे अधिके तस्याधिक्य कुत समेभ्य ॥ १३ ॥

ते विषमा ॥ १४ ॥

ते स्तोमा विषमा इत्युच्यन्ते ॥ १४ ॥

युग्मायुक्ताद्व्युत्तरीभावेण वर्त्तन्ते* ॥ १५ ॥

समो युग्भावस्तेषा व्युत्तरीभावेन वर्त्तन्ते ॥ १५ ॥

अयुज एकिप्रभृतयो द्विकप्रभृतयो युज † ॥ १६ ॥

एकिप्रभृतय स्तोमा व्युत्तरीभावेन वर्त्तन्ते तेऽयुज द्विकप्रभृतयो व्युत्तरीभावेण वर्त्तन्ते ते युग्मा ॥ १६ ॥

व्युत्तरीभावेणोभयेसाऽसमवैषम्यम* ॥ १७ ॥

उभयेषा युग्मायुजान्तु व्युत्तरीभावेन वर्त्तमानाना स्तोमा एकिप्रभृतय व्युत्तरीभावेन वर्त्तमाना एकाधिश्रया भवन्ति समवैषम्य कस्य समवैषम्य युग्मायुक्तयो ॥ १७ ॥

एकिप्रभृतय एकाधिश्रया* ॥ १८ ॥

एकिप्रभृतय स्तोमा व्युत्तरीभावेन वर्त्तमाना एकाधिश्रया भवन्ति ॥ १८ ॥

* द्राह्यायणोप्येऽवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

द्विकप्रभृतयो ह्यधिश्रया * ॥ १९ ॥

द्विकप्रभृतय व्युत्तरीभावेण वर्त्तमानाह्यधिश्रया भवन्ति ॥१९॥

समास्त्रिकप्रभृतय * ॥ २० ॥

त्रिकप्रभृतय व्युत्तरीभावेण वर्त्तमाना समा भवन्ति ॥ २० ॥

विषमा समपर्य्यायैर्वर्त्तन्ते * ॥ २१ ॥

य एते विषमा एकाधिश्रया ह्यधिश्रया समपर्य्यायैर्वर्त्तन्ते एते समा समानपर्य्यायास्तस्मात् समानवृत्तिर्गेतेषां यावभितोऽनन्तरौ समौ तयो पर्य्यायान सहरेत पूर्वस्यैकमेकाधिश्रयेषु द्वौ ह्यधिश्रयेषूभयान्यथाजाति यस्मिन विषमे स्तोमे पर्य्यायक्लृप्ति कर्त्तव्या तस्य यावभितोऽनन्तरौ समौ स्तोमौ स्याता तयो पर्य्यायसहार कुर्य्यात एकमेकाधिश्रयेषु स्तोमेषु पूर्वस्य स्तोमस्य एक पर्य्यायमनुसहरेत् उत्तरस्य समस्य द्वावनुसहरेत् द्वौ ह्यधिश्रयेषु सहरेदिति वर्त्तते पूर्वस्य द्वौ सचार्यमुत्तरस्य पर्य्यायस्यैकमेकाधिश्रये पर्य्यायवचन † तदेकमिति उभयानेतान पर्य्यायान यथाजातिमतामनुसहरेत ये तु ये तत्र † अनुसहरेत् समानजातीयान तानपसत्र एव समेभ्यो यथा सप्तिनि † यत्रानुरूपपर्य्यायक्लृप्ति उत्तमौ त्रिवृतस्तथा । एकादशस्य त्रिवृत प्रजाना पूर्वौ त्रिकौ पर्य्यायौ पञ्चदशस्योत्तम सप्तदश † द्वितीय तृतीययोर्द्वादशात् † द्वितीयषट्कात उत्तमौ द्वादशात् विपर्य्ययो

* ब्राह्मणयोरप्येवम् ।

† पुस्तकत्रयेऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असलग्नत्वात ।

युग्मायुजामयुक्षु यथास्थान पर्य्यायान कुर्य्यात सोऽविशेष भाष्यान्त रमेतत ॥ २१ ॥

यावभितोऽनन्तरौ समौ तयो पर्यायान् सं॰हरेत्* ॥२२॥

यौ स्तोमौ यस्य स्तोमविषयस्यानन्तरौ समस्तोमौ तयो सम्बन्धिन पर्य्यायानाहरेत विषम कृप्त्यर्थ कथमित्याह ॥ २२ ॥

पूर्वस्यैकमेकाधिश्रयेषु ॥ २३ ॥

पूर्वस्य समस्य सम्बन्धिनमेक पर्य्यायम आहरेत कृप्त्यर्थ सामर्थ्यात द्वावुत्तरादिति सिद्धम ॥ २३ ॥

द्वौ द्व्यधिश्रयेषु ॥ २४ ॥

द्व्यधिश्रया येषान्द्वे समेभ्योऽधिके तेषु कल्प्यमानेषु पूर्वस्य द्वौ पर्य्यायावाहरेत अर्थादुत्तरस्य समस्यैकम अत्र विशेषमाह ॥२४॥

उभयान् यथाजाति* ॥ २५ ॥

उभयानेकाधिश्रयान द्व्यधिश्रयान सह्रियमाणान यथाजाति कल्प्यमाने जात्यनतिक्रमेण सहरेत तेनायुक्ष्वेकाधिश्रयद्व्यधिश्रयेषु कर्त्तव्येष्वयुग्भ्य एव समेभ्य पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्यश्च पर्य्यायसहार कर्त्तव्य तथा युक्ष्वेकाधिश्रयद्व्यधिश्रयेषु कर्तव्येषु समानजातीयेभ्यो

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

युग्भ्यः एव समेभ्य पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्य पर्य्यायसंहार कर्तव्य उदाहरण त्रयोदशी अस्यैकाधिशयत्व विषमत्वश्चास्ति अयश्च द्वादशाहवत् समस्तोत्रीयकादेकयाधिकस्ते विषमा इति च विषम एकिप्रभृतिलाद्वायुक् तेनानन्तरयोरयुजो समयो सकाशात् पर्य्यायसंहारे विषमा समपर्य्यायैरिति युक्त पूर्वस्यैकमेकाधि शयेष्विति च तेनायुंज समस्तोत्रीयकस्यानन्तरस्य त्रिवृत एक पर्य्यायमाहरेत त्रयोदशिनि प्रथम यथास्थान पर्य्यायानिति हि वक्ष्यति पञ्चदशस्योत्तरौ च द्वौ तदनन्तरत्वादयुक्तात्समस्तोत्री यकत्वाच्च सप्तदशो द्यधिशयो विषम पञ्चदश द्वाभ्यामधिकत्वात तस्याक्तति प्रथमे पठिते पञ्चदशादनन्तरादयुज समादेकविशा दुत्तम अत्र च द्वौ पूर्वस्य द्यधिशयत्वात षोडश एकाधिशयो युक् अतोऽस्यैक समाद्युजश्च द्वादशात प्रथम अष्टादशादुत्तरौ च द्वौ अत्रैक पूर्वस्यैकाधिशयत्वात् षडविशो द्यधिशय समो युक् तस्य युज समादनन्तराच्चतुर्विंशात् द्वौ प्रथमौ त्रिंशाचोत्तमो युक् सम त्वात तेन युग्विषमान् युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति सिद्ध तद्विषमान विषमैरित्येको जातिसंहारकल्प सप्रपञ्च उक्त अधुना युग्मायुक्संहारकल्प वक्तुमाह ॥ २५ ॥

युग्मायुग्भ्यो वा* ॥ २६ ॥

अनन्तरौ समौ तर्ंयथाजांत्येव कल्पमानस्य यथा युग्वि-षमान युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति अपित्वनन्तरेभ्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम

समेभ्यो युग्मायुग्भ्य उभयत्र अयुजि युजि च सद्दार कर्तव्य कथमि त्यत आह ॥ २६ ॥

तत्र युजामेकाधिशयानामयुज पूर्वौ पर्यायौ* ॥ २७ ॥

तत्र युग्मायुक्सद्दारकल्पे युजामेकाधिशयाना कर्तव्यानामयुजोऽनन्तरस्य च द्वौ पूर्वौ पर्य्यायावाहरेत यथा षोडशिनि समानयुजोऽनन्तरात् पञ्चदशात पूर्वौ द्वौ पर्य्यायौ अर्थादष्टादशात युक्समाच्चोत्तममाहरेत ॥ २७ ॥

उत्तरौ द्व्यधिशयानाम्* ॥ २८ ॥

युक्द्व्यधिशयानामयुज अनन्तरस्य समस्योत्तरौ यत्र तत्रस्थस्य अतएवोत्तरावित्याह अथवोत्तराविति वचनात उत्तरादयुज आनेयौ द्व्यधिशयाना समाना एकाधिशयाना पूवस्मात पूवत्र पूर्वावित्युक्ते यथास्थानमिति वचन वक्ष्यति तेन युजो द्व्यधिशयस्य षड्विंशस्यानन्तरादयुज उत्तरात् सप्तविंशात समादुत्तरौ द्वावधिकात् युज एक पूर्वात् चतुर्विंशात् समादिति ॥ २८ ॥

विपर्यया युग्मायुजामयुक्तु* ॥ २९ ॥

अयुजामेकाधिशयेषु द्व्यधिशयेषु कर्तव्येषु युग्मायुजो पूर्वोक्तात् न्यायात् विपरीतो न्यायो ज्ञेयस्तेनायुजाधिशयाना कर्तव्याना त्रयोदशादीना युजो द्वादशात् पूर्वौ पर्य्यायौ अर्थात् पञ्चदशादुत्तर

*द्राह्यायणेऽप्येवम्

द्यधिशयानान्तु अयुजा युज समादनन्तरादुत्तरो यथा सप्तदशिन्येवो दाहरणमात्रन्तु सप्तदश क्लृप्तत्वात् तेनाष्टादशादुत्तरो पञ्चदशात् पूर्व इति सप्तदशे युग्मायुक्संहार ॥ २९ ॥

यथास्थान पर्य्यायान् कुर्य्यात् सोऽविदोष * ॥ ३० ॥

आह्रियमाणान पर्य्यायान यथास्थान स्वस्थानानतिक्रमेण कुर्य्यात प्रथमादानीत प्रथममुत्तरादुत्तरमिति तेन प्रथम प्रथमे स्थाने द्वितीये द्वितीयस्तृतीये तृतीय इति एव क्रियमाणे अविदोषो भवतीति सव्यवहारार्थम । कण्डिका समाप्ता । षष्ठस्य पञ्चमी कण्डिकाया त्यक्तशिरान भणित्वा अन्यभाष्यात्त्यक्तमेकमधिकावलिद्वयमुद्धृत्य त्रिंशदधिकाग्रे क्षेपित चतुष्के त्रिकान षष्ठि युजायुग्भ्यो वा अथवा अयुग्भ्यश्चानुशया युग्मा । तत्र युजामेकाधिशयाना स्तोमानामेका धिशयाना अयुज पूर्वा पर्य्यायो स्यातामुत्तरो द्यधिशयाना तत् तस्मिन युग्मा † स्तोमानामेकाधिशयानामयुजावितरौ स्तोमौ पूर्वौ पर्य्यायौ स्याता अर्थादापन्न युज उत्तममिति द्यधिशयाना युजस्तेषा उत्तमो पर्य्यायो न एकस्मात उत्तरपूर्वयो स्याताम अर्थादापन्न युज पूर्वा प्रथम इति यथा दशिनि त्रिवृत पूर्वो द्वादशात् उत्तम तथा † प्रथमयुज उत्तर सम प्रथमद्वितीयो षट्कात तयोत्तम प्रथम त्रिवृत द्वितीयतृतीयौ प्रथममजुज † पर्य्यायो आनन्तर्य्यात् पर्य्याय संहार † कुर्य्यान् पर्य्यायाणा,यथास्थान † विदोष वर्जयेदिति ॥३०॥

---

* आह्वायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

† पुस्तकत्रयेऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असलग्नत्वात ।

इति षष्ठस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

यदवसानं पूर्वं पर्य्यायस्तत्प्रभृतिरुत्तर* ॥ १ ॥

योविष्टाव पूर्वस्य पर्य्यायस्यान्ते स्यात् स एवोत्तरस्य पर्य्याय स्यादिर्भवति तस्यापि यदवसानन्तदेवोत्तमस्यारम्भ ॥ १ ॥

तत्सामात साम्यम* ॥ २ ॥

तत्सामात पर्य्यायसामात्साम्य रमभावोऽपि भवति वक्ष्यति तथा पर्य्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात्समामेव कुर्य्यात इति ॥२॥

तदुभयं कुर्य्यात † ॥ ३ ॥

उक्त यथास्थान पर्य्यायान कुर्य्यात् सोऽविदोष इति तथा ऽविदोष कुर्य्यात् ततसामात् साम्यञ्च ॥ ३ ॥

ब्रह्मायतनीयाच्च † ॥ ४ ॥

तच्चोभयं कुर्य्यात् यदुक्तादन्यत् ब्रह्मायतनीयाञ्च ब्रह्मायत नीया वक्ष्यति ॥ ४ ॥

तथा पर्य्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात समामेव कुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

अविशेषादिषु सर्वेष्वसम्भवत्सु सामात्साम्य अवश्य कुर्य्यात् एव शब्दोऽवधारणार्थ ॥ ५ ॥

पर्य्यायप्रत्यवरोहन्तु व

यदि पुन सामात्साम्ये क्रियमाणे पर्य्यायप्रत्यवरोह स्यात् तत् वर्जयेदेव ॥ ६॥

विडायतनीयाञ्च* ॥ ७ ॥

विडायतनीयाञ्च विष्टुति वजयेत् का पुनर्विडायतनीयेत्युच्यते ॥ ७ ॥

प्रथमाया प्रयोगे भूयिष्ठे ब्रह्मायतनीया मध्यमाया क्षत्त्रायतनीयोत्तमाया विडायतनीया † ॥ ८ ॥

प्रथमाया स्तोत्रीयाया प्रयोगे भूयिष्ठे सा विष्टुतिर्ब्रह्मायतनीया भवति मध्यमाया प्रयोगे भूयिष्ठे क्षत्त्रायतनीया भवति उत्तमाया प्रयोगे भूयिष्ठे विडायतनीया भवति या विडायतनीया ता पर्य्याय क्लृप्तौ वर्जयेत ॥ ८ ॥

दाशरात्रिकेभ्य पर्य्यायक्लृप्तौ पथ्यापर्य्यायानेव सङ्हरेत्* ॥ ९ ॥

उक्तौ यावभितोऽनन्तरौ समौ तयो पर्य्यायानेव सङ्हरेत् इति

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्

स्थानेषु त्रयोऽपि विष्टावा स्तुर्ययास्थान एव पर्य्याया नानास्तोत्री यासु भवन्ति ॥ १६ ॥

दाशरात्रिकेभ्य एकयाज्याय सु तस्मात् पूर्वस्योत्तमे पर्याय आवपेत्* ॥ १७ ॥

ये दाशरात्रिकेभ्य एकयाज्यायास्तेषु पर्य्यायकृतौ तस्मात् करिष्यमाणपर्य्यायात् स्तोमाद्य पूर्वस्तस्योत्तमे पर्य्याये एका स्तोत्रीयामावपेत् ॥ १७ ॥

ब्रह्मायतनीया तु तेषु क्षत्रायतनीया वा † ॥ १८ ॥

तत्र प्रथमे विष्टावे भूयिष्ठा आवपेत् मध्यमे वा उत्तमस्य पर्य्यायस्य एव सा ब्रह्मायतनीया वा भवति क्षत्रायतनीया वा ॥ १८ ॥

आस्कन्दन्तु गौतमश्चत्वारिंशे* ॥ १९ ॥

चत्वारिंशे स्तोमे गौतम आचार्य्य आस्कन्द मन्यते तुशब्दोऽवधारणार्थ आस्कन्द उक्तलक्षणो महाव्रतप्रकरणे चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामह्निकृतान्तृचस्य प्रस्तुयात्स आस्कन्दो नामेति ॥ १९ ॥

धानञ्जप्य इतरेषु* ॥ २० ॥

इतरेषु दाशरात्रिकेषु एकयाज्याय सु स्तोमेषु आस्कन्द धानञ्जप्यो मन्यते ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

इति षष्ठस्य षष्ठी कण्डिका।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

दशिनि चतुष्को मध्ये परिवर्त्तिनी पर्यायावभित* ॥१॥

दशिनि स्तोमे युग्जातिसंहारकृतौ प्राप्तायां अपरोऽनुसंहार प्रकार आरभ्यते चतुष्कपर्य्याय मध्ये कृत्वा अभित परिवर्त्तिनी पर्य्यायौ स्याताम्॥ १ ॥

उद्यत्या वा* ॥ २ ॥

तमेव वा चतुष्क मध्ये कृत्वा उद्यतीपर्य्यायावभित स्याताम ॥२॥

उद्यतीपर्याययोर्ब्रह्मायतनीयां कुर्वन प्रथमायाञ्चतुष्क कुर्यात* ॥ ३ ॥

अथ पुनस्तस्मिन्नुद्यतीपर्य्यायकल्पे ब्रह्मायतनीयाञ्चिकीर्षेत तत प्रथमायामेव चतुष्क कुर्य्यात् ॥ ३ ॥

द्वादशे तृचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावा † ॥ ४ ॥

द्वादशे स्तोमे आवापस्थानेषु स्तोत्रीयाणां क्रिया प्रामाण्या येन तस्या प्राप्तायामाह तृचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावा इति द्वादशे स्तोमे पर्य्यायेषु यानि तृचभागास्थानानि तेषु द्विकाविष्टावा स्यु ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये किञ्चिदधिकमस्ति ।

त्रयोदशत्रयोविंशयोः पञ्चविंशे च मध्यमः पर्यायो ज्यायानेकज्यायःसु कनीयानेककनीयःसु* ॥ ५ ॥

त्रयोदशत्रयोविंशयोः स्तोमयोः पञ्चविंशे च स्तोमे विशेष आरभ्यते एकया स्तोत्रीयया ज्यायःसु यो मध्यमः पर्य्यायः स ज्यायान् स्यात् एकया कनीयःसु एकया कनीयान् मध्यमः पर्य्यायः स्यात् तत् किमिदं बहुवचनं यदा एकः कनीयान् ज्यायांसौ द्वौ स्यातां तत्रै के तावद्वर्णयन्ति पर्य्यायेषु बहुवचनमिति एकोज्यायान् येषु पर्य्या येषु तद्दमे एकज्यायांसः एकः कनीयान् यषु तद्दमे एककनीयांसः अपरे ब्रुवते स्तोमष्वेव बहुवचनं यथा नराणां वा नराणाञ्च कथं मासीत् समागमः अचिष्टुब्जगतीकाः अस्य स्तोत्रप्रवर्हाः सवनप्रवर्हाः स्युः अथवा पर्य्यायकृतिरेवास्य प्राधान्येन विवक्षिता तत्र त्रयोदशे तावत् एकयाज्यायसि प्रथमोत्तमौ पर्य्यायौ द्वादशात् मध्यमः पञ्चदशात् तथा पञ्चविंशे चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ पर्य्यायौ मध्यमस्त्रिणवात् त्रयोविंश एकया कनीयान् तस्मिंश्चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ मध्यमः एकविंशात् धानञ्जप्यस्तु जातिसंहारं मन्यते उभयोर्जातिसंहारं धानञ्जप्य इति ॥ ५ ॥

तथैकान्नत्रिंशैकत्रिंशयोः* ॥ ६ ॥

तथा तेन प्रकारेण ज्यायःकनीयस्त्वं एकोनत्रिंशे प्रथमोत्तमौ त्रिंशात् मध्यमस्त्रिणवात् तथैकत्रिंशे प्रथमोत्तमौ त्रिंशात् मध्यमः त्रयस्त्रिंशात् ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

रूढपर्याया वा* ॥ ७ ॥

रोहेण वा सर्वेष्वेते पर्याया स्यु उत्तरोत्तरवृद्धा ॥ ७ ॥

तेषां प्रथमे युग्मायुक्संहारं शाण्डिल्यायन* ॥ ८॥

तेषा यथोद्दिष्टाना त्रयोदशप्रभृतीना प्रथमे त्रयोदशे युग्मा युक्संहार शाण्डिल्यायन आचार्य्या मन्यते ॥ ८ ॥

द्वितीये शाण्डिल्य* ॥ ९ ॥

द्वितीये त्रयोविंशे शाण्डिल्य आचार्य्यो युग्मायुक्संहार मन्यते ॥ ९ ॥

उभयोर्जातिसंहार धानञ्जप्य* ॥ १० ॥

उभयोस्त्रयोदशत्रयोविंशयोर्जातिसंहार धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १० ॥

शाण्डिल्यस्य पञ्चविंशे* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य पञ्चविंशे जातिसंहार मन्यते चशब्द समुच्चयार्थ ॥ ११ ॥

अष्टादशं सप्तदशएवावपेदिति गौतम* ॥ १२ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते अष्टादशेनैव समप्रयोगन्याय स्यात सिद्धे एव सप्तदशे अष्टादशी स्तोत्रीयामावपेत अविरुद्धन्यायेन ॥१२॥

* आह्यायर्णोऽप्येवम् ।

न्यायविहित स्यादिति धानञ्जप्य * ॥ १३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते य एव न्याय समेषु सम प्रयोग स्तोत्रीयाणामिति तेनैवास्य विधान स्यादिति ॥ १३ ॥

एकान्नविंशे परिवर्त्तिनौ पर्यायावभितस्त्रयोदशौ मध्ये ॥ १४ ॥

एकान्नविंशे स्तोमे अपरोन्याय आरभ्यते अभित परिवर्त्तिनौ पर्य्यायौ स्याता त्रयोदशौ मध्यम पर्य्यायो भवति ॥ १४ ॥

तस्मिन् प्रथमायास्त्रिर्वचन तथोत्तमाया ॥ १५ ॥

तस्मिंस्त्रयोदशपर्य्याये प्रथमाया स्तोत्रीयायास्त्रिर्वचन स्यात तथोत्तमाया स्तोत्रीयायास्त्रिवचन मध्यमा सप्तकृत्व उच्यते ॥ १५ ॥

पञ्चदशौ पर्यायावभितो नवौ मध्ये त्रिकविष्टावद्गति धानञ्जप्य * ॥ १६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते तस्मिन्नेकान्नविंशे पञ्चदशपर्य्याया वभित स्याता नवो पर्य्यायो मध्ये स्यात् त्रिकैर्विष्टावैरिति॥ १६ ॥

शाण्डिल्यायनस्तु जातिसंहारम् * ॥ १७ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्यो जातिसहार मन्यते तुशब्दोऽवधा रणार्थ जातिसहारमेव मन्यते नेतरान् कल्पान ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

द्वात्रिंशे तिस्रो विष्टुती कुर्यादिति गौतम ॥ १८ ॥

द्वात्रिंशे स्तोमे तिस्रो विष्टुती कुर्य्यात् इत्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

तासां पर्यायकृतिप्रयोगौ चतुश्चत्वारिंशेन व्याख्यातौ* ॥ १९ ॥

तासां द्वात्रिंशप्रयोगे तिसृणां विष्टुतीनां पर्य्यायाणाञ्च कृति प्रयोगश्च चतुश्चत्वारिंशेन स्तोमेन व्याख्यातौ पर्य्यायकृतिस्तावत् प्रथमायां विष्टुत्यां एकादशौ प्रथमं पर्य्यायं दशौ द्वितीयं एकादशौ तृतीयं द्वितीययां दशौ तृतीययां एकादशौ दशौ पूर्वं एकादशिनावु त्तरौ द्वितीयायाम एकादशिनौ पूर्वौ दशौ उत्तमां तृतीयायां प्रयोग याज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्थानां तृतीयेत्येव प्रथमं याज्यानां सा होतुरित्यत आरभ्य द्वितीया घोऽच्छावाकमिति तृतीय ॥ १९ ॥

अप्यहर्भाजि प्रथमयैवेति शाण्डिल्य* ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह अहर्भाज्यपि द्वात्रिंशे प्रथमयैव विष्टुत्या सर्वमह कुर्य्यात उत्तरे विष्टुती नैव प्रयुञ्जीत अन्येषां त्वाचार्य्याणां यथा कुर्य्यादहर्भाजीति प्रकृतमेव ॥ २० ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

चतुष्टोमयोश्चतुष्पर्यायाः* ॥ १ ॥

चतुष्टोमश्चतुष्टोमश्चतुष्टोमौ तयोश्चतुष्पर्य्यायाः स्तोमा भवन्ति किं पुनरत्र स्तोमभेदो निगद्यते इह त्रिपर्य्यायता स्तोमानां न्याय उच्यते ब्राह्मणम् अथैष चतुष्टोमः पशुकामो यजेतेत्येवमधिकृत्य चतुष्कादीन् षट् चतुरुत्तरान् स्तोमान् पठति तस्मिन् षट्स्तोमे सति चतुष्टोमशब्दो न सम्भवति सोऽयं चतुष्टोमशब्दो मुख्यैरर्थैर-सम्भवन् गौणे कल्पते चतुष्पर्य्यायाः स्तोमा इति उत्तरो यद्यपि चतुष्टोमो भवति तथापि तत्र चतुष्पर्य्यायतैव सन्निहितत्वात् स्तोमा स्यामित्युक्तं तत् ॥ १ ॥

तत्र चतुष्के द्वौ प्रथमायां पर्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मा-यतनीयां कुर्यात्* ॥ २ ॥

तत्र तयोश्चतुष्टोमयोस्तुष्के स्तोमे द्वौ प्रथमायां स्तोत्रीयायां पर्य्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मायतनीयां विष्टुतिं कुर्य्यात् ॥ २ ॥

मध्यमायां क्षत्रायतनीयाश्चेत्* ॥ ३ ॥

यदि क्षत्रायतनीयां विष्टुतिं कुर्य्यात् ततो मध्यमायां स्तोत्री-यायां द्वौ पर्य्यायौ स्याताम् ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

तथाष्टिनि द्विकास्तु तस्य पर्यायाः* ॥ ४ ॥

यथा चतुष्के तथाष्टिनि यदि ब्रह्मायतनीया कुर्य्यात् द्वौ प्रथमाया पर्य्यायौ स्यातां अथ क्षत्त्रायतनीया मध्यमाया अथ मपि तथाष्टिनो विशेष द्विकास्तु तस्य पर्य्यायाः एषा ब्रह्मायतनीया एषा क्षत्त्रायतनीया ॥ ४ ॥

पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तर एव विहितावपराविति शाण्डिल्य † ॥ ५ ॥

पूर्वयो स्तोत्रीययो पूर्व पर्य्याय स्यात् उत्तरयो स्तोत्रीययोरुत्तर पर्य्याय स्यात अपरावपि पर्य्यायौ एव विहितौ पूर्वयो पूर्व उत्तरयोरुत्तर इति एव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते एष द्वितीय प्रकारोऽष्टिन ॥ ५ ॥

पूर्वयोर्द्वितीय पृथक्स्तोत्रीयास्वितर इति धानञ्जप्य †॥६॥

पूर्वयो स्तोत्रीययो प्रथमद्वितीययोर्द्वितीय पर्य्याय स्यात् इतरे पर्य्याया प्रथमतृतीयचतुर्था पृथक्स्तोत्रीयासु स्यु एव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते एष तृतीय प्रकारोऽष्टिन ॥ ६ ॥

द्वादशे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ मध्यमौ द्विकौ पूर्वयो पूर्व उत्तरयोरुत्तरः ‡ ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

द्वादशे स्तोमे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ पर्य्यायौ द्वादशप्रकरण एव द्वादश तृचभागास्थानेषु द्विका विष्टावा इति मध्यमौ पर्य्यायौ द्विकौ स्याता प्रथमद्वितीययो स्तोत्रीययो मध्यमयो पर्य्याययो पूर्वं स्यात् द्वितीयतृतीययोरुत्तर ॥ ७ ॥

षोडशे चत्वारो द्वादशपर्यायास्तेषा मध्यमौ सदृशौ* ॥ ८ ॥

षोडशे स्तोमे द्वादशस्तोमवच्चत्वार पर्य्याया स्यु तेषा मध्यमौ पर्य्यायौ सदृशौ समानरूपौ विश स्तोम आभव एव तत्र पर्य्याय इति तोक्ता ॥ ८ ॥

चतुर्विंशे चत्वार षट्का पर्याया द्विकविष्टावा † ॥ ९ ॥

चतुर्विंशे स्तोमे चत्वार षट्का पर्य्याया द्विकविष्टावा स्यु ॥ ९ ॥

पृथक्तृचेषु पर्याया स्यु ‡ ॥ १० ॥

चतुर्षु तृचेषु वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम पठित तेषा प्रयोग पठितो मशकेनैव विकल्पार्थं पुनरारम्भ पृथङ्नानेत्यर्थ तृचे तृचे पर्य्याय स्यात् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्वयोर्द्वयोर्वा व्यत्यासम्* ॥ ११ ॥

द्वयोर्द्वयोर्वा तृचयो पर्य्याय स्यात प्रथमद्वितीययो प्रथम पर्य्याय तृतीयचतुर्थयो द्वितीय पर्य्याय पुन प्रथमद्वितीययोस्तृतीय तृतीयचतुर्थयोश्चतुर्थ अत्र यथास्थान स्तोत्रीया एष व्यत्यास ॥११॥

यज्ञायज्ञीयस्य वा प्रथम प्रथमासु च यज्ञायज्ञीयप्रथमायाꣳसाकमश्वस्य परमध्यमयोश्च द्वितीय पूर्वयोश्च मध्यमयोर्हारिवर्णस्य तैरश्च्योत्तमायाश्च तृतीय पूर्वेषाञ्चोत्तमासु तैरश्च्यस्य चान्त्य † ॥ १२ ॥

अथ तृतीय प्रकारो यज्ञायज्ञीयस्य तिस्र साकमश्वहारिवर्णतैरश्च्यानामाद्यास्तिस्र एष तावत् प्रथम पर्य्याय यज्ञायज्ञीयस्य प्रथम साकमश्वस्य च तिस्र हारिवर्णतैरश्च्ययोर्मध्यमे द्वे एष द्वितीय पर्याय यज्ञायज्ञीयसाकमश्वयोर्मध्यमे द्वे ऋचौ हारिवर्णस्यर्चस्तिस्र तैरश्च्यस्योत्तमा ऋक् एष तृतीय पर्याय यज्ञायज्ञीयसाकमश्वहारिवर्णाना ममुत्तमास्तिस्रस्तैरश्च्यर्च सर्वा एष उत्तम पर्याय एतासु सर्वासु वारवन्तीयमेव स्यात् सर्वेष्वेतेषु द्विका विष्टा वा ॥ १२ ॥

उपोत्तमा वा द्विकविष्टावोऽश्वमेधेऽष्टादशादितरे ‡ ॥१३॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृतम् विशेषश्च कृत ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

लाघविक आचार्य प्रसङ्गेन ब्रवीति अश्वमेधेऽपि प्रथमेऽहनि चतु ष्टोमा स्तोमा तत्राग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वार षट्का पर्याया द्विकविष्टावा स्यु अथवा उपोत्तम एव द्विकविष्टाव स्यात् प्रथमद्वितीयचतुर्था अष्टादशास्सर्वे भवन्ति पर्यायक्रमात् ॥ १३ ॥

पञ्चदशपर्यायौ पूर्वावेकविंशस्योत्तराविति वोत्तराविति वा* ॥ १४ ॥

तत्रापि आह्नीनिके चतुष्टोमे अग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वार षट्का पर्याया द्विकविष्टावा स्यु अथवा पञ्चदशस्य प्रथम द्वितीयौ पर्यायौ स्याताम एकविंशस्य तृतीयचतुर्थौ इति विकल्प ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

छन्दो दैवतसामान्तयागान्न्याय्यान् ब्रुवते यथा षोडशि मतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य* ॥ १ ॥

अश्वमेधे उक्त स्तोमविधान साम्प्रत स्तोत्रकल्पाना न्याय उच्यते येन स्तोत्राणि कल्पयितव्यानि अत्रोच्यते किमिद यावता मशकेन गवामयनादीना सहस्रसंवत्सरान्ताना ज्योतिष्टोमषड्ह

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

द्वादशाहविचाराणाञ्च सर्वेषां निरवशेषेण स्तोत्रविधिं कल्पितं परं न प्रमाणं मशकं तत किमिदं पिष्टपेषणं क्रियते स्तोत्रकल्पनविध्यर्थं आरम्भ इति उच्यते, सत्यमेतदेव किन्तु अनुब्राह्मणिकानां अहर्योगं गृहीत्वा स्तोत्रविधिं कल्पितो मशकेन तत्र ये ताण्ड्यके प्रवचने आम्नातास्तेषां स्तोत्रविधिं कल्पितं क्षुद्रकृतिश्च अस्य त्वाचार्यस्य प्रतिज्ञा सवक्रत्वधिकार इति तद् ये शाखान्तरे दृष्टा भू सर्वमेधचतुर्थसारस्वतादयस्तेषां स्तोत्रविधिं कल्पयितव्यं सोऽयमाचार्यं स्तन्यायाथ शास्त्रमारभते छन्दोदैवतसामान्तयोगानि छन्दांसि च दैवतानि च सामान्ताश्च छन्दोदैवतसामान्तास्तेषां छन्दोदैवतसामान्तानां योगा छन्दोदैवतसामान्तयोगा अथ योगशब्द प्रत्येकश सम्बध्यते छन्दोदैवतसामान्तयोगाव्याख्यानाचार्यो ब्रूवते न्यायादनपेताद्व्याख्यानं यथा षोड़शिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य छन्दसां तावद्योगो गायत्रं प्रातःसवनं छन्दः माध्यन्दिनं पवमानो गायत्री बृहतीत्रिष्टुविति बार्हतानि पृष्ठानि गायत्रीषु वामदेव्यम आर्भवे पञ्च छन्दांसि गायत्री ककुबुष्णिगनुष्टुब्जगतीति अग्निष्टोमसाम्नि प्रथमा बृहती ककुभावुत्तरे गायत्रं प्रथममुक्थ ककुभं द्वितीयं त्रिच्छन्दःसु तृतीयं स्वरानुष्टुभि षोडशी आनुष्टुभी रात्रिं बार्हत सन्धि ककुबुत्तर्येण अथ दैवतानि सौम्या पवमाना आग्नेयं प्रथममाज्यम मैत्रावरुणं द्वितीयम ऐन्द्रं तृतीयम ऐन्द्राग्नं चतुर्थम् ऐन्द्राणि सर्वाणि पृष्ठानि आग्नेयमग्निष्टोमसाम आग्नेयं प्रथममुक्थम् ऐन्द्रे परे उक्थे ऐन्द्र षोड़शी ऐन्द्री रात्रिं त्रिदैवत्यं सन्धि अग्निरुषा अश्विनाविति अथ सामान्ता प्रातःसवने तावत्सार गायत्र

माध्यन्दिने स्वार गायत्र आमहीयवरौरवयोधाजययोशनानि निधन वन्ति बर्हिर्णिधम इड़ा त्रिणिधनपदनिधनस्वराणा यथासंख्येन रथ न्तर निधनवत् वामदेव्य हाइकारस्वार नैधसम्पदनिधन कालेय मिड़ानिधन आभव गायत्र स्वार संहित पदनिधन सफ हाइकार स्वार पौष्कल पदनिधन श्यावाश्व हाइकारस्वारम आन्धीगव मध्ये निधन ऐडञ्च काव पदानुस्वार यज्ञायज्ञीय वाङ्निधन प्रथममुक्त साकमश्व हाइकारस्वार सौभग बर्हिणिधन नार्मेध हाइकारस्वार रात्रिरविकृतैवेति कल्पना आहीनिक विशेषमुक्त्वा एष न्याय सर्व एव ज्योतिष्टोमस्य छन्दोदैवतसामान्तयोग ॥ १ ॥

उकथोत्तमेऽनुष्टुभो न्याय्या * ॥ २ ॥

उकथानामुत्तमे साम्नि अनुष्टुभ एव ऋचस्ता न्याय्या एव मशके नोकथान्तेषु कल्पना कृता ॥ २ ॥

विछन्दसस्तु वचनात्* ॥ ३ ॥

विछन्दस एव भवन्त्युक्थान्ते कस्मात वचनात् प्रकरणेनारभ्य विहिता अनुष्टुभो विप्रकरणे अपरे ब्रुवते अनुष्टुभ सर्वत्र भवन्त्युक्थान्त एव विछन्दसस्तु यत्र वचन तत्र भवन्तीत्यर्थ ॥ ३ ॥

यद्देवत्यासु स्तुवते सा स्तोत्रदेवता' ॥ ४ ॥

यद्देवत्यास्वृक्षु स्तोत्रेण स्तुवन्ति सा स्तोत्रदेवता तत् किमिद

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मुच्यते एव श्रुति अथ खल्वाग्नी सम्इद्भिरुपसरणानीत्यधिकृत्य यां देवतामभिष्टोष्य स्यात तां देवतामुपधावेदिति इह च सवनदेवता आनुवादस्तोत्रदेवता अपि श्रूयते यथा वसूना प्रात सवन रुद्राणा माध्यन्दिन सवनमादित्यानाञ्च विश्वेषाञ्च देवाना तृतीयसवनमिति अन्यो ज्योतिष्टो दैवतयोग तत्राय सशय कि सवनदेवता तेनोप दिश्यते अथवा स्तोत्रदेवता अथ ज्योतिष दैवतयोग गृह्णीलोपास्या मह इति एतस्मिन सशय आह यद्देवत्यासु स्तुवते सा स्तोत्रदेवतेति भक्तिमात्र सवनदेवता ॥ ४ ॥

अन्वध्यायमपवादनिग्रामनम* ॥ ५ ॥

दृष्टोक्त छन्दोदैवतसामान्तयोगान न्याय्यान ब्रुवते यथा षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्येति अन्यत्राग्नेयीषु सर्वाणि स्तोत्राणि ब्रुवते यथाग्निष्टुत्सु ऐन्द्रीषु भवन्तीति सर्वाणि स्तोत्राणि ऐन्द्रीषु भवन्ति तथा वैश्वदेवीषु भवन्तीति श्रुत्यन्तर तत्किमेषां स्तोत्राणामाग्नेय्यादिषु क्रियमाणाना या एव स्तोत्रदेवता न्याय्या निर्दिष्टा ज्योतिष्टोमे ता एव भवन्ति अग्न्यादयो गुणभूता यथेन्द्रो गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति अग्निरेव भवति तत्र प्राधान्येन तत श्रुते इन्द्रो गुणभूत एव तत् यथाग्न्यादिदेवताभि तन्न्यायस्तोत्रदेवताम्न प्रत्याम्नाय इति एतस्मिन सशय आह अन्वध्यायमपवादनिग्रामन मिति अध्यायमनु अन्वध्याय अन्वध्यायमपवादो निग्रामयितव्य अन्वध्याय न्याय्याना छन्दोदैवतसामान्तानामपवाद यथा छन्दसा

---

* इत्यध्यायशोऽप्येवम

तावत जगत्य प्रतिपदो भवन्ति जगतीना लोके त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभा गायत्र्य त्रिष्टुभ प्रतिपदो भवन्ति त्रिष्टुभा लोके जगत्यो जगतीना गायत्र्य इति तथा देवतानामपवाद अन्वध्यायमपवाद निशामयित्वा प्रमाणीकर्त्तव्य गीतेश्च प्रत्यन्वध्यायमपवादनिशामनम अथ यत्क्ष्वितमिव निर्ह्रदितमिव सा वाक् शवक्ष्ठ चिप्र मरिष्यतीति विद्यात्तथाधीतेऽथ यदा क्रन्दितमिव निष्क्रन्दितमिव सा मित्रक्ष्ठ सर्वज्यानिञ्जरास्यतीति विद्यात्तथाधीत इत्येतदादिना चापवादेन अन्वध्यायमपवादनिशामनम ॥ ५ ॥

स्वाराणि हाइकारस्वारपदानुस्वाराणि* ॥ ६ ॥

इह सामान्ता उच्यन्ते वक्ष्यति सर्वेषा तुल्यसन्निपाते जामीति स्वरो येषा निधन तानि स्वाराणि तानि द्विविधानि हाइकार स्वाराणि पदानुस्वाराणि च यथा वामदेव्य हा इकारस्वारम जग्न पदानुस्वारम ॥ ६ ॥

तेभ्योऽन्यान्यैडवाडनिधनेभ्यश्च निधनवन्ति ॥ ७ ॥

तेभ्य स्वारेभ्य ऐड्वाङ्निधनेभ्यश्च यान्यन्यानि सामानि तानि निधनवन्तीत्युच्यते यथा नैधसादीनि ऐडानि रौरवकालेयादीनि ॥ ७ ॥

सर्वेषां तुल्यसन्निपाते जामि वाचोऽन्यत्र† ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

सर्वेषामेव तेषां स्वारादीनां तुल्यसन्निपाते समाननिधनसन्निपाते जामि भवति जाम्यतिरेकनामवालिशस्य वासमानजातीयस्य वोपजन वाङ्निधनयोरन्यत्र जामि भवति वाङ्निधनयोस्तुल्यसन्निपातेन जामि भवति यथानुरूपाग्निष्टोमसाम्नि द्वादशाहे यज्ञायज्ञीयमाभवान्यक्रमेव बृहदग्निष्टोमसाम ॥ ८ ॥

तन्न कुर्यादनादेशे* ॥ ९ ॥

तज्जामि न कुर्यादनादेशे आदेशे यथादेश यथासर्वस्वारे पृष्ठे ॥ ९ ॥

दशरात्रात षाडह्निकान्यष्टमनवमयाश्चैतान्यहीनतन्त्राणि* ॥ १० ॥

कल्पनान्याय इत अथाऽहीनेषु कल्पयितव्येषु दशरात्रात् षाड़ह्निकानि तन्त्राणि अष्टमनवमयोश्चाह्नो अहीनकल्पना प्रत्येतव्या ॥ १० ॥

ज्योतिषश्च गाेश्चैकाह्निके* ॥ ११ ॥

एकाह्निकतन्त्रे ज्योतिस्तन्त्रञ्च गोस्तन्त्र रथन्तरपृष्ठेष्वेकाहेषु कल्पयितव्येषु ज्योतिस्तन्त्र बृहत्पृष्ठेषु गोस्तन्त्रम ॥ ११ ॥

कल्पसप्रायाण्युक्तसामानि 'यत्र समवयन्ति तदाशीस्तन्त्र यथाभिचरणीयेषु* ॥ १२ ॥

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

कल्पसमानप्रायाणि द्रव्याणि यत्र यस्मिन समवयन्ति तदा शौस्तन्त्रमित्युच्यते यथाभिचरणीयेषु क्रतुषु यत्र यत्र समानकल्प प्राय द्रव्य तदाशौस्तन्त्रमित्येव द्रष्टव्य यथा वैश्वजित तन्त्रम उप ह्वव्य तन्त्र महाव्रत तन्त्रम ॥ १२ ॥

भूयिष्ठ तन्त्रलक्षणम्* ॥ १३ ॥

कि पुनस्तन्त्रमित्युच्यते भूयिष्ठ तन्त्रलक्षणमिति यत्र ज्योति ष्टोमे भूयिष्ठ द्रव्य प्रयुज्यत तत ज्योतिस्तन्त्र एव गोस्तन्त्रमेव षाडह्निक न्तन्त्रमित्युच्यते ॥ १३ ॥

उत्तरयो सवनमुखोये गायत्र्याविति शौचिवृक्षि* ॥१४॥

उत्तरयो पवमानयोर्मध्यन्दिनाभवयोये सवनमुखोयगायत्र्यौ ते तन्त्रमिति एव शौचिवृक्षिराचार्य्यो मन्यते ॥ १४ ॥

मध्यन्दिनीयान्त्वाचार्य्याणाम्* ॥ १५ ॥

मध्यन्दिने भवा मध्यन्दिनीया सा मध्यन्दिनीया गायत्री आचा र्य्याणा तन्त्रमभिप्रेतम ॥ १५ ॥

द्विरात्र प्रभृतिष्वहीनेषु प्राक् षडहेभ्य उत्तममुत्तमैका-ह्निकमिति राणायनोपुत्र* ॥ १६ ॥

द्विरात्रप्रभृतयो ये अहीना प्राक् षडहेभ्यस्तेषु सर्वेषु उत्तममुत्त ममह ऐकाह्निकमित्येव राणायणीपुत्र आचार्य्यो मन्यते ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सर्वाण्याहीनिकानीति वैयाघ्रपद्य * ॥ १७ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहीनेष सर्वाण्याहीनिकानीत्येव वैयाघ्रपद्य आचार्यो मन्यते ॥ १७ ॥

अहीनैकाहसमासन्तु लामकायन ॥ १८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहीनेषु अहीनैकाह समास लामकायन आचार्यो मन्यते मिश्रत्वाद्द्व्यस्य ॥ १८ ॥

इति षष्ठस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

अवसान प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानाम † ॥ १ ॥

उक्त कल्पनान्याय साम्प्रत पञ्चविधत्वमुच्यते स्तोत्रगतस्य साम्न प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयस्तत् पाञ्चविध्यमित्युक्त तत्र प्रथमा भक्ति प्रस्ताव स तावदुच्यते अवसान प्रस्तावान्तलक्षणम विभाग्यानाम अवस्यन्ति तस्मिन्नित्यवसान विरामोऽवसान तदव सान प्रस्तावान्तलक्षण प्रस्तूयतेऽनेनेति प्रस्ताव प्रस्तावस्यान्त प्रस्तावान्त तस्य प्रस्तावान्तस्यावसान लक्षण येन लक्ष्यते तल्लक्षणम

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये एतस्मात पूर्व्वत्र कानिचित् सूत्राण्यधिकानि वर्त्तन्ते । तथा अत्रापि विशेषस्तास्ति ।

अविभाग्यानामेष धम विभाग्यानान्तु वक्ष्यति यथा च विभाग्यानि भवन्ति तथा वक्ष्यति अयमर्थ आदित आरभ्य विरामान्त प्रस्ताव इति लक्षणग्रहण न अवसानमेव प्रस्ताव अवसानेन प्रस्तावो लक्ष्यते ॥ १ ॥

चतुरक्षर पूर्वे वारवन्तीये* ॥ २ ॥

पूर्वस्मिन वारवन्तीये चतुरक्षर प्रस्ताव ॥ २ ॥

तथा वाजभृति* ॥ ३ ॥

यथा वारवन्तीये चतुरक्षर प्रस्ताव तथा वाजभृति प्रकार वचन चतुरक्षरतामभिप्रेत्य तत्रापि प्राप्तमवसान तस्मिन प्राप्ते चतुरक्षरमेवादिशति ॥ १३ ॥

कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च* ॥ ४ ॥

एतेषा कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च चतुरक्षर एव प्रस्ताव प्रत्येक एष अनेकधा प्राप्तत्वात् अवसाने नियम ॥ ४ ॥

पद वाजिगप्रभृतीनाम † ॥ ५ ॥

पादिको वा प्रस्ताव आजिगप्रभृतीना त्रयाणा आजिगस्य सुरूपयोश्च ॥ ५ ॥

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

स्तोमान्त आभीशवयो* ॥ ६ ॥

आभीशवयो साम्नो स्तोभान्त प्रस्ताव कर्त्तव्य कस्मिन प्राप्त इदमारभते उच्यते तयोर्हि प्राक् स्तोभाद्विरत तस्मिन्नवसाने प्राप्त आह स्तोमान्त आभीशवयोरिति ॥ ६ ॥

अभ्यस्तेनोत्तरस्य* ॥ ७ ॥

उत्तरस्याभीशवस्य अभ्यस्तेन स्तोभान्तेन प्रस्तावान्तो भवति ॥७॥

वाग्वाम्ने* ॥ ८ ॥

वाम्नेवागन्त प्रस्तावो भवति ॥ ८ ॥

हाउकारम्च्यावने* ॥ ९ ॥

च्यावने हाउकारान्त प्रस्तावो भवति ॥ ९ ॥

षोडशाक्षरो नानदस्य* ॥ १० ॥

नानदस्य षोडशाक्षर प्रस्तावो भवति ॥ १ ॥

तथा गोष्टङ्गसञ्जययोर्यच्च राव्यां दैवोदासम† ॥ ११॥

तथेति षोड़शाक्षर इत्यथ गोष्टङ्गसञ्जययोर्दैवोदासे च राष्टि षान्नि दैवोदासाना राव्यामनेकतामुपलभ्याह यच्च राव्यां दैवोदास मिति ॥ ११ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय ज्ञतम् ।

षट्त्रिंशदक्षरर्षभस्य रैवतस्य* ॥ १२ ॥

ऋषभस्य रैवतस्य षट्त्रिंशदक्षर प्रस्ताव पादाभ्यासेन परि सख्यान करोति ॥ १२ ॥

सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानम* ॥ १३ ॥

प्रस्तावन्याय उक्त साम्प्रतमुद्गीथलक्षण उच्यते सर्वेषा साम्नामो ङ्कारेणोद्गीथस्यादानम आदावोङ्कार कृत्वा तत उद्गीथमाददीत प्रस्तुत वै सामावसीदति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्नोतीति अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत उच्यते, अविभाग्यानामिति प्रकृतम अत सर्वग्रहण क्रियते कथ विभाग्यानाञ्चाविभाग्यानाञ्चेति ननूक्त त्वया प्रस्तुत वै सामावसीदतीति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्नातीति तदेतद्विभाग्येषु चा विभाग्येषु च तुल्यकारण तस्मात सर्वसामसु भविष्यत्येवोङ्कारेणोद्गीथा दानमिति उच्यते, अत्र प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार महाग्निषु ते खल्विमे बहव प्रस्तावा कथमोङ्कार इति प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार इत्येके प्रस्तात ओङ्कारेणाददीत स्तोत्रीयासु स ओङ्कार अप्रस्तावासु स्तोत्रीयासु न प्राप्नोति सोऽयमाचार्य्य सर्वशब्द करोति कथ सति च प्रस्तावेऽसति च सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानमिति नह्योङ्कारस्य प्रस्तावो निमित्तम उद्गीथएवोङ्कारस्य निमित्तमिति तथा निदानकार प्रथम एव प्रस्तावे इत्यपर स्तोत्रीयाया एतान्यङ्गानि भवन्ति सकृ देवतु स्तोत्रीयाया ओङ्कारो भवति उदाहरणमत्र सन्तानिनि ॥१३॥

* द्राह्यायणाऽप्येवम ।

प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जप्य* ॥ १४ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह अस्तु सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोद्गीथादानं किन्तु प्रथमस्याक्षरस्य लोपोऽस्तु एवमतिरेको न भविष्यतीति ॥ १४ ॥

अलोपं शाण्डिल्य* ॥ १५ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य अलोपं मन्यते उद्गीथादावक्षरस्य रसो वा एष साम्ना यदोङ्कारो नैनातिरेकोऽस्तीति ॥ १५ ॥

स्वरादिषु तमेव स्वरमोङ्कारी कुर्यादागन्तमोङ्कारं व्यञ्जनादिषु। ॥ १६ ॥

स्वरादिषूद्गीथेषु तमेवाद्य स्वरमोङ्कारीकुर्य्यात् अनोङ्कारमोङ्कारं करोति ओङ्कारीकरोति यथा रोरवयाधाजग्रयोर्व्यञ्जनादिषु यदागन्तुमोङ्कारं कुर्य्यात यथा महीयवैशानादिषु ॥ १६ ॥

सर्वत्र त्वेवागन्तु दध्यात्* ॥ १७ ॥

सर्वोद्गीथेषु स्वरादिषु व्यञ्जनादिषु च आगन्तुमोङ्कारं विदध्यात् ॥ १७ ॥

अग्रस्तमव्यस्तमविलम्बितमनम्बूकृतमुरसि प्रतिष्ठितमदन्ताघातिनं शब्दमुच्चारयन्नुद्गायेदिति धानञ्जप्य* ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयमेकसूत्रं कृतम्।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम्।

न ग्रस्तमग्रस्तम अव्यस्तमितश्चेतश्चाविवचितम अविलम्बित न विलम्बितमविलम्बित तिस्रो वृत्तय चिप्रमध्यविलम्बिता प्रयोग वृत्या मध्यमया अनम्बूकृत न अम्बूकृत मुखाद्विप्रुष अनिर्गमयन उरसि प्रतिष्ठितम् उरसि कृताधारम उरसि कृतमूल सवायुकोष्ठा दुत्थरन उरसि विसृत कण्ठेऽधिष्ठित आस्ये वर्णो भवति अद न्ताघातिन दन्तैराघातमकुर्वन उद्गायेदित्येव ''नञ्जय आचार्य्यो मन्यते ॥ १८ ॥

प्रत्यक्षपरोक्षक्षिप्रचिरन्यस्तोदात्तक्लिष्टाक्लिष्टानां येन स९ स्वरेत् तत् कुर्यात्* ॥ १९ ॥

प्रत्यक्ष यथर्च परोक्षमयथर्च क्षिप्रमवृद्ध चिर वृद्ध न्यस्तमनु दात्तम उदात्तमुच्चै स्वर क्लिष्ट कर्षणयुक्त क्लिष्टेष्वेवाधिकार इति तद्विलक्षणयुक्त न क्लिष्टमक्लिष्ट एतेषां प्रत्यक्षादीना भावाना येन सस्व रेत् तद्गान कुर्य्यात एतदुक्त भवति उद्गातार सर्वे सनियमगीतय स्युरिति गीतिसङ्कर न कुयु रिति भक्त्यन्तरसहितान्तर न स्यादित्ये तदुक्त भवति ॥ १९ ॥

सर्वन्त लघीयसा † ॥ २० ॥

सर्व्व लेतद्गान विधानेन लघीयसा कुर्य्यात् ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

'अमात्रालोपेन* ॥ २१ ॥

किन्तु लघीयसा विधानेन कुर्य्यात् मात्रालोप नैव कुर्य्यात् ॥२१॥

पदादि प्रतिहारस्थानꣳसर्वत्र † ॥ २२ ॥

उक्तमुद्गीथविधान साम्प्रत प्रतिहारलक्षणमुच्यते पदस्यादि पदादि सपदादि प्रतिहारस्य स्थान सर्वेषु प्रतिहारेषु प्रतिहारा आदि स्यन्ते द्व्यक्षरत्र्यक्षरचतुरक्षरादय तेषा सर्वेषा पदादि स्थानम ॥ २२ ॥

पदाऽनिर्देशे चोत्तमे पदे † ॥ २३ ॥

यत्र तु पद नादिश्यते द्वितीये वा तृतीये वेत्येतदादिना तत्रो त्तमे पदे प्रतिहारस्य स्थान प्रत्येतव्यम ॥ २३ ॥

सख्याविषये चाक्षराधिकार † ॥ २४ ॥

यत्र तु सख्यामात्र निर्द्दिश्यते तेषा द्वे तेषा चत्वारि षड़ित्ये तदादि तस्मिन्समये आर्चिकानामक्षराणामधिकारो द्रष्टव्य विषय समय ॥ २४ ॥

अन्त प्रतिहारꣳस्तोभान प्रतिहर्त्ता ब्रूयात † ॥ २५ ॥

ये स्तोभा प्रतिहारस्यान्तवर्त्तन्ते प्रतिहारमध्ये तान प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् स्तोभान कुर्य्यात् ननु अन्त प्रतिहार स्तोभान प्रतिहर्त्तु-

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

रित्येव सिद्धे किमिद ब्रूयादिति उच्यते येऽप्यन्त प्रतिहार प्रस्तावा स्तोभास्तान प्रतिहर्त्ता ब्रूयादिति ॥ २५ ॥

ऊर्ध्वञ्चार्चिकाव्यवेतान* ॥ २६ ॥

ऊर्द्धञ्च ये प्रतिहारस्य स्तोभा आर्चिकेन अव्यवेता अव्यवहिता तांश्चैव ब्रूयात ॥ २६ ॥

अष्टाक्षरपदोत्तमानां चत्वार्यन्यत्र पङ्क्तिभ्य* ॥ २७ ॥

या अष्टाक्षरपदोत्तमा ऋच तासाञ्चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहार पङ्क्तीनामन्यत्र उक्त पदादि प्रतिहारस्थाण सर्वत्र पदानिर्देशे चोत्तमे पद इति ॥ २७ ॥

तस्मिन्न्याय्यसमाज्ञा* ॥ २८ ॥

तस्मिन्नेव लक्षणे प्रतिहारे न्याय्यसमाज्ञा न मन्याय्य इत्युच्यते वक्ष्यत्यय तत्र तत्र न्याय्यो न्याय्य इति अथ समाज्ञेति किमर्थमुच्यते अचतुरक्षरेऽपि कदाचित् न्याय्यसमाज्ञा भवति यथा राणायनीये मधुश्च्युन्निधने ॥ २८ ॥

पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात् पदात् प्रतीयात्* ॥ २९ ॥

पदान्तमविशेषेणोच्यमान पदान्त इति उपोत्तमात्पदात्

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रतीयात् यत्र पुनर्विशेषेण तत्र यथादेशं भवति उत्तमे तु पदान्त मध्यमयो पदयो शात्त्यसाममेधातिथयो पदान्त इति ॥ २९ ॥

इति षष्ठस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

एष न्यायोऽनादेशे* ॥ १ ॥

एषन्याय प्रतिहारस्य योऽयमुक्त पदादि प्रतिहारस्थानमित्यत आरभ्य एष प्रतिहारे विशेषेण अनादिश्यमाने न्याय यत्र तु विशेषण आदिश्येत तत्र यथादेशं स्यात सैामेधस्यौर्णायवयोर्ऋषभस्य पावमानस्येनिधनस्य मार्गीयवस्येतेषामुपरिष्टात् प्रतिहारस्योद्गाता स्तोभं ब्रूयात् ॥ १ ॥

सामेधस्यौर्णायवयोर्ऋषभस्य पावमानस्य ईनिधनस्य मार्गीयवस्यैतेषमुपरिष्टात प्रतिहारस्योद्गाता स्तोभं ब्रूयात* ॥ २ ॥

एतेषां पञ्चानां साम्नां य प्रतिहारस्योपरिष्टान्न्याय्य प्राप्त स्तोभं प्रतिहर्त्तुं ऊर्द्ध्वं वाचिकाव्यवेतानिति त उद्गाता ब्रूयात ॥ २ ॥

*न्याय्यप्रतिहाराणामिडासत्त्वाराश्चद्दत्तौडस्वरवार्षाहरस्वा-

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

रकौत्सानां गौराङ्गिरसस्य साम्नोऽभ्यासवतश्च क्रौञ्चस्याग्नि-मीयामस्येतेषां पुरस्तात् प्रतिहर्त्ता* ॥ ३ ॥

न्याय्यप्रतिहाराणां सतां इड़ानां सहारस्य आश्वसूक्तस्य ऐड़स्वरस्य वार्षाहरस्यारण्ये गेयस्य स्वारकौत्सस्य गौराङ्गिरसस्य साम्न अभ्यासवतस्य क्रौञ्चस्य अग्निमीयामस्य तेषां यथोद्दिष्टानां न्याय्य प्रतिहाराणां विभागन्यायेष्वप्येतेषु कथञ्चित् भवति ततस्तेषां न्याय्य प्रतिहारतां नियमयति एतेषां पुरस्तात प्रतिहारस्योद्गातु स्तोभ प्राप्त त प्रतिहर्त्ता ब्रूयात आदेशात ॥ ३ ॥

सꣳहितमार्षभꣳशाकल वाजदाव्यं स्वारꣳसैमित्र पद-निधने काण्वरोहितकूलीय यौक्ताश्वसौवर्णानामुत्तरे यौधा-जयन्नौधसमाष्कारनिधन काण्व यौक्तश्रुचन्तिरश्चीननिधन-मायास्यमिन्द्रस्य यशो वैश्वमुत्तरꣳसफ प्रमꣳहिष्ठीय दीर्घं पौष्कलमान्धीगव वृहदाग्नेयꣳश्यावाश्वनैशोके तेषां द्वे* ॥ ४ ॥

एतेषां संहितादीनां यथोद्दिष्टानां चतुर्विंशानां साम्नां द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहार परिभाषित पदादि प्रतिहारस्थान सर्वत्र पदा निर्द्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये चाक्षराधिकार इति एष सामान्यो न्याय अनादेशे इति ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्तात् स्तोभो यौक्ताश्वयो पूर्वस्य* ॥ ५ ॥

य पूर्वं स्तोभ उद्गातुर्न्यायप्राप्त स प्रतिहर्तुर्भवति वचनात् ॥५॥

श्यावाश्वत्रैशोकयो पदान्त* ॥ ६ ॥

श्यावाश्वस्य त्रैशोकस्य च पदान्तो द्यक्षर प्रतिहार उक्त पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात्पदात प्रतीयादिति ॥ ६ ॥

अस्तोभस्तु श्यावाश्वस्य* ॥ ७ ॥

श्यावाश्वस्य लस्तोभ प्रतिहार' य उपरिष्टात स्तोभ प्रतिहारस्य न्यायप्राप्त प्रतिहत्तु स उद्गातुर्भवेदिति वचनात् ॥ ७ ॥

ओङ्कारादिस्तृतीयचतुर्थाभ्यां प्राग्घिङ्काराद्विशोविशी-ये* ॥ ८ ॥

ओङ्कारादि प्रतिहार तृतीयचतुर्थाभ्यामक्षराभ्यां प्राक् हिङ्कारात् उक्तमुत्तमे पद इति ॥ ८ ॥

हिङ्कारादिर्वा पञ्चमषष्ठाभ्याम्* ॥ ९ ॥

हिङ्कारादिर्वा प्रतिहार तस्मिन्नेव पदे पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्याम इति ॥ ९ ॥

इति षष्ठस्य एकादशी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

अथ द्वादशी कण्डिका ।

श्रौक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे* ॥ १ ॥

श्रौक्तञ्च नार्मेधञ्च श्रौक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे कर्त्तव्ये ॥ १ ॥

प्रथमनवमाभ्याᳪ श्रौक्तस्य* ॥ २ ॥

उत्तमे पदे प्रथमेन चाक्षरेण नवमेन च प्रतिहारौ श्रौक्तस्य साम्न ॥ २ ॥

पदान्तश्चतुर्भिः पूर्वो नार्मेधस्य चतुर्भिरेव मध्यमैरुत्तर* ॥ ३ ॥

नार्मेधस्य चतुर्भिरक्षरैः पदान्त पूर्व प्रतिहार चतुर्भिरेव मध्यमैरक्षरैरुत्तमपदस्य उत्तर प्रतिहार ॥ ३ ॥

एकप्रतिहार वोत्तरेण* ॥ ४ ॥

एकप्रतिहार वा नार्मेधं उत्तरेण यथोक्तेन चतुर्भिरेव मध्यमैरुत्तरइत्यनेन ॥ ४ ॥

भासवैरूपयोर्गायत्रीसाम्नो पदान्तो द्वाभ्यां भासे चतुर्भिरुत्तरस्य † ॥ ५ ॥

भासस्य वैरूपस्य च गायत्रीसाम्नो पदान्त प्रतिहारो द्वाभ्या मक्षराभ्यां भासे चतुर्भिरक्षरैर्वैरूपस्य ॥ ५ ॥

तृतीयेन पदेन यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविरे* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वय कृतम् ।

यज्ञायज्ञीयनिधने सैाहविषे तृतीयेन पदेन प्रतिहार कर्त्तव्य ।६।

आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसा दश* ॥ ७ ॥

आयन्तीयञ्च वरुणसाम च द्वैगतञ्च अञ्जस ते आयन्तीयवरुण सामद्वैगताञ्जस तेषा आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसा दशाक्षराणि प्रतिहार ॥ ७ ॥

तेषा पूर्वयो सर्व पद द्वे च पुनरुक्तस्य* ॥ ८ ॥

तेषा चतुर्णा पूर्वयो आयन्तीयवरुणसाम्नो सवमुत्तम पद प्रतिहार द्वे चाद्ये अक्षरे पुनरुक्तस्य पदस्य ॥ ८ ॥

द्वैगते पदान्त* ॥ ९ ॥

द्वैगते दशाक्षर पदान्त प्रतिहार ॥ ९ ॥

उपोत्तमस्य पदस्य पदादिरञ्जस* ॥ १० ॥

अञ्जस उपोत्तमस्य पदस्य पदादिदशाक्षर प्रतिहार ॥ १ ॥

विशोविशीयप्रभृतीनां वा नवानामुत्तमस्य पदस्यादौ द्वे*
॥ ११ ॥

विशोविशीयप्रभृतीना वा नवाना साम्ना उत्तमस्य पदस्यादौ द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहार विशोविशीयस्य शैक्तनार्मेधयोर्भासवैरूपयोर्गीय त्रीसाम्नोर्यज्ञायज्ञीयस्य निधनस्य सैाहविषस्य आयन्तीयवरुणसाम द्वैगताञ्जसामित्येतेषा नवानाम्, अथोत्तमस्येति सिद्धे किमर्थं पुनर्ग्रहणम्, उच्यते उपोत्तमस्य पदस्य पदादिरञ्जस इत्येतत्प्रकृतम् ।११।

* ञाह्यायणोऽप्येवम् ।

ह्वाइकारान्तो विशोविशीये ॥ १२ ॥

विशोविशीये हाइकारान्त प्रतिहार योऽन्यो ह्वाइकारस्योप रिष्टात् स्तोभ प्रतिहर्तुयथान्यायप्राप्त स उद्गातुर्भवति ॥ १२ ॥

आयन्तीयवरुणसाम्नोरभ्यासादि * ॥ १३ ॥

आयन्तीयस्य वरुणसाम्नश्च अभ्यासस्यादौ द्व्यक्षर प्रतिहार ॥१३॥

वामदेव्यं स्वारं शाकमश्व पार्ष्ठौर्हन्निधनकामं सत्रा साहोय काचोवत च्यावन गायत्रीसामैाशन निधनवदैध्मवाह तेषां पञ्चमषष्ठे विकल्पेते न्याय्येन विकल्पेते न्याय्येन ॥ १४ ॥

एतेषा वामदेव्यादीनां नवानां साम्ना प्रत्येकमुत्तमे पदे पञ्चम षष्ठे अक्षरे न्याय्येन प्रतिहारेण सह विकल्पेते न्याय्यो वा भवत्येतेषु सर्वेषु द्व्यक्षरो वा पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्यामिति ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति षष्ठ प्रपाठक समाप्त ।

---

* आह्लायणोऽप्येवम् ।

सप्तम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

गूर्द सौमेध,माधुच्छन्दसमौदलं सौश्रवसमुत्तर वार्त्र तुरमृषभो रैवत कौत्समौष्णिहमातीषादीय क्रौञ्चमोको-निधनं स्वारं सामराज मारुतमौष्णिहमाद्वारं सुज्ञा-नं हारिवर्णं सांवर्त्तमाजागत वरुणसामममर्तो धेनुसौ म्मत तेषां चत्वारि* ॥ १ ॥

उक्तावेकद्विकौ अक्षरस्तु नास्ति अथ चतुरक्षर उच्यते एतेषां गूर्दप्रभृतीना यथानिर्द्दिष्टाना प्रत्येक चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहार उक्त पदादिप्रतिहारस्थान सर्वत्र पदानिर्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये चाक्षराधिकार इति एवमर्थं तावत् सामान्यो न्यायप्राप्त सर्वत्र एव प्राप्ते विशेषमारभते ॥ १ ॥

अभ्यासो गूर्दस्य* ॥ २ ॥

द्वितीयपदे यन्मध्यम चतुरक्षरमभ्यस्यते स प्रतिहार ॥ २ ॥

अभ्यासादिरुत्तरेषां त्रयाणाम्* ॥ ३ ॥

उत्तरेषां त्रयाणा सौमेधमाधुच्छन्दसौदलानां यद्यत्पदमभ्यस्यते तस्य तस्याभ्यासादिश्चतुरक्षर प्रतिहार ॥ ३ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम

उत्तमानि सौश्रवसेऽस्तोभानि* ॥ ४ ॥

सौश्रवसे उत्तरे उत्तमस्य पदस्योत्तमानि चत्वार्यक्षराणि अस्तोभानि प्रतिहारः ॥ ४ ॥

अष्टौ वा वार्त्रतुरे* ॥ ५ ॥

वार्त्रतुरे चत्वारि वा समाम्नान्यायप्राप्तानि अक्षराणि प्रतिहारः अष्टौ वा ॥ ५ ॥

पूर्वयोश्च न्याय्य* ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च वार्त्रतुरस्य साम्न औदलसौश्रवसयोर्न्याय्य प्रतिहारो भवति चशब्दो विभाषानुकर्षणार्थं यो वा पूर्वोक्तोऽभ्यासादिश्चतुरक्षरमिति न्याय्यो वा ॥ ६ ॥

मध्यम वचनमृषभे* ॥ ७ ॥

ऋषभे रैवते तृतीये पदे यदुत्तम चतुरक्षरमभ्यस्यते तस्य मध्यम वचन प्रतिहारः ॥ ७ ॥

मध्यमान्युत्तरेषां पञ्चानाम् ॥ ८ ॥

कौत्समौष्णिहम इन्द्र सुतेषु आतीषादीय क्रौञ्चमौक्षोनिधन स्वार सामराजमित्येतेषां उत्तमेषु पदेषु मध्यम चतुरक्षर प्रतिहारः ॥ ८ ॥

प्राग्वाभ्यासादुत्तमानि कौत्से* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथवा कौत्से पदस्योत्तमानि चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहार स्यात् प्राग्वाभ्यासात ॥ ९ ॥

प्रथमानि वा सामराजस्य सपुरस्तात स्तोभ* ॥ १० ॥

सामराजस्य उत्तमे पदे प्रथमानि चत्वार्य्यक्षराणि प्रतिहार स्यात सपुरस्तात स्तोभेन यथोद्दिष्टो वा ॥ १ ॥

षड वा पञ्चमंप्रभृतीनि मारुते* ॥ ११ ॥

मारुते यथोक्तो वा स्यात अथवा पञ्चमादिष्वारभ्य षडक्षर प्रतिहार स्यात् ॥ ११ ॥

आश्वरथन्तरयो पञ्च* ॥ १२ ॥

आश्वे च रथन्तरे च पञ्चाक्षर प्रतिहार स्यात् पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिहरतीति सिद्धे किं पुनरारभ्यते उच्यते, न्याय्येन बिकल्पो माभूदिति चक्री यद्दत ॥ १२ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवत्युत्तमे तु पदान्त † ॥ १३ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवति स र्व धा अ साद्दति पञ्चाक्षर प्रतिहार स्यात अयन्तु विशेष उत्तमे पदे पदान्त ॥ १३ ॥

तस्यादौ वा द्वे उभयत स्तोभे † ॥ १४ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य आदौ द्वेऽक्षरे उभयत स्तोभे प्रतिहार स्यात् ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्रा ह्यायणोऽप्येव किन्तु वेदविषये विशेषोऽस्ति

तृतीयं वा* ॥ १५ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य तृतीयमक्षरं प्रतिहारं स्यात् ॥ १५॥

उभौ वैकं* ॥ १६ ॥

उभौ वा ह्यक्षरैकाक्षरौ एकं प्रतिहारं स्यात् एकग्रहणं द्विप्रति-हारता माभूदिति ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आकूपारक्रौञ्चे गायत्रीसामनी देवातिथं गौषूक्तं रौरवं द्विहिङ्कारं वामदेव्यमेकारान्तप्रस्तावं वैयश्वमरण्ये गेयं शाकरवर्णं सौभरं बार्हद्गिरराये वाजीये स्वारमैध्म-वाहं गोष्टङ्गं हारायणं कौल्मलबर्हिषे जनित्रमुत्तरं वैतहव्यमिहवद्वामदेव्यं प्रतीचीनेडङ्काशीतं वैष्णवं पूर्वं श्यैतं सञ्जयं तेषां षट्* ॥ १ ॥

चतुरक्षरपञ्चाक्षरौ प्रतिहारावुक्तौ साम्प्रतं षडक्षर उच्यते, आकूपारक्रौञ्चे गायत्रीसामनी सत्यनेकार्थैयाण्यनेकानि सामानि अतः आकूपारक्रौञ्चादीनां विशेषमारभते गायत्रीसामनीत्येतदादि एतेषां सर्वेषां यथोद्दिष्टानां लक्ष्यमाणविशेषाणां षडक्षरं प्रति-हारं स्यात् ॥ १ ॥

शाण्डिल्यायनोऽप्येवम् ।

अस्तोभावुत्तमयोः* ॥ २ ॥

उत्तमयोः साम्नोः श्यैतसञ्ज्ञयोः अस्तोभौ प्रतिहारौ स्याताम् अस्तोभाविति प्राप्तप्रतिषेधः ॥ २ ॥

प्रथमतृतीययोरुभयतः स्तोभौ* ॥ ३ ॥

प्रथमतृतीययोराकूपारदैवातिथयोः साम्नोरुभयतः स्तोभौ प्रतिहारौ स्यातां पुरस्तात् स्तोभाद्यमारम्भः ॥ ३ ॥

प्रागौकारात् प्रथमे* ॥ ४ ॥

प्रथमे आकूपारे उपरिष्टात् स्तोभः प्रागौकारात्प्रतिहर्त्तुः स्यात् ॥ ४ ॥

हिङ्कारात्तृतीये* ॥ ५ ॥

तृतीये दैवातिथे हिंकारात् प्रागुपरिष्टात् स्तोभः प्रतिहर्त्तुः स्यात् ॥ ५ ॥

अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये शाक्करवर्णस्य* ॥ ६ ॥

अरण्ये गेयस्य शाक्करवर्णस्य उत्तमायाः स्तोत्रीयायाः षडक्षरः प्रतिहारः स्यात् पूर्वे तु स्तोत्रीये अप्रतिहारे स्याताम् ॥ ६ ॥

दूहकारान्तर्{/}ऐध्मवाहे स्तोभः* ॥ ७ ॥

दूहकारान्तरैध्मवाहे प्रतिहारस्योपरिष्टात् स्तोभः स्यात् ॥ ७ ॥

* आर्षाध्यायपाठोऽप्येवम् ।

सर्वो वा* ॥ ८ ॥

सर्वो वा स्तोभ स्यात् ॥ ८ ॥

प्रागोवायास्त्रिषूत्तरेषु* ॥ ९ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्मलबर्हिषेषु प्रतिहारस्योपरिष्टात् स्तोभ प्रागोवाया स्यात् तदेव प्रतिहर्तु स्यात् ॥ ९ ॥

पौरुमद्गे च* ॥ १० ॥

पौरमद्गे च प्रतिहारस्योपरिष्टात स्तोभ प्रागोवाया प्रतिहर्तु स्यात् ॥ १० ॥

ओकाराज्जनित्रे* ॥ ११ ॥

उत्तरे जनित्र प्रतिहारस्योपरिष्टात् प्रागोकारात् प्रतिहर्तु ॥११

सह वैावया पौरुमद्गे* ॥ १२ ॥

सह वान्तु वया पौरुमद्गे स्यात् स्तोभ प्रतिहर्तु ॥ १२ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्मलबर्हिषवैतहव्यानां वा पदान्त* ॥ १३ ॥

एतेषा गौष्टङ्गादीनां चतुर्णां षड्क्षरो वा यथाप्राप्त प्रतिहार अथवा पदान्त उक्त पदान्तमविशेषेणोत्तमात्पदात् प्रतीयादिति ॥१३॥

द्वाभ्यां पूर्वयोश्चतुर्भिरुत्तरयो* ॥ १४ ॥

स पुन पदान्तो द्वाभ्या द्वाभ्यामक्षराभ्या पूर्वयोर्गौष्टङ्गहारायणयो स्यात् चतुर्भिरक्षरैरुत्तरयो कौल्मलबर्हिषवैतहव्ययो ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्तात् स्तोभ कौल्मलबर्हिषस्य* ॥ १५ ॥

कौल्मलबर्हिषस्य पदान्त सह पुरस्तात् स्तोभेन स्यात् ॥ १५ ॥

इति सप्तमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

सप्त वारवन्तीये पूर्वस्मिन् † ॥ १ ॥

उक्त षडक्षर प्रतिहार साम्प्रत सप्ताक्षर उच्यते पूर्वस्मिन्वारवन्तीये सप्ताक्षरो हि प्रतिहार ॥ १ ॥

तेषा त्रीणि पदान्ते † ॥ २ ॥

तेषा सप्ताक्षराणा त्रीणि पदान्ते स्यु अर्थादापन्नश्चलाय्युत्तम पदादाविति ॥ २ ॥

काण्वश्रवसन्तैत पञ्चतौरश्रवसमुत्तरं अध्यर्द्धमञ्छा-पुत्रं शाकरन्तेषामष्टौ* ॥ ३ ॥

अष्टाक्षर प्रतिहार उच्यते एतेषा काण्वश्रवसादीना यथोद्दिष्टाना अष्टावक्षराणि प्रतिहार उक्त प्रतिहारस्थानम द्रष्टव्य विशिष्टम् ॥३॥

पञ्चतौरश्रवसयोरर्धानि पदान्ते* ॥ ४ ॥

पञ्च तौरश्रवश्च पञ्चतौरश्रवसे तयो पञ्चतौरश्रवसयोरर्द्धा न्यक्षराणि पदान्त स्यु अर्थादापन्नं अर्द्धानि पदादाविति ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

स्तुभ्यस्य च ककुप्सु* ॥ ५ ॥

स्तुभ्यस्य च ककुप्सु गीयमानस्य अर्द्धान्यक्षराणि पदान्ते स्युः अर्द्धानि पदादावित्यर्थादापन्नं यथा विष्टरपङ्क्तौ ॥ ५ ॥

तस्य गायत्रीषु चत्वारि ॥ ६ ॥

तस्य स्तुभ्यस्य गायत्रीषु गीयमानस्य चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारो यथा नवमेऽहनि तस्येति निर्द्देशः पञ्चतीरश्रवसयोरप्यधिकारः तेन तस्येति क्रियते कथं स्तुभ्यस्यैवेति ॥ ६ ॥

षोडशबृहतीषु* ॥ ७ ॥

बृहतीषु गीयमानस्य स्तुभ्यस्य षोडशाक्षराणि प्रतिहारविषयः सन्धिरेव तृतीयः पादः उत्तमे च चतुरक्षरः प्रतिहारिकमेव गीतं प्रतिहार इति वक्ष्यति ॥ ७ ॥

नदम्बश्रोदतीनामिति दश* ॥ ८ ॥

नदम्बश्रोदतीनामित्येतस्यामृचि गीयमानस्य स्तुभ्यस्य दशाक्षराणि प्रतिहारः प्रयोजनमुक्तं पूर्वस्मिन्नेव सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्यमस्य पदस्याभ्यासः शाक्करे* ॥ ९ ॥

शाक्करे मध्यमस्य पदस्य योऽष्टाक्षरोऽभ्यासः स प्रतिहारः ॥ ९ ॥

न्याय्यो वा ॥ १० ॥

न्याय्यो वा स्यात् शाक्करे प्रतिहारः ॥ १० ॥

वायोरभिक्रन्दस्वारङ्कावमौरुक्षयमौशनश्यावाश्वे त्रैष्टु-

---

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

भऽश्रौष्ट जागतऽ सोमसाम कार्त्तयशऽ स्वर पयोनिधन-मृषभ शाक्करो यण्वापत्ये तेषामुपोत्तम पदम* ॥ ११ ॥

एतेषा वायोरभिक्रन्दादीना यथे द्दिष्टाना उपोत्तममुपोत्तम पद प्रतिहार स्यात् ॥ ११ ॥

पुरस्तात स्तोभा उत्तमानां त्रयाणाम* ॥ १२ ॥

ऋषभस्य शाक्करस्य याण्वापत्ययोश्च सह पुरस्तात् स्तोभैरु पोत्तमानि पदानि प्रतिहारा स्यु ॥ १२ ॥

अप्रतिहारा प्रथमा स्तोत्रीया यण्वापत्ययो ॥ १३ ॥

यण्वापत्ययोर्ऽसाम्नो प्रथमा स्तोत्रीया अप्रतिहारा स्यात ॥१३॥

पञ्चानां वादित उत्तमे पद चत्वारि ॥ १४ ॥

पञ्चाना साम्ना यान्यादावादिष्टानि वायोरभिक्रन्द स्वार काव मौक्षयमौशनव्यावाश्वे त्रैष्टुभे इति एतेषा उपोत्तम पद वा प्रति हार स्यात् उत्तमे पदे चत्वार्यक्षराणि प्रतिहार उत्तमग्रहण किमथ मिति चेत् उच्यते तेषामुपोत्तम पदमित्यधिकृतम ॥ १४ ॥

वैखानस पौरुहन्मनमुदऽशीयमाकारणिधनन्त्वाष्ट्रीसाम तेषामुत्तम पद प्रागभ्यासात्* ॥ १५ ॥

एतेषा वैखानसादीना चतुर्णामुत्तम पद प्रतिहार स्यात् प्रागभ्यासात् ॥ १५ ॥

अभ्यासे वा चत्वार्युत्तरयो* ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अभ्यासे वा उत्तरयो साम्नो उद्गीथाकारणिधनयोश्चत्वारि चत्वार्य्यँक्षराणि प्रतिहार स्यात ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका

श्रात्त्यसाम मैधातिथ वारवन्तीयमुत्तरमाभीशवे सिमानां निषेधस्त्रिणिधने त्वाष्टीसामायास्येदार्ढच्युतमाथर्वण रैवत्य ऐटतमग्नेस्त्रिणिधनमुत्सेधनिषेधावैडꣳसाकमश्वन्दैर्घश्रवसन्दासस्यत्य ग्रामे गेयश्येनस्तानि द्विप्रतिहाराणि* ॥ १ ॥

श्रात्त्यसामानीनि यथोद्दिष्टानि एतानि सर्वाणि द्विप्रतिहाराणि तेषा प्रतिहाराणा स्थानमक्षरपरिमाणञ्चोच्यते ॥ १ ॥

मध्यमयो पदयो श्रात्त्यसाममैधातिथयो पदान्तो द्वाभ्याञ्चतुर्भिर्वा † ॥ २ ॥

श्रात्त्यसाममैधातिथयोर्द्वितीयतृतीययो पदयो प्रत्येकं द्व्यक्षरौ पदान्तौ प्रतिहारौ चतुरक्षरौ वा ॥ २ ॥

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ वारवन्तीये ‡ ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय क्रतम्।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ प्रतिहारौ वारवन्तीये इकारो यस्तोभस्तस्य आदावन्ते च सोऽयमिकाराद्यन्तः स्तोभः ॥ ३ ॥

सप्तभिर्वैकप्रतिहारः प्रागिडाहायाः* ॥ ४ ॥

वारवन्तीये सप्तभिरक्षरैरुत्तमपदादिस्थैरेकप्रतिहारः वा स्यात् उपरिष्टात् इडाहायाः स्तोभस्य प्रतिहर्त्तुः स्यात् ॥ ४ ॥

उकारादिर्वैकेन पदान्ते* ॥ ५ ॥

उकारादिर्वा एकेनाक्षरेण पदान्ते प्रतिहारः स्यात् ॥ ५ ॥

न्याय्यो वा* ॥ ६ ॥

न्याय्यो वा स्यात् प्रतिहारो वारवन्तीयस्य न्याय्यस्य उक्त लक्षणः ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च* ॥ ७ ॥

पूर्वयोश्च श्रात्यसाममेधातिथयोर्न्याय्यो वा स्यात् प्रतिहारः द्विप्रतिहारो वा पूर्वोक्तः ॥ ७ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु सप्तानां स्थाने चत्वारि द्वे चतुर्णाम्† ॥ ८ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु गीयमानस्य द्विप्रतिहारताभावात् सिद्धौ इकाराद्यन्तौ स्तोभाविति अथ पुनर्विकल्पयेत् ततः सप्तानामक्षराणां स्थाने चतुरक्षरः प्रतिहारः स्यात् चतुरक्षरस्य न्याय्यस्य स्थाने द्यक्षरः स्यात् उकारादिर्वैकेन पदान्ते इति सिद्धम् ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

द्वे एकमित्येकपदायाम्* ॥ ९ ॥

एकपदाया गीयमानस्य सप्ताक्षरस्य स्थाने द्वे अक्षरे स्यातां चतुरक्षरस्यैकम अन्यत्सिद्धम ॥ ९ ॥

उत्तरयो पदयोरुत्तरेषाम* ॥ १० ॥

वारवन्तीयादुत्तरेषा साम्नाम उत्तरयो पदयो प्रत्येक प्रतिहारौ स्याताम ॥ १

द्वे द्वे तु षण्णामाभीषवप्रभृतीनाम* ॥ ११ ॥

द्वे द्वे तु अक्षरे उत्तरयो पदयो स्याताम् आभीशवप्रभृतीना षणा साम्ना आभीशवयो सिमाना निषेधस्य त्रिणिधनयोस्त्वाष्ट्री सामायास्वयोर्दाढच्युतस्येति ॥ ११ ॥

चत्वारि वा सिमानां निषेधस्य । ॥ १२ ॥

चत्वार्यक्षराणि वा सिमाना निषेधस्य उत्तरयो पदयो स्यु द्वे वा द्वे इति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च † ॥ १३ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च उत्तरयो पदयोश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि स्यु यद्वा प्रकृतम् ॥ १३ ॥

सपुरस्तात स्तोभावाथर्वणस्य* ॥ १४ ॥

आथर्वणस्य सह पुरस्तात् स्तोभाभ्या प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १४॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

तत्प्रभृतीना चत्वारि* ॥ १५ ॥

आथर्वणप्रभृतीनाम् उत्तरयो पदयो प्रत्येक चत्वारि चत्वार्यक्षराणि स्यु ॥ १५ ॥

अष्टौ वा दाशस्पत्ये* ॥ १६ ॥

दाशस्पत्ये चत्वारि वा अक्षराणि उत्तरयो पदयो स्यु अथवा अष्टावष्टौ ॥ १६ ॥

पूर्वेवोत्तरेणैकप्रतिहारे* ॥ १७ ॥

पूर्वे वा सामनी दाशस्पत्यात ऐड्साकमश्वदैघश्रवसे उत्तरेण प्रतिहारेण एकप्रतिहारे स्याता वाशब्दो विकल्पार्थ ॥ १७ ॥

तृतीयपञ्चमाभ्यां पदाभ्याᳫ श्येने ॥ १८ ॥

ग्रामे गेयश्येने तृतीयपञ्चमाभ्या पदाभ्या प्रतिहारौ स्याताम् ॥१८॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे पदयोर्द्वे* ॥ १९ ॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १९ ॥

इति सप्तमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

-

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृथक्स्तोत्रीयासु प्रतिहारा सन्तनिन* ॥ १ ॥

उक्तप्रतिहारा प्रथमा स्तोत्रीया यज्ञापत्यययोरिति तथा अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये शाक्करवर्णस्येति सोऽय प्रतिहारन्याय सन्त

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

निनि यत्नापत्यशाक्करवर्णेषु अतो नियमार्थमारभ्यते पृथक्स्तोत्रीयासु प्रतिहारा सन्तनिन इति उक्त निधनभूता प्रतिहारवत्यो ऽप्रस्ताव्या इति तत्प्रतिहारा उच्यन्ते सन्तनिन पृथक्सर्वासु स्तोत्रीयास्वित्यथ अक्षरपरिमाण वक्ष्यति तन्नानास्तोत्रीयासु प्रतिहारा सन्तनिन ॥ १ ॥

त्रयस्त्रयऊध सु महानाम्नीनाम* ॥ २ ।

महानाम्नीना ऊधस्सु पदेषु सर्वेषु प्रतिस्तोत्रीय त्रय त्रय प्रतिहारा स्यु ऊधासि वक्ष्यन्ते ॥ २ ॥

तथा स्वराश्च नित्यवत्सातीषड्डयो * ॥ ३ ॥

तथा स्वराश्च प्रतिहारा यत्स्वरमूध तथा स्वरानित्यवत्साती षड्डयो प्रतिहारा स्यु ॥ ३ ॥

द्व द्व सर्वेषाम* ॥ ४ ॥

सर्वेषामेवैतेषा साम्ना द्व्यक्षरा प्रतिहारा स्यु सर्वेषामिति सन्तनिप्रभृतीनाम ॥ ४ ॥

षड् वा शाक्करोत्तमेषु महानाम्नीनाम् † ॥ ५ ॥

षडक्षरो वा प्रतिहारो भवत्येतेषा सर्वे सन्तनिवर्जन वा भवति नासौ पूर्वेण विकल्प्यते स एव भवति न वा शाक्करोत्तमेषु महा नाम्नीनां सोऽयमुत्तमे पदे न्यायप्राप्तो महानाम्नीषु भवेत् शाक्क राणामुत्तमेषु पदेषु भवति शाक्कराणि वक्ष्यन्ते ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा तत्र विशेषश्च कृत ।

षष्ठमध्यासेषु* ॥ ६ ॥

महानाम्नीषु अध्यासेषु पदेषु षष्ठं षष्ठमक्षरं प्रतिहारो भवति अध्यासान्यपि वक्ष्यन्ते ॥ ६ ॥

मध्यमं वचनं स्तोभिकं पुरीषेषु† ॥ ७ ॥

पुरीषपदेषु स्तोभिकानां वचनानां यन्मध्यमं वचनं स प्रतिहारः स्यात् ॥ ७ ॥

अप्रतिहाराण्येकेऽध्यासपुरीषाणि† ॥ ८ ॥

एके आचार्य्या अध्यासपदानि पुरीषपदानि च अप्रतिहाराणि मन्यन्ते एतेषु प्रतिहारा न कर्त्तव्या इति ॥ ८ ॥

तासां प्रथमद्वितीये पदे द्विपदास्त्रीणि शाक्कराणि धातुर्वत्सऊधस्तच्छाक्करं पुरुषस्त्रीणि शाक्कराण्यध्यास्येति पदानि‡ ॥ ९ ॥

तासां महानाम्नीनां प्रतिस्तोत्रीयं पदानां सूत्रे सव्यवहारार्थं संज्ञा प्रतिपद्यते ये तावत् प्रथमद्वितीये पदे प्रतिस्तोत्रीयान्ते द्विपदाः ततोऽनन्तरं त्रीणि शाक्कराणि द्विपदानन्तराणि यानि त्रीणि तानि शाक्कराण्युच्यन्ते तेषामपि शाक्कराणामेवानन्तराणि पदानि यानि त्रीणि पदानि तेषां संज्ञा धातुर्वत्स ऊधः प्रथमं धातुः द्वितीयं वत्सं तृतीयम ऊधः तच्छाक्करं पुरुषं तस्योत्तरं यत्पदन्तत पुरुषं तस्यापि

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन षटसङ्ख्यकानि सूतानि कृतानि ।

यान्यन्तराणि त्रीणि तेषां संज्ञा प्राकराणीति तेषाम उत्तर यत्पद तस्य संज्ञा अध्यास्येति एवमुत्तरयोरपि स्तोत्रीययोरेत। संज्ञा वेदितव्या ॥ ९ ॥

उत्तमा तु द्व्यध्यासा ॥ १० ॥

उत्तमा तु स्तोत्रीया द्व्यध्यासा द्वे अध्यासपदे द्व्यध्यासा इति सेय द्व्यध्यासा तुशब्दो विशेषणार्थ एव सा चतुर्दशपदा ॥ १ ॥

द्विपदास्तु प्रस्ताव प्राकरप्रथमेष्वध्यासपुरीषेषु च* ॥ ११ ॥

स्तोत्रीयाया द्विपदाया प्रस्ताव प्राकराणाञ्च प्रथमे पदे अध्यास्यपदेषु च प्रतिस्तोत्रीय पुरीषपदेषु च पक्षेणोक्त प्रस्तावलक्षणम ॥ ११ ॥

भासेनोक्त पदान्तो यज्ञायज्ञीयेदेवस्थाने वैरूपेण* ॥ १२ ॥

यज्ञायज्ञीये देवस्थाने वैरूपेण यज्ञायज्ञीये भासेन पदान्तो व्याख्यात प्रतिहारो द्व्यक्षर देवस्थाने वैरूपेण प्रतिहारो व्याख्यातश्चतुरक्षर द्वाभ्या भासे चतुर्भिरुत्तरस्येति ॥ १२ ॥

अरण्ये गेय श्येन पार्थुरश्ममच्छिद्ररयिष्ठे तेषामुत्तरेषु पदेषु द्वे द्वे पूर्वयोश्चत्वारि चत्वार्युत्तरयो † ॥ १३ ॥

अरण्ये गेयस्य श्येनस्य पार्थुरश्मस्याच्छिद्ररयिष्ठयो एतेषा चतु

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्।

र्णाम उत्तरेषु सर्वेषु प्रतिहारा द्वे द्वे अक्षरे पादे पादे अक्षरे अरण्य गेयग्येनपार्थुरश्मयो चत्वारि चत्वार्यक्षराणि उत्तरयो रच्छिद्ररयिष्ठयो ॥ १३ ॥

उभयत स्तोभा पार्थुरश्मस्य* ॥ १४ ॥

ये उत्तरा प्रतिहारा पार्थुरश्मस्योक्तास्ते सर्वे उभयत स्तोभा स्युः ॥ १४ ॥

देवतापद देवतापदमिति वैरूपे निधनानि* ॥ १५ ॥

वैरूपे साम्नि देवतापद देवतापदमित्येव निधनानि कर्त्तव्यानि विधिक्रमाद्यमारभ्य पददेवतानामन्य पाठक्रम अन्यो विधिक्रम अतो विकल्पयत्याचार्य्य तस्य प्रयोजन निदानकारणोक्त पददेवते व्यत्यग्देवमादिभिर्वाक्यै ॥ १५ ॥

प्राक त्रिष्टुमत्या स्तोभे प्रतिहार* ॥ १६ ॥

त्रिष्टुमती या देवता तस्याः प्राग्ये स्तोभा तैं प्रतिहार स्याद्वैरूपे ॥ १६ ॥

ऐकादशमंडेदैवोदासे* ॥ १७ ॥

ऐड्दैवोदासे पदस्य एकादशमक्षर सप्रतिहार स्यात् उक्तम् उत्तमे पदे प्रतिहारस्थानमिति ॥ १७ ॥

सप्तमाष्टमाभ्यामभ्यसेत् त्रैककुभस्य* ॥ १८ ॥

* ब्राह्मणयशोऽप्येवम् ।

चैककुभस्य यत्पदमभ्यस्यते तस्याभ्यासस्य सप्तमाष्टमाभ्यामक्ष राभ्या प्रतिहार स्यात् ॥ १८ ॥

नवमदशमाभ्यां वैश्वमनसस्य* ॥ १९ ॥

ये नवमदशमे अक्षरे ताभ्या प्रतिहार स्यात ॥ १९ ॥

तथा वृष्णस्त्रिरुक्ताभ्यान्तु तस्य † ॥ २० ॥

यथा नवमदशमाभ्या वैश्वमनसस्य प्रतिहार उक्त तथा वृष्णो नवमदशमाभ्या अक्षराभ्या प्रतिहार स्यात् अयन्तु विशेष अस्य त्रिरुक्ताभ्याम ॥ २ ॥

सदृशगीतिषु सर्वेषु पदेषु पृथक्पदानि भजेरन् प्रत्यन्तादनादेशे शेषमज्ञाता तानि विभाग्यानि ‡ ॥ २१ ॥

उक्तम अवसान प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानामिति तत्किं लक्षणानि पुनर्विभाग्यानीति उच्यते चतुष्टयानि सामानि भवन्ति विषमविभक्तीनि पदविभाग्यानि स्तोभविभाग्यानि पदस्तोभविभाग्यानि चेति तत्र विषमभक्तीनि तावदुक्तानि चतुरक्षर पूर्व्वं पार वन्तीये इत्येवमादीनि पदविभाग्यानि प्रवह्लागवो जागतवासिष्ठ वैश्वज्योतिषाणीति स्तोभविभाग्यानि वात्सप्रादीनि पदस्तोभविभा

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा तत्र विशेषश्च कृत ।

‡ द्राह्यायणेऽप्येव तथा तत्र एतस्मादूर्द्ध्व कानिचित् सूत्राण्यधिकानि वर्त्तन्ते ।

ग्यानि प्रतोदगोष्ठादीनि एतानि विभाग्यानि साम्प्रतमेतेषां विभाग उच्यते येषां पदानां सदृशा गीतय तेषां सर्वेषु पदेषु पृथक् पृथक् पदानि भजेरन् अन्ते चादयो ब्रूयुरिति वा वदन्त आदेशादन्यच्च शेषमुद्गाता ब्रूयात् एतान्येवलक्षणानि विभाग्यान्युच्यन्ते सदृशा लक्षण द्वितीयाथ द्वितीयेऽपि साम्नि पृथक्पदानि भजेरन् यथा स्वारक्रौञ्चे ग्रो अयासीति द्वितीये ॥ २१ ॥

आद्यन्तसुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेद्योय पद ब्रूयात्* ॥ २२ ॥

आद्यन्तसुब्धानि यानि सामानि तेषु पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी यो य कर्त्ता पद ब्रूयात् सपदाय पदाय स्तोभेदित्या रभ्यते आम्नायसिद्धे तु सहारे किमर्थमारभ्यते उच्यते नैव पदानु सहार आरभ्यते कि तर्हि यो य सामाङ्ग पद ब्रूयादित्येतत्परमे तत् ॥ २२ ॥

तथानुपद सुब्धेषु* ॥ २३ ॥

आद्यन्तसुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेदित्युक्त तथानुपद सुब्धेषु को विधिरुच्यते तथानुपद सुब्धेषु तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थ पदाय पदाय स्तोभेद्यो य पद ब्रूयादिति ॥ २३ ॥

इति सप्तमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्

अथ षष्ठी कण्डिका ।

ऊर्द्धन्तु प्रथमात्पदात् सङ्कृतिनि* ॥ १ ॥

वक्ष्यति निधनानि पदान्युपायसदृशा स्तोभान्ता येषा तानि स्तोभविभाग्यानि इदञ्च सङ्कृति ऊर्द्ध प्रथमात्पदात स्तोभविभाग्य कथञ्चैतद्गम्यते यथासङ्कृतिनि स्तोभा न सङ्गत्तय इति उच्यते दर्श नात् ऊर्द्ध प्रथमात्पदात स्तोभानुसंहारस्य कायमानद्वितीये पुरुला पञ्चमे दर्शनात् सङ्कृतिन प्रथमात्पदादूर्द्ध पदाय पदाय स्तोभेत ॥१॥

प्राक्चतुर्थात्पदात् स्तोभे प्रतिहार* ॥ २ ॥

द्वितीयपादेऽस्तोर्द्व ये स्तोभास्तृतीयार्थी ते प्रतिहर्त्तु प्राप्ता एव तषु प्राप्तेष्वाह प्राक्चतुर्थात्पदात स्तोभे प्रतिहार इति ये चतुर्थस्य पदस्य प्राक स्तोभास्तै प्रतिहरेत् ॥ २ ॥

निधनानि पदान्युपायसदृशा स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानि* ॥ ३ ॥

येषा साम्ना निधनभूतानि पदानि उपायसदृशा स्तोभान्ता तानि सामानि स्तोभविभाग्यानि तेषा स्तोभा विभक्तव्या यथा प्रतोदभद्रगोष्ठसोमित्र्यादीनि ॥ ३ ॥

तत्र तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत्* ॥ ४ ॥

तत्र तेषु स्तोभविभाग्येषु तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत् एवशब्दोऽवधारणार्थ उक्त ग्रन्थान्तरे तत्र पद विभजन् उपोत्तमम

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

मद प्रतिहर्त्तु मन्याय आमन्त्रपदाभ्य इति तन्निवृत्त्यर्थमाचार्य्योऽव धारयति तृतीयायैवेति ॥ ४ ॥

उपायवन्त स्तोभा एकवृषस्य ॥ ५ ॥

एकवृषस्य साम्न उपायवन्त स्तोभा भवन्ति उपाया येषु विद्यन्ते तइमे उपायवन्त अथ किमयमारभ्यते उच्यते ये त्वनुपाया स्तोभा पठितास्तेषा विधीयन्ते ॥ ५ ॥

देवतासु चर्षभस्य शाकरस्य* ॥ ६ ॥

ऋषभस्य शाकरस्य देवतासु उपायवन्त स्तोभा भवन्ति उभ योर्हि एकवृषे ऋषभे शाकरे च न देवतासु स्तोभा आम्नाता ते वचनेन विधीयन्ते ॥ ६ ॥

तासां नानास्तोभेत्पदेभ्य * ॥ ७ ॥

तासां देवताना नाना पृथक् स्तोभेत पदेभ्य स्तोभान कुर्य्यात् पृथग्देवताभ्य तासामिति किम उच्यते उभयोरेकवृषभयोरेष विधि एकवृषभस्य पादेषु च देवतासु चोपायवन्तो भवन्ति ऋषभस्य पादेष्वनुपाया देवतासूपायवन्त ॥ ७ ॥

गायत्रीसामसु विभाग्येषूत्तम व्यावर्ग॰ शिष्ट्वा प्रतिहरेदिति धानञ्जय्य॰ ॥ ८ ॥

यानि गायत्रीसामानि विभाग्यानि तेषूत्तम व्यावर्ग शिष्ट्वा उपा

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

यार्थन्तत प्रतिहरेदित्येव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते व्यावर्म पर्व्व यथागोराङ्गीरसस्य साम्न ॥ ८ ॥

सर्वेणैव पदेनेति शाण्डिल्यायन* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह सर्वेणैव पदेन प्रतिहरेदिति कि विकल्प नेत्युच्यते विनिवेशो येषु पदस्योपरिष्टादौपायिक एव नास्ति तेषूत्तम व्यावग शिष्ट्वा गौराङ्गीरसस्यसाम्न इत्युक्त येषु तु उत्यादिकस्य प्रतिहारस्योपरिष्टात् औपायिक एव शिष्यते तेषु सर्वेण पदेन प्रतिहरेदिति यथा शन्नोदेव्या द्वितीयसाम्न ॥ ९ ॥

त्रिरुक्तांस्तोभान् द्रुक्रियेषु चतुर्ब्रूयुरन्यत्र निधनेभ्य* ॥ १० ॥

द्रुक्रियेषु सामसु भ्राजादिषु ये त्रिरुक्ता स्तोभा आम्नातास्ता श्चब्रूर्युयु यत्र निधनभूता स्तोभास्तास्त्रिब्रूयु ॥ १ ॥

महादिवाकीर्त्यस्य प्रास्ताविके देवते विपरिहरेत्* ॥११

महादिवाकीर्त्य दशानुगान महादिवाकीर्त्यस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी तस्य महादिवाकीर्त्यस्य प्रास्ताविकेऽनुगाने ये देवते ते विपरि हरेत् वक्ष्यति प्रथमायेवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने चेति तस्मिन प्रास्ताविकेऽनुगाने देवता विपरिहार कुर्य्यात् विपरिहार अन्योन्यस्थानापत्ति ॥ ११ ॥

तस्यात्मा स्तोभविभाग्य* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्य महादिवाकीर्त्यस्यात्मा स्तोभविभाग्य स्यात् आत्मेत्यनु गानस्य सञ्ज्ञा तस्य यदात्मसञ्ज्ञक अनुगान तत स्तोभविभाग्य स्यात् ॥ १२ ॥

प्रथमायैवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने च* ॥ १३ ॥

यत्प्रथममनुगान तदर्थ प्रथममेव प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मा र्थञ्च ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानान्युद्गातेव ब्रूयात* ॥ १४ ॥

प्रथमानुगानादात्मनश्च यान्यनुगानानि तानि सर्वाण्युद्गातेव ब्रूयात एवशब्दोऽवधारणार्थ उद्गातैव ब्रूयान्नेतरौ ॥ १४ ॥

तषां निधनेष्वेनमनूपेयाताम्* ॥ १५ ॥

तेषामेवानुगानाना निधनेष्वेनमुद्गातार अनु निधनान्युपेयाता तेषामिति निर्देश क्रियते सर्वेषा दशानाम ॥ १५ ॥

उत्तमानि वा त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्येतरै सहात्म-पदेभ्य स्तोभधर्मेणानुसंहरेयु * ॥ १६ ॥

उत्तमानि वा अष्टमनवमदशमानि त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्य इतरैरनुगानै सह आत्मपदेभ्य स्तोभधर्मेणानुसंहरेयु प्रतिपाद यानि प्रागात्मनस्तानि प्रांक्पदात कुर्यु यान्युपरिष्टादात्मनस्त्रीणि तान्युपरिष्टात् पादस्य एषोऽनुसंहारप्रकार ॥ १६ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम्

यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत् स्तोत्रादौ यान्यूर्द्ध्वन्तानि सकृत् स्तोत्रान्ते* ॥ १७॥

अथवा यान्यात्मन पुरस्तात अनुगानानि तानि स्तोत्रादौ सकृत्कृत्वा स्तोत्र समाप्य यान्युपरिष्टादात्मनस्त्रीणि तानि सकृत् स्तोत्रान्ते कुर्य्यात ॥ १७ ॥

पयायादिपर्यायान्तयोर्वा* ॥ १८ ॥

अथवा अय विशेष पर्य्यायस्य पर्य्यायस्यादौ अन्ते च स्यात् यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत्पर्य्यायादो यान्यूर्द्ध तानि सकृत्पर्य्यायान्ते ॥ १८ ॥

भासनिधने दशमस्य पदस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् † ॥१९॥

भासनिधने यद्दशम पदन्तस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् नेतरौ ॥१९॥

सर्वाणि राजने त्रिरुक्तानि पञ्चकृत्वो ब्रूयु † ॥ २० ॥

राजने साम्नि यावन्ति त्रिरुक्तान्याम्नातानि सर्वाणि तानि पञ्च कृत्वो ब्रूयु अथ सर्वग्रहण किमर्थम उच्यते उक्त त्रिरुक्तान स्तोभाङ्कु क्रियेषु चतुर्ब्रूयुरिति प्रकृत तावत् अत. सर्वग्रहण करोति कथ राजने स्तोभास्य पदानि चेति ॥ २ ॥

तस्यानुपदᳬस्तोभा पदेन प्रस्त.व ‡ ॥ २१॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

तस्य राजनस्यानुपद स्तोभा कर्त्तव्या तस्य हि आदावेव केवल स्तोभा पठिता नोपरिष्टात सोऽयमाचार्य्य अनुपद स्तोभान कल्पयति अनुपदश्चास्य स्तोभा भवन्ति पदेन च प्रस्ताव देवताभ्य आरभ्योद्गीथ ॥ २१ ॥

तृतीयेन पदेन पुरस्तात स्तोभेन प्रतिहार* ॥ २२ ॥

स्यादिति वाक्यशेष ॥ २२ ॥

विभाग्य वा* ॥ २३ ॥

विभाग्य वा स्यात य सत्रेषा विभाग्याना धर्म तेन वा स्यात् ॥ २३ ॥

तत्र देवताभ्यो यद्यदनन्तर पूर्व पदन्तेन सहैना ब्रूयु ॥ २४* ॥

तत्र तस्मिन राजने विभाग्ये देवताभ्यो यद्यदनन्तर पूर्व पदन्तेन पदेन सह एना देवता ब्रूयु यो य पद ब्रूयात स स देवता अपि ब्रूयात् ॥ २४ ॥

व्यवस्तोभेत्पददैवतमित्येके ॥ २५ ॥

एके आचार्य्या मन्यन्ते व्यवस्तोभेत्पदानि च देवताश्चेति पृथक् पदेभ्य स्तोभान कुर्य्यात पृथग्देवताभ्यश्चेति ॥ २५ ॥

यथाधीत वा † ॥ २६ ॥

---

* आह्लायर्योऽप्येवम् ।

† आह्लायणीये एतन्नास्ति ।

अथवा यथाधीतमेव राजन प्रयुञ्जीत आद्यावेव केवलं स्तोभ स्यात अन्ये विकारा सर्वे न स्यु ॥ २६ ॥

इति सप्तमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

निधनानि पदानि पदस्तोभेषु तथेडा * ॥ १ ॥

पदस्तोभेषु निधनानि पदानि भवन्ति तथा इडा ननु उक्त निधनानि पदान्युपायसदृशा स्तोभान्ता येषा तानि स्तोभविभाग्यानीति एतानि च सामानि पदस्तोभसंज्ञितान्येवलक्षणयुक्तानि तत्किमिद सिद्धे विधौ सति पुनरारभ्यत इति इद सिद्धोपादान क्रियते शेष विध्यर्थ वक्ष्यति तेभ्यो नानास्तोभेयुरित्येतदादिक शेषम ॥ १ ॥

तेभ्यो नानास्तोभेयु* ॥ २ ॥

तेभ्य पदेभ्यो निधनेभ्योदेताभ्यश्च नानास्तोभेयुरिति पृथक्स्तोभान् कुर्युरित्येषोऽर्थ एते हि पदस्तोभा सर्वे द्वादशनिधना द्वादशनिधनानि भवन्तीति ब्राह्मणम ॥ २ ॥

त्रिभ्य प्रथमेभ्यः प्रस्तोता † ॥ ३ ॥

उक्त तेभ्यो नानास्तोभेयुरिति त्रिभ्य प्रथमेभ्यो निधनेभ्य प्रस्तोता स्तोभेत् तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

त्रिभ्य एव सप्तमप्रभृतिभ्य प्रतिहर्त्ता* ॥ ४ ॥

त्रिभ्य एव निधनेभ्य सप्तमप्रभृतिभ्य प्रतिहर्त्ता स्तोभेष्वेष मुद्गातु ॥ ४ ॥

अर्द्धपद निधनमिडाव्यवेतषु † ॥ ५ ॥

येषा पदाना इडा मध्य तेषामर्द्धपद निधनम ॥ ५ ॥

सर्व मव्यवेतेषु †॥ ६ ॥

अव्यवेतेपु सर्व पद निधनम ॥ ६ ॥

चतुर्थस्य प्रथम पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधनानि †॥७॥

चतुथस्य पदस्तोभस्य प्रथम पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधनानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तथा तृतीय † ॥ ८ ॥

तथा तृतीय पादस्त्र्यक्षराणि चत्वारि निधनानि भवन्ति सिद्धे सत्यारम्भो विकल्पाय ॥ ८ ॥

द्वितीयात्तमौ वा द्वैधञ्चतुरक्षरश्च इतरो । ॥ ९ ॥

उत्तमे पदस्तोभे द्वितीयोत्तमौ पादौ द्वैध विभक्तव्यौ चतुरक्षरश्च इतरौ विभक्तव्यौ प्रथमतृतीयौ चतुरक्षरशो विभागे वाशब्दो विकल्पार्थ ॥ ९ ॥

अविभाग्या वा ‡ ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयमेकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

अविभाग्या वा सर्व एते पदस्तोभा भवन्ति न विभाग्या ॥ १० ॥

अष्टमे स्तोभे प्रथमस्य नवमेर्मध्यमयोर्दशमेरुत्तमस्य नवमैर्वा* ॥ ११ ॥

अष्टमे स्तोभे प्रथमस्य पदस्तोभस्य प्रतिहार स्यात मध्यमयो पदस्तोभयो द्वितीयतृतीययो नवमे स्तोभे प्रतिहार स्यात् उत्तमस्य पदस्तोभस्य दशमे स्तोभे प्रतिहारो नवमेवा उत्तमस्येति वर्त्तते प्रस्तावोद्गीथौ सिद्धौ ॥ ११ ॥

इलान्दस्योत्तमेऽनुगाने षट्† ॥ १२ ॥

इलान्द पञ्चानुगान तस्योत्तमेऽनुगाने षडक्षराणि प्रतिहारा उक्त प्रतिहारस्थानम ॥ १२ ॥

विभाग्यानीतराणि† ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानानि विभाग्यानि प्रथमादीनि चत्वारि विभाग्य न्याय उक्त ॥ १३ ॥

प्रथमं वा विभाग्यम† ॥ १४ ॥

प्रथम वानुगानम् विभाग्य स्यात् ॥ १४ ॥

तत्रोत्तमस्य स्तोभस्य मध्यमेन वचनेन† ॥ १५ ॥

तत्र तस्मिन्निलान्दप्रथमेऽनुगाने अविभाग्यपक्षे उत्तमस्य स्तोभस्य मध्यमेन वचनेन प्रतिहार ॥ १५ ॥

एकादश दैर्घतमसस्य† ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम ।

ऽदैर्घतमसस्य एकादशाक्षराणि प्रतिहार अभ्यासान्त ॥ १६ ॥

अष्टमे स्तोभैर्भद्रश्रेयसो* ॥ १७ ॥

भद्रञ्च श्रेयश्च भद्रश्रेयसी तयो भद्रश्रेयसो अष्टमे स्तोभे प्रतिहार स्यात ॥ १७ ॥

पञ्चमेस्य यदि द्विप्रतिहारे† ॥ १८ ॥

यदि द्विप्रतिहारे भद्रश्रेयसी स्याता तत अष्टमे स्तोभे प्रतिहार स्यात एकैकस्मिन पञ्चमेस्य ॥ १८ ॥

पञ्चाक्षरश स्तोभविभाग्ये धर्मविधर्मणी† ॥ १९ ॥

यदि स्तोभविभाग्ये धमविधमणी कुर्य्यात् पञ्चाक्षर पञ्चाक्षर स्तोभेत ॥ १९ ॥

द्विपदाकार वा† ॥ २० ॥

द्विपदाकार वा धर्मविधमणी प्रयुञ्जीत द्विपदा कृत्वा द्विपदाकारम ॥ २ ॥

तयोर्दशमेन स्तोभेन प्रतिहार† ॥ २१ ॥

तयो धमविधर्मणोर्द्विपदाकारेण प्रयुज्यमानयोर्दशमेन स्तोभेन प्रतिहार स्यात् ॥ २१ ॥

षष्ठेन च यदि द्विप्रतिहारे† ॥ २२ ॥

---

* शाण्डिल्यीये विशेषोऽस्ति

† शाण्डिल्येऽप्येवम ।

यदि द्विप्रतिहारे धर्मविधर्मणी स्याता षष्ठेन स्तोभेन प्रतिहार स्यात् तयोर्दशमेन चेति प्रकृतम् ॥ २२ ॥

पदान्ते त्रीणि सौहविषे* ॥ २३ ॥

सौहविषे प्रथमे पदान्ते त्रीणि अक्षराणि प्रतिहार स्यात् ॥२३॥

पदादौ वा* ॥ २४ ॥

पदान्तपदादी सिद्धौ ॥ २४ ॥

मध्यम वचनꣳ स्वर्वन्निधने सौहविषे* ॥ २५ ॥

स्वर्वन्निधने सौहविषे यत्पदमभ्यस्यते तस्य मध्यम वचन प्रतिहार स्यात ॥ २५ ॥

विभाग्य वा* ॥ २६ ॥

विभाग्य वा स्यात् स्वर्वन्निधने सौहविषम् ॥ २६ ॥

मध्यममेव वचन पुरस्तात् स्तोभ वैराजस्य* ॥ २७ ॥

मध्यममेव वचन पुरस्तात् स्तोभ स्यात् प्रतिहारो वैराजस्य तस्मिन् पदादौ प्रतिहार प्राप्त अतो मध्यम वचन नियमयति ॥ २७ ॥

तस्य पदान्ताꣳश्चतुरभ्यस्येयुस्त्रिर्वा † ॥ २८ ॥

तस्य वैराजस्य पदान्ताश्चतुरभ्यस्येयुस्त्रिर्वा अथ तस्येति किमर्थमुच्यते विभाग्य वेति प्रकृतम् अतस्तस्येति ब्रवीति एतत् ज्ञापयति

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

विभाग्यपक्षेऽपि वैराज भवतीति यदि विभाग्य यद्यविभाग्य तस्य पदान्ताश्चतुरभ्यस्येयुस्त्रिर्वेति ॥ २८ ॥

तथा चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य* ॥ २९ ॥

तथा तेन प्रकारेणेत्यथ चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य पदान्ताश्चतु रभ्यस्येयुस्त्रिर्वा ॥ २९ ॥

समाधिस्तु† ॥ ३० ॥

समाधिस्तु कर्त्तव्य यथा वैराज प्रयुञ्जीत वात्सप्रमपि तथा प्रयुञ्जीत अथ वैराज चतुरनुतोद कुर्य्यात् वात्सप्रमपि चतुरनुतोद मेव कुर्य्यात एव ब्राह्मण भवत्येतस्मिन्वै वैराज प्रतिष्ठितमिति ॥३० ॥

अविभाग्यानामुत्तमे पदे प्रागपायात् षट्सु व्यावर्गवत् स्वष्टसु वा यथा वामदेव्यक्रोशे पूर्वेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदिति धानञ्जप्य* ॥ ३१ ॥

अविभाग्याना साम्ना उत्तमे पदे यानि षट् व्यावर्गवन्त्यक्षराणि अष्टौ वा यथा वामदेव्ये षट् अष्टौ क्रोशे तेषु पूर्वेण व्यावर्गे प्रतिहरे दिति धानञ्जप्य मन्यते गीत व्यावर्ग इत्यनर्थान्तरम् ॥ ३१ ॥

उत्तरेणेति शाण्डिल्यायन* ॥ ३२ ॥

उत्तरेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदित्येव शाण्डिल्यायन आचार्य्यो मन्यते ॥ ३२ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

† आह्वायणोऽप्येव तत्र त एतस्मादूर्द्ध कतिपयान्यधिकानि सूत्राणि वर्त्तन्ते।

प्रातिहारिकमेव गीत प्रतिहारो वैछन्दसेष्वप्यपदादौ ॥ ३३ ॥

उक्त पदादि प्रतिहारस्थान सर्वत्रेति अक्षरपरिमाणञ्चोक्त तथानि योनितो वैछन्दसानि सामानि तेषु प्रातिहारिकमेव पर्व प्रतिहार स्यात अक्षरपरिमाण नाद्रियेत यथोदक्षपुत्रे उत्तरयो स्तोत्रीययो पदादिरपि नाद्रियते यथेन्द्रमच्छाद्यामैडमायास्ये ॥३३॥

नोर्द्ध प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति धानञ्जप्य * ॥ ३४ ॥

प्रतिहारा समाप्ता साम्प्रत उपाया उच्यन्ते प्रतिहारादूर्द्ध मुपायस्यादानम् इह तु उद्गीथादानमोङ्कारेणोक्त तत्किमिद मुपायस्याप्यादानमोङ्कारेण भवति अथ नेति अतो धानञ्जप्य आह नोर्द्ध प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति एतावद्दर्शित भवति य एवो ङ्कारेणाददाति तस्यैवोपाय इति विशेषस्तु वक्ष्यते ॥ ३४ ॥

इति सप्तमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

प्रत्यवेतस्वराणान्तु प्रत्युद्गृह्णीयात् † ॥ १ ॥

उक्त नोर्द्ध प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति किन्तु प्रतिहारा दूर्द्ध ये प्रत्यवेतस्वरा तेषा प्रत्युद्गृह्णीयात् प्रत्युद्ग्रहण कुर्य्यात् ऊर्द्ध-ग्रहण प्रत्युद्ग्रह उदाहरणम ॥ १ ॥

* आह्यायणोऽप्येवम् ।

† आह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

यथाकालेयस्य नका३३३३३रिणाम् यथा वात्सस्य मयो ३३३३वा३* ॥ २ ॥

स्वरान्तरम् एतदुदाहरणमात्रम एव सर्वेषां प्रत्यवेतस्वराणां प्रत्युद्ग्रहणं कुर्य्यात् ॥ २ ॥

ओङ्कारेण प्रत्यवेतस्वराणामाददीतेति गौतम* ॥ ३ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते प्रत्यवेतस्वराणां नैव सामिकं रूपं कुर्य्यात् ओङ्कारेण त्वादानं कुर्य्यात एषत्वेव प्रत्युद्ग्रह ॥ ३ ॥

यथाम्नायं शाण्डिल्य † ॥ ४ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह प्रत्यवेतस्वराणां प्रति न प्रत्युद्ग्रहणं कुर्य्यात् एषत्वेव प्रत्युद्ग्रह नाप्योङ्कारेणादानं यथाम्नायमेव प्रयुञ्जीत ॥४॥

इहकारइडाथकारौ गीतञ्च निधनस्वरं घोषोस्वरञ्च ह्यक्षर देवताश्वारण्ये गेयेषु तान्यन्त्तसामनिधनानि वाक् चेत स्तोभान्तोऽनन्तर पुरस्तात वृद्ध क्रुष्टो वा कार स्वरित वार्चिक वा वृद्ध पूर्वेषां त्रयाणां यथा रैवत्यस्त्वाष्ट्रीसाम यौधाजय दार्ढच्युतमाथर्वणमाभ्रीगवमिह वद्वामदेव्यम ‡ ॥५॥

उक्तमुपाग्र्यलक्षणं साम्प्रतं मध्ये निधनान्युच्यन्ते इहकारइडाथ कारौ गीतञ्च निधनस्वर घोषोस्वरञ्च ह्यक्षर देवताश्वारण्ये गेयेषु

---

* आह्वायणीये विप्रयोगोऽस्ति।

† आह्वायणोऽप्येवम्।

आह्वायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्।

एतानि सर्वाणि अन्त सामनिधनानि भवन्ति अन्तरित्येतदव्यय मध्या भिधायि एतानि सर्वाणि इहकारादीनि साममध्ये निधनानि भवन्ति किन्तु यदि वाशब्द स्तोभस्यान्त अनन्तर एतेषा निधनाना पुरस्ताद्भवति वृद्धं क्रुष्टो वा कार स्वरित वा पर्व आर्चिक वा वृद्धं पूर्वेषां त्रयाणा इहकारइडाथकाराणा उदाहरणानि रेवत्यादीनि रेवतीषु इहकारस्य पुरस्तादार्चिक वृद्धं तथेडाया वाशब्द तथा लाष्ट्रीसाम्नि क्रुष्टस्वरोऽहोषोस्वरस्य पूर्व तथा यौधाजये दाढ्च्युते आर्चिक वृद्धम् इहकारात पूर्व आथर्वणे देवताया पूर्वा वाशब्द आन्धीगवे आकार क्रुष्टोमध्ये निधनात् पूर्वं तथेहवद्वामदेव्ये ॥ ५ ॥

तेभ्यो यन्निगदवृत्यनन्तरमार्चिकन्तेन सद्योपेयुरनादेशे* ॥ ६ ॥

तेभ्यो मध्ये निधनेभ्य उपायेभ्यश्च यन्निगदवृत्या वर्त्तते प्रथमोच्च वृत्ति प्रथमद्वितीयस्वरसयुक्त तत्तेन सद्योपेयुनिधनेन अनादेशे आदेशादन्यत्र अनादेशे यत्र त्वादेशस्तत्र यथादेशम ॥ ६ ॥

पुरीषेष्वार्चिक प्रस्तावात् † ॥ ७ ॥

पुरीषपदेषु सर्वेषु प्रस्तावात्पर यदार्चिक तन्मध्ये निधनम ॥ ७ ॥

क्रौञ्चे परिस्वार † ॥ ८ ॥

स्वारे क्रौञ्चे य परिस्वार स मध्ये निधनं भवति अनुपायपूर्वत्वे सति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणीयेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इडवद्वामदेव्ये पराविड्डकारौ* ॥ ८ ॥

मध्ये निधन भवत ॥ ८ ॥

निषेधे चोभौ* ॥ १० ॥

उभौ इड्डकारौ मध्ये निधन भवत अनेकशाखाप्रत्ययत्वादा दिश्यते केषाञ्चित्प्राप्तिरस्ति केषाञ्चिन्नास्ति ॥ १ ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्री साम्न्युपग्रहादीनि* ॥ ११ ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्रीसाम्नि उपग्रहप्रभृतीनि सर्वाणि निधनानि भवन्ति एकार उपग्रह उच्यते ॥ ११ ॥

इलान्दानुगानतृतीय इड्डकारे विकल्प* ॥ १२ ॥

इलान्दस्य यान्यनुगानानि तेषा तृतीयेऽनुगाने य इड्डकारस्तस्मिन् विकल्प मध्ये निधन भवति वा न वा ॥ १२ ॥

आतीषादीये च मध्ये निधने* ॥ १३ ॥

आतीषादीये च साम्नि यन्मध्ये निधन तच्च विकल्प स्यात् ॥१३॥

पौरुमीढे मध्ये निधन न* ॥ १४ ॥

पुरुमीढे साम्नि मध्ये निधनलक्षण प्राप्तन्तेभ्यो यन्निगदवृत्यनन्तर मार्चिकमिति तन्न भवतीत्युद्गीथादित्वात् ॥ १४ ॥

आष्टादंष्ट्रसदोविशोयार्कपुष्पेषु च* ॥ १५ ॥

एतेषु च द्वितीयाष्टादंष्ट्रसदोविशोयार्कपुष्पद्वितीयेषु मध्ये निधनानि भवन्त्यस्मादेव कारणात् अथ विसमास किमर्थमिति चेत्

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

पौरुमीढाष्टादंष्ट्रसदा विशीयाक्तपुष्पेषु मध्ये निधनानि नेत्येव कर्त्तव्य मासीत् उच्यते असमास क्रियते एवकारेषु सर्वेषु मध्ये निधन नस्यात अन्तरिक्षदेवस्थानादिषु ॥ १५ ॥

इकारादिमिडां सर्व उपेयुस्तानि प्रतीचीनेडानि* ॥ १६ ॥

उक्तानि मध्ये निधनानि साम्प्रत सामान्तिकनिधनमुच्यते सामान्तिकत्वादिडाया प्राप्तिरेव सर्वे मनसा निधनमुपयन्तीत्यन्यार्थ दर्शनात सर्वेषा सामान्तिकस्य निधनप्राप्तेरन्यार्थत्वादारभ्यते या इकारादिमिडान्ता सर्वे उपेयु इहकारेण तानि प्रतीचीनेडानि येष्वेका ॥ १६ ॥

उकारन्त्वन्यासु गौतम † ॥ १७ ॥

यानि न प्रतीचीनेडानि सामानि तेषु उकारमात्रमुपेयुरित्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १७ ॥

इडेति धानञ्जप्य † ॥ १८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह इडेत्येवमुपेयुरिति ॥ १८ ॥

इकारान्तञ्चैवोपाय सम्प्रगायन्ति कुत्सा एव न स्वतन्त्रे-डोपेता भविष्यतीति प्रत्युद्गीतस्तु खल्वेषां तथोद्गाता भवति‡ ॥ १९ ॥

इकारो अन्ते यस्योपायस्य स इकारान्त इकारादिषु निध-नेषु एवञ्चैवोपाय सम्प्रगायन्ति कुत्सा आचार्य्या एव क्रियमाणेन

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम । ‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृत ।

कृत्स्लेडोपेता भविष्यतीति किन्तु तथा क्रियमाणे एषाम् उद्गाता प्रत्युद्गाता भवति यथा प्रत्युक्तोऽनेन गुरुरिति ॥ १८ ॥

*इति सप्तमस्य अष्टमी कण्डिका।

अथ नवमी कण्डिका।

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चानादेशे ककुभावुत्तरे ॥ १ ॥

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयो गीयमानयोर्यज्ञायज्ञीयस्य च उत्तरे स्तोत्रीये ककुभे कर्त्तव्ये अनादेशे आदेशादन्यत्र यथा वक्ष्यति रथन्तर सर्वासु बृहतीष्विति तथा यज्ञायज्ञीय सर्वास्वनुष्टुप्स्विति ॥ १ ॥

तयोर्द्व्यक्षर प्रस्ताव सर्वत्र † ॥ २ ॥

तयोरुत्तरयो स्तोत्रीययोर्द्व्यक्षर प्रस्ताव सर्वत्र स्यात अत्र सर्व ग्रहण किमर्थमिति उच्यते प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चेत्येतत्प्रकृत सोऽयमाचार्य्य सर्वग्रहण करोति कथ यज्ञायज्ञीय-बृहद्रथन्तराणा प्रगाथेषु गीयमानाना तृचेषु उत्तरयो स्तोत्रीययो द्व्यक्षर प्रस्ताव स्यात् ॥ २ ॥

तृचेषु त्वक्षरसंक्रम † ॥ ३ ॥

तृचेषु गीयमानाना यज्ञायज्ञीयादीना उत्तरयो स्तोत्रीययो द्व्यक्षरप्रस्तावता अक्षरसङ्क्रम स्यात् ॥ ३ ॥

---

* आज्ञायज्ञीये विशेषोऽस्ति।

† आज्ञायज्ञीयेऽप्येवम्।

प्रथमाया उत्तममक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमम्* ॥ ४ ॥

कः पुनरक्षरसमङ्ग इति उच्यते, प्रथमायाः स्तोत्रीयायाः उत्तमम् मक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमं तयोः समङ्गं कृत्वा ततः प्रस्तुयात् एषोऽक्षरसमङ्गः ॥ ४ ॥

एवमेवापरे द्वितीयोत्तमयोः* ॥ ५ ॥

एवमेवापरे अक्षरे कर्त्तव्ये द्वितीयोत्तमयोर्ऋचोः द्वितीयायाः उत्तममक्षरं उत्तमायाश्च प्रथमम् एवं प्रगाथधर्मः कृतो भवति* ॥ ५ ॥

प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथायोनि चिकीर्षेद्वैरूपेष्वनादेशे* ॥ ६ ॥

अथ कर्त्तव्यानां विधिरुच्यते प्रस्तावश्च प्रतिहारश्च निधनश्च प्रस्तावप्रतिहारणिधनानि तेषां प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र सर्वेषु सामसु वैरूपेषु यथायोनि चिकीर्षेत् यथायोनि कुर्य्यात् इत्येतदुक्तं भवति वैरूपेषु आदेशादन्यत्र अक्षरपरिमाणं यथायोनि कुर्य्यात् आदेशो यथा द्विपदासु वारवन्तीयस्य सप्तानां स्थाने चत्वारि द्वे चतुर्थ्यां द्वे एकमित्येकपदायाम् ॥ ६ ॥

यस्यार्चिकमुदात्तानुदात्तं तद्गूढमथ यस्य सामिकं तत् सामोढं यथा पौष्कलस्योत्तरयोर्यथा२२३विदे३३समा३२२स्त-जो३२दिति धानञ्जप्यस्तद्गूढं यथाविदे२३१११समास्तु२जो-२३११दिति शाण्डिल्यस्तत्सामोढम् † ॥ ७ ॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यस्य साम्न आर्चिकमुदात्तानुदात्तम ऋचि भव आर्चिक यदृ च्युदात्त तत्सामकालेऽप्युदात्त यदृच्यनुदात्त तत्सामकालेऽप्यनुदात्त तदृगू न मित्युच्यते यस्य सामिकमुदात्तानुदात्त सामोढ यथा पौष्कल स्योत्तरयोरित्युदाहरणमुक्त ऋगूढ धानञ्जय्यस्य सामोढ शाण्डि ल्यस्य ॥ ७ ॥

ऊनाक्षरेषु पादेष्वक्षरोपधि९ शाण्डिल्यो यथाग्नेस्तिग्म धनस्या३नू३प२३२गो३मा३न् गोभिरा३२३उवा२३२आ२३२ चा२सो३मो३दू२३३ग्धाभिरा३२३उवा३२३आ२३चा२स्त दक्षरसधातु* ॥ ८ ॥

ये ऊनाक्षरा पादास्तेषु सामकाले अक्षरोपधान मन्यते शाण्डिल्य उदाहरणमुक्त तदेतदक्षरसधात्वित्युच्यते ॥ ८ ॥

अनुपधिन्धानञ्जय्य † ॥ ९ ॥

अनुपधानमक्षरस्य धानञ्जय्यो मन्यते उदाहरणम ॥ ९ ॥

आ३नूप३२३गो३मा३न् गोभिरा२उवा२चा३२३सो मो२दू२३२३ग्धाभिराउवा२३२चा२३१११स्तत्पदसधातु† ॥१०॥

एतत्पदसधात्वित्युच्यते ॥ १० ॥

पाङ्क्तस्यानुष्टुप्सु द्वितीय पद द्वैध व्यूहेद्यथर्षभस्य शाक रस्य चतुरक्षरम ‡ ॥ ११ ॥

---

* आद्यायर्यानैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

† आद्यायर्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्।

‡ आद्यायर्योऽप्येवम्।

पङ्क्त्यक्षरं पाङ्क्तं तस्य पाङ्क्तस्य साम्न अनुष्टुप्सु गीयमानस्य द्वितीयं पदं द्वैधं व्यूहेत् द्विधा भजेत् पञ्चपदासम्पदर्थं चतुरक्षरं श्चतुरक्षरं चतुरक्षरञ्च यथा ऋषभस्य शाक्वरस्यानुष्टुप्सु गीयमानस्य पवस्व वाजसातय इत्येतासु ॥ ११ ॥

तृतीयं यथा सङ्कृतिनो बृहतीष्वष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च* ॥ १२ ॥

पाङ्क्तस्य साम्नो बृहतीषु गीयमानस्य तृतीयं पदं द्वैधं व्यूहेत् अष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च पञ्चपदा सम्पदर्थमेव यथा सङ्कृतिनः परीतोषिञ्च तासु तमित्येतासु गीयमानस्य ॥ १२ ॥

योनौ यान्यभ्यासेनान्यच्छन्दः सम्पद्यते यथा गौरीवितौदले कौत्से त्रैककुभवैखानसे तदापन्नेषु गौतमसार्द्गिगवावनभ्यासम् † ॥ १३ ॥

योनौ उत्पन्नावित्यर्थः योनिसामानि अभ्यासेन गीयमानानि छन्दोऽन्तरं सम्पद्यते यथा गौरीवितौदले गायत्र्यां गीयमाने अभ्यासेनानुष्टुभं सम्पद्यते तथा औष्णिहि गीयमानमभ्यासेन अनुष्टुभं सम्पद्यते त्रैककुभम् उष्णिहि गीयमानमभ्यासेन बृहतीयं सम्पद्यते एतानि गौरीवितादीनि यथा तेष्वेव छन्दस्वापद्यन्ते यथा गौरीवितौदले पुरोजित्यान्त्रैककुभन्त्वमङ्गप्रप्रशिषाया ' वैखानसमभिप्रियायान्तदा

---

* लाट्यायनीये विप्रवोऽस्ति ।

† लाट्यायनीऽप्येवम् ।

गौतमसार्द्दागवाचार्य्यौ अनभ्यास मन्येते अनभ्यासेन तच्छन्दस्त्रा पत्ति ॥ १३ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यास मशको गार्ग्योऽभ्यासम* ॥ १४ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यास मन्यते कस्मात उत्पत्तिकोऽयमपूर्वो धर्म स्तेषा स कथम्तते वचनान्निवर्त्ततेति ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य नवमी कण्डिका।

—

अथ दशमी कण्डिका।

उपास्थानेष्वन्यानि निधनानि* ॥ १ ॥

इह आम्नायस्तुतिभ्यामुकृथशास्त्राच्च आम्नाये उपा निधनानि पद्यन्ते श्रुतिस्तु अध्वर्य्यव इड़ तथाह्येतस्याक्तोरूपमिति तथाच इडा वचनात् भवतीत्येवमुक्त्वा अर्द्धोपामुदाहरणत्वेनापाद्यते तत्किमेष विकल्प अथ प्रत्याम्नाय समुच्चय इति एतस्मिन संशये अय-माचार्य्य आह उपास्थानेष्वन्यानि निधनानीति आम्नायिकीनामु-पानां स्थाने प्रयोगे अन्यानि निधनानि स्यु ॥ १ ॥

स्वरानादेशे तथा स्वराणि स्यु* ॥ २ ॥

येषां निधनानी स्वरो नादिश्यते तानि यत्स्वराणामूपानां स्थाने आदिश्येरस्तथा स्वराणि स्युं ॥ २ ॥

इडा चानादेशे* ॥ ३ ॥

---

* आम्नायवशेऽभ्यनम्।

इडा च स्यादनादेशे आदेश ख काशीते चशब्द स्वरानुकर्षणार्थं कथ यत्स्वरा उपा तत्स्वरा इडा भवति ॥ ३ ॥

अध्यर्द्धा त्वध्यर्द्धोपानाम्* ॥ ४ ॥

अध्यर्द्धोपाना स्थाने तु अध्यर्द्धेडा स्यात् अथ तुशब्द किमर्थम उच्यते, अर्द्धोपानामर्द्धेडा ॥ ४ ॥

औत्पत्तिक स्वर † ॥ ५ ॥

उक्त स्वराणादेशे तथा स्वराणि स्युरिति एव प्राप्त आह अध्यर्द्धेडानामौत्पत्तिक स्वर स्यादिति औत्पत्तिक पाठस्वर इत्यर्थ ॥५॥

ख काशीते † ॥ ६ ॥

उपाया स्थाने ख शब्द स्यात काशीते ॥ ६ ॥

दैवोदाससुज्ञानयोश्च ॥ ७ ॥

दैवोदाससुज्ञानयोश्च साम्नो उपाया स्थाने ख शब्द स्यात्॥७॥

ख पृष्ठे च पूर्व* ॥ ८ ॥

ख पृष्ठे चाङ्गिरसे द्वे उपे मध्ये पठिते तयो पूर्वस्य स्थाने ख शब्द स्यात ॥ ८ ॥

उत्तर इति गौतमधानञ्जय्यौ* ॥ ९ ॥

गौतमधानञ्जय्यावाचार्य्यावाहतु उत्तर ख शब्द स्यात् ख पृष्ठ इति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

औपगवयोरथामथा वा* ॥ १० ॥

औपगवयो साम्नो उपायो स्थाने अथा स्यात् मथा वा ॥१०॥

कामन्तु नानाभिचरणीयेषु वा मथाथान्यत्र † ॥ ११ ॥

कामन्तु क्रतुषु नाना पृथक् स्याताम अभिचरणीयेषु क्रतुषु मथा वा स्यात् अथवा परिभाषितम अन्यत्र अथा स्यात् अभिचरणीयेषु वा मथेत्युक्ते सिद्ध भवत्यन्यत्राथेति तत्किमिदमारभ्यते अन्यत्राथेति उच्यते यदि नारभ्यते ततोऽन्यत्र विकल्प स्यात् ॥ ११ ॥

जागतस्य सोमसाम्न इन्द्र इव दस्यूꣳ रम्रुणा २३१११ सूर्य इव दस्यूꣳ रम्रुणा २३१११ वज्रिन् सुवज्रो२३१११ निन्द्र-इव दस्यूꣳ रम्रुणा २३१११ सूर्य इव दस्यूꣳ रम्रुणो वज्रिन् सुवज्रो२३१११निति वेन्द्र इव दस्यूꣳरम्रुण सूर्यइव दस्यूꣳ रम्रुणा २३१११वज्रिन् सुवज्रो २३१११ निति वेन्द्र इव दस्यूꣳ रम्रुण सूर्य्य इव दस्यूꣳ वम्रुणो वज्रिन सुवज्रो २३१११ निति वा ‡ ॥ १२ ॥

जागतस्य सोमसाम्न उपास्थाने एतानि यथोद्दिष्टानि निधनानि विकल्पेन स्यु स्वरविशिष्टानि ॥ १२ ॥

कार्त्तयशे त्र्यो विकल्पादयिन्नवे २२ च्र्ꣳ २३ दयिन्नवे २३२ च्र्ꣳ २३ दयिन्नव च्र्ꣳ २२१११ † ॥ १३ ॥

* भाष्यायणोऽप्येवम्।

† भाष्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

‡ भाष्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

कार्त्तयशे साम्नि उपाया स्थाने साम्नो मध्ये तावत्त्रयो विकल्पा स्यु एते यथाम्नाता स्वरविकल्पा ॥ १३ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन्निधने* ॥ १४ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन साम्नोऽन्तिके निधने त्रयो विकल्पा स्यु ॥१४॥

गायत्रस्य पदेन प्रस्ताव सर्वत्र* ॥ १५ ॥

उक्त सवसाम्ना पञ्चत्व साम्प्रतङ्गीतिविधानमुच्यते तद्विधित्सुराह गायत्रस्य पदेनेति तत्किमिद गायत्रस्य शास्त्रेण गीतिविधान मुत्पद्यते उच्यते तद्धि गायत्र सवच्छन्दस्सु उत्पन्नमविशेषेण नचेद पर्कादौ समाम्नाये पठित तद्यथान्धकारस्थो घट विद्यमानोऽपि ऋते प्रदीपान्नोपलभ्यते एवमिद साम विद्यमानमपि ऋते शास्त्रान्नोप लभ्यते सोऽयमाचार्य्यो द्योतनार्थ शास्त्रमारभते गायत्रस्य पदेन प्रस्ताव सर्वत्रेति गायत्र साम तस्य पदेन प्रस्ताव सर्वत्र सर्वछन्दस्सु गीयमानस्य ॥ १५ ॥

अष्टाक्षरेणेति धानञ्जप्य * ॥ १६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्वछन्दस्सु गीयमानस्य गायत्रस्य अष्टाक्षरेण प्रस्ताव स्यादिति सर्वत्र प्रकृतम ॥ १६ ॥

तथा पुराण ताण्डम* ॥ १७ ॥

यथा अष्टाक्षरेण प्रस्ताव इति एव पुराणन्ताण्ड ताण्डकमेव ताण्ड ये ब्राह्मणावच्छेदास्तान् पुराणास्ताण्डमित्युपचरन्ति ॥ १७ ॥

तस्य निदर्शनार्थं गान गायत्रीषु* ॥ १८ ॥

---

* ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

तस्याष्टाक्षरप्रस्तावस्य निदर्शनार्थं गायत्रीषु दृष्ट यावता देवता ध्याये पठति अथातो गायत्रमाग्नेय भक्त्या भवति देवतानाम्वर्षीणा वा परमेष्ठिनो वा प्राजापत्यस्य साम सावित्री गेय यत्राधीत तत् सवितुवरेणियोम इति सिद्धे सति पादिके प्रस्तावेऽपि विकर्षेणा मनन्तीत्यष्टाक्षरप्रस्तावाना ज्ञापयति तत सूत्रमुत्सारयति ॥ १८ ॥

उपास्मै गायता नरो २ मिति धानञ्जप्य उपास्मै गायता नरो ३ इति शाण्डिल्य उपास्मै गायता नरा ३ इत्येके*॥ १९ ॥

सूत्रकारोऽपि गायत्रीष्वेव निदर्शनाथ गान दर्शयति तत्र प्रस्ताव स्तावदुक्त ॥ १९ ॥

शेषमुद्गाता मनसा तु स्वभक्तिमोङ्कार तथा स्वर वाचा गायेत् † ॥ २० ॥

॰ प्रस्तावादूर्द्ध य शेषस्तमुद्गाता ब्रूयात् मनसा तु स्वभक्ति ध्यायेत् ओङ्कार तथा स्वर य स्वर शेष आम्नातस्तथा स्वरमोङ्कार वाचा गायेत् ॥ २० ॥

पा३वमानायेन्दा३वा२३इत्येकावृदभिदेवा५ इया३इत्यपराश्चा ३त इत्यपरा* ॥ २१ ॥

*उक्तस्त्र्यावृद्गेयमिति ता आवृतय उच्यन्ते पा३वमानायेन्दा

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

† द्राह्यायणेनतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

२वा२२इत्येकावृत् अभिदेवाम इया२इत्यपरा द्वितीया आवृत् वा३त इत्यपरा तृतीया एता आवृत इति ॥ २१ ॥

पूर्वावावर्गावुवनर्दाविति धानञ्जप्य* ॥ २२ ॥

द्विरवनर्द्दद्धि कुर्य्यात् तृतीयमिति तत्कस्मिन अवनर्द्दसञ्ज्ञेति उच्यते यौ पूर्वावावर्गौ तावुवनर्द्दाविति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते आवृतौ एव आवर्ग ॥ २२ ॥

मध्यमायामावृति द्वौ स्तोभौ कुर्यात्तावुवनर्द्दाविति गौतम*॥ २३ ॥

गौतम आचार्य्य आह या मध्यमा आवृत् तस्यामन्यौ स्तोभौ कुर्य्यात्तावुवनर्द्दाविति ॥ २३ ॥

अभिदेवा७ इया २२२२ इति* ॥ २४ ॥

इत्युदाहरणम ॥ २४ ॥

इति सप्तमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

ज्यायसि छन्दसि प्रथमायामावृत्त्यावपेदुत्तम पदं शिष्ट्वा* ॥ १ ॥

उक्त तस्य निदर्शनार्थं गान गायत्रीष्विति तद्यदा ज्यायसि

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

छन्दसि गायेद्गायत्र तदा योसावावाप त प्रथमायामावृत्यावपेत् तावदावपेद्यावदुत्तम पद शिष्टमिति ॥ १ ॥

अष्टाक्षरमिति धानञ्जय्य * ॥ २ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह अष्टाक्षर शिष्ट्वा अन्यत्सव प्रथमा- यामावृत्यावपेदिति धानञ्जय्यस्याष्टाक्षर प्रस्ताव यत्र पुन पदेन प्रस्तावस्तत्रोत्तम पद शिष्ट्वा ॥ २ ॥

ऊर्द्ध्व रेतस्याया द्व्यक्षरꣳ शिष्ट्वा हिङ्कार ब्रूयाद्धु २ आ २ २ इति* ॥ ३ ॥

उक्तमहिङ्कृता प्रथमा रेतस्येति तस्या रेतस्याया ऊर्द्ध्व या अन्या स्तोत्रीयास्तासु द्वितीयाया आवृत ऊर्द्ध्व द्व्यक्षर शिष्ट्वा हिङ्कार ब्रूयाद्धु २ आ २ २ इति सकृत्कृष्टमाकार कुर्य्यात ॥ ३ ॥

नꣳ रेतस्यायां प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेन्न परास्विति गौतम * ॥ ४ ॥

न हिङ्कार रेतस्याया प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् उक्त हिङ्कारो वै गायत्रस्य प्रतिहार स मनसा ध्येय इति परासु स्तोत्रीयासु ऊर्द्ध्व रेतस्याया न मनसा ध्यायेत् एव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ४ ॥

परास्वेवेति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ* ॥ ५ ॥

धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्य्यावाहतु परास्वेव स्तोत्रीयासु हिङ्कार प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् न रेतस्यायामेवेति एवशब्दो नियमार्थ ॥५॥

---

* शाट्यायनोऽप्येवम् ।

रथन्तरवर्णायां चत्वार्य्यक्षराण्यभिष्टोभेद्भाभा इति शा-ण्डिल्य भभ इति धानञ्जप्यस्त्र्यक्षरञ्चाभिष्टोभेत् प्रथम९ ह्यक्षर लुप्तमिति* ॥ ६ ॥

उक्त रथन्तरवर्णोत्तमा विसृष्टहिङ्कारेति तस्या रथन्तरवर्णा याञ्चत्वार्य्यक्षराण्यभिष्टोभेद्भाभा इति एव शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते भ भ इति त्र्यक्षरञ्चाभिष्टोभेदित्येव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते प्रथम ह्यक्षर लुप्तमिति उक्त प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जप्य इति तल्लोपपचे त्र्यक्षरमभिष्टोभेत् अलोपे चतुरक्षरमिति ॥ ६ ॥

ऊ २२ इति हिङ्कार † ॥ ७ ॥

तस्या रथन्तरवर्णायामेवमेकाक्षरो हिङ्कार स्यात् उक्तमविसृष्ट हिङ्कारेति ॥ ७ ॥

द्वादशाक्षराण्यभिष्टोभेदनुष्टुभि † ॥ ८ ॥

यदि रथन्तरवर्णा अनुष्टुप् भवति ततो द्वादशाक्षराण्यभि ष्टोभेत् ॥ ८ ॥

सर्वत्र चत्वारीति शाण्डिल्योयथर्चं चान्त ब्रूयात् ‡ ॥९॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह सर्वत्रानुष्टुभि चत्वार्य्यक्षराण्यभिष्टो भेत् यथर्चञ्चान्त ब्रूयात् ॥ ९ ॥

त्वा २ ता २ इवा २ यू २ इति ‡ ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽक्ति ।

उदाहरणम ॥ १० ॥

आकार त्वाचार्य्यास्तु दीर्घम्* ॥ ११ ॥

आकारमाचार्य्या अन्त मन्यन्ते तमाकार दीर्घ त्रिमात्र मन्यन्ते ॥ ११ ॥

अवस्वरेदिति धानञ्जप्य त्वा २ तो २ आ २१११ † ॥१२॥

अवस्वरेदिति अवस्वरान्त कुर्य्यादित्येव धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते अव अधोभावे त्वा२तो२आ२१११इत्येतत्स्वर कुर्य्यात् ॥ १२ ॥

त्वातो वा इति गौतम † ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य्य आह त्वातो वा इत्येत कुर्य्यात ॥ १३ ॥

त्वातो आ इत्येके † ॥ १४ ॥

एके आचार्य्या इत्येव मन्यन्ते त्वातो आ इत्येव कुर्य्यात् ॥१४॥

काम्यानां निधनानां किञ्चिच्चिकीर्षन्नुत्तमस्य द्व्यक्षरस्य स्थाने कुर्य्यादिति गौतम ‡ ॥ १५ ॥

इह काम्यानि निधनानि पठितानि गायत्रस्य इडा पशुकामाय निधन कुर्य्यादित्येवमादीनि तेषां काम्याना निधनाना किञ्चिच्चिकीर्षन यदुत्तम द्व्यक्षर वाचा यस्मिन वृद्धि क्रियते तस्य स्थाने तत्काम्य निधनं कुर्य्यादित्येष गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् तत्र विशेषश्च कृत

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अभिदेवा२ इयत्तता २२२२२ इति वा सर्वांस्त्व समाप्य* ॥ १६ ॥

अनेन वा प्रकारेण सर्वांस्त्व समाप्य तत उकारस्थाने स्युः ॥१६॥

अविकारेण सर्वं गीत्वेति धानञ्जप्यस्तान्याकारस्थानेषु स्युर्निधनत्वेन हि चोद्यन्ते † ॥ १७ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अविकारेण सर्वं गायत्रं गीत्वा यो ऽसावाकारो निधनत्वेन चोदितोऽनेकप्रकारः तस्यैव स्थानेषु स्युः तानीडादीनि काम्यादीनि निधनत्वेन हि चोद्यन्ते हिशब्दः कारणो पदेशार्थः यस्मान्निधनत्वेन चोद्यन्ते तस्मात्तानि निधनस्यैव प्रत्याम्नायिकानि ॥ १७ ॥

अक्वतलक्षणचोदनाश्चौत्पत्तिकस्वराणि* ॥ १८ ॥

अक्वतलक्षणानि चोद्यन्ते शब्दमात्रेण इड़ा पशुकामायेति तस्माद्यो यस्य औत्पत्तिकः स्वरः तेन स्युः अथवा ऋचश्च लक्षणचोदनानि ॥ १८ ॥

क्वतस्वरन्तु निधनं तस्य चोद्यते वर्णविकारो यथा रथन्तरस्य गायत्र्यं† ॥ १९ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तमौत्पत्तिकस्वराणि स्युरिति तत्र क्वतस्वरं गायत्रस्य निधनं तस्याय वर्णविकारश्चोद्यते अक्षरविकारः

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं क्वतम् ।

यथा रथन्तरस्य गायत्रीसामसु गीयमानस्य वर्णा विक्रीयन्ते न स्वर ॥ १९ ॥

तानि सर्वत्र स्युरनारभ्योत्पत्तित्वाद्गायत्रस्य* ॥ २० ॥

तानि सर्वाणि काम्यानि निधनानि सर्वत्र यत्र यत्र प्रयुज्यन्ते गायत्र तत्र तत्र स्यु यस्मादनारभ्यवादेनोत्पन्नानि ॥ २ ॥

बहिष्पवमान इत्येके तद्धि विकारा नातिक्रामन्ति यथा रेतस्या रथन्तरवर्णे धुराश्च सामान्ता † ॥ २१ ॥

एके आचार्य्या मन्यन्ते एतानि काम्यानि निधनानि गायत्रस्य विकारा ते बहिष्पवमान नातिक्रामन्ति यथा रेतस्या रथन्तरवर्णे धुराश्च सामान्ता इति ॥ २१ ॥

बहिष्पवमानसयोगस्तु तेषा न कामसयोग * ॥ २२ ॥

तुशब्द पक्षव्यावृत्त्यर्थ सर्वत्रत्वेव स्यु काम्यानि निधनानि यावत्प्रयोग गायत्रस्य यस्मात्तानि काम्यानि तस्माद्येते विकारा स्तेषा बहिष्पवमानेनैव सयोग काम्यानान्तु निधनाना कृत्स्नेन क्रतुना सयोग तस्मात्तानि यावत्प्रयोग गायत्रस्य स्युरिति ॥ २२ ॥

इति सप्तमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

गीतिविकारो गायत्रस्य धुर * ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

इह ब्राह्मणन्धुरा प्रजापतिरकामयत बऊ स्था प्रजायेयेति स एतां रेतस्यामृच साम्ना प्रयच्छन्नाम गायदिति श्रूयते त्रिरुद्गृह्णातीत्ये तदादिभिर्निधनविशेषश्च सदिति प्रथमाया धुरो निधनमिति तत्राय सशय किमेतद्गानं सार्वत्रिकमथ कस्मिंश्चिद्विनिविष्टमिति सोऽयमाचार्य्य शास्त्रमारभते गीतिविकारो गायत्रस्य धुर इति या एता धुर श्रूयन्ते ता एता प्रकृत्या गीतेर्विकार ॥ १ ॥

स्तोत्रीयानुरूपयोर्ज्योतिष्टोमस्याज्येषु च नान्यत्र* ॥ २ ॥

स च विकार स्तोत्रीयानुरूपयोर्भवति आज्येषु च ज्योतिष्टोमस्य अन्येषु क्रतुषु न भवति ॥ २ ॥

रेतस्यायास्त्रिरुद्गृह्णातीति ब्राह्मण भवति पा२३२ वा२३२ मानायेन्दा २ वा २३२ इ* ॥ ३ ॥

रेतस्याया स्तोत्रीयायास्त्रिरुद्गृह्णातीति एतत् ब्राह्मण भवति यासौ प्रकृत्या गीतौ प्रथमा आवृत् पा२३२वा२३२मानायेन्दा२वा २३२ इति एतस्या त्रिरुद्ग्रहण कृत तदनेन गीतेनोच्चारितमेव ॥ ३ ॥

गायत्र्युत्तरा तस्या द्वे अक्षरे समायती व्यतिषजतीति ब्राह्मण भवति मध्यमस्य च पदस्योत्तममुत्तमस्य च प्रथम-माथर्वाणो अग्निआदे २३२ युर्वन्देवा यदा ३२३२३ ‡ ॥ ४ ॥

तस्या रेतस्याया या उत्तरा तस्या गायत्रीति सञ्ज्ञा व्यावहारिकी

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टय कृत

नाय छन्दस आदेश तस्या ब्राह्मण भवति सम्रयनी द्वे ऽचरे व्यतिषज तीति समानश्रयनी सम्रयनी क पुनस्तयोर्व्यतिषङ्ग इति समुच्चारयत्येव मध्यमस्य पदस्य उत्तममचर उत्तमस्य पदस्य प्रथममचर एतयो र्व्यतिषङ्ग सोऽनेनैवोच्चारित एव ॥ ४ ॥

त्रिष्टुवुत्तरा तां बलवदिवोरमेव गायन्तीति ब्राह्मण भवति श्रा २२२ जा २२२ ना २२२ य श्रमर्वा २ ता २ इश्रा ० रा २२ जा २२ नो २२२२२ षा २ धा २२२२२* ॥ ५ ॥

तस्या गायत्र्या या उत्तरा स्तोचीयास्तस्यास्त्रिष्टुविति सम्रा सव्यवहारिकी तस्या ब्राह्मण बलवदिव उरमेव गायतीति विकार उच्चारित एवानेन ॥ ५ ॥

उत्तमार्द्धे द्वे अचरे द्योतयतीति ब्राह्मण भवति † ॥ ६ ॥

तस्या एव ब्राह्मण उत्तमस्य पदस्यार्द्धे द्वे अचरे द्योतय तीति ॥ ६ ॥

ये ऊर्द्ध हिङ्कारात्ते निब्रूयादिति गौतम † ॥ ७ ॥

ये हिङ्काराटूर्द्ध द्वेऽचरे ते निब्रूयादित्येव गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ ७ ॥

षाधा इति धानञ्जप्य † ॥ ८ ॥

षाधा इति धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते षाधा इत्येते अचरे निब्रूयादिति एतत् द्योतन निर्वचनम ॥ ८ ॥

---

* आह्णायेष्वनेनैतेन सूत्रद्वय ज्ञातम।

† आह्णायेष्वप्येवम।

जगत्युत्तरा तस्याश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि निक्रीडयन्निव गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति ब्राह्मणं भवति पा२रिष्टोभा २३३ न्ता२२ या क्रपा२२२सो२ मा प्रुक्रा२२२ गा २ वा ३३-३२३* ॥ ९ ॥

तस्या त्रिष्टुभ या उत्तरा स्तोत्रीया तस्या जगत्येषा सञ्ज्ञा सव्यवहारिकी तस्या ब्राह्मणं चत्वारि चत्वारि अक्षराणि निक्रीड़यन्निव गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति स गीतिविकारस्तेनैव पठित एव ॥९॥

उत्तमार्द्धं चत्वार्यक्षराणि द्योतयतीति ब्राह्मणं भवति † ॥ १० ॥

तस्या एव ब्राह्मणम उत्तमपादार्द्धं चत्वार्य्यक्षराणि द्योतयतीति ॥ १ ॥

द्वे पुरस्ताद्धिङ्कारात्तथोपरिष्टादिति गौतम* ॥ ११ ॥

तत्र गौतम आचार्य्यो मन्यते हिङ्कारस्य पुरस्ताद्द्वेऽक्षरे निर्ब्रूयात् उपरिष्टादपि द्वे एवेति ॥ ११ ॥

सोमा प्रुक्रा इति धानञ्जप्य* ॥ १२ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्यो मन्यते सोमा प्रुक्रा इत्येतानि चत्वार्य्यक्षराणि निर्ब्रूयादिति ॥ १२ ॥

अनुष्टुबुत्तरा तान्निनर्दन्निव गायतीति ब्राह्मणं भवत्या२

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

वाज वाज्यक्रमी२२२३ त् सीदन्तो वा२३२३३नुषा २३२३२*

॥ १३ ॥

तस्या जगत्याः या उत्तरा स्तोत्रीया तस्या अनुष्टुबिति सञ्ज्ञा तस्या ब्राह्मणं निनदन्निव गायतीति गीतिविकार उच्चारित अनेनैव ॥ १३ ॥

निरुक्ताच्चानिरुक्ताच्च गायतीति ब्राह्मणं भवति † ॥१४॥

तस्या एवानन्तरं पठति निरुक्ताच्चानिरुक्ताच्च गायतीति तत् किमिदं तस्या एवैतद्ब्राह्मणम उत अन्यस्या इति उच्यते ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य द्वादशी कण्डिका।

अथ त्रयोदशी कण्डिका।

समस्तब्राह्मणं धुरां मन्य इति गौतमस्त्रिष्टुब्जगत्योर्क्षराणि निराहेति † ॥ १ ॥

गौतम आचार्य्यो मन्यते सर्वासान्धुरां समस्तानामेतद्ब्राह्मणं स्यादिति कस्मात् यस्मात् त्रिष्टुब्जगतीसञ्ज्ञयोः स्तोत्रीययोरक्षराणां निर्वचनं गौतम एव समस्तानान्धुरां निरुक्तानिरुक्तता दृष्टा ॥ १ ॥

एतस्या एवेति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ † ॥ २ ॥

---

* आह्वायनीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणीयेऽप्येवम्।

धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्यावाहतु येयमनुष्टुप्सञ्ज्ञा स्तोत्रीया तस्या एवैतद्ब्राह्मण निरुक्तानिरुक्ताञ्च गायतीति कथ पुन स्यादुभ यथा गानमिति उच्यते ॥ २ ॥

तस्या द्वितीय पद निब्रूयात् तृतीये चाक्षरे पञ्चमषष्ठे* ॥ ३ ॥

तस्या अनुष्टुप्सञ्ज्ञाया स्तोत्रीयाया द्वितीयस्य पदस्य निर्वचन कुर्य्यात् तृतीये च पदे पञ्चमषष्ठेऽक्षरे निब्रूयात् एव तस्या निरुक्ता निरुक्तता भवति ॥ ३ ॥

पङ्क्तिरुत्तरा † ॥ ४ ॥

तस्या अनुष्टुभ या उत्तरा स्तोत्रीया तस्या पङ्क्तिरिति सञ्ज्ञा ॥ ४ ॥

तस्या द्वे द्वे अक्षरे उदासञ्जायत्त्यापञ्चभ्योऽक्षरेभ्य इति ब्राह्मण भवति सजा२१ ग्मानो२ दा२ इवा२ † ॥ ५ ॥

उदस्योदस्योदास तदुदसगान पठितमेव ॥ ५ ॥

का२ वा२ इति धानञ्जय्य क वा२ इति शाण्डिल्य ‡ ॥६॥

उत्तमयोरक्षरयोर्गीतिविकार धानञ्जय्यशाण्डिल्यावाचार्य्यौ विकल्पयत ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

सदिति रेतस्यायां निधनꣳ समिति गायत्र्या स्वरिति त्रिष्टुभ इडेति जगत्या वागित्यनुष्टुभः * ॥ ७ ॥

सदिति प्रथमायां धुरो निधनमित्येतदादि ब्राह्मणे तानि निधनानि सदित्येतदादीनि रेतस्यादिषु धूषु कृतसञ्ज्ञासु नियुज्यन्ते एतानि रेतस्यादिषु यथासङ्ख्येन निधनानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तेषामुक्तोन्याय काम्यै सामान्तै * ॥ ८ ॥

तेषां निधनानां सदित्येतदादीनां व्याख्यातोऽन्याय काम्यै सामान्तै इडा पशुकामायेत्येतदादिभिः ॥ ८ ॥

न ऊर्द्ध्वं बहिष्पवमानात् स्युः * ॥ ९ ॥

इडादीनि काम्यानि निधनानि यावत्प्रयोग गायत्रस्य भवन्ति तानि सदादीनि बहिष्पवमान एव भवन्ति नोर्द्ध्वम ॥ ९ ॥

जगती गायत्री त्रिष्टुबनुष्टुभाविति पृथगाज्यप्रथमासु गायेत् तत्पुराणं यथाज्यगानम् † ॥ १ ॥

उक्तम् एता सञ्ज्ञा सव्यवहारार्थां इति जगती गायत्री त्रिष्टुभमनुष्टुभमिति पृथगेकैकामेकैकस्मिन्नाज्ये प्रथमाया प्रथमायामृचि गायेत् यथासङ्ख्येन एतत्पुराणं यथाज्यगानमुक्तं यथाज्य गायेदिति एतासां सर्वासाञ्जातिरुक्ता ॥ १० ॥

गायत्रीत्रिष्टुभोर्व्यतिकर्म धानञ्जप्य * ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम।

† द्राह्यायणमेतेन सूत्रद्वय कृतम।

गायत्र्या त्रिष्टुभश्च व्यतिक्रम धानञ्जय्यो मन्यते त्रिष्टुभ कृत्वा गायत्री कुर्य्यात् ॥ ११ ॥

गायत्री मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमायां होतुरितरा आदितस्तत् पुराणं होतुराज्यगानम्* ॥ १२ ॥

गायत्री मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमाया गायेत् इतरा त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुभ होतुराज्ये प्रथमायामादित कुर्य्यात तत्पुराण होतुराज्य गानम उक्त होतुराज्ये गायेदिति ॥ १२ ॥

त्रिष्टुभ उत्तरां गायत्री गीत्वा तस्याएव द्वितीयायामृच्यनुष्टुभ गायेदिति धानञ्जय्यो गायेदिति धानञ्जय्य † ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नेव होतुराज्यगाने त्रिष्टुभ गीत्वा तस्योत्तरा गायत्री गायेत् ततस्तस्या त्रिष्टुभ उत्तरा गायत्री गीत्वा तस्या एव या द्वितीया ऋक तस्यामनुष्टुभ गायेदित्येवन्ता सर्वा होतुराज्ये गीता भवन्ति एव धानञ्जय्य आचार्य्य आह ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

इति सप्तमस्य त्रयोदशी कण्डिका

इति सप्तम प्रपाठक समाप्त ।

अष्टम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेशे ॥१॥

इह त्रिकाण्डो यज्ञ एकाहाहीनसत्राणीति तेषा सर्वेषा सवकाल ।धकार इत्यत आरभ्य सामान्यो विधिरुक्त साम्प्रत प्रतिकाण्ड विधि र्विवक्षित त विवक्षु सामान्या तावत्परिभाषामारभते उदगयन पूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेश इति उदगयन पूर्वपक्ष इति सिद्ध कालज्ञाने तच्च न पूर्व प्रकृत पूवपक्षउदगयनमिति कालनिर्देश आदित्यस्य सवत्सरे द्वे गती उदीची दक्षिणा च तद्यदा ८ ैचीन्दिशमाश्रित्य गतिभवति तदुदगयनमुच्यते तच्च न पूर्व प्रकृत पूवपक्षो मासस्य द्वौ पक्षौ पूर्वश्चोत्तरश्च पूवपक्षो ज्यौत्स्न इत्यर्थ तेन मास आरभ्यते पुण्यमह पुण्याह तद्यस्यानुकूलेन नक्ष त्रेण युक्त तत्तस्य पुण्यम उदगयनञ्च पूवपक्षश्च पुण्याहञ्च उदगयन पूर्वपक्षपुण्याहानि तेषा सन्निपात उदगयनपूर्तपक्षपुण्याहसन्नि पात एकत्र निपात सन्निपात। तस्मिन उदगयनपूवपक्षपुण्याहसन्नि पाते यज्ञकाल' तस्मिन काले यज्ञ प्रवर्त्तते अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तमादिशत्येव एव आदेश षष्ठ्या शरदि कार्त्तिके मासि यजेत त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय

प्रथमाया पूर्वपक्षस्य दीक्षितैकाहेभ्य एवमादय आदेशा अथ काल-ग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते एष यस्यारम्भकाल सन्निपातग्रहण यथासम्भवम ॥ १ ॥

सङ्ख्यामात्रे च दक्षिणा गाव* ॥ २ ॥

यत्र सङ्ख्यामात्रदक्षिणामादिश्यते द्वादश शत दक्षिणा सहस्र वा ऽयुतमिति न द्रव्य विशिष्यते तत्र दक्षिणा गाव प्रत्येतव्या अथ मात्र ग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते, ग्रहणमात्र यस्मात तत्रापि गाव एव प्रत्येतव्या यथा इतरेभ्य किञ्चिद्दद्यात् कुलदक्षिणइन्द्राग्न्यो कुला यत्र इति चशब्दो नादेशानुकर्षणार्थं ॥ २ ॥

हिरण्यमिति जातरूप प्रतीयात्* ॥ ३ ॥

हिरण्यमिति यत्र ब्रूयात् तत्र जातरूप प्रतीयात् अथ हिरण्य शब्दस्ताम्रादिषु वर्त्तते सोऽयमाचार्य्यो विशिनष्टि यत्र यत्र हिरण्य मिति ब्रूयात् तत्र तत्र जातरूप सुवर्ण प्रतीयात् यथा तस्य दीक्ष-णीयायामिष्टौ द्वादशमान हिरण्य ददातीति यथोत्साह दद्यात् तथा हिरण्यस्येति अथ प्रतीयादिति किमर्थम उच्यते दक्षिणा इति प्रकृतम अत प्रतीयादिति ब्रवीति यत्र यत्र हिरण्यमिति ब्रवीति तत्र तत्र जातरूपं पतीयात् न केवल दक्षिणासु यथा हिरण्यस्रज ऋत्विजो भवन्तीति त हिरण्येनान्तर्द्धायाभिमृशेयु हिरण्यमल्पोर्था भागादागच्छेदित्यादि ॥ ३ ॥

प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षितैकाहेभ्य ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उक्तमुदगयनादिर्षामपातइत्येव विकल्पयत्येकाहेषु या प्रथमा तिथि पूर्वपक्षस्य तयान्दीक्षेतैकाहेभ्य तादर्थ्ये चतुर्थी शुक्लप्रति पदित्यथ अथ सिद्धे सति पूर्वपक्षस्येति किमथमारभ्यते उच्यते व क्ष्यति दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमिति तत्रापि पूर्वपक्ष एव ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगम* ॥ ५ ॥

तेषापेक्षा दीक्षेति शेष यत्रानुकूल नक्षत्रयोग स्यात् तत्र प्रथ मायां पूर्वपक्षस्येति ॥ ५ ॥

तेषामेका दीक्षानादेशे तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वा* ॥ ६ ॥

तेषामेकाहानामेकादीक्षा भवेत अनादेशे आदेशे तु यथा देश यथा तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तथा एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति अथवा तिस्रो दीक्षा स्यश्चतस्रो वा अपरि मिता वा अथ किमथ तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वेति सिद्धे उच्यते तिसृचतसृभ्योऽतिरिक्तमपरिमाण स्यात् अथवा अनादेशे द्वे स्याता मिति अथ तेषामिति किमथम् अधिकृता एकाहा उच्यन्ते दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमित्येतदधिकृतमिति यदि दृष्ट्वा नक्षत्रयोग यदि प्रथमायां तेषामेव अपरिमाणस्य को विषय सोमापहार ॥ ६ ॥

तिस्र उपसद* ॥ ७ ॥

तेषां तिस्र उपसदो भवन्ति सर्वेषामेकाहानामनादेश इति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

ज्योतिष्टोमस्योकथानामुत्तरे सौभरनार्मेध अतिरात्र उक्थान्त इतराणीति गौतमो वृत्तिग्रहणात्* ॥ ८ ॥

इह ज्योतिष्टोमप्रकरणे देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्थानि नाशक्नुवन्नभिजेतुमित्येतदधिकृत्य साकमश्वसौभरनार्मेधहारिवर्णीद्ध श्रीयाष्टादंष्ट्राणि षडुक्थानि पठन्ति तन्किन्तानि विकल्पेन भवन्ति अथातिरात्र एव अथ विशिष्टविषयाणीति तस्मिन सशये सूत्रमार भते ज्योतिष्टोमस्योक्थानामुत्तरे सौभरनार्मेधे अतिरात्रे स्याताम इतराणि हारिवर्णादीनि त्रीणि उक्थान्ते स्यु साकमश्व व्यवस्थितमेव उभयोरप्याष्टादंष्ट्रोद्वंशीययोर्विकल्प स्यात् वृत्तिर्मशकेन एव दृष्टा अनाम्नानात एव गौतम आचार्यो मन्यते कस्मात् वृत्तिग्रहणात् मशकेनैव दृष्टा सूत्रद्वयस्यार्थो व्याख्यानवशात् निदानेन सह विरुध्यते ॥ ८ ॥

अनियोगमितरेषां धानञ्जप्योऽविशेषाम्नानात् † ॥ ९ ॥

हारिवर्णाद्वंशीयाष्टादंष्ट्रानामुक्थान्ते नियोग इतरेषान्तु साकमश्वसौभरनार्मेधानामविशेषाम्नानादनियोग धानञ्जप्यो मन्यते उक्थान्ते चातिरात्रे वेति तस्मात तान्युभयत्र भवन्ति ॥ ९ ॥

इतराण्यप्यतिरात्रइति शाण्डिल्यस्तुल्यचोदनात् । ॥१०॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह इतराण्यपि हारिवर्णादीन्यतिरात्र स्यु कस्मात् सर्वेषां तुल्यचोदनात् ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणीऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्प स्यात्* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव प्रकरणे पठति आष्टादंष्ट्रे ऋद्धिकामाय कुर्य्यादिति तत्किमुभे ते कर्त्तव्ये एकस्मिन स्थाने अथ विकल्प इति सोऽयमाचार्य्य आह आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्प स्यादिति द्वयोराष्टादंष्ट्रयो ऽ्दितयो रेकस्यैव क्रिया स्यात् समानार्थत्वात् ॥ ११ ॥

काम्यानुकथच्छन्दोयोगा ऽतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरनाधप्रमाणा * ॥ १२ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकाम्यानुकथानि प्रणयेयुरित्यत आरभ्य य एते काम्या उक्थाना छन्दोयोगा श्रूयन्ते तानतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरनार्मधप्रमाणा येषा सौभरनामेध अतिरात्रविषये नोक्थ विषये ॥ १२ ॥

वृत्तिस्त्वनुष्टुभा रात्र्यपायेन विद्यते* ॥ १३ ॥

यदुक्त पूर्वसूत्रे तन्न नत्वेत्र स्यात् यस्मादनुष्टुभा रात्र्युपाये वृत्तिर्न विद्यते रात्र्युपाये हि विच्छन्दसा दृष्टा यस्मादनुष्टुभा रात्र्युपाये वृत्तिन विद्यते तस्मात्काम्या उकथच्छन्दोयोगा उकथा न्तस्य स्युर्नातिरात्रस्य उच्यते नामेध रात्र्यपाये दृष्ट तत्कथमुकथा न्तो करिष्याम इति चेत् ॥ १३ ॥

दृश्यते चान्यत्र रात्र्यपायान्नामेध यथाभिप्लवस्य पञ्चाहे* ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अन्यत्र च रात्र्युपाया दृश्यन्ते नार्मेध यज्ञाभिप्लवस्य पञ्चाहे उक्थ्यानि ॥ १४ ॥

तस्यानुष्टुभ स्तोत्रीय स्यादुक्थान्तेषु वैच्छन्दसोऽतिरात्रेषु वृत्तिविभागान* ॥ १५ ॥

तस्य नार्मेधस्य उक्थान्तेषु क्रियमाणस्य अनुष्टुभ स्तोत्रीय स्यात् अतिरात्रेषु क्रियमाणस्य वैच्छन्दस स्यात् एव वृत्तौ विभाग कृत इन्द्र विश्वा अवीवृधन्निति नार्मेधमुक्थान्तेषु स आदेश अवचूर्णेन विच्छन्दसु प्रथम यासु ऊह्येत दृष्टान्तास्ता एतेसु ऊह्येत अगीतत्वादरात्रेषु ॥ १५ ॥

स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्य सᳲस्था विकल्पा अग्निष्टोम्यमुकथ्यतातिरात्र्यमिति* ॥ १६ ॥

यदा स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोम स्यात् तदा तस्य सस्थाविकल्पास्यु अग्निष्टोमता वा स्यात् उकथता वा अतिरात्रता वा तत् किमिद सिद्धे सत्यारभ्यते उच्यते मशको ज्योतिष्टोमातिरात्रे विकल्पेन षोड़शिनमामनति तस्य तावदय प्रतिषेध दर्शयति स्वतन्त्रे प्रथमाह्वारे सस्थाविकल्पे सति ज्योतिष्टोमस्यातिरात्रे षोड़शी न स्यात अकामे ज्योतिष्टोमे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धिकामो यजेतेत्येतस्मिन् पक्षे भवति एतच्च दर्शयति तत्राविग्निष्टुसस्थो ज्योतिष्टोमइत्यत्र सस्था विकल्प स्यादिति ॥ १६ ॥

तस्यानतिरात्रस्य द्वादशᳲ शत दक्षिणा* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

तस्य ज्योतिष्टोमस्यानतिरात्रस्य सत द्वादश शत दक्षिणा स्यु तत्किमिदमनतिरात्रस्येति यस्मादतिरात्रस्यादेच्चयन्त एव दक्षिणा उच्यते सविकल्प स्याम् ॥ १७ ॥

गोआयुषोस्व* ॥ १८ ॥

गोआयुषोरनतिरात्रयोर्द्वादश शत दक्षिणा स्यु ॥ १८ ॥

विश्वजिदभिजिद्भ्यां यमाभ्यां यजमान पूर्वापराभ्यां यजेतेति धानञ्जप्य * ॥ १९ ॥

उक्त विश्वजिदधिकारे यो यमाभ्या यजेतैताभ्या यजेतेति तद्यदि विश्वजिदभिजिद्भ्यामेव प्रयोगेण यजेत अभिजितेष्ट्वा ततो विश्वजिता यजेत एव धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते पूज्यतरत्वाद्विश्व जित पूर्वनिपात ॥ १९ ॥

युगपदिति शाण्डिल्य * ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह यमाभ्या यजमान एताभ्या युगपद्य जेतेति कथ पुनर्युगपत्क्रिया ॥ २ ॥

अभिजितो दक्षिण देवयजनं स्याद्विश्वजित उत्तरम्* ॥ २१ ॥

अभिजितो देवयजन दक्षिण स्यात तस्योत्तरतो विश्वजितो देवयजन स्यात् ॥ २१ ॥

तत प्रति पत्नीशाला स्यात्* ॥ २२ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

तद्विश्वजितो देवयजनं प्रति पत्नीशाला भवेत् प्राग्विश्वजित ॥ २२ ॥

नानर्त्विजो यच्चान्तर्वेदि कर्म* ॥ २३ ॥

पृथगृत्विज स्यु अभिजिद्विश्वजितो यच्चान्तर्वेदि कर्म तच्च पृथक स्यात् ॥ २३ ॥

अथ यद्बहिर्वेद्यकन्तत् † ॥ २४ ॥

अथ यद्बहिर्वेदि कम एक तद्द्वयोरपि ॥ २४ ॥

अभिजित पूर्व पूर्व कर्म सन्तिष्ठेत विश्वजित उत्तरम् † ॥ २५ ॥

अभिजित पूव पूव कम सन्तिष्ठेत तत उत्तर विश्वजित कर्म सन्तिष्ठेत अवयवकमणो विधि ॥ २५ ॥

तयो॰ पृथक सहस्रे दक्षिणा † ॥ २६ ।

तयोरभिजिद्विश्वजितो पृथङ्नानेत्यथ सहस्र दक्षिणा एकस्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि सहस्रमिति कथ पुनरेतद्गम्यते यथा न पृथग्द्वे द्वे इति उच्यते आचार्य्यप्रवृत्ति ज्ञापयति वक्ष्यत्यत्र तयो पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गौतमधानञ्जप्यौ द्वे च सहस्रे केशवपनीये तथा व्युष्टाविति ॥ २६ ॥

काम त्वयमाभ्यां यजेत † ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

कामन्तु पृथग्भूताभ्यामेव यजेत न यमाभ्याम ॥ २७ ॥

सहस्रमभिजिति दक्षिणा शताश्वं सहस्रं सर्ववेदस वा विश्वजिति* ॥ २८ ॥

अभिजिति पृथगभूते सहस्र दक्षिणा स्यु विश्वजिति पृथगभूते शताश्व सहस्र सर्ववेदस वा यस्मिन सहस्रे शतमश्वानान्तच्छताश्व सहस्र तद्वा शताश्व सहस्र दक्षिणा स्यु विश्वजिति सर्ववेदस वा सर्वं वेदस सर्ववेदसवेद इति धननाम सर्वस्वमित्यर्थ ॥ २८ ॥

इति अष्टमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

तस्यावभृथादुदेत्य रोहिणी वत्सच्छवी परिधाय धर्मा-न कुर्य्यात्त उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ १ ॥

उक्त शताश्व सहस्र सर्ववेदस वा विश्वजिति दक्षिणा एव विश्वजिदिष्ट्वा ततस्तस्य विश्वजितोऽवभृथादुदेत्य रोहिणी वत्सच्छवी परिधाय धर्मान कुर्य्यात् रोहिणीमिति वर्णनिर्देश वत्सच्छवीमिति जातस्य वत्सस्य छवी चर्म ता वत्सछवी परिधाय यजमानो धर्मान् कुर्य्यात ते धर्मा उक्ता ब्राह्मणेन पशुभिर्वा एष व्यृध्यते इत्याहुर्य सर्वं ददातीति छवी परिधत्ते पशुभिरेव समृध्यत इत्येतदादय अथ तस्येति निर्देश किमर्थमिति चेत् उच्यते अभिजित् विश्वजिता

---

* ब्राह्मणयोर्मेतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

वधिकृतौ पूर्वं विश्वजिदभिजिद्भ्यां यमाभ्यां यजमान इति तयोश्च सामान्यो विधिरुक्तः तद्य एते धर्मा निर्द्दिश्यन्ते ते सामान्यधर्मा एव गम्येरन् एवं माभूदित्यत आह तस्येति अपरे ब्रुवते तस्य सर्ववेदस दक्षिणस्येति न शताश्वसहस्रदक्षिणस्येति पूर्व एवमित्यर्थं एवमप्यर्थम उपरिष्टात् ज्ञापयिष्याम इति यथा स्यादिति ॥ १ ॥

अरण्ये तिस्रो वसतीत्युदुम्बरे वसेत* ॥ २ ॥

ब्राह्मणम अरण्ये तिस्रो वसति आरण्य ताभिरन्नाद्यमवरुन्ध उदुम्बरे वसतीति च तत्राय संशय किं या एवैता अरण्ये तिस्रो रात्रयश्चोद्यन्ते तासामेवाय नियम क्रियते उदुम्बरे वसतीति अथान्यास्तिस्र उदुम्बरे वसेदिति अत आचार्य्यो नियमयति या एता अरण्ये तिस्रो रात्रय आदिश्यन्ते एतास्तिस्रोरात्रयोऽरण्ये उदुम्बरस्तस्मिन वसेत् समुच्चय स्यात् अरण्ये चोदुम्बरे चेति कथ पुनरेतद्गम्यते यथा नारण्येऽपि तिस्र उदुम्बरेऽपि तिस्र इति उच्यते द्वादशानां रात्रीणां नियमात् वक्ष्यति द्वादशैता रात्रयो भव न्तीति ॥ २ ॥

उदुम्बराभावेऽप्युदुम्बरशाखां निखनेयु* ॥ ३ ॥

यदि तस्मिन्नरण्ये उदुम्बरो न स्यात् तत्र अयस्मादप्यरण्यादु दुम्बरशाखामवहृत्य तस्मिन्नरण्ये निखनेयुस्तस्याञ्च वसेत् ॥ ३ ॥

खनित्रेण जीवतीति यत्तत्र खाद्य९ स्यात्तेन जीवेत्* ॥४॥

खनित्रेण जीवतीति ब्राह्मण खनति तेनेति खनित्र खनित्रेणेति

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

करणनिर्देश तेन खनित्रेण खन्यमाने तस्मिन्नरण्ये यत्किञ्चित स्यात् कन्दोमूल वा तेन जीवेदश्नीयात् ॥ ४ ॥

खान्याभावे धान्यपात्रान्निखाय तैरुत्खान जीवेत्* ॥५॥

यदि तस्मिन्नरण्ये कन्दमूलादि खान्य न स्यात् ततो धान्यपात्रान्निखाय तैरुतखान जीवेत् ॥ ५ ॥

उभयत क्ष्णुदभ्रिर्भवतीति वैणवी कल्माषीति शाण्डिल्य † ॥ ६ ॥

उभयत क्ष्णुदभ्रिर्भवतीति ब्राह्मणम उभयतक्षीक्ष्ण उभयत क्ष्णुत् अभ्रि खनित्रम उभयत खनतीत्यथ सा कल्माषी वैणवी वा स्यात् वेणुना निर्वृत्ता वैणवी कल्माषी दारवी दारुनिर्वृत्ता दारवी इति निर्देश यथा कल्माषो गौरिति एव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥६॥

या का चेति धानञ्जप्य † ॥ ७ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह या काचिदभ्रि स्यात् वैणवी आयसी वा औदुम्बरी वेति केवल न उभयत क्ष्णु स्यात् ॥ ७ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति पार्श्वतो निषादग्रामस्य वसेत्* ॥ ८ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति ब्राह्मण निषादग्रामस्य पार्श्वे वसेत् निषादेष्विति जनोपलक्षण बहुवचनम ॥ ८ ॥

---

* आम्नायपाठोऽप्येवम्।

† आम्नायेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

तेषां काममारण्यं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं मार्गं मिति* ॥ ९ ॥

तेषां निषादानां यदारण्यं तत्कामं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं मार्गं भुञ्जीत मार्गं मांसमिति कामशब्दः कामं न भुञ्जीतेति अपरे वर्णयन्ति विश्रब्धं भुञ्जीतेति अथारण्यमिति किमर्थं निर्द्दिष्टं नैवारं श्यामाकं मार्गमिति उच्यते नैष दोषः यद्यारण्यं लभते नैवारं श्यामाकं मार्गं वा मांसं भुञ्जीत न तेभ्यो गृह्णीयादिति ॥ ९ ॥

जने तिस्रो वसतीति राजन्यबन्धुर्जनो ब्राह्मणः समान जन इति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

उक्तं जने तिस्रो वसतीति जन्यन्ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे समानजने तिस्रः समानजन्यन्ताभिः इति च तत्को जनः कः समानजन इति शाण्डिल्य आह राजन्यबन्धुर्जन इति कर्मान्यत्वाद्वर्णान्तरत्वात् अत्र ब्राह्मणः समानजन इति स्वजातीयत्वात् ब्राह्मणपक्षेण ब्रवीति ॥१०॥

विवाह्यो जनः सगोत्रः समानजन इति धानञ्जय्यः* ॥११॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह स्वस्मिन्नेव वर्णे यो विवाह्यः न गोत्रेण सम्बध्यते स जनः यः पुनः सगोत्रः सोऽविवाह्यः स समानजन इति ॥ ११ ॥

प्रतीवेशो जनपदो जनो यत्र वसेत् स समानजन इति शाण्डिल्यायनः* ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह प्रतीवेश समीपो जनपद यथा यौधेया अर्जुनायना इति यत्र वसेत्स समानजन ॥ १२ ॥

एते धर्मा सर्व्ववेदसदक्षिणानां सर्वेषाम्* ॥ १३ ॥

य एते धर्मा उक्ताश्छव्यादयो विश्वजित सर्व्ववेदसदक्षिण प्रति एते धर्मा सर्वेषा सर्व्ववेदसदक्षिणाना भवन्ति न केवल विश्वजित एतच्च ज्ञापित भवति विश्वजिति सर्व्ववेदसदक्षिणे एते च धर्मा भवन्तीति अथ सर्व्ववेदसदक्षिणानामिति बहुवचनात्सिद्धे सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते शाखान्तरदृष्टानाञ्च सर्व्ववेदसदक्षिणानामेष एव धर्म स्यादिति ॥ १३ ॥

व्रतवत्सु सर्वेष्वमावास्यायां दीक्षित्वोखामाबध्नीत सांवत्सरिकेभ्योऽन्यत्रेति गौतम* ॥ १४ ॥

व्रतमेषु विद्यत इति व्रतवन्त तेषु व्रतवत्सु सर्वेषु सर्वशब्दो ऽनिरवशेषवाची अमावास्यायान्दीक्षित्वा यजमान उखामाबध्नीत उखा उक्तलक्षणा सांवत्सरिकेभ्य सर्वेभ्योऽन्यत्र एतद्गौतमीयम अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते व्रतवत्स्विति परतन्त्रता व्रतस्य निर्द्दिष्टा तद्ये व्रतवन्तस्तेष्वेव उखाबन्धनविधि स्वतन्त्रे व्रते न प्राप्नोति सोऽयमाचार्य्य सर्वग्रहण करोति व्रतवत्सु व्रते चेति ॥१४॥

सह सुत्याभि षडह्यानि संवत्सरादधिकानि कृत्वोक्तिष्ठेयु* ॥ १५ ॥

---

* शाट्यायनकोऽप्येवम् ।

सहस्रसुत्याभिर्यथा षड़हानि संवत्सरादधिकानि भवन्ति एवं कृत्वा उत्तिष्ठेयु ॥ १५ ॥

समाप्ते वा संवत्सरे रात्रिसत्रेषु राजानं क्रीणीयु * ॥१६॥

अथवा व्रतवत्सु क्रतुषु रात्रिसत्रेषु दीक्षाभिरेव संवत्सरे समाप्ते राजानं क्रीणीयु ‡ ॥ १६ ॥

यथाजाति तु प्रथमे पञ्चदशरात्रे दीक्षेरन् ॥ १७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे व्रतवत्यपि सति यथाजात्येव दीक्षेरन या सत्रेषु जाति सा यथाजाति तेषां द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽनादेश इति ॥ १७ ॥

सर्वत्र वा यथाजात्यन्यत्र चेदुपेतमिति धानञ्जप्य * ॥१८॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्वेषु व्रतवत्सु यथाजाति दीक्षेरन यद्यन्यत्र कर्मणि व्रतमुपेत स्यात् प्रथम वाशब्दो विकल्पार्थ ॥ १८ ॥

अनुपेतञ्चेदपीति शाण्डिल्य * ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह यद्यन्यत्रोपेत यद्यनुपेत सर्वत्रैव यथा जाति दीक्षेरन इति ॥ १९ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाह्निकस्य गौतमीयेन † ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

‡ लाट्यायनीयपुस्तकत्रयेऽपि अस्य सूत्रस्य टीका न विद्यते अतो द्राह्यायणीयात पुस्तकादेषा उद्धृता ।

ऐकाह्निकस्य व्रतस्य गौतमीयेन विधानेन क्रियमाणस्य तिस्र उपसद स्युः तत्किमिदमारभ्यते नन्वेवञ्चैकाहिकाना परिभाषित तिस्र उपसद इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भ ॥ २० ॥

षड्वा द्वादश वा* ॥ २१ ॥

व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन क्रियमाणस्य तिस्र एवोपसदो भवन्ति अथवा षट् द्वादश वा ॥ २१ ॥

तत्र ब्रह्मणेऽश्वरथ शतञ्च दद्यात् † ॥ २२ ॥

तत्र तस्मिन्नैकाह्निके व्रते ब्रह्मणेऽश्वरथ शतञ्च दद्यात उक्त सख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति ॥ २२ ॥

तथाग्नि चिन्वतेऽध्वर्यवे † ॥ २३ ॥

तथाग्निञ्चिन्वतेऽध्वर्यवेऽश्वरथ शतञ्च दद्यात् अग्नि चिन्वते इति कालनिर्द्देशम ॥ २३ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे † ॥ २४ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे अश्वरथ शतञ्च दद्यात् ॥ २४ ॥

तच्चानुशꣳसते होत्रे † ॥ २५ ॥

तच्च पृष्ठमनुशसते होत्रे अश्वरथ शतञ्च दद्यात् अपरे ब्रुवते तथाग्नि चिन्वतेऽध्वर्य्यवे इत्येतदादीनि कर्माणि यदा कुर्वन्ति ततो दद्यादिति पूर्वं एवत्वर्थस्याह ॥ २५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

सर्वेभ्य सहस्रम्* ॥ २६ ॥

सर्वेभ्य षोड़शेभ्य सहस्र दद्यात् एतत् क्रतुदक्षिणा कथ पुनरेत द्गम्यते यथा सहस्र क्रतुदक्षिणा न सत्रशब्द आधिक्य इति उच्यते वक्ष्यति सर्ववेदसदक्षिण वेति ॥ २६ ॥

सर्ववदसदक्षिण वा* ॥ २७ ॥

सहस्रदक्षिण वा सर्ववेदसदक्षिण शत वा स्यात् तद्यदेव सर्वशब्द किमर्थ सर्वेभ्य सहस्रमिति उच्यते सर्वग्रहण क्रियते यथा अश्वरथ शतदक्षिणा ब्रह्मादिभ्यो दत्ता न तेषा सा दक्षिणा सा अधिका इति ॥ २७ ॥

इतरच्छाण्डिलम्* ॥ २८ ॥

इतरद्विधान सर्वेभ्य सवस्रमित्येतच्छाण्डिलम ॥ २८ ॥

सर्वे साहस्रा पृथक् सहस्रदक्षिणा* ॥ २९ ॥

सर्वे साहस्रा पृथक् नाना सहस्रदक्षिणा एकैक सहस्रदक्षिण अथ सर्वशब्द किमथमिति चेत् साहस्रप्रतिज्ञापनार्थ अथैष ज्योति रित्यादयश्चत्वार साहस्रा ॥ २९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

साद्यस्क्रेण यक्ष्यमाणो महारात्रे प्रातराहुतिं हुत्वा चक्षीतर्त्विग्भ्य साद्यस्क्रोम इति* ॥ १ ॥

उक्ता सर्वे साहस्रा साम्प्रत साद्यस्क्रा उच्यन्ते सद्य क्रिया वर्त्तते इति साद्यस्क्र तेन साद्यस्क्रेण यक्ष्यमाण इति भविष्यत्काल प्रत्युपस्थित महारात्रे रात्रेर्महति कालेऽवशिष्टे प्रातराहुति हुत्वा प्रातराहुतिहि आदित्यस्योदयसन्निकर्षे भवत्युदिते वा सोऽयमाचार्य्यस्तु काल प्रत्यामनति साद्यस्क्रे क्रतौ कर्मार्थमाचक्षीत ऋत्विग्भ्य साद्यस्क्रोम इति तत्किमिदमाचक्षीत साद्यस्क्रोम इत्युक्ते साद्यस्क्रेण यक्ष्यमाण इति आचक्षीतर्त्विग्भ्य इत्येतावदेव वक्तव्यम अयमाचार्य्य एतद्दर्शयति येन येन यज्ञेन यक्ष्यमाण स्यात् तन्तमाचक्षीतासौ मे यज्ञ इति ॥ १ ॥

प्रग एव प्रहिणुयादिति धानञ्जप्यो दीक्षाप्रभृति सद्य सर्वं कुर्य्यात् प्रथमद्वितीययो श्येनस्य च † ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह प्रग एवर्त्विग्भ्य प्रेषयेत् कुत येन साद्यस्क्रोम इति दीक्षाप्रभृति यत्कर्म तत्सद्य सर्वं कुर्यु प्रथम द्वितीययो साद्यस्क्रयो श्येनस्य च एतेषा सद्य प्रथमा सद्य द्वितीया स्यात् ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणो प्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

एकत्रिकान्ता षट्साद्यस्का इति गौतमचिवृत्ति * ॥ ३ ॥

गौतमवृत्तिराचार्य्य आह षट् साद्यस्का इति प्रथमात्साद्य स्कादारभ्य यावदेकत्रिक इति सर्वेषां सद्य क्रिया स्यादिति एकत्रि कान्ता इति प्रागेकत्रिकात ग्नेन स्यादिति सर्वेषाम्मत एकत्रिक स्यादिति षट्ग्रहणेनासाद्य क्रियायामपि साद्य स्कसञ्ज्ञा भवति ॥ २ ॥

उर्वरा वेदिरिति प्रथमे यवोर्वरा पक्वा स्याद्व्रीह्युर्वरा वा † ॥ ४ ॥

इह द्वितीयसाद्यस्कस्यानुवाके पठति उर्वरा वेदिरित्येतदादि विधिविशेष सोऽयमाचार्य्यस्त विधिविशेष प्रथम कल्पयति तत् कथ पुनरय द्वितीयप्रकरणे पठित प्रथमे भवतीति उच्यते सामान्यात कि सामान्य उच्यते सर्वविधिशेष साम्ना य पठति स चीयदृतयो रथा भवन्तीत्यारभ्य सद्यस्त्वायेति सद्यस्त्वसामान्यात् उवरा वेदिरिति यदुक्त ब्राह्मणेन तत्प्रथमे साद्यस्के यवोर्वरा पक्वा स्यात व्रीह्युर्वरा वेति उर्वरेति निष्पन्नशस्यक्षेत्रस्य सञ्ज्ञा ॥ ४ ॥

तत एव समुत्कर्त्त खल्न उत्तरवेदिं कुर्य्युः ‡ ॥ ५ ॥

ब्राह्मण खल उत्तरवेदिरिति तत्किमसौ खलोऽन्यस्मात् क्षेत्राद्धा न्यमाहृत्य कर्त्तव्य अथ तस्या एवोर्वराया वेदिरिति सोऽयमाचार्य्य आह तस्या एव वेदेरुर्वराया समुन्कर्त्तु खल कर्त्तव्य तत्र खल

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उत्तरवेदिं कार्य्यं तत्र केचित्तावद्वर्णयन्ति यदि तावत्प्रथमा खल उत्तरवेदिरित्युक्तेऽथ सशय कि प्रथमा अथ सप्तमीति ततस्तस्मिन खले उत्तरवेदिरिति स खल उत्तरवेदि स्यात् अथ पुन सप्तमी तत एव समुत्कृत्य खल तस्मिन खले उत्तरवेदिं कुयु रिति तस्मान्मृन्निवपनाद्य उत्तरवेद्यर्था सर्वे कर्त्तव्या इति एव प्रकृतिश्च न विरुध्यत अप्रदाहश्च भवति अपरे वर्णयन्ति तत एव समुत्कृत्य खलस्य खलमुत्तरवेदिं कुर्यु वचनाद्विकारो भवति ॥ ५ ॥

खल वालीयूपो भवतीति लाङ्गलेषा यूप स्यात कलापी चषालभागा* ॥ ६ ॥

ब्राह्मण खले वालीयूपो भवतीति खले वालीयूप इत्युक्ते लाङ्गलेषा यूप स्यात लाङ्गल हलम एतया हित रसमुत्कृषन्तीति लाङ्गलेषा यूप स्यादिति प्रोक्षणादियूपधर्मान करोति कलापी धान्यमुष्टि कलापोकृत चषालस्थाने कर्त्तव्य अथ कि भागग्रहण कलापी चषालभागेति उच्यते चषाल भागो यस्या सा चषालभागा यावन्त देश यूपस्य चषालो भजते तावदेव कलापो भजतीति ॥ ६ ॥

अतीतायाञ्चद्यववेलाया व्रीहिवेलायां वा यजेत धान्यपात्रानुप्त्वाभिक्षपेयु † ॥ ७ ॥

यद्यतीताया व्रीहिवेलाया यजेत यवेषु लूनेषु व्रीहिषु वा तोता धान्यपात्रानुप्त्वाभिक्षपेयु अत्रो त्रीजीषा वेदि स्यात् ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणोनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

धान्यपात्रा उत्तरवेदि स्यान्मृतस्वषालभागा* ॥ ८ ॥

धान्यपात्राणि विन्यस्योत्तरवेदि कार्य्या पात्रशब्द उभयलिङ्ग पात्र पात्रमिति मृतस्वषालप्रतिनिधि प्रतिनिधौ सति दात्रमना स्यादिति ॥ ८ ॥

त्रिवतस साण्ड इति बञ्च त्रिवर्षस्य जानपदो त्रिवत्स इति* ॥ ९ ॥

ब्राह्मण त्रिवत्स साण्ड इति सोमक्रयण क पुन त्रिवत्स इति उच्यते बञ्चत्रिवषस्य जानपदो त्रिवत्स इति ईषदसमाप्तत्रिवर्षो बञ्चत्रिवष तस्य बञ्चत्रिवषस्य जनपदे भवो जानपदो स त्रिवत्स इति ॥ ९ ॥

यो वा तिस्रो धयेत् † ॥ १० ॥

यो या तिस्रो गा पिबेत स वा त्रिवत्स इति तिस्रृणा वत्स त्रिवत्स ॥ १० ॥

त्रिवर्षा वैव स्यात † ॥ ११ ॥

सपूर्ण त्रिवष एव वा त्रिवत्स त्रिवत्स इति मध्यपदलोपी समास ॥ ११ ॥

प्राञ्चं होतार बध्येयुरुदञ्चमुद्गातार प्रत्यञ्चमध्वर्यु द

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

क्षिणा ब्रह्माण पुरस्तादाच वसेयुस्तत्रेभ्य सोम प्रब्रूयुरश्वरथै-र्यात्वा त उक्ता ब्राह्मणेनाध्वानस्य* ॥ १२ ॥

महारात्रे प्रातराहुति हुत्वेत्येतस्मिन कल्प इदमारभ्यते प्राची न्दिश होतार वक्षेयु उदीची दिशमुद्गातार वक्षेयु प्रतीचीन्दिश मध्वर्यु वक्षेयु दक्षिणान्दिश ब्रह्माण वक्षेयु पुरस्तादाच वसेयु पूर्वगता एव वा एषु देशेषु स्यु तत्र तेषु देशेष्वभ्यो होतृप्रभृतिभ्य सोमप्रवाका सोम प्रब्रूयु अश्वरथैर्यात्वा उक्त सर्वादिशोऽश्वरथा सोमप्रवाकाविधावन्तीति ते उक्ता ब्राह्मणेन ते अश्वरथा अध्वानस्य वा ब्राह्मणेनैवोक्ता योजने चतुर्वाक्षिणा प्राच्यान्दिशि प्राक्षेत्या दिना ॥ १२ ॥

कुर्य्यु रेवर्त्विज इति शाण्डिल्योऽन्या८स्तु ब्राह्मणा८स्तान ध्वन ऊढ्वा तत्रेभ्य सोम प्रब्रूयुरसौ सद्य क्रिया यजते तदह प्रब्रवीमीन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्या ब्राह्मणेभ्य सोम्येभ्य सोम-पेभ्य इति* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्य आह प्रातराहुत्यनन्तर कुर्यु रेव कर्माण्यृत्विज अन्या स्तु ब्राह्मणास्तानध्वन ऊढ्वा यैतैरध्वानो वाह्या ब्राह्मणे योजने चतु-र्वाक्षिणेत्यादय तेष्वध्वस्वेभ्या ब्राह्मणेभ्य सोमप्रवाका सोम प्रब्रूयु असौ सद्य क्रिया यजंत इत्यादिना मन्त्रेण यथोद्दिष्टेन ॥ १३ ॥

स क्षीरहतयोरथा भवन्तीति सद्यो दुग्धेन क्षीरेण इतय

* ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

पूर्णा स्युस्ततोऽयन्नवनीतमुदीयात फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयु * ॥ १४ ॥

ब्राह्मण स चीरवृतयो रथा भवन्तीत्यादि ये ते रथे दृतय ते सद्यो दुग्धेन चीरेण पूर्णा स्यु तेभ्यो धावद्भ्यो यन्नवनीतमुदियात् फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयुर्मिश्रयेयु अन्यस्मिन घृते मिश्रयेयु सद्यो भावाय ॥ १४ ॥

अश्व श्वेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यात् किञ्चिच्चेतरेभ्य * ॥ १५ ॥

उक्त तस्मा अमुमादित्यमश्व श्वेत कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तदुच्यते अश्वश्वेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यात उक्त किञ्चिच्छन्दस्येति अथ किमयमेतस्य दक्षिणेति उच्यते अश्व एव दक्षिणा एतस्य क्रतो नायमुद्गातुर्भागविकार स्यात् प्रकृत निवर्त्तत एव ॥ १५ ॥

इति अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

एतेनैवोत्तरो व्याख्यात † ॥ १ ॥

एतेनैव प्रथमेन साद्य क्रेण उत्तरो व्याख्यातोऽय विध्यन्त उक्त

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणेन छेदविषये किमपि कृत

सार्द्धं क्रेण यक्ष्यमाण इत्यत आरभ्य एष एव सर्व्व उत्तरस्मिन्नपि भवति ॥ १ ॥

तस्यास्त्र एकविंशो दक्षिणानामतो वैव* ॥ २ ॥

तस्योत्तरस्यास्त्र एकविंश स्यात दक्षिणाना एकविंशते पूरण एकविंश उक्तस्त्र सख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति अश्व एव वा स्यात ॥ २ ॥

एकरात्रीणो द्ध्यहीनोऽनुक्रीस्तेऽङ्गिरस आदित्येभ्य श्व सुत्यामिति ह्याह † ॥ ३ ॥

एकया रात्र्या निवर्त्त्यते एकरात्रीण द्वाभ्यामहोभ्या निवर्त्त्यते द्ध्यहीन तेऽङ्गिरस आदित्येभ्य श्वसुत्यामिति ह्याह ब्राह्मण द्ध्यहीन इति उपदेशाय यस्मात श्व सुत्यामिति ह्याह ब्राह्मण तस्मात् द्ध्यहीन उच्यते एकरात्रीण इति किमिद ननु द्ध्यहीन इत्युक्ते रात्रि रन्तभवत्येव उच्यते नियमार्थमारभ्यते यदि द्वितीया रात्रीमापद्येत तत कालात्यय स्यात् ॥ ३ ॥

तस्य क्रयप्रभृत्युत्तरमह स्यादिति गौतमस्त८ सद्य परिक्रीयेति ह्यादित्यानाह नेतरान् ‡ ॥ ४ ॥ *

तस्यानुक्रथ क्रयादारभ्योत्तरमह स्यादिति गौतम त सद्य परिक्रीयेति हि आदित्यानधिकृत्याहैतद्ब्राह्मण नाङ्गिरस ॥ ४ ॥

---

* द्राह्यायणेन च्छेदविषये विशेष कृत ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

अपरेद्यु क्रयणाच्चानुक्रीरित्याख्या* ॥ ५ ॥

याचेयमाख्यानुक्रीरिति सा अपरेद्यु क्रयणमालोच्य ॥ ५ ॥

उपवसथान्त पूर्वमह स्यादिति धानञ्जप्य श्व सुत्यामिति ह्याहेति श्व क्रय प्राब्रुवन्नित्यभविष्यत् † ॥ ६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह उपवसथान्त पूर्वमह स्यादिति यस्मात् श्व सुत्यामिति ब्राह्मण यदि हि क्रयप्रभृत्यन्तरमह अभविष्यत् श्व क्रय प्राब्रुवन्नित्यभविष्यद्ब्राह्मण येन पुन श्व सुत्यामित्याह ज्ञापयति उपवसथान्त पूर्वमहरिति ॥ ६ ॥

तं सद्य परिक्रीयेति च प्रथमस्य सद्यस्तां दर्शयति* ॥७॥

यदुक्तन्त सद्य परिक्रीयेति ह्यादित्यानाह नेतरानिति एतद्ब्राह्मण प्रथमस्य साद्य क्रस्य सद्योभाव दर्शयति ॥ ७ ॥

ह्यहीनत्वात्तु जघन्यतरऽङ्गिरसोऽक्रीणंस्तस्मादनुक्रीरित्याख्या ॥ ८ ॥

अथ यदुक्तमपरेद्यु क्रयणाच्चानुक्रीरित्याख्येत्यत्र ब्रूम ह्यहीनत्वात्तु अनुक्रो जघन्यतरे अङ्गिरसोऽक्रीणन सोम नातित्वरन्ति तस्मात् ते पूर्वेद्युरक्रीणन सोम न परेद्यु क्रयवशादनुक्रीरित्याख्या जघन्यकालक्रयणादनुक्रीरित्याख्या ॥ ८ ॥

तस्याश्वएकशततमो दक्षिणानामश्वो वैव* ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनेतेन सूत्रद्वय कृतम्

तस्यानुक्रिय एकोऽश्व एकशततमो दक्षिणानाम एकशतस्य पूरण एकशततम तस्येति निर्देश यदि सद्य यदि ह्यहीन इति अश्व एव वा स्यात ॥ ९ ॥

एतेनोक्तो विश्वजिच्छिल्प्य * ॥ १० ॥

एतेनानुक्रिया उक्तो व्याख्यातो विश्वजिच्छिल्प्य एकरात्रीणो ह्यहीन इति ॥ १ ॥

द्विरात्रीणस्त्र्यहीन इति शाण्डिल्य * ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह द्विरात्रीण अहीन इति त्रिभिरह्नो भिनिवर्त्त्यते द्वाभ्या रात्रीभ्याम इति रात्रिग्रहण व्याख्यातानुक्रियैव ॥ ११

द्वे च प्रथममह्न क्रयप्रभृत्युपवसथान्त द्वितीय९ सौत्तमुत्तमम् † ॥ १२ ॥

तस्य त्र्यहीनस्य सतो द्वे च प्रथममहर्भवति क्रयादारभ्योऽपवसथान्त द्वितीयम उत्तम सौत्यमह स्यात त्रय कल्पा सद्य क्रिया वा ह्यहीनक्रिया वा शाण्डिल्यप्रयोगात अह क्रिया वा स्यात् ॥ १२ ॥

तस्य दक्षिणा यानानि यथोत्साह दद्यात्तस्मिन् जनपदे यान्यभिध्याततमानि स्यु † ॥ १३ ॥

तस्य विश्वजिच्छिल्पस्य दक्षिणा यानानि यान्ति तैरिति यानानि

* लाट्यायनेन छेदविषये विशेष उक्त

† लाट्यायनेोऽप्येवम ।

आरोहणानि शकटगन्त्र्युद्वषकादीनि यथोत्साह दद्यात् यावा नुत्साहोऽस्य यथोत्साह तस्मिन जनपदे यान्यभिध्याततमानि स्यु काङ्क्षिततमानि स्युरीप्सिततमानि किमर्थ पुनरत्र यानशब्द अश्वा दिष्वपि न वर्त्तते उच्यते एतेषामेव शकटादीना परार्था प्रवृत्तिर्न स्वार्था नीयते च तानि न स्वय गच्छन्ति अश्वादयस्तु स्वयञ्च गच्छन्ति तस्येति निर्द्देश सर्वेषु कल्पेषु तस्यैव दक्षिणा ॥ १३ ॥

सर्ववेदसनिर्मान्दद्यादिति धानञ्जप्यो विमितꣳ शयन-मारोहणमहानसे दासमिथुनौ धान्यपल्यꣳ सीरं धेनुरिति धेनुरिति ॥ १४ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह सर्ववेदसनिर्मान्दद्यादिति सर्वञ्च तद्वेदश्च सर्ववेदसन्निर्माण सर्ववेदसान्त इत्यर्थ अथ विश्वजिच्छिल्य इत्युक्ते विश्वजिद्धर्माणामेतन्नाम यच्छिल्यमिति विश्वजिच्च सर्ववेदसदक्षिण तस्मादिहापि तद्धर्मत्वात्सर्ववेदसनिर्माण तस्याभिप्रेतमिति विमित मिति गृहसञ्ज्ञा शयन तस्मिञ्छूत तच्छयनम आरोहणञ्च महानसञ्च आरोहण प्रज्ञात जानपद महानसम अनसन्तान्नपुसकादिति समा सान्तो भवति ह्रियमाण शकट दासमिथुनौ दासी च दासश्च धान्यपल्य धान्यपूर्ण पल्य पल्यमिति शिक्यसञ्ज्ञा सीर युक्त हल धेनु उक्तमानदेशगा इति सर्वे चिवर्गा इति तेनोक्तत्वात् एतत सर्व वेदसनिर्माण एतस्मिन सर्व हिरण्यादि मन्तर्भवति एतच्च द्रव्य

* लाट्यायनेनैतत् सूत्रद्वयं कृतं ।

प्रकारनिर्देशेनोक्तं भवति तस्यैवप्रकारं धनस्यास्य स्वामी सर्वं वेदसदक्षिणेन यष्टुमर्हति नान्य इति ॥ १४ ॥

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका।

अथ पञ्चमी कण्डिका।

व्रातीनानां यौधानां पुत्राननूचानानृत्विजो वृणीत श्ये-नस्य* ॥ १ ॥

उक्तो विश्वजिच्छिल्पः साम्प्रतं श्येनस्य विधिर्वक्तव्यः तं विवक्षुराह व्रातीनानामिति नानाजातीया अनियतवृत्तय उत्सेधजीविनः सङ्घाः ता व्राताः व्रातानां कर्म व्रातकर्मणा जीवन्ति व्रातीनाः योधनात् योधः योधभवा यौधः तेषां व्रातीनानां यौधानां पुत्राननूचानान् पुत्रशब्दः प्रतीतपदार्थकः उक्तवाननूचानःताननूचानान् व्रातीनानां पुत्रानृत्विजो वृणीत श्येनस्य अथानूचानानिति किमिदमित्या रभ्यते यदा ऋत्विकप्रकरणे एवोक्तमृत्विगाषेयोऽनूचान इति उच्यते ऋत्विकशब्देन योऽयमृत्विजो गुणसमुदायः स कृतस्नः प्राप्तः तस्मिन् प्राप्ते एकेनैव परिसंख्यानं करोति केवलम् अनूचानाः स्युः अन्येषाम-नियमः स्यादिति अथवा निवर्त्तयत्येवान्यानेकदेशपरिसंख्यानं सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थो नियमस्वास्य निवर्त्तको भवति न परिसंख्या नादन्यनिवृत्तिरिति ॥ १ ॥

* म्नाद्यायशोऽप्येवम्।

अर्हतामेवेति शाण्डिल्य ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह अर्हतामेव वरण कर्त्तव्यम ॥ २ ॥

अभिवातासु या अनभिवाता स्युस्तासामाज्य मन्थयेत्* ॥ ३ ॥

अभिवातासु गोषु व्याधितासु या अनभिवाता अव्याधिता स्युस्ता दोहयित्वा तत्क्षीर मन्थयेत् ततो यदुद्गच्छेत घृत तेनाज्य कुर्य्यात् ॥ ३ ॥

यत्र स्तम्बा वृक्षा वा बहुला जाता स्युस्ताꣳश्छेदन देवयजन कुर्युः* ॥ ४ ॥

अभिचरणीयेषु देवयजनमुक्तलक्षण विपर्य्यस्याभिचरणीयेष्विति वृक्षवदेव यजनमुक्त तदेव विशेषविध्यर्थमारभ्यते यत्र यस्मिन देशे स्तम्बा वृक्षा वा बहुला जाता स्युः तान वृक्षस्तम्बान छित्वा देवयजन कुर्युः ॥ ४ ॥

यद्वा विदाहि स्थण्डिलम्* ॥ ५ ॥

यस्मिन्नोषधयो विदह्यन्ते तद्विदाहि एतस्मिन्वा विदाहिनि स्थण्डिले देवयजन कुर्युः ॥ ५ ॥

शवनभ्ये अधिषवणे इति येन यानेन मृत निर्वहेयुस्तस्य नभ्ये अधिषवणफलके कुर्युः † ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणो प्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

ब्राह्मण शवनभ्ये अधिषवण इति शवनभ्ये इति किमुक्त भवति उच्यते येन यानेन मृत निर्वहेयु शवन्तस्य यानस्य नभ्ये नाभ्या निवृत्ते अधिषवणफलके कुयु ॥ ६ ॥

अचषालो यूपस्फ्याग्र * ॥ ७ ॥

ब्राह्मण तैल्वको वा बाधको वा यूपस्फ्याग्र इति तत्र संशय कथ स्फ्याग्र इति किं स्फ्याग्र उपमार्थोऽयमथ स्फ्याग्र एवाग्रे सोऽय स्फ्याग्र इति सोऽयमाचार्य्य आह अचषालो यूप स्फ्याग्र इति नास्त्यस्य चषालमित्यचषाल इति ॥ ७ ॥

लोहितोष्णीषा लोहितवाससो निवीता ऋत्विज प्रचरेयुरुपोतपरुषा उज्ज्यधन्वान * ॥ ८ ॥

ब्राह्मण लोहितोष्णीषा इत्यादि लोहितान्युष्णीषाणि येषान्ते लोहितोष्णीषा उष्णीषाणि शिरसो वेष्टनानि वासांसि तेषाञ्च वाससा लोहितो वर्ण स्यात निवीता कण्ठालम्बितसूत्रा एव लक्षणास्ते प्रचरेयु कर्माणि कुयु उपोतपरुषा आसन्नपरुषा परुषा इव व्यवस्थिता अपरे ब्रुवते उपोताश्च परुषाश्चेति उपोता कञ्चुकिन पूर्व एवेत्यर्थ उज्ज्यधन्वान उद्गतज्यामुज्यम उद्गतज्यान्येषा धनूंषि भवन्ति ॥ ८ ॥

पवमाने रथन्तर करोतीति बृहत्यामेकर्चानां स्थाने स्यादेक तद्धि बार्हतानां स्थानमेवञ्च तृचे भवति † ॥ ९ ॥

---

* आम्नाययोरप्येवम्।

† आम्नायद्वयेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

ब्राह्मणं पवमाने रथन्तरं कुर्य्यादिति तत् रथन्तरं बृहत्या मेकर्चानां स्थाने स्यात् वषट्कारणिधनरौरवयौधाजयानामेकमेतेषां स्थाने स्यात तद्धि बार्हतानां साम्नां स्थानं बृहतीषु तत्क्रियमाणं तृचे भवति तस्य ह्यरण्ये गेयत्वात तृचकरणं दृष्टम एकग्रहणं शिष्ट कल्पावधारणार्थम ॥ ९ ॥

अविप्रतिषेधेनेतरेषामनुकल्पयेदित्यपरमेवमल्पीयान वि-कार * ॥ १० ॥

अपरं मतम अबाधेनेतरेषामेकर्चानां रथन्तरमनुकल्पयेदिति एव क्रियमाणे पूर्वस्मादल्पीयान्विकारः कृतो भवतीति ॥ १० ॥

तत्र पञ्चमं वार्हतमाहरेत् स्तोमवशेन तत् पौरुमद्गं स्यात् भ्रातृव्यवधं ह्यस्मिन ब्राह्मणं दर्शयति † ॥ ११ ॥

तत्र तस्मिन कल्पे पञ्चमं साम बार्हतमाहरेत स्तोमवशेन पञ्चमं साम पौरुमद्गं स्यात् तस्मिन पौरुमद्गे ब्राह्मणं भ्रातृव्यवधं दर्शयति पाप्मानमेवैतेन भ्रातृव्यं मज्जयतीति ॥ ११ ॥

पृष्ठेषु रथन्तरस्योत्तरयोर्द्विपदे स्यातामित्याचार्या एव सुपराच्यो भवन्तीति ‡ ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं पराचीषु रथन्तरं भवतीति तत्राथ संशय किमर्यस्मि

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणीये किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

त्यानुवादस्त्विक साम दृष्ट्वा अथापूर्वो विधिरिति किं पुनरिति यदि तावन्नित्यानुवाद रथन्तर काकुवुत्तर्य्येणैव भवितुमर्हति अथ पुन अपूर्वो विधि तत्र परत्व कल्पयितव्य सोऽयमाचार्य्य आह पृष्ठेषु रथन्तरस्य क्रियमाणस्य उत्तरयो स्तोत्रीययो ककुभो स्थाने द्विपदे स्यातामित्याचार्य्या एव क्रियमाणे ता सर्वा सुष्ठुतरा पराच्यो भवन्तीति ॥ १२ ॥

ककुभाविति गौतमो नावृत्तिमेतत् स्तोमस्य दर्शयतीति* ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य्य आह ककुभावुत्तरे स्याताम एव क्रियमाणे साम्नस्य विकारो न कृतो भवत्यौत्पत्तिक्या गीते पराक्त्वञ्च कृत भवति अनावृत्त्यैव स्तोमस्य पराचीषु रथन्तरमित्येतद्ब्राह्मणमनभ्यासम ॥ १३ ॥

प्लव ब्रह्मसाम कुर्वन् श्यैतस्यर्चु कुर्य्यात् † ॥ १४ ॥

प्लव ब्रह्मसाम कुर्वन बृहत्पृष्ठे श्यैतस्यर्चु कुर्य्यात ॥ १४ ॥

वृत्तिर्ह्येतस्मिन् स्थान पावमानीनां न विद्यते † ॥ १५ ॥

एतस्मिन स्थाने पावमानीना वृत्तिन विद्यते ॥ १५ ॥

नव नव दक्षिणा इति नववर्गान्यथोत्साह दद्यात् काणखोरकूटबण्डानाम् † ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

ब्राह्मण नव नव दक्षिणा भवन्तीति अथ किंदक्षिण इति उच्यते नव वर्गान् कृत्वा यथोत्साह दद्यादिति यावच्छक्ति काणा अन्त्णा विकृता खोरा खञ्जा कुब्जा कूटा भग्नशृङ्गा बण्डा बालधि विकृता ॥ १६ ॥

तासामपि दक्षिणावेलायां लोहित जनयेयु * ॥ १७ ॥

तासामपि दोयमानाना सतोना दक्षिणाकाले अपोड़या लोहि तमुत्पादयेयु ॥ १७ ॥

एकत्रिके सद्य सर्वं कुर्यु * ॥ १८ ॥

उक्त ग्येन अनन्तरमेकत्रिक उच्यते तस्मिन्नेकत्रिके षष्ठेऽहनि सद्य सव कुयु तत्किमिदमारभ्यते यदा उक्तमेकत्रिकान्ता षट् साद्य क्रा इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भ ॥ १८ ॥

एकदीक्षस्त्रुपसतक इति गौतम * ॥ १९ ॥

गौतम आचार्य्य आह एकदीक्षस्त्र्युपसत्क स्यात् ॥ १९ ॥

तस्य गायत्रपार्श्वमार्भवोऽयारुचेति* ॥ २० ॥

तस्य एकत्रिकस्य गायत्रपार्श्वमाभव अयारुचेत्येतस्यामृचि अ त्रापि विकल्पार्थ एवारम्भ ॥ २० ॥

पुरोजित्यामिति शाण्डिल्यस्तस्या सस्तुत्वेयो बहूनामि-त्येतां मध्ये कुर्यात् † ॥ २१ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय क्षत

ʼशाण्डिल्य आचार्य्य आह पुरोजित्या गायत्रपार्श्वं स्यात् किन्तु तस्यास्तु मध्य ससुत्वेयोवस्नामित्येतामेव कुर्य्यात् एव सम्पदा भवति उक्त सर्वेषा वा एषा छन्दसा रूपमिति ॥ २१ ॥

प्राचीमनुप्रदिश याति चेकितदित्येतस्यामुद्दर्ग्रीय कुर्या-दुद्धृत्य गायत्रपार्श्वमिति लामकायन* ॥ २२ ॥

लामकायन आचार्य्य आह प्राचीमनुप्रदिश याति चेकितदित्ये तस्यामृचि उदग्रीय कुर्य्यात् उद्धृत्य गात्रपार्श्वमिति ॥ २२ ॥

त्रिक वहिष्पवमान स्यादिति धानञ्जय्य पञ्चो मध्य-न्दिन सप्तगार्भव एकोनोतराणीति* ॥ २३ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह त्रिक बहिष्पवमान स्यात पञ्चीति मध्यन्दिन पवमान आभव सप्तो इतराणि स्तोत्राणि सर्वाण्येकोनीति ॥ २३ ॥

पवमानाश्च च्छाटषामाणि च त्रिकाण्येकोनीतराणीति † ॥ २४ ॥

पवमानाश्च च्छान्दषामाणि च त्रिकाणि स्यु इतराणि स्तोत्राण्येकोनि भवन्ति ॥ २४ ॥

चतुरुत्तरसम्पन्नो द्वे द्वे त्रिकपञ्चिनी प्रत्यवरोहेण ‡ ॥२५॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रमय कृतम् ।

अस्मिन्नेव ब्राह्मणे ता उ चतस्र सम्पद्यन्त इति चातुरुत्तर्य्येण स्तोत्रीयान्ते सप्तछन्दांसि सम्पद्यन्ते तासां सम्पदुच्यते तस्मिंश्चतुरुत्तर सम्पन्ने द्वे द्वे त्रिकपञ्चिनी स्तोत्रे कर्त्तव्ये प्रत्यवरोहेण प्रत्यवरोह प्रातिलोम्यम उपरिष्टादारभ्य गायत्रीसम्पन्नस्तावदुक्त साम्प्रत तस्मि न्नेव विशेष उच्यते उष्णिक्सम्पन्ने आर्भवस्तिक पञ्चौ अग्निष्टोमसाम अनेन प्रकारेण प्रत्यवरोहेत यावज्जगतीसम्पन्नमिति ॥ २५ ॥

तस्य षट्षष्ठ शत दक्षिणा * ॥ २६ ॥

प्रत्यवरोहेणेत्यनुवर्त्तत एव ता एता दक्षिणा प्रत्यवरोहेण भवन्ति गायत्रीसम्पन्ने तत् षटषष्ठ शतम उष्णिकसम्पन्ने द्विषष्ठ शतम अनुष्टुप्सम्पन्ने अष्टापञ्चाश शत बृहतीसम्पन्ने चतु पञ्चाश शत पङ्क्तिसम्पन्ने पञ्चाश शत त्रिष्टुप्सम्पन्ने षट्चत्वारिंश शत जगती सम्पन्ने द्वाचत्वारिंश शतम एवमेषा ज्योतिषि स्तोत्रीयासम्पन्नस्य न भवति शत स्तोत्रीया इति दक्षिणाभिश्च सम्पद्यते ॥ २६ ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

व्रात्यस्तोमैर्यक्ष्यमाणा पृथगग्नीनाधाय यज्ञोपकरणानि चेष्ट्वा य एषामध्ययनेऽभिक्रान्तितम स्यादभिजनन वा तद- भावेऽपि भागलाभेन तस्य गार्हपत्ये दीक्षेरन् भक्ताश्चानु भक्षयेयु * ॥ १ ॥

* द्राह्यायणिनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

उक्ता साद्यस्क्राः साम्प्रत व्रात्यस्तोमा उच्यन्ते तान विवक्षुरिदं सूत्रमारभते व्रात्यस्तोमैरिति व्रात्यानां स्तोमाः किंलक्षणाः पुन व्रात्या इति उच्यते पठिता ब्राह्मणेन हीना वा एते हीयन्ते ये व्रात्या प्रवसन्ति न हि ब्रह्मचर्य्य रचन्ति न कृषि न वणिज्यमिति तथा गर-गिरा वा एते ये ब्रह्माद्य जन्म मन्नमदन्त्यदुरुक्तवाक्य दुरुक्तमाहुरदण्डं दण्डेन घ्नन्तश्चरन्त्य दीक्षिता दीक्षितवाच वदन्तीति एवप्रकारा व्रात्या पठिता ये चान्ये शाखान्तरेषु पठ्यन्ते ते सर्वे व्रात्या व्रात्य स्तोमैरिति करणे तृतीया यक्ष्यमाणा इति भविष्यतकालोपदेश ते व्रात्या व्रात्यस्तोमैर्यक्ष्यमाणा पृथगग्नीनाधाय पृथङ्नानेत्यर्थ पृथ गग्न्याधानानि कृत्वा यज्ञोपकरणानि चेष्टा यज्ञोपकरणानि यज्ञसाध नानि द्रव्याणि अर्जयित्वा य एषा व्रात्यानामध्ययनेऽभिक्रान्तितम स्यात् अभिक्रान्ता अध्ययनेन सव इमे अभिक्रान्तिन अयमेषामभि क्रान्तितम अतिशयेन तमतिष्ठिनौ अभिजनेन वा योऽतिरिच्यते अभिजन कुल य कुलेन वाधिक स्यात तदभावेऽपि भोगलाभेन तयोरभावस्तदभाव तयो स्वाध्यायाभिजनातिरेकयोरसम्भवे भोग लाभेन योऽतिरिच्यते द्रव्यवत्तम स्यात् तस्य गार्हपते दीक्षेरन स तेषा मुख्य स्यात भक्षास्य तस्यानु सर्वे भक्षयेयु ॥ १ ॥

एकैके च व्रात्या सम्पादयेयुस्ते प्रथमेन यजेरन्*॥ २ ॥

एते व्रात्यस्तोमास्चत्वार पठिता तत्र प्रथमोऽविशेषेण सर्वान् व्रात्याननधिकृत्य पठित अन्ये तु द्वितीयादयो विशिष्टविषया उक्ता

* व्राह्मायणेऽप्येव एतस्मात पूर्वन्तत्र सप्तसूत्राण्यधिकानि दृश्यन्ते।

ते यथाम्नान भवति साम्प्रत प्रथमस्य तावद्विधिरुच्यते ये केचिद्व्रात्या सम्पादयेयुरिति नात्र नियम ये केचित सम्पादयेयु सख्या ते प्रथमेन व्रात्यस्तोमेन यजेरन कियन्त स्तामसख्यया उक्त त्रयस्त्रिशद्धि देवा आङ्गुवन्निति ॥ २ ॥

ब्राह्मणेनेतर उक्ता* ॥ ३ ॥

इतरे व्रात्यस्तोमा ये च येषाञ्चेति ते ब्राह्मणेनैवोक्ता अथैष षट् षाड्शीत्यधिकृत्याह ये नृशसा क्रूरकमकारिण निन्दिता सन्तो व्रात्या प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति तथा द्विषोडशिनमधिकृत्याह ये कनिष्ठा सन्तो व्रात्या प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति ज्येष्ठकनिष्ठता कृता ग्रन्थान्तरे एवमेते ब्राह्मणेनैवोक्ता ॥ ३ ॥

स्थाविरादपेतप्रजनना ये ते शमनीचामेढ्रा* ॥ ४ ॥

उक्त अथैषशमनीचामेढ्राणा स्तोम इति साम्प्रत परीक्ष्यते के ते शमनीचामेढ्रा इति तदुच्यते स्थविरपदेन प्रजनन उक्त स्थविरभाव स्थाविर स्थविरभावादपेतप्रजनना ते शमनीचामेढ्रा शमन्नीची भूत मेढ्र येषा ते निवृत्तप्रजनना ॥ ४ ॥

यन्निरुक्त निधनमुपेयुरितीन्द्रेति द्यौताने निधन निराङ्क स्तस्य प्रतिषेध † ॥ ५ ॥

ब्राह्मण यन्निरुक्त निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवर्धुयादिति तत्राय सशय

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येव तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति सूत्रमप्येकमधिक दृश्यते ।

कतमस्य साम्नोऽनिरुक्तं निधनं यस्याय प्रतिषेध इति ब्रवीति इन्द्रेति द्यौताने निधनं निराङ्गस्तस्य प्रतिषेध इति द्यौताने स्वाध्यायाच्छन्नं निधनं पठितं तस्य प्रयोगकाले निधनान्तरमुक्तम् इन्द्रेति तस्य व्रात्यस्तोमेषु प्रतिषेधः क्रियते कथं तर्हि कर्त्तव्यम् उच्यते ॥ ५ ॥

यथाम्नायमेवोपेयुः * ॥ ६ ॥

यथापठितमेवोपेयुः आ ऊर्ध्वा इति ॥ ६ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्युष्णीषं यत्तिर्य्यङनद्धं भवति व्रात्यानाम † ॥ ७ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्च ज्याह्रोडश्च विपथश्च फलकास्तीर्ण इत्येतदादि व्राह्मणं तान्येतानि येषु संशयस्तान्युच्यन्ते उष्णीषं नाम तिर्य्यक् शिरोवेष्टनं व्रात्यानां तदुष्णीषमित्युच्यते व्रात्या हि उष्णीषिणश्चरन्ति वेष्टितशिरसः प्रतोदः प्रतुद्यतेऽनेनेति प्रतोदः ॥ ७ ॥

धनुष्केणानिषुणा व्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति स ज्याह्रोडः † ॥ ८ ॥

उक्तं ज्याह्रोडश्चेति कः पुनर्ज्याह्रोड इति उच्यते धनुष्केण अनिषुणा व्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति अल्पकं धनुः धनुष्कं तेन धनुष्केण अनिषुणा अकाण्डेन व्रात्या लोकं प्रसेधमानाः आसेधन्तः त्रासयन्तो यन्ति स ज्याह्रोडः ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवं तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

विपथश्च फलकास्तीर्णं इति प्राच्यरथो नास्तीर्णो विपथ *

॥ ९ ॥

विपथश्च फलकास्तीर्ण इति ब्राह्मण तत् को विपथ कथञ्च फलकास्तीर्ण इति उच्यते विपथस्तावत प्राच्यरथ उत्क्रम्य पन्थान याति विपथ अन्यदेव तस्य मान फलकास्तीर्ण यथा पतित एव वंशफलाभिरेव नास्तीर्ण न चान्येनास्तरणेन स विपथ ॥ ९ ॥

कम्प्रमिश्राभ्यामश्वाश्वतराभ्यां युक्त स्यादिति शाण्डिल्य † ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह प्राच्यरथो न विपथ कम्प्रमिश्राभ्यामश्वाश्वतराभ्या युक्त स्यात् स विपथ कम्पनशील कम्प्र अश्वश्च अश्वतरश्च अश्वाश्वतरौ तयोरेक कम्पनशील कश्चन ताभ्यामवश्यमेवोत्पथ क्रियते गतिवैषम्यात् एवमसौ विपथो भवति ॥ १० ॥

याभ्यां काभ्याञ्चाश्वाभ्यामश्वतराभ्यां वेति धानञ्जप्य ‡ ॥११॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह याभ्या काभ्यामश्वतराभ्या युक्त स्यात् अश्वाश्वतराभ्या वेति कम्प्राभ्यामकम्प्राभ्या वा अवश्यमेव ताभ्यामुत्पथ क्रियते स्वभावादेव ॥ ११ ॥

कृष्णशवास इति कृष्णकृष्णमिश्रमिति शाण्डिल्य ‡ ॥१२॥

* द्राह्यायणेऽप्येव तत्र तु किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येव तत्र तु युक्तशब्दात् परतो रथ इत्यधिकशब्दोदृश्यते ।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम ।

ब्राह्मण कृष्णाश्ववास कृष्णबलक्षे अजिने रजतो निष्कस्तद्दक्षपते रिति तत्कृष्णाश्ववास इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्याणामनेकधा प्रवृत्ति शाण्डिल्यस्तावदाह तत्कृष्णाश्ववास इति कृष्णाद्धृत्रमिश्र कृष्णाश्वमित्युच्यते ॥ १२ ॥

शुद्ध कृष्णादश्वमिति गौतम * ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य्य आह शुद्ध वाम कृष्णादश्व वा एतत्कृष्णादश्वमिति सोऽय मध्यवर्णलोपी समास ॥ १३ ॥

कृष्णमित्येव मन्य इति धानञ्जय्य * ॥ १४ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह एवमहम्मन्ये कृष्णमेव कृष्णाश्वमिति स्वार्थे तद्धित इति ॥ १४ ॥

यावविकौ द्वाभ्यामविभ्यामेकैक क्रीत स्यात्तयो पार्श्वसंहिते कृष्णबलक्षे अजिने स्याताम* ॥ १५ ॥

उक्त कृष्णबलक्षे अजिने इति यावविकौ मेषौ द्वाभ्या द्वाभ्या मविभ्या मेषाभ्या एकैक क्रीत स्यात तयो अजिने पार्श्वसंहिते स्याता कृष्णबलक्षे कृष्ण प्रज्ञात बलक्ष किमिति उच्यते ॥ १५ ॥

बलक्षमिति श्वेताख्या* ॥ १६ ॥

श्वेतोवर्णो बलक्षाख्य कृष्णश्च बलक्षश्च कृष्णबलक्षे ॥ १६ ॥

रजतो निष्क † ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्त तत्र क्रेदविषये विशेषोऽस्ति ।

निष्क प्रज्ञात निष्को नामालङ्कार इति सराजतो भवति॥१७॥

तद्गृहपतेरित्येतत् सव गृहपतिराहरेत्त्रयस्त्रिꣳशतञ्च* ॥ १८ ॥

यदेतदुक्त उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्येतदादि एतत्सर्वं गृहपतिरा हरेत् त्रयस्त्रिंशतञ्च कस्य त्रयस्त्रिंशतमिति उच्यते उक्त सख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति एतत त्रयस्त्रिंशद्दक्षिणा आहरेत ॥ १८ ॥

द्वित्रयस्त्रिꣳशतमिति शाण्डिल्य † ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह गवा द्वित्रयस्त्रिंशत गृहपतिराहरे दिति ॥ १९ ॥

वलूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामित्याविकानि लोहित-प्रवाणानि वसनानि स्यु † ॥ २० ॥

तद्गृहपतेरित्युक्ताह वलूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामिति इत रेषा व्रात्याना वसनान्याह तान्युच्यन्ते वलूकान्तानीतिशब्द प्रतीत पदार्थक अतो ब्रवीति आविकानि ऊर्णानि लोहितप्रवणानि आवि केन शुक्लेन सूत्रेणोतानि स्यु लोहितेन प्रोतानि लोहितप्रव णानि ॥ २० ॥

दामतूषाणीति दामदशानि स्युर्दशाख्या तूषमिति‡ ॥२१॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय क्वत ।

दामनीव दशा स्यु यथा गोवन्धनानि दामानि तत्प्रकाराणि स्यु तेषा वाससाम एकैकस्मिन पार्श्वे ग्रन्थि अन्यपार्श्वे तूषमिति दशाख्यातूषम ॥ २१ ॥

द्वे द्वे दामनी इति द्वे द्वे एकैकस्य वसनस्य दशे स्याताम* ॥ २२ ॥

द्वे द्वे दामनी इति ब्राह्मणम एकैकस्य वसनस्य द्वे द्वे दशे स्याताम उक्त ग्रन्थि पाशे चेति ॥ २२ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति कृष्णा कर्णिन्य इति शाण्डिल्य † ॥ २३ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति ब्राह्मण ता कृष्णा वस्तत स्यु उपानह कर्णिन्य कर्णा आसा विद्यन्त इति कर्णिन्य ॥ २३ ॥

या काश्येति धानञ्जप्य † ॥ २४ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह या काश्योपानह स्यु अनियमो वर्ण कर्णयो ॥ २४ ॥

द्विषऽच्छितान्यजिनानीति पूर्वाभ्यामजिनाभ्या व्याख्यातानि* ॥ २५ ॥

द्विषच्छितान्यजिनानीति ब्राह्मण तान्यजिनानि पूर्वाभ्यामजिनाभ्यां

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम

व्याख्यातानि यावविक्रौ द्वाभ्यामविभ्यां रेकैकः क्रीत स्यात्तयो पार्श्वे सहिते कृष्णबलक्षे अजिने स्यातामिति ॥ २५ ॥

तच्चेतरेषामेकैक आहरेत्त्रयस्त्रिंशतञ्च त्रयस्त्रिंशता गृहपतिमभिसमायन्तीति ह्याह* ॥ २६ ॥

यच्चैतदुक्त वलूकान्तानि दामतूषाणीतरेषामित्येतदादि यच्च इतरेषां व्रात्यानाम् एकैक आहरेत् त्रयस्त्रिंशतञ्च उक्त सङ्ख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति त्रयस्त्रिंशता गृहपतिमभिसमायन्तीति यद्ब्राह्मण मेवाह ॥ २६ ॥

ते त्रयस्त्रिंशत ऋत्विगभ्यो दद्यु † ॥ २७ ॥

ते गृहपतिमुख्या व्रात्या यास्ता त्रयस्त्रिंशत आहृतास्ता ऋत्विग् भ्यो दद्यु ॥ २७ ॥

व्रात्येभ्यो व्रात्यधनानि ये व्रात्यचर्याया अविरता स्युर्ब्रह्मबन्धवे वा मागधदेशीयाय यस्मा एतद्ददति तस्मिन्नेव मृज्ञा नायन्तीति ह्याह ‡ ॥ २८ ॥

व्रात्येभ्यो व्रात्यधनानि दद्यु उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्येतदादीनि यानि गृहपतिना हृतानि वलूकान्तादीनि च यानि व्रात्यैराहृतानि एतानि सर्वाणि व्रात्येभ्यो दद्यु उक्तम् एतद्वै व्रात्यधनमिति ये व्रात्या व्रात्यचर्य्याया अविरता अनवसिता स्यु तेभ्यो दद्यु ब्रह्म

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

बन्धवे वा मागधदेशीयाय्य दद्यात्, बन्धुष्वस्य ब्रह्म अवस्थित न तस्मिन सोऽय ब्रह्मबन्धु मागधदेशीयाय मागधो नाम गायन वन्दी सूत मागधवन्दिन इति उच्यते गाथाभिर्लोक स्तुवन्ति ते गायका इत्यु च्यन्ते ईषत मागधो मागधदेशीय असम्यग्गायन नोद्घाटितशिरास्तु मागधश्च करोति स उच्यते मागधदेशीय अपरे ब्रुवते मगधो देश इति तस्मिन य उत्पन्न स मागधदेशीय इति पूर्व एव लर्थ यस्मै एतत् व्रात्यधन ददति व्रात्या तस्मिन्नेव यत्किञ्चित्कल्मष तत् मृजानायन्तीति ह्याह ब्राह्मणम ॥ २८ ॥

व्रात्यस्तोमैरिष्ट्वा त्रैविद्यवृत्तिं समानिष्ठेयु * ॥ २९ ॥

व्रात्यस्तोमैरिष्ट्वा ते व्रात्या या त्रैविद्यवता वृत्तिस्ता समाति ष्ठेयु द्विजानामध्ययनमिज्यादानमित्यतदादि ॥ २९ ॥

तेषान्तत ऊर्द्ध भुञ्जीतापि चैनान काम याजये- दिति † ॥ ३० ॥

तेषा व्रात्यानामिष्टव्रात्यस्तोमाना तत ऊर्द्ध भुञ्जीत अपि चैनान काम याजयेदिति एतदादशयति अतो अर्वाक येस्व तेषा पूव याजन कृत भुक्त वेति अव्यवहार्य्या अकृतप्रायश्चित्ता इति ॥३०॥

* द्राह्यायणपाठोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीय विशेषोऽस्ति ।

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अग्निष्टुत्स्वनडुहामश्वानामजानामिति यथोत्साहं दद्यात् तथा हिरण्यस्य* ॥ १ ॥

उक्ता व्रात्यस्तोमा अनन्तरमग्निष्टुत आम्नाता तेषु न किञ्चि दवशिष्यते यद्वक्तव्य सर्वमेवोक्त दक्षिणास्तूच्यन्ते अग्निष्टुत्स्विति सर्वानग्निष्टुतोऽधिकृत्य सप्तमी तेषु अग्निष्टुत्सु अनडुहामश्वानाम जानामिति यथोत्साहं दद्यात् अनो वहतीत्यनड्वान् यथोत्साहमिति शक्त्यपेक्षा कुत वाक्यात यथा असमास किमर्थमिति चेत अनडुहा श्वाजहिरण्याना यथोत्साह दद्यादिति वक्तव्ये उच्यते यदि समास क्रियते प्रतिद्रव्य बहुत्व न गम्यते यथोत्साहमित्युच्यते प्रतिद्रव्य बहुत्वानियम स्यात अनडुहामश्वानामजानामिति यो य प्रतिद्रव्य बहुवचन करोति बहुत्वनचनाद्दम्यते कथ प्रतिद्रव्य बहूना दान स्यादिति यथा हिरण्यस्येति यथोत्साहमिति प्रकृतम् ॥ १ ॥

कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयात्स त्रिवृता प्रथमेन यजेत † ॥ २ ॥

इह ब्राह्मणे त्रिवृदग्निष्टोम तस्यानिरुक्त प्रात सवनमिति तत्र पठति ग्रामकामो यजेतेति सोऽयमाचार्य्य तस्याहरणे अपरमप्यर्थ दर्शयति कश्चिदर्थमर्हन्यो न प्राप्नुयादिति अर्हन्योऽप्यसौ तमर्थ नच प्राप्नोति तस्य प्राप्तये अनेन त्रिवृता प्रथमेन यजेत ॥ २ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम तथा विशेषश्च कृत

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

तस्य चतुर्युगश्वरथो दक्षिणा तेषामेक श्याव स्यात्* ॥ ३ ॥

तस्य त्रिवृता प्रथमस्य चतुर्भिरश्वैर्युक्तो रथो दक्षिणा तेषामेक श्याव स्यात तस्येति निर्देश यदि ग्रामकामो यद्यन्यार्थप्राप्तये इति तेषामश्वानामेक श्यावो वर्णत स्यात आनिरुक्तयमसम्बन्धात ॥ ३ ॥

य ब्राह्मणा स्वराजान पुरस्कुर्वीरन् स बृहस्पतिसवेन यजेत † ॥ ४ ॥

यमिति निर्देश क्रियते य ब्राह्मणा स्वराजान पुरत कुर्वीरन स पुन पुरस्कार आधिपत्ये स्थापनम अथ के ब्राह्मणा स्वराजान येषा राजनिष्ठे केषा निष्ठे ये स्वकर्मनिष्ठा उक्त राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जमिति तत्र राजा सवस्येष्टे यतस्ते कमनिष्ठा ब्राह्मणवृत्तेऽव स्थिता अविचलितव्रतविद्वास ते स्वराजान ते य पुरस्कुर्वीरन स बृहस्पतिसवेन यजेत ॥ ४ ॥

तस्य प्रातसवने सन्नेषु नाराशंसेष्वेकादशदक्षिणा व्यादिशेदृत्विग्भ्यो नापाकुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

तस्य बृहस्पतिसवनस्य प्रातसवने आसादितेषु नाराशंसेषु

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

चमसेषु एकादशदक्षिणा व्यादिशेदृत्विग्भ्य व्यादेशमात्र कुर्यात अपाकरण न कुर्यात ऋत्विग्भ्यो व्यादिशेत अपाकरणमपणम ॥ ५ ॥

अश्व द्वादशा मध्यन्दिने* ॥ ६ ॥

अपरमपाकरोति मध्यन्दिने एकादशदक्षिणा अश्वद्वादशा अश्वो द्वादशो यासा ता इमा अश्वद्वादशा ॥ ६ ॥

ता उभयोरपाकरोति † ॥ ७ ॥

याश्च प्रात सवनीयाया ता अश्वद्वादशा उभयोमध्यन्दिने ददाति सन्निहितेषु नाराशसेष्विति प्रकृतम एव ब्राह्मणम ॥ ७ ॥

एकादश तृतीयसवने ता अनुबन्ध्य वपायाए हुतायामपाकुर्यात ‡ ॥ ८ ॥

एव ब्राह्मणम एकादशतृतीयसवने ता वशायामपाकरोतीति तृतीयसवने एकादशदक्षिणा ता अनुबन्ध्यस्य पशोवपाया हुताया मपाकुर्य्यात् वशापक्षे ब्राह्मणात् तत्राप्येकादश एव ॥ ८ ॥

तान्यप्येकादशैकादशशतानि स्यु सहस्राणि वा नित्य स्त्वश्वो मध्यन्दिने ‡ ॥ ९ ॥

याश्च प्रतिसवन एकादशदक्षिणा आदिष्टा तान्यपि सर्वाण्येका-

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीय विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

दशैकादशशतानि स्युः सहस्राणि वा प्रतिसवनं स्युः वाशब्दो विकल्पार्थं नित्यस्तवश्च सर्वेषु कल्पेषु मध्यन्दिने ॥ ९ ॥

य एनं पुरस्कुर्वीरन्नन्वग्भूतवृत्तिं तत ऊर्द्धं तेषु वर्त्तयेत्* ॥ १० ॥

य एनं यजमानं पुरस्कुर्वीरन् अन्वगभूतेषु या वृत्तिः तत ऊर्द्धं तां वृत्तिं तेषु वर्त्तेरन् अन्वगभूता नाम ये आश्रिता तान् बिभृयात् योगक्षेमन्तेषु कल्पयेत् ॥ १० ॥

स्थपतिरिति चैनन्त आचक्षीरन्* ॥ ११ ॥

ते अन्वगभूता एनं यजमानं स्थपतिरिति आचक्षीरन् ॥ ११ ॥

श्येनेनेषुर्व्याख्यातो दीक्षोपसदस्त्वस्यैकाहिक्य † ॥ १२ ॥

इषुः श्येनेनैव व्याख्यातः यावान् श्येनस्य सूत्रकारेण विधिरुक्तः स सर्व एव इषोर्भवति अयन्तु विशेषः एकाहिक्या दीक्षोपसद इति इषोर्भवन्ति श्येनस्तु सद्योपक्रमः ॥ १२ ॥

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका।

अथ अष्टमी कण्डिका।

सर्वस्वारेण यक्ष्यमाणो दीक्षाप्रभृति प्रयतेत यथा सोत्येऽहनि प्रेयामिति † ॥ १ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

अग्निष्टुत प्रकृता तत्र सर्वस्वारस्य ब्राह्मण त्रिवृदग्निष्टोम स सर्वं स्वारो य कामयेतानामयताम् लोकमियामिति स एतेन यजेतेति तस्य सर्वस्वारस्य विधिरुच्यते सर्वान यस्मिन स्वाराणीति स सर्वस्वार तेन सवस्वारेण यक्ष्यमाणो दीक्षाभ्य आरभ्य प्रयतेत प्रयत्न कुर्य्यात् यथा सौत्येऽहनि प्रेया म्रियेयमिति दीक्षास्तस्या परिमिता कुर्य्यात् ॥ १ ॥

प्राणभक्ष सर्वत्र भक्षान् भक्षयेत्* ॥ २ ॥

दीक्षाभ्य आरभ्य यावन्तो भक्षा सर्वान प्राणभक्षान भक्षयेत न प्रत्यक्षभक्षान सवग्रहणात व्रतमपि प्राणभक्ष एव ॥ २ ॥

तानपोभ्यवहारयेत्कर्त्ते वानुषेचयेत* ॥ ३ ॥

तान भक्षानपोभ्यवहारयेत अप्सु प्रक्षिपेत कर्त्ते वा प्रक्षिपेत् खाते वा अनुषेचयेत् ॥ ३ ॥

सोममद्भि सꣳसृज्य मार्जालीयसदेशे निनयेयु* ॥ ४ ॥

सोम प्राणभक्ष भक्षितम अद्भि ससृज्य मार्जालीय उत्कृष्टदेशे निनयेयु ससर्गो मिश्रणम ॥ ४ ॥

आर्भवे पवमाने स्तूयमान उदुम्बर्य्या दक्षिणा प्रावृतो निपद्यत कृष्णाजिनमुपस्तीर्य्य दक्षिणाशिरास्तदेव सगच्छते तदेव म्रियत इति* ॥ ५ ॥

इह ब्राह्मणम् आर्भवे पवमाने स्तूयमान औदुम्बर्य्या दक्षिणे

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

प्रदेशे कृष्णाजिनमुपस्तीर्य्य दक्षिणाशिरा निपद्येत संविशेत् तदेव सङ्गच्छते तदेव म्रियत इति संङ्गमन मरणम ॥ ५ ॥

एत मृत यजमानं हविर्भि सहजोषे यज्ञपात्रैस्चाहव-नीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरिति शाण्डिल्य* ॥ ६ ॥

एत मृत यजमान हविर्भि सहजोषेण यज्ञपात्रैश्चाहवनीये प्रहृय प्रव्रजेयुरित्येव शाण्डिल्यो मन्यन प्रहरण प्रक्षेप प्रव्रजेयुरिति एतावन्तमेतत्कर्मेति विज्ञापयति अथ एत मृत यजमानमिति किमर्थम उच्यते एतमेव संवत्सरे यजमान मृतम एव कुर्यु अन्यत्र तु मृते यजमाने समापयेयु शेषमिति ॥ ६ ॥

समापयेयु शेषमिति धानञ्जप्य* ॥ ७ ॥

धानञ्जप्य आह समापयेयुरेव शेषमिति ॥ ७ ॥

समापयेयुश्चेदिति शाण्डिल्यायनो नेदिष्ठो तत् कृष्णा जिन प्रतिमुच्य याजमान कुर्यात भक्षांश्च भक्षयेत्* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आह यदि समापयेयु शेष कम ततो यद्यज मानस्य कृष्णाजिन तत्पुत्रो भ्राता वा यो वा नेदिष्टो स्यात स तत् प्रतिमुच्य आवृत्य याजमान कर्म कुर्य्यात् भक्षांश्च भक्षयेत् तत्र हि यजमानस्य प्राणभक्ष सवत्र भक्षान भक्षयेदित्युक्तम अयन्तु पुनर्भक्ष भक्षयेत ॥ ८ ॥

ऋत्विजो याजयमानं कुर्यु सर्वहुतो भक्षान् जुहुयुरिति धानञ्जप्य* ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

धानञ्चाप्य आह ऋत्विजो याजमानं कुर्यु ये याजमानस्य भक्ता स्तान सवङ्गतो जुहुयुरिति ॥ ९ ॥

सꣳस्थितेऽहनि मन्त्वा हिन्व तीत्यासन्द्यङ्गानि समाहरेयु* ॥ १० ॥

सस्थिते समाप्तेऽहनि कर्मे समिष्टयजूषि मन्त्वाहिन्वन्तीत्यनेन साम्ना आसन्द्योरङ्गानि समाहरेयु आसन्दो मञ्चौ ॥ १ ॥

मन्त्वा रिणन्तीति प्रक्षालयेयु* ॥ ११ ॥

मन्त्वा रिणन्तीत्यनेन साम्ना प्रक्षालयेयु तान्यासन्द्यङ्गानि ॥११॥

मन्त्वा ततक्षुरिति तक्षणुयु* ॥ १२ ॥

मन्त्वा ततक्षुरित्यनेन साम्ना तक्षणुयु तान्यङ्गानि ॥ १२ ॥

मन्त्वा शिश्नन्तीति विवयेयु ॥ १३ ॥

मन्त्वा शिश्नन्तीत्यनेन साम्ना तान्यासन्द्यङ्गानि विवयेयु ॥ १३ ॥

तयैनमवभृथꣳ हृत्वा सोमोपनहनेन प्रच्छाद्यानूबन्ध्यवपायाꣳ हुतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूण्यस्य वापयेयु* ॥१४॥

तया आसन्द्या एन यजमानम अवभृथ हृत्वा सोमोपनहनेन वाससा प्रच्छाद्य अनूबन्ध्यपशोर्वपाया हुताया महावेदेर्दक्षिणे प्रदेशे केशश्मश्रूण्यस्य यजमानस्य वापयेयु वपनङ्कारयेयु ॥ १४ ॥

अनूबन्ध्यशेष समाप्य मध्ये देवयजनस्य चितां चिनुयु* ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अनूबन्ध्यस्य पशो शेष समाप्य देवयजनस्य मध्ये काष्ठैश्चिताञ्चि नुयु ॥ १५

पश्चाद्गार्हपत्यमुपदध्युः पुरस्तादाहवनोय पश्चिमेन गार्ह- पत्य दक्षिणत आग्नीध्रीय परिहरेयु * ॥ १६ ॥

तस्याश्चिताया पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यमग्नि स्थापयेयु पुरस्तात् आहवनोय पूर्वे प्रदेशे आहवनीयमग्नि स्थापयेयु गार्हपत्य पश्चि मेन प्रदेशेन परिहृत्य चिताया दक्षिणे प्रदेशे आग्नीध्रीयमग्नि नि दध्यु ॥ १६ ॥

त दक्षिणाशिरस चितावाहित यज्ञपात्रै कल्पयेत् । ॥१७॥

त यजमान दक्षिणाशिरसञ्चितावाहितम् आरोपित निरहर्ताभि यज्ञपात्रै कल्पयेत सयोजयेत यध्वयु तस्य हि व्यापारो यज्ञ पात्रै ॥ १७ ॥

शिरसि कपालानि युञ्ज्यात् । ॥ १८ ॥

शिरसि यजमानस्य कपालानि कुर्य्यात कपालानि येषु पुरो- डाशा संस्क्रियन्ते ॥ १८ ॥

समोप्तधानञ्च चमसम् । ॥ १९ ॥

समोप्तधान यस्मिन हवीषि सर्वाणि समोप्यन्ते इडापात्रमित्यर्थ तच्च शिरसि स्थापयेत् ॥ १९ ॥

\- - - - -

द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ललाटे प्राशित्रहरणम* ॥ २० ॥

येन प्राशित्र ह्रियते चमसे तल्ललाटे स्थापयेत् ॥ २ ॥

नासिकयो स्रुवौ* ॥ २१ ॥

नासिकयो स्रोतसि स्रुवौ स्थापयेत् ॥ २१ ॥

आस्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणिक्या गौर्मुख वपया प्रच्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवनी तिरश्चीम* ॥ २२ ॥

यजमानस्यास्ये मुखे हिरण्य प्रक्षिप्य यानुस्तरणिकी गौस्तस्या वपया मुख प्रच्छाद्य यजमानस्य तत्र तस्मिन्मुखे अग्निहोत्रहवनी स्रुचन्तिरश्ची स्थापयेत प्राङ्मुखीम् ॥ २२ ॥

दक्षिणे पाणौ जुहूम* ॥ २३ ॥

दक्षिणे पाणौ जुहू स्रुच स्थापयेत तिरश्चीमिति वर्त्तते ॥ २३ ॥

सव्यउपभृतम्* ॥ २४ ॥

सव्ये पाणौ उपभृत स्रुच स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २४ ॥

तथा वृक्कौ* ॥ २५ ॥

यथा स्रुचौ तथा वृक्कौ दक्षिणे दक्षिण सव्ये सव्यम ॥ २५ ॥

उरसि ध्रुवाम्* ॥ २६ ॥

स्रुच स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २६ ॥

उदरे पात्रीम्* ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उदरे पात्री स्थापयेत ॥ २७ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनम्* ॥ २८ ॥

उपस्थे कृष्णाजिन स्थापयेत । २८ ॥

अन्तरेण सक्थ्यौ शम्याद्दृषदुपले यच्च नादेक्ष्याम * ॥२९॥

सक्थ्यौ अन्तरेण शम्या स्थापयेत् शम्या च दृषदुपलञ्च शम्या दृषदुपले यच्च नादिश्यत यज्ञपात्र तच्चास्मिन्नेव देशे स्थापयेत् अरण्यादि ॥ २९ ॥

दक्षिणस्याखस्य दक्षिणत उलूखलम्* ॥ ३० ॥

दक्षिणस्योखस्य कटिसन्निकृष्टजघनप्रदेशे उखलस्य दक्षिणे प्रदेशे उलूखल स्थापयेत ऊर्ध्वन्तु ॥ ३ ॥

अनुसक्थ मुषलम* ॥ ३१ ॥

सक्थिमनु अनुसक्थ तत्रैव मुसल स्थापयेत पुन सक्थ्न ऊर्द्धम् ॥ ३१ ॥

पादयो शूर्पम* ॥ ३२ ॥

पादयो शूप स्थापयेत शूप प्रज्ञातम अनुकरणद्रव्यम् ॥३२॥

सर्वाण्युत्तानानि पृषदाज्यवन्ति कृत्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उलपराजोस्तृणुयुर्यथास्मिन्नग्नय समवेष्यन्तीति* ॥ ३३ ॥

यावन्त्युत्तानानि यज्ञपात्राणि तानि सर्वाणि पृषदाज्येन पूर

* क्रात्यायनोऽप्येवम् ।

यित्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उत्परा जीमृणयु यथास्मिन यजमानस्य शरीरे ऽग्नय एकत्र समाधान करिष्यन्तीति अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति अग्निभ्य इत्युक्ते बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धमि, यथा सर्वेभ्य इति उच्यते सर्वग्रहण क्रियते गृह्यस्याप्यग्नेरेवोपयोग इति अथ कि स्थान तस्येति उच्यते उक्त यत्र नादेक्ष्याम इति ॥ ३३ ॥

आहवनीयाच्चेत्प्रथममेयात ब्रह्मलोकमेष्यतीति विद्यात् गार्हपत्याद्देवलोक दक्षिणाग्ने पितृलोकम* ॥ ३४ ॥

उक्तम अनन्तो वै स्वरोऽनन्तोऽसौ लोकोऽनन्तमेवैन स्वर्गलोक गमयन्तीति अप्रत्यक्षस्त्वसौ स्वर्ग तस्य स्वर्गस्य प्राप्तिरुच्यते यद्या हवनीय प्रथममागच्छेत अग्निर्यजमान तत एव जानीयात् ब्रह्मलोक गमिष्यति यजमान इति यदि गार्हपत्य प्रथममागच्छेत देवलोक यास्यतीति विद्यात अथ दक्षिणाग्नि प्रथममागच्छेत पितृलोक यास्य तीति विद्यात यदुक्त अनन्तरमेवेन स्वर्ग लोक गमयतीति तदेषु स्थानेषु स्वर्गसञ्ज्ञा यत स्थानमागच्छति तदस्यानन्त भवति ॥ ३४ ॥

क्लृप्तेषु यज्ञपात्रेषु त्रिस्छन्दोग परिगायेत नाके सुपर्ण-मिति † ॥ ३५ ॥

यदा यज्ञपात्राणि क्लृप्तानि भवन्ति तस्मिन यजमाने तत स्छन्दोगस्त्रि परिगायेत् नाके सुपर्णमित्येतत्साम अथ छन्दोगग्रहण

* द्राह्यायणेऽप्येवम

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

किमर्थमिति यस्य परिसरमगान प्राप्त स गास्यत्येव उच्यते वक्ष्यत्यथ एषैवावृत्सर्वाहिताग्नीनामिति तदस्मिन्नपि त्रिश्छन्दोग परिगायेदिति ॥ ३५ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३६ ॥

यदा धूम उद्गच्छेत तदा तस्मिन्नुदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति एतत्साम गायेत् त्रिरिति प्रकृतम् । ३६ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ मृडमहाम् असीत्येतयोरन्यतरेण* ॥३७॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अग्ने मृडमहाम् असीत्येतयोः साम्नो अन्यतरेण परिगायेत् अन्यतरेणेति विकल्प ॥ ३७ ॥

एषैवावृत् सर्वाहिताग्नीनाम् † ॥ ३८ ॥

येयमावृदुक्ता सर्वस्वारमित्यधिकृत्य एषैव सर्वाहिताग्नीनां भवत्यसर्वस्वारेऽपि ॥ ३८ ॥

जीवेच्चेत् यजेतोदवसानीयया † ॥ ३९ ॥

एतत तावत्कृतस्य सार्वस्वारिकमुक्तं कर्म यावत्परिमाणमिति अथ पुनर्जीवेन्नैव म्रियेत यजमान तत उदवसानीयया यजेत उदवसानीयान्तं कृतस्नं कर्म समापयेयुरिति एतदुक्तं भवति मृते तु परिगानान्तमेव कर्म नोदवसानीयान्तम् ॥ ३९ ॥

अभोजनेन तत उर्द्ध्वं मुमूर्षेत्* ॥ ४० ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

यित्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उलपराजीस्तृणेषु यथास्मिन यजमानस्य शरीरे ऽग्नय एकत्र समाधान करिष्यन्तीति अथ सर्वग्रहण किमर्थमिति अग्निभ्य इत्युक्ते बहुवचनसामर्थ्यात्सिद्धमि, यथा सर्वेभ्य इति उच्यते सर्वग्रहण क्रियते गृह्यस्याप्यग्नेरेवोपयोग इति अथ किं स्थान तस्येति उच्यते उक्त यत्र नादेच्याम इति ॥ ३३ ॥

आहवनीयाच्चेत्प्रथममेयात ब्रह्मलोकमेष्यतीति विद्यात् गार्हपत्याद्देवलोक दक्षिणाग्ने पितृलोकम* ॥ ३४ ॥

उक्तम अनन्तो वै स्वरोऽनन्तोऽसौ लोकोऽनन्तमेवैन स्वर्गलोक गमयन्तीति अप्रत्यक्षस्त्वसौ स्वग तस्य स्वर्गस्य प्राप्तिरुच्यते यद्या हवनीय प्रथममागच्छेत अग्नियजमान तत एव जानीयात ब्रह्मलोक गमिष्यति यजमान इति यदि गार्हपत्य प्रथममागच्छेत देवलोक यास्यतीति विद्यात अथ दक्षिणाग्नि प्रथममागच्छेत पितृलोक यास्य तीति विद्यात यदुक्त अनन्तरमेवेन स्वर्ग लोक गमयतीति तदेषु स्थानेषु स्वर्गसञ्ज्ञा यत स्थानमागच्छति तदस्यानन्त भवति ॥ ३४ ॥

क्षृप्तेषु यज्ञपात्रेषु त्रिश्छन्दोग परिगायेत नाके सुपर्ण-मिति † ॥ ३५ ॥

यदा यज्ञपात्राणि क्षृप्तानि भवन्ति तस्मिन यजमाने तत श्छन्दोगस्त्रि परिगायेत् नाके सुपर्णमित्येतत्साम अथ छन्दोगग्रहण

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

किमर्थमिति यस्य परिमाणमगान प्राप्त स गास्यत्येव उच्यते वक्ष्यत्यथ एषैवावृत्सर्वाहिताग्नीनामिति तदस्मिन्नपि त्रिश्छन्दोग परिगायेदिति ॥ ३५ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३६ ॥

यदा धूम उद्गच्छेत तदा तस्मिन्नुदिते त्वषस्ते धूम ऋण्वतीति एतत्साम गायत् त्रिरिति प्रकृतम्। ३६ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ मृडमहाम् असीत्येतयोरन्यतरेण* ॥३७॥

प्रज्वलितेऽग्ना अग्ने मृडमहाम् असीत्यतयो साम्ना अन्यतरेण परिगायेत् अन्यतरेणेति विकल्प ॥ ३७ ॥

एषवावृत् सर्वाहिताग्नीनाम् † ॥ ३८ ॥

ययमावृदुक्ता सवत्सारमित्यधिकृत्य एषैव सर्वाहिताग्नीना भवत्य सर्वत्सारेऽपि ॥ ३८ ॥

जीवेच्चेत् यजतोदवसानीयया † ॥ ३९ ॥

एतत् तावत्कृत्स्न सावत्सारिकमुक्त कम यावत्परिमाणमिति अथ पुनर्जीवेन्नैव म्रियत यजमान तत उदवसानीयया यजेत उदवसानीयान्त कृत्स्न कर्म समापयेयुरिति एतदुक्त भवति मृते तु परिगानान्तमेव कर्म नोदवसानीयान्तम् ॥ ३९ ॥

अभोजनन तत ऊर्ध्व मुमूर्षेत्* ॥ ४० ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

ततस्तस्मात्कर्मण ऊर्द्धम् अभोजनेन मुमूषेत मर्त्तुमिच्छेत् यज मान तावन्न भुञ्जीत यावन्मृत इति ॥ ४ ॥

भुञ्जीत जिजोविपद्देवेति धानञ्जप्य * ॥ ४१ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह भुञ्जीत जिजीविषेद्देवेति जीवितुमिच्छेत ॥ ४१ ॥

तस्य कृतान्नन्दक्षिणा* ॥ ४२ ॥

तस्य सवस्तारस्य कृतान्न सक्तूतण्डुलादि दक्षिणा तस्य ग्रहण किमर्थमिति उच्यत जीवितस्य मृतस्य चेति ॥ ४२ ॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्याञ्चातुर्मास्यान्यारभेत † ॥ ४३ ॥

फल्गुनीभ्या युक्ता फाल्गुनी तस्या फाल्गुन्या पौर्णमास्या चातुर्मास्यान्यारभेत उक्त त्रिवृदग्निष्टोमो वैश्वदेवस्य लोक इति विधानम ॥ ४३ ॥

उक्त कालान्तर ब्राह्मणेन ‡ ॥ ४४ ॥

कालान्तरमुक्त ब्राह्मणेन ततश्चतुर्षु मासेषु ॥ ४४ ॥

यजनीयेऽहनि वैश्वदेवशुनासीर्ये स्यातामुत्तरञ्च वारुण-प्रघासिकम्* ॥ ४५ ॥

फाल्गुन्या पौर्णमास्या दीक्षितस्य यदन्तरस्मिन पूर्वपक्षे यज

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

नीयमहः तत्र वैश्वदेव स्यात यजनीयमहः प्रतिपत् एवमेव फल्गुना मीण्य यथाकालम उत्तरश्च वारुणप्रघासिकमहः यजनीय एवाहनि स्यात् ॥ ४५ ॥

पर्वण्युत्तमं साकमेधानाम्* ॥ ४६ ॥

उत्तममहः पर्वणि स्यात्साकमेधानां सप्तदशस्य एव पूर्वपक्ते यज्ञपुच्छ सम्पद्यते ॥ ४६ ॥

द्वादशं शतं फल्गुनासीर्यस्य दक्षिणा * ॥ ४७ ॥

तत्किमिदमारभ्यते यदा सिद्धमेव ब्राह्मणे द्वादश शत दक्षिणा इति उच्यते इतरार्थ आरम्भ ॥ ४७ ॥

पञ्चाशदितरेषामह्नामेकैकस्यैकैकस्य ॥ ४८ ॥

इतरेषा वैश्वदेवादीना एकैकस्याह्न पञ्चाशत पञ्चादशद्दक्षिणा वरुणप्रघासे शत दक्षिणा इति पठित साकमेधे पञ्चाशच्छतमिति ता प्रत्यह समत्वविभागेन कल्पयति ॥ ४८ ॥

इति अष्टमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

उपहव्ये देवतानामधेयानि परोक्ष ब्रूयु स्वस्थानास्तु* ॥१॥

उपहव्यस्य ब्राह्मण सप्तदशोऽग्निष्टोमो देवाश्च वा असुराश्च प्रजा

---

* ब्राह्मणेऽप्येवम् ।

पतेर्द्वया पुत्रा आसन्तेऽसुरा भूयांसो बलीयांस आसन् कनीयांसो देवा ते देवा प्रजापतिमुपाधावन् स एतमुपहव्यमपश्यन् स ऐक्षत यन्निरुक्तमाहरिष्याम्यसुरा मे अस्य छन्दिष्यन्तीति सोऽनिरुक्तमाहरेदिति तत्राय संशय किमानिरुक्त्यमिति तद्विवक्षुराचार्य्य इदं सूत्रमारभते उपहव्य इति उपहव्ये क्रतौ देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः स्वस्थानासु देवतासु परोक्षता परोक्षं देवताशब्दमुद्धृत्यान्येन शब्दान्तरेणोच्चारणं देवताया अनिर्वचनम् एतदानिरुक्त्यम् एव स्वस्थानासु कुर्य्यात् ॥ १ ॥

प्रत्यक्षमस्वस्थानासु* ॥ २ ॥

अस्वस्थानासु प्रत्यक्षमेव शब्दं प्रयुञ्जीत देवतास्थानानि न्याय्यान्युक्तानि किमुदाहरणं सोमातिरेकादिति ॥ २ ॥

देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयु* ॥ ३ ॥

उक्त स्वस्थानास्विति देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयु ॥ ३ ॥

होता देवो महोमित्रस्यत्येत होता यज्ञे महीयज्ञस्येति ब्रूयुरिन्दुरिति सोमम् † ॥ ४ ॥

होता देवो महोमित्रस्यत्येतौ शब्दौ एव ब्रूयात् होता यज्ञे महीयज्ञस्येति सोमशब्दं इन्दुरिति ब्रूयात ननु मशकेन ऋकसामद्रव्य पठितमेवोपहव्यस्यानिरुक्त मशकस्यास्य प्रमाणं तत्किमिदं पुनरा

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

रभ्यते देवतानामधेयानि परोक्ष ब्रूयुरिति उच्यते नैतदानिरुक्तय केवल स्तोत्राणि भजते प्रतिलिङ्गेषु चानिरुक्तय भवति महदादिषु च यजुःषु तद्यदीद नारभ्येत ततोमहदादीना यजुषा कथमानिरुक्तय गम्यते एवमेव स्तोत्रेष्वपि होता देवो महोमित्रस्येत्येतौ शब्दौ प्रत्यक्षौ पठितौ तयोस्तावच्छब्दान्तर विधेय तथा यज्ञशब्दस्य विभक्त्यन्तर विधेय तथा वृहत्या सोमदेवशब्दयो परोक्ष कल्पयितव्य तत्र क्लृप्तिषु च एतत्परोक्ष कल्पयितव्य स्तोमवशादपि अधिकद्रव्ये स्तोमकृते च द्रव्यान्तर सोऽयमाचार्य्य एतदय सूत्रमारभते ॥ ४ ॥

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन* ॥ ५ ॥

ब्राह्मणेनादिष्टा दक्षिणा यावत यस्य चेति अश्व श्यावो दक्षिणा स ह्यनिरुक्त स ब्रह्मणे न्य इति ॥ ५ ॥

इतरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यात् ॥ ६ ॥

इतरेभ्यश्च ऋत्विगभ्य किञ्चिद्दद्यात चशब्द समुच्चयार्थ ब्रह्मणे चाश्व दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यादिति किञ्चिच्छब्दोऽक्रम ॥ ६ ॥

ऋतपेये तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तिस्र उपसद * ॥७॥

ऋतपेये पठति तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तत्र असमञ्जुते दीक्षोपसदा विभागसशये विशिनष्टि तिस्र उपसद इति नव दीक्षा इति सामर्थ्यात्सिद्धम ॥ ७ ॥

घृतव्रतो भवतीति यथोत्साह दीक्षासु प्राश्नीयात्* ॥ ८ ॥

* शाट्यायनब्राह्मणे एवम् ।

घृतव्रतो भवतीति ब्राह्मणम एतद्धोजास्तु यावदुत्साहन्तावत् घृतस्य प्राश्नीयात् यावतास्य शरीरं नोपरुध्यते ॥ ८ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति धानञ्जप्यः * ॥ ६ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति ब्राह्मणं यत्रायं संशय किं काण्डमिति सोऽयमाचार्य्यस्तद्ब्रवीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति पृथङ्नानेत्यर्थ उपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रतिलोमैः उपरिष्टादारभ्य घृतं प्राश्नीयादिति एवं धानञ्जप्य आचार्य्य आह अङ्गुलिपर्वसु काण्डसंज्ञा ॥ ६ ॥

एकाङ्गुल्या पृथक् पर्वभिः सर्वान्देशान्चमसा मिताः स्युस्तैरनुलोमैरिति शौचिवृक्षिः * ॥ १० ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह एकाङ्गुल्या पृथक पर्वभिः पृथङ्नानेत्यर्थ सर्वान्देशान प्रति चमसा मिताः स्युः एकैकेनाङ्गुलिपर्वणा एकैकश्चमसो मितः स्यात तैश्चमसैरनुलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ १० ॥

प्रतिलोमैरिति शाण्डिल्यः * ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह तैः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ ११ ॥

ऋतमुक्त्वा प्रसर्पन्तीति प्रसर्प्स्यन्तः सदो भक्षयिष्यन्तस्स्वदेव सत्यानि ब्रूयुरियं भूमिरसावादित्य इति* ॥ १२ ॥

* शाट्यायनोऽप्येवम ।

ब्राह्मणम् उक्तमुक्ता 'प्रसर्पन्तीति तदुच्यते सद' प्रतिगमनं विव चन्तश्चमसांश्च भक्षयिष्यन्तः प्रसर्पणकाले भक्षणकाले चेत्येतदुक्तं भवति तद्धेव सत्यानि तदेवानधिकृत्य साधम्र्यणानि ब्रूयु इय भूमि असावा दित्य अमूनि नक्षत्राणि असौ चन्द्रमा उदेति प्रातरादित्य एतान्य व्यभिचरणानि ॥ १२ ॥

या देवतास्तमसैरिज्येरंस्तन पीतवद्भक्षमन्त्रानूहेयुरिति शाण्डिल्य* ॥ १३ ॥

या देवतास्वमसरिज्येरन ताभिर्देवताभिस्ते चमसा पीता भवन्ति तस्मात्पीतवदेव भक्षमन्त्रानूहेयुरिति उक्तपेयत्वात एव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १३ ॥

अविकारेण तु नाराशंसानाम्* ॥ १४ ॥

नाराशंसाना चमसानाम अविकारेण भक्षमन्त्र स्यात् ॥ १४ ॥

सोमचमसो दक्षिणेत्यभिषुतस्य स्यात्तस्मिन्हि चमस प्रमा णम् † ॥ १५ ॥

ब्राह्मण सोमचमसो दक्षिणेति चमस अभिषुतस्य सोमस्य पूर्ण स्यात् तस्मिन हि अभिषुते सोमे चमस प्रमाण यद्यनभिषुतस्य पूर्ण स्यात् तत्र चमससञ्ज्ञा स्यात् ॥ १५ ॥

न मध्यन्दिने सवनमुखीयै सद्योन्नययुर्जुहुयुस्तस्य हुतो देय इति हि ब्राह्मणम ‡ ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

त चमस मध्यन्दिने सवननुखीयैश्चमसै सह उन्नयेयु जुहुयु श्चास्य उन्नीतस्य चमसस्य ब्राह्मणश्च कृतो देय इति ॥ १६ ॥

त दक्षिणावेलायां पूर्वेणाहवनीयमनिर्हरन्तो वेदेर्दक्षिणेन सदोहविर्द्धानानि हारयित्वा पूर्वया द्वारा सद प्रवेशयेयु * ॥ १७ ॥

त चमस दक्षिणाकाले आहवनीयस्य पूर्वेण प्रदेशेन अनिर्गम यन्तो वेदे यूपाहवनीयान्तरेण हृत्वा सदो हविर्द्धानयोश्च दक्षिणेन हारयित्वा पूर्वया द्वारा सद प्रवेशयेयु ॥ १७ ॥

सꣳस्थितेऽहन्यृत्विगभ्य किञ्चिद्दद्यात ॥ १८ ॥

सस्थिते समाप्तेऽहनि ऋत्विगभ्य किञ्चिद्दद्यादिति ॥ १८ ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका।

अथ दशमी कण्डिका।

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्य* ॥ १ ॥

ऋतपेय उक्त तदनन्तर पठित सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमान हिरण्य ददातीति सोमसस्था दक्षिणा फलाणि श्रूयन्ते कर्मनामधेयञ्च श्रूयते सोऽयमाचार्य्य सर्वञ्च श्रुत्यन्तर दृष्ट्वा नामधेय कल्पयतीति आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्येति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

कथमादिष्टा तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमान हिरण्य ददाती त्यत आरभ्य यावदष्टाविंशतिशतमानानि वशाया वपायामिति ॥ १ ॥

एतावन्त्यष्टाविंशतिशतमानानीति यत्र स्याच्चतुर्विंशतिमानानान्तावन्त्यष्टाविंशतिशतानि दद्यात्* ॥ २ ॥

यत्र स्यादेतावन्त्यष्टाविंशतिशतमानानीति यथा द्वे अष्टाविंशति शतमाने अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायाञ्चत्वार्यष्टाविंशतिशतमानानि प्रात पशोर्वपायामष्टाविंशतिशतमानानि प्रात सवनेषु नाराशंसे ष्वित्येतदादि तत्र चतुर्विंशतिशतमानानान्तावन्ति तावत्परिमाणानि अष्टाविंशतिशतानि दद्यात ॥ २ ॥

रुक्मो होतुरिति निष्कोनामालङ्कारस्त दद्यात् † ॥ ३ ॥

उक्त रुक्मो होतु स्रगुद्गातुरिति रुक्मो होतुरित्युक्ते निष्कोनमालङ्कार सौवर्णस्त दद्यात ॥ ३ ॥

स्रगुद्गातुरिति हिरण्मयी स्यात् † ॥ ४ ॥

स्रगुद्गातुरिति ब्राह्मण सा स्रक् हिरण्मयी स्यात् सौवर्णा इत्यर्थ ॥ ४ ॥

वैश्यस्तोमे सद्यो दुग्धेन पयसा सोम मिश्रङ्कुर्यु प्रात सवने शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ‡ ॥ ५ ॥

* आद्यायशोर्नैतेन सूत्रद्वय कृतम्।

† आद्यायशोंम सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम्।

‡ आद्यायशोऽप्येवम।

अस्यानन्तरतो वैश्यस्तोम तत्र पठति सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य प्रात सवनीयान स्तोमान प्रति दुह्य श्रीणाति शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने इति तत्र प्रति दुह्य ३ ति सम्य तदुच्यते वैश्यस्तोमे सद्यो दुग्धेन पयसा चीरेण सोम मिश्र कुयु प्रात सवने सद्यो दुग्धे पयसि प्रतिधुक्सञ्ज्ञा शृतेन पयसा सोम मिश्र कुर्युर्मध्यन्दिने तृतीयसवने दध्ना सोम मिश्र कुयु ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशशत दक्षिणा सहस्र वा यथारूपा पञ्च-शारदीये पशव आलभ्यन्ते* ॥ ६ ॥

तस्य वैश्यस्तोमस्य द्वादश शत दक्षिणा सहस्र वा वाशब्दो विकल्पार्थ अयन्तु विशेषो यथारूपा पञ्चशारदीये पशव आलभ्यन्ते तद्रूपा दक्षिणा स्यु ॥ ६ ॥

तीव्रसुति सोमातिपवित याजयेदिति* ॥ ७ ॥

तीव्रसुति यज्ञे अनेके अधिकृता श्रूयन्ते सोमातिपवित याजये-दित्यत आरभ्य तत्र अन्ये शब्दा प्रतीतपदार्थका सोमातिपवित इति उच्यते ॥ ७ ॥

य इष्ट्वा पापीयान स्यात् स सोमातिपवित इति शाण्डि-ल्य* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह इष्ट्वा य पापीयान् भवेत् स सोमातिपवित इति सर्वथा इष्ट्वा श्रेयसा भवितव्य यस्तु पापीयान् भवति

---

* आश्वलायन ।उपर्येवम् ।

स सोमातिपवित अतिपवन नाम असम्यक् परिणाम तस्य सम्यक् सोम परिणत ॥ ८ ॥

य सोम पीत्वा छर्दयेत विरिच्येत वेति धानञ्जप्य * ॥९॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह य सोम पीत्वा छर्दयेत विरिच्येत वा स सोमातिपवित इति वाजसनेय्यपरा श्रुति ॥ ९ ॥

तत्र भक्षावृतांश्चमसानवजिघ्रेयुरच्छावाकस्तोत्रेण स्तुत्वा भक्षयेयुरभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्ति तानच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्तीति ह्याह † ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन्तीव्रसुति ये भक्षा आम्नाता तया वृता तेनैव विधिनेत्यथ चमसानवजिघ्रेयु अवजिघ्रणमात्र कुयु भक्षयेयु यस्मा दाह अभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्तीति तांश्चाच्छावाकस्य स्तोत्रे स्तुत्वा भक्षयेयु यस्मादेव ब्राह्मणमाह तानच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्ष यन्तीति ॥ १ ॥

एवꣳसर्वेषु सवनेषु † ॥ ११ ॥

अनेन प्रकारेण सर्वेषु सवनेषु चमसाना भक्षणविधि ॥ ११ ॥

अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति यानवजिघ्रयुस्तेष्वेवाभ्युन्नयेयु * ॥ १२ ॥

ब्राह्मणम अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति तत यान चमसान अव जिघ्रेयु तेष्वेव पुन पुनरुन्नयन कुर्यु अभ्यभिशब्द पौन पुन्ये ॥१२॥

* आम्नाययोरप्येवम् ।

† आम्नाययोरप्येवम् किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

शतमाशिर दुह्नन्तीति धेनुशत दोहयित्वा त्रैध विभज्य सोम मिश्र कुर्युर्यथा वैश्यस्तोमे* ॥ १३ ॥

ब्राह्मण शतमाशिर दुह्नन्तीति धेनूना शतन्दोहयित्वा त्रैधन्तत्क्षीर विभज्य तेन सोम मिश्र कुर्य येन प्रकारेण वैश्यस्तोमे सद्यो दुग्धेन प्रात सवने शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ॥ १३ ॥

तस्य तदेव धेनुशत दक्षिणास्ताउ एव दक्षिणा इति स्याद* ॥ १४ ॥

तस्य तीव्रसुत यदेतच्छतमाशिर दुह्नन्तीति तदेव धेनुशत दक्षिणा एव हि ब्राह्मणमाह ता उ एव दक्षिणा इति ॥ १४ ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

य ब्राह्मणा राजानश्च पुरस्कुर्वीरन् स वाजपेयेन यजेत* ॥ १ ॥

तीव्रसुदुक्त साम्प्रत वाजपेयेन वाजपेय आम्नात स उच्यते य ब्राह्मणा यमित्युद्देश राजानश्च पुरस्कुर्वीरन स पुरस्कारो नाम पूजा मह स्थापन पुरस्कृत सन वाजपेयेन यजेत यथोद्देशेन निर्देश किमर्थ य स इति ब्राह्मण राजभि पुरस्कृतो वाजपेयेन यजेते

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

त्येव वक्तव्यमासीत् उच्यते तैत्तिरीयके श्रुति ब्राह्मणक्षत्रिययोरेव वाजपेयो न वैश्यस्येति यथा एतस्मिन कल्पकार आह वाजपेय सर्वेषाऽवैश्यस्येति सोऽयमाचार्य्य एतं विधि उद्देशनिर्द्देशाभ्यामाह ॥१॥

तस्य पौर्णमास्यां दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षा स्युः* ॥ २ ॥

तस्य वाजपेयस्य पौर्णमास्या दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षा भवेयु ॥२॥

सप्तदश वा* ॥ ३ ॥

सप्तदश वा दीक्षा भवेयु ॥ ३ ॥

अमावास्यायां दीक्षित्वा मासमिति गौतम* ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य्य आह अमावास्याया दीक्षित्वा मासन्दीक्षा स्युरिति ॥ ४ ॥

संवत्सरमिति धानञ्जप्य षडुपसत्कस्य साग्निचित्य स्यादिति † ॥ ५ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अमावास्यायामेतद्दीक्षित्वा संवत्सर द्दीक्षा स्यु षडुपसत्कस्य स्यात साग्निचित्यस्येति षडुपसत्क इति नियम ॥ ५ ॥

प्राष्टिकान स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा तैर्ज्योतिष्टोमादिभिस्तद्युक्तै संवत्सर पूर्वपक्षेषु यजेत त्रयोदशे पूर्व-

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

पक्षे वाजपेयेनेष्ट्वैतैरेवावृत्तैरपरं संवत्सरं ते यथोत्साहदक्षिणा स्युः* ॥ ६ ॥

इदं पुरस्तात् तथोपरिष्टाच्चास्य वाजपेयस्य विधानमुच्यते पार्ष्टिकान् स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा त्रिवृदादींस्त्रयस्त्रिंशान्तान् तन्त्रलक्षणमुक्तं तैर्ज्योतिष्टोमादिभिर्ज्योतिष्टोमेनैव व्यवेतैः संवत्सरं पूर्वपक्षेषु यजेत प्रथमे पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमं कृत्वा द्वितीये पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमतन्त्रे त्रिवृतं कल्पयित्वा तेन यजेत एवमेतेषां पार्ष्टिकानां स्तोमानां ज्योतिष्टोमेन व्यवहितानां तन्त्रं पूर्वेण क्रिया ततस्त्रयोदशे पूर्वपक्षे वाजपेयेन यजेत तत इष्ट्वा वाजपेयेन एतैरेवावृत्तैर्यैः पूर्वस्मिन् संवत्सरे कृतास्तैरपरं संवत्सरं यजेत ते त्रयस्त्रिंशादिभिर्ज्योतिष्टोमव्यवहितैः प्रातिलोम्येन यथोत्साहदक्षिणाः स्युः ते सर्वे चतुर्विंशतिः यथोत्साहशब्दः शतापेक्षः ॥ ६ ॥

राजसूयविधेन यजेतेति लामकायनः† ॥ ७ ॥

लामकायन आचार्य्य आह राजसूयविधेन यजेतेति यद्विधो राजसूयस्तद्विधेनेति राजसूयसदृशेनेति ॥ ७ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशोऽभ्यारोहणीयस्य स्थाने स्यात्† ॥ ८ ॥

अभ्यारोहणीयस्य स्थाने त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमो ज्योतिः स्यात् ॥ ८ ॥

वाजपेयोऽभिषेचनीयस्य† ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अभिषेचनीयस्य स्थाने वाजपेय स्यात् ॥ ९ ॥

पञ्चदशत्रिवृत् केशवपनीयस्य* ॥ १० ॥

केशवपनीयस्य स्थाने पञ्चदशत्रिवृत स्तोम ज्योति स्यात् ॥१०॥

व्युष्टिद्विरात्रधृत्योर्ज्योतिष्टोमौ* ॥ ११ ॥

व्युष्टिद्विरात्रस्य स्थाने चत्रस्य धृतेश्च ज्योतिष्टोमौ स्याता पृथक् ॥ ११ ॥

बृहस्पतिसवेनेव पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेनेति धानञ्जप्य* ॥ १२ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह वाजपेयस्य पुरस्तादुपरिष्टाच्च बृहस्पति सवेनेव यजेत एवशब्दोऽवधारणार्थं बृहस्पतिसवेनैव नान्येनेति ॥१२॥

माससमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन तथोपरिष्टादिति शाण्डिल्यायन* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्यायन चाचार्य्य आह माससमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन यजेत तथोपरिष्टाज्ज्योतिष्टोमेनैवेति ॥ १३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत नेतरेषां केनचिदिति गौतम* ॥ १४ ॥

गौतम आचार्य्य आह प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत इतरेषां न केनचिदिति इतरेऽकल्प्यास्तेकेषामेव गौतमस्यानिष्टा ॥१४॥

सदस्य सप्तदशान पृथगृत्विजो वृणीत* ॥ १५ ॥

---

* लाट्यायनेऽप्येवम् ।

एकैकस्य पृथक्त्वेन वरणं कुर्य्यात् अथर्लिंग्ग्रहणं किमर्थमिति सदस्यसप्तदशान् वृणीतेति वक्तव्ये न चान्येषां वरणप्रवृत्तिः उच्यते अस्योपरिष्टात् प्रयोजनं वक्ष्यामः ॥ १५ ॥

तस्य दक्षिणा दासीनिष्करथहस्तियानगवां पृष्ठ्यानाञ्चा-श्वानाꣳसप्तदशैकैकस्य जातस्य* ॥ १६ ॥

तस्य वाजपेयस्य दक्षिणा दास्यादीनां दक्षिणानां सप्तदश सप्तदश एकैकस्यैकैकस्य जातस्य स्युः दास्यः कर्मकार्य्यः निष्काः उक्तलक्षणाः सौवर्णा अलङ्काराः रथाः प्रज्ञाताः तथा हस्तिनः यानानि शकटा दीनि गावः प्रसिद्धाः पृष्ठेन वहन्तीति पृष्ठ्याः अश्वाः एतेषां यथो द्दिष्टानां जातानाम् एकैकस्य सप्तदश सप्तदश स्युः तस्य ग्रहणं क्रियते तस्य सर्वेषु कल्पेष्विति ॥ १६ ॥

सहस्राणि गवाꣳशतानि वा* ॥ १७ ॥

उक्तं सप्तदशैकैकस्य जातस्येति तद्गवामपि प्राप्तं तथैव ततो विशिनष्टि सहस्राणि गवां सप्तदश स्युः शतानि वेति ॥ १७ ॥

सप्तदश वैव गावस्तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते* ॥ १८ ॥

सप्तदश वैव गावः स्युः अन्याः सर्वाणि वर्त्तन्ते तदेव कुरुवाजपेय इत्याचक्षते एके तावत् ब्रुवते कर्त्ता वाजपेयं तं कुरुवाजपेय इति अथवा तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते अल्पको वाजपेयः यथा अल्पिका नदिका कुरुनदिका इत्युच्यते सुपूरा वै कुनदिकेति ॥ १८ ॥

द्राह्यायणोऽप्येवम्

ता समम्त्विग्भ्यो विभजेत्* ॥ १९ ॥

ता दक्षिणा सममृत्विग्भ्यो विभजेत एतत् ज्ञापयति अन्या मान्वनादेशात् तत सार्वत्रिको विभाग इति ता इति निर्द्देश क्रियते सप्तदशगावोऽधिकृता अत सहस्र तस्मादाहृता इति तास्ता अथर्त्विक् ग्रहण किमर्थम उच्यते योऽसावृत्विजा मध्ये वृत पूर्वसदस्य तस्याप्यत्र विभाग स्यादिति ॥ १९ ॥

श्रेष्ठतो वा मध्यत कारिभ्य* ॥ २० ॥

अथवा तेषु दक्षिणाजातेषु यद्यच्छ्रेष्ठ तन्मध्यत कारिभ्यो दद्यात् इतरेभ्य सम विभजेत् ॥ २ ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्तमुद्गात्रे दद्यादासन्दीञ्च सास्तरणां यामभिषिक्त आरोहेत* ॥ २१ ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्त रथमुद्गात्रे दद्यात् आसन्दीञ्च सास्तरणा यामासन्दीमभिषिक्त सन्नारोहेत आसन्दी उक्तलक्षणा ॥ २१ ॥

बस्तचर्म सरुक्म९ होत्रे यस्मिन्नासीनोऽभिषिच्येत* ॥२२॥

बस्तस्य चर्म बस्तचर्म बस्त छाग तच्चर्म सरुक्म ससुवर्ण होत्रे दद्यात् यस्मिन चर्मण्यासीनोऽभिषिच्येत ॥ २२ ॥

वसनमयी रसना अध्वर्यवे* ॥ २३ ॥

वासोभिनिर्वृत्ता रसना ता अध्वर्यवे दद्यात् ॥ २३ ॥

हिरण्यस्थाल मधुन पूर्ण ब्रह्मणे ॥* २४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्

सौवर्ण स्थाल पात्र मधुन पूर्ण मधु इति द्रव्यनिर्द्देश तद्ब्र ह्मणे दद्यात् ॥ २४ ॥

कꣳसस्थाले वा हिरण्यतुषान्मधुमिश्रान्* ॥ २५ ॥

अथवा कंसस्थाले हिरण्यतुषा हिरण्यशकला तान्मधुमिश्रान दद्यात् ॥ २५ ॥

इति अष्टमस्य एकादशी कण्डिका ।

— — —

अथ द्वादशी कण्डिका ।

तस्य व्रतानि च्त्रवृत्ति वर्त्तयेत् † ॥ १ ॥

तस्य वाजपेययाजिन व्रतान्यादिश्यन्ते व्रतमिति कर्म्मनाम च्त्रवृत्ति वर्त्तयेत् च्त्रस्य या वृत्तिस्ता वृत्ति वर्त्तयेत् अधीयीत नाध्यापयेत् दद्यात् न प्रतिगृह्णीयात् एता च्त्रवृत्ति वर्त्तयेत् ॥ १ ॥

प्रत्यवरोहणाभिवादने जघन्यव्रज्याꣳसमानशय्यतामिति वर्जयेदवाजपेययाजिभि * ॥ २ ॥

प्रत्यवरोहणञ्चाभिवादनञ्च प्रत्यवरोहणाभिवादने प्रत्यवरोहण प्रत्युत्थान्न यद्यन्यव्रज्या किम् आदेशकारित्वेन गमन समान शय्यतामेकस्मिन्नेव शयने शयनम एतान्यवाजपेययाजिना सह न कुर्य्यात् ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

यथावयस वाजपेययाजिभि * ॥ ३ ॥

ये वाजपेययाजिन तैर्यथावयसम एतानि कुर्य्यात ये ज्येष्ठा स्तेषां प्रत्यवरोहणादि कुर्य्यादित्यर्थं ॥ ३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनेष्ट्वा नैतानि व्रतानि चरेदिति लामकायन † ॥ ४ ॥

कियन्त पुन कालमेतानि व्रतानि भवन्तीत्यत्र लामकायन आचार्य्य आह प्रत्यवरोहणीयेनेष्ट्वा ततो नैतानि व्रतानि चरेदिति प्रत्यवरोहणीय उक्त क्लृप्तो ज्योतिष्टोम प्रत्यवरोहणीय इति ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पा † ॥ ५ ॥

तस्य वाजपेयस्य विकल्पा आरभ्यत इति वाक्यशेष ॥ ५ ॥

प्राकृतएव वाजापेय एकप्रभृतीद्व्युत्तरान सप्तदशत्रयस्त्रिंशान्तान् स्तोमान कल्पयेत्समयूरोनोत्कर्षीत्याचक्षते † ॥६॥

'योऽय प्राकृतो वाजपेय पश्य एतस्मिन्नेव एकप्रभृतीन द्व्युत्तरान् सप्तदशसंख्यातस्त्रयस्त्रिंशान्तान स्तोमान कल्पयेत् स वाजपेय एव स्तोमक्लृप्त सन मयूरो नोत्कर्षीत्येवमुच्यते मयूर कलापी अथ सप्तदशग्रहण किमर्थमिति चेत् एकप्रभृतयो द्व्युत्तरोभावेन कल्प्यमाना त्रयस्त्रिंशान्ता सप्तदशैव सम्पद्यन्ते वक्ष्यत्यत्र ब्रह्मसामैव प्रत्येतेनेष्ट्वा स्वर्ग लोकमाक्रमेतेति सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थ सप्तदशग्रहण करोति प्रत्यवरोहणविधाने सप्तदशैव त्रयस्त्रिंशान्तानिति ॥६॥

---

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

तस्योपास्मै गायतेति बहिष्पवमानम्* ॥ ७ ॥

तस्यैव क्रतोस्तस्य वाजपेयस्य उपास्मै गायता नर इत्येतद्बहिष्पवमानं स्यात् ॥ ७ ॥

ब्रह्मसामैव प्रत्येतेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति धानञ्जय्य* ॥ ८ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह ब्रह्मसामैव प्रति एतेन इष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति इष्ट्वैव ब्रह्मसाम्ना कामानवाप्नोतीति ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽषोडशिकोऽनतिरात्रो वा षोडशिमान् † ॥ ९ ॥

अपरो विकल्प ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र अषोडशिक स्यात अन तिरात्रो वा ज्योतिष्टोम स्यात षोडशिमान ॥ ९ ॥

तस्य बृहत्सप्तदशꣳस्तोत्रꣳस्यात पञ्चदशस्तोमꣳस्यासु* ॥ १० ॥

प्राकृते हि शिपिविष्टवतीषु बृहत क्रृप्त तेन इह स्यात्स्वित्याह ॥१०॥

अग्निष्टोमो वा* ॥ ११ ॥

अग्निष्टोमो वा स्यात् ज्योति ॥ ११ ॥

तस्याभीवर्त्तो ब्रह्मसामानुष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेद्बृहदग्निष्टोमसाम ‡ ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

तस्याग्निष्टोमसंस्थस्य ज्योतिष अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम स्यात् अनुष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेत् बृहदग्निष्टोमसाम स्यात् यज्ञायज्ञीयस्यर्चु ॥ १२ ॥

पञ्चविंशं पृष्ठानां ब्रह्मसामाच्छावाकसाम वा चतुर्विंशमितरत्* ॥ १३ ॥

पञ्चविंशस्तोम पृष्ठाना ब्रह्मसाम स्यात अच्छावाकसाम वा इतरत्सर्वं चतुर्विंशम ॥ १३ ॥

एतस्य वैव चतुस्त्रिंशानि पृष्ठान्यग्निष्टोमसाम च सप्तदशमितरत् † ॥ १४ ॥

अथवा एतस्यैव यथाक्लृप्तस्य सामद्रव्यस्य चतुस्त्रिंशानि पृष्ठानि स्यु अग्निष्टोमसाम च चतुस्त्रिंशमेव इतरत्सर्वं सप्तदश स्यात ॥ १४ ॥

नैतेषां कश्चन वाजपेय इति गौतमो यजमानस्त्वेभिर्न वाजपेयदक्षिणा दद्यादिति दद्यादिति ‡ ॥ १५ ॥

गौतम आचार्य्य आह य एते ज्योतिष्टोमाऽतिरात्रषोडशिक इत्यारभ्य विकल्पा उक्ता नैतेषा कश्चिदपि वा वाजपेय इति नात्र प्रतिषेधो यजमानस्येति एभिर्यजमानो न वाजपेयदक्षिणा दद्यादिति ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।		‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

इति अष्टमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति अष्टम प्रपाठक समाप्त ।

नवम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

राजा राजसूयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तो वाजपेय अनन्तर राजसूयो वक्तव्य त विवक्षुरारभते राजा राजसूयेन याज्य इति अथ सूत्राथ प्राप्ताभिषेकक्षत्रियो राज सूयेन यजेतेति ॥ १ ॥

फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमायां दीक्षेताभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमाय* ॥ २ ॥

फल्गुनीभ्या युक्ता फाल्गुनी फाल्गुन्या पक्ष फाल्गुनीपक्ष तस्य फाल्गुनीपक्षस्य या प्रथमा तिथिस्तस्या दीक्षेत अभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमाय उक्तम अग्निष्टोम प्रथममाहरतीत्यादि मन्त्रकेनाप्युक्त क्लृप्तो ज्योतिष्टोम इति सोऽभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोम स्यात् तस्मै तदर्थं दीक्षेत ॥ २ ॥

तस्यैका दीक्षा द्वादशऽप्रसत दक्षिणा * ॥ ३ ॥

तस्य अभ्यारोहणीयस्य ज्योतिष्टोमस्यैका दीक्षा स्यात् द्वादश शत दक्षिणा एव परिभाषित तेषामेका दीर्घाऽनारेय्ये तिस्रश्चतस्रोऽ

---

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

परिमिता वेति सोऽयमाचार्य्यो नियमयति तस्यैका दीक्षेति ननु दक्षिणापरिमाणं न कर्त्तव्यं कुत तस्यानतिरात्रस्य द्वादश शत दक्षिणा इति परिभाषितत्वात् उच्यते तत्र तस्य प्रधानस्योक्तम् अयन्त्वङ्गभूतोऽस्वतन्त्रस्तस्मादत्र वक्तव्यम् ॥ ३ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमभिषेचनीयेन यजेत तस्मिन्नेव काले ॥४॥

इष्ट्वाभ्यारोहणीयेन संवत्सरमासित्वा ततोऽभिषेचनीयेन यजेत अभिषेचनीय इति संज्ञा तस्मिन्नेव काले यस्मिन कालेऽभ्यारोहणीये नेष्ट फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमायामिति ॥ ४ ॥

तस्य तथैव दीक्षा † ॥ ५ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य यथैवाभ्यारोहणीयस्य तथैव दीक्षा स्यात् एकेत्यर्थ ॥ ५ ॥

द्वे इति गौतम । ॥ ६ ॥

गौतम आचार्य्य आह द्वे दीक्षे स्यातामभिषेचनीयस्येति ॥ ६ ॥

तथा सत्यभ्यारोहणीयस्यापि द्वे ‡ ॥ ७ ॥

तथा सति कल्पे अभ्यारोहणीयस्यापि द्वे दीक्षे स्याताम् अभिषेचनीये च परस्य मतम् ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणीये तस्मिन्नेव काले इति नास्ति

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति शाण्डिल्य-स्त्रयोदश्यान्त्वपरपक्षस्य दीक्षेत* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह एकाभ्यारोहणीयस्य दीक्षा स्यात् अभिषेचनीयस्य तिस्र स्युः अयन्तु विशेष त्रयोदश्यापमरपक्षस्य दीक्षेत ॥ ८ ॥

तस्य दक्षिणा द्वात्रिंशत मध्यत कारिभ्य सहस्राणि दद्यादेकैकस्मै † ॥ ९ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य दक्षिणा उच्यन्ते द्वात्रिंशत सहस्राणि मध्यत कारिभ्य एकैकस्मै दद्यात् मध्यत कारिणस्तु होत्रध्वयुब्रह्मोद्गातार ॥ ९ ॥

षोडश प्रस्तोतृमैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातृब्राह्मणाच्छंसिभ्य ‡ ॥१०॥

षोड़शसहस्राणि प्रस्तोत्रादिभ्यो दद्यात एकैकस्मा इति वर्त्तते ॥ १ ॥

ता अर्द्धिन्य ॥ ११ ॥

ता एता ऋत्विज अर्द्धिन्य उच्यन्ते ॥ ११ ॥

अष्टौ प्रतिहर्तृपोतृनेष्टाच्छावाकेभ्यस्तास्तृतीयिन्य † ॥१२॥

अष्टौ सहस्राणि प्रतिहर्त्रादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति प्रकृत तास्तृतीयिन्य इत्युच्यन्ते ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

चत्वारि सुब्रह्मण्याग्नीध्रोन्नेतृग्रावस्तुद्भ्यस्ता पादिन्य* ॥ १३ ॥

चत्वारि सहस्राणि सुब्रह्मण्यादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इत्यनुवर्त्तत एव ता एता होत्रा पादिन्य इत्युच्यन्ते ता एता सञ्ज्ञा मध्यत कारिभ्योऽर्द्धिन्यस्तृतीयिन्य पादिन्य इति सञ्ज्ञा सव्यवहारार्था वक्ष्यति चायमष्टाचत्वारिंश शत वा मध्यत कारिभ्य सहस्राणि दद्यादित्येव मादि तथा गर्गत्रिरात्रादिषु दक्षिणाप्रतिविभाग वक्ष्यति एतद्दर्शयति यत्र यत्र दक्षिणाना सविभाग प्रतिविशिष्टो नोच्यते तत्राय सविभागन्याय इति मध्यत कारिभागात एता उत्पद्यन्ते ॥ १३ ॥

अबलानस्य ज्ञातीन्सवित्तानावहेयु † ॥ १४ ॥

अस्य राज्ञो यजमानस्य ज्ञातय प्रतिराजान तान अबलान कृत्वा निर्जित्य सह वित्तेनानयेयु राजभृत्या ॥ २४ ॥

तान्जिनीयाद्दक्षिणावेलायाम् † ॥ १५ ॥

तानबलानानीतान राजा जिनीयात दक्षिणावेलायाम ॥ १५ ॥

इषूꣳस्तेभ्योऽस्येत्* ॥ १६ ॥

इषू स्तेभ्य अस्येत्क्षिपेत दक्षिणावेलायां यजमान ॥ १६ ॥

ताꣳस्त एव प्रत्याहरेयुर्विजयस्व राजन्निति* ॥ १७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम।

तानिषून् चिप्तान् त एव राजानं प्रत्याहरेयुः विजयस्व राजन्निति ब्रुवन्तः ॥ १७ ॥

तेषां वित्तस्य तृतीयमृत्विग्भ्यो दद्यात्* ॥ १८ ॥

तेषां राज्ञां वित्तस्य तृतीयं भागमृत्विग्भ्यो दद्यात् ॥ १८ ॥

दशपेयेऽनुप्रसर्पिभ्यस्तृतीयम्* ॥ १९ ॥

दशपेयेऽनुप्रसर्पिभ्यः तृतीयं भागं विभज्य दद्यात् अनुप्रसर्पकाः वक्ष्यन्ते शेषं तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत् तस्य वित्तस्य ॥ १९ ॥

शेषन्तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत्* ॥ २० ॥

तस्य वित्तस्य शेषन्तेभ्य एव राजभ्यः प्रत्युत्सृजेत् प्रतिदद्यात् ॥२०

ग्रामानभ्योऽपि दद्यात्* ॥ २१ ॥

ग्रामांश्चैभ्यो दद्यात् ॥ २१ ॥

राजन्यास्ते स्युस्तत ऊर्द्धमनभिषेक्या* ॥ २२ ॥

तत ऊर्द्धन्ते राजन्याः स्युः राजसमानत्वं प्राप्नुयुः न अभिषेकार्हाः स्युः ॥ २२ ॥

तेनेष्ट्वा न साक्षादवभृथमभ्यवेयात् कृष्णविषाणं कृष्णाजिनपादं वावदध्यात्* ॥ २३ ॥

तेनाभिषेचनीयेनेष्ट्वा न प्रत्यक्षमवभृथमभ्यवेयात् अवभृथं नाप्सु मज्जेत् कृष्णविषाणं वा कृष्णाजिनस्य पादं वा अप्स्ववदध्यात् मज्जयेत् ॥ २३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वाराहीभ्यामित उपानद्भ्यां व्रजेत्कार्ष्णीभ्यां प्रत्याव्रजेत्* ॥ २४ ॥

इतो देवयजनादवभृथ वाराहीभ्यामुपानद्भ्यां व्रजेत् वराह चर्मणा निर्वृत्ता वाराही कार्ष्णीभ्यां कृष्णसारचर्मणा निर्वृत्ताभ्यामुपानद्भ्यां प्रत्याव्रजेत् ॥ २४ ॥

इति नवमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

तद्दीक्षितएव दशाहे ततो दशपेयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं तेनेष्ट्वा न साक्षादवभृथमभ्यवेयादिति साम्प्रतञ्चास्मिन्नेव दीक्षितोऽभिषेचनीयस्य दशाहान्ते ततो दशपेयेन यजेत दशाहे सप्त दीक्षेष्टयस्तिस्र उपसद दशपेय इति सञ्ज्ञा ॥ १ ॥

तस्य ब्राह्मणा दश दश चमसमभियन्तीति* ॥ २ ॥

तस्य दशपेयस्य ब्राह्मण दश दश चमसमभियन्तीति यत्, अभियन्तीत्यस्य पदस्य कोऽर्थ अत्राह ॥ २ ॥

*सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमस भक्षयेयु षड्वान्ये ॥ ३ ॥

सुब्रह्मण्य चतुर्थो येषान्त इमे सुब्रह्मण्यचतुर्था ते उद्गातार सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमस भक्षयेयु षड्वान्ये ब्राह्मणा यदेतद्वा

---

* आश्वलायनोऽप्येवम्

ह्मण दश दश चमसमभियन्तीत्यस्यायमर्थ दश दश चमस भक्ष यन्तीति तत्कथमेतद्गम्यते अभियन्तीत्यनेन भक्षयन्तीति गम्यते उच्यते लिङ्गात दशपेय इति अथोद्गातृग्रहण किमर्थमिति चमस भक्षय न्तीति सिद्धे प्रकृते उद्गातार इति उच्यते अन्यत्रापि यत्र सुब्रह्मण्य सोम भक्षयेत तत्रोद्गातृचमसेनैव ॥ ३ ॥

एवमितरेषामेकैक यावता दश पूर्यैरन्यजमानश्चमसा दन्याम* ॥ ४ ॥

एवमितरेषाञ्चमसाना भक्षयेयु यावता दशपूर्येरन तावता ब्राह्म णान गृहीत्वा एकैक चमस भक्षयेयु यजमानचमसन्तु यजमान एव भक्षतेत नान्य ॥ ४ ॥

ते दशमातृर्दशपितृनित्यन्वाख्याय प्रसर्पेयुरादशमात् पु- रुषादिति ह्याह* ॥ ५ ॥

ते ब्राह्मणा ये चमसान भक्षयन्ति दशमातृर्दशपितृनिति अन्वा ख्याय प्रसर्पेयु मातृ पितृनिति द्वितीया कर्मणि आदशमात् पुरुषा दन्वाख्याय प्रसर्पन्तीत्येव ब्राह्मणमाह मातृतश्च दश पितृतश्च दश आचक्षीरन ॥ ५ ॥

यत्राब्राह्मणीमधिगच्छेयुर्ब्राह्मण्यैरभ्यास दशसम्पूरयेयु* ॥ ६ ॥

यस्या आरभ्य ब्राह्मणत्व प्रवृत्तन्तामेवाभ्यस्येयुर्यावद्दशम पूर्ण इति क पुनरस्य विषय वर्णान्तरागमनमुत्कर्षाभ्यामिति ॥ ६ ॥

---

* ब्राह्मायणोऽप्येवम ।

अस्मरन्तस्य यत स्मरेयु * ॥ ७ ॥

अस्मरन्तस्य नामानि यत स्मरेयुस्तस्यैवाभ्यास कुयु र्नाम्नि ॥ ७ ॥

ऋत्विगभि सह धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन* ॥ ८ ॥

ते प्रसपका ऋत्विग्भि सह धिष्ण्योपस्थान कुयु ॥ ८ ॥

स्रगुद्गातुरिति सप्स्यतेऽस्मै बहिष्पवमान‌ हिरण्यस्रज त्रिपुष्करा प्रतिमुञ्चेत † ॥ ९ ॥

स्रगुद्गातुरिति ब्राह्मण सप्स्यतेऽस्मै उद्गातुबहिष्पवमान सपण काल इत्यर्थ सौवर्णी स्रज माला त्रिपुष्करा त्रिभि सौवणपद्मै सयुक्ता प्रतिमुञ्चेत बध्नीयात ॥ ९ ॥

आस्तावउपविष्टाय यजमान औदकी द्वादशपुष्करा यास्य स्रा स्यात्* ॥ १० ॥

आस्ताव उपविष्टाय कस्मै उद्गात्रे यजमान औदकी उदके भवा मौदकी द्वादशपुष्करा द्वादशपद्मसयुक्तामाबध्नीया । यास्य यज मानस्य स्रा भवेत ॥ १ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन यजमानायैवौदकी प्रत्युत्सृजेत् ॥ ११ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन औदकी द्वादशपुष्करा ता यजमानायैव पुनदद्यात् ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतन सूत्रद्वय कृतम् ।

इतरया प्रतिमुक्तया सर्वमह्न कृत्वा ताꣳसएव ह्वरेत्*
॥ १२ ॥

इतरया हिरण्यस्रजा आबद्धया सर्वमह्न कृत्वा सर्वशब्दो निरव शेषवाची यावत समिदाधानमिति स एवोद्गाता गृह्णीयात ॥ १२ ॥

प्राकाशावध्वर्य्वोरिति सौवर्णोऽध्वर्य्योर्दक्षिणत स्याद्रा-
जत प्रतिप्रस्थातु सव्यत † ॥ १३ ॥

ब्राह्मण प्राकाशावध्वर्य्वोरिति सौवर्ण प्राकाशोऽध्वर्य्योर्दक्षिणे प्रदेशे शिरसा आबद्ध स्यात प्राकाश आदर्श प्रकाशकर प्राकाश अपरे ब्रुवते कर्णात्मानू प्राकाशाविति प्रतिप्रस्थातु रौप्यप्रकाश सव्ये पार्श्वे स्यादाबद्ध ॥ १३ ॥

वास पोतुरिति कार्पासꣳस्यात् । ॥ १४ ॥

ब्राह्मण वास पोतुरिति तद्वास कार्पास स्यात् कार्पासस्य विकार कार्पासम ॥ १४ ॥

बरासी नेष्टुरिति क्षौमी स्यात् । ॥ १५ ॥

ब्राह्मण बरासी नेष्टुरिति सा बरासी क्षौमी स्यात क्षुमाया विकार क्षौमी ॥ १५ ।

ब्राह्मणेनैवेतरा विज्ञाता । ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इतरा दक्षिणा याश्च देया येभ्यश्च ता ब्राह्मणेनैव विज्ञाता विस्पष्टा पठिता ॥ १६ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्दैवव्रतानि चरेत्* ॥ १७ ॥

तस्य दशपेयस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरं दैवव्रतानि चरेत तस्य ग्रहणमभिषेचनीयोऽपि अधिकृत इति। कानि पुनर्दैवव्रतानि उच्यते ॥ १७ ॥

उन्मृन्नीता नाप्लवमान* ॥ १८ ॥

उन्मर्दनं कुर्य्याच्छरीरस्य उदकेन स्नानं न कुर्य्यात ॥ १८ ॥

धावेत दन्तान † ॥ १९ ॥

शोधयेत दन्तान दन्तकाष्ठं भक्षयेत ॥ १९ ॥

निकृन्तयेत नखान † ॥ २० ॥

नखाश्छेदयेत् ॥ २० ॥

श्मश्रूणि वापयेत न केशान † ॥ २१ ॥

श्मश्रूणि वापयेत न केशान ॥ २१ ॥

वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोम्न्यग्न्यगारे संविशेत्* ॥ २२ ॥

व्याघ्रस्य विकारो वैयाघ्रं तस्मिन्वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोम्नि आस्तृतस्यैवोपरिष्टाल्लोमानि स्य अग्न्यगारेऽग्निशरणे तस्मिन चर्मणि शयीत ॥ २२ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम्।

अहरहः समिध आदध्यात्* ॥ २३ ॥

अहन्यहन्यग्नौ समिध आदध्यात् ॥ २३ ॥

नानुग्रामं प्रविशेत्* ॥ २४ ॥

न ग्रामान्तः प्रविशेत् एतत् ज्ञापितं भवति यथा देवयजनमरण्ये भवतीति अपरे ब्रुवते नानुग्रामं प्रविशेदिति मैथुनप्रतिषेधः ग्राम्यं कर्म न कुर्यादिति ॥ २४ ॥

नास्याब्राह्मणा राष्ट्रे वापयेरन्* ॥ २५ ॥

अस्य राज्ञो राष्ट्रे नाब्राह्मणा वापयेरन् केशश्मश्रुरोमनखानि न कारयेयुः ॥ २५ ॥

अस्नानाश्च न केशाꣳश्छिन्द्युः* ॥ २६ ॥

अस्नानाश्च केशच्छेदनं न कुर्युः ॥ २६ ॥

न तेजनीं दन्तान् ॥ २७ ॥

तेजानना दन्तान्न च्छिन्द्युः तेजनी विकटः ॥ २७ ॥

न प्रस्रवणानि † ॥ २८ ॥

प्रस्रवणानि न च्छिन्द्युः ॥ २८ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं ये च तानन्‌ स्युः* ॥ २९ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं यथेष्टं छेदनं कुर्युः तथा ये चान्यान् ब्राह्मणानाश्रिता अन्ये वर्णास्तेऽपि यथाभिप्रेतं कुर्युः ॥ २९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत यस्मिन् कालेऽभिषेचनीयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं दशपेयं तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्देवव्रतानि चरेदिति ततस्तस्मात् संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत केशवपनीय इति संज्ञा संवत्सरधृतानां केशानां तस्मिन् वपनं क्रियते केशवपनीयायेति तादर्थ्ये चतुर्थी दीक्षेतेति यजमानस्य क्रियापदेशः यस्मिन् काले ऽभिषेचनीयेन यजेतेति अभिषेचनीयस्य काल उक्तः ॥ १ ॥

तस्य पौर्णमास्यामतिरात्र* ॥ २ ॥

तस्य केशवपनीयस्य पौर्णमास्यामतिरात्रः स्यात् ॥ २ ॥

दशपेयेनेष्ट्वा य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन यजेतेति धानञ्जप्यः पौर्णमास्याञ्चेवातिरात्र† ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह दशपेयेनेष्ट्वा यस्तस्योत्तरः पूर्वपक्ष अनन्तरस्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन यजेतेति पौर्णमास्यामेव चातिरात्रः स्यादिति ॥ ३ ॥

तस्य सहस्रं दक्षिणा* ॥ ४ ॥

तस्य केशवपनीयस्य सहस्रं दक्षिणा तस्य ग्रहणं यदि संवत्सरादूर्द्ध्वं यद्यनन्तरं पूर्वपक्ष इति ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्योदवसानीययेष्ट्यानिष्ट्वा पौर्णमासेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षेतामावास्यायां पूर्वमह्नरिति चेच्चिकीर्षेत्* ॥ ५ ॥

तस्य केशवपनीयस्य उदवसानीययेष्ट्या तदनन्तरं पौर्णमासं प्राप्य अनिष्ट्वा तेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षेत यद्यमावास्यायां पूर्वमहः कर्त्तुमिच्छेत् उक्तम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्टं उत्तरन्नानेवाङ्गमासयोः प्रतितिष्ठति पौर्णमास्यां पूर्वमहर्व्युष्टकायामुत्तरं नानैवमासीत् प्रतितिष्ठतीति ॥ ५ ॥

पौर्णमास्यामिति चेत्पूर्वपक्ष एव दीक्षेत ॥ ६ ॥

पौर्णमास्यां पूर्वमहरित्येवञ्चेच्चिकीर्षेत पूर्वपक्ष एव दीक्षेत कृत्वादशम् ॥ ६ ॥

उभयोर्विचारयोर्यजनीय उत्तरमहः* ॥ ७ ॥

उभयोर्विचारयोर्यद्यमावास्यायां यदि पौर्णमास्यां यजनीयेऽह्नि उत्तरमहः स्यात् प्रतिपदीत्यर्थः कुतः पुनरयं संशयः यथा अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा पूर्वस्मिन्नह्नि कृतेन यजनीयेऽह्नि उत्तरमहः स्यादिति उच्यते ब्राह्मणम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्टं उत्तरमिति तद्यस्मिन्नहनि दर्शनं भवति चन्द्रमसस्तदुदृष्टं नाम तस्य तु दर्शनं कदाचिद्यजनीयेऽहनि भवति नित्यन्तु द्वितीयायां तदत्र दर्शनशङ्कया कदाचिद्यजनीयमहर्लङ्घयेत् सोऽयमाचार्य्यो नियमार्थमारभते यजनीयेऽहनीति यद्यपि तस्मिन्नहनि न दृश्यते काल एवायं साधुर्दर्शनस्यास्याविप्रकृष्टा एव द्वितीया भवति तस्मिन्नहनि ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रप्रथमा तिस्रोव्यष्टका इत्याचक्षते* ॥ ८ ॥

ब्राह्मण व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रोऽपरपक्ष विगता व्याप्तिरस्मिन्नित्यपरपक्षप्रतिपदि चन्द्रमसस्तस्मादसौ व्यष्टकेत्युच्यते तेन सर्वव्याप्तेरेकया कलयोनोभवति अथ तिस्रो व्यष्टका इति किमिद यदा व्यष्टकाथ क्षत प्रतिपद्येव उच्यते एतद्दृशयति यथैव पूर्वपक्ष उत्थानाय तथैव तामिस्रप्रथमानि त्रीण्यहान्युत्थानीयानि भवन्ति लोके हि यानि पूर्वपक्षकार्य्याणि तान्येतेष्वहस्सु क्रियेरन्निति ॥ ८ ॥

उभेवा पूर्वपक्षे स्यातां ये एव समानपक्षे पुण्याहनो स्यातां तयोरेव कार्य्यमिति ह्याहेति* ॥ ९ ॥

अथवा उभे एवैतेऽव्युष्टिद्विरात्रस्याहनी पूर्वपक्षे स्याता यस्मादेव ब्राह्मणमाह ये एवेत्यादि ॥ ९ ॥

पूर्वेण दक्षिणा व्याख्याता ॥ १० ॥

अस्य व्युष्टिद्विरात्रस्य पूर्वेण केशवपनीयेन दक्षिणा व्याख्याता तस्य सहस्र दक्षिणा इति ॥ १० ॥

तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेतावकाशश्चेत् स्यात्* ॥ ११ ॥

इष्ट्वा व्युष्टिद्विरात्रेण यदि तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे अवकाश स्यात् अन्तर स्यात तस्मिन्नेव पक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेत उक्त कॢप्तो ज्योतिष्टोम क्षत्रस्य धृतिरिति ॥ ११ ॥

---

* आश्वलायनोऽप्येवम ।

अविद्यमाने य उत्तर पूर्वपक्षस्तस्मिन* ॥ १२ ॥

अविद्यमाने अवकाशे य उत्तर पूर्वपक्षस्तस्मिन क्षत्रस्य धृति ना यजेत ॥ १२ ॥

सोऽभ्यारोहणीयेन व्याख्यात * ॥ १३ ॥

स क्षत्रस्य धृतिरभ्यारोहणीयेन ज्योतिष्टोमेन व्याख्यात योऽ भ्यारोहणीयस्य विधि स तस्य तस्यैका दीक्षा द्वादश शत दक्षिणा इत्येतदादि ॥ १३ ॥

तयो पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गौतमधानञ्जप्यौ द्वे च सहस्रे केशवपनीये तथा व्युष्टौ † ॥ १४ ॥

तयो क्षत्रस्य धृत्यभ्यारोहणीययो पृथक् सहस्रे दक्षिणा पृथ ङ्नानेत्यथ एकस्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि एव गौतमधानञ्जप्या वाचार्य्यावाहतु केशवपनीये च द्वे सहस्रे दक्षिणा स्यु चशब्द आचार्य्यमतानुकर्षणाथ तथा व्युष्टौ व्युष्टिद्विरात्रे द्वे सहस्रे दक्षिणा तयोरेवाचार्य्ययोर्मतम ॥ १४ ॥

चत्वार्यभिषेचनीये गौतम ‡ ॥ १५ ॥

अभिषेचनीये चत्वारि सहस्राणि दक्षिणा स्यु इति गौतम आचार्य्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पञ्च धानञ्जप्यो नित्य त्वबृलानां शालीनां वित्तम् ‡ ॥१६॥

* शाण्डायनेन सूत्रद्वयेनकसूत्र कृतम् ।

† शाण्डायनेनेतेन सू त्रय कृतम् ।

‡ शाण्डायनेऽप्येव किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

धानञ्चाथ आचार्य्य आह अभिषेचनीये पञ्चसहस्राणि दक्षिणा स्यु अत्रावलाना ज्ञातीना वित्त स्यात नित्य दान तुशब्दो विशि-षणाय सर्वेषु दक्षिणाकल्पेषु ॥ १६ ॥

इति नवमस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका।

राज्येकविंशतिवर्गान्यथोत्साह दद्यादैन्द्रेण वृषभेण पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेत* ॥ १ ॥

उक्तो राजसूय साम्प्रत इष्टा वक्तव्या तेषा राज्यकामयज्ञ प्रथमो राट् स उच्यते राजीत्यधिकरणा सप्तमी तस्मिन राजि एक-विंशतिवर्गान कृत्वा यथोत्साह दद्यात लिङ्ग अष्टावेकविंश भस्तुतो भवतीति ऐन्द्र ऋषभ इन्द्रो देवता अस्येत्यैन्द्र ऋषभ इति गौरुच्यते वयोविशिष्टस्तेन पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च यजेत परिशब्द उभयतो वाची॥ १ ॥

विराजि दशवर्गान्यथोत्साह दद्यादाग्नेयेन तु पशुना पुरस्तादुपरिष्टाच्च परियजेत † ॥ २ ॥

* आश्वायणेनैतेन सूत्रदय कृतम।

† आश्वायणाऽप्येवम।

विराजि कृतौ दशश दशवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् अत्रापि सामान्याद्दश दश भवन्तीति अयन्तु विशेष आग्नेयेन पशुना पुरस्ता दुपरिष्टाच्च परियजेत अविशिष्ट पशुशब्दश्छागे वर्त्तते ॥ २ ॥

वैश्वदेवेनोपशदे* ॥ ३ ॥

औपशदे कृतौ वैश्वदेवेन पशुना पुरस्तादुपरिष्टाच्च यजेत ॥३॥

तस्य चतुर्विꣳशꣳशत दक्षिणा* ॥ ४ ॥

तस्यौपशदस्य चतुर्विशमेकशत दक्षिणा अत्रापि सामान्यम एकैका स्तोत्रीयोपजायत इति द्वादशस्तोत्रीया उपजायन्ते प्राकृतेभ्य ऊर्द्ध दक्षिणा अपि द्वादशैवोपजायन्ते ॥ ४ ॥

पूर्वे वयस्युच्चावचान्याजयित्वापनीय वा तेभ्य समावर्त्स्यन पुन स्तोमेन यजेत* ॥ ५ ॥

उक्त पुन स्तोममधिकृत्य यो बहु प्रतिगृह्य गरगीरिव मन्यते स एतेन यजेतेति तदुच्यते पूर्वे वयसि उच्चावचान्याजयित्वा उपनीय वा तेभ्य समावर्त्स्यन निवर्त्तयिष्यमाण पुन स्तोमेन यजेत ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशमिथुना दक्षिणा इति धानञ्जय्य* ॥ ६ ॥

तस्य पुन स्तोमस्य द्वादशमिथुना दक्षिणा स्यु द्वादश माध्यंदिन सवनमिति सामान्यता पुन द्वादश मिथुना दक्षिणा स्यु मिथुनशब्द स्त्रीपुंससम्भव स्त्रिय पुमासश्च एव धानञ्जय्य आचार्यो मन्यते ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

पुन सꣳस्कृतो रथ पुनरुत्स्यूतꣳ श्रामूल पुनर्धेनु पुन र्वत्स इति शाण्डिल्य एतेषां यथोत्साह दद्यात्* ॥ ७ ॥

शाण्डिल्यो दक्षिणा विकल्पयति शीर्णो यो रथ पुन सस्कृत पुनरुत्स्यूत श्रामूल जीर्ण श्रामूल पुन सूत्रेण सस्कृत श्रामूलमिति ऊर्ण वास पुनर्धेनु विशुष्का गौ प्रवृत्तक्षीरा पुनर्धेनु पुनवत्स स्तनपानान्निवृत्त सन पुन प्रवृत्त एतेषा द्रव्याणा यथोत्साह दद्यात् इत्यतच्छाण्डिल्य आह पुनस्त्वसामान्यात् ॥ ७ ॥

चतुष्टोमयोरेकखुराणां पूर्वस्मिन्यथोत्साह दद्यादुभये-षामुत्तरस्मिन्* ॥ ८ ॥

द्वौ चतुष्टोमौ तयो पूर्वस्मिश्चतुष्टोमे एकखुराणा अश्वाश्वतरगर्दभाना यथोत्साह दद्यात् उभयेषामुत्तरस्मिन चतुष्टोमे एकखुराणाञ्च द्विखुराणाञ्च यथोत्साह दद्यात ॥ ८ ॥

उद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत † ॥ ९ ॥

उद्भिच्च वलभिच्च उद्भिद्वलभिदौ ताभ्यामुद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत उद्भिदा इष्ट्वा अवश्य वलभिदा यजेत सम्बन्धेन फलश्रुते अयशेषत्वाच्च ॥ ९ ॥

तावुभौ सप्तापवर्गौ स्याताम वसन्ते च ‡ ॥ १० ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

‡ द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति

तावुद्भिद्वलभिदौ सप्तापवर्गौ स्याताम् अपवर्ग समाप्तिश्च उभा विति प्रत्येक सप्तापवर्गौ वसन्ते च स्यातामुभावपि ॥ १० ॥

अर्द्धमास एनावन्तरेण स्यान्मासो वा सम्वत्सरो वा* ॥११॥

अर्द्धमास एनयारन्तरेण स्यात मासा वा सवत्सरो वेति काल विकल्प अन्तरान्तरेण युक्ते इति द्वितीया ॥ ११ ॥

तयो पृथक चतुर्विंशतिवर्गान यथोत्साह दद्यात् † ॥ १२ ॥

तयोरुद्भिद्वलभिदोस्तुविंशतिवर्गान कृत्वा यथोत्साह दद्यात् पृथङ्नानेत्यर्थ प्रत्येक चतुविंशतिवर्गान यथोत्साह दद्यात् चतुर्विंशतिवर्गसामान्यात गायत्री सम्पद्यते इति ॥ १२ ॥

पृथक चतुर्युजावश्वरथावपचित्यो ‡ ॥ १३ ॥

अपचित्यो कृत्वो पृथक नाना चतुयुजावश्वरथौ दद्यात् चतुर्भिर्युक् चत्वारो वास्मिन युक्ताश्चतुयक् ॥ १३ ॥

उभयत काꣳस्यकवचौ ॥ १४ ॥

तौ रथौ उभयत कांस्यकवचौ स्याता कांस्यैव कवचे एकैकस्य रथस्योभयत स्याता कसम्द विकार कांस्य कवच सन्नहनम ॥ १४ ॥

शताश्वा स्युरश्वा शतक्रियो वा † ॥ १५ ॥

---

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

तयोरथयोश्चत्वारोऽपि शताश्वा अश्वा युक्ता स्यु शतम एकैको ऽर्हति मूल्यमिति शताश्व शतक्रियो वा शतेनैव वा एकैक क्रीत स्यात् ॥ १५ ॥

राजैताभ्यां यजेतेति धानञ्जय्य * ॥ १६ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्यो मन्यते राजैताभ्यामपचिद्भ्या यजेतेति स हि सर्वस्मात पूजा कामयते ॥ १६ ॥

य कश्चापचितिकाम इति शाण्डिल्य * ॥ १७ ॥

शाण्डिल्य आह य कश्चापचितिकाम स एताभ्या यजेतेति ॥१७॥

ऐकाहिकेन व्रतेनाक्त उपायोऽग्ने स्तोमयो * ॥ १८ ॥

अग्ने स्तोमयोरैकाहिकेन व्रतेनाक्त उपाय एकाहेषु भव ऐकाहिका उपगमनमुपाय तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमोऽदेन षड वा द्वादश वेति ॥ १८ ॥

तयो पृथक्चत्वारि धान्याचितानि दक्षिणा षड गवानि पूर्वस्य चतुर्गवान्युत्तरस्य † ॥ १९ ॥

तयोरग्ने स्तोमयो पृथक एकैकस्मिन चत्वारि धान्याचितानि दक्षिणा स्यु धान्याचितानीति धान्यपूर्णानि शकटानि एकैकस्मिन्नपि चत्वारि अन्यस्मिन्नपीति कथमेतद्गम्यते यथा चत्वारि चत्वारि न द्वे द्वे इत्युच्यते बहुवचनसामर्थ्यात् षडगवानि चतुर्गवानीति चत्वारि

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

धान्याचितानीति पूर्वस्य षड्गवानि दक्षिणा स्युः उत्तरस्य चतुर्गवानीति षड्भिः षड्भिः गोभिर्युक्तानि षड्गवानि चतुर्भिश्चतुर्भिर्युक्तानि चतुर्गवानि ॥ १९ ॥

ऋषभाणां द्वादशशतं दक्षिणा सहस्रं वर्षभे* ॥ २० ॥

ऋषभाणामनडुहां द्वादश शतं दक्षिणा स्युः ऋषभे सहस्रं वा वाशब्दो विकल्पार्थः राजयज्ञत्वात् ॥ २ ॥

अविद्यमानेषु कतिपया अप्यृषभाः स्युः साण्डा इतरे वत्सतरा* ॥ २१ ॥

अविद्यमानेष्वप्यृषभेषु सर्वेषु कतिपया अप्यृषभाः स्युः इतरे वत्सतराः स्युः वत्सतरेषु बहुत्वमतन्त्रं वत्सतराः साण्डाः स्युः सेचनसमर्थाः ॥ २१ ॥

वैश्यः य विशः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स गोसवेन यजेत† ॥ २२ ॥

वैश्यमिति वर्णनिर्देशः वैश्यः य वैश्याः स्वराजानं पुरस्कुर्वीरन् स्वराजानं येषां स्वो राजा वैश्यानां यथा आर्य्ये ब्राह्मणं पुरस्कारः आधिपत्ये स्थापनं स गोसवेन यज्ञेन यजेत ॥ २२ ॥

स बृहस्पतिसवेन व्याख्यातः † ॥ २३ ॥

स गोसवो बृहस्पतिसवेनोक्तो व्याख्यातः अभिषेकादिविध्यन्त

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम्।

सामान्य य एन पुरस्कुर्वीरन्नन्वगभूतवृत्ति तत ऊर्द्ध तेषु वर्त्तयेत् स्थपतिरिति चैनन्त आचचीरन्निति ॥ २३ ॥

अयुत त्वस्य दक्षिणा * ॥ २४ ॥

अयुतन्तु अस्य दक्षिणा स्यु श्रुतत्वात तुशब्दो विशेषणार्थ अन्यत समान वृहस्पतिसवेन स्यात दक्षिणान्, अत्रायुत स्यु ॥ २४ ॥

सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयुस्ते मरुतस्तोमेन यजेरन* ॥ २५ ॥

मरुतस्तोमे ब्राह्मण पठति एतेनैव चीन्या यजेदिति अत आरभ्यते सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयु ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति सखित्व नाम प्रीतिपूर्वक भवति तद्ये समानजातीया एकत्र सम्पादयेयु भ्रातरो वा ते मरुतस्तोमेन यजेरन्निति ॥ २५ ॥

तस्य दक्षिणा यथा रूपा पञ्च शारदीये पशव आलभ्यन्ते तेषां यथोत्साह दद्यु* ॥ २६ ॥

तस्य मरुत्स्तोमस्य दक्षिणा तद्रूपाणा पशूना यथोत्साह दद्यु तस्येति निर्द्देश क्रियते अयमेकमस्य वा भवति त्रयाणा वेति तद्यदेकस्य स्याद्यदि त्रयाणा तस्य तस्य पञ्चशारदीये सामान्य मरुत् स्तोमत्वम ॥ २६ ॥

येषां केषाञ्चेति धानञ्जप्य ॥ २७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

धानञ्जय्य आचार्य्य आह येषा केषाञ्च पशूना यथोत्साह दद्युरिति ॥ २७ ॥

कुलदक्षिण इन्द्राग्नेग कुलाय* ॥ २८ ॥

इन्द्राग्न्यो कुलाये गवा कुलानि कृत्वा सरस्वत्या कुलमिद विश्वरूपाया इद गङ्गाया इत्येवमादिमख्य प्रकृति पृग्येत् कुलादाने प्रयोजन कुलाय इति शब्दसामान्यात् ॥ २८ ॥

सहस्रमिन्द्रस्तोमे* ॥ २९ ॥

इन्द्रस्तोमे सहस्र दक्षिणा राजयज्ञत्वात् ॥ २९ ॥

राजपुरोहितौ यजेयातामिन्द्राग्न्यो स्तोमेन* ॥ ३० ॥

राजा च पुरोहितश्च राजपुरोहितौ तावेकत्र यजेयातामिन्द्राग्न्यो स्तोमेन एव हि ब्राह्मण राजा च पुरोहितश्च यजेयातामिति ॥ ३० ॥

गायत्रीसम्पन्ना दक्षिणा ब्राह्मणो दद्यात् जगतीसम्पन्ना राजा* ॥ ३१ ॥

ब्राह्मण गायत्रीञ्च जगतीञ्च सम्पद्यत इति ब्राह्मणो गायत्री सम्पन्ना दक्षिणा दद्यात गायत्रीसम्पच्चतुर्विंशति राजा जगतीसम्पन्ना दक्षिणा दद्यात् जगतीसम्पन्ना अष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३१ ॥

कामन्तु पृथग्यजेयाता तयोरेवमेव दक्षिणा † ॥ ३२ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

कामन्तु पृथङ्नाना यजेयाता तयोरेवमेव दक्षिणा स्यु गायत्री सम्पन्ना ब्राह्मणस्य जगतीसम्पन्ना राज्ञ ॥ ३२ ॥

विघनाभ्यां पशुकामो यजेताभिचरन्वा* ॥ ३३ ॥

विघनौ द्वौ पठितौ ताभ्या पशुकामो यजेताभिचरन्वा उभ यथा श्रुति पशुकामस्यापि तौ भवत अभिचरतोऽपि श्रुतिसाम र्थ्यात् ॥ ३३ ॥

सोमसामाथर्वणं वेत्याथर्वणं पशुकामयज्ञे कुर्यात् सोम-सामाभिचरत * ॥ ३४ ॥

मशक पठति सोमसामाथवण वेति तत्किमय तुल्यविभाषा अथ विनिविष्टविभाषेति सोऽयमाचार्य्यो विनिवेश कल्पयति यदा पशुकाम स्यात् तदास्मिन्नाथवण कुर्य्यात् अभिचरत सोमसाम कुर्य्यात् ॥ ३४ ॥

बृहतीसम्पन्ना दक्षिणा पशुकामस्य* ॥ ३५ ॥

पशुकामस्य बृहतीसम्पन्ना दक्षिणा स्यु षडत्रिंशदक्षरा बृह तीति ॥ ३५ ॥

इषुणाभिचरतो व्याख्यातौ* ॥ ३६ ॥

अभिचरत एतौ विघनौ इषुणा व्याख्यातौ इषोर्योविधिरुक्त स सर्वोऽपि भवतीति ॥ ३६ ॥

सन्दंशवज्रौ च* ॥ ३७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सन्दंशवज्रौ च क्रतू इषुणा व्याख्यातौ ॥ ३७ ॥

राजानꣳसन्दꣳशेनाभिचरेज्जनपदं वज्रेण* ॥ ३८ ॥

राजान सन्दंशेन क्रतुना अभिचरेत जनपद वज्रेण ॥ ३८ ॥

राजानमभिचरन्व्यत्यासमेनौ प्रयुञ्जीत* ॥ ३९ ॥

राजानमभिचरन एनौ सन्दंशवज्रौ व्यत्यास प्रयुञ्जीत व्यत्यास सन्दंश कृत्वा वज्र वज्र कृत्वा सन्दंश अनेन न्यायेन ॥ ३९ ॥

ज्योतिष्टोमेनैवान्ततो यजेत शान्त्यर्थं शान्त्यर्थं* ॥ ४० ॥

एताभ्या सन्दंशवज्राभ्यामिष्ट्वा ज्योतिष्टोमेन यजेत शान्त्यर्थं ननु मशकेनोक्त क्लृप्तो ज्योतिष्टोम शान्त्यथ इति उच्यते तत्र सन्दंश वज्रावनधिकृत्योक्त इह सन्दंशवज्रावधिकृतौ अत पुनराह ॥ ४० ॥

इति नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा अहीना* ॥ १ ॥

उक्ता एकाहा साम्प्रतमहीना विवक्षिता तेषा परिभाषा मारभ्यते पौर्णमासीदीक्षेत्यादिना पौर्णमास्या दीक्षिला मासेनाप वर्गो येषान्त इमे पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा इति अपवर्ग समाप्ति अहीना इति व्यावहारिकी सञ्ज्ञा त्रिकाण्डो यज्ञ एकाहा

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

हीना सत्त्राणीति अत्र निश्चय ज्योतिष्टोमातिरात्रादय एते सर्वे पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गाश्चेति केचित्तु प्रलोभना कुर्वन्ति ये मासापवर्गास्ते पौर्णमासीदीक्षा इति मासापवर्गा तथा पौर्णमासी दीक्षात्वमुपपद्यत इति के पुनर्मासापवर्गा इत्युच्यते ये सुत्याभ्यु च्चयिनस्ते मासापवर्गा इति वक्ष्यति एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं त्रिंशे वा सुत्याभ्युच्चय इति सूत्रं कृत्वा वयन्तु ब्रूम ये च सुत्याभ्युच्चयिनो ये च न सर्व्वेषामहीनशब्द सामान्य श्रुतिप्रामाण्यात् ज्योतिष्टोमा तिरात्रादारभ्य यावत्पौण्डरिक इति उच्यते यदि च ये सुत्याभ्युच्च यिन तेषु पौर्णमासीदीक्षता मासापवर्गता चेष्टाभविष्यत् न शेषेषु विधिरारभ्येत अस्मिन काले दीक्षा इयत्यश्च दीक्षोपसद इति येन पुनर्विशेषेण विधिरारभ्यते तेन च मन्यामहे सर्वेषामयं सामान्यो विधिरिति ॥ १ ॥

तेषां द्वादशोपसद * ॥ २ ॥

तेषामहीनानां द्वादशोपसद स्यु तेषामिति निर्देश क्रियते अन्यत्रास्मात् समाख्यानादेश इति इह पुन किमनादेश इति न प्रतीति अनादेशाग्रहणात् सामान्यस्य, विधेर्विशेषकस्य च विकल्प प्राप्नोति जमदग्निपञ्चशारदीयादिवत् तेन तेषमित्यारभ्यते तेषामेव पौर्णमासीदीक्षाणां मासापवर्गाणां द्वादशोपसद स्यु "अन्यत्र यथा देशमेवेति अपरे पुनर्ब्रुवते अनादेशग्रहणाद्विकल्प एवेति ॥ २ ॥

षडिति धानञ्जप्य * ॥ ३ ॥

---

* शाण्डिल्यायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

धानञ्जय्य आचार्य्य आह षडुपसद स्युरिति ॥ ३ ॥

एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छ त्रिंशे वा* ॥ ४ ॥

यज्ञपुच्छमतिरात्र सेय विनिविष्टविषया विभाषा त्रिंशिनि मासे एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छ स्यात् एकोनत्रिंशिनि त्रिंशे एव पौर्ण मास्या दीक्षितस्य पौर्णमास्यामेव यज्ञपुच्छ भवति ॥ ४ ॥

सुत्याभ्युच्चये दीक्षा प्रति ह्रास † ॥ ५ ॥

उपसदा नियम उक्त द्वादश षडिति वा सुत्यास्वपि नियतविषय एव तत्सुत्योपसत्सु शेषण दीक्षा भवति द्विरात्रप्रभृतिषु सुत्याभ्युच्च येन प्रतिसुत्य दीक्षाणा ह्रास स्यात् ॥ ५ ॥

सर्वेऽतिरात्रा अहीना द्विरात्रप्रभृतयस्त्वाहर्गणा अश्व-मेधादन्ये सहस्रदक्षिणा प्राक चतूरात्रेभ्य † ॥ ६ ॥

सर्वशब्दो निरवशेषवाची सर्वेऽतिरात्रा अहीना सिद्धे सति विध्यन्तरमारभते द्विरात्रादयस्त्वाहर्गणा सर्वेऽहीना अश्वमेधादन्ये सर्वे सहस्रदक्षिणा प्राक्चतूरात्रेभ्य सर्वग्रहण किमर्थमिति चेत् उच्यते येऽप्यहीनकाण्डेन सन्त्यतिरात्रा यथा केशवपनीयसाकमेध व्युष्टिद्विरात्रादयश्चेति ये चान्ये शाखान्तरदृष्टा सन्त्यतिरात्रादय सर्वे सहस्रदक्षिणा इति क पुनर्विशेष आहीनिक्ये यदा दीक्षाकालोऽपि प्रतिविशिष्ट दक्षिणा अपि रात्रितिशेषे पृथक् समाम्नायान्तरतया

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति

निवृत्ता तदाहीनिक्ये प्रति को विशेष स्यादिति उच्यते उपसद् स्तावदाहीनिक्य स्यु पक्षा सम्भवोऽस्ति एव कृत्वा निदानकारोऽपि सिद्धमहीनेष्वित्युपक्रम्य केशवपनीयप्रकरणमाह प्राचीनस्तोम उत्तर इत्येवमधिकृत्य अथापीद द्वितीय यज्ञस्थान यदहीनो द्वितीयो वण क्षत्रिय इति ॥ ६ ॥

तत्प्रभृतीनां भूयस्य सुत्याभ्युच्चयेन* ॥ ७ ॥

यदिति पूर्वनिर्देश चतुरात्रप्रभृतीना भूयस्य सहस्रा दक्षिणा स्यु सुत्याभ्युच्चयेन यथा यथा सुत्या वर्द्धयेरन तथा तथा दक्षिणा वर्द्धयेरन क पुनरुपजन स्यादिति उच्यत द्वो न्यायो दृष्टो एकस्तै रात्रिक प्रतिविनाशो दृष्ट त्रयस्त्रिंशच्च त्रीणि च शतानि प्रथमेऽहनि देयास्तथा द्वितीये तथा तृतीये तथानुकारवचने अथ चतुर्थादि ष्वपि प्रतिसुत्य अपरोन्याय यथा दीयमानासु पौण्डरीके अयुतमुपपद्यते तथोपजन कुर्य्यादिति पञ्चविंश शत सहस्रञ्चोपजन इति एका एवमयुतोत्पत्ति पौण्डरिक इति ॥ ७ ॥

ता समं सर्वेष्वह सु विभाज दद्यात्† ॥ ८ ॥

विभज्य विभज्य विभाजम ॥ ८ ॥

समानुपपत्तावुत्तमेऽहनि भूयिष्ठा † ॥ ९ ॥

यत्र समप्रविभागोनोपपद्यते तत्र उत्तमेऽहनि भूयिष्ठा दद्यात् या सम विभाग नोपपद्येरन ता॰ सर्वा उत्तमेऽहनि दद्यात् ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अयुतमेकादशरात्रे दद्यात्* ॥ १० ॥

एकादशरात्रे पौण्डरीके अयुत दद्यात् ननु तत्किमिदमारभ्यते यदा अयुतमेव श्रुत तत्र उच्यते, प्रविभागार्थमारभ्यते ॥ १ ॥

नव नव पूर्वेष्वह सु शतानि सहस्रमुत्तमे* ॥ ११ ॥

नवनवशतानि पूर्वेष्वह सु प्रथमादिषु यावद्दशममिति उत्तमे एकादशे सहस्र दद्यात् तत्र हि यद्दशममधिक शत तत्र सम प्रवि भाग कर्त्तु मेकादशसु अह सु नव नव भवन्ति एकावशिष्यते सा उत्त मेऽहनि दीयते एव प्रविभागो माभूदित्यत आह यद्येव नव नव पूर्वेष्व ह सु शतानीति उक्ते सहस्रमवशिष्यते तदुत्तम एव दास्यते तत्किमि-दमारभ्यते सहस्रमुत्तम इति उच्यते उत्तमेऽहनि द्वादशाहे उपजन न्यायेन दक्षिणाविभागा प्राप्ता तासु प्राप्तास्वाह सहस्रमुत्तम इति उच्यते नैतद्युक्त प्रधाने ज्ञापकज्ञापिता दक्षिणा इति न युक्ता अन्या प्रविष्टा द्वारेण सूचिनानाहृता तस्मादत्र प्रत्यह सहस्र दद्यात दक्षिणा प्रवादमात्र भवति सहस्राण्यादित्मतामिति ॥ ११ ॥

अप्तोर्यामिणि कृता गर्भा कल्पन† ॥ १२ ॥

अप्तोयामणि पठति विश्वजितानि पृष्ठाना गर्भा इति ॥ १२ ॥

रथन्तर वा पृष्ठम्+ ॥ १३ ॥

भवत्यप्तोर्यामिणि वाशब्दो विकल्पार्थ ॥ १३ ॥

तस्य स्थाने बार्हत वाजजित्† ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

तस्य रथन्तरस्य स्थाने यत्प्रकृतेऽप्तोर्यामणि बृहत्या कल्पित तस्य स्थाने बार्हत वाजजित स्यात् बृहत्या भव बार्हत तस्य ग्रहण क्रियते अन्यत्रापि रथन्तर कल्पकेन बृहता रथन्तरस्थाने बार्हत वाजजित स्यात् यथा चतुर्विंश चतुर्विंशमरथन्तरपृष्ठ वा बृहदनुष्टुप्कमिति ॥ १४ ॥

बृहद्वारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे* ॥ १५ ॥

एतस्मिन कल्पे बृहद्वारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे स्याता तृतीय चतुर्थे ॥ १५ ॥

कालेयस्यर्त्तु वारवन्तीयम्* ॥ १६ ॥

कालेयस्यर्त्तु वारवन्तीय स्यात चतुर्थ पृष्ठम ॥ १६ ॥

तस्य स्थाने पूर्वम्* ॥ १७ ॥

तस्य वारवन्तीयस्य स्थाने अतिरिक्तस्तोत्रेषु पूर्व वारवन्तीय स्यात् ॥ १७ ॥

सम तस्य च कालेयम † ॥ १८ ॥

समं तस्य स्थाने यद्बृहत्या कल्पित तस्य स्थाने कालेय स्यात् चशब्दो विकल्पानुकर्षणार्थ ॥ १८ ॥

पार्थस्यौशनम † ॥ १९ ॥

पार्थस्य स्थाने माध्यन्दिनाख्यमौशन स्यात् ॥ १९ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

त एव गर्भा पृष्ठेषु* ॥ २० ॥

पृष्ठेषु त एव गर्भा स्युः ये मशकेनोक्ता ॥ २ ॥

वैश्वजिता न्याज्यान्याज्येषु गर्भान् कुर्य्यादिति धानञ्जप्य षाष्ठिकान्युकथान्युकथेषु* ॥ २१ ॥

अपर विकल्प धानञ्जप्य आचार्य्य आह मशकक्लृप्तेऽग्नोर्यामणि वैश्वजिता न्याज्यान्याज्य षु गर्भान कुर्य्यादिति विश्वजिति भवानि वैश्व जितानि षाष्ठिकानि उक्थ्यान्युक्थ्येषु गर्भान कुर्य्यादिति षष्ठेऽहनि भवानि षाष्ठिकानि अपर पच ॥ २१ ॥

यथैवार्षेयकल्पेन कृतमिति शौचिवृक्षि* ॥ २२ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह यथैवार्षेयकल्पेन कृत विधान तथैव स्यात अवधारितमिति अपर पच ॥ २२ ॥

ज्योतिष्टोमे वातिरात्रेऽतिरिक्तस्तोत्राण्यादध्यात् षोडशि मतीति शाण्डिल्य* ॥ २३ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह यथा मशकेन क्लृप्त तथैव स्यात् अथवा ज्योतिष्टोमे वातिरात्रे षोडशिमति अतिरिक्तस्तोत्राणि कुर्य्यात षोड़शिमतीति अषोड़शिको ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽपि इत्यज्योति ष्टोमोऽपीत्येव ज्ञापयति ॥ २३ ॥

त एव गर्भा पृष्ठेषु यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भम्* ॥ २४ ॥

त एव गर्भा मशकोक्ता स्युः यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भ स्यात् चशब्द

* द्राह्यायणाऽप्यवम् ।

एवमपि सूत्रकारस्य कल्प दर्शयति अपि वा सर्वाण्यावर्त्तानि वैश्व जितैरावर्त्तिभि गर्भवन्ति कुर्य्यात् तत्र बृहत्सम्भरते तस्य वैरूप विधृत्या इति ॥ २४ ॥

इति नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी प्रकाश ।

त्रिरात्राणां प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात ग्रावस्तुते च ॥ १ ॥

त्रिरात्रे सहस्र श्रुत दक्षिणा ता प्रतिविभाग प्रविशिष्टो विभाग उच्यते उक्तम अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणादति तत येऽश्व मेधादन्ये त्रिरात्रास्तेषामय दक्षिणाप्रविभाग उच्यते त्रिरात्राणा प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात् होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिपोतृ नेष्टृच्छावाकाग्नीध्रेभ्योग्रावस्तुते च प्रथमएव दद्यात सा च मात्रा वक्ष्यते यस्य यावती देया ॥ १ ॥

छन्दोगेभ्य उत्तमे* ॥ २ ॥

उत्तमेऽहनि छन्दोगेभ्यो दद्यात् ॥ २ ॥

मध्यमइतरेभ्य* ॥ ३ ॥

ये अनुक्तास्तेभ्यो मध्यमेऽहनि दद्यात ॥ ३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु एतत स्थानान्तरेऽस्ति ।

शतमेकैकस्मै मध्यत कारिभ्यो दद्यात्* ॥ ४ ॥

एकैकस्मै मध्यत कारिभ्यो होत्रादिभ्यो महर्त्विग्भ्य शत शत दद्यात ॥ ४ ॥

पञ्चाशतमर्द्धिनीभ्य * ॥ ५ ॥

अर्द्धिनीभ्यो होत्रादिभ्य पञ्चाशत पञ्चाशत दद्यात एकैकस्मा इति प्रकृतम अर्द्धिन्य उक्ता अर्द्धिन्यस्तृतीयिन्य पादिन्य इति ॥ ५ ॥

तृतीयिनीनां विᳪशति पोत्रे तथा नेष्ट्रे* ॥ ६ ॥

तृतीयिनीना होत्राणा विंशति पोत्रे दद्यात् तथा नेष्ट्रे विंशति दद्यादित्येतदुक्त भवति ॥ ६ ॥

त्रिᳪशतमितराभ्यामाग्नीध्राय च पादिनीनाम् † ॥ ७ ॥

इतराभ्या तृतीयिनीभ्या होत्राभ्या त्रिंशत दद्यात् आग्नीध्राय च पादिनीना त्रिंशतमेव दद्यात् ॥ ७ ॥

नवोन्नेत्रे दशेतराभ्याम ‡ ॥ ८ ॥

पादिनीनामुन्नेत्र नव दद्यात् इतराभ्या पादिनीभ्या दश दश दद्यात् ॥ ८ ॥

अन्वहन्तून्नेत्रे सम दद्यात् ‡ ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येव किन्तु एतत् स्थानान्तरेऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम ।

यास्ताः उन्नेत्रे नव दक्षिणास्ता एव विभज्यान्वहं दद्यात् तिस्र स्तिस्र ॥ ८ ॥

दश सदस्याय प्रथमेऽहनि सप्तति द्वितीये विꣳशति तृतीये* ॥ १० ॥

सदस्याय प्रथमेऽहनि दश दद्यात् द्वितीयेऽहनि सप्तति दद्यात् तृतीये विंशति दद्यात ॥ १ ॥

दशदशार्षेयप्रवादिभ्यो य उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ ११ ॥

आर्षेयप्रवादिभ्यो दश दश दद्यात् ये ब्राह्मणेनोक्ता य आर्षेयो विद्वानित्येवमादय, विद्वानविद्वानित्येतस्मिन संशय आह ॥ ११ ॥

अनूचानौ पूर्वयोरह्नोरननूचान उत्तमे* ॥ १२ ॥

विद्वांसौ पूर्वयोरह्नोरविद्वानुत्तमे ॥ १२ ॥

दशशतꣳ शिष्यन्ते ता ऋत्विग्भ्यो दद्यात प्रसर्पकेभ्यो वा* ॥ १३ ॥

दशाधिक शतमेव शिष्यते दक्षिणाना ता सर्वेभ्यो ऋत्विग्भ्यो विभज्य दद्यात प्रसर्पकेभ्यो वा दद्यात ॥ १३ ॥

सहस्रतमी मध्यमेऽहनि ब्रह्मण आग्नीध्राय च † ॥१४॥

सहस्रस्य पूरणी सहस्रतमी। ता सहस्रतमी मध्यमेऽहनि ब्रह्मणे

---

* शाट्यायनोऽप्येवम ।

† शाट्यायनीयेऽतिरिक्तपाठोऽस्ति ।

दद्यात् आग्नीध्राय च दद्यात उक्तम अथैषा द्विदेवत्या त्रिरूपा ब्रह्मणो द्वे तृतीये तृतीयमग्नीध्र इति कानि पुनस्तानि रूपाणीत्युच्यते ॥१४॥

शुक्ल कृष्ण रोहितमित्यस्या रूपाणि* ॥ १५ ॥

शुक्लादीनि अस्या सहस्रतम्या त्रीणि रूपाणि ॥ १५ ॥

दशकला ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्रायैका ममेत्यपाकुर्वीत* ॥१६॥

ता सहस्रतमी षोडशधा कलशो विभज्य यजमानो दश कला ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्राय एका मम इत्यपाकरण कुर्वीत ॥ १६ ॥

तामन्यया गवा निष्क्रीय दक्षिणेऽस्या कर्णे गोनामानि जपित्वा गोष्वपि सृजेत* ॥ १७ ॥

ता सहस्रतमी यजमान अन्यया गवा निष्क्रीय दक्षिणे अस्या गो कर्णे गोनामानि जपित्वा काम्यासीत्येतदादीनि अन्यासु गोष्वपि सृजेत ॥ १७ ॥

ज्योतिष्टोमविधिरनन्तराम्नानात् द्वादशाहभूतस्य स्यात्† ॥ १८ ॥

इह ब्राह्मण कृतस्न ज्योतिष्टोमविधिमाम्नायानन्तर द्वादशाह विधिमामनति ततो द्वादशाहानन्तर पुनरेकाहादौ पुनर्ज्योति ष्टोमविधि समामनति तत एकाहान समाप्याहीनानामादौ पुनर्ज्यो तिष्टोमविधिमामनति तत्राय सशय किमत्र ज्योतिष्टोमविधि अन

* शाट्यायणोऽप्येव किन्तु एतेषु छेदविषये विशेषोऽस्ति

† शाट्यायणोऽप्येवम ।

न्तराम्नानात् द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य भवति उत स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्येति किं पुनरेतस्याश्चिन्ताया प्रयोजनमिति चेत उच्यते यदि तावद्द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य स्यात तदा उत्तरयोराम्ना ययोर्द्रव्यान्तर कल्पयितव्यम अथ पुन सार्वत्रिक तत पुनराम्नाये प्रयोजन वक्तव्यम एतस्मिन संशयेऽयमाचार्य्य शास्त्रमारभते ज्योति ष्टोमविधिरित्यादिना ज्योतिष्टोमस्यासौ विधि द्वादशाहभूतस्य स्यादिति किंकारणम अनन्तराम्नानादिति यस्मादनन्तरा द्वादशाह आम्नात ॥ १८ ॥

तल्लिङ्गदर्शनाच्च यथा पृष्ठानाम्* ॥ १९ ॥

किञ्चान्यत् द्वादशाह्निकलिङ्गदर्शनात थाल प्रकारवचने यथा पृष्ठाना यथा स्तोमानाञ्च ॥ १९ ॥

पुनराम्नानाच्चाहीनैकाहादौ ॥ २० ॥

किञ्चान्यत् यस्माच्चाहीनैकाहादौ पुनर्ज्योतिष्टोमविधिराम्नात तस्मात द्वादशाहभूतस्य स्यादिति ॥ २ ॥

नाना प्रकरणवत्तु चोदितानामानन्तर्यात सम्बन्धो न स्याद्यथोपहव्यर्त्तपेययो* ॥ २१ ॥

नत्वेव स्यात तुशब्द पूर्वपक्षव्यावर्त्तक यदुक्त द्वादशाहभूतस्य स्यादिति तत्र नाना पृथक् तस्मिन स्वस्मिन प्रकरणे चोदितानां क्रमेण आनन्तर्य्यात् सम्बन्धो न स्यात नह्यानन्तर्य्य सम्बन्धकारण

* द्राह्यायणोऽप्येवम

यथा उपहव्यस्य च ऋतपेयस्य च प्रकरणवत्त्वादितरेण सम्बन्धो भव त्यानन्तर्य्यात ॥ २१ ॥

लिङ्गग्रहणञ्चान्यार्थेन यथा षष्ठेऽहनि शक्वरीणाम* ॥२२॥

अथ यदुक्त तल्लिङ्गदर्शनाच्चेत्यत्र ब्रूम लिङ्गग्रहण अन्यार्थेन कृत किञ्चिदेवार्थमुद्दिश्यान्यन्तदर्थेन कृत यथा षष्ठेऽहनि शक्वरीणा ग्रहण कृत मृज्यमान सुहस्तेति सिमाना रूप समान वै सिमानाञ्च रूप रेवतीनाञ्च सिमाभ्यो ह्यधिरेवत्य प्रजायन्त इति ॥ २२ ॥

शेषविधे पुनराम्नानम्* ॥ २३ ॥

अथ यदुक्त पुनराम्नानाच्चाहीनैकाहादावित्यत्र ब्रूम शेषस्य विधे पुनराम्नान न सर्वस्य शेषविधेरिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी क पुन शेषविधिरिति उच्यते प्रतिसवन तावत स्तोमविन्यास त्रिवृत्पञ्च दशौ प्रात सवनमिति तस्य नवतिशत स्तोत्रीया इति सख्यादेश तस्य द्वादश शत दक्षिणा इति दक्षिणानियम तथा अहीनादौ त्रिवृद्बहिष्पवमानमित्यत आरभ्य प्रतिस्तोत्र स्तोमविन्यास अति रात्रेणेति सख्याचोदना ऋद्धिकामफलचोदना एतदर्थ पुनराम्ना-नस ॥ २३ ॥

* द्राह्यायणीऽप्येवम ।

इति नवमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका।

तस्मिन् स्वतन्त्रेऽहीनरात्रिः स्यादविशेषेण ह्यहीनेषु चोद्यते* ॥ १ ॥

तस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽतिरात्रे स्वतन्त्रे नाङ्गभूते आहीनिकी रात्रिः स्यात् यस्मादविशेषेण अहीनेषु चोद्यते हिशब्दः कारणोपदेशार्थः सर्वेऽतिरात्रा अहीना इति ॥ १ ॥

प्राकृती त्वेव स्यादधिकृत्याम्नानात्* ॥ २ ॥

प्राकृती त्वेव स्यात् प्राकृती भवा प्राकृती तुशब्दः पक्षान्तरनिवृत्तये यदुक्तमाहीनिकी स्यादिति तन्न एवशब्दोऽवधारणार्थः नैवाहीनिकी स्यात् किंकारणम् अधिकृत्याम्नानात् यस्मादधिकृत्य ज्योतिष्टोमं सा रात्रिराम्नाता ॥ २ ॥

अविशेषचोदना शेषे यथा चतुरवत्तम्* ॥ ३ ॥

अथ यदुक्तमविशेषेण ह्यहीनेषु चोद्यत इति तत्रोच्यते अविशेषचोदना शेषे स्यात् सर्वस्तोमादिषु यथा चतुरवत्तं सवनाविशेषेण भवति पञ्चावत्तन्तु भृगूणामिति तच्चतुरवत्तं भृगुणाविशेषेण भवति एवमविशेषचोदना ज्योतिष्टोमशेषे भवति ॥ ३ ॥

एतेनोक्तमोङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे* ॥ ४ ॥

एतेन न्यायेनोक्तमाख्यातम् ओङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

अविशेषचोदित सर्वेषा साम्नामोङ्कारेणोद्गीथादानन्तद्रथन्तरे प्रत्या म्नात वाचा वागित्यादेर्यमिति ॥ ४ ॥

समुच्चयस्तु नानार्थत्वात् प्रस्तावशान्त्यर्थो हि वागुद्गीथादेरोङ्कार * ॥ ५ ॥

तुशब्द पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थ यदुक्तमोङ्कारो वाचा निवर्त्तित तत्र समुच्चय स्याद्वागोङ्कारयो कस्मात् नानार्थत्वात वाक् प्रयोग प्रस्तावशान्त्यर्थ उद्गीथादेरोङ्कार शान्त्यर्थ कथ पुनर्वागोङ्कारयो शान्त्यर्थतेति उच्यते एव ब्राह्मणमाह वज्रेण वा एतत प्रस्तोतोद्गातारमभिप्रवर्त्तयति यद्रथन्तर प्रस्तौति समुद्रक तर्ह्योद्गायेत वागित्यादेय वाग्वै समुद्र समुद्रमेवान्तदधात्यहिंसाया इति तत यत वज्रेणाभिप्रवर्त्तन तस्य वाचा समुद्रभूताया अन्तर्द्धान क्रियते अहिंसाथम ओङ्कारस्तूद्गीथादे शान्त्यर्थ प्रस्तुत वै सामावसीदति तदुद्गातौङ्कारेण विष्टभ्नोति तत्प्रस्तुत सामावसीयमानमुद्गातोङ्कारेण क्षिपति तदेव नानार्थत्वात वागोङ्कारयो समुच्चय स्यात उभयो क्रिया ॥ ५ ॥

वाक्तु पूर्वम्मेव यथार्थप्रत्यासत्ति † ॥ ६ ॥

एव वागोङ्कारयोरेकत्र समुच्चयीभूतयो कस्य पूर्व प्रयोगोऽस्ति त्यतआह वाक् तु पूर्व स्यात् एव क्रियमाणे यदर्थ वाक् प्रयुज्यते

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

सोऽथ प्रत्यासन्नतरो भवति प्रस्तावानन्तर वाचि क्रियमाणा याम ॥ ६ ॥

उत्तरा वा जघन्यविधेराचाराच्च* ॥ ७ ॥

उत्तरा वा वाक स्यात यस्मादादित आरभ्य स्तोत्राणाम ओङ्कारेण प्रवृत्तमुद्गीथादान वाचा जघन्यविधान रथन्तरे किञ्चा न्यत् समाचारस्स दृश्यते आचार पारम्पर्य्यमविच्छिन्न लोकेऽपि ब्रह्मण आदानमोङ्कारपूवकमेव भवति तस्मादोङ्कार एव पूवमुत्तर काला वाक्॥ ७ ॥

एकस्तोमेषु वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमा रात्रि स्यात्तथा सन्धिरुभयत्र ह्यविकारेण वर्त्तते ॥ ८ ॥

इह त्रिवृतातिरात्रेण ब्रह्मवर्चसकामो यजेतेत्यारभ्य चतुर एकस्तोमानामनति तथा त्रयस्त्रिंशतो तिराचा सर्वे षाडशिमन्त इति वैदत्रिरात्रे श्रुति तत्राय सशय किमयमह स्तोमो विधीयते भूयस्त्वादकृतसम्बन्धयोग रात्रिर्यथाक्रृप्तस्तोमैव अथवा कृतसम्बन्धयोगात् सरात्रिकाण्यहानि ततस्तोमान्येवेति एतस्मिन सशये आचार्य्य शास्त्रमारभते एकस्तोमेष्विति एकस्तोमेषु चतुर्षु वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमारात्रिर्भवेत् यथा सन्धि स्वस्तोमक क पुन रात्रे स्वस्तो मक इति उच्यते स्वजातित पञ्चदशो रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिरिति ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यत्र सन्धेर्नोपपद्यते त्रिवृतातिरात्रेणेति च विशेषचोदना* ॥ ९ ॥

अथ व्यावृत्त पच्च यदुक्तमेकस्तोमे वैदन्विरात्रे च स्वस्तोमा रात्रि स्यादिति तथा सन्धिरिति तत्र त्रिवृतातिरात्रेणेति त्वविशेष चोदना नाय विशिनष्टि अर्हन्त्रिवृता स्वस्तोमा रात्रिस्तथा सन्धिरिति कृत्वाह त्रिवृतेति ॥ ९ ॥

वृत्त्यपत्ता चादेशेन विद्यते यथा षोडश प्रथम रात्रिषामेति † ॥ १० ॥

यदुक्तमुभयत्र्यविकारेण वर्त्तत इत्यत्र ब्रूम आदेशे वृत्त्यपेचा न विद्यते आदेशो हि बलवान यथा षोडश प्रथम रात्रिषामेति आदेशेन सामान्यावृत्ति प्रत्याम्नाता ॥ १ ॥

अर्थोक्ति सन्धावावाप ‡ ॥ ११ ॥

यदुक्त पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यत्र सन्धेर्नोपपद्यत इत्यत्राप्यर्थोक्त आवाप स्यात कोऽर्थ पराक्त्वञ्च ॥ ११ ॥

अभ्यासो वा ‡ ॥ १२ ॥

अभ्यासो वा स्यात् अर्थोक्त एव कथमर्थोक्त न हि पराक्त्व स्तुत सन्धौ त्र्यस्तृचाश्चोदिता तेषा स्तोमवशेन परोक्त कृत इहापि स्तोमवशेनाभ्यास क्रियता ॥ १२ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत विशेषोऽपि कृत ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

ब्राह्मणमाज्यदोहानामग्निमुपनिधाय स्तुवत इति होतुर्धिष्ण्येऽग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि य मध्यन्दिन आनयेयुः * ॥१३॥

आज्यदोहाना ब्राह्मणमग्निमुपनिधाय स्तुवत इति तत्राय सशय कस्मिन देशे तदुपनिधान कुतश्चाग्निराहर्तव्य इति अत आह होतुर्धिष्ण्येऽग्निं धारयेयु प्रथमेऽहनि य मध्यन्दिने धिष्ण्यविहरण आनयेयु यावदाज्यदोहकाल इति तत्र ह्याभवे आज्यदोहम ॥ १३ ॥

प्रात सवन उत्तरयोरह्नो † ॥ १४ ॥

द्वितीयतृतीययो प्रात सवने धिष्ण्यविहरणाय यमानयेयु त धारयेयु यावदाज्यदोहकाल इति तयोर्हि मध्यन्दिने आज्य दोहे ॥ १४ ॥

स्तोत्रवेलायामेन प्रज्वलयेयु ‡ ॥ १५ ॥

स्तोत्रवेलायामेनमग्निं प्रज्वलयेयु सर्वेष्वह सु ॥ १५ ॥

तमनुमन्त्रयेताग्निरसि वैश्वानरो नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरिति ॥ १६ ॥

तमग्निमनुमन्त्रयेतोद्गाता प्रज्वलितमग्निरसीति मन्त्रेण यथा सूचितेन ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

सहस्रपोषकाम शबलीहोम कुर्वीत* ॥ १ ॥

गर्गत्रिरात्रस्यानन्तर शबलीहोमस्य ब्राह्मणम तस्य विधान मुच्यते सहस्रपोष कामयते सहस्रपोषकाम य कामयते सहस्र मम पोष स्यादिति स शबलीहोम कुर्वीत किं तत्सहस्र पशूनामित्य परे वर्णयन्ति सहस्रपोषकाम इति सहस्र बिभृयादिति पूव एवलथ कथ गम्यते वक्ष्यति प्रथमतश्चेत्तु श्वा गदभो वा प्रतिवाश्येत न पशू नामाशास्तीति विद्यादिति तेन पशुकामस्येति सुतरामुपपद्यते ॥१॥

नात्रिरात्रयाजीति शाण्डिल्यस्त्रिरात्रो वा एतां प्रदापयतीति ह्याह † ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह न अत्रिरात्रयाजी शबलीहोम कुर्वीत यस्माद्ब्राह्मण सम्बन्ध दर्शयति त्रिरात्रो वा एता प्रदापय तीति ॥ २ ॥

य कश्च सहस्रपोषकाम इति धानञ्जय्य * ॥ ३ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह य कश्च सहस्रपोषकाम स्यात् त्रिरात्रयाजी अत्रिरात्रयाजी वा शबलीहोम कुर्वीतेति नास्य त्रिरात्रो निमित्त कामो निमित्तम् ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्य केशश्मश्रूणि वापयित्वाहत वसन परिधायानन्तर्हिते स्थण्डिले द्वादशरात्रिरध शयीत पिन्न क्षीर पिवन* ॥ ४ ॥

वसन्ते प्रथमाया पूर्वपक्षस्येति नियम केशश्मश्रूणि वापयित्वा- हत वसन परिधाय अहतम अभुक्तपूवम अनन्तर्हिते स्थण्डिले आस्तरणेनास्तृते द्वादशरात्रीरध शयीत ब्राह्मण द्वादशरात्रीरध शयीतेति तत्रास्तरणे प्राप्ते सूत्रकार आह्वानन्तर्हिते स्थण्डिल इति ब्राह्मण तप्त पिवन्निति तत्किन्तप्तमिति तद्वक्तव्य निर्दिष्ट सोऽयमाचार्य्य आह क्षीरमिति ॥ ४ ॥

नित्याभ्याहितोऽस्याग्निरावसथे स्यात † ॥ ५ ॥

अस्यावसथेऽग्निर्नित्याभ्याहित स्यात् न जागरयेत् द्वादशा हानि ॥ ५ ॥

नैनमन्य सुहृद प्रैषकृतोऽनुप्रविशेत ‡ ॥ ६ ॥

एन कर्मिण सुहृत य स्यात प्रैषकृत् एवैनमनुप्रविशेत् नान्य कश्चित प्रैषकृदन्ये सुहृद स्यात ॥ ६ ॥

अल्पव्याहारी च स्यात् ‡ ॥ ७ ॥

अल्पव्याहारी च भवेन नासद्बहु भाषेत् ॥ ७ ॥

अदूरगामी ‡ ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवं किन्तु तत्र पाठक्रमवैपरीत्यमस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम ।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

न च दूरं यायात् अवश्यकार्य्यार्थ वा समिदर्थं वा ॥ ८ ॥

द्वादश्या उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्य्यौदुम्बर इध्मः स्यात् स्रुक् स्रुवा च तथा चमसस्तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयाच्चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा* ॥ ९ ॥

द्वादश्या रात्रेरुपव्युषम उषारात्रेरपरं कालं विगता उषा व्युषा व्युषाया समीपे उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्य्य परिसमूहन परिस्तरणे सिद्धे औदुम्बर इध्मः स्यात उदुम्बरस्य विकार औदुम्बरः स्रुकस्रुवौ च औदुम्बरे दारवे स्याताम् तथा चमस औदुम्बरः स्यात तथा चमस इति किमर्थं स्रुकस्रुवचमसाश्चेति वक्तव्ये उच्यते वक्ष्यत्यथ तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयादित्येतदर्थं पृथक चमसग्रहणञ्चमन्त्यस्मिन्निति चमस तस्माच्चमसाद्दधिमधुसर्पिरित्येतानि द्रव्याणि मयुतानि स्रुवेण स्रुचि गृह्णीयात् चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा ॥ ९ ॥

तज्जुहुयाच्छबलि समुद्रोऽसीति* ॥ १० ॥

तदिति निर्द्देशः यदि चतुर्गृहीतं यद्यष्टगृहीतं तज्जुहुयात् शबलि समुद्रोऽसीत्यतदादिना यजुषा यथाम्नातेन उक्तः मन्त्रविधिः स्वादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम् † ॥ ११ ॥

* द्राह्यायणेन/सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तथैव गृहीत्वा चतुर्गृहीतमष्टगृहीत वा उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात ॥ ११ ॥

स्रुचि य शेष स्यात्त चमस आनीय प्राश्नीयात* ॥ १२ ॥

तस्य द्रव्यस्य य शेष स्यात् आचम्य त चमसे कृत्वा प्राश्नीयात ॥ १२ ॥

प्रक्षाल्य स्रुक्स्रुवौ चमसञ्च निदध्यात ॥ १३ ॥

स्थापयत ॥ १३ ॥

तत्रैवानुप्रहरेदिति शाण्डिल्यायन* ॥ १४ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह कृतार्थत्वात् स्रुक्स्रुवचमसाना प्रक्षाल्याग्निनैवाग्नौ प्रक्षिपेदिति ॥ १४ ॥

प्राङ्वोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य यत्र ग्राम्यस्य पशोर्नाशृणुयात्तदरण्य परेत्य दर्भस्तम्बमालभ्य शबलि शबलीति त्रि परमकण्ठेन क्रोशेत्* ॥ १५ ॥

स्रुक्स्रुवचमसान्निधायाग्नौ वा प्रक्षिप्यानन्तर प्राङ्वोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य यस्मिन देशे ग्राम्यस्य पशो शब्द न शृणुयात् तदरण्य परेत्य गत्वा दर्भस्तम्बमालभ्य शबलिशबलीत्यनेन कृतरूपेण मन्त्रेण त्रि परमकण्ठेन क्रोशेत् आक्रयेत् परमेण स्वरेणेति न तस्मात्परतरोऽन्य स्यात् ॥ १५ ॥

---

* शाङ्खायनोऽप्येवम।

यदन्यच्छुनो गर्दभाद्वा प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मेति विद्यात् ॥ १६ ॥

तस्मिन्नाक्राने क्रियमाणे कृते वा शुनो वा गर्दभाद्वा यदन्यत सर्व प्रतिवाश्येत समृद्ध कर्मेति जानीयात ॥ १६ ॥

एवमातृतीयꣳ संवत्सरात्यासमप्रतिवाश्यमाने कुर्वीत ॥ १७ ॥

एवमनेन प्रकारेण आतृतीय संवत्सरात्यास संवत्सर चिप्त्वा कुर्वीत उक्त यदि न प्रतिवाश्येत संवत्सरेण पुनराक्रयेदिति ॥ १७ ॥

प्रथमतश्चेत्तु श्वा गर्दभो वा प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यात* ॥ १८ ॥

यदि प्रथमत श्वा गर्दभो वा न प्रतिवाश्येत संवत्सरे पुनराक्रयेत यदि प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यात ॥ १८ ॥

आतृतीयञ्चाप्रतिवाश्यमाने* ॥ १९ ॥

आतृतीय यावत तृतीय कर्मेति तावदन्यस्मिन्न प्रतिवाश्यमाने स तेन पशूनामाशास्तीति विद्यात ॥ १९ ॥

शान्तिर्वामदेव्यꣳ शान्तिर्वामदेव्यम* ॥ २० ॥

अन्ते कर्मण शान्त्यर्थं वामदेव्य गायेत् समृद्धे चासमृद्धे च नित्य वामदेव्यगानम ॥ २० ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति नवमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका।

राजाश्वमेधेन यजेत* ॥ १ ॥

सवनित्होमतक्त साम्प्रतमश्वमेध उच्यते सद्यनन्तर तस्याम्नान राजा प्राप्ताभिषेक चत्त्रिय पृथिवीश्वर अश्वमेध इति कर्मणो नामधेयम अश्वमेधेन यजेतेति विधायक वाक्यम ॥ १ ॥

तस्योपायो यथा महाव्रते गौतमीयम ।॥ २ ॥

तस्याश्वमेधस्य उपाय उपगमनमुपाय यथा येन प्रकारेण महाव्रते गौतमीय विधानम अमावास्याया दीचितेत्येतदादि ॥ २ ॥

उपसदस्त्वस्याहीनिक्य † ॥ ३ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन षड्वा द्वादश वेति प्राप्त आह उपसदस्त्वस्याहीनिक्य इति षड्वा द्वादश वोपसद स्यु इति उपसतपक्त निवर्तयति ॥ ३ ॥

दीचित्वाश्वमुतसृजेत श्वेत कृष्णमण्डलमङ्गो रूप यो जवेन सम्पन्न ‡ ॥ ४ ॥

दीचित्वा यजमान नियम गृहीत्वा यदेतद्व्रतावलम्बनादि दीचणीयायामिष्टावासमाप्तेस्तस्या एतत् सक—अनुष्ठीयाश्वमुतसृजेत् अश्वस्योत्सर्गविधानमाध्वर्य्यवे दृष्ट श्वेत कृष्णमण्डल श्वेतमिति वर्ण

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणोऽप्येवम।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्

निर्देश कृष्णं मण्डलं यस्य शरीरे एतल्लक्षणं रूपम् उक्तं कर्मेति वि
श्लक्ष्णस्य यत्तत्परापतत्तदश्वोऽभवदिति यो जवेन सम्पन्नः स्यात् जव
तिगत्यर्थ शीघ्रगतितम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तमनावर्त्तयन्तो दिग्भ्यः संवत्सरं रक्षित्वा राजक्रये बध्नी
युः* ॥ ५ ॥

तमेव लक्षणमश्वं कामतस्सरन्तमनावर्तयन्तो रक्षेयुः दिग्भ्यः
संवत्सरं सोमस्य राज्ञः क्रये बध्नीयुः अथ दिग्भ्य इति किमर्थम्
उच्यते दिग्भ्यः अनावर्तयन्तो रक्षेयुः विषमेभ्यश्च श्वभ्रेभ्यः पर्वतादि-
भ्यश्च आवर्तयेयुः अथ क्रय इत्युक्ते राजग्रहणं किमर्थं राजक्रय इति
उच्यते एतदादिं दर्शयति सर्वकर्मसु प्रत्यक्षं सोममुपलभ्य दीक्षेत
प्रतिनिधिना आरम्भो न स्यादिति ॥ ५ ॥

ग्रीष्मउपक्रमेति धानञ्जप्यः † ॥ ६ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य माह ग्रीष्मे आरभ्येतेति ॥ ६ ॥

वसन्त इति शाण्डिल्यः † ॥ ७ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह वसन्ते उपक्रमेतेति ग्रीष्मे वसन्त इति
काल निर्देश ॥ ७ ॥

चैत्रवैशाखयोरन्यतरस्य सप्तम्यामष्टम्यां वा पच्यत का-
रिण ऋत्विजो ब्रह्मौदनं भोजयित्वा तेभ्यः पृथक् सहस्राणि
दद्यात्* ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अक्षियोरन्यतरस्य चैत्रवैशाखस्य वा सप्तम्याञ्चियावष्टम्या वा यजमा ो मथ्यत कारिण ऋत्विजो होत्राध्वयुब्रह्मोद्गातृन ब्रह्मौदन भोजयित्वा ब्रह्मौदन सिद्ध अध्वय्यवे तेभ्यो महत्विगभ्य पृथगेकैकस्मै सहस्राणि दद्यात् उक्त सख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति अथ पृथक्ग्रहण किमर्थमिति चेत उच्यते सहस्राणीति बहुवचन सामर्थ्यात सिद्धे उच्यते त्रिप्रभृतिबहुत्वात सहस्राणीत्युक्ते भ्य आरभ्य अनियम सहस्राणा स्यात् सोऽय नियमार्थमारभते पृथगिति चतुर्णामिति ॥ ८ ॥

पौष्णयामिष्टौ विततायाꣳ सꣳस्थितायां वाश्वमुत्सृजेत् तन्तयेवावृता रक्षेयु * ॥ ९ ॥

तेनैव विधिना रक्षेयु यथोक्तेन दीक्षिताऽश्वमुत्सृजेदित्येतस्मिन कल्पे पूषा देवता अस्येति पौष्णी तस्या पौष्णयामिष्टौ वितताया प्रारब्धाया सस्थिताया समाप्ताया वाश्वमुत्सृजेत् तन्तयैवावृता रक्षेयु ॥ ९ ॥

तिस्र इष्टय सावित्र्यो भवन्ति तासु सꣳस्थितासु दक्षिणत आहवनीयस्य हिरण्मये कूर्चे प्राङ्मुख आसीनो यजमान सवत्सरमहरहर्होतु पारिप्लवमाचक्षाणा(?)य शृणुयात् † ॥ १० ॥

अनन्तरमश्वोत्सृजनात् तिस्र इष्टय सावित्र्य भवन्ति सविता देवता आसामिति सावित्र्य तासु सस्थितासु समाप्तासु आहवनीयस्य

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम

दक्षिणे प्रदेशे हिरण्मये कूर्चे सौवर्णे पीठे प्राङ्मुख आसीनेति वि
मान सवत्सरमहरह अहन्यहनि पारिप्लवमाख्यान होतुराचक्षा
णस्य शृणुयात ॥ १ ॥

हिरण्यकशिपुनि ब्रह्मोद्गाता चोदङ्मुखौ* ॥ ११ ॥

सौवर्णे कशिपुनि ब्रह्मा उद्गाता च पृथक उदङ्मुखावासीनौ
सवत्सरमेवाहरहर्होतु पारिप्लवमाचक्षाणस्य शृणुयात हिरण्यकशि
पुनि सौवर्णे विचित्रे अमले ॥ ११ ॥

शतं होत्रे दद्यात् दशाध्वर्य्यवे † ॥ १२ ॥

तत्पारिप्लव श्रुत्वा यजमान शतङ्गा होत्रे दद्यात् दशाध्वर्य्यवे
॥ १२ ॥

सहस्र वा होत्रे शतमध्वर्य्यवे किञ्चिच्चेतराभ्याम् † ॥१३॥

इतराभ्या ब्रह्मोद्गातृभ्या किञ्चिद्दद्यात किञ्चिच्छब्दोऽनियमे
वाशब्द उभयकल्पार्थ ॥ १३ ॥

तस्य देवव्रतानि यथा राजसूये* ॥ १४ ॥

तस्य यजमानस्य पारिप्लव शृण्वत सवत्सर देवव्रतानि भवन्ति
यथा राजसूये उन्मक्रीतानाश्वमान इत्येतदादीनि । १४ ॥

सवत्सरादूर्द्ध्वमश्व बद्ध्वा दीक्षेत* ॥ १५ ॥

— — — — —

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु छेदविषये विशेषोऽस्ति

नांवाख्यानिके संवत्सरे प्राप्ते तस्मादूर्द्ध्वमश्वं बध्वा अश्वमेधाय दीक्षेत नियमं गृह्णीयात् ॥ १५ ॥

तदहरेतान्यृत्विज आसनानि यथास्वं हरेरन* ॥१६॥

तदहस्तस्मिन्नहनि एतान्यासनानि हिरण्यकशिपुप्रभृतीनि यथास्वं गृह्णीयुः यद्यस्य यथास्वं तस्मिन्नेव काले दर्शयति यथा तेषां सर्वेषां पृथक् हिरण्यकशिपुप्रभृत्यासनानीति ॥ १६ ॥

तस्य द्वादशदीक्षा द्वादशोपसदः सर्वेषामह्नां बहिर्बहिष्पवमाने स्तुवीरन् † ॥ १७ ॥

उक्तम् अहीनबहिष्पवमाने सदसि स्तुवीरन् प्रथमादह्नोऽन्यत्रेति सोऽयमत्र विशेष आरभ्यते सर्वेषामेतेषामह्नां बहिर्बहिष्पवमाने स्तुवीरन्निति अथ सवग्रहणं किमर्थं बहुवचनात्सिद्धे बहिष्पवमानैरिति उच्यते उभयोः कल्पयोः संवत्सरदीक्षे द्वादशदीक्षोपसदे च ॥ १७ ॥

मध्यमेऽहन्यश्वस्य वालधिमालभ्य बहिष्पवमानं सर्पेयुः* ॥ १८ ॥

मध्यमेऽहनि अश्वस्य वालधिम् आलभ्य गृहीत्वा बहिष्पवमानं सर्पेयुः वाला अस्मिन्धीयन्त इति वालधिः ॥ १८ ॥

सर्पतस्तु यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरुप त्वावृणे शतेन च निष्केण चाश्वोम उद्गास्यतीति* ॥ १९ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्पत्सु बहिष्पवमान यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उप्रैति वि वृणे शतेन च निष्केण च अपवृणे त्वा गवा शतेन च सौवर्णेन च निष्केण चकारेण कृतपरिमाणेन अश्वोम उद्गास्यतीति ॥ १९ ॥

अश्वमास्तावमाक्रमय्य वडवां दर्शयेयु* ॥ २० ॥

एवमुक्त्वाथानन्तरम अश्वमास्तावमाक्रमय्य वडवा दर्शयेयु ॥२ ॥

तां यदाभिक्रन्देदथ यजमान उद्गातारं ब्रूयादुद्गातरूप त्वाक्रये शतेन चैव निष्केण च त्वमेव म उद्गास्यसीति* ॥ २१ ॥

ता वड़वा अश्वम आभिमुख्येन यदा क्रन्देत शब्द कुर्य्यात् अथानन्तर यजमान उद्गातार ब्रूयात् उद्गातरूप त्वाक्रये शतेन चैव निष्केन च त्वमेव म उद्गास्यसीति ॥ २१ ॥

उदञ्चमश्वमुत्क्रमय्यास्ताव उपविश्योदगाताश्वव्रतेन स्तुयादभिवाजो विश्वरूप इत्येतासु* ॥ २२ ॥

उदङ्मुखमश्वन्तस्मादास्तावादुत्क्रमय्य नीत्वा आस्तावे उपविश्योद्गाता अश्वव्रतेन साम्ना आत्मना स्तुयात अभिवाजी विश्वरूप इत्येतासृक्षु उद्गातृग्रहणं इतरयोर्निवृत्त्यर्थम ॥ २२ ॥

हिरण्यकशिपुन्यासीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स एव तद्धरेत्* ॥ २३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम

हिरण्यकशिपुनि आसीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स एवोद्गाता गृह्णीयादिति आमनम एवशब्द क्रियते वचनात् गृह्णीयादिति ॥ २३ ॥

इति नवमस्य नवमी कण्डिका।

अथ दशमी कण्डिका।

या पत्नीनां प्रियतमा यजमानस्य सा वावाता राजपुत्री* ॥ १ ॥

या पत्नीना प्रियतमा यजमानस्य पत्नीना प्रियतमा राजपुत्री राजदुहिता क्षत्रिया तस्या साव्यवहारिकी सञ्ज्ञा वावातेति सव्यवहार वक्ष्यति ब्रह्मा वावातामभिमेथेदिति ॥ १ ॥

अनपचिता परिवृक्ती † ॥ २ ॥

यजमानस्य या अनपचिता पत्नी स्यात अपूजिता तस्या सा व्यवहारिक्येव सञ्ज्ञा परिवृक्तीति वक्ष्यति उद्गाता परिवृक्तीमभिमेथेदिति ॥ २ ॥

सञ्ज्ञप्तेषु पशुषु होताभिमेथिते ब्रह्मा वावातामभि-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

मेथदूर्द्ध्वमेनामुच्छ्रयतादगिरो भारं हरन्निवाथास्यै ति वि जतु शीने वाते पुनर्निवेति निर्दिशेत* ॥ ३ ॥

सञ्ज्ञप्तेषु पशुषु शमिता सर्वेषु होत्राभिमेथिते सति ब्रह्मा वावातामभिमेथेत ऊर्द्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथोद्दिष्टेन अभिमेथन नाम तदाक्रोशनमभिमेथनम असत्यतया वाचा मन्त्रवत्या उक्तिप्रत्युक्ति ॥ ३ ॥

शतमस्या राजन्यानां दुहितरोऽनुचर्य्यं स्युस्तास्त प्रत्यभिमेथेयुरूर्द्ध्वमेनमुच्छ्रयताद् गिरौ भारं हरन्निवाथास्य मध्ये जतु शीते पुनर्निवेनेति निर्दिशेयु † ॥ ४ ॥

शतम अस्या वावाताया राजन्याना क्षत्रियाणा दुहितर अनुचर्य्ये अनुगामिन्य स्यु तास्त ब्रह्माण प्रत्यभिमेथेयु प्रतिब्रूयु ऊर्द्ध्वमेनमुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

उद्गाता परिवृक्तीमभिमेथेद्यदस्या अंहुभेद्या अणुस्थूलमुपातसन् मुष्कौ यदस्या एजतो गोशफे शकुला विवेति निर्दिशेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता परिवृक्ती यजमानस्य पत्नीमभिमेथत यदस्या अंहुभेद्या अणुस्थूलमित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ५ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

।स्या सूतग्रामणीनां दुहितरोऽनुचर्य्यं स्युस्तास्तु प्रत्यभिमेथेयुर्यु देवासो ललामगुं प्रस ७ हष्टिनमाजिषुरिति निर्दिशेयुः सक्थ्ना देदिश्यते नार्यं तस्याक्षिभुवो यथेति* ॥६॥

अस्याः परिवृत्तया शत सूतग्रामणीना दुहितरः अनुचर्य्यः अनुगामिन्यः स्युः सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ग्रामन्नयतीति ग्रामणी तास्तमुद्गातार प्रत्यभिमेथेयुः प्रति ब्रूयुः य देवासो ललाम गुमित्येतदादिना यथासूचितेन ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्य वामदेव्य गीत्वा तस्यच्चाऽनुजपेयुः † ॥७॥

तदभिमेथन कृत्वा ब्रह्मा उद्गातारश्च वामदेव्य साम गायेयुः उद्गीत्वा ऋचोऽस्यानुजपेयुः अस्याभिमेथनस्यैतच्चान्यच वामदेव्य गानम् अथ तस्येति किमथम् उच्यते यत्र यत्र वामदेव्यगानमादिश्यते शाखान्तरेऽपि तत्र तत्र गीत्वा तस्यचोऽनुजपेयुः ॥ ७ ॥

स्वाहाकृतिभि श्चरिते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्य वदेयुः † ॥ ८ ॥

स्वाहाकृतयो नाम पशुप्रजयाजेषु ते कर्मणि कृते होताध्वर्य्युभिः सदस पूर्वे प्रदेशे ब्रह्माद्य वदेयुः ... ,ाद्य वक्ष्यति किं तद्ब्रह्मोद्यम ॥ ८ ॥

होत्राध्वर्य्युणा चोक्ते ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातार पृच्छामि

* आह्वायणीनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† आह्वायणोऽप्येवम ।

त्वा चित्तय देवसख यद्यत्त्वमत्र मनसानुवेत्थ येषु । त्रिषु पदेष्वष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेशेति* ॥ ९ ॥

होताध्वर्युणा च उक्ते ब्रह्मोद्ये ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातारं पृच्छामि त्वाचित्तय देवसखेत्येतदादि यथासूचित प्रश्नम् ॥ ९ ॥

तं प्रति ब्रूयादपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन येषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्वष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेश सद्य पर्येमि पृथिवी द्यामुते मामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठमिति* ॥ १० ॥

तं ब्रह्माणं प्रति ब्रूयादुद्गाता अपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन्नेतदादि यथासूचित प्रतिवचनम् ॥ १ ॥

उदगाता पृच्छेद् ब्रह्माणं किंस्विदन्त पुरुष आविवेश कान्यन्त पुरुषे अर्पितान्येतद् ब्रह्मन्नुपवल्हामहे त्वा किं स्विन्नस्त्व प्रतिवोचास्यत्रेति † ॥ ११ ॥

उद्गाता ब्रह्माणं पृच्छत् किंस्विदन्त पुरुष आविवेशेत्येतदादि यथासूचित प्रश्नम् ॥ ११ ॥

तं प्रति ब्रूयात पञ्चस्वन्त पुरुष आविवेश तान्यन्त पुरुषे अर्पितान्येतत्त्वात्र प्रतिमन्वानो अस्मिन्न मायया भवस्युत्तरोमदिति † ॥ १२ ॥

---

* आह्वायणीय सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

..र प्रति ब्रूयाद्ब्रह्मा पञ्चस्वन्त पुरुष आविवेशेत्येतदादि यथासूचितेन प्रतिवचनेन ॥ १२ ॥

सवे यजमान पृच्छेयु पृच्छामस्त्वा परमन्त पृथिव्या पृच्छामो यत्र भुवनस्य नाभि पृच्छामस्त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत पृच्छामो वाच परम व्योमेति* ॥ १३ ॥

सर्वे ब्रह्मोद्यवक्तारो यजमान पृच्छेयु पृच्छामस्त्वा परमन्त पृथिव्या इति यथासूचित प्रश्नम ॥ १३ ॥

तान प्रति ब्रूयादिय वेदि परो अन्त पृथिव्या अय यज्ञो भुवनस्य नाभिरयꣳसोमो वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मा-य वाच परम व्योमेति* ॥ १४ ॥

तान सर्वान प्रति ब्रूयात यजमान इय वेदि परो अन्त पृथिव्या इत्येतदादि यथासूचितेन प्रतिवचनेन ॥ १४ ॥

तस्य दक्षिणा सहस्र प्रथमेऽहनि दद्यात्तथोत्तमे* ॥१५॥

तस्य अश्वमेधस्य दक्षिणा उच्यन्ते प्रथमेऽहनि सहस्र दद्यात् तथोत्तमे सहस्रमेव दद्यात परिभाषितमिद सख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति तस्य ग्रहणमनेकान विकल्पानस्य वक्ष्यन्ते तस्य तस्य स्यात ॥ १५ ॥

मध्यमेऽहन्येकजनपदे यद्ब्राह्मणानां वित्तꣳ स्यात् तत् दद्यात* ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम ।

अथ राजानेकजनपदेश्वरस्तदेकस्मिन जनपदेऽश्वमेधेन वि
स्यात् तत् दद्यात् जनपदा पञ्चाला कुरवो मत्स्या सूरसेनोथ
चेद्यमालवादय ॥ १६ ॥

विजितस्य वा मध्ये यजेत* ॥ १७ ॥

अथवा न केवल पृथिवीश्वरो राजाश्वमेधेन यजेत मण्डले
श्वरोऽपि यजेत यो यस्य देशो विजित स्यात् स तस्य मध्ये
यजेत ॥ १७ ॥

इति नवमस्य दशमो कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

प्राचीं होत्रे दिश दद्यात दक्षिणां ब्रह्मणेऽध्वर्यवे प्रती-
चीमुदीचीमुद्गात्रे यदन्यत्तेत्राच्च पुरुषेभ्यस्तेत्यभयोर्विचा-
रयो † ॥ १ ॥

दक्षिणा उच्यन्ते अश्वमेधे विहिता पृथिवी दक्षिणा श्रूयते
तद्यदि तावत्पृथिवीश्वर साक्षात पृथिवीमेव दद्यात् चतुर्द्धा कृत्वा
यो न्यायो वक्ष्यते अथ मण्डलीक स्यात् यस्य देशस्तेश्वरस्तस्य मध्ये
यजमानो मध्यमेऽहनि होत्रे प्राचीन्दिश दद्यात् दक्षिणा ब्रह्मणे
दद्यात् अध्वर्यवे प्रतीची दद्यात् उद्गात्रे उदीची दद्यात् यदन्यत्ते-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

श्वति भूपुरुषवर्जमित्येतदुक्त भवति भूमिश्च न देया पुरुषश्च पुरुषशब्देन जातिग्रहण यत तत्र राजगामिभोगफल देयादित्यतदुक्त भवति भूमिश्च न देया उभयोविचारयोरेतत् अस्मिंश्च कल्प यच्चोक्त मध्यमेऽह्न्येकजनपदे यद्ब्राह्मणाना वित्त स्यात् तत दद्यादिति तत्र च ॥ १ ॥

यावद्वा ब्रूयुर्नेतोभूय इच्छाम इति ॥ २ ॥

अपरो विकल्प तावद्वा दान स्यात् यावद्ब्रूयुनतो भूय इच्छाम इति हृष्टा सं इति ॥ २ ॥

अष्टाचत्वारिंशत वा मध्यत कारिभ्य सहस्राणि दद्यादेकैकस्मै चतुर्विंशतिमर्द्धिनोभ्यो द्वादशतृतीयिनीभ्य षट्-पादिनीभ्य* ॥ ३ ॥

अपर कल्प उच्यते अष्टाचत्वारिंशत वा सहस्राणि मध्यत कारिभ्य एकैकस्मै दद्यात् चतुर्विंशतिमर्द्धिनोभ्य चतुर्विंशति सहस्राणि अर्द्धिनोभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति वर्त्तते द्वादश तृतीयिनीभ्य तृतीयिनीभ्यो होत्राभ्यो द्वादशसहस्राणि दद्यात् षट् पादिनीभ्य पादिनीभ्यो होत्राभ्य एकैकस्मै षट्सहस्राणि दद्यात् उक्त सङ्ख्यामात्रे न दक्षिणा गात्र इति ॥ ३ ॥

अवराध्यौ एतौ कामन्तु भूयसीर्दद्यात्* ॥ ४ ॥

य एते दक्षिणाविकल्पा उक्ता एतेषामष्टाचत्वारिंशादयो

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

दक्षिणा अवराध्या सर्वनिकृष्टा भूयस्त्वे बहुत्व कुत पुनर्वं वि
यथा नियमिताभ्यो न अवरार्ध्या इति उच्यते उक्तमनेन यावद्।
ब्रूयुर्नैतो भूय इच्छाम इति तदेतस्मिन विकल्पे अवरार्ध्या एवं
भ्योऽपि नैव दद्यात अवरार्ध्या एता ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पा * ॥ ५ ॥

तस्य अश्वमेधस्य विकल्पा वर्त्तिष्यन्त इति वाक्यशेष ॥ ५ ॥

एतान्येव पञ्चदशस्तोमान्यहानि कल्पयेत् स पतन्तको-ऽश्वमध * ॥ ६ ॥

एतान्यव प्रथमकल्पितान्यहानि पञ्चदशस्तोमविकृतानि कल्पयेत सपतन्तकोऽश्वमेध श्रुत्यन्तरदृष्ट अश्वमेधग्रहण किमर्थमिति उच्यते न तत्कर्मान्तर द्रष्टव्यम अश्वमेधविचारोऽश्वमेधेन यजेत योऽसौ प्रकृतोऽश्वमेध सवत्सरमश्वस्य चारणकाल स विकल्प्यते ॥६॥

अर्द्धमासमश्वञ्चारयित्वैतेन यजेत* ॥ ७ ॥

अर्द्धमासमश्व चारयित्वा एतेन पतन्तकेन यजेत ॥ ७ ॥

ज्योतिष्टोमः वै तस्यातिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन मासम* ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमो वा अतिरात्र एतस्य पतन्तकस्य ॥ ८ ॥

गौर्वा तेन त्रीन्* ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

त्रिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन यजमानस्त्रीन्मासानश्व चारयेत् ॥ ९ ॥

आयुर्वा तेन षट्* ॥ १० ॥

आयुर्वातिरात्र एतस्य पतन्तकस्य तृतीयमहः स्यात् तेन यजमानः षण्मासानश्वं चारयेत् ॥ १ ॥

प्राकृतस्य वैतेषामह्नां किञ्चित्तृतीयमहः स्यात्* ॥ ११ ॥

प्राकृतस्याश्वमेधस्य वा एतेषां ज्योतिष्टोमादीनां यथोद्दिष्टानां त्रयाणां किञ्चिदेकं तृतीयमहः स्यात् ॥ ११ ॥

विश्वजिदभिजिद्वाप्तोर्य्यामाणां वातिरात्राणामेव* ॥ १२ ॥

अथ वा प्राकृतस्यैव विश्वजिदादीनां यथोद्दिष्टानां किञ्चित् तृतीयमहः स्यात् अतिरात्राणामेव ॥ १२ ॥

तेषाꣳस्तोमचोदनैव स्यात् यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोस्त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यते † ॥ १३ ॥

तेषां ज्योतिष्टोमादीनामप्तोर्यामान्तानां स्तोमचोदनैव स्यात् न द्रव्यचोदना यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोमचोदनामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं यस्मात् त्रिरात्रेषु तन्त्रविलोपो न विद्यते ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

स्वतन्त्रास्त्वेव स्युः कृतलक्षणा हि पुरस्ताच्चोद्यन्ते प्रत्यक्षविकारात् स्तोमचोदना चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः * ॥ १४ ॥

अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोमचोदनामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं यस्मात् त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इति तन्न नत्वेवं स्यात् तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं तेषां स्तोमचोदनैव स्यादिति तन्न स्वतन्त्रा एव स्युः किं कारणं यस्मात् पुरस्तात् कृतलक्षणा हि चोद्यन्ते तेषां कृतलक्षणं न चोद्यमानानां स्तोमचोदनामात्रं प्रतीयात् अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोरित्यत्र ब्रूमः प्रत्यक्षविकारात् चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः स्तोमचोदनामात्रं प्रतीयते प्रत्यक्षविकारः कृत एव मशकेन ॥ १४ ॥

वचनात्तन्त्रविलोपो यथा जामिकल्पः सर्वस्वारे † ॥ १५ ॥

अथ यदुक्तं त्रिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इत्यत्र ब्रूमः तन्त्रविलोपो वचनाद्भवति वचनं बलीयः न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ज्योतिष्टोमादीनां श्रुत्यन्तरे ॥ १५ ॥

इति नवमस्य एकादशी कण्डिका ।

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय* ॥ १ ॥

अश्वमेध उक्तः अनन्तरं वैदत्रिरात्रादयः परिभाषासिद्धाः सत्रे यावज्जामदग्न्य इति साम्प्रतं जामदग्निविशेषा विवक्षितः स उच्यते त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्यायेति त्रयोदश्यामिति तिथिनिर्देशः अपरपक्षस्येति सामान्यविधिप्राप्तस्य पूर्वपक्षस्य प्रत्याम्नायः दीक्षेतेति क्रियानिर्देशः जामदग्न्यायेति जामदग्न्यार्थं तादर्थ्ये चतुर्थी एष सूत्रार्थः जामदग्न्येन चतूरात्रेण यक्ष्यमाणः त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत ॥ १ ॥

तस्य विंशतिर्दीक्षा द्वादशोपसदः* ॥ २ ॥

तस्य जामदग्न्यस्य विंशति दीक्षा द्वादशोपसदः स्युः इह सामान्यपरिभाषा पौर्णमासी दीक्षा मासापवर्गा अहीना तथा द्वादशोपसदः षडिति धानञ्जय्य इति तदिदं सर्ववचनात् विकल्पार्थं ॥ २ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमानध्वर्युर्जुहुयात् पुरोडाशांस्तु उक्ता ब्राह्मणेन † ॥ ३ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमाः पुरोडाशाः भवन्ति उक्तं जामदग्न्ये ब्राह्मणे पुरोडाशिन्य उपसदो भवन्तीति तत्तस्मिन् जामदग्न्ये उपसदिष्टि पृथग्घोमाः पुरोडाशा भवन्ति पृथक्शब्दो नानार्थवाची

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्

नाना उपसदानि प्रधानानि पृथगहोमा एव ते भवन्ति तानध्वर्यु जुहुयात् पुरोडाशान्ते ब्राह्मणेनैवोक्ता आग्नेय एककपाल इत्येतदाद्यो द्वादशकपालान्ता अध्वर्युग्रहण छान्दोग्य आम्नानात् तेषा पवमानादेवकोष्णतुसौ स्याता पौर्वाह्णिक्याम उपसद्यामापराह्णिक्याञ्च ॥ ३ ॥

समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णयो* ॥ ४ ॥

समानदेवतौ तुल्यदेवतौ पुरोडाशौ स्याता पूर्वाह्णिक्यामपसदि आपराह्णिक्याञ्च ॥ ४ ॥

अग्नेर्वेहोत्रमित्येतत्प्रभृतय एषा होमा* ॥ ५ ॥

अग्नेर्वेहोत्रमित्येतदादिभिर्यथाम्नातैर्मन्त्रै अनुपूर्व होमा भवन्ति एकैकेन मन्त्रेण एकैक पुरोडाशो हूयते ॥ ५ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत ॥ ६ ॥

तस्य जामदग्न्यस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत तस्येति पुन शब्दो नियमार्थ नासौ सामान्येन विधिना विकल्पिते नियमार्थ तस्यशब्द ॥ ६ ॥

तास्वेत एव प्रतिलोमा पुरोडाशा ॥ ७ ॥

तास्विष्टिषु एत एव पुरोडाशा ये उपरिष्टात उक्तास्ते स्यु तेनैव विधिना समानदैवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोरिति अयन्तु विशेष प्रति

* आश्वलायनेऽप्येवम् ।

लोमा द्वादशकपालादय एककपालान्ता न मन्त्रै प्रातिलोम्यम अथ दीक्षोपसन्नियमो विशति दीक्षा द्वादशोपसद इति सम्पदथ उक्त ह्यस्य ब्राह्मणे जगतीच्छन्दोभि सम्पद्यत इति न दीक्षाभिरुपसद्भि उपरिष्टात् द्वादशभिरिष्टिभि जगती सम्पद्यते कथ पुरोडाशैरुपसत्सु च चतुर्विशतिगन्त्यास्विष्टिषु चतुर्विशत्येव जगती सम्पद्यते ॥ ७ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति सꣳसर्पस्य चतुर्थेऽहनि बृहत्यनुष्टुभो पृथगनुपूर्वमनुकल्पयेच्चतुर्थꣳ हि जनित्र स्थानम* ॥ ८ ॥

उक्त वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति ते कल्पयत्याचार्य्य ससर्पस्य क्रतो चतुर्थेऽहनि बृहत्यनुष्टुभो पृथङ्नाना अनुपूर्वम अनुकल्पयेत् बृहत्या पूर्वम अनुष्टुभि उत्तर यस्माच्चतुर्थमहर्जनित्रस्य स्थानम ॥ ८ ॥

तयोर्विकल्प स्यादाचार्यकल्पन† ॥ ९ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे ससर्पकेनानुकल्पिते तयोराचार्य्यकल्पन विकल्प स्यात् न तयोर्नियम ॥ ९ ॥

पञ्च शारदीये पशुबन्धैर्यजेत सप्तम्यामष्टम्यां वाश्वयुजी-पक्षेषु‡ ॥ १० ॥

पञ्च शारदीये विशेष उच्यत तस्मिन पञ्च शारदीये ब्राह्मणेन

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा विशेषश्च कृत ।

पशव आम्नाता सप्तदश पृश्नीनुक्ष्ण पञ्चवर्षानित्येवमादय तेषा विधिविशेष उच्यते पञ्चशारदीये क्रतौ प्रतिसंवत्सर पशुबन्धैर्यजेत सप्तम्याम अष्टम्या वाश्वयुजीपक्षेषु ॥ १ ॥

वत्सतरीरेवालभेरन्नुक्ष्णो विसृजेयु * ॥ ११ ॥

उक्त सप्तदश पृश्नीनुक्ष्ण पञ्चवर्षान सप्तदश पृश्नीस्त्रिवत्सा अप्रवीतास्तान पर्यग्निकृतान प्रोक्षितानेतरा लभन्ते प्रेतरान सृजन्तीति तत्राय सशय केऽत्रालब्धव्या के चोत्स्रष्टव्या इति तदयमाचार्यो विशिष्टवत्सतरीरेवालभेरन्नुक्ष्णो विसृजेयु यास्तत्र वत्सतर्यस्ता आलब्धव्या ये उक्षाणस्ते उत्स्रष्टव्या तेषामालम्भा सोमे भविष्यति ॥ ११ ॥

तेषां यावन्तो भ्रेषमापद्येरꣳस्तावतोऽन्यानयजुष्कृतानपि सृजेयुस्तथारूपाꣳस्तावद्वर्षान* ॥ १२ ॥

पठित यदि रुद्रोभि मन्यताग्नये रुद्रवते पुरोडाशमष्टाकपाल निरूप्याथान्यमालभेत इत्येवमादयोभ्रेषा पठिता अन्येषा चालभन तेषामुत्सृष्टाना उक्ष्णा यावन्तो यावत्परिमाणा भ्रेषमापद्येयु तावन्त अन्यानयजुष्कृतान अकृतसस्कारान तेष्वपि सृजेयु तद्रूपास्ते पृश्नि चित्रा अप्रवीता अनामित। नवनीतत्वचित्रा राजीवा पञ्चवर्षित्रा सारङ्गोवर्णान्तराषध्वस्ता पिशङ्गो मासवर्णा अरुणा गरुडकपिला भ्रेषमापन्ना यद्रूपानेव यावद्वर्षास्त।वद्वर्षानेव च ॥१२॥

* दाह्यायणीऽप्येवम् ।

पष्ठ्यां शारदि कार्त्तिके मासि यजेत* ॥ १३ ॥

पञ्चसु सवत्सरेषु गतेषु या षष्ठी शरत त । कार्त्तिके मासि पञ्चशारदीयेन यजेत ॥ १३ ॥

तस्य द्वादशोपसद * ॥ १४ ॥

तस्य पञ्चशारदीयस्य द्वादशोपसद स्य षडिति धानञ्जप्य इत्येतन्निवर्त्तयति ॥ १४ ॥

तृतीये षडाचे पञ्चमस्याह्न प्रत्यवरोहीण्युकथानि स्यु रित्याचार्य्या अभ्यासगर्योच्यत्र यथा देवानां पञ्चरात्र † ॥१५॥

द्वौ षडहौ परिभाषितौ क्रतौ षडह आयुकामषडहश्च तृतीय किञ्चिद्विवक्षित तदुच्यत तत्र पठति अभ्यासङ्ग्य पञ्चाह इति तृतीय षडाचे पञ्चमस्याह्न प्रत्यवरोहीण्युकथानि स्युरिति एवमाचार्य्या मन्यन्ते कस्मात् यस्मादत्राभ्यासङ्ग्यश्चाद्यत यथा देवाना पञ्चरात्रे तत्र पञ्चमेऽहनि प्रत्यवरोहीण्युकथानि तस्मादिहापि तथैव स्यात् अभ्यासङ्ग्यातिदेशात् ॥ १५ ॥

रात्रिकारितस्तत्र प्रत्यवरोह इति गौतमस्तर्यास्तशान्येव स्युरिति ‡ ॥ १६ ॥

गौतम आचार्य्य आह देवाना पञ्चरात्र पञ्चमेऽहनि रात्रिभवति

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा विशेषश्च कृतो

तत्कारितस्तत्र प्रत्यवरोह इह पुन पञ्चममह उक्थसम्थम एव भवति तस्मात तत्र त्रयस्त्रिंशान्येव स्युरिति यातु प्रत्यवरोहस्य निमित्त रात्रि सा विश्वजिति करिष्यति तत्र प्रत्यवरोहो भविष्यति ॥ १६ ॥

सप्तरात्राणां प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि स्युर्ज्योतिष्टोमप्रदेशात ज्योतिष्टोमप्रदेशात* ॥ १७ ॥

सप्तरात्राणा प्रथमे पठति पृष्ठ्य षडहो महाव्रतमतिरात्र इति तत्रायमर्थ महाव्रते किमुक्थानि व्रतस्तोममनुवर्त्तताम अथैक विंशस्तोमानि भवन्ति एतस्मिन सशये अयमाचार्य्य आरभते सप्तदश रात्राणा प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि स्युरिति यस्मात ज्योतिष्टोमप्रदेश क्रियते तस्य ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र षोड़शिमानिति शेषा अहीना परिभाषासिद्धा यावत्पौण्डरीक इति ॥ १७ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा विशेषश्च कृत ।

इति नवमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति नवम प्रपाठक समाप्त ।

दशम प्रपाठक ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वमन्त्रेषु पूर्वपक्ष उपपादयेयु*॥ १ ॥

अहीनानन्तर सत्राणि वक्तव्यानि तानि विवक्षुराचार्य्य परिभाषामारभते दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सत्रसत्रेषु पूर्वपक्षउपपादयेयुरिति दीक्षा च क्रयश्च प्रसवश्च उत्थानञ्च दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि तस्मिन्नहनि दीक्षेरन यथैतानि सर्वाणि पूर्वपक्षे भवन्ति सर्वशब्दो निरवशेषवाची ॥ १ ॥

तेषामेकस्यानुपपत्तौ क्रयोऽपरपक्षे स्यात* ॥ २ ॥

तेषा दीक्षादीनामेकस्यानुपपत्तौ क्रय अपरपक्षे स्यात अनुपपत्तिरसामर्थ्य कालस्य सम्पादने ॥ २ ॥

प्रसवश्च यदि द्वे* ॥ ३ ॥

यदि द्वे न सम्भवेयाता प्रसवश्च अपरपक्षे स्यात क्रयश्च इति प्रकृतम ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

त्रिषूत्थानमेव पूर्वपक्ष स्यात्* ॥ ४ ॥

त्रिष्वनुपपद्यमानेषु उत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यात एषामुदाहरण मात्रमुच्यते क्षुल्लके द्वादशाहे तथा विश्वसृजामयने सप्तत्रिंशत समाख्य चत्वारि स्यु यथाक्रम क्षुल्लकतापश्चिते तावद्दीक्षाक्रयप्रसवो त्थानानि सर्वाणि पौर्णमास्या दीक्षिताना पूर्वपक्षे उपपद्यन्ते द्वादशाहे पूर्वपक्षस्य सप्तम्या दीक्षित्वा द्वादशदीक्षास्तत अपरपक्षस्य चतुर्थ्या क्रय सम्पद्यत एव दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि त्रीणि पूर्वपक्षे सम्प द्यन्ते विश्वसृजामयने पूर्वपक्षस्य षष्ठ्या दीक्षित्वा अपरपक्षस्य तृती याया क्रय सम्पद्यते अमावस्या प्रसवे सहस्रसवत्सर इति सप्तत्रिंशद्रा त्रेषु व्रतवत्सु सर्वेष्वमावास्याया दीक्षित्वा तस्मिन काले सह सुत्याभि षडहानि सम्वतसरादधिकानि कृत्वोत्तिष्ठेयुरिति अमावास्याया दीक्षिताना दीक्षाक्रयप्रसवा अपरपक्षे भवन्ति उत्थानमेव केवल पूर्वपक्षे सम्पद्यते ॥ ४ ॥

तेषा द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽनादेशे ॥ ५ ॥

तेषा सत्राणा द्वादशदीक्षा स्यु तथोपसदो द्वादशैव अनादेशे तेषा ग्रहण त्रिषूत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यादेतदनन्तरम आदेश मास दीक्षिता भवन्ति सवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति ॥ ५ ॥

सांवत्सरिकेभ्यश्चार्द्ध दीक्षाणा यथाकालो† ॥ ६ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

सांवत्सरिकेभ्यश्च सत्रेभ्य ऊर्द्ध्वं दीक्षाणां यथाकामो स्यात् या-थाकाम्यमिष्टत्वं प्रवृत्तिः सांवत्सरिकाणि गवामयनादीनि सत्राणि॥६॥

प्रथमे पञ्चदशरात्र एकान्नविंशतिर्दीक्षा इति धानञ्जप्य एकाष्टका महाव्रतममावास्यातिरात्र इति ह्याहेति* ॥ ७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे एकान्नविंशति दीक्षा स्युः इत्येव धानञ्जप्य आचार्य्य आह एवं हि ब्राह्मणमाह एकाष्टकामहाव्रतममावास्याति रात्र इति एवं क्रियमाणे एष कल्पः सम्पद्यते पौर्णमास्यां दीक्षितानां एकान्नविंशतिं दीक्षा कृत्वा पूर्वपक्षस्य चतुर्थ्यां क्रय ततः अपरपक्षस्य प्रतिपद्यतिरात्रं कृत्वा षड़हं कृत्वा अष्टम्यां महाव्रतं ततः पुनः षडहं कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रं ॥ ७ ॥

अष्टादशेति गौतमः पौर्णमास्यतिरात्र इति ह्याहेति* ॥८॥

गौतम आचार्य्य आह अष्टादशदीक्षाः स्युरिति यस्मादेव ब्राह्मण माह पौर्णमास्यतिरात्र इति अत्रापि पौर्णमास्यां दीक्षितानां अष्टादशदीक्षा कृत्वा तृतीयायां पूर्वपक्षस्य क्रयो भवति ततः पौर्ण-मास्यां प्रायणीयोऽतिरात्रं ततः षड़हं कृत्वा सप्तमीं लङ्घयित्वा अष्टम्यां महाव्रतं कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रं नत्वेषन्यायो युक्तः न हि लङ्घनमङ्गो युक्तः सन्तानविरोधात् तस्मात् न्यूनमपरपक्षं विधाय कल्पं कुर्य्यात् ॥ ८ ॥

आतिकल्पो वा* ॥ ९ ॥

---

* ब्राह्मणयोरप्येवम् ।

जातिकल्पो वा स्यात दीक्षोपदा जातिकल्पस्तु तेषां द्वादश दीक्षास्तथोपसदोऽनादेश इति ॥ ९ ॥

षोडशरात्रप्रभृतीनि त्रिंशद्रात्रान्तान्यष्टादशदीक्षाण्यै कान्नपञ्चाशद्रात्राणि च* ॥ १० ॥

षोडशरात्रादारभ्य यावत त्रिंशद्रात्रमिति एतानि सर्वाण्यष्टा दशदीक्षाणि स्यु एकान्नपञ्चाशद्रात्राणि च सर्वाणि अष्टादशदीक्षाणि स्यु एतेषा सर्वेषां पौर्णमासी दीक्षा क्रयप्रसवोत्थानानि सर्वाणि पूर्वपक्षे सम्पद्यन्ते ॥ १ ॥

द्वादशाहप्रभृतीनि सत्राणि* ॥ ११ ॥

द्वादशाहप्रभृतिसत्रस्यारभन्ते प्रभृतिशब्द आदौ वर्त्तते इद हि द्वादशाहप्रकरण तेनारभ्यते द्वादशाहप्रभृतीनीति विशेषश्च विव क्षित ॥ ११ ॥

तेन यजेताप्यहीनभूतेनाहीनलिङ्गानि ह्यस्मिन् ब्राह्मण दर्शयति यथैकदीक्षणम् † ॥ १२ ॥

तेन द्वादशाहेनाप्यहीनभूतेन यजेत अपि सत्रभूतेन अपिशब्द अप्यहीनभूतेन यजेत कि पुन सत्रभूतेनेति यस्मात अस्मिन्नहीन लिङ्गानि ब्राह्मण दर्शयति यथा एको वा दीक्षेतेति यद्यारोवितेना- हीनानीति यजमान वा अनुप्रतिष्ठन्तमित्येवमादीनि ॥ १२ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृत तथा विशेषश्च कृत

प्रथमेऽहन्याचार ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्त्तु कुर्यात्*
॥ १३ ॥

य पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चात पापीयान स्यादाचार ब्रह्मसाम कुर्वीतेति तदाचार प्रथमेऽहनि ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्त्तु कुर्य्यात् ॥ १३ ॥

तस्यौष्णिहमकाक्षरणिधनं स्थाने स्यान्नौधस वा †॥१४॥

तस्याचारस्य यत्किञ्चिदौष्णिह साम एकाक्षरणिधन स्यात् आचार ह्येकाक्षरणिधन नौधस वा तस्य स्थाने स्यात ॥ १४ ॥

अनाचारस्तूष्णिक्षु बार्हतानामनेकाक्षरणिधनानि चात्र भूयिष्ठानि सामानि † ॥ १५ ॥

नन्वेव स्यादनाचारस्तूष्णिक्षु बार्हतानां अक्रिया किञ्च अनेकाक्षरणिधमानि चात्र उष्णिहि दृश्यन्ते भयिष्ठानि सामानि क्रियमाणानि ॥ १५ ॥

तत्र पौष्कल कुर्यात ज्योतिष्टोमप्रायाणि ह्यत्र सामानि†
॥ १६ ॥

तत्र तस्यामुष्णिहि पौष्कल कुर्य्यात् यस्मात तस्मिन्नहनि ज्योतिष्टोमप्रायाणि सामानि प्रायेण ज्योतिष्टोमसामानि ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

इति दशमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति गौरीवित महानाम्नीषु स्याद्दृकचोदना हि तत्प्रकरणे* ॥ १ ॥

षोडशिप्रकरणे चतुर्थेऽहनि पठति गौरीवितमधिकृत्य शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति तत्राय संशय किमत्र शक्वर्य्य गौरीवितस्य ऋचश्चोद्यन्ते अथ सामचोदनैवेयम इति कुत पुनरय संशय चोदनात् एव शक्वरीषु षोडशिना स्तुवीतेति अधिकरणे पञ्चम सप्तमी श्रूयते शक्वरीषु ऋक्षु गौरीवितेन साम्ना स्तुवीरन्निति अथ दृष्टा एता महानाम्न्य षोडशिसामेति कृत्वा अग्नि सामचोदनेति ऋगभि राश्रयेण साम्न आश्रयेण च चोदनेति संशये आचार्य्य इद सूत्रमा रभते शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति यदेतद्ब्राह्मण तत्र गौरीवित महानाम्नीषु ऋक्षु स्यात कि कारण तस्य प्रकरणे यस्माद्दृकचो दना ॥ १ ॥

महानामन्यस्त्वेव षोडशिसाम स्युर्नह्येतास्वन्यत्सामापद्यते* ॥ २ ॥

तुशब्द पक्षनिवृत्त्यर्थ यदुक्त गौरीवित महानाम्नीषु स्यादिति तन्न महानाम्न्य एव षोडशिसाम स्यु यस्मादेतासु न कदाचिदपि अन्यत्सामापद्यते अन्यासु ऋक्षु दृश्यन्ते अन्यानि सामानि आपद्य मानानि एतासु न कदाचिदप्यन्यत्सामापद्यते ॥ २ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

अपि च पृष्ठस्तोत्रीयेषु परोक्षाणि कुर्वन्नैतासु नित्य वत्सा करोति* ॥ ३ ॥

अपिह मशकाचार्य्य पृष्ठस्तोत्रीयेषु परोक्षाणि कल्पयन् पश्च मात्परोक्षाणि प्रत्यक्षाणि प्रत्यक्षेषु पृष्ठस्तोत्रीयेषु कल्पयति पाश्च-मिक परोक्ष नित्यवत्सा नैतासु करोति एतमेव न्यायमनुपश्यन ॥३॥

क्लृप्ताश्चैतस्मिन् स्थाने वज्रस्य* ॥ ४ ॥

क्लृप्ता महानाम्न्य षोडशिसाम वज्रस्य न ह्येतास्वन्यत्साम किञ्चि दृष्ट प्रतीयते दृष्टप्रत्ययोन्यायतस्तस्मान्महानामन्य एव षोडशि साम स्यु न तासु गौरीवित स्यात ॥ ४ ॥

विराट्स्वनुष्टुप्सु च गौरीवितमेव स्यात्स्वारप्रायाणि हि षोडशिसामानि † ॥ ५ ॥

विराट्स्वनुष्टुप्सु चोद्यमान गौरीवितमेव स्यात् यस्मात्स्वार प्रायाणि हि षोडशिसामानि दृष्टानि श्रासितादीनि ॥ ५ ॥

शक्करीणां काम्यानि निधनानीडास्थानेषु स्युरित्याचार्य्या स्तद्धि भूयिष्ठम्* ॥ ६ ॥

शक्करीणा काम्यानि निधनानि चोदितानि गायत्रमयन स्वर्णि धन्न ब्रह्मवर्चसकामस्य त्रैष्टुभमयनमथकारनिधनमोजस्कामस्य जागतमयनमिडानिधन पशुकामस्य इति तदेतेषा निधनानां

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय क्लृप्तम

किं स्थानमिति उच्यते यावत्य इडा महानाम्नीषु तासां स्थानेऽप्ये तानि निधनानि स्युरिति तस्माद्भूयिष्ठ निधनमिडामहानाम्नीषु ॥६॥

ऊध स्वेति गौतमधानञ्जप्यावन्न हि निधनवाद् वदति*

॥ ७ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतु एतानि काम्यानि निधनानि ऊध स्वेन स्यु यस्मादेतस्मिन्निधनवाद वदतीति इडे अभितोऽथ कारमिति एतदधिकृत्य काम्यानि निधनानि पठन्ति ॥ ७ ॥

अथकारस्थान इति शौचिवृक्षिरेवमल्पीयान विकार †

॥ ८ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह अथकारस्थाने काम्यानि निधनानि स्युरिति एव क्रियमाणे अल्पीयान विकारो भवति ऊध सु क्रियमाणेष्वनल्पो विकारो भवति अथकारस्थाने च क्रियमाणे अल्पीयान् विकारो भवति ॥ ८ ॥

अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेष्विति कौत्स ‡ ॥ ९ ॥

कौत्स आचार्य्य आह न नियमितममुष्य निधनस्य स्थाने काम्यानि निधनानि स्युरिति अत अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेषु स्युरिति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

उत्तमया स्तोत्रीयया सयुक्त पुरीषमानन्तर्यादिति ज्ञप्य* ॥ १० ॥

तिस्र स्तोत्रीया पठित्वा पुरीष पठति तत्कि पुरीष क नाम्नीषु सकृत्प्रयोक्तव्यम् अथ पृथगेव तदिति उच्यते उत्तम स्तोत्रीयया सयुक्त पुरीषम आनन्तर्याद्धेतोास्तस्मिन सयोज्यम उत्त मया सह युज्येत यावत्कृत्व उत्तमता प्रयुज्यत तावत्कृत्व पुरीषाणि प्रयुज्यन्ते ॥१ ॥

शर्करीभि स्तुत्वेत्यपवर्ज्य पुरीषेणेत्याह तस्मादसयुक्त स्यात् † ॥ ११ ॥

शक्करीभि स्तुत्वा पुरीषण स्तुवते पशवो वै शक्कयागोष्ठ पुरीष मिति ब्राह्मण शर्करीभिस्तुत्वेत्यपवर्ज्य अपवर्ग कृत्वा समाप्ति कृत्वा पुरीषेणेत्याह तस्मादसयुक्त स्यात सकृत्कुर्य्यादित्यथ ॥ ११ ॥

पर्य्यायान्ते स्यात् स्तोत्रान्ते वा ॥ १२ ॥

पुरीषप्रयोग इति शेष ॥ १२ ॥

पञ्चमेऽहनि रायोवाजीय ब्रह्मसाम कुर्वꣳस्तस्य स्थाने कुर्यात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्नम् ‡ ॥ १३ ॥

१ उक्त बाहद्गिर ब्राह्मणाय रायोवाजीय वैश्यायेति तत् यदा

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

कि स्या

तानि निऽहनि रायोवाजीय ब्रह्म साम स्यात तत् कुर्वन तस्य स्थाने
उ ात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्न तदेतत कल्पवृत्त साम यदरण्ये गेयम्
वा कल्पेन च वृत्तेन च वृत्त छन्द ॥ १३ ॥

॥ ७ बार्हद्गिर कुर्यादरण्ये गेयꣳ हि सच्छन्दस्यच्च समाने चाहनि दृष्टम्* ॥ १४ ॥

उ बार्हद्गिरमेव कुर्य्यात ब्रह्मसाम यस्मादरण्ये गेय तत् सच्छन्दस्यच्च तस्मिन्नेवाहनि दृष्ट तदेव कल्पवृत्तनोपपन्नम ॥ १४ ॥

पार्थुरश्म कुर्वन बार्हद्गिरस्यर्त्तु कुर्यादृचामसञ्चाराय। ॥ १५ ॥

पार्थुरश्म ब्रह्मसाम कुर्वन बार्हद्गिरस्यर्त्तु कुर्य्यात् ऋचामसञ्चारार्थं यदि हि स्वासु कुर्य्यात् ऋचा सञ्चार स्यात् अतएव रायोवाजीय करिष्यन्ते ॥ १५ ॥

इति दशमस्य द्वितीया कण्डिका।

अथ तृतीया कण्डिका।

दशमस्याङ्कोऽनङ्गमेक मानस ब्रुवते वह्निष्पवीसयाजत्वादस्तोत्रस्थानꣳ हि* ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणीनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

गवामयनप्रकरणे द्वादशाहस्य दशाहानि भवन्तीत्येवम् इत्याह अथैतत् दशममहरिति तस्मिन्नधिकरणे मानसस्य तत्राय संशय किमेतन्मानसं दशमस्याङ्गम अथानङ्गमिति कुत पु रय संशय अङ्गमनङ्गमिति तत्कारणमस्मिन्नेव वक्ष्यते अथाङ्गमनङ्ग मिति किं पुनरेतस्याश्चिन्ताया प्रयोजनं यद्यनङ्ग तत को विशेष स्यादिति उच्यते मशकेन द्वादशाहविचारेषु अथापरे दश भवन्ति यथा स्ताम प्रथममहस्तथा स्तोमोऽस्य सर्वो दशरात्र स्यात् तेन तेज स्कामो ब्रह्मवर्चसकामो वा यजेतेति एव द्वितीयादिष्वहसु य स्तोमास्तै प्रतिकाममेकैकेन स्तोमेन सर्वाणि दशाहानि भवन्ति तद्यदि तावन्मानसं दशमस्याङ्ग ततस्त्रिवृदादिभि स्तोमै प्रतिकल्प्य मानसेनापि भवितव्य तथा दाशमिकेन स्तोमेन दशरात्रे क्रियमाणे मानसेनापि स्तोमेनात्र भवितव्यम अथ पुनरनङ्ग तत मान सिकेन स्तोमेन नात्र भवितव्य सोऽयमाचार्य्य एवमर्थ परिविवक्षु पुनरारभते दशमस्याङ्गोऽनङ्गमिति दशमस्याङ्ग एके आचार्य्या मानसम अनङ्गं ब्रुवत गुणप्रधानमेकदेशोऽङ्गम अवयवइत्येकोऽर्थ न अङ्गम अनङ्ग कस्मादनङ्ग ब्रुवते बहिष्पत्नीसंयाजत्वादिति यस्मात् पत्नीसंयाजेभ्यो बहिरेतत अस्तोत्रस्थाने ह्येतत स्तोत्राणि सर्वाणि प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योऽपवृज्यन्ते ऊर्द्ध्व पत्नीसंयाजेभ्य स्तोत्रं नाम प्रवृत्ति तस्मादनङ्गम ॥ १ ॥

अग्निष्टोमावभित इति* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

कि स्था तानि [handwritten margin notes]

द्वादशाहब्राह्मण अष्टौ मध्य उक्थ्या अग्निष्टोमावभित इति हि मानस दशमस्याङ्गमभविष्यत अग्निष्टोमत्वेन तस्यापवर्णन भविष्यत दशमस्य मानम हि तत्रयोदश स्तात्र तत्र दशममहरग्य ॥ ७ ' ष्टोमोऽभविष्यत ॥ २ ॥

अवयवेन चास्य सर्ग वदन्ति* ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत अस्य मानसस्य अवयवेन एकदेशेन सर्ग वदन्ति सर्ग सृष्टिरित्यनर्थान्तरम इह स्तोत्राणा सर्वेषा आत्माभ्यासक्रिया अस्य पुनर्मानसस्य अवयवेन एकदेशेन क्रिया वदन्ति मनसोऽपावर्तयति मनसा हिङ्करोति मनसा प्रस्तौति मनसोद्गायति मनसा प्रतिहरति मनसा निधनमुपयन्तीति एव एभि कारणैरनङ्ग सदित्युच्यते ॥३॥

अङ्गन्तु स्यादधिकृत्याम्नानात* ॥ ४ ॥

तु शब्द पक्ष व्यावर्तयति यदुक्त दशमस्याङ्ग अनङ्ग मानस मिति तन्न अङ्गमेव स्यात यस्मादधिकृत्य दशममह मानसमाम्नात कथमनङ्ग स्यात ॥ ४ ॥

अस्तोत्रस्थानमित्येकस्तोत्रस्यापि स्वातन्त्र्य न विद्यत* ॥ ५ ॥

न हि कदाचित पश्याम एकस्तोत्रस्य स्वतन्त्रभावो वर्तमान तस्मादस्तोत्रस्थानमित्याह ॥ ५ ॥

---

* आम्नायशोऽप्येवम

अग्निष्टोमावभित इति वादमात्रं यथा यदुक्थ्यो य क्रतोरनन्तरयायेत्यतिरात्रस्य गवामयने* ॥ ६ ॥

अथ यदुक्तमग्निष्टोमावभित इति चाहेत्यत्र ब्रूम वादमा मेतत् यथा गवामयने अतिरात्रस्य वादमात्रं ज्योतिष्टोमो भवति यज्ञमुखं तदृध्नुवन्ति यदुक्थ्यो यज्ञक्रतोरनन्तरयाजेति न कदाचित् ज्योतिष्टोम उक्थ्य प्रायणीयो भवति गवामयन उक्थ्यानि दृष्ट्वा वादमात्रं प्रवृत्तं एवमेतद्वादमात्रं अग्निष्टोमावभित इति ॥ ६ ॥

नच सर्गावयवादधिकृत्याम्नानमनङ्गं स्यात् यथा रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य ॥ ७ ॥

यदुक्तं अवयवेन चास्य सर्गं वदतीत्यत्र ब्रूमः अहेतुरयं न हि अधिकृत्याम्नातं सर्गावयवमात्रादनङ्गं स्याद्यथा रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य ज्योतिष्टोममधिकृत्य आम्नातं रथन्तरं मावाग्रथन्तरमन्वपद्यतेत्येकदेशाम्नानात् न हि रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य अनङ्गं भवति प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीं मनसा ध्यायेत् तस्य यन्मनस्यासीत् तद्बृहत्समभवत्स आदीधीत गर्भो वै मेऽयमन्तर्हितस्तं वाचा प्रजनया इति स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तरमन्वपद्यतेति एवमेते हेतवः प्रसक्तास्तस्मादङ्गमेव मानस स्यात् दशमस्येति ॥ ७ ॥

अतिरात्रयोः षोडशिन्यनादिष्टे प्रतिषिद्धे वा क्रियमाणे

* शाट्यायनेऽप्येवम्।

कि स्वा

तानि ते विराडुपपद्येत कुर्य्यादेन तत्रेत्याचार्य्या द्वादशाहे हि
उ यते न गवामयने तत्र तथोपपद्यते* ॥ ८ ॥

॥ ७ इह सत्रेषु प्रायणीयोदयनीयातिरात्रौ पठति तत्र कस्मि
स्वित षोडशिनमादिशति कस्मिंश्चित्प्रतिषेधति यत्र पुनर्नादेशो न
प्रतिषेध तत्र कथ षोडशी कर्त्तव्यो न कर्त्तव्य इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्य्य
परीक्षामारभते अतिरात्रयो प्रायणीयोदयनीययो षोडशिनि
अनादिष्टे अप्रतिषिद्धे क्रियमाणेऽस्मिन्यत्र विराट् उपपद्यते कुर्य्यादेन
षोडशिन तत्र इत्याचार्य्या आहु यस्मात द्वादशाहे क्रियते न गवा
मयने तत्र तथोपपद्यते तत्र तयोर्द्वादशाहगवामयनयो क्रियमाणे
चाक्रियमाणे च षोडशिनि विराडुपपद्यते तत्र दशाहे यदि षोडशि
क्रियते अतो विराट् सम्पद्यते गवामयने क्रियमाणे प्रायणीयोदय
नीययोरतिरात्रयो षोडशिनि विराट् सम्पद्यते ॥ ८ ॥

अकारणन्तु सम्पद्बहवो ह्यविराट् सम्पन्ना कारणन्त्वा
पूर्वस्य विधेर्न विद्यते* ॥ ९ ॥

प्रतिपक्षे यदुक्त सम्पत्कारण षोडशिन इति तत्र न कारणम
अकारणम अनिमित्त सम्पत् हेतु निमित्त प्रमाण कारणमित्यनर्था
न्तर बहवो ह्यविराट्सम्पन्ना बहवो हि यज्ञा न विराट् सम्पन्ना
किन्त्वान्यत्कारणमपूर्वस्य विधेर्न विद्यते अपूर्वस्य प्रथमोत्पत्तिकस्य
विधे कारण न विद्यते यस्मात् द्वादशाहगवामयनयो, षोडशिका
(

* लाट्यायनेनेतन [illegible] कृतम ।

षोडशिन्न विराटसम्पद्यथम अपूर्वण्वासौ तयोरौत्पत्तिको हि स प्राकृतस्य ॥ ९ ॥

याथाकामी त्वतिरात्रस्य प्रकृतौ तस्मादिहापि तत्र स्यात् * ॥ १० ॥

अतिरात्रस्य तु ज्योतिष्टोमस्य प्राकृतस्य तत्र याथाकाम्य भवतीति षोडशिनि क्रियमाणे अक्रियमाणे वा याथाकाम्य नाम इष्टत प्रवृत्ति ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र षोडशिमानिति तस्मात येषु सत्रेषु प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयो षोडशी नादिश्यते नापि प्रतिषिध्यते तेषु याथाकाम्य स्यात् ॥ १० ॥

नियमार्थौ तु विधिप्रतिषेधौ । ॥ ११ ॥

यौ तौ विधिप्रतिषेधौ क्वचिद्विधान क्वचित्प्रतिषेध तौ नियमार्थौ ॥ ११ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्छन्दोमा सोमसामादेशाद्गोरविंतस्य चानादेशात् † ॥ १२ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे पठति अतिरात्र पृष्ठ्यषडह सर्वस्तोमोऽतिरात्रस्त्रयश्छन्दोमा अतिरात्र इति तत्राय संशय किं छन्दोमा व्यूढा भवन्ति न व्यूढा इति सर्वस्तोमेन व्यवधानात् अत आचार्य आरभते पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्छन्दोमा स्युरिति कस्मात

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत तथा विशेषश्च कृत ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

साम्न आदेशात गौरीवितस्य चानादेशात् यदि हि समूढा वध्यन इह साम साम नादेक्ष्यत् तस्मात समूढेषु छन्दोमेष्ववस्थित साम गौरीवितञ्चादेक्ष्यत् यस्मात समूढेषु छन्दोमेषु गौरी त नास्ति न हि समूढेऽस्ति छन्दोमाना प्रकृतौ प्राक् गौरीवित व तस्मात व्यूढाश्छन्दोमा भवन्ति ॥ १२ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठ्याऽवच्छिन्ना हि तथा प्रवर्त्तते* ॥ १३ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठ्य स्यात यो गवामयनन्याय स व्यूढो वा समूढो वा त्र्यहवत्पृष्ठ्यबहिष्पवमान तस्मात् यत्र यत्रावच्छिन्नस्तत्र तत्र तथा प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

दशरात्रवत्त्वव्यतिरेकात † ॥ १४ ॥

दशरात्रवत तु स्यात् न गवामयनन्यायेन अव्यतिरेकात् नाय व्यतिरिक्तो दशरात्रात् ॥ १४ ॥

सच्छन्दोमत्वात् † ॥ १५ ॥

अव्यतिरेकात् ॥ १५ ॥

व्यूहसमाधे † ॥ १६ ॥

व्यूहसमाधिहेतु व्यूढाश्छन्दोमा पृष्ठेऽपि व्यूढे क्रियमाणे समाधि कृतो भवति ॥ १६ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणीये विपर्ययेण ३।

प्रत्नवच्चाद्यबहिष्पवमान परेण ह्येतदस्य प्रत्नानुरूप इत्याह* ॥ १७ ॥

प्रत्नवच्चाद्यबहिष्पवमान सिद्ध यस्मात्परेण एतन्मात्र त्रयोदशाहगात्रम अस्य प्रत्नानुरूप इत्याह मशक अपवृज्य त्रयोदशगात्र अस्य प्रत्नानुरूप इति पठति द्वादशाहस्य षोडशिमन्तावतिरात्रो त्रयोदशरात्रे प्रथमस्य छन्दोमस्य कण्वरथन्तरस्य लोके सोममाम पुनान सोम धारयेत्येतत्सावत्सरिक व्रत मत्रेषु यत्रातिरात्रात्पृष्ठ्यमुपयन्ति प्रथमस्याह्नोऽस्य प्रत्नानुरूप इति ॥ १७ ॥

दृष्टञ्च दशममर्षासमम्यवच्छेदे। ॥ १८ ॥

छन्दो भवति दशरात्रे ॥ १८ ॥

नवाह्योगाच्च † ॥ १९ ॥

भवत्येतद्वहिष्पवमाने नवाहस्य युक्त्या इति स चेह नवाहोऽस्ति ॥ १९ ॥

सवत्सरादेशाद्रात्रिसत्रेषु तथैवाभिप्लवानामभ्यास इति गौतम † ॥ २० ॥

सवत्सरेऽभिप्लवस्याभ्यासो दृष्ट तत्र च विशेषो दृष्ट अर्षासोम द्युमत्तम इति गायत्रञ्च यएवञ्चापत्यसन्तनिशाकग्वर्णान्युत्तरेष्विति तदभिप्लवस्याभ्यास रात्रिसत्रेष्वपि केषुचिद्भवति ततसवत्सरे आदेशा

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

† द्राह्यायणोऽप्येवम।

चतस्य रात्रिसत्रेष्वेवाभ्यासस्तथैव स्यात् एव गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ २० ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीत्यपरे ॥ २१ ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे सत्रे निवृत्तिमुत्तरेषाम् अपत्यादीनां दर्शय
तीति अपरं मतं नास्य परमपरम् अथवा इदमन्यत् इदमपरं तस्मा
दन्येषु सांवत्सरिको अभ्यासः स्यादिति ॥ २१ ॥

इति दशमस्य तृतीया कण्डिका।

अथ चतुर्थी कण्डिका।

आवृत्तानां पञ्चाहानां प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नो
मानवादिर्बृहती तज्जामि स्यात्सन्ततिना † ॥ १ ॥

कथं निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीति तदुच्यते आवृत्तानां पञ्चा
हानां त्रयस्त्रिंशद्रात्रे प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नो मानवादि
र्बृहती भवति अथैतयैव पञ्चाहा आवृत्ता आवृत्तानां पञ्चाहानां
प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याह्नोऽभिसोमास आयव इति मानव
मेकस्यां तस्यामेवानूप इति तत् यद्यपत्यादीनां प्रवृत्तिः स्यात्
तत्र तृतीये पञ्चाहे सन्तनि स्यात् तदावृत्तस्य प्रथमं तदेव सन्तनि

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

† [illegible]

मानवयोर्जामि स्यात् अनेन कारणेन मन्यामहे अपत्यादीनां द्वा
मध्येषु निवृत्तिर्भवति ॥ १ ॥ शा
ह

वैकृतत्वात् तु निवृत्तिः * ॥ २ ॥

वैकृतत्वात्तु तेषु पञ्चाहेषु अपत्यादीनां निवृत्तिः पञ्चाहा
ते षडहास्तेषु पञ्चाहेष्विति ॥ २ ॥

पञ्चाहेष्वभिप्लवन्न प्रसजेत् * ॥ ३ ॥

पञ्चाहेष्वभिप्लवप्रसङ्गं न कुर्यात तस्मादभिप्लवाभ्यासो रात्रि
सत्रेषु स्यात् सांवत्सरिकेभ्योऽयं विशेषः ॥ ३ ॥

तान् पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानेकेऽनादेशे सर्व मो
नच

जिदन्ववायान्नाना ब्रह्मसामत्वात्पृष्ठ्यत षष्ठस्यालोप
ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशात त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतो गीयाश्च
चाद्य † ॥ ४ ॥

य एते पञ्चाहास्त्रयस्त्रिंशद्रात्रे चोदिता ते अनादेशे मह्येप
यादित्यतदादिभिर्हेतुभि पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानिति पञ्च ते
तान प्रत्येकमुन्मीलयिष्याम तान पञ्चाहानेके आचार्याः स्वह्न सु
स्तोमपञ्चाह्नान मन्यन्ते किं कारणम अनादेशे प्रकृ स्वर
यत्र ह्यादेशो नास्ति तत्र प्रकृते प्रत्ययो भवति इह सर्वे
द्वशराद्वाह्नवन्ति उच्यते यद्यपि पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहानित्येके

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन षटसङ्ख्यकानि सूत्राणि कृतानि ।

तरणिरित्सिषासतीति कालेयं स्याद्यदहस्तस्य स्तोत्रीये ऽभीवर्त ॥ ९ ॥

यस्मिन्नहनि कालेयस्तोत्रीयेऽभीवर्त्त स्यात् तस्मिन्नहनि तरणि रित्सिषासतीति कालेय स्यात् असञ्चाराद्धुतो ॥ ९ ॥

स्वरसाम्नोर्वान्यतरस्मिन् रथन्तरस्तोत्रीय कुर्यात् कृता हि तत्रान्या रथन्तरस्येव व्याचक्षत आचार्या † ॥ १० ॥

अथवा स्वरसाम्नो प्रथमतृतीययोरन्यतरस्मिन्नेकस्मिन रथन्तरे स्तोत्रीय ब्रह्मसाम्नि कुर्य्यात् यस्मात्तत्र पृष्ठगतस्य रथन्तरस्य अन्या एव ऋच कृता एवमाचार्य्या व्याचक्षते ॥ १० ॥

विंशतिशत त्वपि प्रगाथा न धीयते तेभ्यएव प्रयुञ्जीत सरोधो हि चतुःशते ॥ ११ ॥

विंशतिश्च शतञ्च विंशतिशत विंशतिशतन्त्वपि प्रगाथा न धीयते अपरे तुशन्दो हेलथ यस्मात् तत्र स एव प्रयुज्यते चतुःशते सरोध स्वस्य पक्ष एव ॥ ११ ॥

तत्र तथैव स्तोबृहती कुर्यात्* ॥ १२ ॥

तत्र तस्मिन कल्पे तथैव सतोबृहती कुर्य्यात यथा चतुःशते तृतीयेऽहनि ॥ १२ ॥

उद्धरेत्तु पञ्चमादह्नः* ॥ १३ ॥

यथा सतोऽहृत्य पञ्चमे मासि अस्यामिऽवस्य पञ्चमेऽहनि कृता ता उद्धरेत् प्रभवन्ति हि प्रगाथा हिशब्दो हेत्वथ यस्मात प्रभवन्ति प्रगाथा ॥ १३ ॥

शैचिवृक्ष्ये पुनर्विपर्यासोऽन्यायेनाकृतक्रिया हि विधान कृता पुनर्बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया † ॥ १४ ॥

य पुनरय शैचिवृक्षे बृहतोत्रिष्टुभाविपर्य्यास षष्ठे मासि अयमन्यायेन कृत कथमन्याय यस्मादकृतक्रिया हि य आस्तुत कुतो यथादुग्धामुपमोदेन्वन्तदिति अप्रयुक्तप्रतिषेध कृत पुन र्बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया तेषा कृताना सता स्वेषु स्थानेषु कृता पुनरब्रह्मसाम्नि प्रयोग ॥ १४ ॥

इति दशमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

विंशतिशतस्य तु शेषो विद्यते तेषां सप्तभि सानो-बार्हतैश्चतुर्भिर्श्वत्यस्येत्* ॥ १ ॥

विंशतिशतस्य प्रगाथाना शेषो विद्यते तेषा सप्तभि प्रगाथै

* शाट्यायनकाप्येवम् ।

† शाट्यायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

ये च नव सतोबाहतास्तेच तेषा चतुर्भि षष्ठे मासि त्रिष्टुभोऽव्यत्यस्येन ॥ १ ॥

त्रयस्त्रिंशतप्रभृतीन् सह चतुर्विंशेषु कुर्यादुत्तमे च स्वरसाम्नीत्याचार्या अभीवर्तप्रकरणे हि श्रूयन्ते सोऽत्राप्यभीवर्त इति* ॥ २ ॥

अनन्तर पठति त्रयस्त्रिंशत. प्रगाथैरेतव्य त्रयस्त्रिंशद्देवतास्वेव प्रतितिष्ठन्तीयन्ति चतुर्वि शत्यैतव्य द्वादशभिरेतव्य षड्भिरेतव्य चतुर्भिरेतव्य त्रिभिरेतव्य द्वाभ्यामेतव्यमिति त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतय कल्पा श्रूयन्ते तान त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतीन प्रगाथान सह चतुर्वि शेष्वभिप्लवेषु कुर्य्यात् उत्तमे च स्वरसाम्नि इत्येवमाचार्य्या आहु यस्मादेते त्रयस्त्रिंशतप्रगाथादय कल्पा अभीवर्त्तप्रकरणे श्रूयन्ते सोऽत्राप्यभीवर्त्त इति चतुर्वि शे स्वरसामसु च उत्तम स्वरसामान उद्गृह्णाति तत्र तु सताहृहतोऽन्न भवति सतोबृहतो उद्धरतीह ॥ २ ॥

अन्तरेण त्वेतावार्षेयकल्पेन कृतं षट प्रगाथमिहापि तथैव स्यात † ॥ ३ ॥

नत्वेव स्यात् अन्तरेण चतुर्वि शस्वरसाम्नो आर्षेयकल्पेन मशकेन कृत षट्प्रगाथम अयने इहापि तथैव स्यात् ॥ ३ ॥

तेषां यत्र सम्प्रयोगे तृतीये तृतीयेऽहनि सतोबृहत्य उपपद्येरन् कुर्यादेनास्तत्र † ॥ ४ ॥

(* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

तेषां प्रगाथानां यत्र समप्रयोगे क्रियमाणे तृतीये तृतीयेऽहनि सतोबृहत्य उपपद्येरन् कुर्य्यादेनास्तत्र ॥ ४ ॥

अनुपपद्यमानास्तु प्रगाथाएव स्युरनाचारो हि षडहेऽन्यत्र तृतीयादह्नः सतोबृहतीनाम्* ॥ ५ ॥

अनुपपद्यमानासु समप्रयोगेण प्रगाथा एव स्युः न तोबृहत्यः यथा अनाचारः षडहेऽन्यत्र तृतीयादह्नः सतोबृहतीनाम् अयं हि समप्रयोगः षट्प्रगाथे एवोपपद्यते ॥ ५ ॥

स यथैव पुरस्तादभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्य्यात् तथोपरिष्टादिन्द्रक्रतौ ब्रह्मसामानि निधनवन्त्येवं स्यादार्षेयकल्पेन कृतम्† ॥ ६ ॥

स येनैव कल्पेन पूर्वस्मिन् पक्षसि अभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्य्यात् आदिकल्पादारभ्य यावद्धि प्रगाथ इति तथैतस्मिन् पक्षसि इन्द्रक्रतौ प्रगाथे ब्रह्मसामानि निधनवन्ति एव कल्पयेत् यस्मादेवमार्षेय कल्पेन कृतं पूर्वस्मिन् पक्षसि षट् प्रगाथेषु अभीवर्त्तं कृतं उत्तरस्मिन् इन्द्रक्रतौ षट् सामानि कृतानि ॥ ६ ॥

अतिरात्रचतुर्विंशाभ्यां सह षष्ठो मासः पूर्वस्मिन् पक्षसि व्रतातिरात्राभ्यां प्रथम उत्तरस्मिन्* ॥ ७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि अतिरात्रचतुर्विंशे पठित्वा पञ्चायनमासान् पठति ततः षष्ठे मासि व्रतं पठति उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रथमं

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

व्रत पठित्वा चतुरयनमासान पठति ततो दशरात्रमिश्र मास पठति तत्र व्रतातिरात्रमधिक पठति तत् षष्ठसप्तमयोर्मासयो पूरण ददाति अतिरात्रचतुर्विंशाभ्या सह पूर्वस्मिन पक्षसि षष्ठोमास सम्पूर्णो भवति उत्तरस्मिन पक्षसि प्रथमोव्रतातिरात्राभ्याम ॥ ७ ॥

यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति गौरीवितस्योत्तरयो-र्निह्नवश्यावाश्वे स्याताꣳ सर्वत्र गवामयनेऽनारभ्य ह्यच्यवन विदधातीत्येके* ॥ ८ ॥

उक्त ये वै वाचमन्नमादयन्त्यन्नादा भवन्तीति ये वितर्षयन्ति ऋचा भवन्ति गौरीवित श्यावाश्वन्निह्नव एतानि वै सामानि वाचोऽन्नमेतेषा वागन्न यदेतानि सामानि न च्यवन्ते वाचमेव तदन्नमादयन्ति तेन सर्वेऽन्नादा भवन्ति तद्यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति गौरीवितस्योत्तरयोस्तोत्रीययोर्निह्नवश्यावाश्वे स्याता सर्वस्मिन गवामयने हि यस्मादनारभ्य एतेषा स्थानम अच्यवनञ्च विदधाति एवमेके आचार्य्या मन्यन्ते ॥ ८ ॥

अन्ववेत्य विधिस्त्वार्षेयकल्पेन कृतो गौरीवितश्यावाश्वयो-र्निह्नवस्य च ब्राह्मणेन तथा सत्यच्यवनꣳ स्यात* ॥ ९ ॥

अन्ववेत्यानुगत्य गौरीवितश्यावाश्वयो आर्षेयकल्पेन विधि कृत अनुगमनमन्ववाय निह्नवस्य च अन्ववेत्य विधि कृतो ब्राह्मणेन तथा सति कल्पे तेषाम अच्यवन स्यात् ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

इति दशमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका।

सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्युद्गातृविकार एव स्यादश्रुतिभूता ह्यन्ये* ॥ १ ॥

महाव्रतप्रकरणे सर्व सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्येवमधिकृत्याध्वर्य्युं शिरसोद्गायदिति परिसंख्यानं करोति तत्र किं सर्वशब्दस्य निरवशेषवाचित्वात् सर्वेषां स्तवनं अथ परिसंख्यानादध्वर्य्वादयो ये परिसंख्यातास्तेषामिति एतस्मिन् संशये आचार्य्य आरभते सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्निति तदेतद्ब्राह्मणम् अयमुद्गातृविकार एव स्यात् येनोद्गाता विक्रियते अध्वर्य्युमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिगृहपतिभिस्त एव स्युः अश्रुतिभूता ह्यन्ये न श्रुतिभूता अश्रुतिभूता अन्य ऋत्विजः न श्रुतिभूता उच्यन्ते नन्विय श्रुतिः सर्वे सहर्त्विज इति अत्राह ॥ १ ॥

अवाप्यते च सर्वशब्दस्तेष्वेव† ॥ २ ॥

योऽयं सर्वशब्दः अयन्तेष्वेवावाप्यते एतद्धि ब्राह्मणम् अध्वर्य्वादीन् मनसि कृत्वा सर्वशब्दं प्रयुङ्क्ते तेन तस्याधिकृतेषु सर्वशब्दोऽर्थवान् यथा सर्वओदनभुक्तः सर्वैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमिति ॥ २ ॥

सह स्तुवीरन्निति॰ कर्मसमवायात् पौर्वापर्य्यचोदनादनुपूर्वं स्तवनं स्यात्* ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्।

सह स्तुवीरन्निति यदेतत तदेतस्मिन कर्मणि समवायात पौर्वा पर्य्यचोदनादनुपूर्वं स्तवन स्यात् यत्तु स्तवन तदेव आनुपूर्व्येण स्यात् पूर्वापरभाव पौर्वापर्य्यम ॥ ३ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गायेति चात्मना जघन्यस्तवन दर्शयति* ॥ ४ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गायेति चैतदादि ब्राह्मणम आत्मना जघन्यस्तवन दर्शयति एव चैतत्सव भवति यथानुपूर्व्येण स्तवन मिति ॥ ४ ॥

नानादेशस्तवन छन्दोगानामेव स्यादुद्गातैव सर्वेणोद्गाये-दिति ह्युक्त्वा तस्य देशान विदधाति हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा सरब्धा प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्ण्यान परीत्य पश्चान् मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यस्योपविश्येति च ये शिरसा स्तुवते तेषा-मेवेतरै स्तवन दर्शयति † ॥ ५ ॥

यदेतन्नानादेशस्तवनश्चोदित हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा इत्येतदा दिना तच्छन्दोगानामेव स्यात् नेतरेषा यस्मात् अथो खल्वाहु कथ मध्वर्य्युर्बह्वृच साम गायेदित्युद्गातैव सर्वेणोद्गायेदिति ह्युक्त्वा तस्य देशान्विदधाति तस्य स्थानानि विदधाति उद्गातु किञ्चान्यत् हवि र्द्धाने शिरसा स्तुत्वा सरब्धा प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्ण्यान परीत्य

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम

पश्चात मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यस्योपविश्येति चैष समानकर्त्तृक आदेश ये शिरसि स्तुवते तेषामेवेतरे स्तवन दर्शयति ॥ ५ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्य्यमित्यग्ने तव श्रवो वय इत्येतासां पूर्वासु तिसृषु स्यात्* ॥ ६ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्य्यमिति ब्राह्मण तदिलान्दमग्निष्टोम साम क्रियमाणम् अग्ने तव श्रवोवय इत्येतासा षणामृचा पूर्वासु तिसृषु ऋक्षु स्यात ॥ ६ ॥

दशाक्षरेष्वार्चिकान्यनुगानान्येव तृचे भवति यथान्यानि सामानि* ॥ ७ ॥

तासान्तिसृणामृचां दशाक्षरेषु आचिकान्यनुगानानि स्यु दशा क्षराणि दशाक्षरे दशाक्षरे एकैकमार्चिकमनुगान स्यात् एव क्रिय माणन्तृचे भवति यथान्यानि सामानि ॥ ७ ॥

षडृचे सर्वस्मिन्नित्याचाया अर्द्धर्चेष्वनुगानान्येवमसंरोधतरोगीतानाम् † ॥ ८ ॥

षडृचे सर्वस्मिन कार्य्यमित्येवमाचार्य्या मन्यन्ते एव क्रियमाणे असरोधतर पर्व्वणा गानो भवति अयमतिसरोध पूर्वस्मिस्तु कल्पे सरोध ततस्त्वक्रियः ॥ ८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्वादशर्चं इति शाण्डिल्यस्तत्रापरावाग्नेयौ तृचावाहरेदाते अग्नेऽग्नि न मन्य इत्येवमृत्स्वनुगानानि* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह द्वादशर्चं स्यात् तत्र तस्मिन् वक्ष्यर्चा वृत्तरौ अपरावाग्नेयौ तृचावाहरेदाते 'अग्नेऽग्नि न मन्य इति एव क्रियमाणे ऋगुत्पन्नान्यनुगानानि सर्वाणि कृतानि भवन्ति ॥ ९ ॥

चतुर्थमेवानुगान तृचे स्यादिति वार्षगण्योऽत्र हि निधनवाद वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति शकुन इति भवतीति भक्तयश्च कल्प्यन्ते नानासामवच्चैनान्येकेऽधीयतेऽधीयते † ॥ १० ॥

वार्षगण्य आचार्य्य आह चतुर्थमेवानुगानन्तृचे स्यात् यस्मादत्र हि निधनवाद वदति व्रतमिति भवति स्वगिति भवति शकुन इति भवतीति एष निधनवाद भक्तयश्च सर्वा प्रस्तावादय अस्मिन्नेव कल्प्यन्ते एके च छन्दोगा एतानि पञ्चाप्यनुगानानि नानासामवदेवा धीयते ॥ १० ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृत किन्तु तत्र किञ्चिन्न्युनमस्ति

† द्राह्यायणेनैतन सूत्रचतुष्टय कृतम ।

इति दशमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

छन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके त्रिकं सार्पराज्ञ्यं दशमप्रदेशात्* ॥ १ ॥

गवामयने यत्किञ्चित्सन्दिग्धं तद्विचारितम् अनन्तरमादित्यानामयनमङ्गिरसामयनञ्च तयोः सामान्यं विचार्य्यते आदित्यानामयने अहर्व्यूहं विधाय पठति छन्दोमदशाहोऽष्टाचत्वारिंशः प्रथममहरिति एवं दशस्वहःसु अष्टाचत्वारिंशादिभिः स्तोमैः प्रकृतान् स्तोमान् प्रत्यामनति दशमेऽहनि चतुर्विंशस्तोममामनति एवमेवाङ्गिरसामयने च चतुर्विंशादीन् स्तोमान् पठति पुनर्दशमे चतुर्विंशमेवामनति मशकेन प्रायणीयादूर्ध्वमह्नां व्यूहं कल्पयित्वा छन्दोमदशाहयोरेकत्र दशमेऽहनि पठति मशकः अथ यदेव छन्दोमवतो दशरात्रस्य महाव्रतान्तिममहस्तदत्र दशरात्रमिति अपरत्र पठति अथ यदेव पूर्वस्य छन्दोमदशाहस्य दशममहस्तदत्र दशममिति तत्रायं संशयः किं मशकेन दशमप्रदेशात् त्रिकत्रयस्त्रिंशौ मानसाग्निष्टोमसाम्नोः स्तोमौ कर्त्तव्यौ अथ प्रत्यक्षविधानात् सर्वत्रैव चतुर्विंश इति एतस्मिन् संशये अयमाचार्य्य आरभते छन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके त्रिकं सार्पराज्ञ्यं दशमप्रदेशादिति छन्दोमदशाहयोरुभयोरपि दशमस्याह्नः त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके आचार्य्या मन्यन्ते त्रिकञ्च सार्पराज्ञम् एते उभे मानसाग्निष्टोमसामनी त्रिकत्रयस्त्रिंशस्तोमयोः स्यातां किं कारणं दशमप्रदेशात् यस्मात् दशमे

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उभयोरप्येतयो प्राकृतेन दशमेनाह्ना प्रदेश करोति अन्योन्य स्यात यद्येव तदिद ब्राह्मण चतुर्विशमिति अस्य कृतस्नसयोगस्यानर्थक्य प्राप्नोति उच्यते ॥ १ ॥

यथा भूयसोवादश्चतुर्विंꣳशमिति* ॥ २ ॥

यदेतद्ब्राह्मण चतुर्विशमिति एष यथा भूयसोवाद भूयस्त्व गृहीत्वा प्रवृत्त आम्रवनवत् ब्राह्मणग्राम यस्मिन्नन्येपि वृक्षा विद्यन्ते तथापि आम्रवनमिति उच्यते तथा अन्येऽपि वर्णा विद्यन्ते तथापि ब्राह्मणग्रामइत्युच्यते न चतुर्ष्वित्यन्येऽपि वर्णा न सन्ति किन्तु भूयस्त्वाद्वाद सन्निविष्टो यथा प्राधान्यभूयस्त्वान्नित्य त्वाच्च वादा सन्निविशन्ते एवमय चतुर्विशमिति भूयस्त्वाद्वाद सन्निविष्ट ॥ २ ॥

ऋक्सामानि तु प्रदिश्यन्ते दशमात्सवꣳ ह्यहरधिकृत्य चोद्यते चतुर्विꣳश* ॥ ३ ॥

तुशब्द पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थं यदुक्त त्र्यस्त्रि शमग्निष्टोमसाम स्यात् चिक सार्पराज्ञमिति तन्न ऋक्साममात्र प्रदिश्यते दशमस्तोमस्तु चतुर्विशस्तोम प्रथममहरधिकृत्य अष्टाचत्वारिश प्रथममहरधिकृत्य सर्वेषामह्ना कृत्स्नाधिकार ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षविकारश्च यथा भूयसो वादात् † ॥ ४ ॥

यदुक्त भूयसोवादश्चतुर्विशमिति एव न स्यात कि कारण

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

यस्मात् प्रत्यक्षविकारो बलीयान यथा भूयसोवादात चतुर्विंशमिति प्रत्यक्षेण शब्देन विकरोति त्रिकत्रयस्त्रिंशे ॥ ४ ॥

ब्राह्मणविहिते च स्तोमे कल्पप्रदेशः छकमाम्ना भवति*॥ ५ ॥

यदुक्तं मशकेन प्रदेशादिति ब्राह्मणविहितेन स्तोमेन कल्पप्रदेशेन छकमाम्ना भवति मशको हि ब्राह्मण उपक्रान्तस्य स्तोमस्य वशेन प्रदेशस्येष्टेन हि ब्राह्मणविहित स्तोम मशकस्य विकल्पयितु दर्शितम् ॥ ५ ॥

त्रिंशिनः सुत्या मासान सर्वत्र सञ्चरीरन् कौण्डपायिने च हाविर्यज्ञिकांस्तापश्चिते च दैक्षोपसदान † ॥ ६ ॥

सर्वसत्रेषु त्रिंशिन सुत्या मासान सर्वत्र सञ्चरीरन कौण्डपायिने च हाविर्यज्ञिकान मासान कौण्डपायिने चाग्निहोत्रादयो विहिता शुनामीर्ष्या मासमग्निहोत्र जुह्वतीत्यत आरभ्य तांश्च हाविर्यज्ञिकान मासान कौण्डपायिने त्रिंशिन सञ्चरीरन तापश्चिते पठति संवत्सरं दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति संवत्सर प्रसुतो भवति तांश्च दैक्षोपसदान्मासांस्तापश्चिते त्रिंशिन सर्वान सञ्चरीरन सौत्यास्तु सर्वशब्देनैव सिद्धा ॥ ६ ॥

इतिप्रातवनोरयवे द्वावेकोनौ मासौ सुनयंस्त्रिवृताविति गौतम ‡ ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

धृतिवातवतोरयने अतिरात्रस्त्रिवृता मासमित्यधिकृत्य पार्ष्टिके यज्ञस्तोमैरेकेन स्तोमेन क्रियाविधान पूर्वस्मिन पक्षमि तदनन्तरमुत्तरस्मि स्तैरेव प्रतिलोमे तत्र गौतम आचार्य्य आह द्वौ मासौ प्रथमोत्तमौ त्रिवृतौ एकोनौ सुनुयुरतिरात्राभ्यान्तयो पूरणमिति ॥ ७ ॥

त्रयस्त्रिंशाविति धानञ्जप्य * ॥ ८ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह त्रयस्त्रिंशौ मासौ षष्ठसप्तमौ एकोनौ सुनुयुरिति गवामयने द्वितौ एकोनौ दृष्टाविति ॥ ८ ॥

उभौ वा त्रिंशिनो स्यातां यथेतद्ब्राह्मणम्* । ९ ॥

अथवा उभावेव त्रिंशिनौ स्यातां प्रथमोत्तमौ वा षष्ठसप्तमौ वा यथैतद्ब्राह्मण ब्राह्मण समधिकावेवातिरात्रौ पठति ॥ ९ ॥

तथा सत्यष्टम्यां दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षा कुर्वीरन* ॥१०॥

तथा सति कन्ये अष्टम्या दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षा कुर्वीरन ॥१ ॥

पञ्चदशानां दशमस्याष्टादशान्तान्युक्थानि स्युरित्याचार्यो षोडश्यपायाद्धि निवृत्त नार्मेधमिति* ॥ ११ ॥

मशक पठति विधृतिभिः क्लृप्त धृतिवातवतोरयनमाचिणवेभ्य त्रिवृद्भ्य उद्धरत्युक्थानि पञ्चदशेभ्य षोडशिनमिति षोडशिन उद्धार पठति तत्र च विधृतीना दशमेऽहनि पञ्चदशाना नार्मेधमुक्थानेव पठति यदि षोडशिनमुद्धरति तत्राय सशय कि नार्मेधस्य तत्र षोडशी निमित्तम अथ वचन कारणमिति तदिह आचार्य्यैर्विदा

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

र्थ्ये ने पञ्चदशस्तोमानामङ्गा आमस्याङ्ग आष्टादष्ट्राम्युक्थानि स्युरि त्येवमाचार्य्या मन्यन्ते कस्मात् षोडश्यपायात् नामेधस्य हि तत्र षोड शी निमित्त मचेत षोडशी तस्मादेवमपि स्यात अवयवाना निवृत्ति स्यात् ॥ ११ ॥

अवचनात्तु निवृत्तिर्न स्याद्यथान्येषां सान्नाम* ॥ १२॥

तुशब्द पक्षविनिवृत्त्यर्थ यथा अन्यानि मामानि निवृत्तानि भवन्ति तत्प्रदेशान्तेत्रमेव नामेधमपि स्यात न हि वचनमस्ति येन नामेध निवर्त्तेत इति यत्रोक्त षोडशिनो निवृत्त म तत्र नामेधमित्येव वचनम ॥ १२ ॥

वचनञ्च कारण नामधस्य न षोडशी । ॥ १३ ॥

वचनञ्च तत्र कारण नामधस्य न षाड्शी निमित्त भवति ॥१३॥

दृश्यते चाभीक्ष्णमषोडशिकेषु ॥ १४ ॥

दृश्यते चैतदेवमाभीक्ष्ण पुन पुन प्रयुज्यमानम् अषोडशिकेषु यज्ञेषु यथा गूद त्रककुभञ्च नामेधमित्युत्थानानीत्येतदादिवत ॥१४॥

तस्यायनविचारा पृष्ठ्यनेकको मासो वर्त्ततेत्येके ‡ ॥१५॥

तस्यायनविचारा वर्त्तिष्यन्ते पृष्ठ्येनैकैको मासो वर्त्ततेत्येव श्रुति त्रिवृतामासमित्येवमादि अत्र पृष्ठ्येन षड्हस्तोमेन त्रिवृदादि स्तोम

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृतम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

त्रिवृतेन एकैको मासो वर्त्तेत एवमेके आचार्य्या मन्यन्ते लिङ्गात् यस्मात् पाष्टिका स्तोमास्त्रोद्यन्ते ॥ १५ ॥

पृष्ठ्यस्तोमेनेति शाण्डिल्य ॥ १६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह पृष्ठ्यस्तोमेन त्रिवृदादिस्तोमविकृतेन क्रमेण एकैकोमासो वर्त्तेत ॥ १६ ॥

अभिप्लवपृष्ठ्याभ्यामिति गौतिवृत्तिः* ॥ १७ ॥

गौतिवृत्तिराचार्य्य आह अभिप्लवपृष्ठ्याभ्या त्रिवृदादिस्तोम विकृताभ्याम् एकैकोमासो वर्त्तेतेति संवत्सरप्रकृतित्वात ॥ १७ ॥

पृष्ठ्याङ्गैकैकेनेति शाण्डिल्यायनधानञ्जप्यौ* ॥ १८ ॥

शाण्डिल्यायनधानञ्जप्यावाचार्य्यावाहतु पृष्ठ्याङ्गैकैकेन त्रिवृदादि एकैको मास वर्त्तेतेति यस्मात तेन लिङ्गेन तस्य तस्य हि स्तोमचोदना ॥ १८ ॥

ज्योतिष्टोमेनेति लामकायनस्तस्य रथन्तर पृष्ठ बृहच्च व्यत्यासम् † ॥ १९ ॥

लामकायन आचार्य्य आह ज्योतिष्टोमेन त्रिवृदादिस्तोम विकृतेन एकैकोमासो वर्त्तेत यस्मात् सर्वेषामङ्गानामसौ प्रकृति अयन्तु विशेष तस्य रथन्तरपृष्ठं बृहच्च पृष्ठानुग्रहार्थ ततप्रकृतीनि हि स-र्वाणि ॥ १९ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चैरकल्भि * ॥ २० ॥

चैरकल्भि आचार्य्य आह यथैवार्षेयकल्पने। क्तमयन तथैव स्यादिति पर न प्रमाण मशक इति एवमेते सर्वे कल्पा प्रमाणम ॥ २

इति दशमस्य दशमी कण्डिका

अथ एकादशी कण्डिका

पौर्णमास्सीप्रभृतयो दीचा कौण्डपायिनस्य † ॥ १ ॥

विचारित दृतिवातवतोरयन साम्प्रत कौण्डपायिन विचार्य्यते तत्र पठति मास दीक्षिता भवन्ति मास सोम क्रीणन्ति तेषा द्वादशोपसद उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहोत्र जुह्वति मास दर्शपूर्णमासाभ्या यजन्ते मास वैश्वदेवेन मास वरुणप्रघासैर्मास शाकमेधैर्मास शुनासीरीयेण त्रिवृता मास पञ्चदशेन मास सप्तदशेन मासमेकविंशेन मासन्त्रिणवेन मासमष्टादशत्रयस्त्रिंशान्यहानि द्वादशान्यहानि द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्चेति तत्र उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य विधाय प्रायणीयमतिरात्रमग्निहोत्रादीन हविर्य्यज्ञानुपदिशति त्रिवृन्मासादीश्चान्यान मासान तत्राय सशय कि सत्रन्यायेन प्रायणीयोऽतिरात्रेषु अथाश्रवणान माभूदिति एत

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

स्मिन सम्रये आचार्य्यैं स्व स्व मत परिग्टह्यायमर्थो विचार्य्यते पौर्णमासीप्रभ्टतयो दीचा कौण्डपायिनस्येति पौर्णमासारम्भा पौर्ण मासीप्रभ्टतय दीचा प्रभ्टतिशब्द आद्यथ कौण्डपायिनस्येति सम्बन्ध लच्चणा षष्ठी ॥ १ ॥

तस्योपसदन्त उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति शा-ण्डिल्य एव५ हि गृह्यते वृत्ति* ॥ २ ॥

कौण्डपायिनस्य उपसदन्त उपवसथकम कृत्वातिरा मुपेयुरिति शाण्डिल्य आचार्य्य आह कि कारण यस्मादेव वृत्तिग्टह्यते सन सत्राणाम ॥ २ ॥

तत ऊर्द्ध प्रातराहुत्युपक्रमा सायमाहुतिस५स्था एका न्नत्रि५शतमहान्यग्निहोत्र जुहुयु* ॥ ३ ॥

ततस्तस्मादतिरात्रादूर्द्ध प्रातराहुत्युपक्रमा प्रातराहुत्यारम्भणा सायमाहुतिसस्था सायमाहुत्यपवर्गा एकान्नत्रिशतमहान्यग्निहोत्र जुहुयु एव शाण्डिल्या मन्यते ॥ ३ ॥

मासमेवति गौतम सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म स्यादतिरात्रस्यैवञ्च गृह्यते वृत्तिरव्यवायश्च हविर्यज्ञै सुत्या-नाम † ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य्य आह मासमेवाग्निहोत्र जुहुयु मासो हि श्रत

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय क्रम ।

तस्य कुत खण्डनमृते वचनात् किन्तु सुत्यानान्तु पुरस्तादग्निहोत्रा दीन शुनासीर्य्यान्तान हवियज्ञान ,उपरिष्टात्क्रमेण समाप्य तत सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म स्यादतिरात्रस्यैवञ्च गृह्यते इति सर्व कमसु सुत्याना पुरस्तादुपवसथकम भवति किञ्चान्यत अव्यवायस्य हवियज्ञैरेव क्रियमाणे सुत्याना भवति ॥ ४ ॥

अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति धानञ्जप्य प्रत्यन्ताद्धा-न्येषु चोदयन्नेह विदधाति* ॥ ५ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति यदि अतिरात्रो दृष्टोऽभविष्यत् अश्रावत येन पुनस्तषु स्त्रेषु प्रतिसत्र स्चोदयन् यावदन्त इति नेह विदधाति तस्मादकल्पा न श्रुतमति रात्र कल्पयितुम ॥ ५ ॥

उपसदन्त एवोपवसथकर्म स्यात † ॥ ६ ॥

उपसदन्त एव उपवसथकम भवेत् न सुत्यानन्तरम ॥ ६ ॥

अष्टादशभ्यो वोर्द्धं शौनासीर्य्येभ्यो राजान क्रीणीयु-रेवमनन्तरं सुत्याभ्या भवतीति † ॥ ७ ॥

अथवाऽनेकदीक्षाणामनन्तर सोमक्रयो न स्यात् शौनासीर्य्या न्यहान्यष्टादश कृत्वा तत सोम राजान क्रीणीयु एव तत राजक्रया-दि कर्म अनन्तर सुत्याभ्या भवतीति ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणो प्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्र कृत तथा विशेषस्य कृत ।

दीक्षोपसदां व्यवायो न्याय इति शाण्डिल्यायनस्ते मासि सोमं क्रीणन्तीति त्वानन्तरं दीक्षाभ्यः क्रयं दर्शयति* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह दीक्षोपसदां व्यवाय अन्याय इति किञ्चान्यत् ते मासि सोमं क्रीणन्तीति नैतत् ब्राह्मणमनन्तरं दीक्षाभ्यः क्रयं दर्शयति ॥ ८ ॥

उपवसथकर्म्मैवानन्तरꣳ सुत्याभ्यः स्यात् † ॥ ९ ॥

उपवसथकर्म्मैवानन्तरं सुत्याभ्यः स्यादतिरात्रो न स्यात ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयादङ्गारान्मार्जालीयꣳ हृत्वा पृथक् स्थालीपाकान् श्रपयित्वा पितृयज्ञान् कुर्वीरन् । ॥ १० ॥

दश पितृयज्ञा भवन्ति तेषां विधिरुच्यते आग्नीध्रीयादङ्गारान् मार्जालीयं हृत्वा पृथङ्नाना स्थालीपाकाञ्छ्रपयित्वा पितृयज्ञान् कुर्वीरन् ॥ १० ॥

ततो दक्षिणातिप्रणयेयुः पैतृयज्ञिकायाम् † ॥ ११ ॥

ततस्तस्मान्मार्जालीयात् दक्षिणे प्रदेशे अतिप्रणयेयुः पैतृयज्ञिकायां पितृमेधेषु ॥ ११ ॥

आहवनीयाद्दक्षिणातः वरुणप्रघासेषु तस्मिन् कुर्य्युर्यद्दक्षिणाहवनीये कृत्यमुपवसथकर्म चेत् कृतꣳ स्यात ‡ ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणे नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणेऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणे नैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

कृतउपवसथानन्तरं आहवनीयप्रणयनं भवति वरुणप्रघासेषु यो द्वितीयोऽग्निः प्रणीयते दक्षिणतस्तमाहवनीयस्य दक्षिणे प्रदेशे प्रणयेयुः तस्मिन् कुर्य्युर्य्येत कर्म दक्षिणाहवनीये कृत्यं तदुपवसथकर्मपूर्वकं स्यात् ॥ १२ ॥

यथा प्रकृत्यकृते* ॥ १३ ॥

अथ पुनरुपवसथकर्म नैव कृतं स्यात् तथा सत्यनन्तरं प्रकृतं ततः इह आग्नीध्रीयादङ्गारादित्येतदादि यथा प्रकृत्यैव स्यात् ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमासे दीक्षितान्नस्याध्वर्युर्जुहुयादन्वारब्धा इतरे स्युः* ॥ १४ ॥

अग्निहोत्रमासे प्रकृतानां सत्त्रिणां अग्निहोत्राच्छिष्टेन वृत्तिः कल्प्यते तदेव दर्शयति तेषामन्नं क्रियत इति दीक्षितार्थमन्नं तस्य दीक्षितान्नस्याध्वर्युर्जुहुयात् उक्तत्वाद्धृतस्याश्नीयुरिति इतरेऽध्वर्यु मन्वारभेरन् जुह्वानम् ॥ १४ ॥

हवीᳪष्येवेष्ट्ययनेषूपावद्येयुः †॥ १५ ॥

इष्ट्ययनेषु हवीᳪष्येवोपावद्येयुः नात्र दीक्षितान्नमग्निहोत्रमासवत् स्यात् तत्किमिदमारभ्यते यथा उक्तमेवाग्निहोत्रमासे दीक्षितान्नस्येति तत् कथमिष्ट्ययनेषु न स्यात् उच्यते अन्यार्थमेतदित्यादिश्यते हवीᳪष्येवेष्ट्ययनेषूपावद्येयुरिति हविषामावृत्तिपरिमाणमुक्तं इह तु तथा उपावद्येयुः यथा दृष्टीनां हविःशेषेण यजमानवृत्तिः स्यात् ॥१५॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् । † द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इति दशमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्गश्चेति शाण्डिल्यः ॥ १ ॥

सोममुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुहुतीति इत्युक्तं तस्मिन् कर्मणि यत् प्राप्तं कर्म तत्र किञ्चिद्वचनेन निवर्त्यते अग्निहोत्रं तावदुपस्थानमिष्टिषु विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषि अवभृथन्यङ्गश्चेति एतानि न क्रियेरन् इत्येव शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एतेषां प्राप्तप्रतिषेधः ॥ १ ॥

समिधस्त्वादध्युर्यास्तत्र पुरस्तादुक्ताः ॥ २ ॥

समिधस्त्वादध्युर्या अस्मिन्नवभृथन्यङ्गेषु पुरस्तादुक्ताः अवभृथन्यङ्गे प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सोत्यं कर्म समापयेयुरित्येतस्मिन् प्रकरणे तत्र हि समिदाधानान्तं भवति ॥ २ ॥

सर्वं क्रियेतेति धानञ्जप्यः ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह अग्निहोत्रोपस्थानादि सर्वं क्रियतेति ॥ ३ ॥

मासं दर्शपूर्णमासाभ्यामित्यामावास्येन पूर्वपक्षमितरं पौर्णमासेन* † ॥ ४ ॥

मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेरन्नित्युक्तं तत्रामावास्येन हविषा पूर्वपक्षं यजेरन् इतरमपरपक्षं पौर्णमासेन यजेरन् ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणेनैतत् सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

आमावास्ये पितृयज्ञं सकृत्कृत्वा न स्यादिति गौतमः* ॥५॥

आमावास्ये कर्मणि पितृयज्ञं सकृत्कृत्वा प्रथमे इतरेषु न स्यादित्येव गौतम आचार्यो मन्यते सति दर्शाङ्गत्वे कालेऽपि न स्यात् पितृयज्ञः अमावस्यायाम ॥ ५ ॥

न सकृच्च न स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य्य आह असकृदपि न स्यात् पितृयज्ञः नाक्रमेत इत्यस्येति ॥ ६ ॥

अहरहं स्यादिति धानञ्जय्यः* ॥ ७ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह यावत्कालं अमावस्या तावत्कालं पितृयज्ञः स्यात् दर्शाङ्गं हि स इति ॥ ७ ॥

मासः साकमेधैरिति गृहमेधीयेनेष्ट्वा तदैव शेषः सः स्थापयेयुरेव त्रिंशत्कृत्व उपेता भवन्तीति † ॥ ८ ॥

मास साकमेधैर्य्यजेरन्निति ब्राह्मणं तत्र गृहमेधीयेनेष्ट्वा पूर्वेद्युः कर्म सम्स्थापयेयुः एवं क्रियमाणेन साकमेधीयं कर्म त्रिंशत्कृत्व उपेतं भवतीति ॥ ८ ॥

इष्ट्यापवर्गस्त्वेषां प्रकृतौ पञ्चदशकृत्व एवाभ्यस्येयुः समासः* ॥ ९ ॥

तुशब्दो हेत्वर्थः एषां शाकमेधानां प्रकृते षष्ठेनापवर्गो दृष्ट

* आम्नाययोऽप्येवम् ।

† आम्नाययोनैतेन सूत्रद्वय ज्ञातम

इहापि षडहापवर्गतामेव कल्पयित्वा पञ्चदशकृत्वोऽभ्यस्येयु समासो भवति एव मासशब्दस्यार्थवत्त्वं कृत भवति ॥ ९ ॥

अग्निहोत्र दशहोतेति दशहोतार नामाध्वर्यवोऽग्निहोत्रोपस्थानमधीयते* ॥ १० ॥

अग्निहोत्र दशहोता दर्शपूर्णमास चतुर्होता चातुर्मास्यानि पञ्चहोता सौम्याध्वरे सप्त होतेति ब्राह्मण तत्र अग्निहोत्र दशहोतेति दशहोतार नामाध्वर्यव अग्निहोत्रस्योपस्थानमधीयते तदभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मणम ॥ १० ॥

ऋत्विज उत्तरैरभिप्रेता* ॥ ११ ॥

उत्तरैर्वचनैर्यदुक्त तत्र ऋत्विजोऽभिप्रेता दर्शपौर्णमासयोश्चत्वारो होतार चातुर्मास्ये तु पञ्च ॥ ११ ॥

वषटकारिणोऽध्वरे* ॥ १२ ॥

अध्वरे सोमे वषटकारिण सप्तानामनभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मण सौम्यो-ऽध्वर सप्तहोतेति ॥ १२ ॥

अत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयेयु कुण्डप्रतिरूपै † ॥ १३ ॥

ते सर्वे कुण्डपायिनोऽत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयन्तीति अत्सरुकैरदण्ड चमसै कुण्डप्रतिरूपै कुण्डसदृशैर्भक्षयेयु ॥ १३ ॥

होत्रा समास उक्तो ब्राह्मणेन † ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र कृतम

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यो होता सोऽध्वर्य्यु मपोतेत्येतदादि समास सङ्क्षेप एकीभाव ॥ १४ ॥

स्वादासनादुपसञ्चार ब्रह्मेतरे होत्रे कुर्यात* ॥ १५ ॥

स्वस्मादासनादुपसञ्चारेऽपि सञ्चार्य्य इतरे होत्रे मैत्रावरुणीय प्रतिकर्त्रे कुर्य्यात एतत् ज्ञापित भवति ब्रह्मत्वेनासौ दीक्षित इतरे होत्रे करोति ॥ १५ ॥

तथोद्गातृप्रस्तोतारावाग्नीध्रश्च* ॥ १६ ॥

तथा उद्गाता च स्वस्मादासनादुपसञ्चारमितरे होत्रे नेष्ट्रीया च्छावाकीये कुर्य्यात तथा प्रस्तोता इतरे होत्रे ग्रावस्तुत् ब्राह्मणा च्छंसीये स्वस्मादासनादुपसञ्चार कुर्य्यात् तथाग्निध्रीयेणासौ दीक्षित इतरे उन्नेत्रे प्रतिप्रस्थात्रे कुर्य्यात् ॥ १६ ॥

गृहपतिर्गृहपति सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यइत्यसमासन्तयो दर्शयति* ॥ १७ ॥

गृहपतिगृहपतिः सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्य इत्यनया वीप्सया ब्राह्मण मसमासन्तयोदर्शयति विज्ञापयति ॥ १७ ॥

इति दशमस्य द्वादशी कण्डिका ।

अथ त्रयोदशी कण्डिका ।

एतेनोक्तस्तोपस्थितस्य दीक्षादि* ॥ १ ॥

* आश्वलायनेऽप्येवम्

उक्त कौण्डपायिनामयनम अनन्तर तापश्चितस्य ब्राह्मण संवत्सर दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति संवत्सर प्रसुता भवन्तीति तस्य दीक्षाकाल उच्यते एतेनोक्तस्तापश्चितस्य दीक्षादिरिति एतेन कौण्डपायिनेन उक्तोव्याख्यातस्तापश्चितस्य दीक्षादि पौर्णमासी प्रभृतयो दीक्षा इति ॥ १ ॥

तस्यायनविचारा * ॥ २ ॥

वक्ष्यन्त इति वाक्यशेष अयनस्य विकल्पित मग्रकेन गवा मयनेन क्लृप्त तापश्चितामयन ज्योतिष्टोमेन वा विक्लृप्तेनेति तस्य विकल्प उच्यते ॥ २ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र षोडशिमानन्हश्च स्यादिति धानञ्जप्य * ॥ ३ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र षोडशिमानन्यहनि स्यात् संवत्सरमिति शेष ॥ ३ ॥

चत्वारोज्योतिष्टोमा अभिजिदेष पश्चाच्च षट्सु मासेष्व भ्यस्येत महाव्रत विषुवानथैत एव मासा आवृत्ता विश्वजित्त्व भिजित्स्थाने ततपुरुषस्य नारायणस्यायनम † ॥ ४ ॥

चत्वारो ज्योतिष्टोमा ज्योतिष्टोमश्चतुरभ्यस्त अभिजिदेष पश्चाच्च षट्सु मासेष्वभ्यस्येत महाव्रत विषुवान स्यात् अथैत

* लाट्यायनोऽप्येवम् ।

† लाट्यायनेनैतेन पञ्च सूत्राणि कृतानि तथा विशेषश्च कृत

एव मासा आवृत्ता स्यु अयन्तु विशेष विश्वजित्त्वभिजित स्थाने स्यात् तत्पुरुषस्य नारायणस्यायनम ॥ ४ ॥

अभिजिदहरहस्तदग्नेर्ज्योतिष्टोमो वा रथन्तरपृष्ठ * ॥५॥

तेनाभिजिद्विकल्पेन रथन्तरपृष्ठमिति नियमार्थम ॥ ५ ॥

बृहतपृष्ठ इन्द्रस्य † ॥ ६ ॥

बृहत्पृष्ठो ज्योतिष्टोम सवत्सरमहरह स्यात्तदिन्द्रस्यायनम ॥६॥

व्यत्यास बृहद्रथन्तर पृष्ठे तदिद्राग्न्यो † ॥ ७ ॥

व्यत्यास ज्योतिष्टोमे सवत्सर बृहद्रथन्तरे पृष्ठे स्याता तदिन्द्राग्न्योरयनम ॥ ७ ॥

उभयसामा ब्रह्मप्राजापत्यो † ॥ ८ ॥

उभयसामा ज्योतिष्टोम सवत्सर स्यात् तद्ब्रह्मप्राजापत्योरयन स्यात् ॥ ८ ॥

वायोर्वैरूपपृष्ठो व्रत वा † ॥ ९ ॥

वैरूपपृष्ठो ज्य तिष्टोम सवत्सर स्यात् महाव्रत वा सवत्सरमहरह स्यात् तद्वायोरयनम ॥ ९ ॥

आदित्यस्य वैराजपृष्ठो विश्वजिद्वा † ॥ १०॥

वैराजपृष्ठो ज्योतिष्टोमं सवत्सर स्यात् विश्वजिद्वा तदादित्यस्यायनम ॥ १० ॥

---

* द्राह्यायणोमैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अपां शक्वरीपृष्ठ * ॥ ११ ॥

शक्वरीपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् तदपामयनम् ॥ ११ ॥

गवां रैवतीपृष्ठ * ॥ १२ ॥

रैवतीपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् तद्गवामयन स्यात् ॥१२॥

प्रजापतेर्वामदेव्यपृष्ठ * ॥ १३ ॥

वामदेव्यपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् तत्प्रजापतेरयनम ॥१३॥

विश्वेषां देवानां स्वरपृष्ठ * ॥ १४ ॥

स्वरपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् एतद्विश्वेषां देवानामयनम् ॥ १४ ॥

सूर्य्यस्य दिवाकीर्त्यपृष्ठ * ॥ १५ ॥

दिवाकीर्त्यपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् तत्सूर्य्यस्यायनम ॥१५॥

महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठ * ॥ १६ ॥

महाव्रतपृष्ठो ज्योतिष्टोम संवत्सर स्यात् एतन्महेन्द्रायनम् एते विचारास्तापश्चितस्य ॥ १६ ॥

ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणि तस्य रथन्तर पृष्ठ बृहच्च व्यत्यासम् † ॥ १७ ॥

तस्य तापश्चितस्य यानि त्रीण्युत्तराणि द्वादशसंवत्सर षट्त्रिंशत् संवत्सर शतसंवत्सरमिति एतानि ज्योतिष्टोमेन अभ्यस्तानि भवन्ति

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृत तथा विशेषश्च कृत ।

तस्य ज्योतिष्टोमस्य रथन्तर पृष्ठ बृहच्च व्यत्याश व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यात्यासम ॥ १७ ॥

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चैरकलम्बि * ॥ १८ ॥

चैरकलम्बिराचार्य्य आह एतेषामयनविधान यथैवार्षेयकल्पे नोक्त तथैव स्यादिति इति वातवतोरयने तत् क्लृप्त प्रजापतेर्द्वादश-सवत्सर षट्त्रिशत्सवत्सर शतसवत्सरमिति ॥ १८ ॥

इति दशमस्य त्रयोदशी कण्डिका।

अथ चतुर्दशी कण्डिका।

अग्निष्टोमास्त्रिवृत उक्थ्या पर इति तत्रावचनाद्तिरात्रा न स्युर्विषुवन्तश्चेति शाण्डिल्य † ॥ १ ॥

इह ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणीति प्रकृत तेषु सर्वेषु सवत्सरचोदना न च प्रायणीयोदयनीयावादिष्टौ नापि विषुवान तत्राय सशय कि सवत्सरन्याय गृहीत्वा प्रायणीयोदयनीयातिरात्रवन्तो भवन्ति अथाग्रहणान्न भवन्तीति एतस्मिन सशयेऽयमाचार्य्य आरभते अग्निष्टोमास्त्रिवृत इत्येनदादि सूत्र मशक एतेषु ये त्रिवृदादि स्तोमा सवत्सरान अग्निष्टोमसस्थान कल्पयति यान पञ्चदशान तानुक्थसस्थान् सोऽयमाचार्य्य एतदर्थ गृहीत्वा तु परीक्षितुमारभते

---

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम।

अग्निष्टोमाश्चिवृत उक्थ्या पर इत्येतस्मिन् कल्पे अवचनादतिरात्रा न स्यु विषुवन्तश्चेति एव शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १ ॥

इतर सत्त्रन्याय इति धानञ्जप्य ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह इतरोऽयो वक्ष्यते सत्त्रन्याय स भवेत इह क पुनरित्युच्यत ॥ २ ॥

अतिरात्रावभित स्याता मध्ये विषुवान् बृहतपृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिन पञ्चदश सप्तदश † ॥ ३ ॥

प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ स्याताम आद्यन्तयो सत्त्रस्य स्याता मध्ये विषुवान् स्यात बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिन पञ्चदश सप्तदशौ स्तोमौ स्तोत्रेषु व्यत्यासेन स्याताम् एकत्रिक इव ॥ ३ ॥

एकैकस्मिन्नेतत्संवत्सरवर्गे स्यात ॥ ४ ॥

त्रिवृदादिवर्गेषु आद्यन्तयो प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान ॥ ४ ॥

उत्तममुत्तमे वा संवत्सरे ‡ ॥ ५ ॥

वर्गाणामुत्तमे वा संवतसरे एतत् स्यात् उत्तमस्योत्तमस्य संवतसरस्याद्यन्तयो प्रायणीयादयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान ॥ ५ ॥

पृथग्वा संवत्सरेषु ‡ ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय ज्ञतम ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्र ज्ञतम् ।

पृथक्संवत्सरेषु एकैकस्मिन संवत्सर आद्यन्तयो प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ६ ॥

तेषां यथास्तोम विषुवन्त स्यु * ॥ ७ ॥

तेषा संवत्सराणा यथास्तोम विषुवन्त स्यु योऽयं सस्तोम संवत्सरस्तस्मिन् संस्तोमे विषुवान स्यात् ॥ ७ ॥

रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा त्रिवृताऽस्याद्बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिन परेषु † ॥ ८ ॥

त्रिवृता संवत्सराणा रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा विषुवान स्यात् बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिन परेषु पञ्चदशादिषु संवत्सरेषु विषुवान स्यात

यजनीयेऽहनि प्रसव स्यात पूर्व्वपक्षे यद्यविषुवतका समार्द्धमासातिवर्त्तिषु* ॥ ९ ॥

यजनीयेऽहनि प्रतिपदि प्रसवो भवेत प्रथम स्रव प्रसव यद्यविषुवत्का स्यु तत पूर्वपक्षे स्यात् समार्द्धमासातिवर्त्तिनस्स्यु यदि भवेयु ॥ ९ ॥

अपरपक्षे विषमेषु* ॥ १० ॥

यदि विषमार्द्धमासातिवर्त्तिन अविषुवत्काश्च तता अपरपक्ष प्रसव स्यात् ॥ १० ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

सहस्रसाव्ये सहातिरात्राभ्याᳫं सहस्रमहानीत्याचार्य्या सहस्रसाव्यमिति ह्याहेति* ॥ ११ ॥

सहस्रसाव्ये पठति अतिरात्र सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति तत्र सशय कि सहातिरात्राभ्या सहस्रमह नि स्य उत विनातिरात्रा भ्यामिति कुत सशय उत्पन्न इति चेत् प्रत्यक्षाया श्रुतौ अतिरात्र सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति उच्यते समाख्यात सहस्रसाव्य इति सहस्रमस्मिन साव्या सहस्रसाव्यम अत आचार्य्य आरभते सहस्र साव्ये सत्रे सहातिरात्राभ्या सहस्रमहानि स्युरिति यस्मादाह सहस्र साव्यमिति ॥ ११ ॥

अन्तरेणेति शौचिवृक्षि सहस्रमहानीत्यन्तरेणातिरात्रा वाह † ॥ १२ ॥

शौचिवृक्षिराचार्य्य आह अन्तरेणातिरात्रौ अन्यानि सहस्र महानि स्युरिति यस्मादन्तरेणातिरात्रावाह सहस्रमहानीति अति रात्र सहस्रमहान्यतिरात्र इति। अथ यदुक्त समाख्यात सशय उत्पन्न इति न हि प्रत्यक्षाया श्रुतौ समाख्या ग्राह्या प्रथम हि विनियोग कारण श्रुति दुर्बला समाख्या ॥ १२ ॥

तस्यायनं विकल्पस्त्रिकद्रुकाश्चतु षष्ठᳫं शतमभिप्लवानां दशरात्रो व्रतमिति दशरात्रो व्रतमिति ‡ ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

तस्य सहस्रसाव्यस्यायन उच्यते अतिरात्रौ तावत्प्रत्यचशिष्टौ अन्यदत्र सहस्रमयन यच्चोदित तत् मशकेन विकल्पित ज्योति ष्टोमेनाविकृतेन कृतम अथ सहस्रसाव्य गौरीवितस्य स्वरेण वा तत्राय विकल्प उच्यते अतिरात्रौ तावत प्रत्यचशिष्टौ अन्यस्मिक- द्रुकास्तु षष्ठ शतमभिप्लवाना दशरात्रो व्रतमिति एतदह सहस्र त्रिकद्रुका ज्योतिर्गौरायुरिति चतु षष्ठ्यधिक शत अभिप्लवाना दश रात्रोव्रतमिति ॥ १२ ॥

इति दशमस्य चतुर्दशी कण्डिका ।

अथ पञ्चदशी कण्डिका ।

दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य दीक्षेरन सारस्वताय षष्ठ्यामपचस्येति गौतम* ॥ १ ॥

सहस्रसाव्यमुक्तम अनन्तर सारस्वतान्युच्यन्ते तत्र ब्राह्मण सर स्वत्या विनशने दीक्षेन इति यस्मिन देशे सरस्वत्यन्तभवति तद्विन शनमित्युच्यते तस्य विनशनस्य दक्षिणे कूले तीरे सारस्वताय तादर्थ्ये चतुर्थी षष्ठ्या तिथो पत्त्य परिभाषितम् उदगयनपूर्वपचपुण्याह मिति गौतम आचार्य्य आह ॥ १ ॥

अमावास्यायामतिरात्र स्यादेवꣳस्थानमामावास्यं प्रयु- ज्यते* ॥ २ ॥

---

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेन सूत्रत्रय कृतम

उक्तं यदहरतिरात्रो भवति तदहर्वत्सानपाकुर्वन्ति संस्थितेऽति रात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति तद्वत्सापाकरणेन सान्नाय्ययोगेन च अतिरात्रस्यैव कालो ज्ञाप्यते वत्सापाकरणं हि अमावास्याया भवति तदनन्तरेऽहनि सान्नाय्येन यागः सोऽयं गौतम आचार्य्य आह अमा वास्यायामतिरात्रः स्यादेव स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यत इति आमा वास्यस्य हि पूर्वपक्षादिः स्थानम उक्तञ्च संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति तद्ययमावास्यायामतिरात्रो भवति ततस्तस्य स्वस्थान पूर्वपक्षादौ भवति ॥ २ ॥

सप्तम्यां वा दीक्षित्वामावास्याया यजनीयेऽहन्यतिरात्रः स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य एवमाह ॥ ३ ॥

समाधय उत्तराभ्याꣳसुत्याभ्याम् † ॥ ४ ॥

वक्ष्यति हि तेषां पौर्णमास्याङ्गोष्टोमस्तोमो भवतीति यजनीयेऽ हनि स्यादित्याचार्य्या इति तथैवायुः प्रदेक्ष्यते एवन्तावत् आयुषो यजनीयेऽहनि क्रियोपदेक्ष्यते तद्ययतिरात्रोऽपि यजनीयेऽहनि क्रियते ततः गो आयुर्भ्यां समाधिः कृतो भवति एतदर्थं अतिरात्रोऽपि यज नीय एवाहनि स्यात् इति क्रियान्यत ॥ ४ ॥

स्वस्थानञ्चैवामावास्यं प्रयुज्यते* ॥ ५ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

† द्राह्यायणीये एतन्नास्ति

यदुक्तममावास्यायामतिरात्रे क्रियमाणे पूर्वपक्षादौ स्वस्थान मामावास्य प्रयुज्यते इतरथा हि क्रियमाणे न स्वस्थानमामावास्य प्रयुज्यते किं कारणम ॥ ५ ॥

पूर्वपक्षो ह्यामावास्यस्थानमिति* ॥ ६ ॥

कृतस्रो हि पूर्वपक्ष आमावास्यस्थान तदा दर्शित ग्रन्थान्तरे ॥६॥

पुरा रात्रे साय दोह दोहयेरन् सꣳस्थितेऽतिरात्रे प्रात दोह तेन सान्नाय्येन यजेरन्† ॥ ७ ॥

प्राग्रात्रेरारम्भात् सायन्दोह दोहयेरन संस्थिते समाप्तेऽतिरात्रे प्रातर्दोह दोहयेरन उक्त संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति ॥७॥

सान्नाय्येनेष्ट्वाध्वर्यु शम्या परास्यतीत्याहवनीयन्यन्तेन तिष्ठन् प्राङ्मुखो नित्यमिष्टिसꣳस्थासु प्रास्येत्तदुक्त ब्राह्मणेन‡ ॥ ८ ॥

उक्त सान्नाय्येनेष्ट्वाऽध्वर्यु शम्या परास्यतीति तच्छम्याप्रासन कुत्र भवतीत्याह आहवनीयसमीपे तिष्ठन्निति क्रियोपदेश न आसीन तिष्ठन प्राङ्मुख नित्यमहन्यहनि इष्टिसंस्थासु इष्टिसमाप्तिषु प्रास्येत् प्रक्षिपेत शम्या तदुक्त ब्राह्मणेन सा यत्र निपतति तद्गार्हपत्यस्तत षट्त्रिंशत प्रक्रमान प्रक्रामति तदाहवनीयमिति नित्यग्रहणम् अमा

* द्राह्यायणाऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रय कृतम्

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

वास्यानन्तर प्राग्न प्रकृत तत्सर्वमकृतम् दृष्टिसस्यास्तु च तत् स्यादिति नित्यग्रहणम ॥ ८ ॥

चक्रीवत्ता च तथापि पत्नीशाला स्याच्छामित्रञ्च* ॥ ९ ॥

पत्नीशालापि तथैव चक्रीवति स्यात् पत्नीशाला प्राग्वंशा शामित्रमपि चक्रीवदेव स्यात् शामित्रमुक्तलक्षणम ॥ ९ ॥

तानि यथादेश वर्त्तरन् समश्चेद्भूमिभाग स्यात् †॥१०॥

तानि सद आदोनि यथादेश वर्त्तेरन ये यस्य देशा यथादेश स्वस्वदेशेन गच्छेयुर्यदि समोभूमिभाग स्यात् ॥ १० ॥

अनुपूर्व विषमे † ॥ ११ ॥

यदि विषमो भूमिभाग स्यात् आनुपूर्व्येण वर्त्तेरन आनुपूर्व्य मध्वर्य्यवे सिद्ध यथा व्यवायनम ॥ ११ ॥

वेदे पाꣳसून हरेयुस्तथोत्तरवेदेर्धिष्ण्येभ्यश्च † ॥ १२ ॥

वेद्यादीनान्नयनमशक्य तत्र तेषामवयवा नीयन्ते वदेरित्यपा दानलक्षणा पञ्चमी तस्या पाꣳसून ग्रहोत्वा नयेयु यथा वेदेस्तथो-त्तरवेदे पाꣳसून हरेयु धिष्ण्येभ्यश्च पाꣳसून हरेयु ॥ १२ ॥

तान्निविश्य यथायतन निवपेयु † ॥ १३ ॥

तान पाꣳसून निविश्य उपविश्य यथायतन यद्यस्यायतन तस्मि न्निवपेयु ॥ १३ ॥

---

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

उलूखलबुध्नो यूप इति पृथुबुध्न स्यात* ॥ १४ ॥

उलूखलबुध्नोयूप इति ब्राह्मण तत्कथमुलूखलबुध्न इत्युच्यते पृथु बुध्न स्यात् पृथ विस्तारे विस्तीर्णबुध्न स्यात ॥ १४ ॥

प्रकृष्य इति न पूर्व कर्षेयुरेवानुद्यकन्त ॥ १५ ॥

यप प्रकृष्य इति ब्राह्मण यूपस्थान मवषा पूव कर्षेयु अनुद्य कन्त अनुतक्षिपन्त एवशब्द क्रियते कर्षेयुरेव नैनमुतक्षिपेयु यथा ग्रन्थान्तरे दृष्ट प्रकृष्य इत्यवस्थाने प्रकृष्यत आकृतिको ह्यत्यन्त इति आकृतिको भवतु मा वाभूत् प्रकृष्ट्य एव प्रकृष्य इति ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥

उपोप्त एवेत्यनिखातस्तिष्ठेत् पांशुभि पर्युप्त * ॥ १६ ॥

उपोप्त एवेति ब्राह्मण न निखातस्तिष्ठेत उपोप्त एवेति पांशुभि पर्युप्त परिवेष्टित ॥ १६ ॥

नोपरवान् खनन्तीत्यधिषवणफलकयोरधस्तादुपरवाना मश्वभ्रास्तेषां प्रतिषेध आलिखेयुरेवैनान्न खनेयु † ॥ १७ ॥

नोपरवान खनन्तीति ब्राह्मण के उपरवा कस्मिन देशे इति उच्यते सोमस्याधिषवणार्थौ यौ फलकौ तयोरधस्ताद्भूमौ उपरवानामश्वभ्रा विद्यन्ते श्वभ्र खात तेषामत्र प्रतिषेध आलेखनमात्र मेवैषा कुर्य्यु न खनेयु आलिखयुरेनानित्येवमेव वक्तव्ये एवशब्द

* आश्वलायनेऽप्येवम

† आश्वलायनेनैतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

किमथ क्रियते न खनेयुरिति उच्यते अन्यत्रापि यत्राथत खातो न स्यात तत्र लेखनमात्रमेव स्यात यथा साद्यक्रेषु वैश्वदेवे चा लालपाश्वभि प्रयोजन नास्ति तत्राप्यालेखनमात्र स्यादिति ॥ १७॥

इति दशमस्य पञ्चदशी कण्डिका ।

— — — —

अथ षोडशी कण्डिका ।

तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोम स्तोमो भवतीति यजनीयेऽहनि स्यादित्याचार्या सऽस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति हि सऽ-स्थानान्ताद्विदधाति* ॥ १ ॥

उक्त ते तमापूर्य्यमाणमामावास्येन यन्ति तेषां पौर्णमास्या गोष्टोम स्तोमो भवन्त्युक्थो बृहत्सामा सस्थिते गोष्टोमे पौर्ण मास निर्वपन्त इति गोष्टोमसस्थानन्तर पौर्णमासस्य क्रियामादि शति पौर्णमासस्य चापरपक्षादि स्थान तत्कि पौर्णमासकालवशेन यजनीयेऽहनि गोष्टोमोऽस्तु अथ प्रत्यक्षत्वात् पौर्णमास्या गोष्टोम कृत्वा तत्कालानन्तर पौर्णमास निरूप्यतामिति अतोऽर्थमाचार्य्य परीक्षितुमारभन्ते तेषा पौर्णमास्या गोष्टोम स्तोमो भवतीति स गोष्टोमो यजनीयेऽहनि स्यात इत्येवमाचार्य्या मन्यन्ते कि कारण यस्मात् सस्थानन्तर पौर्णमासस्य क्रिया विधत्ते यस्तु य पौर्णमासी शब्दस्तेषा पौर्णमास्यामिति अय पौर्णमासीसन्निकृष्टे काले ॥ १ ॥

---

* द्राह्यायणमैतेन सूत्रत्रय कृतम् ।

ते समापूर्य्यमाणे तेनमपक्षीयमाणमिति च क्रत्स्नवत्यक्षाभिधानम* ॥ २ ॥

किञ्चान्यत् यदिदन्ते समापूर्य्यमाणमामावास्येन यन्ति तेनम पक्षीयमाणं पौर्णमासेन यन्तीत्येतदभिधान क्रतक्षौ पक्षावधिकृत्य कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीयेति यदि ह्यय पौर्णमास्यां गोष्टोम कुर्य्यादमावास्यायामायुष्टोमम आमावास्यापौर्णमासाभ्यां क्रतक्षयो पक्षयोर्व्याप्तिन स्यात ॥ २ ॥

पर्वणि त्वेव स्यात्तेषां पौर्णमास्यां तेषाममावास्यायामिति हि प्रत्यक्षेण विदधाति† ॥ ३ ॥

तुशब्द पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थ यदुक्त यजनीयेऽहनि स्यादिति तन्न पर्वण्येव स्यात एवशब्दोऽवधारणार्थ तेषां पौर्णमास्यान्तेषाममावास्यायामेवेति यस्मात प्रत्यक्षेण विदधाति यदिद यजनीयेऽहनीत्याचार्य्याणां वचन कल्पनामात्रमिदम अयन्त्वाद्य प्रत्यक्षशेष कल्पनामात्रेण शक्यं प्रत्यक्षवचन बाधितुं कल्पनावचनयोर्वचनस्य बलीय स्त्वात् वचन हि श्रुति ॥ ३ ॥

कर्म्मानन्तर्य्यमात्रन्त संस्था दर्शपूर्णमासयो* ॥ ४ ॥

संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति यदनन्तरान्यत्कर्म प्रवर्त्तत इत्येतदुक्त भवति स्वे स्वे काल एव गोष्टोम स्वे स्वे काल एव पौर्णमास स्यात् वक्ष्यत्येतेनायुर्व्याख्यात इति तत्राऽप्येष एव विधि स्यात् ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम

ते तमापूर्यमाणन्ते तमपक्षीयमाणमिति च यथा भूयसो वाद* ॥ ५ ॥

अथ य, न्ते तमापूर्य्यमाणन्त तमपक्षीयमाणमिति च कृतस्य वत्पक्षाभिधानमिति अथ यथा भूयसो,वाद गृह्यताम असम्भवात् कृतस्वभावस्य ॥ ५ ॥

सᳪस्थिते गोष्टोमे तदहरेव पौर्णमास्येन हविषेष्ट्वा-द्युञ्जीरन्निति* ॥ ६ ॥

पर्वणि गोष्टोम कृत्वा तस्मिन्नेवाहनि पौर्णमासेन हविषेष्ट्वा उद् युञ्जीरन्निति उद्योग कुर्य्युरिति तदहरेव प्रतिष्ठेरन्निति एव मस्थान न्तर पौर्णमास प्रयुक्त भवतीति ॥ ६ ॥

अयजमानास्तत्रैव तां रात्रिं वसेयुरिति गौतम* ॥ ७ ॥

गौतम आचार्य्य आह पर्वणि गोष्टोमेनेष्ट्वा अयजमाना पौर्ण मासेन तस्मिन्नेव देशे ता रात्रि वसेयुरिति ॥ ७ ॥

उद्युञ्जीरन्नेवेति शाण्डिल्य श्वोभूते तु यजेरन* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य,आचार्य्य आह इष्ट्वा पौर्णमास्या गोष्टोमेन प्रति तिष्ठेरन्नेव श्वो भूते तु पौर्णमासेन यजेरन् एव पौर्णमास स्वे स्थाने कृत भवति ॥ ८ ॥

एतेनायव्व्याख्यात* ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

एतेन गवा आयुर्व्याख्यात यजनीयेऽहनि स्यात् पर्वणि स्यादित्ये तदादिना । ९ ।

तत्र धानञ्जप्येनामावास्यायाꣳसायन्दोहं दोहयेरन् पुरा प्रातरनुवाकात्प्रातर्दोहम्* ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन कर्मणि धानञ्जप्येन विधानेनातिरात्रे क्रियमाणे अमावास्याया यजनीयऽहन्यतिरात्र स्यादिति तत्र तस्मिन्नमावा स्याया सायन्दोह दोहयेरन पूर्वमतिरात्रस्य प्रातरनुवाकात् प्रात दोह तत स्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजेरन ॥ १ ॥

अतिचिरमेव दुग्धꣳसान्नाय्यन्तिष्ठेदिति शाण्डिल्या यन इतरयोरवान्यतरत कुर्युरिति † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य्य आह एव क्रियमाणे यद्यमावास्याया सान्नाय्य क्रियते द्वितीयायाञ्च याग अतिचिर सान्नाय्य दुग्धमव-तिष्ठेदिति तस्मादितरयोरव गो आयुषोयजनीयेऽहनि पर्वणि चेत्ये तयोविधानयोरन्यतरत् कुर्य्युरिति अतिरात्रस्त्वमावास्यायामेव स्या दिति ॥ ११ ॥

कौण्डपायिने भोजनमुक्तमिष्ट्ययनेषु दर्शपूर्णमासधर्मा स्युः † ॥ १२ ॥

इष्ट्ययनेषु कौण्डपायिनेऽसत्रे भोजनमुक्त हविष्य म इष्ट्ययनेषूपा

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनतेन सूत्रद्वय कृतम् ।

पर्येयुरिति दर्शपूर्णमासधर्माश्च कौण्डपायिन एवोक्ता अमावास्येन पूर्वपक्षमितरं पौर्णमासेनेत्यादय ॥ १२ ॥

चन्द्रप्रमाणा त्वेव पर्वसु स्यु * ॥ १३ ॥

प्रमाण एव पर्वसु काण्डपायिन हि त्रिंशिनो मासाविहिता इह चन्द्रप्रमाणा एवेति ॥ १३ ॥

इति दशमस्य षोडशी कण्डिका ।

अथ सप्तदशी कण्डिका ।

दृषद्वत्या अप्यये ऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन्यदि सोदका स्यात्* ॥ १ ॥

उक्त दृषद्वत्या अप्यये ऽपोनप्त्रीय चरुन्निरुप्यायातियन्तीति तत्र रुणा इष्टिरुच्यते दृषद्वत्य नद्या अप्यय सरस्वत्यासङ्गम एकीभाव स्तस्मिन्नप्यये ऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन अपोनप्ता देवता अस्या इत्यपोनप्त्रीया निर्वपन्यालभते यजतय प्रधानशब्दास्तत्र प्रवर्त्तका निर्वपतिशब्देनेष्टिरुच्यते यदि तस्मिन देशे सोदका स्याद्दृषद्वती ॥ १ ॥

अप्यनुदकायामिति धानञ्जय्य* ॥ २ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह अनुदकायामपि निर्वपेरन् श्रुतिसाम र्थ्यात् ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

शते गोव्वृषभमप्यृजन्तीति वत्सतरी शते गर्भिणीषु* ॥३॥

शते गोष्वित्यादि ब्राह्मणं शते गोष्वृषभ मिश्रयन्ति तासां वय उच्यते वतसतरी शते गर्भिणीषु वतसभावादुत्तीर्णा वतसतर्य्य अयमेतासां वतसत्व बङ्गात्र वतसीत्वाश्वृषभेभ्यश्च तनुत्वइति टरथ् प्रथमगर्भास्वास्वित्येतदुक्त भवति ॥ ३ ॥

ता यत्र गव्यमभयᳬस्यात्तत्र रक्षेयु* ॥ ४ ॥

ता गावो यस्मिन देशे गव्य तृणोदकमभय स्यात् गोभ्योहित गव्यम अभय यत्र भय न स्यात व्याघ्रचौरादिभ्य एतस्मिन देशे एता रक्षेयु गोपा ॥ ४ ॥

पुङ्गवैस्तासां भुञ्जीरन सर्पिषा च* ॥ ५ ॥

ये तासाङ्गवा पुङ्गवा उत्पद्येरस्तैर्भुञ्जीरन सत्त्रेण यत्किञ्चिद न्नाद्यम उपार्जयितव्य स्यात तै पुङ्गवैस्तदर्जयेरन ते तत्र निमित्त-भूता, अपरे ब्रूवते ये तत्र पुङ्गवास्तेषा मातृर्दुग्ध्वा तेन क्षीरेण भुञ्जीरन दध्नावा या स्त्रियस्तासा मातरो न दोग्धव्या एव वर्द्धमाना क्षिप्र सहस्र सम्पद्यते एष एवमुख्याथ, अपरे ब्रूवते आलभ्यास्ते पुङ्गवा इति तैश्च पुङ्गवैर्भुञ्जीरन सर्पिषा च ॥ ५ ॥

तासु सहस्रᳬसम्पन्नासु पूर्वपक्षे गामतिरात्र कृत्वा दत्त्वै ताउत्तिष्ठेयु* ॥ ६ ॥

उक्त यदा सहस्रं सम्पद्यतेऽथोत्थान यदा सर्वज्यानिञ्जीयन्ते

* ब्राह्मणपाठोऽप्येवम् ।

अयात्थान यदा गृहपतिर्म्रियते अथोत्थान यदा स्त्र प्रास्रवण-मागच्छन्त्यथोत्थानमिति एतान्येवोत्थाननिमित्तान्युक्तानि तच्चेदन्ता वत प्रथममुत्थानं तासु गोषु सहस्र सख्यात सम्पन्नासु मासस्य य पूर्वपक्षस्तस्मिन गामतिरात्रसस्थान कृत्वा दत्वा' एनागा उत्तिष्ठेयु यस्मै देयास्तदुपरिष्टाद्वक्ष्यते ॥ ६ ॥

यदा सर्वज्यानिर्ज्जीयन्त इति तासामेवाधिकार प्रकरण-भूतत्वात्तत्र विश्वजिदतिरात्र * ॥ ७ ॥

तद्यदा सवज्यानिमिति कि सत्रिणो यथा सवज्यानिर्ज्जीयन्ते अथान्य इत्यत्राह तासामेवाधिकार प्रकरणभूतत्वात् तस्मिन हि प्रक रणे तस्मिन्नुत्थाने विश्वजिदतिरात्र स्यात् ॥ ७ ॥

मृते गृहपतावायु † ॥ ८ ॥

मृते गृहपतौ आयु स्यात् अतिरात्र इति प्रकृतम ॥ ८ ॥

प्रादुर्भावान्तादेतयोरापदोरुत्तिष्ठेयुरप्यपरपक्षे † ॥ ९ ॥

एतयोरापदो सवज्यानिगृहपतिमरणयो प्रादुर्भावसमकाल मेवोत्तिष्ठेयु न पूवपक्षमाद्रियेरन अपरपक्षेऽप्युत्तिष्ठेयु ॥ ९ ॥

न सकृच्चन सरस्वत्यामवभृथमभ्यवेयुर्देवयजनभूता ह्येषां भवति † ॥ १० ॥

सकृदपि सरस्वत्यामवभृथमनाभ्यवेयु ॥ १० ॥

* द्राह्यायणोनैतेन सूत्रद्वय कृतम ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम ।

अविद्यमाने सरस्वत्या एवोद्धारं पार्श्वतस्तु* ॥ ११ ॥

अविद्यमानेऽन्यत्रोदके सरस्वत्या एवोद्धारं कुर्य्यात् पार्श्वत स्तु तस्या एव न दूरे ॥ ११ ॥

यदा प्लक्षं प्रास्रवणमागच्छन्त्यथोत्थानमिति तथा प्रास्येयु र्यथैनं पूर्वपक्ष आगच्छेयुरिति गौतम† ॥ १२ ॥

प्रस्रवणे भवं प्रास्रवणं यदि तावद्दूरे स्यात् प्लक्षः सन्निकृष्टश्च पूर्वपक्षे तदा तेन क्रमेण प्रास्येयुः यथा पूर्वपक्षे आगच्छेयुरिति गौतम आचार्य्य आह ॥ १२ ॥

यदेनान्किञ्चिदुत्थानमागच्छेदिति धानञ्जप्यः प्रायणीय मेवातिरात्रमुपेत्योत्तिष्ठेयुरिति ॥ १३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य्य आह चतुर्णामुत्थानानां यदेनान् सत्रिणः किञ्चिदुत्थानमागच्छेत् प्रायणीयमेवातिरात्रं ज्योतिष्टोमं कृत्वो त्तिष्ठेयुः आद्यन्तसमाध्यर्थं नैव गवादीन् कुर्य्यादिति ॥ १३ ॥

प्लक्षं प्रास्रवणमागम्य पुरस्तादतिरात्रस्याग्नये कामायेष्टिः स्यादिति शाण्डिल्य* ॥ १४ ॥

उक्तं प्लक्षं प्रास्रवणमागच्छन्तीति ततः प्लक्षं प्रास्रवणमागम्याग्नये कामायेष्टिः पुरस्तादतिरात्रस्य स्यादित्येवं शाण्डिल्य आचार्य्यो मन्यते ॥ १४ ॥

---

* द्राह्यायणेऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम्

उपरिष्टादिति धानञ्जय्य * ॥ १५ ॥

धानञ्जय्य आचार्य्य आह इष्टि उपरिष्टादतिरात्रस्य स्यादिति ततोऽप्याद्दावभृथम् ॥ १५ ॥

तस्यामश्वाश्च पुरुषोश्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषाऽऽश्चाभि-रूपायान्यस्मै दद्यु * ॥ १६ ॥

तस्यामश्वाश्च पुरुषोश्च धेनुके दत्तेति तस्यामिष्टौ अश्वाश्च पुरु षोश्च धनुके यज्ञोपकरणशेषभूताश्च अभिरूपाय विद्यादिगुण-युक्तायान्यस्मै ब्राह्मणाय दत्वा उत्तिष्ठेयु ॥ १६ ॥

स्वामिनो ह्रि सर्वे सत्रेषु तषां प्रतिग्रह न विद्यते* ॥ १७ ॥

कस्मादन्यस्मै दद्यु यस्मात् सत्रेषु सर्वे स्वामिनस्तेषां प्रतिग्रह न विद्यते विधान किमथमिति चेत् अयस्मै दद्युरिति उच्यते अन्या अपि या काश्चिदङ्गदक्षिणा नैमित्तिक्य कर्त्तमयुक्ता सत्रेष्वागच्छेयु ता अप्ययस्मा एव दद्यु ॥ १७ ॥

उक्तोऽवभृथो ब्राह्मणेन* ॥ १८ ॥

अवभृथ उक्तो ब्राह्मणन कारपचव प्रति यमुनावभृथमभ्यवय न्तीति ॥ १८ ॥

अपृष्ठशमनीयमेतत्* ॥ १९ ॥

एतत् सत्र सारस्वतम् अपृष्ठशमनीयम अथ कस्मादयमप्राप्त प्रतिषेध क्रियते यदा नैव कश्चित् पृष्ठशमनीय सत्रेष्वभिहित

* द्राह्यायणोऽप्येवम

अथापि दृष्ट प्रतिषेधेऽन्यत्र प्राप्तिं दर्शयति श्रुत्यन्तरदृष्टत्वात् तस्माद्दृषद्वत्यां तीर्थे स्नात्वा यः तु दृषद्वत्याः गत्वा जलमुपस्पृशेत्
दवसानीयज्योतिष्टोमेन अग्निष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठ
शमनीयेन च यजेतेति ॥ १९ ॥

इति दशमस्य सप्तदशी कण्डिका।

अथ अष्टादशी कण्डिका।

एतेनैवोत्तरं व्याख्यातं* ॥ १ ॥

एतेनैव उत्तरे सारस्वते व्याख्याते तयोः पूर्वस्मिन् पठति अति-
रात्रस्त्रिवृत्पञ्चदशमित्यादि परत्र त्रिरात्रा ज्योतिर्गौरायुस्त्र्यह इत्या
दि दर्शपौर्णमासिकानां हविषामेभिस्त्रिवृत्पञ्चदशचिकद्रुकैः प्रत्यङ्ग
रन्यत्सर्वमेतेनैव व्याख्यातमुत्तरयोः दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य
दीक्षेरन् सारस्वतायेत्यारभ्य ॥ १ ॥

तत्राग्नये कामायेष्टिरपोनप्त्रीयाश्च स्रुवहोमौ स्याताम्*
॥ २ ॥

तद्वत्यौ ॥ २ ॥

इष्टिर्वाग्नये कामायोपरिष्टाच्चेदतिरात्रस्येति शाण्डि-
ल्य* ॥ ३ ॥

प्रथमे अग्नये कामायेष्टिं पुरस्तादतिरात्रस्य उपरिष्टाद्वै विभा

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

पित तत्र शाण्डिल्य आचार्य्य आह यद्युपरिष्टादतिरात्रस्य स्यादिष्टि रेवाग्नये कामाय स्यात्र स्रुवहोमाविति ॥ ३ ॥

पर्वणोरिन्द्रकुक्षी* ॥ ४ ॥

उक्तज्योत्यायुषी इन्द्रकुक्षी विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुक्षी इति ताविन्द्रकुक्षी पर्वणो स्याता तयोर्हि पूर्वस्मिन्स्थाने दृष्टा इन्द्रकुक्षी इति सञ्ज्ञा इन्द्रकुक्षी काले तु वदति तत इन्द्रकुक्षीति चोक्तम ॥ ४ ॥

पूर्वस्याग्निष्टोमौ त्रिवृतौ राथन्तरबार्हते पूर्वपक्ष उक्थ्ये पञ्चदशे राथन्तरबार्हत अपरपक्ष इति गौतम* ॥ ५ ॥

ये अधिकृते तयो सामान्यो विधिरुक्त साम्प्रत पूर्वस्मिस्ताव द्विशेष उच्यते उत्तरयो सारस्वतयो पूर्वस्य त्रिवृतौ अहनी राथ न्तरबार्हते अग्निष्टोमसस्थे स्याता पूर्वपक्षे उक्थ्यसस्थे पञ्चदशे राथ न्तरबार्हते अपरपक्षे इति गौतम आचार्य्य आह ॥ ५ ॥

ते न पक्षयो सञ्चारयेत्* ॥ ६ ॥

ते अहनी न पक्षयो सञ्चारयेत् तयो पक्षव्यत्यासप्रयोगे ॥ ६ ॥

सर्वत्र त्वेव त्रिवृत्पञ्चदशे व्यत्यासं स्याताम्* ॥ ७ ॥

सर्वत्र त्वेव पूर्वपक्षे अपरपक्षे च त्रिवृत्पञ्चदशे एव व्यत्यास स्याताम ॥ ७ ॥

तयोर्यस्मिन्ननुपेते पर्वागच्छेत्तेनोत्तर पक्षमुपक्रमेत* ॥८॥

तयोस्त्रिवृत्पञ्चदशयोर्यस्मिन अनुपेते असस्कृते पर्वागच्छेत् चा

* द्राह्यायणीऽप्येवम ।

न्क्रमणमेव तेनोत्तर पक्षमारभेत उक्त हि चन्द्रप्रमाणाल्लेव प्रवस्यु
स्युरिति ॥ ८ ॥

एतेनोक्तमुत्तरस्य त्रिकद्रुकेषु* ॥ ९ ॥

एतेनोक्त विधानमुत्तरस्य सारस्वतस्य त्रिकद्रुकेषु यस्मिन न सक्कते पर्वागच्छेत तेनोत्तर पक्षमुपक्रमेतेति ॥ ९ ॥

दार्षद्वततोरयोर्व्रतानि* ॥ १० ॥

अनन्तर दार्षद्वततौरे पठति तयो सामान्यतो विधानमुच्यते दार्षद्वतस्य तोरस्य तयोर्व्रतानि वक्ष्यन्त इति वाक्यशेष व्रतानि नियमा ॥ १ ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं हविरुच्छिष्टभोजी स्यादध संवेश्यमांससाम्यलवणाशी न स्त्रियमुपेयाद्यथा प्रकृत्याहिताग्निवृत्ति वर्तयेत † ॥ ११ ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्त न सविशेत् छागतिनिवृत्तौ नक्त रात्रा वासीत उपविशेत नापि सविशेत हविरुच्छिष्टभोजी स्यात् अध सवेशी अधः सविशेत् न खमाया भूमावित्यर्थ अमासाम्यलवणाशी न मास मश्नीयात् न लवणमिति ‡ कुत पुन सशय उच्यते न पुन प्रवृत्ति रपरिसवेशनस्य मासलवणभोजनस्य च येनाय प्रतिषेध क्रियते यावता उक्त तिष्ठेद्दिवासीत नक्त हविरुच्छिष्टभोजी स्यादिति तदिद

* द्राह्यायणेऽप्येषम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन षट् सूत्राणि कृतानि

‡ अत्र पतितमनमीयते ।

मनर्थक तस्मात न वक्तव्यम उच्यमाने वा प्रयोजन वक्तव्यम उच्यते आरब्धव्यमेव उक्त हि सवत्सर ब्राह्मणस्य गारक्षेत सवत्सर व्यर्णं नैतन्धवेऽग्निमिन्धीत सवत्सरे परोण्ह्मग्नीनादधीतेति तद्गोपालाग्नी न्धनयोरेतन्न सम्भवति गा पालयन स्यान्नासन सम्भवति अग्नी न्धने प्रागग्न्याधानाद्धविषोऽभावाद्धविरुच्छिष्टभोजित्व न सम्भवति एतस्मात् कारणादारब्धव्यमिदमनेन नियमो यथा सम्भवति स्त्रिय नोपेयात मैथुनधर्मेणेति कुतो वा प्रवृत्ति तत्राह वच्यत्यय यथा प्रकृत्याहिताग्निवृत्ति वर्त्तयेदिति तस्यां वृत्तावेतत प्रकृतस्तावुपेया दिति तत् प्रतिषिध्यते यथा प्रकृति आहिताग्नेर्य्या प्रकृतवृत्ति ता वर्त्तयेत अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाना कर्मणामनुष्ठान कुर्य्यात् दाष-द्वततीरयो सामान्यानि व्रतान्युक्तानि साम्प्रत दाषद्वततीरयोर्यो विधि स उच्यते ॥ ११ ॥

दार्षद्वते सवत्सर ब्राह्मणस्य गारक्षेदित्यृत्विज आचार्य्य-स्य वा* ॥ १२ ॥

दाषद्वते पठति सवत्सर ब्राह्मणस्य गा रक्षेदिति तद्योयस्य ब्राह्म णस्य ऋत्विक् स्यात् आचार्य्यो वा तस्य गा रक्षेत् न यस्य कस्यचिद्ब्राह्म णस्य ऋत्विगाचार्य्यावुक्तलक्षणौ एतौ हि ऋत्विगाचार्य्यौ स्थानिनाव विचालिनौ ॥ १२ ॥

नैतन्धवाना मार्मा सरस्वत्या तेषामेको व्यर्णस्तस्मिन स-वत्सरमग्निमिन्धीत येकाग्ने परिचर्य्या मया* ॥ १३ ॥

---

* ब्राह्मायणाऽप्येवम् ।

उक्तं संवत्सरं व्यर्णे नैतन्धवेऽग्निमिन्धीतेति नैतन्धवाना मार्मा सरस्वत्या मार्मा ह्रदा तेषामेको व्यर्ण, अर्ण इत्युदकनाम विगतोदकं तस्मिन् व्यर्णे ह्रदे संवत्सरमग्निमिन्धीत ञिइन्धी दीप्तौ केन न्यायेन या एकाग्ने परिचर्य्यौक्ता ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमेव जुह्वत पुरस्ताच्चेदाहिताग्नि* ॥ १४ ॥

यदि पुरस्तादाहिताग्निः स्यात् ततस्तस्मिन् व्यर्णे नैतन्धवे मार्मे अग्निहोत्रमेव जुह्वत्संवत्सरमेवासीत तदेव स्यादग्नीन्धनम् ॥ १४ ॥

इति दशमस्य अष्टादशी कण्डिका ।

अथ ऊनविंशी कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे तस्यामग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा प्रव्रज्यतेति शाण्डिल्य* ॥ १ ॥

उक्तं संवत्सरे परीणह्यग्नीनादधीतेति संवत्सरमग्निमिन्धित्वा तस्मादूर्द्ध्वं परीणह्यग्नीनादधीत परीणहीति देशश्रुतिः परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे भूमेरुन्नतप्रदेशः तस्यां स्थल्यामग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीयो यः कालः तस्मिन्नेव एतयेष्ट्वा प्रव्रज्येतेति शाण्डिल्य आचार्य्य आह ॥ १ ॥

दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति धानञ्जप्य* ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धानञ्चाग्य आचार्य्य आह अन्याधेय न कृत्वा तस्मिन्नेव देशे यथा कालमन्वारम्भणीययेष्ट्वा दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति ॥ २ ॥

साय प्रातराहुतीएव हुत्वा पुरस्ताच्चेदाहिताग्नि * ॥ ३ ॥

अथ यदि पुरस्तादाहिताग्नि साय प्रातराहुती एव हुत्वा प्रसृज्येतेति ॥ ३ ॥

सरस्वतीदृषद्वत्यो सम्भेद प्राप्याग्नेयेनाष्टाकपालेन यष्टुमुपक्रमेत* ॥ ४ ॥

ब्राह्मण सदक्षिणेन तीर्थेन दृषद्वत्या आग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्यापरासीयादिति तत्सरस्वतीदृषद्वत्यो सम्भेद सङ्गम प्राप्याग्नेयेन पुरोडाशेनाष्टाकपालेन यष्टुमुपक्रमेत उपक्रम आरम्भ ॥ ४ ॥

तत्र शम्याप्रासन यथा सारस्वतेषु* ॥ ५ ॥

तत्र तस्मिन कर्मणि अष्टाकपालेन यागेन शम्याप्रासन शम्याप्रक्षेप येन प्रकारेण सारस्वतेषु आहवनीयन्यन्तेनेत्यादिना ॥ ५ ॥

नतु प्रक्रमात प्रक्रामेत्* ॥ ६ ॥

न त्विह प्रक्रमात प्रक्रामेत यथा सारस्वतेषु तत्र हि सौमिक स्तैत्याहवनीयम् इह पुनरैष्टिक तस्मादिह प्रक्रमात न प्रक्रामेत ॥६॥

काममनेकामिष्टिमेकैकेनाह्ना सस्थापयेत्* ॥ ७ ॥

इह काममिष्टित अनेकमिष्टिमेकैकेनाह्ना सस्थापयेत् कुर्य्यात् विप्रकृत्य ॥ ७ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम ।

दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणेयात्* ॥ ८ ॥

दृषद्वत्या दक्षिणेन कूलेन दयाद्गच्छेत ग्राम्याग्रामे ॥ ८ ॥

तस्याः प्रभवम्प्राप्यैतयेष्ट्वा त्रिप्लक्षावहरणं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयात्* ॥ ९ ॥

उक्तं त्रिप्लक्षान प्रति यमुनामवभृथमभ्यवैतीति तदेव मनुष्येभ्य स्त्रिरो भवतीति तस्या दृषद्वत्या प्रभवमम प्राप्य यस्मादसौ प्रभवति प्रायात् त प्राप्यैतयेष्ट्वा आग्नेयेनाष्टाकपालेन त्रिप्लक्षावहरणं देशं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयात् त्रिप्लक्षान प्रतीति ब्राह्मणे ते वृक्षा न ज्ञायन्ते कस्मिन काले अवहृता इति आगमेन त्वविच्छिन्नेन पारम्पर्येणादौ विज्ञायन्ते तस्मात् सूत्रकार एव कल्पयति ॥ ९ ॥

यत्र क्व च ततो दूरे यमुना स्यात् तत्रैतयेष्ट्वा स्वयꣳ साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादगायन्वा । ॥ १० ॥

यदि तस्माद्देशाद्यमुना दूरे स्यात् तस्मिन कस्मिंश्चिद्देशे एतयेष्ट्वा स्वय साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादित्यर्थादवगम्यते स्वयमिति उच्यते एतद्धि अवभृथसाम ऋत्विककर्तृक तदनेन लिङ्गेनाद्रियेतापि ऋत्विक्गान।थम एवमादित आरभ्य स्वयमिति अथवा स्वयं साम गायतीति अप्रेषितो गायेत् अगायन्वा अभ्यवेयादवभृथम ॥ १० ॥

* ब्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम।

† ब्राह्मायणेनैतेन चत्वारि सूत्राणि कृतानि।

प्रव्रजिष्यतोऽयनमिदं मन्य इति धानञ्जप्यस्तदेव मनुष्येभ्यस्तिरोभवतीति* ॥ ११ ॥

इदं दाषद्वतमयनं प्रव्रजिष्यत एव मन्य इति धानञ्जप्यस्तदेव मनुष्येभ्यस्तिरो भवतीति एष तिराभावस्तस्य यन्नित्यमरण्ये वसन्मनुष्यैर्दृश्यते ॥ ११ ॥

न ग्राम पुनरेयादितीव † ॥ १२ ॥

एवमिव हि तद्ब्राह्मण भवति ॥ १२ ॥

स्वर्ग लोकमाक्रमते ‡ ॥ १३ ॥

अथ क्रियाफलमिदमुच्यते अनेन कर्मणा स्वर्ग लोकमाक्रमते ततो मनुष्येभ्यस्तिरोभूतो भवति न मनुष्यैरुपलभ्यते ॥ १३ ॥

व्यावर्तते श्रेयान भवतीति वा ‡ ॥ १४ ॥

अथवा व्यावर्त्तत एवासौ मनुष्येभ्य नासौ मनुष्यैस्तुल्यो भवति श्रेयान भवति किं पुनर्मनुष्येभ्य श्रेय ब्रह्मप्राप्ति ब्रह्म प्राप्नोतीत्यनेन कर्मणा अपवृज्यत इत्यथ अयमात्यन्तिकस्तिरोभाव ॥ १४ ॥

उदकान्तर्द्धानाद्वा यथा सरजस इति* ॥ १५ ॥

अथवा तिराभाव उदकान्तर्द्धानात् यदासौ अवभृथमभ्यवैत्यप्सु निमज्जति तदासावन्तर्हितो भवति न दृश्यते तस्मादुदकान्तर्द्धानात

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वय कृतम्

| द्राह्यायणीये एतन्नास्ति।

‡ द्राह्यायणेऽप्येवम्।

तिरोभवति यथा सरजस इति दृष्टान्त उपादीयते यथा सरजसेऽ इनि मनुष्यलोकादेवैनमन्तर्दधातीति कुशपुटैरुपयन्तीति ॥ १५ ॥

इति दशमस्य एकोनविंशी कण्डिका ।

अथ विंशी कण्डिका ।

संवत्सरमंहरहस्तौरेण यजेत । १ ॥

इह ब्राह्मणमाग्नेयोऽष्टाकपालऐन्द्रएकादशकपालो वैश्वदेवश्चरु रित्येतदायनम्*आह एतेन वै तुरो देवमुनि सर्वामृद्धिमार्ध्नोत सर्वामृद्धिमृध्नोति य एतदुपैतीति आग्नेयोऽष्टाकपाल इत्यादिप्रधानत्व चोदित नाप्यभ्यासश्चोदितो नापि कालनियम कृत सोऽयमा चार्यो लिङ्ग गृहीत्वा एतेन वै तुरोदेवमुनि स सर्वामृद्धिमाधात् सर्वामृद्धिमृध्नोति य एतदुपैति सांवत्सरिक सत्रायणमुपैतीति संवत्सर महरहस्तौरेण यजेतेति संवत्सरमिति कालनियम अहरहरित्यभ्यास श्चोद्यते तौरेणेति करणलक्षणा तृतीया यजेतेति क्रियोपदेश अय सूत्रार्थ यदेतदाष्टक विधान वक्ष्यति अनेनाहरह संवत्सर यजे तेति ॥ १ ॥

षष्ठ्यां चैत्रोपपक्षस्य पञ्चम्यामिति गौतमो॰ व्रतोपायनीय मोदनमशित्वा केशश्मश्रूणि वापयित्वाऽहत वसन परिधाय परिसमुह्याग्नीन् परिस्तीर्य्य प्रणीता प्रणीय मेखलामाबध्य

* आध्यायणोऽप्येवम ।

दण्ड पाणौ कृत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्य स्वयं कृष्णाजिनं प्रतिषजेत तूष्णीम्* ॥ २ ॥

षष्ठ्यां तिथौ चैत्रीपक्षस्य चित्राभिर्युक्ता पौर्णमासी चैत्री यदेतत् कर्म वक्ष्यते एतत् षष्ठ्यां चैत्रीपक्षस्यारभ्य कुर्यात् पञ्चम्यामिति [illegible] पञ्चम्यां चैत्रीपक्षस्य व्रतोपायनीयमोदनं [illegible] व्रतोपायनीयमोदनमौपमश्निला ओदनं भुक्त्वा व्रतमुपे[illegible] येन तं व्रतोपायनीयमोदनमौप- [illegible] वर्षार्थिकं हविष्यमन्नं भुक्त्वा केशान् श्मश्रूणि [illegible] वापयित्वा अहतं वसनं परिधाय तान्तुकमनिर्णिक्तमप्राकृतपूर्वं तद्वसनं परिधा[illegible] परिसमुह्याग्नीन् परिस्तीर्य्य एतानग्नीनां परिस्तरणमाध्वर्य्यवे सिद्धं प्रणीताः प्रणी[illegible] प्रणीतासंज्ञा मन्त्रसंस्कृता आपः मेखलामाबध्य मेहनस्य खलस्य माला मेखला अधरोत्तरकायविभागार्था रशनेत्यर्थः मुञ्जादीनां द्रव्याणां एकेन निर्वृत्ता दण्डं पाणौ कृत्वा पालाशादीनां यज्ञीयानां वृक्षाणामेकस्यावयवभूतं गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य स्वयं कृष्णाजिनं प्रतिषजेत तूष्णीं कृष्णमृगस्य चर्म कृष्णाजिनं तत् स्वयं स्कन्धे प्रतिषजेत अदत्तमध्वर्य्युणा एतदाध्वर्य्यव [illegible]द्वचनात् स्वयं भवतीति अदीक्षितं कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चत इति तूष्णीमिति मन्त्रे णाध्वर्य्यवात् लिङ्गं दृष्टं तस्य प्रतिषेधः ॥ २ ॥

पश्चिमेनाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्यैतत् कुर्वीत † ॥ ३ ॥

किन्तु पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्येति यदुक्तं तस्यायं विकल्पः ॥३॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।